A-8054

ELDOR FÄHLMANN

ERAMAJANDUSE SÜSTEEM

KIRJASTUS „SÜSTEEM“
TARTU, 1933

AUTORI ÕIGUSTEL.

ALLE RECHTE, INSBESONDERE DAS ÜBERSETZUNGSRECHT VORBEHALTEN.

ВСЕ ПРАВА СОХРАНЕНЫ ЗА АВТОРОМ.

MADE IN ESTHONIA.

ELDOR FÄHLMANN
Frankfurti M. ä. ülikooli riigiteaduste doktor, Berliini kaubandusülikooli dipl. kaupmees,
Tartu ülikooli eramajandusteaduse eradotsent

ERAMAJANDUSE SÜSTEEM

ERAMAJANDUSTEADUSE ÜLDINE OSA
PANGAASJANDUS
TÖÖSTUSASJANDUS
EKSPORDI-IMPORDI TEHNIKA
BÖRSITEGEVUS

20196.

KIRJASTUS „SÜSTEEM"
TARTU, 1933

2
Bibliotheca
Universitatis
Tartuensis
1933:0481
156421
A-8654

G. Roht'i trükk, Tartus 1933.

K /ü. „Postimehe" korrektor D. Karopun.

Eramajandusteadus

psühhofunktsionaalse väärtuse ja hinna teooria

põhjal

Sissejuhatus.

Aastat 35 tagasi, kui Saksamaal kaubandusülikoolid asutamisele tulid, puudus neil täielikult oma põhidistsipliin kohase õppesüstemaatika väljaehituseks. Traditsionaalsed kaubandustehnikad: raamatupidamine, kaub. aritmeetika ja korrespondents, nagu neid alamad ja kõrgemad kaubanduskoolid harrastasid, tulid nüüd kaubandusteaduste nime all ülikoolide õppekavadesse, kuid viimaste koosseis õigus- ja rahvamajandusteaduslikest aineist ja eespoolnimetatud tehnikaist ei rahuldanud veel edasipüüdvat majandusmehe vaimu. Kölni ja Leipzigi ülikool olid esimesed, kes lõid spetsiifilise „ettevõtte käitismajandusteaduse". Neile järgnesid aga kohe teised Saksa ja Austria kaubandusülikoolid, majandus- ja sotsiaalteaduskonnad Berliinis, Frankfurdis M. ä., Mannheimis, Nürnbergis, Königsbergis, Viinis, samuti teised ümberkaudsed Kontinentaal-Euroopa eriinstituudid — Helveetsias, Ungaris, Taanis, Rootsis, Hollandis j. m., kes uue, kuid ka 17. ja 18. sajandi kaubandustehnikaist rahvamajandusteaduse kaasabil ümberehitatud vana aine tõid esiplaanile üksikmajandusteaduse, eramajandusteaduse ja käitismajandusteaduse nimetuse all. Praegu esitab meie distsipliini sadadesse teadusemeestesse ulatuv kaader Kontinentaal-Euroopas nii kaubandusülikoolide, ülikoolide majandus- ja sotsiaalteaduskondade, õigusteaduskondade kui ka tehnika- ja põllumajandusülikoolide juures. Aine on ulatunud kuni Jaapani ja Hiina kaubandusülikoolideni ning on iseseisvalt arenedes anglo-saksi ja U. S. A. dogmaatikas saanud *business methods* ja *organisation*'i nimetuse.

Oleme eramajandusteaduses ka juba iseenda iseseisvale metodoloogilisele uurimisviisile välja jõudnud. Arutledes küsimust, kumb olukord on majandajale mõõduandev, kas muljete koondus välismaailmast või omas iseolemises tekkivad refleksioonid, tuleb ettevõtja tahte-eesmärkide ülesseadmisel loova majandusidee nimel rõhutada intuitiivset mõtlemisviisi. Jääb majandaja isik välismõjundite meelevalda, siis ei ole loota, et pääseks mõjule ettevõtlikkusemotiiv uute hüvede tootmise ja levitamise algupäraste skeemide ülesseadmisel.

Induktiivset uurimisviisi, mis loodusteadustele kohasem, on tulus tarvitada ka eramajanduslikel vaatlustel, tuleb aga rõhutada siinse isoleerimise hädaohtlikkust, eriti tähele pannes individualistliku vahetusmajanduse fluktuatsioone ja konjunktuure, millest ettevõtja peab olema üle. Looduse ja ühiskonna vaatlustel tuleb eramajandusteadlasel küsimusse tema oma homogeenne väärtuse- ja hinnateooria, mille alla ta siis võib paenutada kõik lähema ja kaugema ümbruskonna nähtused ning millest lähtudes omatakse klaari ja selget mõistust iseseisvaks väljaastumiseks ja mõjuks.

Deduktiivne mõttekäik, millega natsionaalökonoomid opereerivad, eeldab oma tabavuseks laiaulatuselisi induktiivseid tunnetusi. Sääraseid alguurimuste tulemusi saab juhtiv eramajandustegelane deduktiivselt koondada ja kasustada üksnes koostöös loodusteadlasega, inseneriga, ning seda erilisemalt tööstusettevõttes. Kuid deduktsioon kantakse juba kord ülesseatud sihtidest ja eesmärkidest, tema ise aga ei suuda nende sihtide ja eesmärkide otstarbekohasuse kohta anda mingit selgust. Seda suudab ainult intuitsioon.

Kuidas tekib intuitsioon?

Vastus: endavaatluse... endakasvatuse... autosugestiooni abil... Endavaatlusest ja oma isiku tunnetamisest tekib arusaamine teistest isikutest, saatustest ja asjadest; arusaamine omast homogeensusest ja selle otstarbekohastest, individuaalsetest, võimalikult objektiivsetest eesmärkidest. Viimaste rajamisel on aga edasi mõõduandev osa ülikooli kasvatusel. Sest teaduste, ka eramajandusteaduse arenedes on juba kausaalsete koosseisude senisel vaatlusel ja tõlgitsemisel ära tehtud hulk tööd, ning meie teaduse kõige nooremal jüngril jääb üle vaid antud materjal vastu võtta.

Intuitsioon ja kasvatus on kogusummas eramajandusteaduse õppemetoodilised vahendid, nad on samas seoses kui induktsioon ja deduktsioon: kasvatus omastab intuitiivset tunnetust, samuti kui deduktsioon induktiivset alguuringut.

Küsimus, kas eramajandusteaduse tõdesid mõista ja uurida empiiriliselt või ratsionaalselt, dogmaatiliselt või skeptiliselt, kaotab oma sisu, niipalju kui arvestame, et kõik empiirilised kogemused ainult sisemise mõistuse ja seega ka sisemise vaimse kogemuse abil vaid illustreeritakse, ning et edasi piiritu ja seadusetu, seega ka vastutustundetu dogmaatika pole mõeldav ilma sisemise kritiitsismita.

Sotsiaalset küsimust selle raamatuga ei lahendata, sest nii, kuidas see küsimus praegu on üles seatud, teda lahendada ei saagi. Sotsiaalsete ideaalide loomisel mõõduandev olnud sotsialistlik idee, piiritu ja kritiitsismita dogma, loodab vabadust individualistliku mõtteilma despootlikult ettekujutatud ahelaist sel teel, et ühiskond surutakse

piiratud, samal ajal samast individualistlikust mõtteilmast olenevaisse kogemusreeglitesse. Võimalikult objektiivselt-õiged sotsiaalse kooselu mõisted, nagu need ajalooliselt antud, on meil juhiseks olnud, ning neil mõisteil on individuaalmajanduslikule ettevõtjale — kelleks aga tee igaühele vaba — juhtiv sõna ütelda. Eriti panganduse ja börsi tegevuse alal on säärase ettevõtja mõju natsionaalpoliitilisele elule mõõduandev, ning sel alal võiks Euroopas paljugi teisiti olla, mis ka sotsiaalse probleemi seaks hoopis uude valgusse... Head mõtted toovad häid tegusid!

Eramajandusteaduse õpetajate konverentsil Saksamaal, novembris 1929, tehti ettepanek jaotada meie teadus arvemajandus-, minemimajandus- ja organisatsioonimajandusteaduseks, milline jaotus näibki veetlev olevat, kuna meie teadust selle järgi nii praktika nõudeid silmas pidades kui ka ülikooli õppejõu spetsifikatsiooni mõttes saab paremini ette kanda.

Senini on spetsifikatsioon välismaal liikunud panganduse, tööstuse, kaubanduse ja liiklusasjanduse suunas; seik, et eramajandusteaduse üksikud eriharud Eestis üheainsa isiku kätte on koondatud, ei ole muidugi mitte tervitatav, kuid Tartu majandusteaduse-osakonna nii vana kui ka uue õppekava ja õppesüsteemi kohta võivad siinkohal ära märkimata jääda veel halvemadki olud.

Teadlik olles raskustest ja takistustest, mis võrdlevalt Lääne-Euroopa vastava literatuuri kõrval skeemilt ja ülesehituselt ainulaadsena esineva „Eramajandusteaduse Süsteemi" hargnemisel ja põimimisel on tekkinud, vastavate sisemaiste eeskujude puudumisel on tulnud autori iseseisva mõttekäigu kõrval välismaalaste paremaid intuitsioone „*service*'i" põhimõttel meie kodumaa majanduse ülesehituseks rakendada. Need mehed on aga meie töös alla kriipsutatud ja tsitaatidega honoreeritud, ning autor, kes tarviliku krititsismiga ulatuslikuma materjali Eesti majandusmerimehe käsiraamatuks sulaks on teinud, tohiks sissejuhatust lõpetades ning tööd meie majandustegelasele kingina kätte ulatades veel vaid tsiteerida Dante sõnu Vergiliusele:

„Nüüd Tahe Sul vaba, terve ja õiglane on,
Tões sellele järgneda kohane on,
Ning hoian Su pea kohal Krooni ja Mitrat".

SISUKORD.

Sissejuhatus . . . . . lk. V

Eramajandusteaduse üldine osa.

I. Majanduse üldmõisted . . . . . lk. 1

Õpetus ökonoomilisest printsiibist. Lõbuõpetus. Muretsemine eluülalpidamise eest — materiaalne mõiste. Majandus ja tehnika. Majandamine kui psüühiline kaalutlemine. Majanduse objektiks — tehing. Tehingu proportsionaalsüsteem. Ettekujutuse tähtsus tarvete katmises ja tehingus.

II. Vahetusprotsess . . . . . lk. 5

Ekvivalentsprintsiip. Kasuprintsiip. Nõudmine ja pakkumine. Majandusring. Objektiivne ja subjektiivne väärtuse- ja hinnateooria. Piirpaarid hinna kujundamisel. Konkurents ja monopol. Psühhofunktsionaalne väärtuse- ja hinnateooria. Piirkasude nivelleerumisprintsiip majanduses.

III. Individualism ja sotsialism . . . . . lk. 11

Ajalooline materialism ja lisaväärtus. Produktsioon, distributsioon ja konsumtsioon individualistlikus korras. Suurte tööstuslike kapitalide ajalooline tekkimismotiiv. Eramajandusteaduslik ülekapitaliseerimise probleem. Vastuväiteid lisaväärtuse teooriale. Individualistliku vahetusprotsessi järjekindlus. Karl Marx'i isik ajaloolise materialismi valguses. Individualistliku majanduse arengu probleemid.

IV. Eramajandusteadus . . . . . lk. 15

Eramajandusteaduse ajalugu. Vastuolud rahvamajandusteadusega. Eramajandusteaduse klassikud. Ülesanne. Ettevõte turumajanduses. Riisikohädaoht.

V. Ettevõte ja käitis . . . . . lk. 21

Vaidlused aine definitsiooni ümber. Sotsiaal- ja eraettevõte. Ettevõtte idee ja käitise tegevus. Produktsiooni- ja turustamismoraal ettevõttes.

VI. Ettevõtte vormid ja huviühingud . . . . . lk. 24

Üksikettevõte. Kaubaühing. Usaldusühing. Kaetud ühing. Laevaühing. Mäeühing. Artell. Kooperatiiv. Osaühisus. Aktsiaselts. Usaldusühing aktsiatel. Ettevõtete eramajandusteoreetiline jaotus. Huviühingud. Kartellid. Trustid. Kontsernid.

VII. Ettevõtte tegevuse, asukoha ja firma probleemid . . . lk. 31

Ettevõtte tegevus panganduses, tööstuses, kaubanduses. Asukoht detailkaubanduses, suurkaubanduses, tööstuses. Firma.

VIII. Valitsemine, juhatamine ja sotsialiseerimine . . . . . lk. 36

Valitsemise juriidilised vormid. Ettevõtte tegelik juhtimine. Segamajandusliku ettevõtte juhtimine. Sotsialiseerimise vormid. Sotsialiseerimine käitisnõukogude abil. Sotsialiseerimise perspektiivid. Riigikapitalism. Tööstuslikkude käitiste tööliskonna asutiste seadus Eestis. Valitsemine olgu juhatamine.

IX. Asutamine ja likvideerimine . . . . . lk. 42

Uusasutamine. Ülevõtteasutamine. Ümbermuuteasutamine. Fusioon. Likvideerimine üksikettevõttes, personaalseltsis, aktsiaseltsis ja osaühingus.

X. Finantseerimine ja saneerimine . . . . . lk. 48

Kapitalitarvidus. Finantseerimine üksikettevõttes ja personaalseltsis. Aktsiaseltside finantseerimine. Osaühisuse finantseerimine. Finantseerimine panganduses, tööstuses, kaubanduses. Raha- ja kapitaliturg. Rahvuslik krediidi jaotus. Saneerimine üksikettevõttes ja personaalseltsis. Saneerimine aktsiaseltsis.

XI. Kapital . . . . . lk. 54

Kapital rahvamajandusteaduses ja eramajandusteaduses. Rentaablus. Omakapital ettevõttes. Kaetud reservid. Aktsiate nõudmiseõigus. Kapitali vesistamine. Aktsia finantsiaalne rentaablus. Eramajandusteaduslik krediiditeooria. Krediidi ilme. Reaalkrediit ja personaalkrediit. Pikaajaline obligatsioonikrediit.

XII. Varad . . . . . lk. 62

Värbavad, veel mitte värbavad ja mitte enam värbavad varad. Rakendis-, käibe-, kindlustus- ja tagavarad. Varade pinge. Käibevarade detsentralisatsioon. Rakendisvarade tsentralisatsioon ja detsentralisatsioon. Karl Bücheri massiproduktsiooni seadus. Prof. E. Schmalenbachi aheldatud kapitalism. Sotsiaalökonoomilised seadused vähenevast ja

suurenevast toogist. Rakendisvarade tsentralisatsioon tööstuses. Käitise suurus kaubanduses. Majanduslik determinism.

XIII. Tööorganisatsiooni üldprobleemid . . . . . lk. 69

Töö mõiste. Plaanitsev, juhatav ja läbiviiv töö ettevõttes. Läbiviiv töö ja ettevõtte puhtkasu. Töökorraldus ja -jaotus ettevõttes.

XIV. Taylori süsteem ja psühhotehnika . . . . . lk. 76

Taylori süsteemi juhtmõtted. Alguuring. Tööpensum. Taylorlik kõnetamine. Juhtlaused rakenduseks. Taylorism büroos. Tayloriseerimise halbused. Monotoonsus. „Tahetud ettekujutus tahteks" psühhotehnika rakenduses. Teaduslik kutsevalik ja nõuanne. Passivuse katsetamine kaubanduslikus tegevuses. Grafoloogia. Psühhofüsiognoomika. Tayloriseerimise tulemuste kokkuvõtted. Spetsialiseerumine, tüüpimine, normimine ja sulatöö. Puht-inimlikud seisukohad. Tööstuslik ettevõte maal — vabas looduses. Orgaanika.

XV. Tööpalk ja töökontroll . . . . . lk. 85

Reaalpalk ja eksistentsminimum. Indeksnumbrid. Reaalseid palgapoliitika põhijooni. Sotsiaalpalk ja jõudluspalk. Ajapalk. Akordpalk. Preemiasüsteemid. Differentsiaalpalk Taylor'i süsteemil. Töövõtjate osastamine puhtkasust. Kontroll ja järelevalve käitises. Tööaja kontroll. Tööjõudluse kontroll.

XVI. Kulud ja käive ettevõttes . . . . . lk. 96

Kulude otstarbekohasus. Kindlad ja muutuvad kulud. Ühekordsed ja korduvad kulud. Arvuliselt fikseeritavad ja ettemitteäramääratavad kulud. Soetus-, valmistus- ja omakulud. Proportsionaalsed, kindlad, degressiivsed ja progressiivsed üldkulud. Mahakirjutused. Käive. Käibe kiirus ja krediidi kestus. Käive ja kulud.

XVII. Riisiko, konjunktuur ja kriisid . . . . . lk. 107

Riisiko jaotus. Riisikost vabanemine. Likviidsus. Likviidsuse arvestus. Reservid ja nende ülesanne. Konjunktuuri mõiste. Ernst Wagemann'i konjunktuuri ja kriiside teooria. Konjunktuuri pilt. Konjunktuuri vaatlus ja resümee.

XVIII. Sissetulek ettevõttes, hindamine, ettevõtte väärtus . lk. 118

Sissetuleku jaotus: kapitaliintress, riisikopreemia, amortisatsiooni kvoote, ettevõtja töötasu. Sissetulek kapitaliomanikule ja ettevõtjale. Väärtus, hind ja hindamine. Kinnisvarade hindamine. Hindamine bilansi otstarveteks Saksa seadustel. Rakendisvarade hindamine. Käibevarade hindamine. Nõudmised bilansis. Ettevõtte väärtus. Firma väärtus kalkulatoorselt.

XIX. **Arveasjandus ettevõttes** . . . . . lk. 125

Kahekordse raamatupidamise süsteem. Arvete jaotus. Koosseisude ja toogi arvestamine. Finants- ja käitisraamatupidamine. Arvete plaan. Raamatute plaan. Kahekordse raamatupidamise natsionaalsed süsteemid. Moodsad raamatupidamise süsteemid. Bilansside nõuded. Bilansside teooria. Saksa ja Vene seaduslikud määrused raamatupidamise kohta. Eramajanduslik statistika.

Ettevõtte tegevus panganduses.

XX. **Panganduse ajalugu ja põhijooned** . . . . . lk. 133

Panganduse mõiste. Pangategevuse ajaloo alged. Panganduse areng Inglismaal ja Prantsusmaal. John Law ja Rothschild. Crédit Mobilier. Pangandus Kontinental-Euroopas ja Inglismaal. Anglo-saksi ja Kontinentaal-Euroopa panganduse süsteemi head ja halvad küljed. Pankade instrumentaalne iseloom rahvamajanduses. Pankade jaotus. Eesti krediitpangad.

XXI. **Krediitpankade passiivärid** . . . . . lk. 139

Omakapital. Võõrkapital. Deposiitide eritlus ja hankimine. Clearing. Obligatsioonid. Passiivsete vahendite kogumine ühistegelistes ja emissioonipankades. Kapitali laiendamine reservide kogumise ja käitiskapitali dispositsiooni korras.

XXII. **Krediitpankade aktiivärid** . . . . . lk. 145

Lühiajaline ja pikaajaline aktiiväri. Diskontokrediit. Aktseptkrediit. Rembours-krediit. Vinkulatsioonikrediit. Lombardkrediit. Effektidekrediit. Kontokorrentkrediit. Lahtiste raamatuvõlgade diskonteerimine. Avaalkrediit. Asutamise-, ümbermuutmise- ja emissiooniäri. Finantseerimine ja platseerimine. Krediitpanga pikaajalised osastamised kapitaliseltsides. Ehituskrediit.

XXIII. **Krediitpankade indifferentärid** . . . . . lk. 157

Giroülekanne. Inkassotegevus. Kauplemine sortidega, välisdeviisidega ja kullaga. Krediit- ja tsirkulaarkrediitkirjade väljakirjutamine. Akkreditiiväri. Klientide effektide alalhoidmine ja nende üle valitsemine. Seifid. Arbitraaž. Spekulatsioon.

XXIV. **Rahaturg ja kapitaliturg** . . . . . lk. 161

Käitiskrediitide süstemaatika ja loogika. Effektkrediidi ilme. Käitis- ja effektidekrediidi vaheldusvõime. Vahetegemine kapitali- ja rahaturu vahel. Riisiko kapitaliturul. Raha-

ja kapitalituru dünaamika. Mahutuskrediit ja krediitpankade mõju tööstuse suhtes. Börsi osatähtsuse tõus Kesk-Euroopas.

XXV. Krediitpankade likviidsus ja rentaablus . . . . . lk. 167

Dispositsioon rahaküllusel ja rahapuudusel. Emissioonipankade rediskont ja diskontopoliitika. Omade väärtpaberite lombardeerimine, aktseptide müük ja eradiskondi kasustamine. Krediitpankade sisemine likviidsus ja selle arvestamine võrreldes emissioonipankadega. Likviidsus ja rentaablus. Toogi allikad. Isikute küsimus krediitpanga rentaabluses.

XXVI. Krediitpankade organisatoorne külg . . . . . lk. 176

Kontsentratsioon ja ekspansioon. Krediitpanga suurus. Juhatusdirektiiv. Osakonnad ja nende tegevus. Teenistusvahekorrad krediitpangas.

XXVII. Erapankur ja finantseerimisselts . . . . . lk. 182

Erapankuri ajalooline saatus. Nende liigitus. Erapankuri äri paremused. Brokeri ülesanne Inglismaal. Investment Trust ja Financial Company. Aktsiaseltsi asutamiskord Inglismaal. Uuema-ajaliste finantseerimisseltside liigitus Robert Liefmanni järgi. Effektide substitutsioon ja kaudse finantseerimise soodustused.

XXVIII. Hüpoteegipankade tegevus . . . . . lk. 188

Hüpoteekide liigid. Organiseerimata ja organiseeritud hüpoteekide turg. Hüpoteegipanga-aktsiaseltsi kujunemine ja sisekord. Hüpoteegipangad-a./s-id Saksa eriseadusel. Takseerimine linnas ja maal. Pantkirjad ja laenud. Krediit- ja hüpoteegipanga tegevuse sidumine. Tööstus-hüpoteegipanga probleem Saksamaal. Eesti Pikalaenupank. Eesti Maapank. Eesti Maakrediitselts. Eesti Hüpoteegipank. Laevahüpoteegipangad.

XXIX. Ühistegeliste pankade tegevus . . . . . lk. 197

Ühistegelise liikumise põhiideoloogiad. Schulze-Delitzschi süsteemiline krediidikooperatiiv. F. W. Raiffeiseni hoiu- ja laenukassa. Schulze-Delitzschi ja Raiffeiseni keskkassad. Krediidikooperatiivide valitsemine ja finantseerimine. Aktiivsed tehingud ja kooperatiivpanga likviidsus. Ühistegeliste pankade tekkimislugu Eestis. Ühispangad iseseisvuse aegu. Rahvapank kui Eesti ühispankade keskkassa.

XXX. Emissioonipankade tegevus . . . . . lk. 203

Emissioonipankade ülesanne. Banking principle. David Ricardo kvantiteediteooria ja currency principle. Detsentralisatsioon ja tsentralisatsioon. Pangatähtede kattesüsteemid ja nende pealesõjaaegne areng. Nominalistlik ja metalistlik

rahateooria. Kullamoment kui individuaalmajanduse psühhofunktsionaalne protest riigivõimu vastu. Rahvusvahelise emissioonipanga probleem. Pangatähtede tarvilik emissioonikvantum. Emissioonipanga aktiiviäride ilme. Diskontopoliitika. Kulla- ja deviisidepoliitika. Rahata maksmise reguleerimine ja muud kõrvalärid. Emissioonipanga juriidiline ilme. Emissioonipanga olukord Eestis.

Ettevõtte tegevus tööstuses.

XXXI. Tööstusettevõtte orgaanika . . . . . lk. 214

Ameerika Ühendriikide eeskujud. Saksa tööstusõpilaste ja U. S. A. „voolava vee" süsteem. Service. Impulsside teooria ja tööliste palkamine voolava vee süsteemil. Tööstusettevõtte juhtimistöö jagunemine. Orgaanika väike-, kesk- ja suurtööstuses. Töö spetsialisatsioon ja kooperatsioon orgaanika alusena. Kontroll ja formulaarid käitises. Ühtlase organisatsiooniskeemi puudumine tööstuses. Üksikfabrikatsioon ja massifabrikatsioon. Seeriate-fabrikatsioon. Tööstusettevõtte jaotus osakondadesse.

XXXII. Taylori süsteem praktikas . . . . . lk. 225

Ümbertayloriseerimine. Hea organisatsiooni tundemärgid. Energia alalhoid ja Taylori süsteemi teesid. Taylori süsteem sotsiaalpoliitiliselt.

XXXIII. Tööstusettevõtte tehniline osa . . . . . lk. 230

Fabrikatsiooniosakonna instantsid. Konstruktsioonibüroo ja selle tegevus. Tööbüroo tegevus. Abijaoskonnad. Tehased, nende jaotus ja sisemine töö. Tehase juhi, meistri ja töölise ülesanded.

XXXIV. Tööstusettevõtte kaubanduslik osa . . . . . lk. 236

Finantsiaalne ja kaubanduslik valitsemine. Kaubandusosakonna erifunktsioonid. Korrespondents, registratuur ja kartoteek. Sisseost. Laager. Müük ja turustamine. Reklaam. Minemi reguleerimise põhjused. Palgabüroo ülesanded. Kolonniakordi kalkulatsioon. Palkade arvestamine ja statistika.

XXXV. Kalkulatsioon . . . . . lk. 243

Kalkulatsiooni algformelid. Omakulude arvestamine. Käitiskulude eritluse vajadus tehaste ja töökohtade kaupa. Kaubanduskulude juurdelisamine. Kalkulatsioon ja raamatupidamine. Teadete kokkuvõtmine kalkulatsioonibüroos. Eelkalkulatsioon ja järelkalkulatsioon. Hinnapoliitika tööstusettevõttes.

Ettevõtte tegevus väliskaubanduses.

XXXVI. Väliskaubanduse majanduslik ja kultuuriline tähtsus lk. 251

Väliskaubanduse ajalooline tähtsus. Aktiivne ja passiivne kaubandus. Kauba- ja maksubilanss. Majandusbilanss. Merkantilistliku ja füsiokraatide teooria võimuprobleem. Kullakogumise, tööstusele tarvilikkude toormaterjalide ja väliskaubandusliku võimu kokkuvõtted moodsas maailmamajanduses. Rahvusvahelise kaubanduse tekkimismotiivid ja kaupmehe produktiivsuse probleem. Eesti meresadamate asukoht, eriti Venemaa suhtes. Väliskaubanduse õpetuse ülesanne.

XXXVII. Rahvusvahelise kaubanduse arenemistingimused . lk. 256

Rahvusvaheline kaupmeeskond ja selle omadused. Millest oleneb sisemaalise produktsiooni rahvusvaheline võistlusvõime? Õiguslik seisukord rahvusvahelise kaubanduse alusena. Kaubanduslikud vahekohtud. Transpordiolud ja teadeteteenistus. Keelud ja tollid kui kalkulatsioonimoment. Importmaa kaubatarvitus. Väliskaubanduse teadlik arendamine. Kaubandus-tööstuskojad ja eriseltsid.

XXXVIII. Rahvusvahelise kaubanduse organisatsioon . . . lk. 265

Iseseisvad kaupmehed ja kaubanduslikud vahemehed. Produtsendid ja konsumendid. Iseseisvad suurkaupmehed, kaubamajad, eksport- ja importfirmad. Juhusseltsid. Komisjonär. Agent. Maakler. Oksjonaator. Väliskaubanduslik organisatsioon eksportmaal. Otsekohene ja kaudne eksport. Väliskaubanduslik organisatsioon importmaal. Kaubanduslik läbikäimine eksporteeriva ja importeeriva maa vahel. Võimalused avalikuks kaubamüügiks, ostuks ja vahetuseks: turud, näitused, mustrimessid, oksjonid, sissekirjutused ja avalikud varustusväljapakkumised.

XXXIX. Äriline kaubaleping ja selle sisu . . . . . lk. 279

Kaubaleping ja uusused. Kauba liik, kvaliteet, hulk, pakkimisviis, üleandmine ja viivitus. Saateriisiko. Kauba hind, maksutingimused ja krediidikonditsioonid. Transport.

XL. Börsi tegevus . . . . . lk. 285

Börside areng. Börsi arvamine ja tegevus. Börside definitsioon ja jaotus. Produktide börsid. Effektide börsid. Börsikurss, eriti Berliini börsil. Börside jagunemine organisatsioonilt. Viini börs. Pariisi börs. Amsterdami börs. Londoni börs. New-Yorgi börs. Tallinna börsi tulevik.

Asiregister . . . . . lk. 293

Literatuuri valik . . . . . lk. 297

I

Majanduse üldmõisted.

Õpetus ökonoomilisest printsiibist. Lõbuõpetus. „Muretsemine" eluülalpidamise eest — materiaalne mõiste. Majandus ja tehnika. Majandamine kui psüühiline kaalutlemine. Majanduse objektiks — tehing. Tehingu proportsionaalsüsteem. Ettekujutuse tähtsus tarvete katmises ja tehingus.

Majandusteaduste üldalus on väga abstraktne. Küll on seal juttu inimeste suhetest hüvedega, ehk aga inimeste vastastikustest vahekordadest. Samal ajal ei ole need suhted ja vahekorrad mitte ainuüksi majanduslikest hüvedest tingitud, vaid need on seotud kogu kultuureluga, eetiliste, poliitiliste ja ... religiooni keskustega.

Arusaamised majandusteadusest on väga mitmesugused. Ühed on arvamisel, et see teadus teotsevat õpetusega ökonoomilisest printsiibist, s. o. õpetusega kõige vähemate kuludega saavutada kõige suuremat tulu. See on ebatäppis, sest see printsiip pole majandusele omane, seda printsiipi võib kohaldada igasugusele mõtlemisele üldse; ka aladel nii kui koolitöö, pedagoogika, maalikunst, muusika, sõjapidamine võib leida ökonoomilise printsiibi jälgi. Teiselt poolt on see printsiip aga ka kitsas, kuna ta ei kata kogu inimkonna majandamist ja selle juure kuuluvaid mõisteid ja ideoloogiat. Kuidas tuua ökonoomilise printsiibi alla muretut laste mängu — ning ometi on meile see mõiste kallis, kui soovime organisatooriliselt tööprobleemi lahendada — töö läbiviijale, töölisele seda kergendada — selgeks teha, et töö ei ole „mure", vaid „mäng", veel rohkem, et töö on „õnn". Kuidas mõista ökonoomilises printsiibis ka spekulatsiooni, eriti börsispekulatsiooni, termiin-äri. Ka see on mäng, kuigi mitte „muretute" laste mäng.

Teise arusaamise järgi on majandusteadus lõbude ja ebalõbude (*utility and disutility*) õpetus. Nii ütleb Hermann Heinrich Gosseni [1]) „lõbuõpetus" ökonoomilise printsiibi kohta, et kõige vähemate

[1]) Hermann Heinrich Gossen, Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fliessenden Regeln für das menschliche Handeln, 1854.

ebalõbudega kõige suurema lõbu saavutamiseks peab nende valikul rahulduma iga tarbega niikaugelt, et eelmise üksuse lõbud, eelmine tarbekatmine ühest hüvest, rahuldustundega järgnevast hüvest sarnaseks muutub, nivelleerub. Gossen seadis seega piirkasude nivelleerumisseaduse üles, tegi seda aga liiga ühekülgselt, ainult lõbude või tulude järjekorda formuleerides. Kulude, ebalõbude tegur jäi siin kõrvale. Ning sellest on tingitud selle õpetuse ja veel enam Gossenile järgneva kogu austria subjektiivse majandusteaduse kooli ühekülgsus — eriti eramajandusteadusliku teooria kõrval.

Majanduse väline, nähtav ilme on: looduse saaduste ja produktide saavutamine, nende ümbertöötamine ja edasitoimetamine — inimeste tarvete rahuldamiseks. Inimesed nii kui kõik elusolevused ei saa teisiti eksisteerida, kui et nad oma maapealset olemasolu maiste produktidega ei kinnita. Neid produkte annab loodus ainult osalt kohetarvitatavas seisukorras, näit. õhk ja valgus päeval. Suuremalt jaolt tuleb need loodusesemed enne kasustamist ümber töötada. Loodus on küll ikka armuline, näit. põllumaa põllumehele, kuid inimene peab alati pingel olema, et loodust oma elutarveteks vallutada. „Palgehigis tuleb leiba süüa!" Seda dogmaatilist karmi käsku nimetatakse majanduse nähtavaks ilmeks. Majandus on selle järgi „m u r e t s e m i n e" eluülalpidamise eest.

Rahvamajandusteaduslikud produktsioonitegurid oleksid selle järgi loodus ja töö. „Muremaa" hoolealused seega loodusvarade „uurimine" ja töö ratsionaliseerimine. Eramajandusteadus tunneb võrreldes sotsialistliku dogmaatikaga ainult ühte produktsioonitegurit. Küll mitte tööd, vaid „ennetehtud tööd", töö ja looduse ajaloolist konglomeraati — kapitali. Veel enam: eramajandusele on loodusvarad ja „ennetehtud töö", see tähendab rahvamajanduse materiaalne kapital, ostetav. Eramajandusel on tegemist ainult rahakapitaliga, s. t. vahetusseaduslikult väljakujunenud näitajatega materiaalsete hüvede poole, olgu siis kuld- ja hõberaha või pangatähtede näol. Veel rohkem: r a h a k a p i t a l i „v a r j u g a" — k r e d i i t k a p i t a l i g a — seega ettevõtja ja ettevõtte omade ja võõraste vahenditega. . .

Materiaalsele mõttele majandusest seltsib tehnika mõiste. Vahet mõlemi vahel tuleb teha väga ettevaatlikult, kuna nad teineteisest läbi on põimunud ning ka ainuüksi nii loovalt võivad esineda. Ei saa mitte ütelda: need ilmuvused alluvad majandusele, need — tehnikale, küll aga: need siin kuuluvad majanduse, need tehnika ellu. Tehnika oleks abinõude valik antud eesmärgi kohaselt, seega tayloriseeritud tööliigitus, ehk ka ülesanne mõnd masinat võimalikult väheste kuludega ehitada, mis kas-või mingist kaljurühmast tunneli peab läbi raiuma. Ning majandus sellevastu: eesmärgi valik antud abinõude kohaselt; näit. ettevõtja kaalutlus 500 000 krooni mahutuse puhul: kas sellega tselluloosi- või klaasivabrikut asutada; veel teine juhtum: riigibüdžetis on vastavad ülejäägid; vaja otsustada: kas nendega haigla või teater avada.

Rahvamajandusliku teooria vankuv seisukoht oleneb sellest, et siin majandamise mõiste asihüvede saavutamisega, majandamine ja

produtseerimine on segatud. Majanduse materiaalne külg, tema nähtav, väline ilme ei anna küllaldast rahuldust ning sellest johtuvad lahkhelid klassilise Adam Smith'i ja David Ricardo ajast pärit oleva „objektiivse" väärtuseõpetuse ja „subjektiivse" austria kooli vahel. Puhtast ökonoomilisest teooriast üteldi kord hoopis lahti, 19. sajandi teisel poolel oli suurem jagu — eriti saksa — majandusteadlasi (Wilhelm Roscher, Karl Knies, Bruno Hildebrand, Schmoller, Brentano, Knapp, Bücher, isegi hilisem Max Weber ning praegu veel teotsev hea kuulsusega Werner Sombart) puhtad majanduspoliitikud, kes oma sotsiaalpoliitilisi nõudmisi ajalooliselt põhjendada püüdsid.

Majandamine ei ole eksaktsemalt mitte produktsioon, mitte tehnilis-materialistlik-kvantitatiivne asihüvede saavutamine, vaid siinne eesmärgi valik antud abinõude kohaselt on mingi psüühiline kaalutlus. Piiratud ei ole materiaalselt ja kvantitatiivselt mitte välised loodusvarad, eriti veel kui mitte leppida üksiku rahvamajanduse piiridega, nagu see eramajandusele omane; piiratud on ainuüksi inimtööjõud. Takistusi ei ole ka kapitali ülekandmisel ühest rahvamajandusest teise — selle sularaha ja krediidi kujul. Individuaalselt soovitud lõbudele, tulule on igakordse majandusaktsiooni puhul vastu seada ainult vastavad ohvrid, kulud, ning majandamine on seega üldiselt defineerituna kulude ja tulude psüühiline võrdlus võimalikult kvalitatiivse ning kvantitatiivse tarvete katmise eesmärgiga.

Säärases majanduses ja majandusteaduses on vaja eraldada esmalt tema objekt. Lähtepunkt võib siin olla kas individualistlik või sotsialistlik. Viimasel korral võetakse aluseks sotsiaalne üldkoondus. Vanem mõiste, millest majandusteadus siin lähtus, oli merkantilistide sotsiaalne rahvarikkuse mõiste. See etendab ka praegu, kuigi juba Adam Smith'i (*„An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations"*) mõjustusel, eriti anglo-saksi literatuuris mõõduandvat osa. Adam Smith'i mõju on kaudu Karl Marx'i märgata igal sammul ka sotsialistlikus kirjanduses; et siin rahuldavate tagajärgedeni ei ole jõutud, olenes sellest, et siin majandusest tehnilis-materialistlikult aru saadi, ajaloolise materialismi filosoofiast rääkimata.

Sotsiaalne vaatlusviis, kus üldsuse ja riigi huvid esiplaanile seatakse, ei ole enam majandusteooria, vaid majanduspoliitika. Majanduspoliitilistel vaatlusviisidel ja teekäikudel, olgu nad sotsiaalsete, natsionaalsete või militaarsete huvidega segatud, on suur mõju majandusellu — puhas, abstraktne, individualistlik majandusteooria ei ole see mitte. Individualistliku majandusteooria sihtpunktiks ei saa enam olla materiaalne tarvetekatmise mõiste, seotud ühiskondlikkude huvidega, ega ka kaalutlus väärtuse mõiste ümber, olgu see Karl Marx'i lisaväärtuse mõiste, olgu ta lõpuks ka eramajanduslikule koolile kõige lähemal seisev Austria piirkasude teooria.

Individualistliku majandusteooria sihtpunktiks on majanduslik tehing, säärane tehing, kus tegelikule valikule ja jaotusele tulevad soovitava psüühilise tulu saavutamiseks väljaantavad psüühilised kulud. Suureneva tuluga kasvab rahuldus tehingust ning vastavalt väheneb tahtmine uusi kulusid teha.

Tulud ehk lõbud on aga tarvete katmisel kultuuri arengus üldse ning individuaalseltki väga mitmekülgsed ja muutuvad, samuti ka nende eest väljaantavad kulud, ning arvestades ökonoomilist printsiipi, s. o. et suurimat tulu kõige vähemate kuludega saavutada, oleks majanduse, eriti eramajanduse objektiks alaline individuaalse proportsionaalsüsteemi alalhoidmine kulude väljaandmises maksimaalsete tulude saavutamiseks. Tähtis on siin vahekord iga üksiku kaalutluse juures saadud tuluga. Tulude ülejääki kuludest nimetame kasuks; ning see laseb end arvuliselt üksnes ärilises kasumajanduses selgitada, nimelt rahasummas.

Majandustehnika ülesanne langeb siinjuures juba teisejärguliseks. Iga tehingu normaalseks eelduseks on psüühiline kavatsus seda läbi viia. Kavatsus kui niisugune koostub vastavast lõbude ja ohvrite, tulude ja kulude kaalutlusest. Ning tulemuseks on, et kaalutleja instants tehingut, kui see psüühiliste ohvritega seotud, enda kaelast püüab ära veeretada.

Ameerika Ühendriikide insener, aga veel suurem majandusteadlane Frederick Winslow Taylor lülis igas töökäigus töölise töökavatsuse — töökäsitsuse — kavatsuse — käsitsuse — kavatsuse — käsitsuse — kavatsuse — käsitsuse keti nii lahti, et töölisele ainult käsitsus osaks langes, kuna kavatsus vabriku tööbüroo ülesandeks jäi. (Vt. joon.)

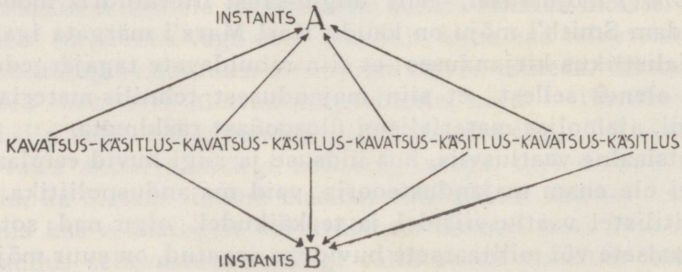

Samasugust vahet teeme eramajandusteaduses kapitaliomaniku ja ettevõtja kui läbiviija instantsi vahel. Tehing niisugusena langeb oma käsitsuses ettevõtjale, kaalutlus kapitali investeerimise ning ettevõtja isiku valiku suunas kapitali omanikule. Kapitali omanik võib ühtlasi ka ettevõtja olla; meie teooria põhjal püüab ta end neist üles-

annetest vabastada ning võimalikult rantjee seisukohale asuda. Ettevõtjal aga ei tarvitse olla kapitali, peab olema ainuüksi tahe tehinguks.

Psüühilise tuluga kaetakse tarbed, kuid tarbed ise on individuaalselt ning autosugestiivselt ettekujutatavad. Majandusliku kaalutluse aluseks saavad mitte tegelikult äratuntud, vaid ettekujutatavad tarbed ning neist järgnevad tehingud. Sest inimeste teotsemise üle ei valitse mitte eo ipso kindel individuaalne tahtmine mingiks ja millekski, vaid ettekujutus tarbest; viimane alles saab tahte aluseks. Ettekujutus, teisiti autosugestioon, on ka sugestioon ning sellega mõistame kasvatuse, ühiskondliku õigusliku korra, kiriku ja moraali, korporatiivse vaimu, samuti ka kõne, ettekande, trükitud sõna, reklaami tähtsust tarvete kujundamisel. Mõistame ka ettevõtja, töösturi ja kaupmehe ülesannet uute, veel mitte kohal olevate, uinuvate, latentsete tarvete leiutamisel, sellekohaste hüvede tootmisel ja nende turustamisel.

II.

Vahetusprotsess.

Ekvivalentsprintsiip. Kasuprintsiip. Nõudmine ja pakkumine. Majandusring. Objektiivne ja subjektiivne väärtuse- ja hinnateooria. Piirpaarid hinna kujundamisel. Konkurents ja monopol. Piirkasude nivelleerumisprintsiip majanduses.

Läbikäimine konsumptsiooni ja produktsiooni vahel toimub vahetuse teel. Vahetus ei ole veel mitte tööjaotus, viimane võimaldub alles esimese kaudu; vahetuse majanduslik struktuur seisab selles, et igaüks esiti teiste tarvete katmiseks kulusid kannab ning omad tarbimused üldturul alles kaudsel teel kindlustab. Majandusteooriat huvitab vahetus eriti sellepärast, et see üldise vahetusabinõu, raha kasustamisel kõigile majanduslikele hüvedele hinna loob.

Kuni viimase ajani valitses vahetuses ekvivalentsteooria; sotsialistid kaitsevad seda siiamaani: hüved, mis üksteisega vahetusele tulevad, olevat ühepalju väärt. Vastamata jääb küsimus, miks neid sel juhul siis üldse vahetatakse. Eksitus on tekkinud hinnast, mis vahetusväärtusena üles anti. Kui kuue eest kr. 50.— maksti, siis olevat selle hind ja ka väärtus 50 krooni.

Ekvivalentsprintsiibile seame vastu kasuprintsiibi. Nagu iga majandusliku talituse, nii ka vahetuse juures kantakse kulusid ainult siis, kui sellest saab kasu, olgu see siis konsuum- või produktiivkasu. Kasupüüdmine on ka kogu vahetusläbikäimise organisatsiooni printsiibiks.

Vahetuse kõrgem vorm on vahetus raha abil. Siin on kuni tarvete rahuldamiseni vajalised kaks vahetusakti, millest esimene on vahetusabinõu saavutamine. Sel teel laieneb aga vahetusvõimalus suuresti — seda enam, mida suurem ulatus on vahetusabinõul. Vahetusprotsessidest niisugusel kujul nimetame ainult ostmist, müümist, üürimist, töölepingut, krediidilepingut...

Vahetusprotsessi lahendavad praeguses turumajanduses laiemas mõistes nõudmine ja pakkumine, oluliselt abstraktsed, kunagise suuruse ja intensiivsuse järgi eksaktsemalt kalkuleeritavad suurused. Nõudmine ja pakkumine ei ole vahetusprotsessis midagi muud kui üksikmajanduses tulud ja kulud. Nõudmine tähendab tarvete kogusummat, soovitud tulusid rahasissetulekute peale ümberarvatult; ning pakkumine on kulude kogusumma — vahetusläbikäimises teiste tarvete rahuldamiseks tehtavad väljaminekud. Et vahetusläbikäimine mitte alati proportsiooniprintsiibil ja sulavusel oma teed ei lähe, et pakkumiste kuhjumisel, kaupade üleproduktsioonil, või teistel põhjustel tekib ülepakkumine, millele ei jätku vastavat nõudmist; ehk seisab häda vastupidi kaupade vähesuses, nagu see esineb sotsiaalsete rahutuste ja sõdade puhul, siis on tegemist majanduskriisiga, mille põhjused peituvad produktsiooni põhjustavate individuaalmajanduste väljaminekute ehk kulude kogusummas. On aga teiseks nõudmine tarvete muutmisel, ümberkujunemisel, osaliselt vähenenud, on teiseks, mis kaugelt suurema tähtsusega, ülemäärast rahakapitali juurde soetatud, olgu see siis pangatähtede inflatsiooni või kulla üleproduktsiooni teel, siis tekib kriis kaupade vähenevas või ülemäärases nõudmises ning meil on tegemist muutusega individuaalmajanduste sissetulekute ehk tulude kogusummas.

Majandus- ja vahetusprotsessis on nimelt iga produtsent samal ajal ka konsument, ning kuidas me ringis selle üksikuid lülisid ka ümber ei seaks, ikka on igas individuaalmajanduses, kui siinkohal ka riigi finantsmajandust sellisena võtame, tegemist kahepaiksete kaalutlustega, tulude ja kulude, sissetulekute ja väljaminekute suhtes. (Vt. joon.)

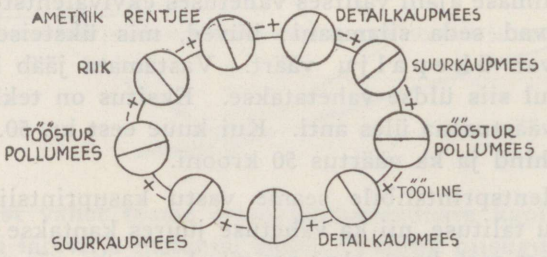

Tarbeid saab ainuüksi siis rahuldada, kui kogu ringi vahetusprotsessis igal tema üksikul lülil tulude ja kulude kaalutluses

psüühiline kasu tekib. Materiaalsemalt tuleb viimane eriti täpsalt ettevõtte raamatupidamises kasude ja kahjude arvel nähtavale.

Mil viisil majandajad vahetusläbikäimises tarvetele rahalise väljenduse annavad, seda seletada on hinnateooria esimene ülesanne, s. o. nõudmise selgitus, ning mis ulatuses teiste tarvete rahuldamiseks kulusid tehakse, seda selgitada on hinnateooria teine ülesanne, s. o. pakkumise selgitus.

Hinnateooria on poliitilise ökonoomia arengu astmetel saanud oma alguse väärtuseteooriast. Kui Adam Smith'i järgi hüvede väärtuse mõõdupuuks oli nende tootmisel väljaantud tööpalga, kapitaliintressi ja maarendi kvoote ning David Ricardo järgi ainult neis kehastunud praegune ja ennetehtud töö, siis nimetame seda ajalooliselt klassilist kooli objektiivseks väärtuseteooriaks, teisiti ka vaatlusteks produktsioonikulude seisukohalt.

Subjektiivne austria kool Karl Menger'i ja Eugen von Böhm-Bawerk'i isikus on hüvede väärtuse arutlustes piirkasude teooria jälgimisel toonud esirinda konsumendi tulude kaalutlused hüvede tarvitamisel. Mõõduandev on selle järgi hüvede haruldusest tingitud viimane piirtulu, mida üksik majandaja oma sissetulekute jaotusel konsumptsiooni otstarbeks neist võib saavutada.

Ameerika Ühendriikide majandusteadlased Marshal ja Seligman on klassilise anglo-saksi ja subjektiivse austria kooli vastuolusid tasandanud, võrreldes hüvede väärtuse tekkimisel nende saavutamiseks toodud ohvreid — „*disutility*" — ning nende tarvitamisel saadavaid lõbusid — „*utility*" — allegooriliselt vedrudega kääride teradega. Mida rohkem kääride terasid kokku surutakse, seda tugevamaks kujuneb vedrude vastuseis survele ning seda vähemaks, haruldasemaks ning väärtuslikumaks kujuneb lõbu — ev. rahuldus vastavast hüvest, ühe sõnaga, selle väärtus. (Kääride terade avaus muutub kitsamaks). Seligman toob vastava näite haamrist ja vaseplaadist, tugevamal löögil — suurem kõla. . .

Klassilise natsionaalökonoomia objektiivne hinnateooria baseerub vastaval arusaamisel hüvede väärtusest nende produktsiooni tingimustel. Nõudmise ja pakkumise vaba võistluse puhul valitsevad tootmises vabalt paljundatavate hüvede kõige odavamad produktsioonikulud turuhinnana; on aga produktsioon ainuüksi suurenevate omakuludega võimalik, siis ei ole võistlus ilma uute kapitali investeerimisteta võimalik, ning turul valitseb kõrgemate produktsioonikulude seadus.

Klassikutele võlgneme ka üldise suureneva toogi seaduse, produktsiooni laiendamise puhul mingis ettevõttes, selle suurendamise ning masinatöö appivõtmise puhul; samuti ka väheneva toogi seaduse — põllumajanduses.

Subjektiivse austria kooli järgi on iga hüve hind võrdne tema omadusega ning väärtusega individuaalseks arvetekatmiseks. On kellelgi 50 vaati veini ning soovib ta seda kaupa nisu vastu ümber vahetada, hinnates oma kaupa 100 mõõdu nisu väärilseks, siis leiab ta nisuprodutsendis ainult tol puhul vahetuspartneri, kui see hindab veini kallimalt, ütleme 50 vaati veini = 80 mõõtu nisu. Veini hind kujuneb siis edasi vastastikusel kauplemisel 80—100 mõõdu nisu hinnaks, ning vahetusprotsessi võib läbi viia. Subjektiivsetel hinnangutel on alati teatavad piirid; esinevad aga turul vabavõistluse puhul mitmed vahetajad, siis kujunevad alati parteide vastastikusel viilimisel hinna piirpaarid. Ühelt poolt kõige vahetusvõimsamate pakkujate ning kõige nõrgemate nõudjate kaalutlused; teiselt poolt kõige vahetusvõimsamate nõudjate ja produktsioonikulude kõrguselt või teistelt tingimustelt järgnevate kõige nõrgemate pakkujate hinnangud. Joonises:

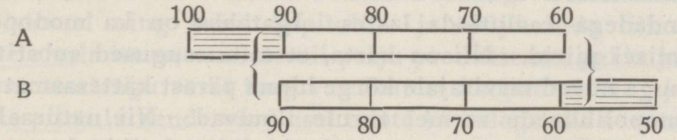

(A = pakkumine, B = nõudmine) langevad pakkujad hinnaga 100—90, ning nõudjad hinnaga 60—50 vahetusprotsessist välja ning 90 : 60 = 90 : 60 kujunevad hinna piirpaarideks.

Natuke teisiti on monopoli vahetuses, kus odavamalt hindajate kaubad vahetusprotsessist samuti välja langevad, ning üldse ainult niipalju nõudjaid järele jääb, kui palju turule paisatud vahetuskauba hulk lubab. Hinna alumine piir ei ole enam pakkujate, vaid nõudjate omavahelisel võistlusel esimese vahetusprotsessist väljalangeva konsumendi kõrgem piirkaalutlus. Monopoli vahetusel langeb seega hind viimase veel vahetusprotsessist osavõtva ja esimese juba väljalangeva konsumendi piirkaalutluse vahele. Skeem:

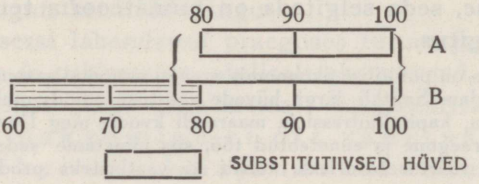

(A = pakkumine, B = nõudmine) pildistab siinset vahekorda, kus nõudjad hinnaga 60—80 vahetusprotsessist välja langevad.

Vahetusläbikäimine ei ole üldiselt mõistetuna mitte üksi sotsiaalne, vaid kõigepealt individuaalne võitlus, kus sellel paremad väljavaated on, kel rohkem vahetuspartnereid leidub.

On kaks seisukohta võimalikud: 1) vahetusprotsessis seisab ühel pool ainult üks kontrahent: m o n o p o l; 2) vahetusprotsessis esineb mõlemal pool palju vahetuskontrahente: k o n k u r e n t s e h k v õ i s t l u s. Konkurents on võitlus kahe, kolme, isegi nelja frondiga, igaüks võitleb oma vahetuspartneriga hinna pärast, peale selle võitlevad kõik pakkujad ja nõudjad omavahel, ning lõpuks võime järeldada pakkujate üldfronti nõudjate üldfrondi vastu.

Monopolistil — pakkujal on selle vastu suur majanduslik võimuseisukoht, ta võib nõudjaid kuni nende individuaalsete piirhindadeni välja suruda. Samuti on see ka monopolisti — nõudjaga, esinegu ta kas konsumentide või ühiskondliku koondisena, korporatsioonina. Näitena olgu toodud kas või riiklikud sõjavarustustellimised ühes hindade normeerimisega kinnises rahvamajandusühikus.

Nõudjad ja pakkujad võivad lõpuks ka mõlemad monopoliseisundis esineda; sel korral võib vahetus aset leida, kui nad mõlemad teiste päralt olevat hüvet omast kõrgemalt hindavad. Monopolikauba kuhjamisel tehakse siin hästi, kui mitte kogu vahetusele määratud hulka partneritele teada ei anta. Kordkorralisel väljapakkumisel kujunevad nõudjate piirhinnad kõrgemaks. Tegelikult määrab monopolist hinna iseseisvalt, end ainult suuremast käibest võimalikult kõrgemate hindadega kaalutleda lastes. Igatahes on ka monopolihinna kujunemisel piirid. Nii on karta, et mitmesugused substitutsiooni-iseloomuga hüved tarvitajale kõrge hinna pärast kättesaamatuks osutuvate monopolihüvede asemel turule ilmuvad. Nii naturaalvõi asemel taimevõi, Tšiili salpeetri asemel fosfaadid, tuletikkude asemel tulimasinad jne. Üksikud substitutiivsed hüved nagu vein, õlu, mineraalvesi on isegi otsemas võistluses.

Teiseks on monopolistil tarvis arvestada konsumentide ostujõudu, et maksimumi saavutada minemis. Kolmandaks ei tohi monopolihüve hind kõrgem olla kui vastavate importkaupade hinnad pluss transpordi ja tolli kulud. On olemas vaid mõned üksikud rahvusvahelised monopolihüved. Neljandaks tuleb arvestada sisekäitislikku momenti, alanevate käitiskulude seadust massiproduktsioonis ning sinna juurde seltsivate korduvate ühesarnaste — *fix*-kulude progressiooni ja selle mõju [1]).

Monopole nende tekkimispõhjuste alusel jaotame: 1) avalikeks monopolideks, 2) riigi või kogukonnavalitsuste poolt eramajanduslikele ühikutele erilepingute põhjal antavateks kontsessioonimonopolideks, 3) looduslikeks ja 4) eramajanduslikkude ühikute omavahelisteks lepingumonopolideks; eriti tuleks viimasel puhul mainida erialalist produktsiooni ühendavat trusti.

Saavutatakse produktsiooni omavahelise võistluse peale vaatamata keskmistest turuhindadest kõrgemaid hindu, siis on see ainult relatiivse monopoli puhul võimalik. Eriti on see nii kvaliteedimonopoli korral, kusjuures üksikutele pakkujatele nende individuaalsaavutuste kohaselt differentsiaalkasud tekivad. Nii on see patentartikli turustamisel, täiusliku käitisorganisatsiooni, ettevõtte varustamise puhul moodsamate masinatega. Kvaliteedimonopol tuleb edasi nähtavale maarendis, äriruumide üüris, linnamajade hinnas ja on analoogiline rahvamajandusteadusliku rendi mõistega üldse.

Konkurents ja monopol on edasi ka omavahel alalises vahetusvõistluses, teineteist tingides ning teineteist esile kutsudes. Vahetusmajandusliku organisatsiooni printsiibiks on püüdmine saavutada kõrgemaid piirtulusid. Konkurents ja võistlus loovad siin monopoli ja ümberpöördult, nagu see ilmneb eriti eramajanduslikkude monopolilepingute ja ühingute: kartellide, trustide, ametiühingute tagaplaanil.

Ainult turumajandusse suhtuva majapidamise tulude ja kulude kaalutlusest järgnev sissetulek moodustab individuaalsed konsuumi võimalused. Ning iga hind, mis tekib konsuumi rahuldamisel pakkumise ja nõudmise teel, tuleb individuaalselt üksikute sissetulekute järgi kaalumisele. Iga väljaantud hind konsuumis on individuaalse sissetuleku osa ning seega jällegi kulu.

Samavõrdselt koordineerub toodang. Vahetusmajanduse vabal võistlusel ning vabal kapitalide ja tööjõudude liikumisel pöördub ühele valmistuse erialale nii palju produtsente, pakkujaid, kuni suureneva toodangu varal turg vastavatest kaupadest üle ujutatakse, tarbijate piirtulu nende võrdlusel teiste hüvedega alla surutakse ning seega ka produktsioonile endale piir pannakse. Vabad kapitalid, tööjõud

---

[1]) Vt. ptk. XII, XVI — *fix*-kulud tööstuses.

pöörduvad ikka sellele tootmisalale, kus tarbijate võrdlevast piirtulust on loota kaupadele tõusvat minemit. Nii tarbingus kui ka toodangus on mõõduandev tulude pöördepunkt, millisele välja jõudes meie vahetusprotsessi teoorial — me võime nimetada seda teooriat psühhofunktsionaalseks teooriaks — reaalselt tasuvam on nii tarvitamises kui tootmises suunda muuta.

Oleme eessõnas rõhutanud mingi homogeense väärtuse- ja hinnateooria tarvilikkust ettevõtjale, mille alla see võiks paenutada kõik lähema ja kaugema ümbruskonna nähtused, siis on meil psühhofunktsionaalse mõistega antud kogu kättesaadavale Lääne-Euroopa majandusliteratuurile ja arusaamisele väärtuslik lisand. Üksnes homogeenselt kujutletud tarbed tulevad konsuumis rahuldamisele, samal ajal on aga ettevõtja võimeline autosugestiooni teel oma toodete tarvilikkust ja kvaliteeti tarbijale turustamisprotsessi korras kujutlema, otsemas mõttes kaubandusliku reklaami teedel, kaudselt aga ka teistel, vaevalt ülenähtaval hulgal moodustel ühiskondliku kooselu korras. Reklaami üks erinähtus ja omadus on aga see, et propageerides järjekindlalt head kaupa, ettevõtja ka tõepoolest sisemistel refleksioonidel erilist tähelepanu sellele tootmismotiivile hakkab andma.

Psühhofunktsionaalse väärtuse- ja hinnateooria teine motiiv seisab peale selle ühiskondlikkude elunähtuste, kaaskodanikkude, alluvate ametnikkude, tööliste psüühika mõistmises ja hindamises, niipalju kui see on tarvilik endavaatluse arengu astmestikust välja minnes.

Vahetusmajandusliku piirtulude nivelleerimise printsiibi põhjal kujuneb: 1) töölise palk — rahvamajanduslikult ja maailmamajanduslikult üksikute maade tarbimistaseme järgi; langeb töölise palk alla psüühilist eksistentsminimumi, siis järgneb üksiku rahvamajanduse piirides töö ja teenistuse vahetus; kui see on takistatud, tulevad sotsiaalsed rahutused; rahvusvahelises võrdluses kajastab tööpalga nivelleerimist väljarändamine. Nivelleerimisprintsiibil kujuneb: 2) laenukapitali eest makstav protsendimäär. Nn. rahvamajanduslik intressimäär on üksikus rahvamajandusühikus viimseks piiriks sissetulekute produktsiooniülesannetele edasiandmiseks. Alla seda piirmäära need üle ei kandu, vaid alluvad konsuumile. Kapitalide rahvusvaheline ringvool hoolitseb siinse taseme eest. Samuti on lugu: 3) vahetusmajandusliku piirkasuga võõra kapitali juurdetoomisel üksikus ettevõttes. Langeb ettevõtja äritulu alla keskmist normi, siis on raske ettevõttele uusi krediite hankida, ning järgneval arengul, samas suunas tuleb ettevõtjal, kui see tormi hädaohtudele küllaldase kindlusega vastu ei suuda astuda, aegsasti produktsiooniharu vahetada. Ning lõpuks: 4) alluvad vahetusmajandusliku piirtulude nivelleerimise printsiibile nn. ostujõu pariteetide seadusel vastavalt üksikute maade elukallidusele ja maksumusele ka nende välisvekslite ehk deviiside kursid, ümberarvatult kullapariteedile. Sellest asjaolust olenevalt ei saa kujutleda ühelegi iseseisvale rahvamajandusele alaliselt passiivset maksubilanssi ning kujunevad mööduvateks nähtusteks emissioonipankade repressaaliumid sisemaa valuuta kursside hoidmise suunas.

Kokkuvõtlikult, et veel kord rõhutada, ei määra sel-

lega olulisemalt ja puhtamalt mitte nõudmine ja pakkumine hinda, vaid iga majandaja kulude ja tulude, veel enam, piirtulude ja piirkulude kaalutlusel tekkiv vahetusmajanduslik piirkasu, mis igas turuvõimelises tehingus on hinnangu psüühiliseks aluseks ja lahutamatuks osaks. Piirkasu reguleerib ja nivelleerib kulu, võimaldab pakkumise ning reaalse, arvudes mõistetava hinna.

III.

Individualism ja sotsialism.

Ajalooline materialism ja lisaväärtus. Produktsioon, distributsioon ja konsumptsioon individualistlikus korras. Suurte tööstuseliste kapitalide ajalooline tekkimismotiiv. Eramajandusteaduslik ülekapitaliseerimisprobleem. Vastuväiteid lisaväärtuse teooriale. Individualistliku vahetusprotsessi järjekindlus. Karl Marx'i isik ajaloolise materialismi valguses. Individualistliku majanduse arengu probleemid.

Majandusteaduslik teooria saab ainult siis produktiivne olla, kui ta kas üksikmajanduse või rahvamajanduse kvalitatiivsema ja kvantitatiivsema tarvete katmise uuringu, s. o. nii üksiku kui ka kogu rahva hüvangu endale sihiks on seadnud. Ning tähtis ei ole seal omakorda mitte produktiviteedi mõiste kui niisugune, rääkimata sellest, et see mõiste uuemas majandusteaduslikus kirjanduses on segi paisatud, vaid tähtis on niihästi eramajanduslikult kui ka rahvamajanduslikult säärase organisatsiooni uuring, mis kõige kvalitatiivsemat ja kvantitatiivsemat tarvete katmist tegelikult võimaldab. Tarvete katmise psüühiline mõiste on tingitud, nagu eespool nägime, ettekujutusest ning sellest autosugestiooni pingest, mis kasvatus, nii perekondlik kui ka ühiskondlik, ning ajalooline traditsioon endaga kaasa toob.

Ajalooline materialism, millega see seltsib, leiab parima definitsiooni Friedrich Engels'i kõnes Karl Marx'i hauda sängitamise puhul 17. märtsil 1883. a.[1]): „...Nagu Darwin orgaanilise looduse arenguseaduse, nii leiutas Marx inimkonna ajaloo arenguseaduse: unustusse oli jäänud senini see lihtis asjaolu, et inimesed peavad kõigepealt sööma, jooma, elama ja riietuma, enne kui nad võivad harrastada poliitikat, teadust, kunsti ja religiooni; otsekoheste materiaalsete elu-

[1]) Otto Rühle, — Karl Marx, Leben und Werk, Hellerau 1928, lk. 431.

vahendite produktsioon ja sellega ühenduses olev mingi rahva igakordne ökonoomilise arengu astmestik on platvormiks, millel baseerub riigi ülesehitus, õiguslik kord, kunst, ning isegi usulised ettekujutused; lähtudes sellelt ökonoomiliselt platvormilt, on seletatav kogu muu areng, mitte aga ümberpöördult, nagu on olnud senini.

See pole aga veel mitte kõik. Marx leiutas ka praeguse kapitalistliku tootmisviisi erilise liikumisseaduse ning sellest produktsiooni moodusest tingitud kodanliku seltskonna erilise liikumisseaduse. Lisaväärtuse mõiste leiutamisega loodi siin korraga valgus, samal ajal, kus niihästi kodanliku ökonoomia kui ka sotsialistlikkude kriitikute senised uuringud on kobanud pimeduses.

Kahest säärasest leiutisest oleks võinud üheks eluks jätkuda. Õnnelik juba seegi, kel oleks olnud võimalus ühtegi neist teha. Kuid igal üksikul alal, millele Marx pöördus (neid alasid oli väga palju, ning ühtegi neist ei puudutanud ta ainult juhuslikult) — igal pool, isegi matemaatikas on ta iseseisvaid leiutisi teinud. Nii oli ta teadusemees..." jne.

Kuid me julgeme juba tõendada, et isegi esimese ja teise leiutise, dialektilis-dogmaatilise teesi ja antiteesi, ajaloolise materialismi ja lisaväärtuseteooria ning neid ühendava revolutsioonilise sünteesi vahel valitseb vastuolu.

Kui iga teine kultuuriline ja vaimne areng on tingitud olemasolevatest materiaalsetest olukordadest, siis küsime, kes peab materiaalset olukorda arendama. Kas üksik isik — eraettevõtja või ühiskond? Kas peab riik selle olukorra parandamiseks üldplaani looma ja seda sunnikorras teostada püüdma, või on parem, kui igale üksikule on jäetud majanduslik tegevusvabadus?

Rõhutame, et produktsioon ja jaotus ühiskondlikus korras ja distsipliinis tähendab üksikule tarvetekatmises selle mitmekülgsuse kadu. Individualistlikus korras, kus piirkasude nivelleerimisseadus otsustandev, on produktsiooni organisatsioon elastsem, tarvete katmise kvalitatiivne järjekord isikupärasem ning laiaulatuselisem, jaotus aga toimub vastavate turuseaduste järgi automaatselt.

Kas ei ole aga nüüd individualistlikus korras tegelikult olemasolevad vahed üksikutes sissetulekutes suuremad kui vahed tarvetes? Kas tohib säärase seisukorra juures rääkida tarvete katmise optimumi ideaalist individualistliku maailmakorra juures? See asjaolu viib meid kapitali tekkimise probleemi juurde. Karl Marx märgib oma töös [1]) suurte tööstuslike kapitalide tekkimise põhjustena koloniaalset röövsüsteemi, riigivõlgu ja nende katmist pangatähtede väljaandmise õigusega erapankadele, siis edasi moodsat maksu- ja protektsiooni-

[1]) Karl Marx, Das Kapital I Bd., Verl. Dietz Nachf. Bln. 1923, lk. 678 jj.

süsteemi ning naiste ja laste odavahinnalise töö ekspluateerimist kapitalistliku tööstuse algupäevadel.

Need klassivõitluse motiivi allakriipsutamiseks ettetoodud momendid on ju kahtlemata õiged. Eriti on krediidi soodustamise kui ettevõtja initsiatiivi elustamise moment individualistlikus korras mõõduandev. Seda viimast asjaolu tuleb ära märkida ka Eesti Vabariigi algupäevilt pangatähtede emissioonil 1919—1923.

Eramajandusteaduses ei saa peatuda Karl Marx'i *revenue* probleemi juures nn. lisaväärtuse tekkimisel, küll aga tuleb rõhutada, et säilitamine ja säästmine on eramajanduslikud mõisted. *Revenue*'st ja kapitali akkumulatsioonist Karl Marx'il ei saa järeldada ühte alalist ülekapitaliseerumist, kuna kapitalide kuhjamisega ühes rahvamajandusühikus ka produktsiooni laienemine, tööpalkade tõus, teise sõnaga sissetulekud ja konsuumi võimalused suurenevad.

Eramajanduses on aga küll vaja piinlikku vahet teha kapitali täiendamise ja kapitali vahetamise probleemi vahel, sel viimasel juhul vanade produktsiooniabinõude järsu asendamisega uute, odavamalt töötavatega. Juhul, kui tehnika edusammudel üksikutes ettevõtetes uusi paremalt ning odavamalt töötavaid tootmisvahendeid juurde soetatakse, on ülekapitaliseerimine eramajandusteadusliku mõiste järgi võimalik.

Odavamate produktsioonimeetodite ärakasustamine tasub end üksikmajanduses — niipalju kui konjuktuurpoliitiliste mõistete vastu ei eksita. Alul peab aga senised rakendisvarad amortiseeritama, siis alles saab rääkida uute masinate juurdesoetamisest. Niipalju kui amortiseerimine aset ei leia, rõhub vana rakendise madal intensiteet vabalt paljundatavate hüvede produktsioonis toogi, mis investeeritud uuest ja vanast kapitalist kokku järgneb, alla, ning kui säärane allasurutud took, üldkasu, mitmesuguste riisikote kaasaarvamisel ühes produktsiooni harus võrdlevalt vähem on kui teises, siis on siin tegemist relatiivse ülekapitaliseerimisega.

Uute tootmisvahendite muretsemiseks on, vaatamata et nad odavamalt töötavad, palju kapitali välja antud. Otsustavad on kapitali vahetamise eesmärgi ja ulatuse kohta üksikus ettevõttes eramajanduskalkulatoorsest seisukohast kolm tegurit: 1) varemini investeeritud kapitali amortisatsiooni suurus, 2) uute kapitalide juurdetoomisel suureneva toogi üldkvoote, 3) turu laiendamise võimalused.

Kokkuvõttes on ülekapitaliseerimine eramajanduses võimalik kolmel juhul: 1) ilma et uut kapitali üldse ettevõttesse oleks toodud, tarvete muutmisel ning sellega koos käival nõudmise vähenemisel. Siis langeb ettevõtte took allapoole vahetusmajanduslikku piirkasu. 2) Ettevõtjate ja kapitali omanikkude eksitusel kapitali investeerimise tarviduse kohta ühes tootmisalas, s. o. tegelikus tarvete puudumises küsimusse tulevate toodete vastu.

3) Ülekapitaliseerimise peapõhjuseks on vististi küll eespooltoodud asjaolu, et tehniline edasijõudmine, mis odavamate tootmisvahendite esimesele kohaldajale on ikka kasutoov, — seejuures aga toimub veel mitte küllaldaselt amortiseeritud vanade produktsiooniabinõude eest äratõrjumisel. Kuna muidu vabal võistlusel ja konjunktuuri jälgimisel on piirkasude nivelleerimine võimalik, toodang ja tarbing kokkukõlastub — võib nüüd odavamate produktsioonimeetodite juurdetulek mõjustada, et just püüdest suuremat tooki saavutada tasakaal kaob ning ajutiselt ja relatiivselt võistlevad ettevõtted üksikutel produktsiooniharudel investeerimise ülekülluse all kannatavad.

Neist eramajandusliku rentaabluse ning rahvamajandusliku otstarbekohasuse tasakaalu ajutistest puudustest oleneb majanduskriiside tähtsaim põhjus.

Võimalikkude rahva- ja maailmamajanduslikkude kriiside seik ning kahtlus, kas nn. kapitalistlikus korras sissetulekute jaotus otstarbekohaselt on läbi viidud ning objektiivsemalt kõige paremat tarvete katmist võimaldab, on sotsialistlikku majandusteooriat tiivustanud. Õpetus, et kapital töölist ekspluateerib, dogmaatiline lisaväärtuse-õpetus, oleneb töövääruseteooria eksimustest, nii kui ka kogu

materialistlik-kvantitatiivsest majandusarusaamisest üldse. Nii selgitab otsemalt Robert Liefmann [1]): „...Iga pakkuja, olgu teenistuse või tootmisalalt, teeb ainult siis kulusid, kui ta arvab, et hind tarbijate hinnangute põhjal nii kõrgeks kujuneb, et peale selle veel, võimalikult kõrget, lisaülejääki rahas võib saavutada..." „...Et tööaeg on hinda määrav tegur, on fantaasia, ja seda tuleb kõige otsemalt tagasi tõrjuda..." „...sest tööline on ainult produkti põhjus..." „...Vahetusprotsess ei olene mitte produktsioonist, vaid ka, ning seda otsemalt ja esmajoones, kalkulatsioonist konsumentide hinnangutele..." „...Sellega on hind, mida konsumendid tarbekaupade eest maksavad, majandustegevust määrav tegur..."

Mõte, et riigi majandusel ja kontrollil valmistatavad produktid neis kehastatud töötundide järgi jaotusele peavad tulema, ei ole automaatselt reguleerivale vahetusmajandusele üleolev vahetusprintsiip.

Ettevõtja ja kapitaliomaniku sissetulek ei olene mitte töölise ekspluateerimisest, vaid tarbijaskonna tarviduste jälgimisest ja turu vastuvõtlikkusest. „Maagilistest jõududest antuna, demoonilistest võimudest valitsetuna korraldab kaubamaailm oma enda tahtmise ning seadustikkude järgi oma liiklemist; korraldab selle üle inimeste peade säärase kindlusega, mis kaugelt ületab inimliku nalja ja võimised, korraldab nii protsessi käigu kui ka profiitide nivelleerumise. Ainult taevas, kus samasuguste raudsete seadustikkude järgi tähed oma teed rändavad ning lahus inimestest aeg ja igavik üles ja alla vaheldub, võib olla võrdluseks kapitalistliku majandusmaailma müsteeriumile [2]). Seda asjaolu on ka Karl Marx oma „Kapitali" teises ja kolmandamas köites tunnustanud. „Kapitali" esimene köide, mis sisaldab sotsialistliku klassivõitluse teooriat, on üldiselt tuntud, mitte aga niipalju teose teine ja kolmas köide, mis Friedrich Engels'i poolt alles peale autori surma on välja antud. Ning nii tähendab õigusega Otto Rühle [3]):... ja vastupidi vana kooli vulgaarmarksistidele, kes oma teoreetilise orienteerumise ainult esimese köite mehaaniliselt mõistetud ajaloomaterialismist tuletab, on modern marksist, kes ka marksismi arengut jälgida suudab, tihtigi sunnitud ühes Marx'iga ütlema: „Mina oma isikus küll marksist ei ole!"

Nimelt tuleb ajaloolist materialismi, kui seda õigustada saab, mitte üksi individualistliku produktsiooni korra, vaid ka masside liikumiste ning üksikute isikute kui ajaloo sündmustikkude kandjate põhjustajana ja sünnitajana determineerida. Üksiku isiku iseloom ja teotsemisvõime kujuneb selle järgi psühholoogiliselt tema orgaanilise konstitutsiooni, tema sotsiaalse ning perekondliku positsiooni järgi. Karl Marx'ist teame kolme asjaolu: 1) tema halba tervislikku konstitutsiooni, 2) tema kuuluvust allarõhutud seltskonnaklassi: Marx põlvnes ümberristitud juudi perekonnast ning oli abielus ühe parunessi, von Westphalen'iga. 3) Marx oli esimene laps oma perekonnas .Isegi bioloogiliselt peab neist tulemustest järelduse tegema; eriti iseloomustavaks kujuneb see aga siis, kui arvesse võtame, et Marx oli saksa õigusefilosoofia suurima dialektiku Hegeli ning filosoofilise materialisti Ludwig Feuerbach'i õpilane, poliitilise tegevuse pärast mitmel puhul Saksamaalt välja saadetud ning emigrandina aineliselt rasketes oludes Londonis elas [4]).

---

[1]) Prof. dr. Liefmann, Geschichte und Kritik des Sozialismus. Leipzig 1922, lk. 147, 148 ja 149. Veel H. Dietzel, Vom Lehrwert der Wertlehre und vom Grundfehler der Marxschen Verteilungslehre, Leipzig 1921, sama autori „Technischer Fortschritt und Freiheit der Wirtschaft", Bonn und Leipzig 1922 ja „Produzenteninteresse der Arbeiter", Leipzig 1923.

[2]) Otto Rühle, l. c. lk. 420.

[3]) Otto Rühle, l. c. lk. 422.

[4]) Vrd. O. Rühle, Karl Marx, Leben und Werk, Avalun-Verl., Hellerau bei Dresden, lk. 307 jj.

Meie teooria mõõduandvama probleemi, tarvete katmise ja jaotuse korralduse, annab sotsialistlik õpetus riigile, ilma et teoorias siin midagi oleks ära lahendatud. Ning meil on kindel alus väita, et jaotus ühest tsentraliseeritud keskkohast kujuneb raskepäraseks, ebakoordineerituks ja ebaisikupäraseks. Sotsialistlikus riigis edustatakse vahest üksnes poliitilist võitlust võimu pärast.

Selle asemel et kuulutada sotsialismi kui uut paremat majanduskorda, oleks kohane ette näha praeguse korra juures arenevaid tendentse. Ei ole sugugi võimatu, et siin sotsiaalse seadusandluse arenedes vastuolu ettevõtjate-tööandjate ja töövõtjate vahel väheneb ning mõlemad koos juba monopolistlikkude ühingute kaudu tarbijate juures endid püüavad maksma panna. Käitisnõukogude seadus Saksamaal ja käitisvanemate seadus Eestis on osalt mõeldud säärase koostöö süvendamise eeldusena; ka Põhja-Ameerika Ühendriikide eeskujud näitavad väljakujunenud rinnet toodangu ja tarbingu vahel. Neis pahedes tooks lahendust jällegi tarbijate vastupidine liikumine konsuumkooperatiivide suunas. Aitaks õieti effektide kapitalismi areng, kus igaühel aktsiate omandamise teel võimalus on produktsiooni ja kaubanduse kasudest osa saada. Konjunktuuride stabiliseerumist tooks kaasa eramajanduslikkude ettevõtete juhatamise suur avalikkus, detaileeritud bilansside järjekindel avaldamine võimaldaks pilti „lisaväärtuse", s. o. eramajandusliku ettevõtte rentaabluse tegelikust arengust aastast aastasse, võimaldaks ka vähendada aktsiate omandamisega ühenduses olevat riisikot.

IV.

Eramajandusteadus.

Eramajandusteaduse ajalugu. Vastuolud rahvamajandusteadusega. Eramajandusteaduse klassikud. Ülesanne. Ettevõte turumajanduses. Riisikohädaoht.

Eramajandusteadus, millele germaanisüsteemilistes kaubandusülikoolides ja ülikoolide majandus- ja sotsiaalteaduskondades pühendatakse umbes üks viiendik õppekavast, esineb seal kompaktse distsipliinina. Teisiti anglo-saksi kõrgemas kaubandusteaduslikus hariduses, kus eramajandusteaduse valdkonda kuuluvad ained esinevad erikursustena ning vastavate spetsialistide poolt ette kantakse. Anglo-saksi-süsteemilise kaubandusülikooli ülesehitus on teissugune, eriti kui jälgida Londoni „School of Economics and political Science" programme, samuti ka rahvamajandusteaduslike ja eramajandusteaduslike ainete klassifikatsioon; erineb veidi ka õppesüsteem.

Eramajandusteadus, vastandiks anglo-saksi-süsteemiliste eriloengute, Business Methods, Banking and Curency ja Commerce üldklassifikatsioonile, on germaani teaduslikus ideoloogias tekkinud vanadest kommertsiaalteadustest, Itaalia, Hollandi ja Hansa kaubanduskunsti õpetustest. Siin on vanemad autorid: Savary, Ludovici, Leuchs ja prantslane Couselle-Seneuil. Moodsamas ülesehituses on märkida selles süsteemis Emminghaus'i teost „Allgemeine Gewerkslehre", Berlin 1868, ning Lindwurm'i raamatut „Die Handelsbetriebslehre und die Entwicklung des Welthandels", Stuttgart und Leipzig, 1869.

Esimese kaubandusülikooli asutamisel Saksamaal Leipzigis 1898. a. figureerivad selle õppekavas veel poliitiline ökonoomia, õigus- ja loodusteadused, kuid juba järgnevad aastad 1898—1906 toovad kaasa puhteramajandusteadusliku mõtteviisi. Alfred Isaac [1]) jaotabki eramajandusteaduse arengut Saksamaal kolme tähtsamasse perioodi: 1) aeg 1898.—1906. aastani, karakteriseeritud püüetega ainet ülikooli pedagoogilises järjekorras üles ehitada, 2) aeg 1906.—1918. aastani: detailuurimuste algus ja areng ühes koostavate tööde ilmumisega, 3) aeg 1918.—1923. aastani, iseloomustatud eramajandusteaduslikkude uurimisseisukohtade laiendamisega. Sellele võime juurde lisada, et järgnevad aastad Saksamaal ratsionaliseerimise, tüüpimise ja normimise probleemi esikohale tõstavad ning ilmuvad mitmed tähtsad eritööd kui ka prof. Nicklisch'i poolt toimetatud „Handwörterbuch der Betriebswirtschaftslehre".

Eramajandusteaduse ajaloolisest arengust Saksamaal on märkida veel 1906. aastast peale ilmuvat, Kölni prof. Schmalenbach'i poolt asutatud ajakirja: „Zeitschrift für Handelswissenschaftliche Forschung" ja 1908. aastal, eriti prof. Georg Obst'i ja prof. H. Nicklisch'i ergutusel: „Zeitschrift für Handelswissenschaft und Handelspraxis" (praegu: „Die Betriebswirtschaft"). 1910. aastal ilmub prof. I. Hellauer'i teos „System der Welthandelslehre", 1911. aastal Weyermann'i ja Schönitz'i „Grundlegung und Systematik einer wissenschaftlichen Privatwirtschaftslehre und ihre Pflege an Universitäten und Fachhochschulen", 1912. aastal prof. Fr. Leitner'i „Wirtschaftslehre der Unternehmung" (tolleaegse tiitliga „Privatwirtschaftslehre der Unternehmung") I trükk.

Palju on eramajandusteadusel oma arengul lahkhelisid olnud rahvamajandusteadusega ehk poliitilise ökonoomiaga. Nii kirjutab tuntud õpetlane Lujo Brentano 1913. a. „Bank-Archiv'is" [2]) küll selle õpetamist ja õppimist soovitades, kuid reservatsiooniga: „aga siiski

---

[1]) Alfred Isaac, Die Entwicklung der wissenschaftlichen Betriebswirtschaftslehre in Deutschland seit 1898, Bln. 1923, lk. 42.

[2]) Bank-Archiv XII Jahrgang, Heft 1.

tuleks siin materjali käsitleda üldhuvide seisukohalt, mitte kunagi üksikute ettevõtete erihuvides, — muidu me jõuame nende erihuvide vastuolude tõttu teaduse täieliku laostamiseni". Ka Rostocki prof. Ehrenberg tunnistab [1]), et era- ja rahvamajandusteaduse jaotamiseks ei olevat tarvidust, ei olevat objekti, kuna kasumajandusliku rentaabluse tegurid olevat ühtlased üldsuse toodangu tingimustega. Klassiline vastuväide on Georg Obst'ilt ajakirjas „Zeitschrift für Handelswissenschaft und Handelspraxis" [2]).

Need lahkhelid poliitilise ökonoomiaga on nüüd võidetud. Iseloomulikul kombel on samad küsimused üles kerkinud kõrgema majandusteadusliku hariduse korraldamisel Eestis [3]).

Rahvamajandusteaduslikule vaatlusviisile seame vastu eramajandusteadusliku, veel enam, eramajandusteaduslik vaatlus on ühtlasi rahvamajandusteadusliku vaatlusviisi allikaks. Poliitilises ökonoomias on meil järjekord inimene — ühiskond, eramajandusteaduses selle vastu ettevõtja (inimene) — ettevõte ning ettevõtte suhtumine ühiskonnale. Lahkuminek oleneb suuresti veel nende kahe teaduse vaimust, sest sel ajal kui poliitilises ökonoomias ühiskonna üldised koosseisu ja funktsionaalsed küsimused arutuse alla tulevad, on eramajanduses esiplaanil üksnes tegevus ettevõttes, vahetustehing ning selle tulude ja kulude kaalutlus. Anglo-saksi klassikute, eriti Adam Smith'i hüüdsõna: „private gain — public profit" on siin iseendastmõistetav. Vaadatakse majandusele ettevõtja, tööandja ja organisaatori seisukohalt, siis tullakse eramajandusteaduslikule lähtepunktile. Poliitilise ökonoomia esindajad on kahjuks paljuti ajalooliste eeskujude ja traditsiooni vallas, eramajanduslikke saavutisi ei panda tähele, — sellest siis vastuolud ja liitumismõtted. Ning nii peame ühes Georg Obst'iga alla kriipsutama: „Eramajandusteadus on küll majandusteaduste, mitte aga natsionaal- ehk sotsiaalökonoomia osa" [4]).

Tormiline areng, mis eramajandusteadusele viimasel aastakümnel Saksamaal osaks saanud, selle sisseviimine tehnika- ja põllumajandusülikoolidesse — Fr. Leitner rõhutab poliitilise ökonoomia saamatust rahvamajanduse eluküsimuste arutamisel [5]), ning H. Nicklisch räägib [6]) riiklikust eramajandusteadusest, mis esinevat endise finantsteaduse otsese pärijana, annab meile küllaldast õigust selle teaduse tähtsamate esindajate kui uurijate tüüpide juures peatuda. Nii kõigepealt E. Schmalenbach, Kölni ülikoolist. Eramajandusteadus

---

[1]) Bank-Archiv, XII Jahrgang, Heft 4. Zeitschrift für Handelswissenschaft und Handelspraxis.

[2]) V Jahrgang, Heft 12.

[3]) Vt. Majandusteaduslikud, eriti eramajandusteaduslikud kirjad, Tartu 1929.

[4]) Zeitschrift für Handelswissenschaft und Handelspraxis. V Jahrgang, 1913, Heft 12. Art. — Verhältniss der Privatwirtschaftslehre zur Volkswirtschaftslehre.

[5]) Fr. Leitner, Wirtschaftslehre der Unternehmung, Bln. und Leipzig 1926, lk. III.

[6]) H. Nicklisch, Gespräche Nicklisch-Hirai (vt. Findeisen, l. c. lk. 28).

on temale ainult abinõu eesmärgi saavutamiseks, et kogemusreegleid käitise juhatamiseks võimaldada ja mõista, vaatluseks, kas käitis majandusliku optimumi seaduste järgi üldmajanduse nõuetele vastab. Temale pole see tähtis, kas üksik vähe või palju teenib, vaid see, et „ebamajandusliku tööga hüvesid mitte ei raisataks“ [1]). Õpetus majanduslikkusest tehnilis-kvantitatiivses mõttes, eriti üldmajanduse tootvuse (produktiivsuse) ideaale arvesse võttes on siin esiplaanil. Ka on tuntud Schmalenbach'i huvi bilanssideteaduse vastu, millest ta on teinud erilise ajaloo-statistilise eramajandusteaduse.

Ka teine teadlane, N i c k l i s c h, Berliini kaubandusülikoolist, on käitise oma uurimuste tulipunkti seadnud, tema seisukohavõtmine teaduslikkude probleemide vastu on aga hoopis teine kui Schmalenbach'i oma. See ei ole mitte tehniliselt, seevastu küll eetiliselt ja filosoofiliselt mõjustatud. Käitiseetika mõiste on Nicklisch'i poolt prägneeritud, „ja sel mõistel on tõepoolest samane tähendus kui kas-või näit. käitis-statistikalgi“, arvab Findeisen [2]).

Prof. J. H e l l a u e r, Frankfurti M. ä. ülikoolist, tuleb Viini vanasti kuulsast koolist „Hochschule für Welthandel“. Eriti rõhutades maailmamajanduslike liiklemistingimuste tähtsust eramajandusteaduslikus uurimises, on Hellauer kujunenud tähtsaimaks maailmakaubanduse, liiklemise ja liiklemisgeograafia asjatundjaks.

Ning lõpuks vaja mainida F r. L e i t n e r'it, Berliinist, kes küll mitte niipalju süstemaatiliste kui kogukate eriuurimuste najal eramajandusteaduse õpetajate esirinnas sammub. Eriti tema raamatud: „Das Bankgeschäft und seine Technik“, „Selbstkostenberechnung industrieller Betriebe“ ja „Grundriss der Buchhaltung und Bilanzkunde“ on tähelepanuväärivad. „Ehituskivide kaasatoomine“, nagu ta ise tähendab, on tema juures kõige tähtsam.

Meie endi vaate eramajandusteadusliku uurimise kohta oleme üles tähendanud kord järgmiselt [3]): „Eramajandusliku tulude ja kulude kaalutluse ja rentaabluse põhimõtte kõrval tuleb meil siin käsitleda eetika ja moraali küsimusi tööorganiseerija ja töövõtja vahel ning ka siin leida optimum. Rentaabluse-optimumi tuleb võrrelda eetika- ja moraali-optimumiga ning lõplik küsimus seada kasumajandusliku või sotsiaalmajandusliku ettevõtte suunas. Mõlema õige suund selgub nende rahvamajandusliku produktiivsuse kontrollimisel objektiivselt kõige maksvama ideoloogia alusel, küll aga vist ainuüksi üldinimliku optimumi probleemi väljaselgitamisel.“

Et eramajandus kasumajandusliku ettevõtte oma vaatluste piirkonda võtab, see asjaolu on toonud etteheite teiste teaduste valdkon-

---

[1]) E. Schmalenbach, Art. Selbstkosten. Zeitschrift für handelswissenschaftliche Forschung, Bd. 13, lk. 258.

[2]) Prof. dr. F. Findeisen, — Organik, der Betrieb als Lebewesen, Leipzig 1931, lk. 18.

[3]) Majandusteaduslikud, eriti eramajandusteaduslikud kirjad, l. c. lk. 179.

dadest: meie teadus olevat õpetus sellest, „kuidas kasusid teha". Selle etteheite peab otsekohe tagasi lükkama. Tähtis on juurdlus selle viisi ja mooduse kohta, kuidas ettevõtted ja käitised on lülitud üldmajandusse. Tähtis on ettevõtja kui majanduslikult tähtsaima loova teguri teaduslik abstraktsioon, tähtis on ettevõtlikkuse ja vahetustehingu ratsionaalse idee juurdlus, seda enam et nn. „kasutegemise" üksikolukordade kohta ei saa mingeid teaduslikke reegleid üles seada.

Teisiti F. Findeisen, Leipzigist, kes küll vana Hamburgi „kuningliku kaupmehe" ja Ameerika Ühendriikide „service'i" põhimõtted endale eeskujuks seab, kuid otsemalt selgitab: „Meie arusaamise järgi on kasupüüdmine käitismajanduse vedru. Käitis on elav asi. Ta tahab elada ja vajab seks kasu" ... „See on meie vaatlus praktikast, tõlgitud teaduse keelde" [1]). Meil jääb vaid juurde lisada, Findeiseni enese pildirikast keelt tarvitades, et ega see koer pole veel kõige parem linnukoer, kel keel kõige kaugemale välja ripub.

Eramajandusteaduse abstraktsioonis peame veelgi kaugemale minema, peame märkima, et meie püüdeks ka mitte ei ole eriti ettevõtjate ja majandushertsogite kasvatamine; eramajandusteadus jätab täiesti oma õpilaste hooleks äranägemise, mis saadud pildiga majanduselust peale hakata. Ei ole mitte võimatu, et eramajandusteadusega tutvunud isikuist niihästi praktilised kaupmehed kui ka teiselt poolt sotsiaalpoliitilised tegelased ja ametiühingute juhid välja kujunevad.

Eestleiduv olukord fotograafitakse ettevõtte individuaalmajanduse, s. o. tulude ja kulude kaalutluse seisukohalt; saadud pilti võib kohaldada, kuidas soovitakse. Tulude ja kulude kaalutlus on ettevõtjale tema sihtide rajamisel ainsaks kohtumõistjaks organiseerimis- ja turustamisprobleemistikus. Kas muusikakonservatooriumi lõpetajad kujunevad heliloojaiks, viiulikunstnikkudeks või orkestrijuhtideks, see oleneb nende individuaalseist annetest ja kalduvusist; samuti ka eramajandusteaduses: õppimise väärtus on siin hoopis mujal, see seisab vaimses koolis, mis rahulduse ja üleoleva suhtumise tegeliku majandusprobleemistiku tulipiirkonnas peab andma, samuti ka leidlikkust arendama väljapääsu otsimisel esinevaist hädaohtudest ja raskustest. Nõutav pildirikkus siinseis selgitusis johtub seigast, et moodne lennuasjanduse areng on tingitud võrdlustest linnulennuga.

Kapitalmajandusliku ettevõtte piltide järjekord on läbipaistvaks saanud käsitöö ja tsunfti formatsioonidest ülesaamise teel, ühenduses vahetusmajanduse arenemisega üldse. Praegune järjekord on sümboliseeritud tööjaotuse probleemiga, tootmisega turu jaoks. Kapitalistlikus korras seisab tootja lahus tarbijast ja läheb täiesti omapead. Kuna käsitöös ja põllumajanduses perekonna kaasabi tarvitatakse, on kapitalistlikus produktsioonis mõõduandvad palgatööliste ja teenijate

[1]) Prof. dr. F. Findeisen, l. c. lk. 20—21.

probleem ning produtseerimine turu jaoks. Tööjaotuse arenemisel valmistatakse ikka vähem ja vähem hüvesid nende endi pärast, vaid sellepärast, et neile turul ostjaid loodetakse. Mõõduandev on turu tarvidus ja selle kujundamine, mitte aga toote käsitöölik väljakujundamisoskus ja -protsess.

Selle tulemuseks oli, et kapitalismi arenedes ka majanduslik mõtlemisviis pidi teiseks kujunema; nüüd mõeldakse mitte enam saadustes ning kaupades, vaid nende vahetussümbolis — rahas, mis nende eest turul saadakse ning mis ettevõtjal omakorda lubab turul tarbijana esineda. Endistest asitooteist on saanud hingeta kaubad.

Autarkses naturaalmajanduses mõõdeti kulusid kehalise tööga ning tulusid põllumajanduslikkude produktidega, jahisaagiga jne. Rahamajanduses on see kõik ära jäänud. Kõik tulud ja kulud arvestatakse rahaühikus, see substitueerib nii tulusid kui kulusid. Ja seejuures ei valmista ettevõte kapitalistlikus korras mitte konsumptsiooni kindla tarviduse ega tellimise järgi, vaid tarvidust saab üksnes intuitiivselt kalkuleerida ja... ainult aimata; õige suuna leidmine oleneb siin ettevõtja individuaalandeist.

Turumajandus on endaga kaasa toonud probleeme, millest endisel käsitöölisel ei olnud aimugi, on tekkinud puht-eramajanduslik riisiko mõiste.

Kapitalmajanduslik ettevõtja võib pineva töö peale vaatamata ettevõttesse mahutatud varanduse ja krediidiusalduse, võib oma hea nime ja teenistuse kaotada. Märgime siinkohal ainult osaliselt ära konjunktuuri muutumisel majanduskriiside puhul ettevõtteid, kus töö ümberrühmitamine võimatu, näit.: pangad, speditsiooniärid, teatrid, kindlustusseltsid. Hädaohu moment on edasi suur seal, kus erialaliste produktidega tegemist: spetsiaalmasinad; ehk sesooni- ja moetingimused teevad minemi ebajärjekindlaks; ehk uute substituiivsete kaupade-aseainete turule ilmumise hädaoht on suur. Järgnevalt võib toor- ja poolproduktide laager, mille järgi aga käitisprotsessis tarvidust, konjunktuuri muutusel ära väärtuda. Tööstuslikus ettevõttes esineb selle raskepärasus töö ajutisel katkestamisel; tööliste lahtilaskmisel on karta, et tehaste uuestikäimapanemisel kohaloleva tööjõu probleemi lahendamisel raskusi tekib. Kaubanduslikus ettevõttes võivad niihästi üüri, äärmiselt liikuva turu kui ka sesooni- ja moeküsimused hukutavaiks saada. Pangaettevõttes omakorda krediidiandmise riisiko oma ja laenatud kapitali arvel.

Kuigi erilised kindlustusettevõtted riisiko puhul suuresti abiks on, jäävad kapitalistlikul ettevõttel alati lahtiseks mitmed uksed, millest hädaoht kutsumatu külalisena võib ilmuda [1]).

Eeltooduga saaksime defineerida ka juba ettevõtet: s. o. kinnine majandusühik, mis tulude ja kulude kaalutlusel omal riisikol turumajanduses hüvesid valmistab või edasi annab või samas sihis mõnel teisel kasumajanduslikul erialal teotseb.

---

[1]) Vrd. ptk. XVII.

V.

Ettevõte ja käitis.

Vaidlused aine definitsiooni ümber. Sotsiaal- ja eraettevõte. Ettevõtte idee ja käitise tegevus. Produktsiooni- ja turustamismoraal ettevõttes.

Eramajandusteaduse arengul on vaidlusi tekitanud distsipliini nimetus. Ajal, kus Fr. Leitner ja W. Rieger (viimane küll alles 1928. aastal teosega „Einführung in die Privatwirtschaftslehre" suure ägedusega esinenud) nimetust „eramajandusteadus" pooldavad, esinevad Schmalenbach, Nicklisch, Schmidt jt. termini „käitismajandusteadus" eestvõitlejaina. Seyffert [1]) nimetab igat majapidamist, seega ka rantjee konsuum-majapidamist(!), juba käitiseks ning kitsam kui käitise mõiste on Seyffert'i järgi ettevõtte mõiste. Ning Findeisen seletab koguni [2]): „laiema mõiste järgi on koguni inimene, loom ja taim käitis"!... Niivõrd lahkuminevad on vaated.

Tähele peab panema, et eramajanduslikud käitised kui niisugused küll majanduse objektid, mitte aga subjektid ei ole. Nad on tehnilised institutsioonid ja vajavad kõrgemat instantsi — majandavat ideed —, selleks et neid alles majandusühikuina võiks mõista. Raskus tuleb siin sõnust majandus ja majandama, mille selgituse juures me eespool pikemalt peatusime. Majandamist mõistsime kui kulude ja tulude võrdlust, kvalitatiivsema ja kvantitatiivsema tarvetekatmise eesmärgiga, mitte aga tehnilis-kvantitatiivse produtseerimisena. Sest nii mõistab majandamist Schmalenbach. Tootmine niisugusena on tehnikaline probleem, mitte majanduslik.

Majanduses on meil tähtis ettevõtja tahte eesmärk, mis sissetuleku probleemis oma lõpliku lahenduse leiab ning ainult ideelise lülimise varal üldisse turumajandusse, kus mitte niipalju produktsiooni- kui vahetusmotiivid mõõduandvad, rahuldust võib saada.

Kui räägime käitisest, peame eraldama era- ja sotsiaal- ehk avalikku, s. o. riigi, kogukondlikku käitist. Need viimased on turumajandusse jälle hoopis teisiti lülitud kui eramajanduslikud käitised. Need saavad ka tarvilikud käitisvahendid eramajandusest teistel teedel, finantseeritakse teisiti. Kuna eramajanduslikud ettevõtted ainult iseenda kapitalijõule toetuvad, on riigiettevõtted palju paremas olukorras. Nende taga seisab riik oma autoriteedi ja võimuga ja nad ei olene oma tegevuses mitte autonoomsetest tulude ja kulude kaalutlustest ning puhtkasu ülejääkidest. Pole tarvidust ebarentaableid ettevõtteid kohe sulgeda. Pole neid vaja ka sissetuleku mõttes ellu kut-

---

[1]) Zeitschrift für Handelswissenschaft und Handelspraxis, 1925, lk. 50.
[2]) Prof. dr. F. Findeisen, l. c. lk. 17.

suda, kuna asutamismotiivid võivad hoopis teised olla kui eramajanduses. Näit. üldkasu, riigi autoriteedi kindlustus, karitatiivne motiiv, ning selleks on vahest koguni tarvilik, et nende asutiste funktsioonimiseks juurde maksta tuleb. Näit. riiklikud sanatooriumid, gaasi-, elektri-, veevärgid, teatrid jne. Niipalju kui aga ka riiklikkude ettevõtete juhatamises puht-eramajanduslikud motiivid esiplaanil on, tuleb neid eramajanduslikkude käitistena võtta, olgu küll et omanik siin riik on. Kuid vähemgi kõrvalekaldumine toob siin teised motiivid. Kuidas saaks eramajanduslikkude ettevõtete kategooriasse lugeda avalikke käitisi, mida riik subsideerib ning mille ülalpidamise kulud kaetakse sunduslikkude riigimaksude abil? Seesugused kuuluvad ennemini juba finantsteaduse süsteemi.

Eri käitised suhtuvad mitmeti turumajandusse, — kuidas, selle kohta ei ütle sõna käitis veel midagi, ei saa seda mõistet ka puhtalt defineerida, räägime aga ettevõttest, siis mõistame, et siin on jutt individuaalmajanduslikust ettevõttest. Käitisi on ja saab majanduslikus maailmakorras ikka ja mitmesuguseid olema, seda mõistet objektiviseerides peame näit. esile tooma konsuumkäitise, produktiivkäitise, riigikäitise, individuaalkäitise, bürookäitise ja taevalaotusekäitise. Mis on edasi käitisel tegemist likviditeedi-, saneerimisprobleemidega?

Ettevõte on objektiivsem, mahutavam mõiste, ta on individualistliku majandussüsteemi omapärasus, siin on koos turumajandusse liitumise idee, pluss tulude ja kulude kaalutlus, pluss käitis. Võib ütelda: ettevõte ja mõista käitist, mitte aga ütelda: käitis ja mõelda ettevõtet. Ettevõte võib koosneda paljudest käitistest ja filiaalidest sise- ja välismaal. Ettevõte on ikka pea, käitised keha ja osad, viimased esinevad seega juba konkreetse tehnilise mõistena. ... Eeltoodust järgneb, et õigem on rääkida eramajandusteadusest, aga mitte käitismajandusteadusest.

Nii ettevõttel kui käitisel on täiesti lahkuminevad ülesanded, lahkuminevad majandusmõisted. Käitismajanduse mõiste on piiratud tehniliste probleemidega, ta on võrdne käitisprotsessi ratsionaliteediga; sellest ülemal seisab ettevõtte majandus, see on homogeenne ettevõtte jätkamise mõttele rentaabluseprintsiibi põhjal.

Toome mõned näited: saapavabrik, — ettevõtja õpib tundma turgu; moevaatlus — kas mood küllalt sobiv — teda nii palju ei puuduta. Ta ei ole maailmaparandaja. Ta jälgib turu tarbeid ainult niikaugelt, et kalkulatsioonide põhjal ettevõte püsida saaks. Teda huvitab turuhind ning valmistushind, ning ta püüab siin vahet võimalikult suuremaks paisutada, müügihinda tõsta ja omakulusid alandada. Odav sisseost, töö ratsionaliseerimine — need on käitise sisemised asjad ning puutuvad ühte, ainult kulude külge. See on majandamine käitises. Alles siis kui kaupade turustamise küsimus, tulude kaalutlus juurde tuleb, saame mõiste ettevõtte kui niisuguse majandamisest.

Teine näide: pralineede valmistus. See on luksusprodukt. Valmistus äärmiselt ebaratsionaalne, ümbrik siid- ja stanioolpaberist, pakkimine kallihinnalistes karpides, kassettides. Ning sellele käitises nii kõige ebamajanduslikumalt valmistatud produktile seltsib õige majanduslik minek ettevõttes. Samuti on olukord teatritega, filmiettevõtetega, hotellidega. Nii tihti viib ökonoomilise printsiibi juurdlus siin karile. Ameerika

Ühendriikide, eriti New-Yorgi parimates võõrastemajades vahetatakse igal hommikul käterätikuid, sellest küsimata kas neid tarvitatud või mitte. Traditsioon, hotelli uhkus, goodwill!

Käitis on tehniline instrument, suurtükk, mis oma ülesande peab täitma, kui poliitika on sihi andnud. Vananeb iga suurtükk, vananeb laskemoon, ning kogu suurtükipark võib laskeasjanduse tehnika arenemisel ühe hoobiga vanaks saada; samuti on lugu ka käitises. Käitise ratsionaliseerimisest rääkides ei tohi samal ajal mitte arvata, et üleminek paremale töösüsteemile on alati majanduslikult kõige tasuvam. Ajutiselt ning lühiajaliselt on see ju nii. Mis sünnib aga siis, kui varsti veel parem töösüsteem, veel paremad leiutised individuaaltööd kokkuhoidvate masinate näol ilmuvad? Käitis peaks nüüd jälle masinaid vahetama, kui aga endised ei ole veel mitte amortiseeritud, siis tekib ülekapitaliseerumine, on asjaolu kogu produktsiooniharus ühtlane, siis kriis laiemas ulatuses ning vastav nähtus ei jäta ettevõtte üldrentaablusele oma halba mõju avaldamata.

Puhttehnilisest käitismajandusest on ees ettevõttemajandus. Siin võib juhtuda, et ettevõte halva tehnilise sisseseaduga töötab paremini kui teine samasugune moodsamate masinatega. Üldine tulude ja kulude kaalutlus on hoopis püsivam mõiste kui tehniline majandus. Et kivisöe soojusekaloritest ainult 20% ära kasustatakse, see ei puuduta veel rentaablust. Püütakse kivisöest tema destilleerimise teel rasketeks õlideks ja otsesemaks ärapõletamiseks kasustuse intensiivsust kahe- või kolmekordseks tõsta, siis ei saa sugugi veel kindel olla, et see rentaablusekvoote tõusu soodustab. Seda võib küll neis ettevõtteis loota, kus tehnilise intensiivsuse probleem esijärjekorda on seatud.

Puudutame veel mõnd produktsiooni- ja turupoliitilist küsimust ettevõttes selles järjekorras. Rahvamajanduses on teatud võimalus antud majanduslikkust mõõta, kui rahva üldsissetulekud aasta kohta kokku võetakse ja saadud arvu siis endiste aastatega või võrdlevalt teiste rahvaste sissetuleku üldarvudega võrreldakse. Sissetuleku suurenemine aastast aastasse oleks võrdne elustandardi kõrgenemisega. Peale sissetuleku üldprobleemi rahvamajanduses on mõõduandev selle jaotus üksikute klasside vahel, nende osasaamine üldkultuurilistest hüvedest, hariduslik probleem ning rahvusliku rendi võrdlus teiste natsioonidega. Kõik need kultuuri, hariduse ning rahvusliku uhkuse väärtused ei lase end aga mitte objektiivselt mõõta, nad kuuluvad samasesse autarksesse süsteemi, milles nägime enne tarvete katmist.

Samasugused probleemid tekivad meil eramajanduses. Üldinimlikus mõttes ei tuleks toota tubakat ega alkoholi, sest need on tervisele kahjulikud, ei tuleks produtseerida parfüüme ega mahagonimööblit, sest need ei ole majanduslikud tarvitaja tulude ja kulude kaalutluses; siiski produtseeritakse neid, sest nende järele on nõudmine, mis põhjeneb harjumusel, traditsioonil, autosugestioonil. Elu irratsionaalsuse küsimust ei saa eramajandusteaduses üles võtta, samuti kui ei saa majanduslikkuse mõiste alla tuua hauatagust elu. Ei ole ka veel ühtlusele jõutud, mis on inimese elu viimne ja kõrgem eesmärk. Ühtedele on see läbikäik, valmistus tulevase elu vastu, teis-

tele on maapealne elu defineerimatu lõbus olukord ja kolmandad muretsevad oma laste, natsiooni, kultuuri või kogu inimkonna arengu eest. Kultuurinimese elusihiks eraldame aateid, nii alama- kui kõrgemajärgulisi, kuid ka aadete hinnang on üksikasjalisemalt ja objektiivsemalt jällegi võimatu. Kumb on majanduslikum, kas fakiiri askees või epikuurlase elumaitsmine? Kes annab selle kohta hinnangu? Arusaadav, et ka üksiku ettevõtja tulude ja kulude kaalutluses need üldinimlikud momendid kaasa mängivad, ning need momendid omakorda vahest võimaldavad mitmekülgsemat tarvetekatmist individuaalmajanduskorras; üksikasjalist suunda ettevõtte produktsiooni ja minemi poliitikas anda on raske. Otsustandev on ettevõtja isiklik homogeenne ja autonoomne moraal. Ameerika Ühendriikide eeskujud produktsioonipoliitikas, eriti ka ettevõtte ratsionaliseerimise alal, ei ole väikesemas riigis mitte kergesti teostatavad, kuid selle tulemuse annab ettevõtjale juba tema esialgne tulude ja kulude kaalutlus. Märgime üles vaid meie arust isegi pragmaatiliselt tarvilikku nõuet ettevõtjale: selle produktsiooni-, turustamis- ning sotsiaalpoliitikas seisku individuaalmajandusliku pildi tagaplaanil Jean Jacques Rousseau juhtlause: „inimene on hea".

VI.

Ettevõtte vormid ja huviühingud.

Üksikettevõte. Kaubaühing. Usaldusühing. Kaetud ühing. Laevaühing. Mäeühing. Artell. Kooperatiiv. Osaühisus. Aktsiaselts. Usaldusühing aktsiatel. Ettevõtete eramajandusteoreetiline jaotus. Huviühingud. Kartellid. Trustid. Kontsernid.

Eramajandusteaduse tegelikuma mateeria juurde asudes peatume nüüd üksikute ettevõtete juriidilise kontuuri ning nende heade ja halbade külgede juures, mis meile nende majandamisel tekkivate tulude ja kulude kaalutlusel mõõduandvad näivad olevat. Siin on kõigepealt ette tuua ü k s i k e t t e v õ t e. Otsustav selle vormi juures on ettevõtja täielik iseseisvus organisatsiooni ja turuprobleemistiku lahendamisel. Halbuseks tuleb märkida üksikettevõtte nõrka omakapitali jõudu ja raskusi osasaamisel turukapitalist. Üksikettevõte valitseb väikekaubanduses ekspordi-impordi-, komisjoni- ja agentuurärides, ka osaliselt väiketööstuses; kesk- ja suurtööstuses, eriti mäetööstuses, pankadel, laeva- ja raudteeseltsidel on mõõduandev kapitaliseltsi vorm, mille abil turukapital neid soodsamalt ja laiaulatuslikumalt finantseerib.

Äriline täisühing ehk lahtine kaubaühing on kapitali hankimisel samasugustes tingimustes kui üksikettevõtegi. Vahe seisab selles, et siin kaks, kolm või rohkem osanikku koos tööle on asunud ning täies ulatuses oma isikliku varandusega ühingu võlgade eest vastutavad. Ühendus on siin tihtigi eluküsimus, kuna ühe täisosaniku surma puhul likvidatsioon raskepäraseks võib kujuneda. Kaubaühingu asutamine on soodus tööjaotuse põhimõttel asutajate vahel. Nii võib üks osanik olla insener, teine majandusteadlane, — seega üks kõige normaalsemaist tööstusettevõtte ellukutsumise viisidest. Edasi võib üks osanik äritegevust koha peal juhatada ning teine sisseostjana või proovireisijana liikuvalt teotseda. Kolmandaks võib üks osanik ettevõtte ideelist, organisatoorilist külge juhatada, teine kalkulaatorina, kolmas raamatupidajana esineda.

Kommandiit- ehk usaldusühingu asutamine on mõeldav kapitali suurendamise puhul ettevõttes ilma juhatuse äraandmiseta. Usaldusosanikud vastutavad tol puhul ettevõtte võlgade eest ainult oma äriosa ulatuses, täisosanikud aga ka oma isikliku eravarandusega. Usaldusühingu tööjaotuse tingimused on samad mis täisühingus, väliskrediidi võimalused siiski veidi halvemad.

Kaetud ühing, nn. saksa *„stille Gesellschaft"* esineb siis, kui üksikettevõttes või kaubaühingus võõras kapital äriosadena nii kaasa töötab, et selleks mingisugust ettevõtte juriidilise vormi muutmist ette ei võeta. Kaetud ühingus makstakse salajasele osanikule, õigemini küll kreeditorile, tema puhtkasuosa äriaasta lõpul; ettevõtte konkursi puhul esineb ta tsiviilõigusliku nõudjana.

Laevaühing ehk mereõiguslik reederiäri (*Rederei*) on vanim ühingu vorm. Osatähed (*Schiffsparten*) laeva või laevade peale on üleantavad, pärandatavad; vastutus võlgnikkudele kogu ettevõtte varandusega ning ka osade järgi.

Mäeühing (*Gewerkschaft*) koostatakse riigi poolt kontsessioonitud maapõuevarade väljatoomiseks. Osatähed ehk kuksid kehastavad endast üksikult kas ühte sajandikku või ühte tuhandikku mäetööstuse osast. Järelmakse üksikute kukside järgi võib mäeühingu juhatus nõuda piiramata summas. Osanik võib end järelmaksudest ainult sel teel vabastada, et ta kuksi ühingule tagasi annab.

Artell on puhtvene ettevõtte vorm. Artelliks ühinenud isikud võtavad peale vähemate osamaksude teatava töökohustuse enda kanda. Artelli liikmed saavad kindla palga või tasu kas proportsionaalsel jaotusel üldsissetuleku järgi, või vastavalt iga üksiku artelliliikme töösaavutusele ettevõttes. Vastutus artellis on solidaarne.

Personaalseltside korras tuleb lõpuks märkida kooperatiivi. Sel ettevõtte vormil on asutusmotiivid õige laiaulatuselise ajaloolise tagapõhjaga. Märgime siinkohal ainult niisuguseid nimesid kui R. Owen, W. King, Ch. Fourier, Ph. Bouchez. Märgime kristlik-

kude sotsialistide liikumist Inglismaal, samuti nn. Rochdale'i pioneere kui esimese konsuumkooperatiivi asutajaid. Saksamaal: F. Lassalle, V. A. Huber, eriti aga krediitkooperatiivide süsteemi loojaid H. Schulze-Delitzsch ja Fr. W. Raiffeisen. Kooperatiivi asutusmotiiv on omaabi põhimõte, kokkuliitumine, et ühise suuremaulatuselise sisseostu teel komsuumtarbeid odavamalt katta, liitumine ühiseks tootmiseks ning turustamiseks vastava tsentraali kaudu jne. Kooperatiiv on oma iseloomult piiramata arvuga liikmete ühing; ta võib olla piiratud vastutusega, piiramata vastutusega, piiratud järelmaksudega ning piiramata järelmaksudega kooperatiivi juhatuse nõudmisel oma liikmeile selle välisvõlgade tasumiseks konkursi puhul.

O s a ü h i s u s on aktsiaseltsi eelaste. Sel ajal kui Saksamaal sealse o./ü-se *„Gesellschaft mit beschränkter Haftung"* ehk lühend. G. m. b. H. eriseadus on välja antud, mis a./s. määrustest suuresti lahku läheb, on Eesti osaühisuse ja aktsiaseltsi seaduslikud alused peamiselt ühed ja needsamad. Lahku läheb osaühisus aktsiaseltsist oma äritegevuse raadiuses, vabatahtliku põhikapitali suuruses, niipalju kui see üle normaalse algmäära 50 000 kr. (milline summa kõrgena tundub) laiendamisele võiks tulla. Osaühisus kannab niihästi kapitaliseltsi kui personaalseltsi ilmet, juhatuses esinevad seal peamiselt osanikud. Asutamise põhjused on rohkem ajutised, finantseerimine turukapitaliga raskem kui aktsiaseltsis. Osaühisus vastutab oma võlgnikkudele osakapitali ulatuses.

A k t s i a s e l t s i kui tähtsama kapitaliseltsi areng on laiaulatuselisema ajaloolise tagapõhjaga. A./s-i vormis on võimalik suuremal määral kasustamata seisvaid finants- ja rantjee kapitale kokku tõmmata, riisikojaotust laias ulatuses läbi viia ning kogutud kapitale pikemaajaliste ja hädaohtlikumate ettevõtete teenistusse anda. A./s-i formatsiooni teel on kujundatud ettevõtted Suess'i ja Panama kanali, Inglise ja Põhja-Ameerika Ühendriikide laiaulatuseliste raudteeliinide ehitusteks, moodsate laevaliinide sisseseadeks ja tähtsamate tehniliste leiutiste kasustamiseks. Aktsiate noteerimise puhul börsil nende ostmise ja müümisega ühenduses olev börsimäng (*agiotage*) loob õhkkonna, milles ka kõige riskantsemate ettevõtete paberid turgu leiavad. A./s-de vabale asutustegevusele on järgnenud peaaegu kõigis Euroopa riikides kontsessioonimäärustikud ning uuemal ajal juhislikud ehk normatiivsed tingimused nende asutamiseks, ja nimelt selleks, et asutajad publiku teadmatust kuritahtlikult ja petlikult ei saaks kasustada. A./s-i asutamine on nüüd igal pool rippuv valitsusasutistest, on üles seatud minimaalmäärad põhikapitali suuruse kohta ning a./s-id peavad aastast aastasse oma äribilansse avaldama. A./s. vahetab järjekindlalt oma omanikke, kuna paberid, niipalju kui neid mitte vinkuleeritud nimiaktsiatena (ülekandmine ühenduses ümberkirjutusega seltsi raamatuis ning seltsi juhatuse loal) ei esine, on

börsil vabalt üleantavad ning neid ka krediitpangad honoreerivad. A./s-i asutamine on kõige tihedamini ühenduses selle ümbermuutmisega osaühisusest, kaubaühingust või personaalfirmast. Krediit- ja kommertspangad on tol puhul ümbermuutjatele klientidele aktsiate platseerimisel ja turustamisel abiks, nad soovitavad nn. noori aktsiaid letikaubanduses oma teistele klientidele. Ümbermuutmis-asutamise puhul tulevad aktsioneeritava ettevõtte senised aktivad ja passivad ümberhindamisele, ning senised omanikud saavad oma raudvara ja firma väärtuse ulatuses uusi aktsiaid.

A./s-i erilise omadusena ning hea küljena märgime seda, et siin on ettevõte tema tootmis- või kaubanduslikes ülesannetes vabam üksikutest isikutest ja nende saatustest; oma majandus-konstitutsioonilistes ülesannetes võib teda võrrelda selles suunas vaid avalik-õigusliku riigiinstitutsiooni mõistega, või koguni: riigina riigis — eramajanduslikult kreatiivse impulsi teostamise mõttes.

A./s-i halbuste kohta võib märkida, et siin ettevõtte valitsemine kujuneb õige kalliks (suured asutuskulud, reklaam) ja ka raskepäraseks, viimane eriti sel juhul, kui direktsioon oma tähtsamates otsustes iga kord nõukogu liikmete poole peab pöörduma. On isegi probleem, kumbadel aktsiaseltsi juhatamisel mõjuvam sõna on ütelda, kas üksikuil direktsiooni või nõukogu liikmeil. Tihtipeale asub nõukogus, eriti selle juhatuses, mõõduandev isik, kelle käes ka suur osa ettevõtte aktsiaist võib olla, ning tol korral on siis aktsiaseltsi palgaline juhatus olenev nõukogust, eriti selle esimehest. Ettevõtte peakoosolekul harilikult äritegevuse kohta mõjuvõimu ei ole, olgu siis et mõni nn. „bellevue" aktsionär üles tõuseb ja järgneva aasta väljavaadete kohta järele pärib. Ettevõtte tegelikku poliitikat võib juhtida juba 25—35% aktsiate enamusega, juhul kui teiste aktsiate omandamine on laiali pillatud ning teised aktsiate omanikud kompaktselt ühise grupina ei esine. Tihtipeale kasustavad seda võimalust krediitpangad, kus ettevõtte aktsiad koguni panditud võivad olla, omis huvides a./s-i krediidi- ja turuküsimuste lahendamisel. Mõõduandev võib olla a./s-i juhatamisel ka eesõigustatud aktsiate süsteem. Aktsia eesõigus võib seista mitmekordses hääleõiguses peakoosolekul, suuremas osasaamises väljajagatavast dividendist, eesõigustes likvidatsiooni juhul. Viimasel puhul rahuldatakse peale võlgade tasumist konkursimassist kõigepealt eesõigustatud aktsiate omanik.

Eesõigustatud aktsiate süsteemil, nende mitmekordsel hääleõigusel peakoosolekul on aga eriline otstarve. Nimelt sel aktsionäril, kelle aktsiad näit. võimaldavad kümnekordse hääleõiguse võrreldes põhiaktsiatega, on võimalus teistele oma soove seaduseks teha. Mitmekordse hääleõigusega aktsiate väljaandmine otsustatakse ettevõtte poolt harilikult siis, kui finantseerimises on raskusi tekkinud ning teisiti uut kapitali ettevõtte laiendamiseks või saneerimiseks ligi tõm-

mata ei saa. Põhja-Ameerika Ühendriikides etendab eesõigustatud aktsia kontrollseltside ja effektide ülevõtte seltside [1]) kujundamisel tähtsat osa. Eesõigustatud aktsiate kujundamisel ning nende omandamisel on võimalik terveid tööstusharusid kontrollida, ning seda võrdlemisi väikesema kapitalimahutusega, kui nende tegelik investeerimine on nõudnud. A./s-de elav kujundamine on õitsva finantskapitalismi tunnuseks ning sel alal on majandusteadlastel ja majandustegelastel oma avar tööpõld. Võrdlemisi ebaühtlased seadusenormid selle tegevuse reguleerimiseks Eestis on kokku võetud M. Jaaksoni eraväljaandes: „Aktsiaseltside ja äriliste ühingute seadused, Eesti seadusandluse täienduste ja muudatustega ning senati ja riigikohtu seletustega". Tallinna 1928.

Kolmas kapitaliseltsi vorm — kommandiit- ehk usaldusühing aktsiatel — on Eestis kui ka Saksamaal vähe tuntud. Ta on Prantsuse eriala. Usaldusosanikkude kapital on siin ära jaotatud aktsiatesse.

Eramajandusteoreetiliselt võime ettevõtteid jaotada:

1) Ettevõtja isiku järgi: a) üksikettevõte, ettevõtjaks füüsiline isik, b) seltsi vorm, ettevõtjaks juriidiline isik, c) avalik ettevõte riigi või kogukondliku asutisena — post, raudtee, d) sega-ettevõte, eramajanduslik ettevõte peamiselt seltsi vormis juriidilise isikuna. Riik figureerib ettevõttes osanikuna ja kontrollinstantsina.

2) Kreeditoride vastutuse järgi: a) ettevõtted piiramata vastutusega, üksikettevõte, täisühing, b) ettevõtted piiratud vastutusega: a./s., o./ü., mäeühing, kooperatiiv, kindlustus-a./s., c) ettevõtted osalt piiratud, osalt piiramata vastutusega: usaldusühing ning usaldusühing aktsiatel.

3) Seltsingu printsiibil: a) personaalseltsid, kapitale omavate ja äri juhtijate isikute ühendus, b) kapitaliseltsid. Kapitali koostamine ja kogumine asutusprintsiibiks, ärijuhid ka palgatud.

4) Riisiko ülevõtte järgi: a) oma ettevõte, omanikkude kanda jääb kogu ettevõtte riisiko, b) komisjoniettevõte, äri komisjonäril oma nimel, kuid võõral arvel. Riisikoülekanne komisjonärile ainult erilise lepingu põhjal, c) agentuur- ja maakleriettevõte, harilikult ka lepingu järgi riisiko ülevõtet ei ole. Ettevõtte kanda jääb kurtaaži riisiko.

5) Valitsemisprintsiibi põhjal: a) direktoriaalselt juhatatud ettevõtted; otsus tähtsamate küsimuste kohta järgneb ühelt isikult; b) kollegiaalselt juhatatud ettevõtted; otsused tehakse kollegiaalselt, ettevõtte üksikute osakondade direktorite nõupidamisel.

6) Äritegevuse järgi: ettevõtted tööstuse, kaubanduse, panganduse, kindlustuse, liiklemise alalt, ehk kaubandus-vahemeeste äri: komisjonäri, agendi, maakleri, speditööri, prahihoidja ja laagrihoidja ettevõtted.

7) Töö ja varade asukoha järgi: a) tsentraliseeritud ettevõte, ettevõtte varade ja töökorraldus-asukoht ühes kohas; b) detsentraliseeritud ettevõtted, ettevõtete filiaalide põhimõttel, näit. toidu- ja maitseainete äride filiaalid suurlinnades, varustus ühest keskkohast.

8) Ettevõtte tegevusülesande järgi: a) läbikäigu-ettevõtted, bilansikasu järgneb üldkäibest selle turustamisel; b) kontrollseltsid ehk „Holding Co-d", olemasolev vara hoitakse alal ja valitsetakse, nii terrääni ja effektide ülevõtte seltsid (Investment Trusts), väärtpaberite substitutsiooni põhimõttel. Ka trustid ja kontrollseltsid kuuluvad siia.

9) Kaubandusettevõtete klientide ringkonna järgi: a) suurkaubanduslikud ettevõtted, hulgi- ehk engros-kaubandus, müük jällemüüjatele; b) väikekaubanduslikud ettevõtted, detailkaubandus — müük otseselt tarvitajaile.

---

[1]) Robert Liefmann, Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften, Jena 1923.

10) Tegevuse ulatuse järgi: a) suurärid, kapitali, valmistuse, masinate, läbikäigu, tööjaotuse ulatuses; b) väikeärid, eelmise koosseisu vähem mõõt, kaupmeheliku juhatuse rutiini puudus; c) lihtsad ärid: spetsialiseerumine ühele alale — toolivabrikud, kaleviärid, diskontopangad, elukindlustusseltsid jne; d) kombineeritud ettevõtted: tööstusettevõtte ja kaubamaja kokkupõimimine; tööstusettevõttega on ühenduses toormaterjali hankimine, kaevandused. Kombineeritud ettevõtte sihiks on vahetalitajate kasude väljalülimine, ettevõtte väljaehitamine kas horisontaalse või vertikaalse printsiibi alusel.

Horisontaalse käitiskoonduse puhul asutab suhkruvabrik näit. transpordiettevõtte, et kaubavedu omade liiklemisvahendite abil korraldada ja sellega transpordi vaheteenistust välja lülida. Kombinatsioon võib veel kaugemale minna puhul, kus sissetulekud transpordiettevõttest tähelepanuväärseteks kujunevad, — tol puhul võib asutamisele tulla oma liiklemisvahendite tehas.

Vertikaalne käitiskoondus on tüüpiline rasketööstuse arengule. Rauamullakaevandustele seltsivad kivisöekaevandused, kõrgahjud, rauapressimine, valtsimis-valamis- ja masinavabrikud. Toormaterjali ümbertöötamine sellega vertikaalselt kombineeritud ettevõtete käitiskoonduses, kuni peenproduktideni. Välja lülitakse jällegi vahekasud. Asja juriidiline külg laseb end korraldada nn. tütarseltside asutamisega. Tütarselts on iseseisev o./ü. või a./s., finantseeritakse aga peamaja poolt või peamaja pangaühenduste kaudu, teotseb kombinatsiooni üldjuhatusel ja kontrollil. Seega jääb tütarseltsi vaba rahakapital peaettevõtte juurde. Filiaalettevõte võib oma asjaajamises täiesti iseseisev olla. Tütarseltside kujundamiseks on ka teisi väga mitmesuguseid tööjaotuse ja maksuasjanduslikke vaatepunkte ja põhjusi. Nii võidakse müügikorraldus ettevõttes täiesti iseseisva tütarseltsi hooleks anda, mõne spetsiaalpatendi kasustamiseks asutatakse täiesti uus ettevõte. Iseseisvat tütarseltsi kujundab teinekord ka krediitpank oma kinnikülmunud aktivate realiseerimiseks, viimaseid tuleb ette eriti terräänseltside kujul. Õige omapäraseks kujuneb olukord siis, kui iseseisev tütarselts asutatakse selleks, et peamaja finantseerimisküsimustes abiks olla, nii käemeheks olemine peamaja obligatsioonide väljaandmisel. Tütarselts — finantspank võib saada ellukutsutud ka trustide ja kartellide poolt.

See viimane probleem viib meid huviühingute juurde. Ettevõtete majandustüübid, niipalju kui neid vabal kokkuleppel ühes või teises suunas tekib, on kõik huviühingud. Huviühingu lepinguga kitsendatakse üksiku lepinguosalise iseseisvust, või kaotatakse see täiesti. Ühingu tekkimine oleneb ettevõtja poliitikast, olgu see omavahelise võistluse piiramise, kasude suurendamise või riisiko vähendamise suunas.

Huviühingu jälgi leiame juba algelises firmade kokkuleppes turu jaotusel (nii Eestis õllevabrikute konventsioon), ka pangaäride transaktsioonilistes arbitraažilepingutes, omavahelises tšekkide lunastamises jne.

Huviühingud võivad tekkida hinna monopoliseerimise ning käitiste ratsionaliseerimise suunas. Nad võivad intensiivsuse jätkudes kartellini välja viia. Viimaseid luuakse eriti elavalt omavahelise aktsiate ümbervahetuse ehk kommanditoorilise osastamise teel. Kartelli tuleb vähem ette panganduse ja kaubanduse aladel: viimasel korral vahest ajutisel ühinemisel vabrikantide või klientide mõjuvõimu vähendamiseks. Ettevõtete kartelleerumise klassiline eriala on tööstus. Esineda võivad siin: 1) konditsiooni kartellid, lepingud ühtlase hanke- või maksukorralduse kohta (prahi, pakkimisviisi, arvestamise, krediidi ja rabbati konventsioonid), 2) hinna kartellid, ühtlased müügihindade äramääramised klientidele, 3) pro-

duktsiooni kontingendi kartellid, lepinguosaliste tootmise ulatust piiratakse, 4) müügipiirkonna kartellid, turu ärajaotamisega omavahel, 5) minemikartellid, kaupade turustamine järgneb ühtlasel kokkuleppel ühest tsentraliseeritud müügikohast.

Puhul, kus kaupade hind ja tootmise ulatus kontingenditakse ning kartelli saadused ühest keskkohast turustamisele tulevad, saame sündikaadi mõiste. Sündikaat on Kontinentaal-Euroopa kartellide kõige pingsem vorm.

Kartellid on üldiselt ajutised nähtused; omavahelisel võistlusel püütakse lepingu täitmisest mööda hiilida, või siis väljaspool kartelli seisjad (outsider'id) esinevad tarvitajaskonnale paremate müügitingimustega. Aseained võivad turule ilmuda ning ka kartelli liikmed ise võivad kartelli kaitsel halvemat kaupa produtseerida.

Trusti mõiste saame siis, kui ettevõtted ühinemisel oma iseseisvuse täiesti kaotavad. Trusti kujundamine on tähelepanuväärv kapitalide ühinemise motiividel. Trusti keskkohaks kujuneb harilikult suurpank, ning osanikud saavad ümberformeerimisel trusti sertifikaadid. Trusti võib eesõigustatud aktsiate mõjuvõimul või siis kõige puhtakujulisema fusiooni teel ellu kutsuda, võib uus firma kujuneda, tol korral uued aktsiad. Ka võtab üks suurem firma teised vähemad üle ning trustiks fusioneeritud osanikud saavad fusioneeriva firma uued aktsiad. Trusti kujunemine toimub suuresti vertikaalse kombinatsiooni printsiibil, nii Põhja-Ameerika Ühendriikides terase- ja petrooleumitrustid, Saksamaal *Montantrust* (vt. joon.).

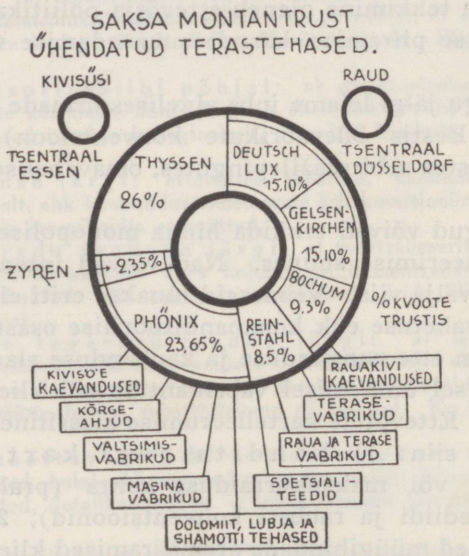

Lõpuks tuleb märkida k o n t s e r n i kui iseseisvate ettevõtjate vertikaalse koonduse vormi. Ühinemine võib seejuures olla vähem või suurem, seda võib läbi viia osastamisega ettevõtte aktsiakapitalis, nõukogu kohtade ümbervahetusega, või siis kujuneb juhatus mitmele kontserniks ühinenud ettevõttele ühiseks. Kontsern on puht-saksa ühinemisvorm ja teda võib võimu-poliitilises ulatuses trustiga võrrelda, kuigi siin üksikud ettevõtted, teinekord küll ainult näiliselt, oma iseseisvuse alal hoiavad. (Vt. joon.)

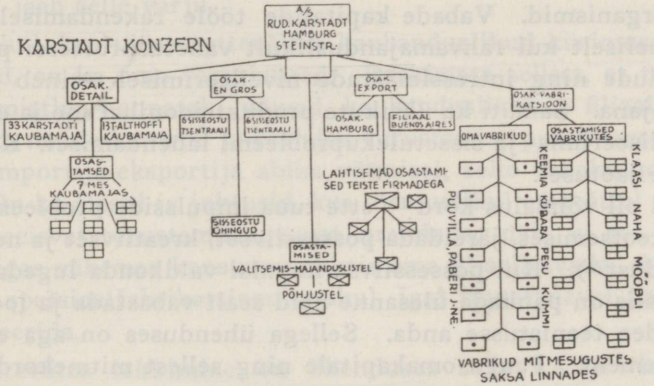

Ettevõtete omavahelisel ühinemisel on märgata nende konstantsete, eriti bürookulude suurenemist ning see asjaolu mõjub ühinemisele takistavalt; niipalju kui kartellid ja trustid tootmisviisi ratsionaliseerimiseks, tüüpimiseks ja normimiseks samme astuvad, mõjub see konsumptsiooni suunas tarvetekatmisele uniformeerivalt.

VII.

Ettevõtte tegevuse, asukoha ja firma probleemid.

Ettevõtte tegevus panganduses, tööstuses, kaubanduses. Asukoht detailkaubanduses, suurkaubanduses, tööstuses. Firma.

Ettevõte peab vahetusprotsessis säärase tehinguga esinema, mida teised osavõtjad aktsepteerivad. Ettevõte peab sotsiaalproduktiks oma osa andma, mis temale omakorda võimaldab täie õigusega vahetusprotsessist osa võtta. Turu otsusest oleneb ettevõtte edu.

Vahetusmajanduslikkude eraettevõtete järjekorras loendame peamiselt kolm suurt gruppi: tegevus ja tehing panganduses, tööstuses ja kaubanduses, eriti kaubanduses teiste rahvamajandusühiku-

tega. Abialad on kindlustus-, speditsioon-, liiklus-, kirjastus-, hotellide-, teatrite- jne. ettevõtted.

Kõige võimsamalt esineb ettevõte siis, kui ta ise pääseb vahetusprotsessi korraldama, vahetusprotsessi üle valitsema, see tähendab vahetalitajaks olema. See võimalus on antud kõige otsemalt p a n g a n d u s e järjekorras.

Individualistliku majanduse „kommunism" esineb turu ühtluses, rahvusvahelises börsi- ja finantskapitalismi arbitraažis, kusjuures pangaettevõtted on börsi- ja rahvusvahelise finantskapitalismi üksiklülid ja organismid. Vabade kapitalide tööle rakendamisel niihästi rahvusvaheliselt kui rahvamajanduslikult vahetusprotsessi piirtulude ja piirkulude ning intressimäärade nivelleerimisel esineb pangaäri vahetalitajana. Samuti ka üksikute produktsiooniharude ja ettevõtete ülekapitaliseerimis- ja sissetulekuprobleemi lahendamisel. Ka sesoonkrediitide jaotusel.

Meil oli võimalus kord [1]) ette tuua impulsside probleemi individuaalses teotsemises, järeldada possessiivset, kreatiivset ja negatiivset tahteavaldust [2]). Kui possessiivse impulsi valdkonda lugeda rantjeekapitale, siis on pankade ülesanne neid sealt vabastada ja loova, ülesehitava idee teenistusse anda. Sellega ühenduses on aga eriti suur riisiko moment. Panga omakapitale ning sellest mitmekordselt suuremaid laenatud rahasid, deposiite, tohib ainult turujõulistele ettevõtetele edasi anda. Otsus selle kohta, keda turujõuliseks tunnustada, keda mitte, on panga juhataja meelevallas, ning seega suuresti kogu rahvusliku tarvetekatmise kvalifikatsiooni probleem.

Ettevõttele kõige otsesem tegevusvõimalus on aga antud uute hüvede p r o d u k t s i o o n i s, t ö ö s t u s e s. Inglaste vanasõna lausub: *„All wealth begins and all wealth ends with the making of things"*. Tööstus, eriti moodne kapitalistlik tööstus, on tehnika arenemise saavutus. Niikaugelt kui üksikus rahvamajandusharus suudab läbi lüüa tehniline mõtlemisviis, areneb ka homogeenne tarbekaupade ja produktiivhüvede tootmine omal maal; mida suuremas ulatuses käsitöö asendatakse automaatse masinatööga, seda odavam tuleb sotsiaalprodukt. Majandusteadlase meelevalda kuulub tööstusliku ettevõtte tehnilises protsessis selle psühholoogiline külg, ühes kutsevaliku, töökaitse ning käitise ratsionaliseerimise probleemidega. Edasi puhtmajanduslik-kalkulatoorne moment töösaaduse omakulude arvestamisel, ning mis kõige tähtsam: turustamis- ja minemiküsimus.

Ettevõtte teotsemine p u h t k a u b a n d u s l i k u l alal on teatava problemaatikaga ühenduses. Majanduse arengus on nimelt märkida tendents, et tööstuslik ettevõte püüab iseseisvat kaubandusette-

---

[1]) Majandusteaduslikud, eriti eramajandusteaduslikud kirjad, l. c. lk. 25.
[2]) Vrd. ptk. XXXI.

võtet välja lülida, selle ülesandeid oma osakondadele, filiaalidele või tütarseltsidele, üle kandes. Kaubanduse vahekasud langevad seega otsemalt tööstusettevõttele. Teiselt poolt on märgata tarbijate liikumist konsuumkooperatiivide suunas, viimased püüavad jällegi otsekohese ühenduse tööstusettevõtetega luua, iseseisvast kaupmehest — vahemehest mööda minnes. Sel arenguteel võtab kaubandus küll teise vormi, tema tegevust kui niisugust ei saa aga kunagi ära kaotada. Just vastupidi, kaubanduslik mõtlemisviis, puht-turustamisküsimused saavad tööstuslikus ettevõttes mõõduandvamaks ja tehniline „peenutsemine" jääb selle varju.

Juhul, kus tööstusettevõttes kaubanduslikud küsimused esirinda kerkivad, on ka oma varjuküljed. Rääkimata sellest, et toote tehniline viimistlus kannatab, võivad kaubanduslikkude filiaalide suured erikulud, nende kontroll ja revisjon turustamise puhul iseseisva kaupmehe, importija-eksportija abiks võtmisel, selle vahekasud üles kaaluda. On ka alasid ja juhtusid, kus tööstuslikul ettevõttel on võimatu oma iseseisvat turustamistegevust arendada, näit. ei saa šokolaadivabrik igas vähemas konsuumpunktis oma filiaali avada, ei saa ka eritarvete spetsiaalfabrikatsiooni puhul igal linnatänaval harukauplust organiseerida.

Ettevõtte tekkimine on ühenduses selle asukohaga. See küsimus ei ole mitte üksnes ettevõttega, vaid igasuguse tegevusega üldse homogeenne. Nii asukoha küsimus vaatlejale, kalastajale. Asukoht individuaalmajanduslikule ettevõttele on seal kõige parem, kus kõige otsemaid suhteid turumajanduse ja klientuuriga saab luua ning kus kõige soodsam on erilist tulude ja kulude kaalutlust läbi viia.

Vaatleme kõigepealt asukohta detailkaubanduses. Loomulikult on see konsuumorienteeritud ning sellega on ühenduses klientide tarvituse ulatuse ja nende maitse vaatlus. Orienteerumine võib siin olla kas passantide või kindlate klientide järgi. Esimesel juhul tuleb arvestusele liiklemistihedus, seega käidavamad tänavad linnas, kuna teisel juhul esimene moment mitte niivõrd, küll aga kauba kvaliteet tähtis on. Asjaolu, et hotellid ja speditsiooniärid raudteejaamade lähedal asuvad, on tuntud.

Teine on asukoha küsimus suurkaubanduses. Selle kliendid ei ole alati kohalikud, ning linna sisemises jaotuses on tema asukoht ainult traditsioonilistest või käitistingimustest orienteeritud. Arvesse võetakse sealjuures, et kaup kõige lähemat teed vabrikandi juurest tarvitajani leiab. Suurkaubandus ei tohi seda vahet pikendada ning transpordikulusid suurendada. On võrdlemisi tähtsusetu, kas suurkaupmees (grossist) tootjale või väikekaupmehele lähemal asub. Tähtis on kauba transpordi puhul selle väärtus; on viimane kõrge, siis kaovad selle taha %-liselt transpordikulud. Suurkaubanduses on aja-

looliselt traditsioonilt esikohal üksikud paigad, nii Viin Oriendi ekspordis, Leipzig oma messidega ning eriti suurkaubanduses raamatute, toor- ja ümbertöötatud nahkadega, jne.

Asukoha probleem tööstuses on palju komplitseeritum. Algtööstuses on kerge otsust anda, mõõduandev on siin toorainete esiletulek, nende leiukoht. Produktsioonivõimeks mõjuvad veel kaasa tootmiskulud ja liiklemise võimalused. Nii on olukord kivisöe- ja rauakaevandustega, samuti ka telliskivitööstusega — toormaterjali raskus ja ebasoodsus transpordiks määrab siin produktsiooni asukohaks toorainete leiukoha; samuti ka mineraalvee tehastega — torutamisel lähevad mineraalgaasid ja hapnikud kaduma.

Toorainete leiukoha probleemile seltsib tööliste probleem. Mõõduandev on siin niihästi kvalitatiivne kui kvantitatiivne järjekord. Mitte igas linnas, maakohas, rahvamajandusühikus ei saa otsekohe esile kutsuda tööstusettevõtteid, mille jaoks koha peal puuduvad õppinud eritööjõud. Nii on uuri-, kunstsiidi-, klaasivabrikutega, sigaritehastega, laste mänguasjade manufaktuuriga. Tarvilik tööliskond või vähemalt eestöölised eelnimetatud ettevõtete avamiseks tuleb tarbekorral välismaalt importida või sisemaalised tööjõud välismaale õppima saata. Kvantitatiivselt (hulgaliselt) peab tarvilik tööliskond kohal olema.

Kolmandaks momendiks tööstusliku asukoha orientatsioonis on jõumajandusprobleem. Veekosk, turbaraba soodustab oma elektrijõujaama ehitamist. Ka olemasolev ühendus ülemaalise elektrijaamaga võimaldab odava voolu saamist. Kivisöe, pruunsöe, õlikivi kohalik olemasolu lahendab samuti ettevõtte jõumajanduse probleemi.

Neljandaks märgime ära konsuumimomendi. Õllevabrikud, luksustarvete eritööstused saavad tekkida ainult olemasoleva tarbe põhjal. Ehk olgu siis, et vastava tarbe kujunemiseks tulevikus on kindlad väljavaated.

Viiendaks võime ette tuua tööstuse orienteerumist liiklemise järgi. Mida soodsamad on ühendused maailmaturuga meriühenduste, jõgede, raudteede kaudu, seda paremad võimalused turustamiseks. Seejuures peab tähendama, et mida rohkem tooraine töötlemisel oma kaalust kaotab, mida rohkem inimese vaimu ja keha tööd tootesse kohastatakse, seda kergem on tööstusettevõtet toorainete leiukohast kaugemale kanda. Peenmetallide, arstiriistade toodangus etendab näit. ainult töö kvalitatiivne moment osa, kuna toorainete leiukoht ja liiklemistingimused oma tähtsuse kaotavad produkti suure töövääruse tõttu, mille tagajärjel tegelikud transpordikulud moodustavad ainult väikese %-i kauba üldhinnast. Samuti oleneb abiaineist ja jäänuste turustamise võimalusest teinekord tööstuse asukoht.

Kui produktsioon sõltub kahest toorainest: toorrauast ja kivi-

söest, siis kujuneb normaalne asukoht liinil kivisüsi = X, toorraud = Y kogupunkti = Z,

X——————————Z————Y,

kuna kivisüsi on kergem kui toorraud ning rauasulatamis- ja valtsimistehastele soodsamaks kujuneb ettevõtet rohkem toorraua-kaevanduste lähikonda asutada.

Veel on produktsiooni asukoht teinekord tingitud kommunaal- ja riigivalitsuse määrustest. Näit. võib tööstusi, mis palju suitsu, haisu (erilised keemia-, liimi-, kondiümbertöötamisvabrikud) ja palju lärmi tekitavad, ainult linna piirkonnast väljaspool lubada. Sama juhis kehtib ka lõhkeainete, rakettide tootmise kohta.

Peatume selles järjekorras ka f i r m a mõiste juures. Selle majanduslikku tähtsust ettevõttele rõhutavad juba vastavad §§-d niihästi moodsas Saksa kui endises Vene kaubandusseaduses, samuti Eesti firmade seadus 29. märtsist 1927. a. Teisele ettevõttele kuuluva firma õiguste rikkumine, selle järeleaimamine on keelatud. Firma väärtuse probleem on analoogiline David Ricardo maarendi probleemiga, on analoogiline rahvusliku rendi ja kapitali intressimäärade ebaühtlusega. Vana ja kuulsa firma nimetus annab sugestiivse ettekujutuse selle all toodetava ja turule saadetava kauba headusest, ning selline firmaväärtus, anglo-saksi mõiste järgi *goodwill*, tuleb honoreerimisele ettevõtte müügil, kui ühes muu aktivaga ja passivaga uuele omanikule üleandmisele tuleb ka firma nimi. Firmaväärtus makstakse selle endisele omanikule välja ka ümbermuute-asutamise puhul. Loomulikult püüab ettevõtja reklaami teel firma sugestiivset väärtust tõsta, seda publiku alateadvusse ümber istutada. Firma annab teatava võimusugestiooni, nii nimetus: „Montantrust", „Rauaniit", „Dixi"; või ta on ühenduses artikli nimetusega, reklaami ühtlustamise ja ühendamise mõttes, firma on estetiseeritud artikli nimetus. Teatava võimusugestiooni toob a./s-i nimetus, eriti selle lisamine personaalfirmale ümberasutamise puhul. Saksamaal on uuemal ajal a./s-i asutamine personaalfirma lisandusega näitelisel kujul: Schulze & Müller A/G keelatud. Praegused sealsed uuesti asutatavad a./s-id peavad ära tooma produktsiooni või kaubanduse eriliigi, millisel alal nad teotsevad (firma tõelisuse printsiip, — Saksa H. G. B. § 20).

VIII.

Valitsemine, juhatamine ja sotsialiseerimine.

Valitsemise juriidilised vormid. Ettevõtte tegelik juhtimine. Segamajandusliku ettevõtte juhtimine. Sotsialiseerimise vormid. Sotsialiseerimine käitisnõukogude abil. Sotsialiseerimise perspektiivid. Riigikapitalism. Tööstuslikkude käitiste tööliskonna asutiste seadus Eestis. Valitsemine olgu juhatamine.

Ettevõtte juhatamine tähendab produktiivset ettevõtja tööd, kuna valitsemise mõiste on homogeenne juriidilise, teataval määral possessiivse impulsiga. Juriidiliselt kujuneksid järgmised võimalused: 1) Omavalitsemine; ettevõtte kapitalide omandamine ja ettevõtte juhatamine on ühes isikus koondatud. Tüübid puhtamal kujul: üksikettevõte, lahtine kaubaühisus — kõigi osanikkude kokkukõlalisel juhatustööl, ka teataval määral kommandiitselts. O./ü-es ja a./s-is võib ettevõtja ja ettevõtte juhatamise printsiip olla kapitalide tegelikust omandamisest lahus. 2) Administratiivne valitsemine. Ettevõtte valitsemine ja kapitalide omandamine on lahus. Ettevõtet valitsetakse palgatud juhatuse, asjaajajate ja volinikkude (treuhänderite) poolt. 3) Sundvalitsemine ettevõtte konkursil ja ärilisel hoolekandel. 4) Juriidilise valitsemise erivormid tekivad ettevõtte rentimisel, usufruktil (Niessbrauch, B. G. B. § 1030 ja BES §§ 1199 ja 1208), samuti ka abieluvaranduse ühiskasustusel. 5) Korporatiivne ehk üldvalitsemine koondus- ja ühismüügikartellides, trustides, mitme ettevõtte volitusel või mitme ettevõtte aktsiate kogumisel ühe kätte.

Ettevõtte tegelik juhatamine võib kujuneda kõigi nende juriidiliste vormide juures: 1) direktiivsel vabal omavolil; 2) ta võib olla rippuv teistest organitest, nagu a./s-s nõukogu kontrollist, tööstuslikus ettevõttes teda krediteerinud pankadest, tütarseltsi asutamise puhul selle peamajast; 3) ettevõtte juhtimine võib olla osaliselt seotud, nii hinnakartellides müügihindades ja konditsioonikartellides tootmishulgas ja minemis.

Ettevõtte sisemisel organisatsioonil võib juhtimine olla organiseeritud kas direktoriaalsel või kollegiaalsel põhimõttel. Direktoriaalsel printsiibil on juhtimine ühe peadirektori meelevallas, kuna kollegiaalse põhimõtte alusel üksikute ressooride eesseisjad tähtsamate otsuste tegemiseks, nõupidamiseks kokku tulevad. Viimasel puhul, kui konverentsil tekivad vastuolud, võib nii mõneski küsimuses otsuse tegemine venida pikale, või „raiutakse" see teisiti ettevõtte kahjuks. Pikaajaline otsusetegemine, eriti minemi ja sisseostu küsimuses konjunktuuri muutumisel, võib jällegi ettevõttele olla kahjuks.

Omapärane on juhatamine segamajanduslikes ettevõtteis [1]). Nende all mõeldakse kapitaliseltse, peamiselt a./s-e, kus era- ja üldmajanduslikud (riigi, kogukonna, linna) huvid on selle läbi koordineeritud, et seltsi nõukogus istuvad avalikkude kooperatiivide esindajad; juhatus on peamiselt erakätes. See on ettevõte sotsiaalse kaasheliga, kuna avalikkude korporatsioonide esindajaile on mitmeti antud isegi vetoõigus niisuguste küsimuste kohta, mis puudutavad üldhuvisid. Niisuguseid segamajandusliku iseloomuga ettevõtteid, nagu neid esineb gaasi, elektri, veevarustuse ning tänavaraudteede alal, peetakse paremaks puhtavalikest ettevõtteist, kuna viimased kannatavad üldiselt bürokraatliku valitsemisviisi all. Kuid ka segamajanduslikes ettevõtteis, niipalju kui siin juhatus on piiratud kindlate instruktsioonidega nõukogult (nõukogu luba tähtsamate küsimuste otsustamisel, kassainstruktsioonid, kontroll ja järelevaatus jne.), on palju bürokraatlikku vaimu, ning võistlus puht-kasumajandusliku ettevõttega on raske.

Ka sellega ühenduses peame peatuma sotsialiseerimise küsimuse juures. Sotsialiseerimise kui poliitilise aktsiooni all tuleb üldiselt mõista nõudeid individualistliku majanduskorra ärakaotamise sihis ning produktsiooni edasiviimist ühiskondlikus korras, kuid kapitalismi poolt loodud alustel, seega proletariaadi, tööliste valitsemist produktsiooni abinõude üle. Sotsialism tähendab solidariteeti ja üldhuvi, vastandiks majanduslikule individuaalhuvile — ta eeldab ideaalset inimest.

Niipalju kui sotsialiseerimise nõuded üksikute poliitiliste parteide tegevusprogrammides esinevad, ning ettevõtja peab neid ettevõtte huvides tundma, võib siin väga mitmesuguseid vaateid ette tuua [2]). Alates kõige äärmisemate nõuetega, tähendab sotsialiseerimine eraomanduse võõrandamist proletariaadi huvides; lääne-euroopa mõiste järgi saavad selle juures senised omanikud vastava tasu ühiskonnalt või riigilt sularahas, riigi võlatähtedena või rendina. Senine ettevõtja kapital töötab edasi ilma ettevõtja juhatuseta ja puhtkasu väljamaksudeta. Riisiko langeb riigi või üldsuse kanda. Võistlus kaupade headuses ja odavuses jääb ära. Võistluse asemele tekivad laiaulatuselised riigimonopolid ning jaotuse üldsustamine ja normeerimine on sellest tingitav tagajärg. Ettevõtete töölised ja teenijad muutuvad riigitöölisteks ja riigiteenijateks, ning endise vaba ettevõtja initsiatiivi asemele tuleb riigi poolt kontrollitav ametnik ühes kaasaskäiva juhatustöö mehhaniseerimisega ja bürokratiseerimisega. Teaduslik ja tehniline edasijõudmine, leiutised, töömeetodite ratsionaliseerimine on üldises bürokratismis raskepärane.

Teises vormis tähendab sotsialiseerimine vaba ettevõtja kapitali riigi kontrolli alla andmist. Tähendab eriti krediidi kontrolli riigipankade poolt. Progressiivsed sissetuleku, sissetuleku juurdekasvu, kapitali pärandusmaksud. Differentsiaal- ja spekulatsioonikasude likvideerimine.

Kolmandaks on märkida sundsünditseerimise nõue, suurte kapital. huviühingute eeskujul. Toormaterjali sündikaadid ülesandega kogu tööstust varustada. (Saksamaal kivisöeproduktsiooni sotsialiseerimise nõuded.) Produktsiooni tüüpimine ja normimine

---

[1]) Passow, Die gemischt-privaten und öffentlichen Unternehmungen, Jena 1912.
[2]) Amonn, Die Hauptprobleme der Sozialisierung, Leipzig 1920, ja sama autori Gutachten zur Sozialisierungsfrage — Verein für Sozialpolitik, Leipzig 1919.

sotsiaalsel alusel, tööliste ja ametnikkude kaasarääkimise õigusega. Tarvituse uniformeerimine [1]).

Neljandaks märgime ära produktiiv-kooperatiivide liikumise. Ettevõtted võetakse üle tööliste kooperatiivühingute poolt. Produktsioonikulud vähendatakse ettevõtte puhtkasu võrra, samuti lülitakse välja kaubanduse vahekasud tarvituse ja tootmise omavahelisel lähendamisel. Tööliskonna solidariteet, produktsiooni ja konsumptsiooni lähendamine, „omaabi — omahuvi väljalülimisel!"

Viiendaks tuleb võtta sotsialiseerimisena oma teed sammuvat kommunaliseerimist, kus elektri, gaasi, vee, trammi ja toiduainete turukorraldus kujuneb kogukonna, eriti munitsipaalettevõtteks. Seejuures makstakse küll eraettevõte selle likvideerimisel täies ulatuses välja. Ka juht, kus eramajanduslikud ettevõtted saavad segamajandusliku vormi, on sotsiaalse tasemega.

Sotsialiseerimise probleemi kõige käidavam vorm nii Lääne-Euroopas kui ka Eestis on ettevõtte ülesehituse püüded ühes tööliskonna kui intressentide kaasarääkimise õigusega. Sel juhul jääb alale ettevõtja eraomanduse ja ettevõtte kasust kapitalikogumise õigus, samuti ka ettevõtja initsiatiivi kujunemine turumajandusel, ettevõtte kaastöölistel on õigus käitisküsimustes ja ettevõtte poliitikas sõna kaasa rääkida. Selles mõttes võib märkida käitisnõukogude seadust Saksamaal ja tööstuslikkude käitiste tööliskonna asutiste seadust 1. okt. 1931. a. Eestis. Sellesse programmi kuuluvad tööliste esindamine a./s-i nõukogus, töölepingute kahepoolne reguleerimine, tariifimääruste väljatöötamine, vahekohtute, tööliskodade kujundamine. Siia liiki kuuluvad ka osasaamise nõudmised ettevõtte puhtkasust („puhtkahjust muidugi pole juttu" — märgib selle punkti kohta irooniliselt Fr. Leitner — „Wirtschaftslehre der Unternehmung", Berlin und Leipzig 1926, lk. 26), tööliste, teenijate osavõtmine ettevõttest väikeaktsionärina, kaetud osanikuna. Säärase „segamajandusliku" ettevõtte halbused peituvad finantseerimise raskustes, juhtivate jõudude tasuküsimuse lahendamises ning käitisdistsipliini alalhoius. Siiski on seesuguse „sotsialiseerimisvormi" halvad küljed nii mõnegi muuga üleskaalutud, ning see on ettevõtjale ettevõtte siseorgaanika mõttes isegi vastuvõetav.

Karl Marx'i sotsialiseerimise nõude alla kuulub: „produktsiooni abinõude seltskondlik kasustamine vabade tööliste kooperatsioonil". Karl Marx'ile on „vaba" see tööline, kes ei seisa enam eraettevõtja teenistuses. „Kuid juba Kautsky, marksismi nüüdisaja suurim teoreetik, arvab, et sotsialism ei saa töölise olenevust ikkagi ära kaotada, küll ei oleks ta seal sõltuv enam kapitaliomanikust, vaid seltskonnast, kelle liige ta on" [2]). See võimalus on antud praegu ka riigikäitistes, ning pole märgata, et töölised endid seal õnnelikumana tunneksid. Kuid tõsisotsialistid ei nõua ju mitte „riigikapitalismi", vaid „sääraste üheõiguseliste seltsimeeste ühiskonda, kellel oleksid ühesugused

---

[1]) Zeitschrift „Plutus", Heft 23—24, juuni 1919 — Die Denkschrift Wissel-Möllendorf über Planwirtschaft.

[2]) Cit. R. Liefmann, Geschichte und Kritik des Sozialismus, Leipzig 1922, lk. 169.

huvid", nagu tähendab Kautsky [1]). Vahetusmajandusseaduste alusel ei saa aga vahetusprotsessist osavõtjail olla ühesuguseid huvisid, sest teisiti ei oleks hüvede vahetus üldse mitte võimalik. Kui töölised on arvuliselt suures ülekaalus teiste klasside üle ühiskonnas, nagu tõendavad seda sotsialistliku ideoloogia eestvõitlejad, siis saavad nad oma nõudmisi ka parlamentaarsel teel läbi viia. Sotsialistide väide, et ühiskondlikus ja riigiettevõttes töötajate töörõõm olevat suurem, ei ole millegagi põhjendatud.

Majanduslik töövahekord tööandja ja töövõtja vahel saab ainult siis avalikuks kohuseks, kui eratulude ja erakulude kaalutlus majandusvahekordade reguleerijana vahetusprotsessist välja langeb, teise sõnaga, kui vahetusprotsess ise hoopis uue kuju võtab, milleks võib tuua näite kas-või praeguselt Nõukogude Venemaalt. Kas on aga ka seal põhimõte: „igaühele tema võimete järgi, igaühele tema tarvete järgi" teostatud?! Senini on küll sotsialistlikus praktikas igalpool püütud välja lülida kapitaliomaniku kasupüüdmist, mitte aga väljalülijate endi kasupüüdmist. Ning eramajandusteaduse mõiste järgi esineb individualistliku majanduskorra organisaatorina ettevõtja, mitte kapitaliomanik, viimane on tegelikult esimese teenistuses, kuigi juriidiliselt olukord ümberpöördult võib olla.

Vastuväited peame tooma ka riigikapitalistlikule ideoloogiale [2]). Nii tähendab kadunud praktilise poliitilise ökonoomia õpetaja Tartu Ülikoolis, prof. J. Filippov, et teadusliku sotsialismi arutus sellest, et kapitalistliku korra olemus proletariaadi ekspluateerimises kodanluse poolt pole muud kui demagoogia, olevat teaduslikust vaatepunktist vaadates põhjendamatu; toob aga siiski ette, et riigikapitalismi tähtsus seisvat eramajanduslike monopolide tekkimise allasurumises. Prof. J. Filippov saab küll aru, et riikliku kapitalismi süsteemis peitub rahvamajanduse bürokratiseerumise hädaoht, kuid ta arvab, et seda hädaohtu saab kõrvaldada uue süsteemi laiaulatuselise demokraatliku alusega. Riiklikul kapitalismil olevat juba laiaulatuselisi eeskujusid raudteevõrgu, posti, telegraafi, telefoni, osalt pankade ja kindlustusasjanduse, tööstuse korraldusel ning teiseks see süsteem laseb ennast väga hästi kohaldada erakapitalismiga, erakapitalismi ja palgatöö süsteemiga.

Kuna kogu käesolev töö esitab J. Filippovi vaatekohtadest lahkuminevat süsteemi, siis saab eeltoodud väiteid ses ühenduses ainult osaliselt puudutada. Eespool näitasime, et eramajanduslikud monopolid on tingitud vahetusprotsessi vahelduvusest ning ei esine kunagi

---

[1]) Cit. R. Liefmann, l. c. lk. 169.

[2]) J. D. Filippov, K voprosu o gosudarstvennom kapitalisme, Tartu 1920, lk. 57—64.

teraval omavahelisel võistlusel igaviku nähtustena. Riigikapitalistlikud ettevõtted aga tahavad vähemalt olla seda, riigivõimu abil ülal peetud, mõjuvad nad majanduskriisidel hindade ümberkujunemisel alalhoidvalt, seega kriise süvendades. Demokraatliku vaimu väide riigikapitalismis ei pea paika, ning asjaolu, et on olemas näited riiklike ettevõtete, raudtee, posti ja telegraafi kujul, ei õigusta veel nende kuju sellistena, kuna on teada, et Anglo-Saksi riikides esinevad isegi börsid ja kaubanduskojad era-a./s-de kujulisena ja et Inglise ja Ameerika eraraudteedel on kiirem ja mugavam sõit kui Saksa riigiraudteedel. Seda teab iga reisija.

Erilist tähelepanu väärib nüüd ettevõtte valitsemise, juhatamise ja sotsialiseerimise küsimuses Eesti tööstuslikkude käitiste tööliskonna asutiste seadus (Riigi Teataja nr. 61, 28. juul. 1931. a.). Seaduse 1. § järgi asutatakse kõigis tööstuslikkudes käitistes, mis asutatud vähemalt kolmeks kuuks ja kus on vähemalt 25 töölist, tööliskonna asutised tööliste huvide kaitseks, nende majanduslikkude olude paremale järjele tõstmiseks ja käitise arendamisele kaasaaitamiseks.

§ 7-da järgi on töölisnõukogu ülesandeks eriti: 1) kaasaaitamine käitise tootmisprotsessi ratsionaalsemale järjele seadmiseks; 2) käitises tekkivate töötülide lahendamiseks kaasaaitamine; 3) käitise tööandja ja tööliskonna vahel tekkivate kollektiivtülide lahendamiseks kaasaaitamine; 4) sisekorra määruste, palgatariifide, tükitöö hinnakirjade ja teiste käitise tööliskonnasse puutuvate korralduste koostamisel esinemine tööliskonna huvide kaitsjana; 5) järelevalve käitises töökaitse ja sotsjaalkindlustuse seaduste ja määruste täitmise üle, ning tarbekorral tööandja või tööinspektori tähelepanu juhtimine sel alal ettetulnud puudustele ja väärnähtustele; 6) käitise tööliskonna esindamine tööliskonna tarvis loodud asutistes, kus tööliskonna esindamine nähtud ette vastava seaduse, määruse või põhikirja alusel.

§ 2-se järgi loetakse ühe ning sama tööandja mitmed ühe- või ühissihilised käitised üheks käitiseks, kui need asuvad ühe ning sama linna, alevi või valla piires.

§ 8-da järgi on töölisnõukogul õigus nõuda, et tööandja annaks seletust tööliskonda või töölepingut puutuvate sündmuste kohta käitises; samuti on neil õigus nõuda, et tööandja näitaks neile kõiki raamatuid ja dokumente, mis ta maksvate töökaitseseaduste alusel on kohustatud pidama töölepingu kohta. Igas veerandaastas on tööandja kohustatud andma töölisnõukogule kirjaliku ülevaate käitise üldisest seisukorrast ja loodetava tööjõu vajaduse kohta. Töölisnõukogu nõusolekul võib tööandja anda kirjaliku ülevaate asemel suusõnalise ülevaate. Saadud andmed peavad töölisnõukogu liikmed ja töölisvanemad hoidma saladuses, kui tööandja peab seda tarvilikuks. Andmeid peavad tööliskonna liikmed ja töölisvanemad hoidma saladuses ka pärast teenistusest lahkumist.

Tuleb käitises massiliselt töölisi juurde võtta, või jälle neid massiliselt vallandada, siis peab tööandja § 9-da järgi võimalikult aegsasti teatama sellest nõukogule ja kuulama ära viimase arvamuse juurdevõtmise kui ka vallandamise viisi ja ulatuse kohta. Tööandja peab pidama silmas töölisnõukogu üldisi näpunäiteid, kui need on sihitud olukorra pehmendamiseks tööliste vallandamisel.

Edasi §§-id töölisnõukogu liikmete valimisekorra, töölisnõukogu asjaajamise ja volituste lõpetamise, töölisvanema, tööliste üldkogu, tööliste erikogude, kaitse-eeskirjade ja lõppeeskirjade kohta.

Kui ennemini olenes sotsiaalne heaolu ettevõttes ja selle üksikutes käitistes ettevõtja isikust ning proletariaadi mõiste kui niisuguse defineerimine seisis ettevõtja enda võimuses, siis on töölis-

konna asutiste seadusega sotsiaalse vahekorra korraldamiseks ettevõttes antud ka juriidilised sihtjooned.

Ühes, veel avaldamata artiklis, dat. 20. okt. 1931. a., oleme ära märkinud järgmist: „Sotsialistlik deviis „kõigi maade proletaarlased ühinege", mis praegusel ajal suuresti majanduspoliitilist mõtlemist valdab, esineb teatavas mõttes sellena, mida lõuna-sakslane, austerlane ja helveetslane nimetab sõnaga „Alpdruck". — See rahvas, neis maades, on nimelt niisama laisk, härrasrahvas, kui igal pool teisalgi. Mäed rõhuvad, väljavaade on piiratud — ning samal ajal on mägede otsa ronimine — ülevaate saavutamiseks — tükk tööd. Kes mäe otsa ronib, on juba sportlane ja võidumees...

Inimene oma loomu poolest ei taha tööd teha — töö on nuhtlus, piibli järgi alates paradiisi sulgemisega. Eriti raske on töö teiste sunduse all. Ajaloost näemegi, et majanduslikult on kõige visamalt arenenud Venemaa, kuna ta oli alaliselt Lääne-Euroopa kultuuri ja oma tsaaride piitsa all. Kodumaine ajalugu on samuti teada, ning järeldus, et oleme kaotanud oskuse töötada, kuigi nüüd oleme tagasi saanud vabaduse, ei ole kaugel. Mispärast ei ole Põhja-Ameerika Ühendriikides proletaarlast? Sellepärast, et seal mõistetakse tööd ja töötamist psüühiliselt m ä n g u n a *(keep smiling!)*. Ameeriklased on väljarändamisega Euroopast vabanenud töös siinse feodaalkorra ahelaist ning tundnud end korraga l a s t e n a looduse rüpes. Nad on mõistnud tööd mänguna uue maailmariigi ülesehitamiseks ning ongi loonud uue, majanduslikult võimsaima maailmariigi kui niisuguse.

Ettevõtja ja üldse igasuguse töö organisaatori ning juhataja meelevalda jääb oma kaastöölisi ja alluvaid mõjustada, et need tööd tunneksid muretu mänguna. Siin on võimalused, kui nimetada ainult mõnda saksa praktikast: 1) Vabriku ning tehase organisatsioon maal, vabas looduses — töölise varustamine oma maalapiga, aiamaaga jne. 2) Tööliste osastamine ettevõtte puhtkasust, dividendidega, väikeaktsiatega. 3) Ühistöö mõiste süvendamine käitisnõukogude abil.

Põhja-Ameerika Ühendriikide praktikast: 4) Vabriku mehhaniseerimine, ratsionaliseerimine, tüüpimine, normimine, sulatöö — mille järgi töö jaotusel iga üksiku osa kergesti äraõpitavaks muutub — ning töölised kõrgetel päevapalkadel käitisele jooksvaks veeks saavad — kergesti palgatavad, rutuliselt vallandatavad. Viimane süsteem on ainuüksi suure ning kapitalirikka rahvamajandusühiku juures kohaldatav.

Germaanisüsteemilised teed loovad töös m ä n g u i d ü l l i — mis nii omane saksa idealismile, Ameerika Ühendriikide tööväe jooksval veel oleks rohkem l i i k u v a m ä n g u g a ühist — see karastab ning viib jõudsamalt uutele tehnilistele leiutistele, loob seega jõudsamalt uut kapitali. Ameerika Ühendriikide tööorganisat-

siooni viisid on vahest üksnes ühinenud Euroopas — Pan-Euroopas kohaldatavad.

Possessiivsest, kreatiivsest ja negatiivsest impulsist on ainult üks töö jõudsamaks organisatsiooniks väljavalitav, ja see on kreatiivne, mis tunnustab tööd m ä n g u n a. Kui aga see mõiste on läbi imbunud kogu ettevõttes ja selle üksikutes käitistes, siis ei ole enam proletaarlast, ning kogu Karl Marx'i sotsiaal-demagoogiline süsteem kaotab oma aluspõhja. E t t e v õ t t e v a l i t s e m i n e p e a b o l e m a e t t e v õ t t e j u h a t a m i n e! Rõhuvad teid mured või hingelised valud, siis tundke end väikeste lastena, see toob tervise — rõhutab inglise filosoof Dilthey. See on õige põhimõte ka käitise orgaanilises koostöös, kus ettevõtja end peremehena, juhatava, aga mitte valitseva isana peab tundma... Nii tuleb ümber tõlgitseda „tööstuslikkude käitiste tööliskonna asutiste seadust" — ning: *„amantium irae amoris integratio est"!*

IX.

Asutamine ja likvideerimine.

Uusasutamine. Ülevõtteasutamine. Ümbermuuteasutamine. Fusioon. Likvideerimine üksikettevõttes, personaalseltsis, aktsiaseltsis ja osaühingus.

Ettevõtte asutamine võib esineda kolmes olukorras. Ettevõte võib saada täiesti uuena ellukutsutud — u u s a s u t a m i n e. Olemasoleva ettevõtte edasiviimine sünnib ü l e v õ t t e a s u t a m i s e teel, ning kolmandaks on märkida ü m b e r m u u t e a s u t a m i n e, olemasoleva ettevõtte edasiviimise puhul selle juriidilise vormi ümbermuutmise teel.

U u s a s u t a m i s e puhul on tarvilikud ettevõttele algsubstantsi loomiseks kas omad või laenatud vahendid. Sularahaga asutamise puhul luuakse konsuummajanduste säilitustest või produktiivmajanduste ülejääkidest uue ettevõtte kapital. Üksikute osanikkude sissetoodud kapitalide osad on üheõiguslikud, või on neil teatavad eesõigused põhi- või eesõigustatud aktsiate korras. Võime tuua uusasutamise puhul lahtisest kaubaühisusest järgmise bilansi tüübi:

Ühingu varad		*Ühingu kapital*	
Sularaha, pangahüvistus	600	A osa	300
A järelmaks	100	B osa	600
B järelmaks	200		

Uusasutamine võib teostuda ka asihüvedega. Peale sularaha tuuakse asutajate poolt siis ettevõttesse teised käitisvahendid: maakrundid, masinad, patendid, originaaljoonised. Sel puhul võiksime rääkida kõige otsesemalt üksikute seltsi osanikkude teineteise leidmisest kreatiivseks koostööks ettevõttes. Üks osanik täiendab teist teadmiste, kogemuste mõttes, samuti võivad üksikud asihüved, mis osanikkude poolt uusasutamisel ettevõtte varadeks kokku pannakse, saada süstemaatiliselt uue ülesehitava idee teenistusse rakendatud. Asihüvedega uusasutamisest annab näite järgmine bilansi tüüp usaldusühingust:

Seltsi varad		*Seltsi kapital*		
Sularaha	270	A kapitali osa . . .	100	
Patent (A)	50	B kapitali osa . . .	400	
Maakrunt (B)	400	Usaldusosanik C . .	150	
Masinad (B)	60	Usaldusosanik D . .	100	750
C puuduv osamaks . . .	40	Krediit B hüpoteegi põhjal		100
D puuduv osamaks . . .	30			
	850			850

Uusasutamise puhul on vaja teada üldisi ja erilisi seaduslikke norme, niihästi vastavat produktsiooniharu reguleerivaid kui ka sotsiaal- ja sotsiaalkindlustuse ning ettevõtte asutamis- ja likvideerimisküsimusi puutuvaid määrusi. On vaja seada üles ettevõtte majandusplaan kui niisugune [1]). Tulude ja kulude kaalutlus selle kohta, kuidas kapitalitarvet kõige paremini, s. t. kõige odavamini katta, arvestades seda, et võõrkapitali juurdetoomisel ettevõtja ja ettevõtte majanduslik iseseisvus mitte piiratud ei saaks. Eelkalkulatsioon arvatava ettevõtte rentabiliteedi kohta, iseseisev turu analüüs ühes sisseostu ja minemi plaaniga ning *last but not least* kaalutlus ettevõtte asukoha suhtes. Ettevõtte asukohast oleme eespool juba rääkinud, selle küsimuse kohta on olemas ka laiaulatuseline rahvamajandusteaduslik literatuur, võiks nimetada vaid Roscher'i, Schumacher'i ning eriti Alfred Weber'i töid („Über den Standort der Industrien", I Teil, Tübingen 1909, ja „Industrielle Standortlehre — Grundriss der Sozialökonomik", VI Abt.).

Majanduskavasse uusasutamise puhul kuuluvad ka käitise siseküsimused, näit. küsimused, kas kõik eelproduktid oma ettevõttes toodetakse, või võetakse nad poolproduktidena valmistöötatud korras

[1]) Vt. Martin Lohmann, Der Wirtschaftsplan des Betriebes und der Unternehmung, Bln., Leipzig, Wien 1928; Cunliffe L. Bolling, Commercial Management, London 1925.

teistelt ettevõtetelt üle; kas kõrvalsaadused ja jäänused edasi antakse, või töötletakse need oma käitises ümber ja kasustatakse ära; kas ehitatakse oma gaasi-, vee- ja jõujaam, või ühinetakse jõumajanduses olemasolevate tsentraalidega; kas ettevõtte üksikkäitised tsentraliseeritakse või detsentraliseeritakse, vastavalt tööliste-, toorproduktide- ja turustamisküsimustele.

Ülevõtteasutamine on olemasoleva ettevõtte edasiviimine kas ostu teel — ettevõtte ülevõtmine eelomanikult kõigi aktivate ja passivatega, või välja lülides eelomaniku bilansist selle varade üksikosi, eriti võlgu. Teine võimalus ülevõtteasutamiseks on olemasoleva ettevõtte pärandamine, kolmas — kinkimine ja neljas — rentimine.

Ettevõtte ostmisel on asukoht antud, üksnes ülevõtmislepingu sisu ostja ja müüja vahel on eelplaanil. See sisaldab: leppe ostuhinna kohta ja selle tasumise mooduse, endise omaniku võlgade garantii ja võistlusklausli, s. t. keelu endisele omanikule sarnast ettevõtet samas kohas uuesti asutada.

Ostuhind võib ära määrata järgmiselt: 1) ostja võtab üle eelomanikult varade massi selle raamatuväärtuse järgi — eelomaniku viimane bilanss on lepingu aluseks. 2) Varade koosseis tuleb üksikasjalikult takseerida, hinnata ning ülevõttehind üksikult kindlaks määrata. 3) Ülevõte võib järgneda ühe üldsumma järgi, mille jaotamine üksikute aktiva osade peale jääb ostja meelevalda.

Ülevõtteasutamise puhul on ostuhind tingitud ka eelomaniku firma ideelisest väärtusest. Siia kuuluvad senised kestvad äriühendused, kestvad riigitellimised, monopoli-lepingud, olemasolevad kontsessioonid, firma tarvitada olevad patendid, märgid, mustrikaitse, ärikoht jne. Firma välisele väärtusele seltsivad sisemised väärtused, nagu olemasoleva hea käitise sisseostu ja väljamüügi organisatsioon, tööliste kogemused fabrikatsioonis, salajased produktsiooniviisid ja retseptid. Isegi kahjuga töötavatel ettevõtetel on ideeline väärtus, niipalju kui saab oletada, et endised halvad tegurid uuel juhatusel ära langevad. Nagu outsiderite ülevõte kontserni poolt, firma üleminek tarvitajateühisuse kätte, kapitalipuuduse kõrvaldamine jne.

Takseerimisel on psühholoogiline seisukoht firma ülevõtmise puhul väga tähtis. Kas varad müügihinnaga või päeva ostuhinnaga arvesse võetakse, see punkt on põhjapanev. Ostuhinna taks on reproduktsiooni kulude taks ja see tuleb üksikhindamisel alati kõrgem kui arvestus müügihindadega, koguni veel väljamüügi-hindadega.

Ümbermuuteasutamine on senise ettevõtte edasiviimine selle juriidilise vormi muutmise teel, näit. osaniku sissevõtmine üksikettevõttesse, või selle ümbermuutmine a./s-i või o./ü-u vormi. See asutamisvorm on eriti spetsiifiline tööstuslike a./s-de asutamisel. Ta võib ka finantseerimisvõttena esineda: käitiskapitali suurendamine uute aktsiate väljaandmise teel. Asutamisvorm võib esineda ka ettevõtja

riisiko ülekandmisena aktsiate peale, võib esineda ettevõtte võlgade ümberkujundamisena ja ülekandmisena aktsiate süsteemile; ka pank, kes ettevõtet senini krediteerinud, võib sel teel oma riskantsetest võlgadest vabaneda. Ning lõpuks on eelomanikul või selle pärijatel võimalus ülevõtteasutamise teel, aktsioneerimisel ettevõtet ära müüa. Ümbermuuteasutamine eeldab ümbermuutmisvõimelist objekti, kindla, võimalikult isegi tõusva puhtkasukvootega ning üha suurenevate vararakendistega. Ühe perekonna asutused ning ümbermuutmised, kus aktsiaid mitte turule ei lasta, ei tarvita mingi asutava pangagrupi abi. Muidu on see aga harilik nähtus, et krediitpangad on ümbermuutmisasutamise puhul kui provisjoniga töötavad vahemehed abiks. Ümbermuutmisasutamisel krediitpanga abil tuleb selleks ettepanek omanikkudelt, või esineb initsiatiiv pangast. Pank takseerib ja hindab enne ümbermuutmisasutamist objekti olemasolevat majanduslikku seisukorda ja tuleviku-väljavaateid, hindab bilansse — seda selleks, et ümbermuutmisasutamise puhul abiks oleva panga enda usaldust mitte kõigutada. Ideeline firmaväärtus tasutakse siin eelomanikule aktsiate agioga; ümbermuutmisasutamise teel väljaantavate uute aktsiate kurss koosneb eelomanikkude kasust ja agiost, ettevõtte varade tegelikust väärtusest, vahetalitajate provisioonist ja emissioonikuludest.

Ettevõtete kokkuliitumine, f u s i o o n, võib esineda juriidiliselt kas ülevõtte- või ümbermuuteasutamisena. Siin luuakse kas täiesti uus firma või ülevõtja firma kestab edasi; ülevõetav, fusioneeritav firma kaob. Põhjused fusiooniks võivad olla: 1) Ettevõtete senine huviühing kujuneb ümber üheks ainsaks ettevõtteks, ta aktsioneeritakse ülevõtte- ja ümbermuuteasutamise korras. 2) Fusioon võib seista finantseerimise tingimustes ühe ettevõtte poolt teisele. See esineb sageli pankade kontsentratsioonil, erapankuri väljaimemisel suurpanga poolt; erapankuri firma muutub suurpanga filiaaliks. 3) Fusioon võib olla ainsaks saneerimise teeks, mis võlausaldaja firma, krediitpanga poolt võlgnikule lubatakse.

L i k v i d e e r i m i n e üksikettevõttes on lihtis: jooksvad tehingud lõpetatakse, krediidid nõutakse sisse, väliskohustused tasutakse ning käitis jääb seisma, või antakse see uuele omanikule üle. Viimasel juhul jätkub äritegevus uue firma all. Kui ettevõte kõigi aktivatega ja passivatega uuele omanikule üle antakse ning, mis mõõduandev, firma edasi kestab, siis likvidatsioonist eramajandusteaduslikus mõttes rääkida ei saa. Teisel juhul võib üksikettevõte veel likvideeritud saada kohtu korras sunni teel (konkurss).

Likvidatsioon personaalseltsis tähendab seltsi lepingus sõlmitud ühiseks eramajanduslikuks eesmärgiks töötamise kokkuleppe lõpetamist. Sellega ühenduses on märkida veel vabatahtlik likvidatsioon sel puhul, kui ettevõte teiste seltside või eraisikute poolt üle võetakse. Eriti täisühingus ehk lahtises kaubaühingus on likvideerimise kord

niihästi Eestis maksvate Vene kaubandusseaduste (Seaduste Kogu XI k. II j., 1903. a. väljaanne, 1912. a. järg, §§ 55—78, eriti § 70 ja Senati seletuste põhjal) kui ka Saksa H. G. B. (§§131—144 ja 192) järgi ühtlane. Põhjused likvidatsiooniks on: 1) lepinguaja möödumine; 2) osanikkude otsus; 3) ühe osaniku lahkumine ühingust, kas omal soovil või väljaheitmise teel, ning sellele järgnev ühingu lõpetamine lepingu järgi; 4) kaubaühingu konkurss või ühe tema tähtsama osaniku konkurss, viimasel juhul võivad teised küll otsustada ühingut kapitali täiendamise teel edasi pidada; 5) edasi võib ühingu likvideerimisele viia ühe osaniku surm, niipalju kui lepingus muud ei seisa; 6) kohtu otsus.

O./ü-u ja a./s-i likvidatsiooni reguleeriv vastav tsiviilseaduse § 2188 (Sead. Kogu, X k., I j. 1914. a. väljaanne) kõlab järgmiselt: „Seltsi lõpetamise korral asub selle juhatus kõigepealt tema asjade likvideerimisele, selles korras nagu see üldse kommertsettevõtetes viiisiks, ja kuulutab ajalehtede kaudu, teadmiseks aktsionäridele ja kõigile kõrvalistele isikutele, kellesse seltsi asjad puutuvad, niihästi likvideerimise algusest kui ka selle lõpetamisest. Keegi aktsionäridest ei või aga enne mingisugust osa oma kapitalist tagasi saada, kuni ei ole sisse makstud ühte riiklikku krediitasutisse seltsi poolt seesugune summa, mis kõigi tema kohustuste katteks vajaline. Peale nende kohustuste katmist asub juhatus aktsionäride rahuldamisele, vastavalt võimalustele ja seltsi käsutusse jäävatele abinõudele.

A./s-i, kui ta korra oma tegevuse alustanud, ei või muul viisil kinni panna ja likvideerida, kui seaduses ja seltsi põhikirjas kindlaks määratud korras. Väljaspool seda korda ei ole seltsi sulgemine ja likvideerimine lubatav, ja järelikult üksikud aktsionärid, kes ei moodusta põhikirjas kindlaks määratud enamust, pole õigustatud nõudma kohtu kaudu seesugust likvideerimist missugustel tahes põhjustel, sest see oleks põhikirja järele aktsionäride enamusele kuuluvate õiguste rikkumine (Seaduste Kogu X k., I j., § 2155 ja Senati tsiviil-depart. otsus 1905. a. nr. 49).

Tõelise kahjude summa, mis seltsi (krediitasutise) poolt kantud tema operatsioonide pealt, väljaselgitamise moment ei või ilmaski langeda ühte tema sulgemise otsustamise päevaga: sellele päevale järgneb pikem või lühem ajajärk, mis vajalik kõigile kreeditoridele võimaluse andmiseks esitada likvideeritavale seltsile, kindlaks määratud tähtaegadel, oma nõudmised, millede summa, peale nende vajalikku taatlust, koos likvideerimise kuludega koostab ka tema passiva (Senati tsiviil-depart. otsus 1895. a. nr. 88).

Aktsia- ja osaühing lõpetatakse: 1) tähtaja möödumisel, milliseks ajaks ta asutatud; 2) aktsionäride peakoosoleku otsuse järgi; 3) seltsi ühinemisel teise aktsiaühinguga — fusioonil; 4) seltsi maksujõuetuks tunnustamise korral ja 5) kellegi aktsionäri nõudmise järele terve põhikapitali mitte-sissemaksmise korral põhikirjas määratud tähtajaks, kui aktsionäride peakoosolek ei otsustanud põhikirjas kindlaks määratud põhikapitali vähendada (Tsiviil-sead. Red.-Kom. eelnõu 1905. a., § 2368). Vastavate Saksa seaduste järgi on a./s-i likvideerimisel mõõduandvad needsamad põhjused, lisanduvad veel momendid a./s-i varanduse müügi puhul umbropsu (Bausch und Bogen) kolmandale isikule ning likvidatsioon kõikide aktsiate amortisatsioonil (H. G. B. §§ 277 ja 303—304).

Likvidaatorite määramisega kaotatakse ära direktorite ja nende kandidaatide ametid ja asjadevalitsejad, kui seesugused olemas, kao-

	Üksikettevõte	Täisühing ehk nn. lahtine kaubaühing	Kommandiitühing	O./ü.	Kommandiitühing aktsiatel	A./s.
Ettevõtja a) kui riisiko kandja (vastutus)	Omanik — piiramata vastutus	Kaks või rohkem osanikku piiramata vastutusega	Täisosanikud piiramata vast., usaldusosanikud piiratud vastutusega	Kaks või rohkem osanikku piiratud vastutusega	Täisosanikud piiramata vast., usaldusosan. aktsiatel aktsiaosa võrra	3 või rohkem aktsionäri (Saksamaal 5); vastutus piiratud
b) kui juhataja ja esindaja	Omanik	Ühingu lepingu järgi: kas iga osanik iseseisvalt või kollektiivselt; kui lepingus selle kohta määrust ei ole, siis igaüks iseseisvalt	Ainult täisosanikud	Palgatud ärijuhid või osan. ärijuhtidena	Täisosanikud või palgatud ärijuhid	Palgatud direktorid, kontrollitavad nõukogu ja peakoosoleku poolt
Asutamine a) algatus	Äripatendi võtmisega ja registreerimisega Kaubandustööstuskoja äride registris	1) Vormilise lepingu kokkuseadmine 2) Äri algatamise väljakuulutamine kaupmeeskonnale või ajalehes 3) Väljakirjutis linnaametile 4) Registr. Kaubandus-tööstuskoja registris		1) Põhikirja kokkuseadmine ja luba Majandusministeeriumist 2) Registreerimine Sise- ja kohtuministeeriumis 3) Väljakuulutus 4) Väljakirjutis linnaametile 5) 29. III 27 seaduse järgi registreerimine Kauband.-tööstusk.		
b) kapitali suurus	Vaba äritarvete ja ulatuse järgi			Otsustab igal üksikul juhul majand.-minister; minimaal-põhikapital enamasti kr. 50 000, aktsiapankadel kr. 50 000 — 400 000. (Saksa osaüh., G. m. b. H. minimaalkap. 20 000 rm.)		
c) firma (vt. Firmade seadus 29. III. 27)	Personaalfirma	Personaalfirma 1 või 2 jne. osanikult; lisa: „& Co“	Täisosan. firma. Lisa nimet. usaldusühing	O./ü.	Usaldusühing a./s.	A./s.
Kasude jaotus		Lepingu alusel	Täisosan. lepingu alusel, usaldusosan. %-lt oma osale	Dividend ehk osakasu %-lt põhikap. osanike koosoleku otsusel	Täisosanikud lepingu alusel, usaldusaktsionär. %-lt aktsiakap.	Divid. %-lt akts.-kapitalile peakoosoleku otsusel
Likvidatsioon	Vabatahtlik igal ajal. Sunduslik konkursis.	1) Osanikkude otsus 2) Ühe osan. väljaast. või väljaheit. ühingust 3) Lepinguaja lõpp 4) Ühe osan. surm 5) Ühingu konkurss 6) Kohtuotsus	Samuti kui täisühingus. Usaldusosaniku surma puhul likvidatsiooni ei ole	1) Lepinguaja lõpp 2) Osanikkude kogu otsus 3) Kohtuotsus 4) Konkurss 5) Fusioon	Nii kui täisühingus: usaldusaktsionäri surm ei too veel likvidatsiooni	1) Lepinguaja lõpp 2) Peakoosoleku otsus 3) Kohtuotsus 4) Konkurss 5) Fusioon

tavad oma endised volitused. Likvidaatoritel ei ole õigust välja anda üld- ja piiramata volikirja likvideerimise toimetamiseks (Tsiv.-sead. Red.-Kom. eelnõu 1905. a., § 2374). Likvidaatorid lõpetavad ühingu jooksvad asjad ja on õigustatud astuma uutesse lepetesse ainult sel määral, kuivõrd see jooksvate asjade lõpetamiseks vajalik. Nad täidavad seltsi kohustused, võtavad vastu ja nõuavad sisse sel saada olevad summad ja jaotavad ühingu päralt oleva varanduse (Tsiv.-sead. Red.-Kom. eelnõu 1905. a., § 2377).

Vastavate Saksa seaduste järgi on o./ü-u likvideerimine olenev järgmistest põhjustest: 1) lepingu aja möödumine; 2) osanikkude kogu otsus; 3) konkurss; 4) kohtuotsus (avalik-õiguslikel põhjustel); 5) kõikide osatähtede amortisatsioon; 6) olemasoleva kontsessiooni lõpp (Saksa G. m. b. H. Gesetz §§ 60—62).

Likvidatsioon tähendab üldiselt mitte otsest olemasolevate likviidsete vahendite väljamaksmist aktsionäridele ja osanikkudele, vaid kogu ühingu senise äritegevuse põhjalikku analüüsi, varade müüki, deebitoride sissenõudmist, kreeditoride tasumist; säärane tegevus võib kesta aastaid, eriti kui arvesse võtta, et aktivas võivad esineda raskelt edasiantavad maakrundid ja, nagu see nähtub krediitpankade, a./s-de likvidatsioonil, kinnikülmunud laenude tagasisaamine kujuneb raskepäraseks. Sel puhul on ettevõtte võlausaldajate ning teises järjekorras aktsionäride rahuldamine alles aastate pärast võimalik.

X.

Finantseerimine ja saneerimine.

Kapitalitarvidus. Finantseerimine üksikettevõttes ja personaalseltsis. Aktsia-seltside finantseerimine. Osa-ühisuse finantseerimine. Finantseerimine panganduses, tööstuses, kaubanduses. Raha- ja kapitaliturg. Rahvuslik krediidi jaotus. Saneerimine üksikettevõttes ja personaalseltsis. Saneerimine aktsia-seltsis.

Ettevõttes tarvilik kapital jaguneb ettevõtja omaks ja võõraks kapitaliks. Selle järgi ka finantseerimine. O m a f i n a n t s e e r i m i n e on kapitali kogumine ettevõtja omadest vahenditest, kas sissemaksudest osanikkude-aktsionäride poolt või osanikkude muutlaenudest ettevõttele. V ä l i s f i n a n t s e e r i m i n e seevastu on rahavahendite muretsemine krediidi teel; need on vahendid, mis kas täienduskapitalina, käitis- ja minemikrediidina või ettevõtte laienduskapitalina raha- ja kapitaliturult kokku võetakse.

Ettevõtte finantseerimise puhul, niihästi selle asutamisel kui ka laiendamisel, tuleb kõigepealt selgitada kapitalitarviduse tegelikku ulatust. Siin on mõõduandvad järgmised punktid: 1) Käibe suurus ja kiirus. Nende motiivide kohta saab vaatlusi teha esialgu võrdlusest teiste vastavate ettevõtetega ning pärastpoole minemistatistikast. Mida vähem on keskmine laagriseis ja mida kiiremini saab laagrit ümber vahetada, seda vähem on kapitalitarvidus. Käibe ja kapitali suuruse suhet nimetatakse kapitali intensiteediks. 2) Ettevõtte tegevuspiirkond vahetusmajanduses. Kapitalitarvidus kaubandus-, tööstus-, panga- ja kindlustusettevõttes on erinev, samuti vahekord rakendis- ja käitiskapitali vahel. 3) Ettevõtte juriidiline vorm. O./ü-te ja a./s-de jaoks on ettekirjutatud omakapitali madalaim norm kr. 50 000. Üldiselt on kapitalitarvidus kapitaliseltsis suurem kui üksikettevõttes ja personaalseltsis. 4) Ettevõtte organisatsioon. Mõõduandev on ettevõtte juhatuse võime ja kalkulatsiooniosavus majanduslikkuse põhimõtet ettevõttes maksma pannes. 5) Tulevased laiendamisevõimalused. Selle järgi tuleb juba asutamise puhul arvestada suuremat kapitali ulatust. 6) Kapitalituru olukord. Kui raha- ja kapitalituru likviidsus ja laiaulatuseline pakkumine võimaldavad igal ajal tarvet katta, siis võib omakapitali hoida madalana, teisel juhul peab see olema kõrgem.

Üksikettevõtte kapital on selle asutamise puhul piiratud ettenähtud ärikapitaliga. Ettevõtja eravarandus ja tema hea nimi on edaspidiseks aluseks välisfinantseerimise võimalustele. Seesama maksab personaalseltside kohta, nende kapitalijõudu võib tõsta uute osanikkude juurdevõtmisega, kommandiitkapitalidega ja kaetud osanikkude sissemaksudega. Kapitalivõimsama osaniku lahkumine ühingust nõrgendab ettevõtte finantseerimiskapatsiteeti, kui otsekohe ei leita asemikku.

A./s-i omafinantseerimine teostub põhikapitali ja lisakapitali kogumise teel. Asutamise puhul võtavad asutajad kas kõik aktsiad oma kätte, nn. simultaanasutamine, või osa aktsiaid turustatakse, nn. suktsessiivasutamine. Kapitali suurendamise puhul pakutakse uued aktsiad ühes nõudmisõigusega kõigepealt vanadele aktsionäridele, kas otseteed või emissioonipanga kaudu *(underwriting syndicate)*, milline turustab kindlate või päevakurssidega aktsiaid omal või komisjoni arvel. Aktsiate väljaande finantsiaalne tulemus on tingitud väljaande kursist ja väljaande kuludest. Väljaande kurss on tingitud a./s-i rentaabluse väljavaadetest ja üldisest kapitalituru olukorrast ning selle vastuvõtlikkusest ja intressimääradest. Peale harilikkude, põhiaktsiate *(Stammaktien, commonstock)* tunneme eesõigustatud aktsiaid *(Vorzugsaktien, preferred stock)*, mis on väga mitmesuguse ilmega, nagu eesõigusega dividendi jaotusel, likvidatsioonil ja mitme-

kordse hääleõigusega peakoosolekul; samuti tagasimaksmisele ja kustutamisele, kas nominaalkursiga või agioga väljaloosimisele (*Tilgbare Vorzugsaktien, redeemable stock*) kuuluvaid aktsiaid. Ameerika Ühendriikides tarvitatavad erivormid: *convertible bonds* — aktsiad, mis valiku järgi ümbervahetatavad kas obligatsioonideks, hääleõiguseta või hääleõigusega eesõigustatud aktsiateks, *debenture bonds* — obligatsioonid, mille eesõigused on eelistatud kõikidest aktsiatest, *guaranteed shares* — milliste juures dividend garanteeritakse mingi teise seltsi poolt, jne. — pole Kesk-Euroopas tarvitatavad.

A./s-i välisfinantseerimist võib teostada ka hüpotekaarkorras. Peale hariliku maakrundi hüpoteegi (*real estate mortgage*) võib tellida hüpoteek kogu ettevõtte peale (*corporate mortgage*) ning jaotada osavõlakohustustesse (*Teilschuldverschreibungen, mortgage bonds*).

A./s-de välisfinantseerimise puhul figureerib Kesk-Euroopas vahemehena ja nõuandjana peamiselt krediitpank, anglo-saksi, eriti aga Ameerika Ühendriikide süsteemis aga brokerite, promoterite firmad, financial company'd, investment trust'id, equipment trust'id; veel enam, Ameerika Ühendriikides saab ettevõtte aktsiaid ja obligatsioone pantida treuhänderi juures ning pandi alusel uusi väärtpabereid välja anda (*collateral trusts bonds*). Seesugune mitmesuguste effektide substitueerimine võimaldab uutele, nende põhjal väljaantavatele paberitele kindlamat dividendi, kuna riisiko on jaotatud kogu rahvamajandusliku tööstuse ja kaubanduse ulatuses [1]).

O./ü-e, eriti Saksa G. m. b. H. finantseerimiskapatsiteet on vähem kui a./s-is. Nii puudub eriti asutamisrevisjon, nõudmine bilansside avaldamise kohta, peale pangaäride — seega avalikkuse kontrolli puudus; ka on siin võimalik aastail, kus ettevõte on töötanud puhtkahjuga, teha osanikele väljamakse käibevarade (väärtpaberite, kaupade) arvel.

Finantseerimine erineb oma ilmelt panganduses, tööstuses ja kaubanduses.

Erapankurifirmad Kesk-Euroopas on kas üksikettevõtted või personaalseltsid, nende kapitalid rekruteeruvad peamiselt omafinantseerimise teel. Hoiusummasid suuremas ulatuses ei ole, küll aga mängib kasumajanduslike kreeditoride osa nende bilansside passivas teatavat rolli, ka on suuremate pankade kommanditoorset osastamist märgata. Aktsiapangad saavad oma käibevahendid aktsionäride sissemaksudest, agiost ja puhtkasu ülejääkidest. Aktsiakapitali ja reservide suurus on siin propagandavahendiks deposiitide kogumisel, millistega peamiselt töötab kasumajanduslik krediitpank. Teiste pankade hüvistused nostro ja loro arvetel on deposiitide ja ärikreeditoride

---

[1]) Vt. Robert Liefmann, Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften, Jena 1923; E. Schmalenbach, Finanzierungen, Leipzig 1922; Ch. W. Gerstenberg, Financial Organization and Management of Business, New-York 1924.

täienduseks. Emissioonipankade substants põhjeneb omakorda nende pangatähtede väljaandmise õigusel ning kooperatiivpankade juures on peale osamaksude eriti liikmete vastutus mõõduandev nende välisfinantseerimisel hoiusummadega ja krediitidega teistelt pankadelt.

Tööstuse püüdeks on end pangakapitalist võimalikult iseseisvalt finantseerida. Nii deposiitide kogumine nende pealt kõrgema intressi maksmisega Inglismaal, samuti ka vabriku hoiukassade asutamine Saksamaal. Tööstusettevõte asutab tihti tütarseltsina kindlustus- või krediitpanga, kuhu võõrad rahad preemiatena, deposiitidena automaatselt sisse voolavad ja kus siis ettevõtte jooksvate vekslite diskonteerimine on võimalik ilma raskusteta. Tööstusettevõttes nõutakse sageli ka ettemakse ja osamakse ostjailt, esineb seega tööstusproduktidega kaubitseva vahekaubanduse finantsiaalse toetuse nõudmine. Edasi kombineerivad aktsiate väljalaskmist oma lähemas ümbruskonnas Lancashire'i ja Šoti tööstuslikud ettevõtted Inglismaal [1]); perekonna a./s-de asutamine ning ka riigi toetus on siin tähtsal kohal. Küll on aga eriti Saksa tööstus kuni viimase ajani olenev olnud pangakapitalist ja krediitpankade abist. Sealse kasumajandusliku panganduse segasüsteem, kus pangaettevõtte tähtsamateks äärideks on asutamise, ümbermuutmise ja vahetalituse äri, on selle endaga kaasa toonud. Puhul, kus tööstusettevõte otseteed eksporteerib, on pankade harilik rembours- ja aktseptatsioonikrediit finantseerimisvahendina esikohal.

Kaubanduse finantseerimise aluseks on kaup ise, nii laagrimaja- *(warrant)* krediidi, lombardkrediidi, lahtise raamatukrediidi ja mitmesuguste avansside puhul. Kaup ja kaubavahetustehing on aluseks ka klientide vekslite diskondil, samuti rembourskrediidil ning liferandi akkrediteerimisel. Panga abi siinsel finantseerimisel on esikohal.

Konsuumi ja minemi finantseerimine, mis kaubanduse poolt teinekord ka panga abiga läbi viiakse, laiendab müügivõimalusi; Ameerikas [2]) ja Saksamaal on asutatud erilised ettevõtted konsuumi finantseerimiseks (nii Zentralkreditgemeinschaft e. G. m. b. H. Berliinis, asutatud Dresdner Bank'i ja Kreditanstalt für Verkehrsmittel A. G. osavõttel). Osamaksude- ja sissemaksude-äri, kus ostetud kaup senini müüja omanduseks jääb, kuni hind täielikult ära tasutakse, on Saksamaal seaduslikult reguleeritud. Osamaksude-äri, mööblite, muusikariistade, autode, elektriaparaatide, õmblusmasinate müük

---

[1]) C. W. Frhr. v. Wieser, Der finanzielle Aufbau der englischen Industrie, Jena 1919.

[2]) P. Ameerika Ühendriikide olukorra kohta teatab prof. M. J. Bonn (Geld und Geist, Vom Wesen und Werden der amerikanischen Welt, Berlin 1927, lk. 88 jj.), et seal 40-miljardilisest käibest, mida detail-kaubandus teostab, 6 miljardi, seega tervelt 15% konsuumi finantseeriva osamaksuäri peale langeb.

Ex bibl. univ. Tart.

maksukergendustel on ka Eestis levinud. Konsuumi finantseerimine osamaksude võimaldamise läbi nivelleerib teataval määral konjunktuuri käiku sisemaal, kuna tarvitajate puuduva ostujõuga saab maksuvahendite kohaletoomine edasi lükatud, produktsioon pidurdatud, ühtlasi aga ka tiivustatud.

Laiemas ulatuses rekruteeruvad finantseerimiseks tarvisminevad rahavahendid niihästi oma rahvamajanduse finantsvõimest kui ka väliskrediitidest. Mõttelises liigituses saaksime järeldada maksuvahendite pakkumises ja nõudmises raha- ning kapitaliturgu. Maailmamajanduse tähtsaimad kapitali- ja rahaturud New-York, London ja Amsterdam lähevad lahku oma tegevusraadiuse, intensiteedi ja kapitalijõu kui niisuguse poolest, samuti on raha- ja pangaasjanduse organisatsioon neis linnades erinev ajaloolistel ning krediidiõigustest olenevatel põhjustel. Rahaturu all mõistame üldiselt lühiajalise krediidi turgu ning kapitalituru all krediiditurgu pikaajalisele, eriti asutamiskrediidile. Kuigi mõlemas vormis tehingud teostatakse krediit- ja hüpoteegipankade, maaklerite, brokerite, financial ja investment Co-de vahetalitusel ja otsesel abil, tulevad otsad ning vahetalituse omavaheline clearing börsil lõpetamisele. Eradiskont börsil, päevane, ultimo- ja kuuraha on kõige odavam krediidivorm. Seda saavad kasustada välismaal ainult börsiliikmed. Ülemäärase pinge puhul börsil, kus nõudmine ületab pakkumise, astub turu reguleerijaks emissioonipank, kui on rahvamajanduse üldhuvides, et intressimäärad börsil ei tõuseks. Eradiskondi määr börsil, mille tõukel kapitalid rahvusvahelises ulatuses liiguvad, on mõõduandev peale hariliku kommertsdiskondi, lombard- ja kontokorrentkrediidi määrade ka emissioonipankade diskondimäära kujunemisele. Emissioonipankade poliitika allub, niipalju kui soovitakse maailmamajanduse orgaanikaga kaasa sammuda, börsi arvamusele.

Kapitalituru likviidsed vahendid, pikaajalised hoiusummad, kindlustusseltside ülejäägid, hüpoteegipankade passivad, kogukondade, linnade, kirikute pikaajalised rahad, annetused ei tule otseselt börsil väljapakkumisele. Küll aga on see lõppinstantsiks aktsiate, obligatsioonide, eramajanduse- ja riigilaenude mahutusel. Mitte väikese tähtsusega ei ole ettevõttele organiseerimata turg pikaajalise krediidi mõttes. Ajalehe kuulutus vaba hüpotekaarmahutuse kohta täidab siin tarviliku otstarbe. Ameerikalikud finantseerimise meetodid agitatsioonikõnelejatega ja plakatitega on Euroopas võõrad, küll aga saab ka siin aktsiaid ja obligatsioone oma liferantidele ja klientidele soovitada, olgu see otsese pakkumisega või kaudsel teel, pangakomisjoni või agentide kaudu.

Finantseerimise viisid ja moodused on samuti kui omakulude arvestamine tööstuses ainult vastavalt ja spetsiifiliselt erijuhtudele

kohaldatavad. Üldist vormi üksikolukordadeks anda ei saa, siin on mõõduandev individuaalne and ja osavus, mis finantskonjunktuuridel end eksitada ei lase.

Ettevõttes võib samuti äri tegevuskäiku ka olemasolevatele vahenditele kohaldada ning tööprobleemi ratsionaalsel kasustamisel ettevõtte potentsiaalset võimet tõsta. Alles teisel juhul on siis võimalus pühendada kogu tähelepanu ettevõtte finantsiaalsele küljele ning kaubakrediidi, eriti käibekiiruse ja krediidikestuse probleemi homogeensel kokkukõlal ettevõtte tegevusraadiust laiendada.

Loomulikult on kõige üldisem tähtsus kogu rahvamajandusliku krediidi jaotusel; mõõduandev on siin pangatähtede tsirkulatsiooni üldsumma, nende ümberjooksu kiirus — need tegurid on mõõduandvad krediidi likviidsusele üksikus rahvamajanduses üldse. Giro ja tšeki liiklemine, krediidi clearing rahvamajanduslikus koguulatuses on samuti olulise tähtsusega vahetusprotsessi süvendamisele. Niivõrd kui ilma rahata maksmise vormid rahvamajanduse tegelikule produktsiooni tõusule ja sellega kaasas käivale ostujõu arengule järgi ei ole jõudnud, tuleb vahetusprotsessi likviidsust pangatähtede tsirkulatsiooni suurendamisega võimaldada. Samuti on passiivse maksubilansi puhul pangatähtede hulga vähenemist tsirkulatsioonis märgata juhul, kui krediitpangad ja tööstusettevõtted, samuti kaubandus emissioonipanga rediskondi võimalustest mööda hiilivad, olgu see sellepärast, et rahvuslik krediit on liiga kallis ja välismaalt seda odavamini saab, ikkagi jääb emissioonipangale ainuke abinõu, kuigi ajutiselt, pangatähtede tsirkulatsiooni suurendada, mis ei jäta siis oma mõju intressimäärade alandamise sihis avaldamata.

Finantseerimispoliitikale, finantseerimismoodustele ja -viisidele vastandiks on kapitali alandamine ettevõttes: ettevõtte saneerimine. Selle all tuleb mõista tegevust ettevõtte finantsiaalse olukorra parandamiseks, tervendamiseks, ja isegi võtteid selleks, et konkursist ja likvidatsioonist pääseda. Harilikult tuleb ettevõtte haige olukord nähtavale alabilansis — juhul, kui osa põhikapitali on kadunud, või ülevõlastamisel — juhul, kui varade osad võlgu enam ei kata. Põhjused, mis ettevõtte haiguse kaasa toonud, võivad olla nii sisemised kui ka välised: halb organisatsioon, sotsiaalküsimused, finantseerimise raskused, terve tööstusharu ebarentaablus, kriisinähtused, konsuumi kokkukuivamine, krediitide restriktsioon, uute leiutiste tekkimine ning ühenduses sellega ettevõttes leiduvate masinate vananemine.

Ettevõtte saneerimise võimalused on kõigepealt võlausaldajate, liferantide, pankade krediidi pikendus või koguni loobumine olemasolevatest nõudmistest. Ka võivad pangad või teised võlausaldajad, kliendid ja ärisõbrad kujundada garantiikonsortsiumi, milline ettevõttele uusi laene võimaldab pikaajalise tagasimaksmise terminiga.

Seda sel puhul, kui ettevõte leitakse olevat elujõuline, sest üldine reegel on: „halvale rahale ei tohi enam head järele visata". Kolmas võimalus ettevõtte saneerimiseks on selle juriidilise vormi muutmine sel viisil, et võlausaldajad oma nõudmiste ulatuses astuvad osanikkudeks. Neljas võimalus on olemasoleva ettevõtte likvidatsioon ning uusasutamine kohalejäänud varadega. Viies võimalus — fusioon elujõulise ettevõttega.

Saneerimine a./s-is erineb natuke. Alabilansi puhul on siin tarvilik kapitali nominaalsumma vähendamine või uute kapitalide juurdetoomine.

Kapitali alandamine raamatupidamise korras võib sel teel sündida, et kõik aktsiad tembeldatakse ümber ning ühtlasi alandatakse nende nominaalväärtust. Teine tee on vanade aktsiate ümbervahetamine uutega, mis väikesema nominaalväärtusega, ning kolmas: aktsiate proportsionaalne hävitamine nende kokkupanekul. Nende saneerimisviiside juures kaotavad aktsionärid ühetasaselt osa aktsiakapitalist. Küll on võimalus hävitatud aktsiate asemele kannatada saanud aktsionäridele teatavaid eesõigusi kasutähtede kujul lubada *(Genussscheine)*. Edasi on saneerimine võimaldatud aktsiate kinkimisega ettevõttele aktsionäride poolt. Juhul, kus ettevõte aktsiad poole või veerand hinnaga tagasi ostab ja ära hävitab ja ühes kapitali alandamisega ühtlasi ka uued aktsiad välja annab, on tegemist tegeliku, effektiivse kapitali alandamisega.

A./s-i saneerimine võib võimalduda ka sellega, et aktsionärid juurde maksavad, olgu see siis vabatahtlikult, teatavate eesõiguste, kasutähtede või eesõigustatud aktsiate eest. Saneerimise kõige loomulikum tee on muidugi see, kui ettevõte uued aktsiad välja annab ning neid püüab turustada kas-või disagioga. Sel puhul võib ühes saneerimisega kaasas käia isegi ka kapitali suurendamine ja ettevõtte tegevuse laiendamine.

XI.

Kapital.

Kapital rahvamajandusteaduses ja eramajandusteaduses. Rentaablus. Omakapital ettevõttes. Kaetud reservid. Aktsiate nõudmiseõigus. Kapitali vesistamine. Aktsia finantsiaalne rentaablus. Eramajandusteaduslik krediiditeooria. Krediidi ilme. Reaalkrediit ja personaalkrediit. Pikaajaline obligatsioonikrediit.

Rahvamajanduslikud kapitali mõisted on väga erinevad. Peale maa- (rahvamajandusliku territooriumi ulatus) ja personaal- (rahvas-

tiku koosseis) kapitali märgime siin mõisteid: produktiivkapital ja finantskapital. Produktiivkapital on majandamiseks tarvisminevate tööndusproduktide koguhulk, finantskapital aga raha ja krediidi clearingu võimalused, teise sõnaga kogu sotsiaalprodukti näitajad. Sotsialistide terminoloogias esineb kapital produtseeritud produktsiooni abinõuna, kas konstantse (kaubad) või varieeruva (tööjõud) kapitalina. Robert Liefmannile [1]) on kapital ainult üksikutest sissetulekutest võimaldatud kulude alamõiste ehk „hüvede arvestusvorm, kui vahend nende rahalise toogi kindlaksmääramiseks".

Eramajandusteaduses teeme kindla vahe ettevõtja ja ettevõtte kapitali vahel, teeme edasi vahe ettevõtte oma ja võõra kapitali vahel. Ettevõtja kapital on ainult tema omad vahendid, kuna ettevõtte kapitalis töötavad nii omad kui ka võõrad, s. o. laenatud vahendid koos. Mõiste kapital seatakse bilansis varadele vastu ja jääb (kõrvale jättes eriti pangaäri) varade koosseisu alalisel muutumisel teataval määral passiivseks, mispärast seda bilansi osa kutsutakse passivaks. Üksikettevõttes ja personaalseltsis on ettevõtte omanikkude kapital omakapital. Ühistegelistes ettevõtetes, laevaühisustes, mäeühisustes — kooperatiivkapital, ning a./s-s ja o./ü-s on seda aktsiate-osakapital ja reservid.

Nii oma kui võõra kapitali suurendamine võib tulla küsimusse ainult siis, kui ettevõtte rentaablus seda võimaldab.

Rentaablus on puhtkasu kvoote kas ettevõtja või ettevõtte kapitalist, s. o. kapitali suhe puhtkasule, väljendatud protsentides. Rentaabluse tegurid võivad ettevõttes peituda heas tööorganisatsioonis ja finantsmajanduslikes põhjustes. Siiski võib samal ajal ettevõte produktsioonimonopoliga väga halvasti organiseeritud olla, kuid ometi kõrget rentaablust näidata. Tegurid, nagu eespool nägime: ettevõtte firma kuulsus, asukoht, kontsessioon, ettevõtja isik ja äripoliitika, võivad teinekord olla hoopis mõõtmatud suurused.

Rentaabluse kvootet võib arvestada niihästi ettevõtja kui ettevõtte kapitalilt, seda võib arvestada ka üksnes võõralt kapitalilt ning ka üksikute varaosade käibelt, et hinnata nende tähtsust majanduslikus tulude ja kulude kaalutluses käitishüvedena. Leitner [2]) toob järgmise bilansside võrdluse rentaabluse arvestamiseks ettevõtte omakapitalilt:

---

[1]) Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, I Bd., Stuttgart 1917, lk. 554, 562—563.
[2]) F. Leitner, Wirtschaftslehre der Unternehmung, Berlin-Leipzig 1926, lk. 153.

I aasta.		II aasta.	
Põhikapital	100	Sissemakstud põhikapital . .	100
Reserv I ja II	13	Reserv I	3
Kasu ettekanne	4	Reserv II (lisa 5)	15
		Võlad	80
		Bilansikasu (ettekanne 4) . .	42
	117		240

Aastakasu seega: $42 - 4 = 38$; $38 + 5$ (lisareserv II) $= 43$.

Rentaabluse arv: $\frac{\text{puhtkasu} \cdot 100}{\text{omakapital}}$; või $\frac{43 \cdot 100}{117} = 36{,}8\,\%$. Sama arv ettevõtte kapitalile on $117 + 80 = 197$; või $\frac{43 \cdot 100}{197} = 21{,}8\,\%$.

Rentaabluse kriitika ettevõttes võib olla subjektiivne ja objektiivne. Ettevõtja seisukohast on tegemist rentaablusega alles siis, kui took või puhtkasu ületab kapitaliintressi ja ettevõtja palga. Alles siis on ettevõtja iseseisev teotsemine paremini tasutud, kui see oleks võimalik palgalisel tööjõul, ja alles siis on mõeldav deposiitide äratoomine pangahüvistuselt ettevõtte valdkonda.

Ettevõtte omakapital võib suureneda esimeses järjekorras puhtkasu ülejääkide arvel avalikkude, kaetud ja eriliste amortisatsiooni reservidena. Avalikkude ja kaetud reservide vahel on formaalne vahe, bilansis viimased eriti nähtavale ei tule, kuna esimesed on a./s-s seaduslikult ette nähtud (Saksamaal puhtkasust 5% iga aasta, kuni reservid moodustavad seltsi lepingus ettenähtud põhikapitalist $^1/_{10}$-ku, samuti veel agio kasud uute aktsiate väljaandmisel ning aktsionäride juurdemaksud eesõigustatud aktsiate väljaandmisel. HGB § 262). Personaalettevõttes kasvab puhtkasu ettevõtte omakapitalile automaatselt juurde, seda suurendades; teisiti on aga kapitaliseltsides, seal on põhikapital seltsi põhikirjas kindlaks määratud, ning puhtkasu tuleb ära jaotada dividendideks või sellest kujundatakse reservid, mis on järgnevatel halbadel tegevusaastatel algbilansi katmiseks tarvilikud.

Kaetud reservide kogumisest ettevõttes järgneb asjaolu, et ettevõtte varade raamatuväärtus ja nende tegelik müügiväärtus ei ühti. Kaetud reservide kogumisel on varad alahinnatud. Sellele alahindamisele on küll seaduslikul teel piir pandud, kuid kaetud reservide süsteemi alusel saab alahindamisi ettevõttes kindlaks teha vahest ainult peale üksikasjalisemat ning asjatundlikumat sorteerimist. Kus kohal ettevõttes kaetud reservid peituvad, seda väljaspool seisja suudab vaevalt selgitada; on kindel, et neid ei või leiduda kassakoosseisudes, kesk-

panga- ja giroarvetes, küll on neid ikka maakruntides, hoonetes, masinates, teinekord isegi väärtpaberites. Väliselt saab üksnes ettevõtte effektide (aktsiate, kukside, osatähtede) kursi järgi peidetud reservide olemasolu kontrollida. Börsi kursis hinnatakse ettevõtte tegevus ja tema reservid. Teisiti saab ka bilansist kursi. Siin võib põhikapitali võtta 100 ning %-selt siia ettevõtte katmata ja kaetud reservid juurde arvata. Näiteks annab 2 000 000 kr. põhikapital ja 500 000 reserv ja puhtkasu bilansi kursi 125%, ning kui väljamakstav dividend ettevõttes kõigub rahvamajandusliku intressimäära ulatuses, siis on mõeldavad kaetud reservid ettevõttes umbes selles summas, nagu seda võimaldab mõlemi kursi vahe. Ümberpöördult, on bilansi kurss kõrgem kui börsi kurss, siis võib selle põhjuseks olla ka varade ülehinne.

Muidugi võib säärane võrdlus anda ainult kõige üldisema pildi, sest börsi kursile avaldab mõju peale kaetud reservide kalkulatsiooni kõigepealt väljamakstav dividendimäär ning üldised väljavaated küsimuse all olevas majandusharus. Kuna bilansi kurss ja väärtus rohkem stabiilsemana seisab, on seevastu börsi kurss kõikuvam, eriti siis, kui ettevõte selle stabiliseerimiseks aktiivselt välja ei astu. Börsi kursi liikumisele avaldavad mõju peale konjunktuuritingimuste, kaetud reservide kaalutluse ning dividendimäära veel igasugused kuuldused, ettevõtte juhatuse vahetus, aktsionäride avaldused peakoosolekutel, spekulatsioon jne. Juht, kus börsi kurss bilansi kursist alla tikub, on sageli ka uute aktsiate väljaandmise tulemus põhikapitali suurendamisel. Siis vähenevad ettevõttes igasugused reservid proportsionaalselt väljaantud uute aktsiate nominaalkogusummaga.

Et aktsia- ja osakapitali turul kokku võetakse, siis on loomulik, et ettevõte enne uute aktsiate väljalaskmist bilansis kaetud reserve nähtavale püüab tuua, esitades varade osi nende õige hinnaga. Vastavalt suurenevad siis avalikud reservid või puhtkasu kvoote. Bilansi väärtuse formel:

$$\frac{(\text{aktsiakapital} + \text{reservid} + \text{kasu}) \cdot 100}{\text{aktsiakapital}}$$

annab näiteks kaetud reservide puhul bilansi kursi

$$\frac{(10\,000\,000 + 3\,000\,000 + 1\,000\,000) \cdot 100}{10\,000\,000} = 140\,\%.$$

Kaetud reservide avaldamisel võimalikult aga

$$\frac{(10\,000\,000 + 4\,000\,000 + 2\,000\,000) \cdot 100}{10\,000\,000} = 160\,\%.$$

On aktsiate börsikurss samal ajal 150% ja väljamakstud dividend kõigub rahvusliku intressimäära ulatuses ning ka muidu on turu-

väljavaated antud ettevõttele head, siis on uute aktsiate väljaandmise kord soodus.

Kõrget väljaande kurssi püüab eriti pank kui vahetalitaja saavutada. Huviühingute omavahelisel ümbervahetusel on see enamasti *al-pari*.

N õ u d m i s - e h k s a a m i s õ i g u s e p u h u l, kus vanadel aktsionäridel on õigus uusi aktsiaid nõuda, on väljaande kurss madalam kui samane kurss vabal turul. Nõudmisõigus tähendab aktsionärile kaetud kasude jaotust, ning see on seda suurem, mida suurem on pinge uute aktsiate ülevõtte kursi ja vanade aktsiate kursi vahel ning mida rohkem uusi aktsiaid vanade vastu antakse. Räägitakse seepärast nõudmisõiguse erilisest väärtusest, ning see on eriti suurematel välisbörsidel eriliseks kauplemisevahendiks.

On näiteks vanade aktsiate kurss 150% ning nõudmisõigus 2 : 1 (kahe vana aktsia vastu saab ühe uue), siis arvestatakse

2 vana aktsiat à 150 % = 300 %
1 uus aktsia à 110 % = 110 %
3 aktsiat . . . . . 410 %

üks aktsia 410 : 3 = 136 $^{2}/_{3}$ %

nõudmisõigus seega:

$$\frac{136\,^{2}/_{3} - 110}{2} = 13\,^{1}/_{3}\,\%,$$ ehk ka $150 - 136\,^{2}/_{3} = 13\,^{1}/_{3}\,\%$.

Börsiväärtus kõigub selle pariteedi ümber ja väheneb maaklerite kulude ja pangakomisjoni võrra. Kõrgeid, häid nõudmisõigusi antakse majanduskonjunktuuri depressioonil, et sellega uut kapitali ligi meelitada, ning headel aegadel selleks, et tahtmata kõrgenevat dividendimäära alandada. Viimasel korral räägitakse k a p i t a l i v e s i s t a m i s e s t. Dividendide asemel võib aktsionäridele siis ka gratisaktsiaid anda. Samuti on heaks tõmbejõuks ka eesõigustatud aktsiate väljaandmine.

Seejuures on tähtis ka a k t s i a f i n a n t s i a a l s e r e n t a a b l u s e m õ i s t e. Aktsionäri ettevõtte kui niisuguse puhtkasu suurt ei huvita, siin arvutatakse aktsiate eriline rentaablus, mis ka aktsiate omamisel börsil suurt osa mängib. See sünnib formelil:

$$\frac{\text{Dividend} \cdot 100}{\text{Aktsia kursiväärtus}},\ \text{ehk}\ \frac{12 \cdot 100}{150} = 8,$$

seega, aktsia börsiväärtuse olles 150% ning dividendi 12%, aktsia finantsiaalne väärtus 8%.

Rahulikul ning stabiilsel dividendipoliitikal on dividend aastast aastasse ühtlane. Küll võib aga peale teiste börsi kaalutluste ühtlase dividendimäära juures aktsiate kursi kõikumisi põhjustada veel rahvusliku intressimäära muutmine.

Tõuseb rahvuslik intressimäär (kapitalipuudus, riisiko suurenemine jne.), ja sellega ühineb harilikult ka emissioonipanga diskont, siis langeb aktsiate kurss, kuna otstarbekohasem on üle kanda vabu kapitale aktsiate vormist panga arvele, ja ümberpöördult: langeb rahvuslik intressimäär, emissioonipanga ja kommerts-diskont, siis võib arvata, et eraettevõtete rentaablus üksikus rahvamajanduses on tõusul, seega ka väljamakstav dividend ning aktsiate kurss.

Kapitali tegeliku tarviduse ja selle suuruse küsimusel ettevõttes oleme juba mõnel korral peatunud. Ettevõtte asutamisel on see sõltuv mitmesugustest kalkulatsioonidest. Tööstusettevõttes — organisatsiooni suurus, produktsiooni ja minemi tehnika, sisseostu ja väljamüügi krediidi olukord, laagrikäibe kestus jne. Tööstusettevõtted, mis ei osta toormaterjali, ja need, mis kas kodutöö või laagri (Verlag) süsteemil teistest olenevad, tarvitavad vähem kapitali. Produktsiooni ja käibe intensiteet räägib siin samuti oma sõna kaasa. Ka ülekapitaliseerumise moment, mis juhtub siis, kui uute masinate ja maakrundi eest on palju raha välja antud, vanad vastavad aktiva osad aga veel amortiseerimata, või kui asutajate vahekasud on liiga suured olnud ning käitiskapitali ära neelanud, on tähelepandav omakapitali suurendamise ning ka võõraste vahendite juurdetoomise puhul.

Walter Bagehot kirjutab 1873. a. Londonis ilmunud raamatus „Lombarditänav“ [1]): „On ühel kaupmehel £ 50 000 omakapitali, siis peab ta, et saavutada 10% intresse, teenima aastas £ 5 000 ja vastavalt ka oma kaupade eest nõudma. On aga keegi teine, kel ainult £ 10 000 omakapitali, £ 40 000 diskontide teel juurde laenanud, missugune asjaolu meie praeguse moodsa kaubanduse juures kuigi erakordne pole, siis seisab tema käsitsuses kah £ 50 000, ja ta võib palju odavamini müüa. On %-määr, millega ta raha laenab, 5%, siis peab ta aastas £ 2 000 ära maksma. On ta aga vastavalt vanale kaupmehele £ 5 000 kasu saanud, siis jääb talle peale kohustuste tasumist järele £ 3 000, ehk teise sõnaga juurdekasv omakapitalilt £ 10 000 ulatuses on seega 30%. Kuna aga suurem hulk kaupmehi vähemaga kui 30% rahul on, siis võib ta, kui soovib, kaupade hindu alandada ning vanamoelise kaupmehe — mehe, kes ainult oma kapitaliga töötab — turult välja suruda.“

Need Bagehot'i read on saanud ka e r a m a j a n d u s t e a d u s l i k u k r e d i i d i t e o o r i a aluseks: töötades krediidiga, tõuseb juurdekasv omakapitalilt, tingimuseks on aga, et võõra raha juurdetoomisel ettevõttesse, relatiivselt ja suhteliselt kapitali suurendami-

---

[1]) W. Bagehot, Lombard Street, New ed. by H. Withers, London 1912, ka saksakeelne tõlge Plenge väljaandel: Das Herz der Weltwirtschaft — Die Lombarden-Strasse, Essen 1920, lk. 5 jj.

sega, üldine produktiivsus ja turustamisvõimalused ei lange. Ületavad need aga koguni kapitali lisakoeffitsiendi, siis on hea konjunktuuri juures seda kindlam edu. Ettevõtte substants on mõeldav aga ainult omakapitali algatusel, juhul, kui opereeritakse ainuüksi võõraste rahadega, eriti ka riigikrediitidega, ei saa rääkida eramajandusest. Algidee ettevõtte loomiseks ja asutamiseks on säilitamine, ning lisame veel juurde: ettevõtte idee kui niisuguse leiutamine. Uue majandusliku hüve patent on kapital *eo ipso*.

Eriti sellega ühenduses tuleb peatuda nn. ilma rahata maksmisviiside ning ka Eestis 1931. ja 1932. aastal levinud ühing „Kodutöö Abi" ideoloogia juures [1]). Selle nn. ilma rahata maksmise süsteemi saladus seisab selles, et siin luuakse omaenese raha, õigemini krediit-rahavahetus tšeki näol. Krediidi inflatsioonist ei saa niikaua, kui vahetusringkond mitte laiaulatuslikuks pole kujunenud, veel rääkida. Teisel juhul astub aga majandusseadus: „halb raha tõrjub välja hea raha" platsi ning vahetusringkonna tegevus, sattudes selle laienemisel vastuollu riikliku rahaloomisaparaadiga ja krediidikontrolli instantsiga, s. o. emissioonipangaga ja selle tegevusega, saab paraliseeritud. Teiselt poolt on säärased nähtused, kus riigikodanikkude seas tekib rahulolematus riikliku krediidikorralduse vastu, kujukaks näiteks, et raha ja krediidikorraldust ei saa üksiku rahvamajanduse piirides tsentraliseerida. Emissioonipankade koostöö tarvilikus rahvusvahelises ulatuses kriipsutatakse sääraste partikularistlike nähtustega kõige piltlikumalt alla. Kulda kui loomulikku rahvusvahelist raha tuleb tsentraliseerida rahvusvaheliselt, ning ka sel alusel väljaantavaid rahvuslikke pangatähti ning rahvuslikku krediidikontrolli tuleb tsentraliseerida ja unifitseerida ühest r a h v u s v a h e l i s e s t k e s k k o h a s t. Selleks on juba ka Baseli Rahvusvaheliste Maksude Panga ja selle krediiditähtede projektides vastavad alged olemas [2]).

K r e d i i t i t u l e b d e f i n e e r i d a ü l d i s e l t k u i m a j a n d u s l i k e h ü v e d e a n d m i s t j a v õ t m i s t, l o o t u s e s v a s t u t a s u l e t u l e v i k u s. Krediidiandja soodustuse ja temale kindlustatud krediidivõtja vastusoodustuse vahel seisab soovitud, s. t. kokkulepitud piiratud või piiramata tähtaeg. Üldiselt saaksime teoreetiliselt jaotada igasuguseid laene ja krediite kas j o o k s v a k s l a e n u k s *(Stundungskredit)*, t e o s t u s l a e n u k s *(Leistungskredit)* või m u u t l a e n u k s *(Darlehnskredit)*. Jooksva laenu harilik vorm on kaubakrediit, kas raamatu-, kontokorrentarvel või veksli järgi. Krediidivõtja saab siin laenutava eseme juriidiliseks omanikuks, tema konkursi puhul on võlausaldajal ainult vastav rahanõudmine. Krediidi erivorm tekib müügil osamaksude teel, kus kaup kuni selle hinna lõpliku tasumiseni jääb müüja omanduseks.

Teostuslaenu puhul pikendatakse rahalisi nõudmisi teenistuse, transpordi või teise vastava tegevuse puhul agendile, komisjonärile, speditöörile, raudteele, maksuametile jne., või vastupidi. Juriidilise omanduse ülekandmist ei ole.

---

[1]) H. Kosenkranius, Töövaluuta, Pärnu 1927; Prof. dr. Ed. Tennmann, Rahavõimu saladused, Tartu 1931; Ing. Erich Schmidt, Die Arbeit als Diktator, Verein Arbeitshilfe, Graz 1931; Arthur Kitson, Der internationale Geldbetrug, Herausgegeben von Dr. O. Aust, Stab-Verlag, Charlottenburg 1931.

[2]) Vrd. ptk. XVII, XXX, XXXVI, XL.

Muutlaenud kuuluvad alati intressi alla, nad on seotud provisjonide ja teiste kõrvalkuludega. Püstitatakse nõudmine krediidivõtja vastu rahasummas. Intressid on krediidiandja sissetulek, tema ettevõtte tulud, ümberpöördult, krediidivõtjale on nad kulud.

Teine tähtis krediidi jaotus on eriliselt, spetsiaalselt kaetud krediidi ja üldiselt, mitte eriliselt kaetud krediidi vahel. Esimest vormi nimetatakse ka reaalkrediidiks, teist personaalkrediidiks. Eriliselt kaetud krediidi juures eraldatakse krediidivõtjal üks osa tema varandusest, krediidi mitte tasumisel või tasumise hilinemisel kuulub see krediidiandjale. See eraldamisõigus on maksev eriti konkursi puhul nii kinnis- kui ka vallasvaral; sellega ühenduses on omakorda mõisted immobiliaar- ja mobiliaarkrediidist. Viimasel puhul esineb kaupade, effektide, vekslite, raamatunõudmiste, väärtmetallide, konossementide, prahikirjade ja laagritähtede pantimine.

Mitte eriti kaetud krediidi ehk personaalkrediidi puhul võlgniku varandusest selle üksikute osade eraldamist ei ole.

Selliselt võime jaotada reaal- ja personaalkrediiti eramajandusteoreetiliselt, praktiliselt on mõlemad vormid õige sageli seotud, personaalkrediit on samal ajal reaalkrediit ning reaalkrediit ka personaalkrediit. Personaalkrediiti selle puhtas vormis esineb harva, ja seda kaubaäris. Sel puhul on võlgniku koguvarandus üldiseks katteks võlausaldaja krediidi nõudmisel. Puhul, kui krediit üldse kaetud ei ole, on tegemist võlgniku ülevõlastumisega.

Ettevõttes töötavat võõrkapitali jaotame: 1) pikaajaliseks, rakendiskrediidiks, 2) lühiajaliseks käitiskrediidiks ja 3) otse väljamakstavateks käitisvõlgadeks.

Pikaajaline rakendiskrediit ettevõttes rekruteerub hüpotekaarvõlgadest, rentidest, obligatsioonidest ning aktsionäride, osanikkude pikaajalistest muutlaenudest. Lühiajaline käitiskrediit omakorda tööliste ja ametnikkude hoiusummadest, kautsjonidest, liferantide kaubavõlgadest, lühiajalisest pangakrediidist, vekslidiskondist, oma aktseptide müügist. Otse väljamakstavad käitisvõlad on mitmesugused ettevõttes väljamaksmata rahad ja kulud, palgad, riigimaksud, intressid, üürid, väljamaksmata puhtkasu jne.

Teostuslaenudena esinevad veel klientide sissemaksud mitmesugusel otstarbel, need võivad lühiajaliselt ja pikaajaliselt kasustatavad olla.

Tähtsaimaks institutsiooniks ettevõtte varustamisel niihästi lühiajalise käitis- kui ka pikaajalise rakendiskrediidiga on krediitpank. Selle üksikud ärid: diskont-, kontokorrent-, lombard-, rembours-, akkreditiiväri tulevad edaspidi pikemalt vaatlusele. Obligatsioonikrediidis saab võlausaldaja võlgnikult võlatähe, kus

selle omanikule teatud nõudmisõigus ühes intressidega kindlustatakse. Sääraseid pabereid nimetatakse ka prioriteetideks, kuna nendega õigustatud nõudmised on eelistatud aktsionäri nõudmisele konkursi puhul. Obligatsioonid võivad olla kas võlausaldajale isiklikult või paberivaldajale-omanikule välja kirjutatud. Sageli on välismaal eriti tööstusobligatsioonide nimeta väljakirjutamine nende valdaja-omaniku peale keelatud; tol puhul varustab obligatsioonide nimeline omanik, enamasti krediitpank, neid oma blanko-indossamendiga ning seega saavad obligatsioonid tegelikult omaniku pabereiks ja võivad ühevääriselt aktsiatega vabalt üleantavad olla. Obligatsioonide väljaandmine kapitaliseltsis tuleb arvesse siis, kui mingil põhjusel osa- või aktsiakapitali ei soovita suurendada, olgu see siis, kui endisi obligatsioone uutega kustutada soovitakse (agiokasud, väikesem intressimäär), või juhul, kui jooksvat pangavõlga fundeeritud võlaks ümber muudetakse. Obligatsioonivõla tagasimaksmine sünnib kas agioga või ilma, kustutusplaani järgi või vaba tagasiostuga börsil. Obligatsioonikrediit on ettevõtjale eriti seepärast soodus, et siin pole võlausaldaja poolt ülesütlemist karta. Teiselt poolt on kindlaks määratud intresside maksmine halval majanduskonjunktuuril raskelt mõeldav. Aktsionärile võib tõusva konjunktuuri juures tema aktsiaseltsi obligatsioonikrediit tähendada aktsiate finantsiaalse rentaabluse suurendamist; ettevõtte tegevuse laiendamisel ning puhtkasu suurenemisel obligatsiooni omanik sellest osa ei saa. Erilised effektide vormid, nn. kasuobligatsioonid, võimaldavad selle omanikul osasaamist ka ettevõtte dividendist, ning nn. *convertible bonds*-obligatsioone võib soovi korral teatava aja järele ümber muuta ettevõtte aktsiateks.

Võõra kapitali juurdetoomisega ettevõttesse ükskõik missuguses vormis on alati ühenduses kartus, et võlgnik jääb võlausaldajast olenevaks. See olenevus, eriti ka finantseerijast pangast, kitsendab tegevusvabadust ettevõttes. Viimane probleem on mõõduandev igasuguses krediidipoliitikas üldse.

XII.

Varad.

Värbavad, veel mitte värbavad ja mitte enam värbavad varad. Rakendis-, käibe-, kindlustus- ja tagavarad. Varade pinge. Käibevarade detsentralisatsioon. Rakendisvarade tsentralisatsioon ja detsentralisatsioon. Karl Bücher'i massiproduktsiooni seadus. Prof. E. Schmalenbach'i aheldatud kapitalism. Sotsiaalökonoomilised

seadused vähenevast ja suurenevast toogist. Rakendisvarade tsentralisatsioon tööstuses. Käitisesuurus kaubanduses. Majanduslik determinism.

Varad on kõik materiaalsed ja immateriaalsed hüved, mis kuuluvad ettevõtja valdusse. Need on esemed ja õigused, nagu näiteks: ehitised, masinad, kaubad, firma ideeline väärtus, sularaha ja krediidinõudmised ja patendiõigused. Varasid peab säilitama käitise üldläbikäigu, käibe kaudu, veel enam, nad peavad suurenema, ning nii alles tuleb varades nähtavale see, mis ettevõte turumajanduse piirides korda võib saata. Varades ilmneb ettevõtte elu, see on tegev kompleks, mille pärast siis varasid teisiti ka aktivateks nimetatakse. Varade ülesanne on anda ühenduses neid ümberkorraldava tööga ettevõttele tulu ja ettevõtjale sissetulekuid. Nad on ettevõttele käitisvahendeiks.

Jaotame neid kõigepealt v ä r b a v a t e k s: siia kuuluvad produktsiooni- ja kaubandusvahendid laiemas mõttes, nagu masinad, toormaterjalid vabrikus, diskonteeritud vekslid pangas jne. Teiseks: v e e l m i t t e v ä r b a v a d; sellised varad tarvitavad enne ümberkujundamist, et astuda tulutoovasse tegevusse, nagu sularaha ja selle asevahendid. Kolmandaks: m i t t e e n a m v ä r b a v a d, nagu raamatunõudmised, klientide vekslid kaubaäris.

Veel tähtsam on varade jaotus rakendisvaradesse, käibevaradesse, garantii- ehk kindlustusvaradesse ja reserv- ehk tagavaradesse. R a k e n d i s v a r a d jäävad alaliselt ettevõttesse, nad on seisvad ja kestvad. Siia kuuluvad kõik ettevõtte maakrundid, hooned, masinad kui materiaalsed asihüved. K ä i b e v a r a d e s tuleb ettevõtte ja tema käitiste majanduslik ülesanne kõige otsemalt nähtavale. Siia kuuluvad toor- ja abiproduktid, poolproduktid, kaubad, diskonteeritud vekslid, väärtpaberid, sordid, konsortsiaalhüved; ka reguleerimisvarad ettevõttes, nagu seda on sularaha, giro- ja tšekihüvistus.

G a r a n t i i - e h k k i n d l u s t u s v a r a d on kautsjonid, lombardeeritud väärtpaberid ja kaubad. Garantiihüvesid võib jaotada omakorda: 1) varadeks, mis ettevõttele kindlustuseks on antud, 2) mis ettevõte teistele kindlustuseks on annud ning 3) varad, mis teiste ettevõtete poolt kolmandatele kindlustuseks antud, hoitakse alal aga kohapeal, nagu väärtpaberid, kindlustusvekslid, mis ettevõtte ühed kliendid teistele kaubatehingu alusel on annud ning kohapeal deponeeritakse.

R e s e r v i d e h k t a g a v a r a d ei ole käibes, nad seisavad aga valmis heaks sisseostu juhuseks, krediitide andmiseks, käibe suurendamiseks; nad võivad olla reguleerimishüvede vormis (sularaha, pangahüvistus) või ka käibehüvedes (väärtpaberid, vekslid) ja isegi rakendisvarade vormis (maakrundid). Bilanssides tuleb reservide ehk

tagavarade kujundamine väljaspoolseisjale ainult siis nähtavale, kui ta neid kestvalt vaatleb: nii

	1. aasta	2. aasta	3. aasta
Kaubad	8 000	8 000	6 000
Kassa, pangahüvistus	1 500	1 500	4 000
Väärtpaberid	500	500	2 000
Maakrundid	—	2 000	2 000
	10 000	12 000	14 000

Teisel aastal võetakse puhtkasust kr. 2 000 käibest ära ja mahutatakse äri tulevase laiendamise otstarbel maakruntidesse. Kolmandal aastal kantakse puhtkasust kr. 2 000 ja osa kaupu sularaha vormi. Võivad tekkida võimalused osastamiseks teistes ettevõtetes, äri laiendamiseks jne.

Tagavarade hoidmisega võib ühenduses olla likviidsuse probleem ehk valmisolek maksmisteks ettevõttes; see on eriti tähtis pangaettevõttes, kus lühiajaliselt laenatud raha peab seisma võimalikult sulas vormis. Juhul, kui rakendisvara soetatakse lühiajalise krediidiga, näit. ehitused vekslite diskondil, võib see asjaolu olla ettevõttele hukatuseks.

Tähtis on varade jaotus mitmesugustes majandustegevuse eri harudes, nii kaubanduses, tööstuses ja panganduses. Detailkaubanduses on rakendisvarade tarvidus (büroo- ja transpordivahendid) vähene, teisiti aga universaalkaubamajades ja filiaalidega suurkaubandusettevõttes. Liiklemisalal (raudtee, laevandus, trammid) on rakendisvarade soetamine igasuguse majandustegevuse aluseks üldse ning nende % on võrreldes teiste osadega võrdlemisi suur. Kaubamaja juures on rakendisvarade suurus tingitud oma hoone kõrgest väärtusest liiklemisintensiivsel tänaval ning alg- ja rasketööstuses oleneb see šahtidest, kaevandusmasinatest, pumpadest, jõujaamast, töölismajadest jne. Pangaettevõtetes võib aga rakendisvarade %-di kvoote olla väikesem, kuna siin opereeritakse suuresti võõraste krediitidega, deposiitidega, neid kasutoovalt ära mahutades. Järgnev joonis sellest vahekorrast toob veel rohkem selgust [1]).

[1]) Georg Rost, Betriebswirtschaftslehre, Stuttgart 1926, lk. 56.

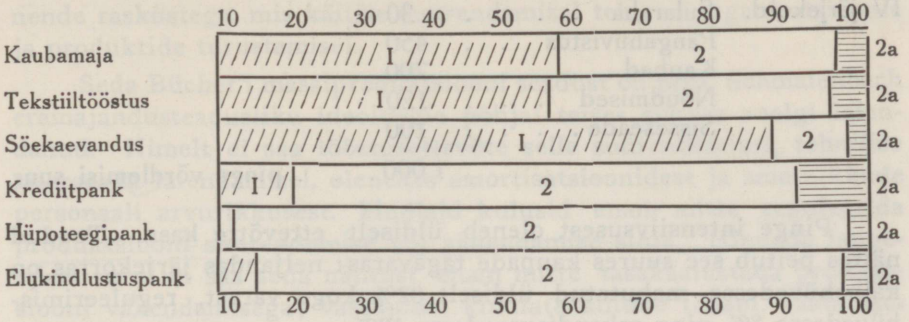

1 = rakendisvarad, 2 = käibevarad, 2a = reguleerimisvarad.

Kõige vähem tarvitab rakendisvara hüpoteegipank, peaaegu kõik oma ning võõras kapital esineb siin käibevaradena. On arusaadav, et reguleerimisvarad palgamaksmise otstarbel tööstusettevõttes peavad olema suuremad kui kaubandusettevõtetes. Reguleerimishüved krediitpankades peavad samuti igapäevaste nõudmiste tõttu olema suuremad kui hüpoteegipankades, mis opereerivad ainult pikaajalise laenuga; ka elukindlustuspank peab preemiate kiirete väljamaksmiste tõttu palju sularaha või teisi likviidseid vahendeid tagavaraks hoidma.

Ettevõtte rakendisvarade suuruse määrab üldiselt selle normaalne ja kõrgem jõudlus, seega ettevõtte produktsiooni kapatsiteet; turumajanduslikult on siiski minemivõimalused, turu vastuvõtlikkus mõõduandvad. Ülekapitaliseeritud ettevõte, mille produktsioonivõime on kestvalt üle turustamisvõimaluste, peab arvestama ikka langevat tulu või koguni puhtkahju; võrdlemisi laiaulatuselised rakendisvarad mõjuvad ettevõtte toogi peale halvavalt.

Suhet üksikute varade gruppide vahel, nende erinevuse ja jagunemise kraadi nimetame *varade pingeks*. Mida suurem jagunemine, seda suurem on pinge. Mitmesuguseid pingete vahekordi näitab järgmine ülevaade:

I järjekord.	Sularaha	1 000	. . . pinget ei ole.
II järjekord.	Sularaha	50	
	Pangahüvistus . .	950	
		1 000	. . . pinge madal.
III järjekord.	Sularaha	50	
	Pangahüvistus . .	450	
	Kaubad	400	
	Sisseseade	100	
		1 000	. . . pinge veidi suurem.

IV järjekord.	Sularaha	30
	Pangahüvistus . .	450
	Kaubad	700
	Nõudmised . . .	120
	Sisseseade	100
		1 000 . . . pinge võrdlemisi suur.

Pinge intensiivsusest oleneb üldiselt ettevõtte kasu. Toodud näites peitub see suures kaupade tagavaras: neljandas järjekorras on käibehüvedesse mahutatud üldiselt 82% kogu varast, reguleerimishüvedesse 8% ning rakendisvaradesse 10%.

Ettevõttes õiguslikult ja majanduslikult üheks üksuseks seotud varade grupid võivad ettevõtte ülesande paremaks saavutamiseks kohaliselt jaotatud, detsentraliseeritud olla. Reguleerimishüvede detsentralisatsioon on igas ettevõttes koha peal, sulad vahendid hoitakse peale ärikassa pankades, kontokorrent- ja giro-arvel, postitšeki ametis jne., kõigepealt selleks, et maksmisi paremini ja odavamini teostada. Nii on ka pankadel hüvistused välismail, et vastastikuseid tšekkide ja vekslite lunastamisi kõigiti lahedalt läbi viia.

Käibevarade detsentralisatsiooni leiame filiaalide, konsignatsioonilaagrite asutamises, selleks, et käivet kergendada ja suurendada. Deposiitide vastuvõtmise otstarbel asutatakse ka pankade deposiidikassad.

Rakendisvarade detsentralisatsioon on tingitud ettevõtte organisatoorsetest kaalutlustest ja sellega ühenduses olevast käibevarade kohalisest jaotusest. Mäetööstuses on see tingitud maapõue varade paigutisest leidumisest. Tekstiil-, mänguasjade- ja muusikariistadetööstuses on osa rakendisvarasid viidud kaugetesse maanurkadesse ainult sel põhjusel, et seal saab odavat tööjõudu hästi ära kasustada.

Rakendisvarade detsentralisatsiooni eramajanduses, eriti tööstuses, mõjustab ka Karl Bücher'i massiproduktsiooni seadus, seadus vähenevast käitistoogist käitise ülemäärasel suurendamisel. See baseerub nende kindlate kulude, millele toodetav produktide hulk mingit mõju ei avalda, ja muutuvate kulude suhtel; viimased tõusevad ühes töötletavate produktide hulgaga, enamasti proportsionaalselt sellele hulgale. Kuna suurtööstuses kindlad ehk nn. konstantsed kulud jaotuvad suurema hulga töötletud produktide peale, siis on käitis suurte konstantsete kuludega, seega suurkäitis, arvesse võttes veel küllaldast minemit, tasuvam kui väikekäitis. Sellest momendist peale, kus produktsioon suurkäitises neil alustel tasuvamaks saab kui väikekäitises, langevad kindlad kulud ka veel järgneval produktsiooni laiendamisel, kuid ikka väheneval määral. Sellest saadav kasu kujuneb lõpuks puudulikuks, võrreldes

nende raskustega, mis käitise suurendamisel tekivad organisatsioonis ja produktide turustamisel.

Seda Bücher'i massiproduktsiooni seadust on prof. Schmalenbach eramajandusteadusliku ideoloogia põhjal teises suunas veelgi laiendanud. Nimelt ei saa tööstusettevõte selle suurendamisel, tehnilise sisseseadu laiendamisel, olenedes amortisatsioonidest ja ametnikkude personaali arvurikkusest, kindlaid kulusid enam mitte reguleerida produktsiooni suurendamise või vähendamise sihis. Hindade langemisel turul ei saa seda nähtust enam mitte tasakaalustada produktsiooni vähendamisega; vastupidi: kindlate kulude tõusul, vaatamata konjunktuurile, on tööstuslik ettevõte koguni s u n n i t u d oma produktsiooni suurendama. Sellest siis ettevõtete võistlusel produktsiooni kontigentimine ja t e n d e n t s k a r t e l l e e r u m i s e k s, m i l l i n e S c h m a l e n b a c h'i mõiste järgi ei o l e n e m i t t e e n a m e t t e v õ t j a v a b a s t t a h t e s t, v a i d e t t e v õ t e t e k i n d l a t e s t k u l u d e s t. Selles mõttes võime tõepoolest rääkida a h e l d a t u d k a p i t a l i s m i s t[1]).

Kuid veel rohkem: tööstuse kohta on mõõduandvad ka üldised s o t s i a a l ö k o n o o m i l i s e d s e a d u s e d v ä h e n e v a s t j a s u u r e n e v a s t t o o g i s t. Kui näiteks, analoogiliselt väheneva toogi seaduse tingimustele põllumajanduses, ka tööstuses olemasoleva kindla rakendisvara alusel ja arvel liikuvad produktsioonitegurid (masinate suurus ja arv, tööliste arv — suhteliselt ruumide ratsionaalsele vastuvõtte võimele) ülemääraselt suurendatakse, siis algab p r o d u k t s i o o n i l a n g u s, s e l l e s t m o m e n d i s t, k u s ü l e t a t a k s e o p t i m a a l n e o r g a n i s a t s i o o n i t ä h i s, optimaalne rakendisvarade vastuvõtte- ja mahutusvõime käibevaradele.

Teisel juhul, kui mõni tööstuses tarvilik produktsioonivahend on kättesaadav ainult p i i r a t u d h u l g a l ja optimaalseks kombinatsiooniks teiste produktsiooniteguritega see a e g a j a l i s e l t s u u r e n e v a l m õ õ d u l j u u r d e l ü l i t a k s e, s a a m e s u u r e n e v a t o o g i seaduse tööstuslikus käitises.

Piiratud momendid produktsioonitegurite omavahelises kombinatsioonis on näiteks tehniline edasijõudmine (leiutised), tööratsionaliseerimise piir ettevõttes, mida siis parematel juhtmõtetel laiendada saab.

Praktiliselt on sotsiaalökonoomiline suureneva toogi seadus tööstusele tähtsam, kuna vastupidist olukorda, käitisrakendiste raskepärasust ja piiratud vastuvõttevõimet käibevaradele, nende detsentraliseerimisega mitte üksi ühe rahvamajanduse piirides, vaid ka rahvusvaheliselt lahendada saab. Eriprobleem tekib siis küll ettevõtte valitsemiskulude proportsionaalses suurenemises.

Igal juhul on produktsiooni laiendamisele selle rakendisvarade kuhjamisel, olgu tsentraliseeritult ühte käitisse või detsentraliseeritult mitme käitise vahel, ka rahvusvaheliselt — tütarseltside asutamise kujul välismail, i n t e n s i t e e d i s piir antud. S e e p i i r o l e n e b p s ü h h o f u n k t s i o n a a l s e s t v ä ä r t u s e- j a h i n n a-

[1]) Vt. ka J. Taklaja, „Päevaleht" nr. 152, 8. juuli 1928.

teooriast ja piirkasude nivelleerumisseadusest[1]).

Sama küsimuse kohta kirjutab H. Halberstaedter[2]): „Suureneva käitisega väheneb ülevaatlikkus, tarvilike tööliste hulkade juurdetoomine teeb raskusi, nõuab suuri väljaminekuid (töölisasundusmajad), ning nii tekib rida tegureid, mis käitise piiramata suurendamisele takistusena ees seisavad.

On olemas ülemine piir, kus üksiku käitise aegajaline suurendamine lõpeb, kust järgneval produktsiooni kõrgendamisel on kohasem käitise detsentraliseerimine. Seda piiri, eeldades, et juba ennemini minemitehnilistel põhjustel haruvabriku asutamine majanduslikum pole olnud, tuleb kõige ettevaatusega seal ära märkida, kus tehniliselt saab tarvilikuks ka viimase, kulude koosseisus mõõduandva otsekohese või kaudse produktsioonivahendi puhul üksikagregaadi suurendamise ja selle jõudlusvõime tõstmise asemel, agregaatide paljundamine; ja ka seal, kus viimane võimalus jõumajanduse kulude alandamiseks selle ratsionaliseerimisega või ka kõrvalproduktide korraldusega ära langeb.

Soovitakse alamat piiri ära märkida, siis peab tähendama, et käitise iseseisvuse algnõudeks on tema võistlusvõime, ning see on kõikide käitiste juures, kus võistlus üldse mingit rolli mängib, peamiselt ainult siis antud, kui kõikides kulude koostamisel mõõduandvates osakäitistes produktsioon on nii suur, et tööagregaate küllaldasel arvul üles saab seada, ning kui need omakorda küllaldast ärakasustamist leiavad. Igatahes on sellest reeglist palju väljavõtteid, kuna teised kulude tegurid, näiteks asukoht ja ebaratsionaalse produktsiooni enamkulud jällegi olukorda muuta võivad."

K. Schmaltz[3]) on uurinud ka käitise suuruse küsimust ja selle mõju kulude ja tulude kujundamise suunas kaubanduses ning tulnud kokkuvõttele, et niihästi suur- kui ka väikekaubanduses suureneva käitisega kulud langevad. Langemine kestab aga kuni teatava piirini, millest alates nad jälle tõusevad, vaatamata kõigile vastupidistele pingutustele. Kõrgema toogi moment ühtib siin säärase käitissuurusega, kus „relatiivselt kõrgemad tulud ja relatiivselt madalamad kulud kokku langevad". Seesugust punkti nimetab Schmaltz „finantsiaalselt optimaalseks käitise suuruseks". Igatahes eraldab Schmaltz ka veel ühe teise optimaalse punkti, mis on käitiste juures eriliselt suure dimensiooniga, kust siis kulud võtavad jällegi degressiivse tee. Mõle-

---

[1]) Vrd. prof. dr. H. Mayeri art. „Produktion", Handwörterbuch der Staatswissenschaften, herausgegeben von Elster, Weber und Wieser, Jena 1925, VI Bd., lk. 1118—1120.

[2]) H. Halberstaedteri art. „Fabrikanlagen", Handwörterbuch der Betriebswirtschaft, herausgegeben von H. Nicklisch, Stuttgart 1926, II Bd., lk. 869—870.

[3]) Kurt Schmaltz, Der Einfluss der Betriebsgrösse auf Kosten und Gewinn im Handel, Zeitschr. f. Handelswissenschaft und Handelspraxis 1927, Heft 10 ja 12.

mad kulminatsioonipunktid on igas äriharus erinevad ja neid võib selgitada ainult empiiriliselt põhjalikul ja mitmeaastasel üksikute kaubanduskäitiste vaatlusel.

Deduktiivse teoreetilise lahenduse rakendisvarade tsentralisatsioonist ja detsentralisatsioonist tööstuses ja kaubanduses annab meile lõppude lõpuks ettevõtte ja käitise üldmõiste eramajandusteaduses. Samal ajal, kui ettevõtet saame kanda üle ühe rahvamajanduse piiride, juriidiliselt iseseisvaid filiaale ja tütarseltse ellu kutsudes, on käitis rakendisvarade koondamise mõttes tsentraliseeritud mõiste. Arusaadavalt on rakendisvarade tsentralisatsiooni ja detsentralisatsiooni lahendus ettevõttes hoopis teine kui käitises. Lõpliku seisukoha annab siin üksnes kulude eelkaalutlus, ettevõtte omakulude arvestus kui niisugune laiemas mõttes. Kuid ka asutamistegevuses on mõõduandev psühhofunktsionaalne väärtuse- ja hinnateooria ning kirjutamata ajalooline determinism igale tsentralisatsioonile järgnevast detsentralisatsioonist tohiks olla ka majanduslikuks determinismiks, ning ses mõttes paistab ka kaasaegne jõuline Nõukogude Venemaa majanduslik ülesehitus, kui tsentraliseeritud ettevõte senini veel nägematus ulatuses, halvas valguses.

XIII.

Tööorganisatsiooni üldprobleemid.

Töömõiste. Plaanitsev, juhatav ja läbiviiv töö ettevõttes. Läbiviiv töö ja ettevõtte puhtkasu. Töökorraldus ja -jaotus ettevõttes.

Töö on tegevus mingi mõistliku eesmärgi saavutamiseks. Töö ettevõttes on majanduslik tegevus hüvede valmistamiseks või ümbervahetamiseks. Inimene on seejuures abinõu ja eesmärk, kuna ta oma vaimsetest ja kehalistest võimetest teeb iseenese ja teiste tarvete katmiseks kulutusi. Niikaua kui vastavas majanduslikus tegevuses töötaja teotseb oma enese tarvete katmiseks, tunneb ta end vabana, kuigi ta oma kogu tööjõu vastavasse tehingusse peab mahutama. Kui aga üksikisik tööorganisatsiooni kaalutlustel on lõppeesmärgi saavutamisel kõrvale jäetud või see tema eest koguni saladuses hoitud, siis on üksik säärases tööorganisatsioonis ainult vahend, ainult üks osa suurest tehnilisest aparaadist.

Suurettevõte oma kaugelemineva tööjaotusega mehhaniseerib tööd, kuna seal on üksikisiku tegevus lõppeesmärgi kindlaksmääramisel ja selle saavutamisel välja lülitud. Küll saavutab ka siin üksik töökulutuste eest vastava tasu, mis tuluna, rahalise sissetulekuna esineb,

kuid sellega ei saa mehhaniseerimisel tekkiv vabadusekitsendus veel kaotatud. Seepärast on tarvilik, et iga üksik kaastööline ja tööline ettevõttes selle lõppeesmärkidega lähemalt tutvuneks, et käitise organisatsioon muutuks läbipaistvaks ja arusaadavaks ning ühes sellega saaks ka töömõiste ettevõttes orgaanilise sisu.

Töömõistel võib olla mitmesugune psüühiline sisu. On ääretult taktitu ettevõtja poolt, kui ettevõtte orgaanikat käitises sunni teel püütakse koostada; kuigi nn. „tagasipöördumine loodusesse" näib masinakultuuri ajastul olevat raskepärane, tuleb siiski ka kõige kapitaliintensiivsemas suurtööstuslikus ettevõttes, turbiinide, tööagregaatide, revolvertreipinkide ja puurimismasinate undamises näha utiliseeritud looduse soovitud koosmängu, millele kaasatõmbamisele on kutsutud iga käitisetegelane. Töömõiste alguseks on olnud nii ajaloo kui ka piibli järgi muretu mäng. Paradiisi ja merepõhja vajunud müstilise õnnemaa Atlantise õnnesid tuleb käitisorgaanikas rekonstrueerida, ning nii saavutatud töömõiste uus vaim, mitte kapitalikogumise materialistlik vanne, olgu orgaanilise ettevõtte hingeks.

Ettevõtte organismis jaguneb töö kolme peaossa: plaanitsevasse, juhatavasse ja läbiviivasse.

Plaanitsev töö loob majandusplaani ettevõtteks ja ettevõttes, korraldab produktsiooni ja kaubavahetuse ilmet ja ulatust, hindab konjunktuuri ja sellega ühenduses ettevõtte tegevuse laiendamise ja koondamise küsimusi. See on otseselt ettevõtja kui niisuguse töö.

Juhatav, korraldav ja kontrolliv tegevus on mõeldav ettevõtte edasiviimise suunas turumajanduses. See on ettevõtja poolt püstitatud majandusplaani täitmine. Siia kuulub jooniste ja analüüside valmistamine, tööstuslikus ettevõttes ka sisseost ja müük kaubanduslikus osakonnas, arveasjandus ja reklaam.

Läbiviiv töö on töölise kehaline tegevus töömasina ja agregaadi juures.

Ettevõtja tegevust oleme kord [1]) ilmestanud nelja asjaoluga: 1) kasupüüdmisega, 2) teotsemisega tööonduses produktsiooni ja kaubanduses distributsiooni juhtijana, 3) riisikokandmisega ning 4) ainuvalitsemisega produktsiooniabinõude üle. Oleme konstrueerinud kaks ettevõtja tüüpi, nn. pioneeri ja juhataja tüübi. Ettevõtjale kui pioneerile langes otseselt osaks plaanitsev töö ettevõtte koostamisel, kuna juhataja on mõeldav olemasoleva ettevõtte edasiviimisel. Eramajandusteoreetiliselt tuleb aga kapitaliomaniku seisukoht ettevõtja omast hoida lahus. Kapitaliomanik võib esineda ühtlasi ka pioneerina ettevõtte rajamisel, võib esineda ettevõttes ka juhatajana, ta ei tarvitse aga kumbagi olla, eriti siis, kui tarvilik kapital ettevõtja-pioneeri

[1]) Majandusteaduslikud, eriti eramajandusteaduslikud kirjad, l. c. lk. 9—10.

poolt turult osade kaupa kokku tuuakse, nagu see aktsiaseltsi suktsessiiv-asutamisel sageli kombeks. Andrew Carnegie järgi [1]) tuleb kapitali, töövõtjat ja tööandjat võrrelda kolmjalaga, millel kõik jalad ühevõrdselt tarvilikud ja ühtki ei saa eesõigustada. Ometi peab aga idee ettevõtte kui niisuguse loomiseks kusagilt ikkagi välja minema, ning selles mõttes peame eelistama ja välja lülima esimeses järjekorras kreatiivse impulsi ning ettevõtja kui pioneeri.

Ettevõtja plaanitsevas töös leiab kreatiivne impulss tööpõllu peamiselt kolmel erialal. Need on tehniline leiutamisprotsess ning produktsiooni organisatsioon, teiseks turustamisküsimuste positiivne lahendamine ja majanduskonjunktuuri analüüs ning kolmandaks finantseerimisküsimuste lahendamine. Kõik need ülesanded nõuavad ettevõtjalt sissesündinud leidlikkust ja kujutlusvõimet, sugestiivset võimu oma soove ning ideoloogiat teistele läbipaistvaks teha. „Organisaatorit ei valita, teda ei saagi valida", tähendab isegi üks saksa sotsialistide juhtidest [2]). „Ta sünnib, lööb enese läbi ja leiab tunnustuse, vastasel korral ta polegi organisaator. Sellest selgub meie juhtide seisukoht poliitilistes ametiühingutes või teistes organisatsioonides, ja õieti veel tööonduses ja kaubanduses."

Ettevõtja initsiatiivi ja plaanitsevat tööd saab loomulikult kogu ettevõtte juhatavast tegevusest ainult mõtteliselt abstraheerida. Eriti üksikettevõttes, personaalseltsis ja o./ü-s on plaanitsev ja juhatav töö koondatud ettevõtte kogu kestusajaks ühedesse ja samadesse kätesse.

Siinkohal peab tähele pandama ka asjaolu, et üksikud juhtivad pead ettevõtte korraldustöödel mitte vastuoludesse ei satuks. Eriti täisühingus peavad osanikkude iseloomud kokkukõlastatud olema. Nad peavad teineteist kui inimest austama, et oma eksistentsi üksteisele usaldada. Asjaolu, et ühel osanikul on suurem kapitali osa ettevõttesse mahutatud, või kus üks teisest tõhusamalt tööle suhtub, toob koostöösse ebakõla. Asjaolu, kui üks osanik oma ülekaalu teise üle kas kapitali suurusega, teise osaniku eemaloleku, haiguse puhul jne. või juhul, mida tähistab lause: „ennemini oli esimesel raha ja teisel teadmised, nüüd on teisel raha ja esimesel teadmised", või kus vastuolud ettevõttes nii teravaks lähevad, et juhtivad osanikud omavahel ainult kirjalikult läbi käivad, on liigagi mõtlemapanev. Igal juhul peaks ettevaatuse mõttes ühingu leping kindlaks tähtajaks ära määratama ning peale tähtaja möödumist revideeritama ning uuendatama koostööst saavutatud kogemuste põhjal.

A./s-s on vastav olukord veel keerulisem, sest siin on aktsionäride ja nende poolt valitud nõukogu liikmete hüved ja ettevõtte juhatuse seisukord mitmeti erinev. Juhul, kus ettevõte oma omanikke aktsiate

---

[1]) Andrew Carnegie, Geschichte meines Lebens, Leipzig 1922, lk. 158.

[2]) Barth, Sozialisierung des Kohlenbergbaues, Mahnungen und Bedenken, Bln. 1920.

liikumisel tihti vahetab, võib see äritegevuse kontinuiteedile halvasti mõjuda. Selle nähtuse vastu püütakse abi otsida kaetud reservide kogumisega vastaval dividendide poliitikal. Ka eesõigustatud aktsiate mitmekordse hääleõigusega, vinkuleeritud nimiaktsiatega ning nõudmisega, et aktsionärid oma paberid ettevõtte juhatuse poolt kätte näidatud panka deponeerima peavad, kust siis igakordsest ülekandmisest uutele omanikkudele ettevõtte juhatusele teateid antakse. Sel teel saab a./s-i juhatus end peakoosolekutel ootamatuste eest kaitsta.

Juhtiv ja kontrolliv juhatustöö ettevõttes, mis kestab päevast päeva, kuust kuusse ja aastast aastasse ja mille hulka kuulub tehnilisel alal: käibevarade, agregaatide ja jõumajanduse kontroll ja kokkukõlastamine produktiivseks tööks, samuti tööjõudude värbamine, töö ettevalmistus, töö jaotus ja tööde tegelik läbiviimine, samuti kaubanduslikus järjekorras sisseostu, minemi, ekspeditsiooni ja transpordi korraldus, rahanduskontroll ja arveasjandus, — on suuremates personaalseltsides, ka o./ü-s, eriti aga a./s-s palgaliste direktorite, prokuristide, osakonna juhatajate, raamatupidajate, ekspediitorite, laohoidjate jne. kätte usaldatud. Säärane valitsemistöö on kas jooksev või perioodiliselt korduv, nagu vahebilansside kokkuseadmine, statistilised tööd; seesugune töö võib olla iseendast tingitud ja korduv (raamatupidamine, kassapidamine) või ka ülemalt poolt erilistel direktiividel (konstruktsioonid, analüüsid, reklaamjoonistised, börsiaktsioonid jne.) teostatav. Tööulatus ja intensiteet on seega eri seisukohtadelt mõõdetav ja hinnatav. Seda suurem peab olema ettevõtte peajuhi usaldus juhatustöö allinstantside vastu käitisorgaanika ühtluse mõttes. Niipalju kui palgalisele ametnikule, tööjõule, osutub, et tema intelligentsi hinnatakse, püüab ta anda oma parimat, et seda usaldust õigustada. Seks aitavad kaasa ka palgalisad, preemiad [1]), ettenähtud ametikõrgendused, kohad välismaade filiaalides, reisud jne.

Kuid siiski mitte üksnes rahaline tasu ei seo kaastöölisi ettevõttega, vaid see vaim, mis ettevõtte orgaanikas mõõduandev, mis väljub ettevõtja isikust, ilmestab ettevõtte tegevuse ideoloogiat ning saab ka kaastöölistele koduseks.

Siirdume läbiviiva töö juurde. Selle ilme erineb majanduse üksi-

---

[1]) Kuidas ettevõtte poolt makstavad preemiad ja palgalisad käitisorgaanikas parandusi ning leiutisi ratsionaalsemateks tööviisideks ergutavad, selleks annab kujuka näite artikkel pealkirjaga „Cach for Ideas" Põhja-Ameerika Ühendriikide ajakirjas „Saturday Evening Post" 15. aug. 1925. 1924. aastal oli sealses General Electric Company's:

Keskmine töötajate arv 11 vabrikus	55 412
Nendest tegid ettepanekuid ettevõtte organisatsiooni täiendusteks	22 %
Ettepandud paranduste arv oli	12 217
Ettepandud parandustest said läbi viidud arvult	3 244
Nende eest maksti preemiaid . . . . . doll.	39 531
Hinnatud kokkuhoid neist täiendusettepanekutest oli doll.	442 792

kuis eriharudes. Pangaettevõtetes pole kehaline ja muskli töö nimetamise väärt, mõõduandev on valitsemis- ja juhatustöö ühes kaasaskäiva tööjaotusega ja selle mehhaniseerimisega. Viimane lülib välja vaimse tegevuse, arendab eriti abijõududest töömasina kui niisuguse, seda eriti pangakäitise kujunemisel suurettevõtteks. Seks aitavad kaasa ka bürookäitise mehaanilised abinõud: raamatupidamise-, kirjutus- ja arvemasinad.

Ka kaubanduslikes ettevõtetes ei mängi kehaline töö peaaegu mingit osa. Siinsetel asjaosalistel: laovalitsejatel, ekspediitoritel, raamatupidajatel, korrespondentidel, kassapidajatel, müügipersonaalil jne. on siiski võimalus iseseisvamaks teotsemiseks, sest töö on neis mitmekülgsem ning ka iseseisvaks saamine, omaenese ettevõtte asutamine kergem kui pangaäris.

Suuremal hulgal tarvitab kehalist tööjõudu aga tööstusettevõte; ning ka probleemid, mis töölist selle sõna otsemas mõttes puudutavad, kuuluvad ikka tööndusellu. Kõige komplitseeritum kuju sel alal on rasketööstus: algtööstus, kaevandused, masina-, tekstiil-, paberivabrikud ja ka konfektsioon.

Töö intensiteedi ja omakulude vähendamise mõttes on tööstuslikus ettevõttes eriti tähtis ametnikkude ja tööliste üldarvu suhe, eriti tööliste arvu kvoote ühe kontrolli ja järelevalve isiku kohta. Samal ajal tuleb aga rõhutada, et kuigi tööliste töö produktiivsus ja intensiivsus on ettevõttes tähtis, ei saa siiski Karl Marx'i lisaväärtuse teooria mõttes selgitada, kui palju töölised oma kogusummas (nn. variaabel kapital) ja kui palju iga üksik tööline ettevõtte aastaseks toogiks ning puhtkasuks oma osa annab. Bilansis selgitatud aastane puhtkasu (arvestades seda, et pole valeandmeid toodud) sisaldab endas nimelt peale puhta fabrikatsiooni kasu ka kasusid materjalidelt, niipalju kui neid tekib konjunktuuride vaheldusel odavamast sisseostust ja kõrgemast inventuurist päevahindade alusel; peale selle kasusid kaubandustegevusest, materjalide, toorainete ja tööstusjäänuste edasimüügist, vahetalitusest jne.; siia seltsib veel nägematu lisa igasuguste kulude kõrgemast arvestamisest, finantseerimiskasud, kasud rahakapitalide mahutustest, kasud osastamistest, spekulatsioonist jne. Puhtkasu üksikud allikad võivad olla täitsa mõõtmatud, nagu hea käitisorganisatsioon, produktsiooniviisi patent, vahetalitajate väljalülimine sisseostul ja turustamisel, igat liiki kokkuhoiu ja säilituskasud, üksikjuhul küll mõõdetavad, kuid üldsummas vaevalt ülenähtavad ning ainult paušaalselt kahjude ja kasude arvele mahakirjutuste kaudu kokku võetavad suurused. Ettevõtte toogi analüüs selgitab mitte üksi puhtkasu, vaid ka puhtkahju allikaid ning neil on läbiviiva töölise kehaliselt-mehaanilise tööga otseselt õige nõrgad kokkupuutepunktid. Seepärast on ka väga raske eramajanduslikus palgapoliitikas rääkida läbiviivast tööst olenevast puhtkasu kvootest ja selle võimalikust jao-

tusest, teiste sõnadega, tööliste osastamisest ettevõtte puhtkasust; vastasel korral oleks mõeldav ka osastamine ettevõtte puhtkahjust halval konjunktuuril, seega tööliste palkade kärpimine, vabatahtlik loobumine senisest töökohast. Uuemaajalised käitisnõukogude ja käitisvanemate seadused võimaldavad säärast lepet küll.

Tööliste osasaamise asemel puhtkasust on eramajanduslikul töölispoliitikal võimalus ka teisiti töövõtjate eest hoolitseda, tehes seda ettevõtte orgaanika kindlama distsipliini mõttes, nii eespool nimetatud lisatasude, preemiate, mitmesuguste soodustuste, hügieeniliste ja spordi sisseseadete näol. Ka vabriku kõrgemate intressimääradega hoiukassade kujundamine tööliste deposiitidele, odavad elukorterid, raamatukogud, tasuta kool, kursused, vabriku ajakiri ning ka konsuumkooperatiivide asutamine on mõeldavad.

Ettevõtja tööstus- ja palgapoliitika sihiks peab olema: kõrgem palk — kõrgemal jõudlusel, absoluutselt kõrgete töökulude muutmine relatiivselt vähemaks osakvooteks üksikprodukti omakulude arvestuses. See on aga võimalik ainult produktsiooniorganisatsiooni tehniliste võtetega, millistele on antud üldnimetus: käitistöö ratsionaliseerimine. Siia kuulub töö mehhaniseerimine, s. t. spetsialisatsioon ning omakordne kooperatsioon, tööühtlus üheks käitistervikuks, edasi produktide generaliseerimine ja spetsialiseerimine, nende tüüpimine käsikäes üksikosade, eriti tagavaraosade normimisega. Ratsionaliseerimine on üksikettevõtte huviala, seda võib aga korraldada ja läbi viia ka kollektiivselt ettevõtete huviühingute, kartellide ja trustide kaudu. Viimasel puhul märgime siis ratsionaliseerimist, tüüpimist, normimist ja organiseeritud tööjaotust tervetes produktsiooniharudes. See toob omakorda kaasa konsuumi uniformeerumise kogu rahvamajandusühikus.

Üksikud tööfunktsioonid: plaanitsev, juhatav ja läbiviiv töö viiakse majanduplaaniga ettevõttes orgaanilisse kokkukõlla. Viimases mõttes peab jalule seatud olema igal töölisel ja kaastöölisel psühhofunktsionaalne suhe oma töökohast koguettevõttesse. Siin peab ettevõte sarnlema puuga vabas looduses. Samased peavad olema suhted käitisorgaanikas maa mahladega, mis imbuvad puu juurtest kuni oksadeni, lehtedeni ja õiteni...

Suhted tööühtluseks võivad olla otsekohesed. Nii redel: tööline — grupijuhataja — meister — käitisinsener — tehniline direktor ehk, teisiti, sisseostja või väljamüüja — korrespondent — raamatupidaja — büroojuhataja — direktor. Igal üksusel on seesuguses tööordinatsioonis ja koguni selle subordinatsioonis kohustus tööd nii läbi viia, et järgmine instants omakordses kohustustetäitmises ei saaks takistatud; sedasama tuleb nõuda ka alluvalt instantsilt.

Teiseks, suhted võivad olla ka kaudsed: juhul, kui majandusplaani koostamisel peetakse konverentsid plaanitseva ja juhtiva koos-

seisu osavõttel ning läbiviiva töö kaasatõmbamisel tööliste esindajate, eriti käitisnõukogu, käitisvanemate kaudu — lühidalt ettevõtte, käitise demokraatlikul juhtimisel.

Igakordses töökorralduses on vaja tähele panna suhteid tööülesande ja tööjõu vahel. Mõlemaid on vaja allutada majandusseadustele, ökonoomilisele printsiibile. On vaja tööjõudlust kohaldada üksiku kehalisele ja vaimsele võimele ruumis ja ajas. Tööülesanne peab korraldatama vastavalt töötaja individualiteedile, vanusele, kliimale, väsimuse tempole suvel ja talvel, hommikul ja õhtul, vastavalt töö intensiivsusele tarvilikkude pauside määramisega. Töö edukuse mõttes on tarvilik kohaste isikute valik ja vahetus. Sellest on näha, et tööorganisatsioonis tuleb võidelda suurte raskustega. Juhul, kui tööülesanne töötaja kogujõudlust nõuab ning selle ka oma alla võtab, räägime t ö ö ü h t l u s e s t käitises. On edasi tööülesanne ühe töötaja kogujõudluseks väike ning ta peab veel teisi kõrvalülesandeid võtma, siis saame tööühenduse ehk t ö ö k o o n d u s e mõiste. Ja edasi, kui tööülesanne on ühe töötaja jõudluseks suur, siis on ülesanne jõudsamalt läbiviidav ainult t ö ö j a o t u s e printsiibil.

T ö ö j a o t u s, mis töökorraldusel eriti tähtsat osa etendab, on võimaldatud kas töö hulga jaotusena või töö järjekorra jaotusena. Hulgajaotusel on töötajal üks ja seesama osatöö kogu ülesande raamides täita, iga töötaja jõudlus on omaette tervik. On näiteks 5 000 postipakki ära saata, siis võib seda tööülesannet nii täita, et iga tööline valmistab 1 000 pakki, kleebib aadressid peale ja frankeerib. Teisel juhul, töö järjekorra jaotusel on igal töötajal kogu ülesande piirides erinev osatöö. Osajõudlused on järjekorda lülitud, ükski töötajaist ei saavuta tervikut; nii tuleb eelmises ülesandes 5 000 postipakki järgmiselt välja saata: esimesel ekspediitoril kõik 5 000 pakki ümbrikkudesse asetada, teisel samuti 5 000 pakki kinni kleepida, kolmandal 5 000 aadressi kirjutada, neljandal 5 000 aadressi peale kleepida ning viiendal 5 000 kirjamarki peale kleepida.

Juhul, kus tööülesannet kui niisugust ei saa jaotada, tuleb t ö ö k o o r m a k e r g e n d u s e k s mitmed isikud ühe ja sama ülesande täitmisele rakendada, nagu näiteks kivihoovamisel.

On ülesande täitmisega küllaldaselt aega, ning see on ühe isiku jõudlusega läbiviidav, siis võib see sündida tööühtlusel, sel juhul aga, kus üksiku ajast, koguni eluajast tööülesande täitmiseks ei piisa, peab ülesanne tööjaotusega läbi viidama. Esimeseks näiteks võiks olla saabasteõmblemine, teiseks laevaehitamine. On tööülesandeks määratud aeg piiratud või kujuneb see töö läbiviimisel ikka rohkem ja rohkem piiratuks, siis järgneb vastaval töökorraldusprotsessil üleminek töökoonduselt tööühtlusele ja sealt edasi ikka suuremale ja suuremale tööjaotusele, millega tööprodukt suurema hulga tööjõudude

abiksvõtmisel, eriti aga manuaalset ja kehalist tööd kokkuhoidvate töömasinate ja tööautomaatidega suure aja kokkuhoiuga valmib.

Töökorralduse edaspidiseks ülesandeks on veel uurida, kuidas suhtub iga üksik tööjõudlus individuaalselt töötavale isikule ning selle kokkuhoiule jõus ja ajas ning kohaste tööjõudude väljavalikul üksikjõudluseks kõige paremini läbi viidud võib saada. Viimane probleemkompleks kuulub nn. teadusliku käitisjuhatuse ja psühhotehnika valdkonda.

XIV.

Taylori süsteem ja psühhotehnika.

Taylori süsteemi juhtmõtted. Alguuring. Tööpensum. Taylorlik kõnetamine. Juhtlaused rakenduseks. Taylorism büroos. Tayloriseerimise halbused. Monotoonsus. „Tahetud ettekujutus tahteks" psühhotehnika rakenduses. Teaduslik kutsevalik ja nõuanne. Passivuse katsetamine kaubanduslikus tegevuses. Grafoloogia. Psühhofüsiognoomika. Tayloriseerimise tulemuste kokkuvõtted. Spetsialiseerumine, tüüpimine, normimine ja sulatöö. Puht-inimlikud seisukohad. Tööstuslik ettevõte maal — vabas looduses. Orgaanika.

Töökorralduse ja tööorganisatsiooni suhtes on tähtis ka ettenähtud töö otstarbekohane kohaldamine töölisele ja ümberpöördult, vastava töölise leidmine ettenähtud tööks. Eesmärgiks sel puhul on töö majanduslikkuse mõiste laiendamine, millega hoitakse produktiivseid jõude pillamise eest ja saavutatakse käitise kõrgeim jõudlus.

Töö ratsionaliseerimisel väljutakse kõigepealt ettenähtud tööülesandest ning sellele otsitakse mitte üksikute tööliste kauaaegsete kogemuste, vaid teaduslikult hästi läbimõeldud praktiliste eksperimentide kaudu kõige parem töömeetod. Sääraseid süstemaatilisi katsetamisi on algatanud Ameerika Ühendriikide insener Frederick Winslow Taylor (sünd. 1856, surnud 1915). Tema järgi nimetataksegi säärast erilist tööorganisatsiooni Taylori süsteemiks ehk ka teaduslikuks käitise juhatuseks, sest ta põhjeneb mõistuse kaalutlustel ja süstemaatilistel eksperimentidel.

Kui Taylori süsteemi alusel võimaldub tööülesande läbiviimiseks parimat tööviisi leida, siis on järgmine tee mõõduandev: kogu ülesanne tuleb jaotada niipaljudeks üksikosadeks, kuipalju selles on üksikliigutusi, milliseid enam jaotada ei saa. Säärase tööülesande üksikosade, tööelementide jaoks tuleb seejärele leida kõige kohasem

tööliigutus ja iga üksikliigutuse jaoks eriti kõige lühem aeg. Seesugusel liikumise ja aja uuringul, mida korraldatakse üksikute tööelementide väljalülimisel, tarvitatakse stoppereid, ülesvõtte- ja kinoülesvõtteaparaate. Paljude seesuguste katsetamiste põhjal saavutatud tulemused võetakse kokku töökaardil. Viimast saab kasustada edaspidi iga uue töölise instrueerimisel ja kaardil ettenähtud osatööde süsteem ühes ettenähtud liikumisasenditega ja läbiviimise tähtaegadega kujutab endast üht tööpensumi.

Ettenähtud tööpensumi kättejuhatamisel rõhutab Taylor oma raamatus [1]) juhtiva mõttena: „Tehke tööline oma sõbraks ja tarvitage ausalt seda sõprust! Alles siis, kui see vaim on teie käitisest läbi imbunud, alles siis, kui teie oma töölisele teoga olete näidanud, et teie kasu on ühtlasi ka tema kasu, alles siis on ta teile vabatahtlikult ja keeldumata abiks, et teaduslikku käitisjuhatust ellu viia".

Huvitav on sel puhul ära tuua ka Taylori kahekõne töölisega tehases, mille töökorraldus uuele alusele seatakse [2]): „Meie ülesanne seisis selles, et Schmidti (nii oli töölise nimi) selleni viia, et ta 47 tonni toorrauda päevas ära laadiks, seejuures aga oma elurõõmu mitte ei kaotaks, vaid just vastupidi, et ta seejuures rõõmsaks ja õnnelikuks jääks. See sündis järgmisel viisil. Schmidt sai teiste raualaadijate hulgast välja kutsutud ja temaga järgmine kahekõne peetud:

„Schmidt, kas te olete esimesejärgu tööjõud?"

„Well, — ma ei mõista teid."

„Oo jaa, te mõistate mind väga hästi. Ma tahan teada, kas te olete esimesejärgu tööjõud või mitte".

„Ma ei või teist aru saada."

„Öelge nüüd! Ma tahaksin teada, kas te olete esimesejärgu tööjõud, või sarnlete teiste odavate töölistega. Ma tahaksin teada, kas teie soovite 1,85 doll. päevas teenida, või soovite rahul olla 1,15 doll., sama summaga, mis need teised odavad mehed seal saavad."

„1,85 doll. päevas teenida tahta, see tähendab esmajärguline tööjõud olla? Well, siis olen ma üks niisugune."

„Te mõtlete valesti. Teate ju isegi, et 1,85 doll. teenida soovib igaüks, sellel on aga veel vähe ühist sellega, et teie esimeseks tahate saada. Vastake minu küsimusele ja ärge raisake minu aega! Tulge siia, näete seal seda toorraua hulka?"

„Jaa."

„Näete seda vagunit?"

„Jaa."

„Kui te olete esmajärguline tööjõud, siis laadige see toorraud homme 1,85 doll. eest vagunisse! Nüüd vastake mu küsimusele! Ütelge, olete teie esmajärguline tööjõud või mitte?"

„Well, kas ma saan homme 1,85 doll., kui selle toorraua seal homme vagunisse laadin?"

„Jah, muidugi, ning päevast päeva, aastast aastasse saate teie 1,85 doll. iga sarnase toorraua hulga eest, mida teie laadite, ning see ongi, mida esmajärguline tööjõud teeb."

„Well, dot's all right. Ma võin homme selle toorraua hulga 1,85 doll. eest vagunisse laadida ning selle summa saan ma iga päev?"

„Muidugi, muidugi."

---

[1]) Fr. W. Taylor, The principles of Scientific Management, Aut. Ausgabe von Dr. jur. Rudolf Roesler, Dipl. Ing. — Die Grundsätze wissenschaftlicher Betriebsführung, München und Berlin 1919.

[2]) Fr. W. Taylor, l. c., lk. 47—50.

„Well, siis ma olen esmajärguline tööjõud."

„Ainult aegamööda, hea sõber! Te teate samuti kui mina, et esmajärguline tööjõud hommikust kuni õhtuni seda teeb, mis talle kätte näidatakse. Olete teie seda meest seal juba ennem näinud?"

„Ei, mitte kunagi."

„Kui te nüüd esmajärguline tööjõud olete, siis te teete homme just seda, mis see mees teile ütleb, ning hommikust õhtuni. Kui ta teile ütleb, et teie ühe toorraua kangi üles tõstma peate ja sellega edasi minema, siis tõstke see üles ja minge sellega! Kui ta teile ütleb, et te istuma ning puhkama peate, siis istuge! Tehke nii korralikult kogu päev. Aga ei mingit vasturääkimist! Esmajärguline tööjõud on see tööline, kes seda teeb, mis temale kätte näidatakse, ja mitte vastu ei vaidle. Mõistate te mind? Kui see mees seal teile ütleb: minge! siis minge, ning kui ta teile ütleb: istuge! siis istuge ning ärge vaielge vastu!"

See on küll veidi karm (kirjutab Taylor edasi), niiviisi kellegagi rääkida, ja see oleks tõepoolest nii mehaaniku või intelligentse töölisega juteldes. Siiski mehe juures, nagu see meie sõber tema vaimses saamatuses, on see täiesti kohane ja koguni mitte ebasõbralik, kuna ta oma eesmärgi, tema tähelepanu kõrgetele palkadele juhtida, täidab ning teda sellest kaugele viib, mida ta siis raskeks tööks oleks nimetanud, kui sellest temale oleks räägitud.

Milline oleks küll Schmidti vastus olnud, kui meie temale praeguse lock-süsteemi juures järgmist oleksime ette kandnud:

„Noh, Schmidt, te olete esmajärgu raualaadija ja mõistate oma tööd. Senini te olete iga päev 12½ tonni toorrauda laadinud. Olen hulk aega selleks kulutanud, et toorraua laadimisviise õppida. Teie võite päevas kindlasti rohkem teenida kui praegu. Usute teie, et heal tahtmisel teie poolt on võimalik 47 tonni praeguse 12½ tonni asemel ära laadida?" —

Mis teie arvate (küsib Taylor), mis oleks Schmidt selle peale vastanud? Nüüd ta alustas aga tööd teisiti, täitis korralikult juhtnööre, ning need kolm aastat, mis mina Bethlehemis olin, töötas ta ikka selle tempoga ning täitis oma tööpensumi. Ta teenis kogu see aeg järjekindlalt päiviti veel veidi rohkem kui 1,85 doll."

Esitatud tsitaadile Frederick W. Taylori raamatust võiksime omalt poolt siinkohal ainult juurde lisada oletust, et nähtavasti Ameerika Ühendriikides ning eriti Taylori praktikas pole tundmatu Coué sugestiooni tees: „Meie teotsemise üle valitseb mitte tahtmine, vaid ettekujutus", samuti ka Charles Baudouin'i teooriad. Kuid on ju ameeriklastel oma endi Coué, nimelt Emerson!

Kui olude kohaselt tarvilikku töökaarti põlevkivikaevanduses kokku seada, siis on pensumi viimistluseks järgmine tee:

Seisab tööülesanne: 1) põlevkivi murdmises, 2) sellega vagoneti täitmises, viimase kuni 3) raudteevagunini ekspedeerimises, 4) kivisegu mahakallamises ning 5) tühja vagoneti tagasitoomises, siis tuleb kõigepealt kaalutleda, kas ettetoodud tööprotsessi tööühtluse või tööjaotuse mõttes läbi viia. Tööühtlusel täidab üksiktööline kõik selle erifaasid, kuna tööjaotusel, eeldades, et kivimurruga järele jõutakse, kogu ülesanne võib 5-e isiku peale ära jaotada; sel puhul on paralleelrööpad vagonettidele. Tööjaotus sünniks siin siis koormakergenduse põhimõttel, ning iga üksiku tööosa jaoks tuleksid töölistele ratsionaalsed liigutused stopperi ja fotoaparaadi abil leida. Palkamine oleks kõige ratsionaalsem kolonni akordil.

Töötavad aga töölised murrus üksikult ja nende käsutuses on igaühel eriröörad vagonettidele, siis tuleb töökaart ühes ajapensumiga kõigi viie osatöö jaoks valmis seada. Sellega on uuritud üksikasjalikult: 1) liigutused murdmisprotsessil, nii a) kangi haaramine löögiks, b) lööginurk ja sellega ühenduses olev musklite pingutus, c) kangutamise ja hoovamise viisid. Edasi liigutused: 2) vagoneti täitmisprotsessis ühes vagoneti asetuse ja kallaku otstarbekohasuse jälgimisega. Jne.

Töökaardil tuleb üles märkida ka tööriistade laad, hulk ja kaal. Palkamine võib järgneda siis juba väljatöötatud akordmäära normidel ning ka Halsey ja Rowan'i preemiasüsteemidel.

Analoogilises korras võib järgneda ka tayloriseerimise protsess vabriku tehastöös.

Senini oli isik esikohal, tulevikus on esimesel kohal organisat-

sioon ja süsteem, räägib mõõduandvalt Taylor [1]) ja võtab valitsemisorganite kohustused ettevõttes kokku järgmisse nelja peagruppi:

1) Juhatajad arendavad teatava süsteemi, teatava teaduse iga üksiku tööelemendi jaoks, ja see tuleb endise rusikareegli-meetodi asemele. 2) Passivuse katsetamisel [2]) otsivad nad välja kohased töölised, koolitavad ja õpetavad neid, selle asemel et jätta nende vabaks valikuks kogu tegevust ja selle edasiarendamist. 3) Kui nad töötavad südamlikus arusaamises töölistega, siis võivad nad olla kindlad, et töö teostatakse selle teaduse põhimõttel, mille nad püstitanud. 4) Töö ja vastutus langeb ühetasaselt juhatusele ja töölistele. Juhatus võtab oma peale kõik töö, mis temale kohasem; vana süsteem, kus kogu töö ja suurem jagu vastutust oli tööliste peale veeretatud, jääb kõrvale.

Taylori ja tema õpilaste [3]) uurimused puudutavad mehaanilist tööd; ratsionaalse töökorralduse ning tööjõudluse tõstmise põhimõtteid peaks aga ka puhtkaubanduslikus ja bürootegevuses kasustama. Siin tuleb samuti vaimset tööd puhtmehaanilisest tegevusest vabastada; nii kirjutus-, arve- ja paljundusmasina käsitsusega. Eriti võib korrespondentsi korraldusel ning kirjutusmasinal ettenähtud formulaaride täitmisel vastuseks kliendile tööülesannet järgmistesse elementidesse jaotada [4]):

1) Saadud kirja lugemine.
2) Vastuse kombineerimine.
3) Paraja formulaari väljaotsimine.
4) Selle täitmine kirjutusmasinal.
5) Saadud kirja arhiivimine.
6) Väljasaadetava kirja ekspeditsioon.

Neid elemente võib veel üksikasjalisemalt jaotada, et siis vaimset ja puhtmehaanilist tegevust, nagu kirjutusmasina töö, arhiivimine ja ekspeditsioon, vastaval tööjaotusel erijõudude kätte anda. Kirjutusmasina töö jaoks kujuneksid siis eri elemendid, nii:

1) Paraja formulaari leidmine.
2) Formulaari sissekerimine kirjutusmasina aparatuuri.
3) Formulaari täitmine.
4) Täidetud formulaari edasitoimetamine ekspeditsiooni.
5) Vastatud kirja edasitoimetamine arhiivi.

Viimased talitused võivad sündida toruposti või nöörposti kaudu, samuti peab olema kirjutusmasina töö otstarbekohasel korraldusel töömasina, formulaaride ja toruposti asetus töötajale käepärane. Tööriistade ja sisseseadude koha- ja käepärane ning järjekordne asetus on üks tayloriseerimise põhinõudeid. Need peavad peale selle veel suuruselt ja vormilt, kõrguselt või madaluselt (töölaud), kerguselt vahetegemises (eeskirjad, kartoteegid, mapid mitmesugustes värvides) erinema, nii et tööd ja selle liigutusi ühes käigus pauside väljalülimisega, niipalju kui need töövahendite, riistade ebasoodsast, ebakäepärasest asetusest olenevad, korraldada saab. Lühema tee põhimõttel tuleb korraldada ka töö- ja juhatusruumide asetus.

Taylori süsteemile heidetakse ette üldiselt järgmisi halbusi:

---

[1]) Fr. W. Taylor, l. c. lk. 4.

[2]) Mõiste „passivuse katsetamine" näib meile õigem olevat kui sama tähendusega „kõlbavuse proovimine", mis mõnel puhul eesti vastavas literatuuris tarvitatud. Töölised on ettevõtjale ja ettevõttele osa kapitalist ning seega tema bilansi varjatud passiivne osa.

[3]) Vt. Dipl. Ing. Rudolf Seubert, Aus der Praxis des Taylor-Systems, Bln. 1920; Gustav Winter, Der Taylorismus, Leipzig 1920; Mont. Ing. A. Kirschbaum, Uus vool majanduslises elus, Viljandi 1923; Ed. Poom, Moodne töötehnika ja majanduskriis, Tartu 1932.

[4]) Georg Rost, Betriebswirtschaftslehre, Stuttgart 1926, lk. 28.

1) Kaugeleulatuv tööjaotus toovat kaasa töö mehhaniseerimise ja sellega töörõõmu kadu. 2) Kõrgem jõudlus pensumi täitmiseks olevat tihti tugevama ja osavama töölise normidel läbi viidud. 3) Pensumi idee ja Taylori preemiatesüsteemi tarvitamine palgamaksmisel viivat tööaja ülejõudlusele.

Tõepoolest, kaugeleulatuv tööjaotus põhjustab, et üksikul töölisel tulevad järjekordselt ühed ja needsamad liigutused teha. On inimesi, kes nende liigutuste tegemisega päri on, kuna need ei nõua uusi tahteimpulsse, kuid teised tunnevad end ühe ja sama kordamisel autonoomses tööenergias takistatud olevat. Nad kannatavad monotoonsuse raskuste all, ja see tunne takistab neid nõutud tööd läbi viimast. Võimalus monotoonsuse ärahoidmiseks on antud sellega, et tööjaotust ja ratsionaliseerimist ilmestatakse ülalt poolt läbiviivatele instantsidele mängu ja spordi mõistena, mis rekordilisel tööaja kokkuhoiul on ühenduses suure teenistuse ja sissetuleku tõusuga töölistele. Võib kujuneda siis nii, nagu Henry Ford [1]) on oma raamatutes näidanud, et töölised saavad sellest käitist valdavast spordi mõttest kaasa haaratud ja esinevad omapoolsete ettepanekutega (küll ka preemiate ergutusel) ratsionaliseerimise suunas. Mõnes eriorgaanikas on aga monotoonsuse saavutamine (eriprobleemiks on siin veel selle süvendamine — näiteks vastava muusikaga!) töö edukuse mõttes tarvilik, ning siis tulevad kõik tähelepanu häirivad nähtused, nagu müra, rääkimine, edas-tagasi käimine või hele valgustus jne. ära hoida. Viimane asjaolu on eriti vaimse töö soodustamisel tähtis. Kuna igal juhul psüühiliselt ja füüsiliselt väsinud töölise töö on ebamajanduslik, siis tuleb normaliseeritud tööpensum määrata keskmise töölise jõudluse alusel ja ühtlasi ära märkida ka väsimuspiir; viimasel puhul on otstarbekohane tööpauside jaotus tähtis. Eriti pooldavad aga ka Taylori õpilased lühendatud (8-tunnilist) tööpäeva, rõhutades, et viimane aitab kaasa töö intensiivsuse ja produktiivsuse eduks.

Tööjaotuse ja pensumi sisseviimisega töökorraldusse on vaid üks osa selle üldplaanist täidetud. Praeguse töökorraldusõpetuse järgi tuleb leida iga üksiku jõudluse jaoks see inimene, kes kehaliselt ja vaimselt ettenähtud eri töö ja tegevuse ning tööjaotuses ettenähtud pensumi täitmiseks eriti kohane. See probleem jääb sellekohaste tööpassivuse katsete lahendada. Alles nende järgi tuleb eriotstarbeks kohaseks tunnustatud tööjõule kätte anda need eeltingimused, mis võimaldavad temale parima tööjõudluse ja ettenähtud tööpensumi täitmise.

Tuleb ära märkida, et iga tööjõudlus nõuab psüühilist eeldust,

---

[1]) Henry Ford, My Life and Work, London 1922. Deutsche Ausgabe: Mein Leben und Werk, Leipzig 1924. — Das grosse Heute — das grössere Morgen, Leipzig 1926. L. Stewen, Die Ideen Fords, Inaugural-Dissertation der Universität zu Münster i. W., 1928.

kõigepealt mõtlemist ja siis tahet, kokkuvõttes aga tahetud ettekujutust tahteks. Inimese psüühiliste ja väliste, nähtavate liigutuste vahel on alati kausaalne side, ning seepärast tuleb Taylori süsteemi rakendusel esiti vastata küsimusele, missugused individuaalsed psüühilised eeldused võimaldavad kõige paremat ning teatud ja ettenähtud tööjõudlust.

Psühholoogia praktilised saavutised võtame töökorraldusõpetuse suhtes kokku psühhotehnika ülesanneteks. Need seisavad üksikute isikute sobivuse uurimises teatud tööülesannete täitmiseks. Tööülesanne võib seejuures seista niihästi kestvas töökutses kui ka erilise tayloriseeritud tööpensumi täitmises.

Üldiselt arvatakse, et inimesed pöörduvad seepärast üksikutele kutsetele, et neil selle vastu on loomulik kalduvus ja huvi. See loomulik kalduvus ja huvi on aga siiski koduse kasvatuse, sõprade seltskonna ja juhuslike soovituste läbi alateadlikult juhitud. Ning nii tekib asjaolu, et pärastpoole nii paljudki pole oma kutsega seesmiselt rahuldatud, ja nad peavad uuesti palju aega ja jõudu kulutama, et saada uut kutset ja tegevust. Juhul, kus inimene pealegi noorelt peab enesele kutse valima, võib see valik ebaõnnestuda ka kehalistel ja vaimsetel põhjustel. Samuti tuleb rahvamajanduslikult arvestada konjuktuur-olukordi ja tegelikku töötarvet üksikutel majanduse, eriti aga otseselt produktsiooni aladel.

Teadusliku kutsevaliku ja nõuande ülesandeks on juhtida isikuid rahvamajanduskonjunktuuri ja individuaalse passivuse kohaselt õigetele aladele. Sel tingimusel muidugi, et üksikute kutsete erinõuded on enne korralikult läbi uuritud.

Välismaade suurlinnades on kutsevaliku bürood korraldatud kommunaalsel alusel, samuti võetakse suurtööstuslikes, eriti metallitööstuslikes ja liiklemisettevõtetes ametnikke, töölisi ja õpilasi üksnes peale erilist psühhotehnilist passivuse katsetamist ametisse.

Ka kaubanduslikus tegevuses võib nõuda passivuse katsetamist, eriti kaubandusliku direktori, raamatupidaja, müüja, reisija, stenotüpisti tegevuses. Kaupmehelt tuleb Georg Rost'i [1]) järgi nõuda üldiselt järgmisi omadusi:

1) head mälu, niihästi mehaanilist, vaatlustel põhjenevat, kui ka mälu loogikat;
2) tähelepanu ja kontsentratsioonivõimet;
3) kombinatsioonivõimet;
4) praktilist leidlikkust;
5) olulisema kiiret taipamist.

Nõutakse ka, et kaupmees juhtivas tegevuses kiirelt ja loovalt kombineerida saaks, majanduse ilmuvusi, konjunktuuri käiku, hindade

[1]) Dr. G. Rost, l. c. lk. 30 jj.

liikumist ja ettejuhtuvaid organisatsiooni sisseseadeid asjatundlikult kritiseerida suudaks. Kaubareisijalt nõutakse löögivõimet, stenotüpistilt väsimatust ja keelelist osavust, müüjalt osavat väljendusvõimet, head maitset, head isikute ja numbrite mäletamist. Raamatupidaja peab osutama võimet käitiskoosseise, kasude ja kahjude arvestust ülevaatlikult numbritesse üle kanda — seega matemaatilist andi.

Koosseisude loogilise meelespidamise katseteks tarvitatakse nn. kolme sõna süsteemi:

Kolmeliikmeline sõnade rida, mis omavahel loogilises siduvuses, loetakse katsealusele mitmel korral ette. Ühe- kuni kahetunnilise vaheaja järele peab siis katsealune peale esimese sõna meeldetuletamist järgmised kaks ära ütlema. Säärased sõnade read võivad olla näiteks:

1) Ettekanne — diskussioon — otsus.
2) Rahva juurdekasv — korteripuudus — maareform.
3) Osanik — lahkuminek — võistlus.
4) Tollipiir — kaubaleping — ekspordikergendus.
5) Minemitakistused — majanduskriis — kokkutõmbamine.
6) Leiutis — patent — monopol.

Et kontsentratsioonivõimet kindlaks teha, seks tulevad tekstis kõik vokaalid a, või a ja e läbi kriipsutada. Pärastisel järelevaatusel saab siis läbitõmmatud ja unustatud tähtedest luua pildi katsealuse kontsentratsioonivõimest.

Psühhotehnilised katsetamised, millisteks konstruitakse isegi peenetundelisi eriaparaate ning mis on mõeldavad tähelepanu, mälu, kombinatsiooniosavuse, otsustusvõime—seega inimliku vaimu intellektuaalse külje selgitamiseks, ei võimalda aga kunagi läbi valgustada inimese iseloomu, seega: ausust, õiglust, ustavust, kindlust, teistega sobimist — omadusi, millistel on kaupmehe ametis mõõduandev tähtsus. Iseloomu omaduste kindlaksmääramisel on abiks grafoloogia ja psühhofüsiognoomika.

Grafoloogia on käekirja tõlgitsemine. Grafoloogide hulgas on asjatundjaid, kes üldiselt tunnustatud, isegi vannutatud ja kohtuasutiste juures tegevad, ning nad võivad käekirja järgi inimese iseloomu täielikult mõista. Tarviliku otsuse käekirjast saab anda aga ka harjumatu. Selleks nõutaksegi ettevõtetes ja asutistes oma käega kirjutatud palvekirju ja elulookirjeldisi.

Psühhofüsiognoomika uurib suhteid inimese hinge individuaalsete iseäralduste ja tema iseloomu ning keha vahel. Kõige otsemalt tulevad need vahekorrad inimese pea juures nähtavale. Siin on võimalikud kolmeviisilised vaatlused: miimilised, füsiognoomilised ja anatoomilised. Miimilised on kõik meeleolulised ja möödaminevad näomusklite liigutused, nagu naermisel, nutmisel, silmade ja suu väljendusilme muutusel. Nii tähendavad kõrgeletõmmatud silmakulmud tähelepanu keskendust, allasurutud seevastu kontsentratsiooni ja omatahet. Allapoole surutud suunurgad tähendavad blaseerumist ja vihkamist, kokkusurutud huuled kangekaelsust, visadust, vaikimiseoskust. Kui miimilised liigutused jäävad kestvalt näole, siis räägitakse inimese füsiognoomiast.

Anatoomiline on pärivusest, toitumisest tingitud pea üldvorm. Kokkusurutud, lai pealuu, võimsalt arenenud lõua ja lõualuu osad osutavad tahtejõulist, materiaalsete huvidega inimest; jäme, lühike kael laseb tunda brutaalset, paindumatut võimutahet, kitsas ninaselg, tagasitõmbunud lõuaosad ning ka ovaalne näovorm tähendavad tundlikkust ja pehmust [1]).

Nende asjaolude tõttu on isiklik esitlemine kohasoovimise puhul tähtis.

Millist tähtsust omab psühhotehniline passivuse katsetamine, grafoloogia ja psühhofüsiognoomika tayloriseeritud tööjaotusel üksikpensumi täitmiseks valitava tööjõu otsimisel, selleks toob Taylor ise [2]) näite teraskuulide sorteerimisest naistööliste poolt: 120 naistöölist, kes osaliselt ses ametis juba aastaid tegevuses olnud, prooviti uuesti, kas nad sobivad sellele tegevusele, ning 85 neist lasti lahti puuduliku vaatlusteravuse ja puuduliku reaktsiooni tõttu vigade leiutamisel, ning ainult 35 neist jäeti passivaina tööle. Majanduslik tulemus oli järgmine: need 35 naistöölist sorteerisid tööpäeva lühendamisele (kahe tunni võrra) vaatamata sama arvu teraskuule kui enne 120 naist, ning töö täpsus oli seejuures 50 % kõrgem kui senini; palku kõrgendati 80 % ja vabriku kulud jäid siiski vähemaks. Kuipalju seesugune Fr. W. Taylor'i poolt toodud näide mõnel teisel juhul paika peab, eriti siis, kus on tegu meestöölistega, on teine küsimus. Esitatud näide on igatahes hämmastamapanev.

Kokkuvõttes saame Taylor'i süsteemil ja koordineeritud psühhotehnilisel valikul parema jõudluse siis, kui kohaseks tunnistatud tööjõud võtab omaks teaduslikult määratud tööpensumi, selle läbiviimisviisi ja sellega ühenduses oleva kontrolli, kui töötajale seejuures antakse paremad töövahendid ja abinõud kasustada ning kõrvaldatakse psüühilised monotoonsust ja tähelepanu häirivad asjaolud ja hoidutakse väsimuse eest.

Käitise tayloriseerimiseks tarvilikud korraldused järgnevad tööbüroost nn. töökaartidega. Juhatuse ja kontrolli funktsioon vabriku üksikutes tehastes ja töösaalides allub meistritele ning tarbekorral tööaega ülesmärkivatele ametnikkudele.

Töö ratsionaliseerimisega ja jaotusega kaasas käivaid häid ja halbu külgi arutades satume aga juba metafüüsikasse. Eramajanduslikult on ära märkida üksiku osavuse tõusu tööjaotusele järgnevatel liigutuste mehhaniseerimisel ja ebatarvilikkude tahteimpulsside välja-

---

[1]) Vt. Kretschmer'i, Günther'i, Kassner'i ja Böhle' uurimusi, eriti: W. Böhle, Die Körperform als Spiegel der Seele, Verl. Teubner, Leipzig und Bln.

[2]) Fr. W. Taylor, l. c., lk. 90—102.

lülimisel; kas säärast virtuositeeti aga puhtinimlikult võttes soodustada tuleb, ei saa kaaluda üksi rahvuskultuuriliselt. Küll aga võimaldab see tunduvat aja kokkuhoidu, kui töökorralduse lõplikul viimistlusel töölisel ei tarvitse enam tööülesande juurde minna, vaid see liigub keti otsas või lindil töökohast mööda, millega jääb ära igasugune edas-tagasi käimine. Ka võimaldab tööjaotus intensiivsemat spetsiaalmasinate leiutamist, ning seda ka tööliste endi poolt; viimane asjaolu toob kaasa suureneva produktsiooni ja paremad konsuumi võimalused kogu rahvamajanduse ulatuses.

Tööjaotus võib kujuneda seda ratsionaalsemaks, mida ühtlasem on tööülesanne kogu ettevõttes. Ning see on toonud kaasa omakorda produktsiooni spetsialiseerumise, tüüpimise ja normimise. Spetsialiseerumist soodustab kartellide, kontsernide ja trustide liikumine, kus üksikutele vabrikutele ära määratakse kontingent ja eri produkt selle täitmiseks. Tüüpimise mõiste saame massifabrikatsioonilt, kus välja kujuneb standardprodukt ühe ja sama mõõdu, vormi ja headusega (Fordi auto). Ning olemasolevate üksikute tüüpide lisa- ja kõrvalosade (mutrite, väntade, võtmete jne.) ühtlustamine annab normimise mõiste. Spetsialiseerimine, tüüpimine ja normimine omakorda võimaldavad sulatöö sisseseadet käitises. Viimane on katkestamatu töökäik ilma ooteajata. Eeskujuks peaaegu terves kaasaegses eramajandusteaduslikus literatuuris on Ford Company automobiilide produktsioon Põhja-Ameerika Ühendriikides, kus see põhimõte on läbi viidud ning seega tööjõudlus 8-kordselt suurendatud, sõidukite hind alandatud, samal ajal aga ka tööpalgad märksa kõrgendatud (H. Fordi omaaegsel teatel 5—6 doll. päevas).

Töö ratsionaliseerimise, selle jaotuse ja jaotuse puhtinimlikkude seisukohtade arutusel tuleb tähele panna, et sel korral küll enam ei saa kogu oma huvi pühendada koguprodukti viimistlemisele ja väljatöötamisele, nagu see oli käsitöö ja tsunfti ajajärgul. Üksik ei õpi tervikut valmistama ning ühenduses sellega on karta, et siin sisemine suhe kogutööga katkeb. Tuntakse sisselülimist käitisorganisatsiooni tervikusse vahest sundusena. Ning nii kujuneb tööjaotusest jällegi psühholoogiline probleem. Sellega ühenduses esitatakse lahenduseks nn. gruppide fabrikatsioon. Viimasel puhul jääks mingi produkti terviklikuma osa valmistamine ühe tööliste grupi kätte, missugune siis meistri juhatusel lahus kogukäitisest, vabrikust kui niisugusest, omaette töökojas, detsentraliseeritult, tarbekorral isegi maal, vabas looduses võiks töötada. Sellega, et töölisgrupi silmade ees valmineb üks tervik, antakse tagasi töö autonoomsus, ning grupp võib omalt poolt osaprodukti viimistluses parandusettepanekutega esineda.

Teine võimalus on kogu tööstusettevõtte [1]), eriti väikesemakuju-

[1]) Vrd. ptk. XXXII.

lise, organiseerimne maal — vabas looduses; tööliste varustamine väikemajadega, oma maalapiga, aiamaaga — seega teataval määral tagasipöördumine naturaalolukorda, mis heade liiklemistingimuste ja transpordiolude juures ning tööstusliku asukoha orienteerumistingimuste igakülgsel heal kokkukõlal võib olla isegi väga hästi teostatav.

Tööjaotuse probleemi lõppkokkuvõttena tuleb aga alla kriipsutada, et kaasaegses majanduskorras peab tööjaotusprotsessi üksiklüli end produkti homogeensest ja autonoomsest viimistlusest kui niisugusest lõplikult lahti ütlema. See kuulub ettevõtja ja plaanitseva töö meelevalda, kes aga oma kaalutlustes ka ainult turukonjuktuuridest ja minemist on orienteeritud. Üksiku töölise ja kaastöölise ülesanne ettevõtte orgaanilise põhimõtte süvendusel on ainult kaasa aidata, et orgaanika, käitistöö ühtlus ja koostegevus oleks võimalikult intensiivsem. Selles mõttes on üksiku ülesanne firmaväärtuse püsivusele kaasa aidata, — kogu- ja ühishuvist oleneb ka üksiku kasu [1]).

XV.

Tööpalk ja töökontroll.

Reaalpalk ja eksistentsminimum. Indeksnumbrid. Reaalseid palgapoliitika põhijooni. Sotsiaalpalk ja jõudluspalk. Ajapalk. Akordpalk. Preemiasüsteemid. Differentsiaalpalk Taylor'i süsteemil. Töövõtjate osastamine puhtkasust. Kontroll ja järelevalve käitises. Tööaja kontroll. Tööjõudluse kontroll.

Sotsiaalökonoomiliselt on tööpalk töövõtjale sissetulek, s. t. tulu, mida ta majapidamiseks väljaantavate kuludega võrdlema peab. Eluülalpidamiseks tarvisminevad majanduslikud ja kultuurilised vahendid hinnatakse nende piirväärtuse skaalal igas üksikus majapidamises, nii siis ka töövõtja majapidamises, ning hinnangu järgi rahuldatakse üksikud tarbed nende tungivuse põhimõtte alusel. Tarvilik kate tarvete rahuldamiseks tehtavateks kulutusteks, sissetulek, s. t. omakorda tööpalk peaks siis samuti kujunema vastavalt ettekujutatavatele ja rahulduse alla kuuluvatele tarvetele, alates eksistentsminimumist ja tõustes kuni vabalt soovitava kõrguseni. Kui tööpalku sel põhimõttel korraldada, siis peaks nn. liuguvate palkade süsteem olema eeskujulik, arvestades peale tarbingu rahulduse veel igakordset elukallidust, s. t. raha tegelikku ostujõudu.

---

[1]) Vt. edasi Heinrich Dietzel, Produzenteninteresse der Arbeiter und die Wirtschaftsfreiheit, Jena 1903; Andreas Voigt, Das wirtschaftsfriedliche Manifest, Stuttgart u. Bln. 1921.

Kindlate palkade ja sissetuleku juures tuleb järjekordse konsuumi suurendamiseks säilitusi teha, et siis loobumuse hinnaga parandusi tuua. Kuid ka kindlate põhipalkade juures on praktiseeritavad igasugused lisatasud, nagu elukalliduse lisatasud, sotsiaalsed lisatasud (perekonna abirahad), jõudluslisatasud (lisatundide ja pühapäevatöö eest, osavuse ja materjali kokkuhoiu preemiad, teenistuslisatasud (mõne juhatuskoha puhul) ning lõpuks lisatasud töövõtja osasaamisel ettevõtte puhtkasust.

Põhinõudeks ettevõttes on, et töövõtjale oleks garanteeritud tasu vähemalt selles ulatuses, et tal ei tekiks soovi töökoha vahetamiseks. Töövõtjale peab seega garanteeritud olema reaalpalgana tema individuaalne sotsiaalmajanduslik eksistentsmiinimum. Õppinud töölisele peab olema võimaldatud peale selle erilisa väljaantud õppekulude katteks ning vastavalt erijõudlust arvestades soovi korral ka lisatasu edaspidiseks täiendumiseks. Palkade differentseerumine peab seega koordineeruma põhimõtteliselt vaid tegelikule jõudlusele niihästi plaanitsevas kui ka juhatavas ja läbiviivas töös.

Mis puutub eksistentsmiinimumi, siis on siin, kuigi see probleem kannab puhtindividualistlikku ilmet, objektiivseimaks mõõduks saanud nn. indeks-numbrid, mis näitavad, kui palju eluülalpidamiseks tarvilikud turukaubad oma hindades muutuvad, missuguses suunas ning kui suures ulatuses. Üksikute hüvede hinnad, mis eksistentsmiinimumi rahuldamiseks tarvilikud, võetakse ühikusse kokku. Kindlatel tähtaegadel arvutatakse nad uuesti ja võrreldakse endistega [1]). Inglased olid esimesed, kes seda meetodit tarvitasid, et palku elukallidusele kohaldada. Nii eriti Labour Gazette'i arvutused. Praegused sealsed indeks-numbrid, mis väljastatakse Board of Trade'i, Economist'i ja Statist'i, P.-A. Ühendriikides Department of Labour'i, Federal Reserve Board'i, Bradstreet'i, Dun'i, Gibson'i, Analist'i ja Saksamaal Statistische Reichsamt'i, Frankfurter Zeitung'i, Calwer'i ning Eestis Statistika Keskbüroo poolt, erinevad oma ülesehituse, arvutusviiside ja lähtekohtade poolest. Nende peamiseks ülesandeks ei ole ka eksistentsmiinimumi normi väljaarvutamine töölispalga aluseks, vaid nad peavad ainult pildi andma elumaksumuse üldisest tõusust või langusest, nii suur- kui ka väikekaubanduse hindade, elukorterite üüride jne. järele. Kuid ka sellisena on nad väärtuslikuks aluseks palkade vahekordade reguleerimisel ja tariiflepingute kokkuseadel.

Nüüd on arusaadav, et ettevõte ei saa maksta rohkem palka, kui ta saab oma toodete ja kaupade eest turul, maha arvatud materjali-,

---

[1]) Vt. eriti: Laughlin, Principles of Money, New-York 1903; Irving Fischer, The purchasing power of money, New-York 1911; H. Nicklisch, Wirtschaftliche Betriebslehre, Stuttgart 1922, eriti lk. 109 jj.; E. v. Philippovich, Grundriss der Politischen Oekonomie, Tübingen 1919, lk. 306–307.

käitis-, kaubandus-, uuenduskulud ja tarvilikud reservid. Töötasu on seega tingitud toodete turuhinnast. Töötasu peaks aga siiski olema nii kõrge, kui fabrikaatide turuhind seda lubab, sest teisiti saaksime järgmise, väga halva tulemuse, nagu seda Nicklisch [1]) ja tema järgi ka Rost piltlikult ilmestavad. Palgamääramine ja -maksmine sünnib nii enne produktide eest saadava turuhinna sissetulekut, ning töövõtja eksistentsminimumi, tegelikult välja makstud palga ja summa vahel, mis võiks töövõtjale produktide eest saadud turuhindade järgi tegelikult välja maksta, tekivad vahekorrad, milliseid saab kõige kujukamalt pildistada järgmise graafilise joonisega:

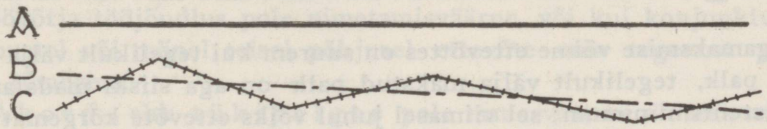

kus A = palgamaksmise võime ettevõttes, B = tegelikult välja makstud palk, C = eksistentsminimum.

Toodud juhul on palgamaksmise võime ettevõttes ikka suurem kui tegelikult välja makstud palk ja töölise eksistentsminimum, mis kõigub viimase piirides. Ettevõttel läheb hästi, töövõtjate jõudlusvõime on alal hoitud, nad esinevad võimalikul juhul ehk koguni kõrgemate palkade või ettevõtte puhtkasust osastamise nõudmisega.

Teine joonis esitab meile edaspidised võimalused:

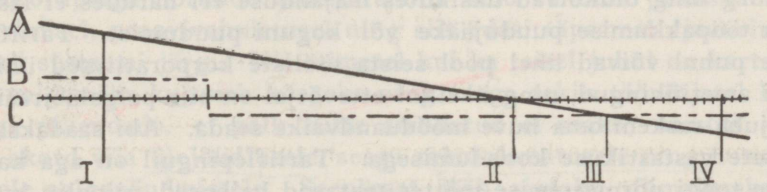

I juht: palgamaksmise võime ettevõttes on suurem kui tegelikult välja makstud palk; tegelikult välja makstud palk on kõrgem kui eksistentsminimum. Ettevõtjal ning ka töövõtjal läheb hästi.

II juht: tegelikult välja makstud palk on väikesem kui eksistentsminimum. Töövõtja jõudlusvõime alalhoidmine on hädaohus, ettevõttel läheb veel võrdlemisi hästi.

III juht: palgamaksmise võime ettevõttes on võrdne tegelikult välja makstud palgaga, kuid tegelikult välja makstud palk on väikesem kui eksistentsminimum. Ettevõte võib end ilma konjunktuuri muutuseta veel kuidagi hoida, töövõtjal läheb aga halvasti.

---

[1]) H. Nicklisch, l. c. lk. 111—113. — G. Rost, l. c. lk. 43—44.

IV juht: palgamaksmise võime ettevõttes on vähem kui tegelikult välja makstud palk ning välja makstud palk on omakorda madalam kui eksistentsminimum seda lubaks. Ettevõte läheb kestvalt allamäge ning ühes sellega ka töövõtja olukord.

On aga ka veel V juht. Nimelt:

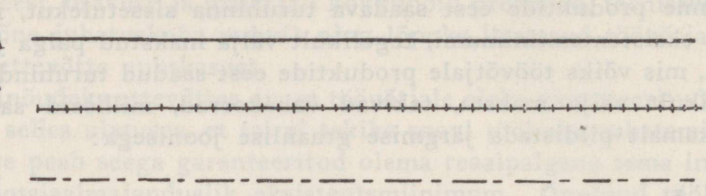

Palgamaksmise võime ettevõttes on suurem kui tegelikult välja makstud palk, tegelikult välja makstud palk on aga siiski madalam kui eksistentsminimum; sel viimasel juhul võiks ettevõte kõrgemat palka maksta, kuna produktide müügist saadud sissetulekud seda võimaldavad; ettevõte aga ei tee seda, ning peab järeldama, et töövõtja seisukorra järjekordsel halvenemisel kujuneb ka ettevõtte seisukord lootusetuks.

T ö ö l e p i n g u d, milliste järgi töövõtja palgatakse, võivad olla individuaalsed või kollektiivsed; viimased on ka tariiflepingute nimetuse all tuntud. Individuaallepingu puhul seisavad tööandja ja töövõtja üksikult vastamisi, ning majanduslik võim on ühekülgselt jaotatud, suuremalt jaolt on see tööandja poolel, niipalju kui puudulik tööturg ning olukorrad üksikutes majanduse eri harudes ei lase oletada tööpakkumise puudujääke või koguni puudumist. Tariiflepingute puhul võivad ühel pool seista tööliste korporatiivsed ühingud, eriti ametiühingud, ning üksikul ettevõtjal on siis palgaläbirääkimistel juba raskem oma huve mõõduandvaiks seada. Abi saadakse ettevõtjate vastastikuse koondumisega. Tariiflepinguil on aga ka ettevõtte toogi normeerimise mõttes teatavad halbused, niipalju kui neis pole jäetud individuaalsele tööjõudlusele selle tayloriseerimise korras võimalusi. Korporatiivsed tariifpalkade nõudmised toetuvad s o t s i a a l p a l g a s a r n a s u s e p õ h i m õ t t e l e, ning viimane on ettevõtjale vähem sümpaatne kui j õ u d l u s p a l k, mis vastab rohkem palgasaaja osavusele, tööintensiivsusele, tööjaotuse ja -ratsionaliseerimise tarvidusele käitises. Sotsiaalselt oleks ju õigem sotsiaalpalga mõistet ühendada jõudluspalgaga; see ei ole aga igakord nõudmisest ja pakkumisest oleneva tööpalkade piirpaaride nivelleerumisseaduse ja psühhofunktsionaalse hinnateooria põhjal ideaalselt mitte võimalik. Eespool selgitatud turuseadustest olenedes tuleb ettevõttel tugevasti võidelda oma saaduste äramahutamisel turul, ja viimane asjaolu ei jäta oma mõju avaldamata ka tööpalkade reguleerimisprotsessi.

Selle järgi aga, kuidas palk töölisele välja mõõdetakse, teeme üksikasjalisemat vahet palgasüsteemides.

Kõigepealt: a j a p a l k. Siin makstakse tasu tehtud töö eest tööajast väljudes kas aastate, kuude, nädalate, päevade, tundide või kihtide kaupa. Samade aegade pealt võib olla kindlaks määratud ka mingi põhipalk, mis võib erineda tariifide järgi ja ka vastavalt töö iseloomule ja töövõtja erivõimetele. Ka sotsiaalpalga põhimõtted — tariifide erinemine vastavalt töövõtja vanusele, perekonna suurusele, teenistusvanusele jne. — on siin kergemini läbiviidavad. Halbuseks selles süsteemis on asjaolu, et üksiku individuaaljõudlus leiab vähe tähelepanu ja et ettevõtjal tuleb siin ka siis täis töötasu välja maksta, kui töövõtja tööjõudlus pole nimetamisväärne, või kui konjunktuuri tingimustel või mõnel teisel põhjusel ettevõte oma tegevust peab kokku tõmbama.

A k o r d- ehk t ü k i p a l g a s pole tasuarvestuse aluseks mitte tööaeg, vaid tööjõudlus. Tasu makstakse ühelt töötükilt, seega tööjõudluse mõõdult või kaalult. Töö aeg on töövõtja enda määrata. Tehakse vahet üksik- ja gruppide akordi vahel ning viimasel juhul võib täheldada veel akordmeistri- ja kolonnisüsteemi [1]). Akordmeistri süsteemi põhjal on ettevõtjal ainult meistriga akord-kokkulepe, see otsib endale ise töölised, ning kokkulepe akordiks ja akordpalga üksikasjalisemaks jaotuseks vastavalt eri jõudlustele järgneb siis teiskordselt. Kolonni süsteemis on mõõduandev kollegiaalne süsteem tööliste grupis akordi ülevõtmisel ja selle võtmelisel jaotusel.

Akordpalga normide äramääramine võib sündida pealiskaudsel takseerimisel, proovivalmistusel ning siis edasi täpsamal ajauuringul Taylor'i süsteemi järgi. Nii esimesel kui ka teisel juhul on karta, et akord-palgamäär kujuneb kõrgeks ning seega tekib töövõtjatel huvi tööaega pikendada, et palk mitte alandatud ei saaks; samuti võib kõrge akord viia ülejõudlusele, seega rahulolematusele ning humaansematele palganõudmistele. Seepärast jääb ainsaks võimaluseks ja ühtlasi kuldseks keskteeks akordsüsteemi läbiviimisel selle ühendamine töö ratsionaliseerimise ja jaotuse põhimõtetega Taylor'i süsteemil, seega kogutöös igaks üksikuks otstarbekohaseks osaliigutuseks tarviliku aja ratsionaalne uuring.

Harilikust akordist eraldub veidi tükiaja-akord; viimasel juhul akordeeritakse töö läbiviimiseks tarvitatav aeg, palganorm töötüki pealt kuulub aga tariifi määruste alla.

Nii aja- kui ka akordpalka saab siduda preemiatega; viimaseid makstakse suurema hulgi valmistuse, parema kvaliteedi ning materjali või aja kokkuhoiu puhul. Nii väärib tähelepanu kõigepealt Halsey preemiate süsteem kokkuhoitud tööaja alusel.

---

[1]) Vt. ptk. XXXIV.

Siin määratakse esialgu ühe töö proovivalmistusel parim tööaeg kindlaks. Tarvitab tööline siiski veel vähem aega oma ülesande läbiviimiseks, siis saab ta peale ajapalga veel preemia, ja nimelt %%-des kokkuhoitud tööajalt. On näiteks ühe töötüki valmistuseks tarvis 10 tundi ning tunnipalk on 50 senti, siis oleks 50-lisel preemia koeffitsiendil töötasu järgmine:

Töötunnid	Tunnipalk	Summa	Preemia	Kogupalk	Palk ühe tunni eest
10	Kr. 0.50	Kr. 5.—	Kr. —	Kr. 5.—	Kr. 0.50
9	„ 0.50	„ 4.50	„ 0.25	„ 4.75	„ 0.52¾
8	„ 0.50	„ 4.—	„ 0.50	„ 4.50	„ 0.56¼

Ühe teise, Rowan'i preemiate süsteemi alusel kujuneb preemia määr tööaja korrutusest kokkuhoitud tööaja murdarvuga ja edaspidisel korrutusel tunnipalgaga:

Töö-tunnid	Tunni-palk	Summa	Preemia	Kogupalk	Palk ühe tunni eest
10	Kr. 0.50	Kr. 5.—	—	Kr. 5.—	Kr. 0.50
9	„ 0.50	„ 4.50	Kr. 0.45 (9 × 0.1 × 0.5)	„ 4.95 [9 (1.1 × 0.50)]	„ 0.55
8	„ 0.50	„ 4.—	Kr. 0.80 (8 × 0.2 × 0.5)	Kr. 4.80 [8 (1.2 × 0.50)]	„ 0.60

Arvutada võib ka nii, et tunnipalk korrutatakse kokkuhoitud aja murdarvuga ning siis edasi töötundidega.

Nagu näha Halsey ja Rowan'i preemiasüsteemide võrdlusest, on palga arvestamine Rowan'i süsteemilise tööaja kokkuhoiu preemiate lisatasu alusel töövõtjale soodsam niihästi kogupalga kui ka tunniteenistuse suhtes.

Siirdume differentsiaalpalga süsteemi juurde. Lähtepunktiks on siin teatud tööpensum, mis peab teatud aja jooksul täidetama. Palga differentseerumine oleneb parematest jõudlustest ja võib olla kindlaks määratud kahelt vaatepunktilt, nagu seda võib näha kõige paremini Taylor'i süsteemi läbiviimise puhul praktiseeritavatest töökaartidest. Toome siinkohal neist näite [1]):

[1]) H. Nicklisch, Wirtschaftliche Betriebslehre, l. c. lk. 108.

TÖÖKAART.

Osakond: transport — Nimi: Müller, Otto

Töö: liiva laadimine ja 15.3 m kaugusele transportimine	Materjal: liiv
Tööriistad: kühvlid — 4 kärud — 2	Märkus: I käru = 11 kühvlile à 9½ kg = = 104½ kg; peale 10 käru 1-minutiline paus

Töö ja selle tasu ühes preemiaga

Kõrgeim jõudlus	Min.[1]	Kontroll töölise juures	
a) käru täitmine . .	1.10	1.37	. . .
b) valmissead. sõiduks	0.18	0.40	. . .
c) sõit täie auruga .	0.22	0.75	. . .
d) mahalangetamine ja ülestõstmine . .	0.17	0.30	. . .
e) tühjalt tagasi . .	0.18	0.15	. . .
f)	. . .	. . .	. . .
Kokku . .	1.85	2.97	. . .

	Kõrg. jõudlus	Pensum	Preem. I	Preem. II	Preem. III
Tunnis . .	29	20	22	25	27
Päevas . .	232	160	176	200	216

Tasud ühes preemiatega:

	Kõrg. jõudlus	Pensum	Preem. I	Preem. II	Preem. III
Kärult. . .	0.15	0.10	0.11	0.12	0.13

3 × alla pensumit — kr. 0.09 kärult

Jõudlused[2])

	1. päev	2. päev	3. päev	4. päev	5. päev	6. päev	
1. tund .	16	19	20	21			
2. „ .	17	19	23	23			
3. „ .	18	20	23	25			
4. „ .	19	21	24	26			
5. „ .	20	22	25	26			
6. „ .	19	22	26	27			
7. „ .	20	23	26	28			
8. „ .	20	22	25	28			
Kogu jõudlus	149	168	192	204		713	× 104.5 kg = 74508,5 kg

Schulze, eestööline

Teenistus[3])

1. päev	160 × 0,10 = . .	16.00 kr.
2. „	168 × 0,10 = . .	16.80 „
3. „	192 × 0,11 = . .	21.12 „
4. „	204 × 0,12 = . .	24.48 „
5. „	. . . . .	—
6. „	. . . . .	—
	Kokku . .	78.40 kr.

Leipzig, 5. jaan. 1920

Otto Müller

R. Krause, palgameister

Eespool toodud näites liivatranspordist on pensumi saavutamisel tööjõudluse üksuse jaoks antud teatud tükipalga määr, milline sisal-

[1]) Punasega kirjutada.
[2]) Töölise poolt täita ja töömeistri poolt kontrollida.
[3]) Töölise poolt täita ja palgameistri poolt kontrollida.

dab, võrdlusena ajapalgale, juba preemia. Jääb jõudlus kolm korda allapoole pensumit, siis väheneb tükipalga määr kr. 0.09 võrra ühelt kärult, tõuseb see aga üle pensumi, siis tõuseb ka akordpalga määr ettenähtud astmestikus, kõige kõrgemal jõudlusel kuni kr. 0.15 ühelt kärult.

Ühe teise näite esitab W. Müller [1]):

JUHISKAART.

Artikkel: ukse hinged	Kõrgus: 2½	Töökäik: Jootmine
Nr. 335	Tugevus: 1.2 mm	
Käitisvahend: nr. 37	Materjal: lattraud	
Grupp: CH	Põhiakord 1000 tükki 13.25 ajaühikut (aü).	

Tööjuhis

Nr.	Osatööd
1	Juhiskaardi lugemine
2	Hingepoolte võtmine, kokkupanemine, jootmine.
3	Joodetud osade kastiviskamine.
4	Tööriistade õlitamine.

Kõik ajaandmed on maksvad 1000-le tükile.

Tööaeg (ideaalaeg)	63.00	minutit	
Lisa puhkuseks ja eksimiseks	16.50	„	
I aste (põhiaeg)	79.50	„	= 13.25 aü.
I-se astme jõudlusel lisa 10%	tasu		= 14.57 aü.
II aste	68.10	„	= 11.35 aü.
II-se astme jõudlusel lisa 25%	tasu		= 16.56 aü.

Üks ajaühik (aü) = $^1/_{10}$ tundi = 6 minutit.

Tasu ukse hingede valmistusel makstakse ajapalga põhimõttel, viimase jaoks on kokkulepitud ühikuks 6 minutit. See ajaühik on aja uuringutel vastavalt tööratsionaliseerimise käigule käitises kindlaks määratud, ning seda kahes järgus: osavamatele töölistele on mõõduandev II astmestik, vähem osavatele I astmestik. Ajapalk on garan-

[1]) W. Müller, Wirtschaftliche Betriebsführung, ihre Einführung und Durchführung in einem Betriebe der Velberter Kleineisenindustrie, Krefeld; siinkohal G. Rost, Betriebswirtschaftslehre, l. c. lk. 37.

teeritud; I astmestiku juures saab töövõtja peale selle veel ühe preemialisa 10% ulatuses. Sel juhul, kui saavutatakse ettenähtud põhiajast veel paremad jõudlused, makstakse ülejõudluste vältimise mõttes aga ainult ajapalka. On eespool toodud ajaühiku eest makstav ajapalk 10 senti [1]), siis kujuneks antud näites palk järgmiselt:

					Ühe tunni eest
Astmestik I:	14.57 ajaühikut	× 10 senti	= kr. 1.46		kr. 1.10
Astmestik II:	16.56 „	× 10 „	= „ 1.66		„ 1.48
Ning 20 ajaühiku juures	20 „	× 10 „	= „ 2.—		„ 1.—

Viimane näide on toodud Taylor'i õpilase Gantt'i palgasüsteemist.

Töövõtjate osastamisest puhtkasust oli meil kord juba tööorganisatsiooni üldprobleemide puhul juttu. Tähendasime sealkohal, et puhtkasu allikad ettevõttes on väga problemaatilised suurused ning teinekord otseselt läbiviivast tööst hoopis olenematud. Eramajandusteoreetikuist eitab Leitner enam-vähem otseselt tööliste osasaamist ettevõtte puhtkasust, kuna H. Nicklisch on täitsa vastupidisel arvamusel [2]). Nicklisch kirjutab [3]): „Tõepoolest, töövõtjail on õigus osasaamisele puhtkasust, see on koguni ettevõtete kohus nende vastu. Kuid puhtkahju korral ettevõttes?... Kes kasu tahab saada, peab ka kahju eest vastutama. Väga õige. Kuid töövõtjad vastutavadki ka selle eest, nimelt oma kaotatud kasude osa võrra. Täielikult ei tarvitsegi neil vastutada, vaid ainult neis piirides. Sest piiratult vastutavad ka aktsionärid... Kasude jaotuse küsimuse puhul tuuakse ikka praktikast väiteid, et olevat raske, kui mitte koguni võimatu, leida mõistlikku osastamisvõtit. See väide on otse hämmastav. Kes seda kuuleb, peab imestama, et üldse on ettevõtteid. Sest neile, kuna nad kujundavad ju ühiskonna (harvendus Nicklisch'i mõtlemisviisi ilmestamiseks), on tarvilikuks eelduseks töötoogi jaotamine. Kerge see ei ole. Palgavõitlused ja raskused palgaläbirääkimistel tunnistavad seda. Kuid kokkulepped osasaamise kohta ettevõtte puhtkasust kuuluvad nende läbirääkimiste juurde."

Nicklisch arvab, et töövõtjate osastamine puhtkasust neile väikeaktsiate jaotusega, seega ametnike, tööliste muutmine ettevõtte osanikeks, on vähem kohane, kui lisatasud peale põhipalga gratifikatsioonide ja teiste korralduste kujul. Tööliste osastamist aktsionäridena ettevõttes eitavad ka ametiühingud Saksamaal.

---

[1]) Palgamäärade arvestuse aluseks on võetud näitelised tasunormid.

[2]) Nii ka E. Gruner, Die Arbeiter-Gewinnbeteiligung, Bln. 1919.

[3]) H. Nicklisch, Wirtschaftliche Betriebslehre, l. c. lk. 114—115.

Omalt poolt arvame siinkohal, et küsimuse lõplik lahendamine võib olla igal üksikjuhul erinev; see oleneb ettevõtja isikust ja heast tahtest, üldistest organisatoorsetest seikadest, ettevõttes valitsevast vaimust ja läbisaamisest töölistega ning kaastöölistega. Mis puutub küsimuse teravusse eriti selles mõttes, et ettevõtjal pole kohane kasude allikaid teatavaks teha, seega ettevõtte ärisaladusi laiemale avalikkusele teada andes, siis teeb see asjaolu kasude jaotuse probleemi äärmiselt delikaatseks ja diskreetseks. Küsimuse avalikkude tariiflepingute ja palgavaidluste tulipunkti seadmine aga tohiks olla niihästi tööandjate kui ka töövõtjate poolt mõistmatus. Seda tuleb lahendada kodusel teel, nii et ettevõtte distsipliin ja orgaanika ei kannataks.

Erinev poliitika on Saksamaa ametiühinguil, kes mõistavad osastamist puhtkasust preemiapalgana dividendide kujul ning näevad seega kokkulepitud üldtariife, s. t. sotsiaalpalga üldnorme hädaohus olevat, sest siis kannataks selle all ju ametiühingute oma seesmine distsipliin. Inglismaal on osastamine puhtkasust pealesõja-aastail mõningates majandusharudes, eriti mäetööstuses — vastandina Saksamaa ametiühingute põhimõtetele — tariiflepingutega kindlaks määratud.

Teoreetiliselt on võimalikud järgmised vormid töövõtjate osasaamiseks ettevõtte puhtkasust: 1) lisatasud põhipalgale gratifikatsioonidena, kinkidena; 2) sotsiaalsisseseaded haigekassade, pensionikassade, odavate elukorterite, koolide, lugemisruumide, spordiplatside, teatrite jne. kujul; 3) lisatasud põhipalgale protsentuaalselt iga-aastasest puhtkasust määratakse ära juba töö- ja palgalepingu kokkuseadel; 4) töövõtjate osastamine ettevõtte puhtkasust aktsiate väljajagamisega, s. t. osastamine dividendide kujul; viimane moodus on küll seotud raskustega ettevõtte valitsemisorgaanikas, peakoosolekust osavõtmise küsimustes ja töödistsipliini alalhoius; tööliste väikeaktsia võimaldab iseendast minimaalsed sissetulekud võrreldes teiste põhi- ja eesõigustatud aktsiatega, halva konjunktuuri juures ja halbadel äriaastail, olenedes ka üldisest dividendide poliitikast, võib see aga hoopis ära jääda.

Järjekorras peame peatuma ka kontrolli ja järelevalve küsimuste juures ettevõttes ja käitises[1]). Kontroll kui niisugune on tarvilik majanduslikkuse printsiibi nõudel ning ka psühholoogilistel põhjustel, kuna tööd, mis alluvad kontrollile, tehakse hoolsamini ja paremini, tarbekorral ka kiiremini. Kontroll käitise tööjaotuses peab olema ebaisiklik ja vähe tunduv, teda peab mõistetama kui tarvilikkust, mille abil käitisorgaa-

[1]) Vt. ka ptk. XXXIV.

nika oma erilist allakriipsutamist leiab. Kontrollilt nõutakse, et ta oleks kestev, võimalikult mehaaniline, vahenditu ja kokkuhoidlik.

Kontrolli tarvidus on kõigepealt silmanähtav tööstuslikus ettevõttes. Nii kõigepealt tööliste kohalolu kontroll. Siin on võimalik isiklik kontroll uksehoidja läbi tööstusruumide sissekäigu juures ning ka meistri kontroll töökohal. Teiseks on võimalik mehaaniline kontroll mitmesuguste aparaatide varal, mida tööline ise tööstusruumesse sissetulekul vastavalt käsitab ning oma tulekut ja äraminekut registreerib. Kõige lihtsam on kontroll markidega, kus igal töölisel on oma number, mille ta tulekul riputab üles vastavasse kasti, missugune tähtajal suletakse, mille järele siis hilinenud üles kirjutatakse. Erilise võtmeaparaadiga kontrolli puhul on igal töölisel võti, millega ta vastavat uurimehhanismi sissetuleku kohal käsitades oma ilmumise ühele paberiribale üles märgib. Tõsteaparaadiga kontrollil sünnib samane tegevus ühe nupu abil ning kaardiaparaadiga kontrollimisel juhitakse vastavasse kellamehhanismi avausse kaart, kuhu siis mehaaniliselt märgitakse ilmumise ja äramineku aeg. Seejuures võib hilinemise ja ennemlahkumise ajad koguni punase värviga kaardile märkida ning kaart ise võib palgaperioodi lõpul olla ühtlasi ka palgamaksmise aluseks.

Iseküsimus on tööjõudluse järelevaatus töökohal. Siinsel ajakontrollil märgitakse tööpensum töökaardile üles ning siis kontrollitakse koha peal meistri või vastava ametniku poolt selle täitmise mõttes. Kvaliteedi kontroll võib sündida meistri poolt koha peal või tööjaotuse vahetusel produkti üleminekul ühest tehasest teise.

Raamatupidajate, korrespondentide, laohoidjate, müüjate, ekspediitorite ja teiste ettevõtte ametnikkude tegevuse kontroll baseerub subordinatsioonil, väljudes juhatamise ja valitsemise printsiipidest. Büroojuhatajatelt, prokuristidelt ja osakonna direktoritelt tuleb seejuures nõuda vastavaid iseloomu omadusi: asja ja inimeste tundmist, peenetundlikkust ja õiglust, nagu seda nägime eespool.

Ülim põhimõte kontrolli korraldusel ettevõttes ja käitises on see, et töö end ise kontrolliks. Kõige otsemalt on see läbi viidud näiteks kahekorde raamatupidamise süsteemis, kus üks üleskirjutus on teisele ning üks raamat teisele ja kolmandale aluseks, kuni bilanss siis kogu tulemuse ilmestab. Analoogiline tohiks see olla produktsiooni või kaubanduse tegelikus protsessis tooraine saabumisest tehasesse kuni valmisprodukti üleandmiseni, samuti ka kõigi sisseostu küsimuste lahendamisel ja vastupidisel tegevusel — minendamisorganisatsiooni loomisel.

XVI.

Kulud ja käive ettevõttes.

Kulude otstarbekohasus. Kindlad ja muutuvad kulud. Ühekordsed ja korduvad kulud. Arvuliselt fikseeritavad ja ettemitteäramääratavad kulud. Soetus-, valmistus- ja omakulud. Proportsionaalsed, kindlad, degressiivsed ja progressiivsed üldkulud. Mahakirjutused. Käive. Käibe kiirus ja krediidi kestus. Käive ja kulud.

Soetusmajanduses tarvilikkude ülejääkide saavutamiseks tehtavad kulud peavad olema otstarbekohased. Selle otstarbekohasuse üle otsustab igatahes alles käitistook tulevikus. Viimase kohta ei saa ütelda, et see oleks alati problemaatiline suurus. Kuigi vahelduvad kriisid ja konjunktuuri võnked oma sõna kaasa räägivad ning eelarvamusi võita püüdev spekulatsioon turuolukorrad muutlikuks teeb, ei saa sellepärast veel oletada, et üksikutes majandusharudes, eriti produktsioonis, alati äpardumist karta on. Nii näiteks kõige tarvilikumate hüvede produktsioonis saab kestvamal turuvaatlusel ning koguni soodsal monopoliseisukohal peaaegu absoluutse kindlusega saaduste müügi hinnad ette välja kalkuleerida. Ning nende hindade saavutamiseks tehtavad produktsiooni ja müügi kulud võivad küllaltki otstarbekohaselt esineda.

Need kulud, mis eramajanduses järgneva toogiga kaetud ei saa, on otstarbekohatud, nad on „kasutu, maha visatud raha". Juba sellest järgneb, et eramajandusteaduslikku ettevõtte- ja käitiskulude mõistet ei saa kokkuvõttes mitte ühendada rahvamajandusteadusliku produktsioonikulude mõistega, kuhu ka ettevõtte kasukvoote, s. t. took ise kaasa tuleb arvata [1]). Siiski on aga eramajanduses mõõduandvad juba Karl Bücheri poolt analüüsitud kindlad ja muutuvad kulud. Kindlad on nimelt kõik need kulud, millistele produktsiooni koguhulk ja käibe intensiteet ei avalda mingit mõju, ning muutuvad on need, mis ühes produktsiooniga ja käibega tõusevad ja langevad.

Eramajanduslikke kulusid võime edasi jaotada ühekordseteks — asutuskuludeks ja korduvateks — käitiskuludeks. Asutuskulud on väga mitmesugused, vastavad juriidilisele vormile, ärialale ning edasi, kõige otsemalt — kavatsetava ettevõtte tegevuse ulatusele. Kõige suuremad on formaalsed asutuskulud aktsia-seltsis, samuti on siin investeerimised põhikapitali arvel tunduvad.

---

[1]) Vrd. E. v. Philippovich, Grundriss der Politischen Oekonomie, Tübingen 1919, lk. 263.

K o r d u v a t e k ä i t i s k u l u d e hulka kuuluvad kõige üldisemas mõttes materjalikulud toor- ja abiainete eest, hanke- ja laokulud. Teiseks töökulud tööliste ja ametnikkude palkade näol. Kolmandaks mitmesugused käitiskulud, nagu väljaminekud valgustuse, kütte, jõumajanduse, kindlustuse, paranduste ja mahakirjutuste arvel. Neljandaks müügi-, speditsiooni-, prahi- ja reklaamikulud. Ning viiendaks ettevõtte üldised valitsemiskulud, nagu juhatuse palgad, bürookulud, riigimaksud, isegi võõra kapitali tarvitamisel selle eest makstavad intressid tohiksid kuuluda siia alaliiki.

Eespool toodud korduvatest käitiskuludest on igale tööproduktile eraldi välja arvestatavad materjali- ja töökulud, otsekohesed palgad, toote e r i k u l u d ning edaspidised üldkulud, mis siis protsentuaalselt ühe võtmelise arvuna üksik-produkti erikuludele juurde kalkuleeritakse, niinimetatud produkti g e n e r a a l k u l u d.

Edaspidine kulude klassifikatsioon: a r v u l i s e l t f i k s e e r i t a v a d ja e t t e m i t t e ä r a m ä ä r a t a v a d k u l u d.

Et ettevõte saab kalkuleerida ainult arvuliselt ette kindlaks määratavate kuludega, on arusaadav. Kuid mitte kõiki ettevõtte kulusid ei saa kindlates arvudes üle näha. Nimelt on siin iga tegevusega ühenduses teatav riisiko, mis on seda suurem, mida teadlikumalt on rajatud suhted s p e k u l a t s i o o n i g a. Õieti on küll turumajanduses igasugune plaanitsev töö ettevõtte loomisel ja ülevõtmisel ühendatud teataval määral spekulatsiooniga, samuti iga sisseost ja müük, ka produktsioon kui niisugune. Intuitsiooni ja spekulatsiooni mõisted on väga lähedased, ning tihti oleneb uue ettevõtte kontinuitiivne edu üksnes konjunktuuri käigu õigest hinnangust...

Ettevõtte mitmesugused eri riisikod koonduvad aegajalt üsna ähvardaval viisil, ning seda arvestades püütakse ka puhtkasukvootet suurendada, kõik ettemitteäramääratavad ja mitteülenähtavad lisakulud ja võimalikud kahjud püütakse üle kanda vastava riisikopreemia näol ostjale-tarvitajale. Sel juhul, kui riisikod üle kantakse teistele ettevõtetele, nagu kindlustusseltsidele, komisjonäridele, agentidele jne., olgu see kas vastava kindla kindlustuspreemia või delkredere-tasu eest, saavad siiski ka need umbkaudsed mitteülenähtavad kulud arvuliselt fikseeritavateks ning etteäramääratavateks.

K o k k u v õ t t e - m o m e n d i j ä r g i t e e m e v a h e t s o e t u s -, v a l m i s t u s - j a o m a k u l u d e v a h e l. Soetuskulud on kaupade turuhind pluss hankekulud, nagu prahi-, speditsiooni-, tolli- ja kindlustuskulud. Valmistuskulude all mõistame üksnes toote materjali-, töö- ja käitiskulusid, s. o. neid kulusid tööstusettevõttes, mis tekivad kuni toote väljumiseni tehasest. Seevastu on omakulud kõik need kulud, mis seltsivad valmisprodukti hinnale kuni tema väljumiseni ettevõttest; siin tulevad valmistuskuludele juurde veel osa

üldistest valitsemiskuludest ja lao-, reklaami- ning turustamiskulud. Omakulude arvestus on tööstusettevõtte kalkulatsioonides esikohal [1]).

Lõpuks tuleb kuludes veel vahet teha nende liikuvuse järgi, suhteliselt produktsiooni intensiteediga. Ka see on tähtis eriti tööstuses omakulude väljaarvestamisel. Selles järjekorras võime ettevõttes kokkuvõtlikult ilmestada proportsionaalseid, kindlaid, degressiivseid ja progressiivseid kulusid [2]). Proportsionaalsed kulud on niisugused, mis massiproduktsioonil tegevuse intensiivsusega ühinevad, produktsiooni tõusuga paralleelselt tõusevad ja produktsiooni langusega paralleelselt langevad. Siia kuuluvad kõik käitised ilma suuremate rakendisteta, seega käitised ilma või väheste kuludega mahakirjutusteks, krediitkapitali intressideks. Siia liiki kuuluvad kodutöö-ettevõtted, manufaktuurid, tänavasillutuse, torustiku- ja kanaliehituse ettevõtted.

Kindlad kulud kogu ettevõttes on niisugused, millistele ettevõtte tegevuse intensiteet ei avalda mingisugust mõju. Need kulud esinevad otseselt igasuguste teatrite, kontsertmajade, muuseumide, lugemissaalide, teede-ettevõtete ja sildade maksustamise puhul. Need ettevõtted ei ole seepärast ka mitte kohased eraettevõtlikkusele ja esinevad enamasti riigi- ja kommunaalkäitistena, kus siis tähtis ei ole, kas näiteks teatris mõõduandvatel põhjustel või juhuslikult vaatamata viielesajale vabale kohale leidub ainult viiskümmend külastajat, ning kindlate fikskulude stabiilsusel sissetulekud tarvilikke väljaminekuid ei kata. Alaliste puudujääkide juures võivad kindlad ehk fikskulud viia eraettevõtte aga otseteed likvidatsioonini, kui soovitakse määratud tegevuskavast kinni pidada. Kindlate kuludena esinevad samuti ka mahakirjutised, intressid ja hädatarvilikud kontrollikulud, nad mõjuvad halvavalt eriti tööstusettevõtte laiendamisel ja rakendiste uuendamisel, soodustavad aga ka, niipalju kui eespool nn. „aheldatud kapitalismi" puhul jälgida võisime, mõttetu võistluse ärahoidmisel üksikute ettevõtete kartelleerumist.

Degressiivsed kulud on niisugused, millised produktsiooni tõusul küll tõusevad, kuid nende tõus on väikesem produktsioonist, käibest või minemist. Kulude degressioon on valdav massitööstuses, nagu kaevandustes, liiklemis-, laevaliinide-, raudtee-, omnibusetranspordi- ja speditsiooniettevõtteis, samuti ka laagrimajades. Soovitud degressioon nõuab intensiivset tööd ja tegevust, seepärast valitseb neis ettevõtteis tung monopoliseerimiseks, mis võimaldub kartelleerumise, riigistamise või kommunaliseerimise teel. Paljudes säärastes ettevõtetes on niisugune jõudluse piir kulude degressiooni mõttes, mida

---

[1]) Vt. ka ptk. XXXV.

[2]) Vt. lähemalt Schmalenbach, Zeitschrift für Handelswissenschaftliche Forschung, XIII Jahrg., lk. 284; ka E. Schmalenbach, Grundlagen der Selbstkostenrechnung und Preispolitik, Leipzig 1927.

praktiliselt ka monopoliseerimisel lõplikult ära kasustada ei suudeta; loomulikult on nad eriti tundlikud vähese tegevuse puhul. Valdavalt degressiivsete kuludega ettevõtete vahel on võistlus konjunktuuri languse ja nõrga rakendiste ärakasustamise puhul palju suurem kui teistes ettevõtetes.

Ettevõtted vähese kulude degressiooniga esinevad peamiselt seal, kus produkte toodetakse ükshaaval, seega peamiselt tekstiil-, puu-, metallkaupade-, naha- ja paberitööstuses. Seda laadi ettevõtted pole ka mitte nii tundlikud madala tööintensiivsuse puhul ja poole jõuga töötamine avaldub nende juures teisiti. Metallitööstused püüavad juhtida osa oma produktsioonisaadusi välismaale, ketramisvabrikud panevad osa värtnaid ning kudumisvabrikud osa telgesid seisma.

Progressiivsed kulud suurenevad tõusva produktsiooni puhul kiiremini kui produktsioon ise. Nad on ületöötamise tunnuseks ettevõttes, eriti ka siis, kui soovitakse tähtajalisi tellimusi ettenähtud termiiniks lõpule viia. Schmalenbach [1]) tähendab nende kohta: „Progressiivsete kulude esiletulek on mööduv nähtus; niipea kui rakendisi suurendatakse või uusi käitisi juurde lisatakse, muutub tegevus jälle normaalseks ja progressioon jääb ära. Kuid mitte alati ei ole käitiste suurendamine või paljundamine võimalik. Põllumajanduses, mäekaevandustes, kivimurdudes ja teistel säärastel aladel takistab loodus seesugust paljundamist; kontsessioneeritud ettevõtetes on takistuseks ka eri seadused ja määrused. Sellistel juhtudel jäävad käitised kestvalt kulude progressiooni, mida küll nivelleerib omakorda turuhindade areng."

Kindlate, degressiivsete, proportsionaalsete ja progressiivsete kulude kujunemise kohta ettevõttes võiks olla otstarbekohane järgmine näide:

Aasta	Produktsiooni ühikud	Kulud	Kulud ühe produktsiooni ühiku kohta	
1920	500	100 000	200	kindlad
1921	800	100 000	125	
1922	1000	100 000	100	
1923	1200	108 000	90	degressiivsed
1924	1600	128 000	80	
1925	2000	150 000	75	
1926	2400	180 000	75	proportsionaalsed
1927	2800	210 000	75	
1928	3200	256 000	80	progressiivsed
1929	3600	324 000	90	
1930	4000	400 000	100	

[1]) E. Schmalenbach, Zeitschrift für Handelswissenschaftliche Forschung, XIII Jahrgang, lk. 291.

Ka mahakirjutised kuuluvad kulude liiki. Mahakirjutiste ehk amortisatsioonide ülesanne on kord rakendiste eest tehtud väljaminekuid ära jaotada nende kestusaja peale ning kordkorraliste mahatõmmetega üldtoogist soetada reserve uute rakendiste muretsemiseks. Oleks muidugi võimalik rakendisi juba esimesel aastal, s. o. soetusaastal nende hinna terves ulatuses kasude ja kahjude konto arvel maha kirjutada; teiseks võiks mahakirjutis järgneda ka alles peale rakendiste täielikku ärakasustamist, peale nende ärakulutamist ja väärtusetuks muutumist. Kummalgi juhul kujuneksid aga toogi arvestuses äkilised puudujäägid, mis on ebasoovitav ka puhtkasu jaotuse mõttes. Kuna rakendiste eluaega ja vastupidavust ettevõttes enamvähem tuntakse, siis jaotatakse kogu ühekordne väljaminek nende soetamisel rea aastate peale, ning seda järgmise formeli alusel:

$$\frac{\text{Soetuseaegne väärtus} - \text{lõpuväärtus}}{\text{rakendiste eluaeg}} = \text{mahakirjutussumma ühel äriaastal.}$$

Selle järgi peab mahakirjutiste algpunktil soetusväärtuste jaoks olema kindel summa aluseks. Oletades, et rakendiste eluaeg õieti välja arvestatud, saab ainult nii mahakirjutiste läbi rakendisvarade soetuskulusid rea aastate peale õieti ära jaotada. Prof. F. Schmidt'i [1]) poolt soovitatud igakordne uus rakendiskapitali ümberhindamine bilansi ülesseadmise päeval vastavalt päevahindadele on suurte kuludega seotud ja läbiviidamatu rakendisvarade ümberhindamise igakordsete ebatäpsuste tõttu, nagu seda tõendavad Leitner, Mahlberg ja Werner [2]).

Mahakirjutiste läbi saavad väljaminekud rakendisteks, s. o. rakendiskapital saab ümber muudetud käitiskapitaliks. Mahakirjutiste sissetoomisega kalkulatsiooni arvatakse rakendiskulud kas otsekoheselt või kaudselt valmistus- ja omakulude hulka ning tuuakse siis turustamisprotsessis müügihindadena ettevõttesse tagasi. Mahakirjutistega luuakse alaline suhe rakendis- ja käitiskapitali ümberformeerimisel ettevõttes. Sellest järeldub ka, et mahakirjutiste jaoks, niipalju kui neid teiste käibe varadega ja nende kuludega segatakse, ei saa erilist omakapitali jaotust (mahakirjutusfondi effektid) ette võtta. Samal ajal on mahakirjutiste rakendis- ja käitiskapitali ühtlustamise mõte, — ettevõtte eesmärkide saavutamiseks, eramajandusteaduses eriti tähtis; veidi teisiti küll avalikes ettevõtetes ja asutistes nende ettenähtud eelarvetega ja tardunud tegevuskavadega, kus mahakirjutusfondi eraldumine rakendisvarade uuendamise otstarbel on

---

[1]) F. Schmidt, Die organische Bilanz im Rahmen der Wirtschaft, Bln. 1923, ja Der Wiederbeschaffungspreis des Umsatztages, Bln. 1923.

[2]) Vt. eriti Mahlberg, Der Tageswert in der Bilanz, Leipzig 1925.

harilik nähtus. Uuendusfondi äratõmbamisel käibest ja selle mahutusel deposiitidena pankadesse saadakse selle eest ainult pangaintress rahvusliku intressimäära ulatuses...

Kas mahakirjutised aktiivses või passiivses järjekorras bilanssi tulevad, kas masinate arve aktivas näiteks järjekindlalt aastast aastasse väheneb, või kas passivas järjekordne uuendusfond tekib, mille arvel siis rakendise kõlbmatuks muutumisel uuendus tehakse, on sisuliselt üks ja seesama, ainult tehniline küsimus ettevõtte raamatupidamises.

Kas mahakirjutusi soetusväärtusest tehakse kogu rakendise eluaja kestes ühtlases summas, ühe ja sellesama protsentarvu võrra, või kas mahakirjutus sünnib järjest tõusva või langeva kvoote alusel, see on väikesema tähtsusega, peab olema aga saavutatud ainult peaeesmärk: täielik mahakirjutus rakendise kestusaja jooksul. Kõige kohasem oleks küll iga-aastane mahakirjutus ühtlase kvoote alusel soetusväärtusest, vastavalt inventariraamatus ära määratud põhiväärtustele, kuna rakendised peavad algusest kuni lõpuni ettevõttes ühesarnaselt teguvõimsad olema, kuna nad teisiti oma ülesannet ei täida. Remonditavatel kui erakorralistel kuludel ei ole soetusväärtustega ja selle amortisatsiooniga midagi tegemist.

Mahakirjutustel on aga sageli veel üks eriülesanne. Räägitakse ju mahakirjutuspoliitikast kui teatavast ettevõtte erilisest finantspoliitikast. Ekstra ja ülemääraste mahakirjutustega loob ettevõte endale kaetud reservid, seega eriti aktsia-seltsis peakoosoleku võimupiirest välja langevad lisakapitalid; ka firma-väärtuse, *„goodwilli"* poliitika mängib siin teatavat osa. Formaalseiks põhjusteks seesugusteks „amortisatsioonideks" võivad olla eelmine „puudulik" mahakirjutus või ülemääraste kasude teadlik ärapaigutus.

Tihedas ühenduses kuludemomendiga on käibe probleem ettevõttes. Selle all mõistame üldiselt neid turustamisega ja klientide teenimisega ühenduses olevaid jõudlusi, millistest oleneb lõpuks took ja puhtkasu. Käive ehk läbikäik vabriku- ja kaubandusettevõttes on identne minemi mõistega, s. t. müügiga.

Samuti kui otstarbekohasest kulude kalkulatsioonist, nii oleneb ka käibest kõige otsemas mõttes ettevõtte edu; käibe kõrgendamine ja intensiivistamine on seepärast ettevõtte püüdeks. Aga mitte ainult selle absoluutne, vaid ka relatiivne kõrgendamine, s. o. käibe kõrgendusest olenevate kulude kõrgenduse ulatuse, käibe ja toogi suhete uurimine peab olema silmapiiril. „Suur käive, väike tulu" — see praktika hüüdsõna on ainult siis kohane, kui endisest vähema kasukvoote juurdelisamisega omahinnale käivet tegelikult suurendada saab ja sellest suurenemisest olenev took endise üles kaalub. Võivad esineda ju ka erandjuhud, ja ehk ka mitte koguni erijuhud, vaid luksustarvete produktsioonil ja turustamisel võib olla esilisem hoopis vastu-

pidine põhimõte: „väike käive, suur tulu". Sel alusel organiseerituina näeme tihti detail-kauplusi suurlinnade peatänavais või nn. villade raioonis.

Ka raamatupidamise süsteemis ei tule kapitaliarvele anda juhtivat kohta, nagu seda sageli arvatakse, vaid see peab kuuluma nendele arvetele, kus käive ülesmärkimisele tuleb, sest kapitali võib kohal olla küllaldaselt, kuid ettevõte seisab või peab koguni likvideeritama, niipea kui puudub käive. Käivet kui niisugust ja selleks tarvilikku kaubalaagrit võib ka kaubakrediidi abil alal hoida.

Seesugused momendid, nagu käibe ulatuse ja võnkumise, käibe koosseisu, kiiruse ja kestuse, laagri seisu ja kestuse, kreeditoride ja deebitoride omavaheline suhe ja viimase võrdlus laagri kestusega on esmajärgulise tähtsusega. Arvestused kaubaarves kaubanduslikus ettevõttes ja fabrikaatide müügiarves tööstuslikus ettevõttes, nende arvete liigitus ja jaotus kaupade ja fabrikaatide järgi, kui mitmesugused kauba kvaliteedid arvesse tulevad, on teed nende momentide selgitamiseks. Mõni üksik kaubaliik võib kiiremat minemit tarvitada ja teise liigi käitises kohalviibimine „laagrihoidjana" võib olla õigustatud ainult mingi kolmanda hea turustamisvõimalusega ja protsentuaalselt suurte osakasudega sellest. Raamatupidamise kõrval on käibe-statistikas võimalus antud kauba liike ka ostjate järgi eraldada ning analüüsida isegi minemit ja seda mõjustavaid konjunktuuri võnkeid, sesoone aasta-aegade, kuude ja nädalate viisi. Tulemuste põhjal saab kujundada käibepoliitikat ja minemiplaani, jaotada minemit geograafiliselt, selle ekspordi puhul teistesse maadesse, kui ka müügil sisemaale. Saab arutada siinsete võngete põhjusi ja proovida reklaamivahendite mõju käibe ja minemi kalkulatoorse ning statistilise kontrolliga; saab nimetada ja vahetada esindusi, tellida komisjonäre ja agente, välja saata proovireisijaid.

Esindused, agendid ja proovireisijad hea aruandekorralduse juures nende poolt võimaldavad omakordselt käibe ja minemi kontrolli, analüüsi ning üksikute kaubaliikide otstarbekohast turustamist. Eriti on viimane seik tähtis tööstusliku ettevõtte kaubandusosakonnas, samuti ka igasuguses ekspordi-imporditehnikas üldse. Nii saab ettevõtte juhatus umbkaudse ülevaate käibe kõikumise kohta, niipalju kui see oleneb tarvitusest, sesoonist ja ilmastikust; selle järgi seatakse eriti tööstuslikus ettevõttes omakulude arvestus, nii et ka minimaalse käibe ulatuse juures konjunktuuriliselt ja sesooniliselt jooksvad käitiskulud veel kaetud saavad. Sellest oleneb ettevõtte võistlusvõime ka halbadel aegadel. Kui ei suudeta nimelt minimaalkäivet enam saavutada, peab kokkutõmbamisi ette võtma: töölisi vallandama, jõumajanduse agregaate ainult osaliselt koormama ning töömasinaid vananeda laskma. Seepärast näemegi tööstuslikke ettevõtteid konjunktuuri halvenemisel igasugustele ohvritele valmis olevat, et käivet

minimaalses ulatuses säilitada ja käitist tegevuses hoida. Vahest üksnes vahekaubandus, kirjastus- ja saateärid on oma organisatsioonis käibe võngetest ja selle kahjudest vähem olenevad; teisal aga igal pool need probleemid määravad ettevõtte toogi ja on põhjapanevad selle edasiviimise mõttes.

Laagri kestust kaupadele, kaubaosadele võib kindlaks määrata sisseostu või valmistuse momendist kuni müügitähtajani, kas otseselt või umbkaudse arvestuse järele. Umbkaudse arvestuse aluseks võetakse kas päevane, kuine või aastane laagri keskmine seis. Ühe aasta seis, alg- ja lõppseisudest arvestades siis, kui laagri seis on kogu aasta jooksul ühtlane sarnaste lõppseisude koguhulgaga, sest muidu kujuneks arvestus väga ebatäpsaks. Laagri seisu suurel kõikuvusel tuleb valida lühem arvestusaeg.

Leitner [1]) toob laagri kestuse arvestamiseks järgmise näite:

On algseis 10, lõppseis 6, keskmine laagri seis 8, sisseostu kulud 36, käive, s. t. müügisissetulek 50, müügisissetuleku omahind 40, kasu käibest 20%, siis saaksime omakulude hinna alusel järgmise laagri kestuse arvestuse:

Algseis	10
Sisseost	36
	46
Mahaarvatult lõppseis	6
Käibe sisseostu hind	40 : 8 = 5, s. t. kesk-

mine laagri seis 8 müüakse 5 korda läbi; laagri kestus on seega: 365 : 5 = 73 päeva.

Kalkulatsiooni peab sisse arvama kauba intressikulud selle 73-päevasel laagerdamisel. Kapitalitarvidus on vastuproportsionaalne laagri kestusele. Käibe koeffitsiendil 4 või 5 on laagri seisu väärtus vähemalt ½, ¼ või 1/5 käibest. Kui käive oleneb peaasjalikult krediidist, s. t. kui müük teostub peamiselt pikaajalisel krediidil, siis tõuseb omakapitali tarvitus ettevõttes. Suurte laagriseisude puhul tekivad ebatarvilikud intressikulud, koguni ehk ka konjunktuuri kahjud hindade langusest, suurenevad laagri alalhoiu kulud, olgugi et teinekord on suure laagri kohalolust ka kasu.

Laagri kestust võib arvutada ka müügihindadest. Minemi omahinna asemel võib siis laagrikaupade müügihindu arvestuse aluseks seada ning käivet selle keskmisele jagada. On näiteks käive 50, kesk-

[1]) F. Leitner, l. c. lk. 122.

mine laagriseis 8 + 25 % kasude arvestust omahindadest (= 20 % käibest) = 10.

$$\text{Seega } \frac{\text{käive}}{\text{laagrikaupade müügihind}} = \frac{50}{10} = 5.$$

K r e d i i d i k e s t u s e arvestamine deebitoride ja kreeditoride järgi kauba ostmisel ja müügil annab omakorda väärtuslikke andmeid oma ja võõra kapitali tarviduse kohta ettevõttes. Mida suurem on vahe keskmistes tähtaegades antud ja võetud krediidis deebitoride kasuks, seda suuremad peavad olema omavahendid ehk pangakrediidid ettevõttes, et täita rahamajanduslikku vakuumi, mis tekib rahasissetulekute vahel, olenedes nõudmistest ja kohustuste täitmisest väljamaksmiste puhul. On näiteks keskmine nõudmiste seis 100, aastane uute nõudmiste juurdekasv 3360, siis on käibe kiirus siin (3360:100 =) 33,6 või 360 : 33,6 = 10,8 päeva. On samal ajal kaupade laagri kestus keskmiselt 35, deebitoride krediidi kestus 65, kreeditoride usalduse kestus 30, siis saame järgmise pildi:

Meie nõudmised on käesoleval juhul pikaajalisemad kui meie võlad ning kaupadesse ja nõudmistesse kinni pandud rahakapital on (35 + 65 =) 100 päevaks immobiliseeritud. Rahasissetulekuile iga 100 päeva tagant seisavad vastu rahaväljaminekud kaupade ja kaubavekslite maksmiseks iga 30 päeva tagant. Seega tuleb 70 päeva jaoks rahakapitali tarvidust ettevõttes katta kas omavahenditega või pangakrediidiga. Kaupade ostmisest kuni rahasissetulekuni läheb 100 päeva aega. On meil 35-päevane laagrikestus, siis maha arvates 30 päeva kreeditoride usalduse kestuse aega, saame 5-päevase aja omavahendite mahutuseks kaupadesse.

Need vahekorrad ja arvestused on väga tähtsad ettevõtte rentaabluse likviidsuse mõttes. Kaubalaagrisse pole käesoleval juhul mahutatud mitte ainult omad, vaid ka võõrad vahendid, ning mida kestvamalt saab seda kreeditoride kasustusel ülal pidada, seda vähem on intressikahju omakapitalile kaupade laagerdamisel. On tähtajad võetud ja antud kaubakrediidile ühesugused, siis peab kaubalaagrit täiesti omade vahenditega ülal pidama. On aga ostjaile võimaldatud kaubakrediit lühemaajalisem kui liferantide oma, siis on pilt hoopis teissugune ning ettevõte võib koguni ilma omakapitalita püsida. Igatahes lisanevad siis keerulised likviidsuse arvestused, ja seda eriti minemi konjunktuurilistel võngetel. (Tüüpilist pikaajaliste hankekrediitide poliitikat näeme eriti praeguse Nõukogude Venemaa väliskaubanduse monopoli korralduses ning sealses industrialiseerimises Lääne-Euroopa firmade kulul ja arvel — niipalju kui pikaajalisel krediidil importeeritud tööstusmasinad juba saaduste eksportdiga tasutakse.)

Peale kaupade käibekiiruse, kreeditoride ja deebitoride kestuse on tähtis, eriti tööstuslikes ettevõtetes, toormaterjalide töötlusaeg, samuti ka üldse siinne produktsiooni kestus. Sellest produktsiooni kestuse ajast saab nimelt tarvilikku toorainete tagavara hulka mõõta.

Suurenenud käive ei tähenda veel alati ettevõtte suurenenud kogujõudlust. Kuna käibeväärtuses esinevad omakulud, ning viimastes omakorda väga mitmesugused soetus- ja valmistuskulud, siis võib turuhindade tõusul ka käive oma väärtuses suureneda, ilma et samal ajal ettevõtte jõudlus tõuseks. Samuti tõuseb käibeväärtus tõusvate müügihindade juures, s. t. konjunktuuri tõusul, kuid viimane võib olla ka ühenduses jõudluse ja produktsioonikapatsiteedi tõusuga ettevõttes. Nii et tuleb võrrelda mitte üksnes käibeväärtusi rahasummas, vaid ka kaubaüksuste kvantumis.

Käibe jälgimine annab hea võrdluse kapitalitarvitusele ettevõttes. On näiteks aastase käibe kr. 180 000.— ulatuses ettevõtte kapital kr. 45 000.—, siis on viimane aastas 4 korda ringelnud. Väga mitmekülgseid järeldusi saame samuti käibe ja ettevõtte oma- ning võõrkapitali võrdlusest. Näiteks:

Aktsiakapital (milj.)	Krediidid	Käive
7	40	65
20	—	61.1
4	25	47
35	65	440
10	—	34,5 jne.

Väärtuslikke andmeid annab ka käibe ja kulude võrdlus ettevõttes. Eespool nägime, et ettevõtte produktsiooni üldkulud võnguvad vastavalt produktiviteedile. Produktsioonivahendite töökapatsiteedi täielikul ärakasustamisel jaotuvad kindlad kulud suurema hulga produktsiooniüksuste peale ning alandavad üksuse omahinda, kuni nad siis edaspidisel arengul K. Bücher'i massiproduktsiooni seaduse alusel jälle ettevõtte tegevusse tõkestavalt hakkavad mõjuma, üksikprodukti hinda kõrgendades. Tööstuslikud, isegi ka kaubanduslikud ettevõtted peavad seepärast välja kalkuleerima normaalse jõudluskapatsiteedi, millisest väljudes rakendised leiavad kõige paremat ärakasustamist. See tehniline minimaalproduktsioon peab kinnitust leidma minimaalkäibes ja minemis, mis omakorda peab olema nii suur, et kõik tarvilikud väljaminekud oleksid kaetud sissetulekutega müügist. Omakorda võib kindlast produktsioonikapatsiteedist ja kvantumist väljudes reproduktsiooni kindlustamiseks välja arvutada kindlate ja rakendiskulude maksimumi, samuti ka toogi minimaal-kvootet.

Kui näiteks [1]) minimaalkäive märkida x, protsentuaalne took käibest t, kindlad kulud k, muutuvad, käibele enamvähem proportsionaalsed kulud protsentuaalselt m, siis peab *minimaalne tulu käibest*, millise saavutamisega ettevõte ± 0 toogiga lõpetab, olema arvutatud järgmise formeli järele:

$$\frac{x \cdot t}{100} = k + \frac{x \cdot m}{100}; \quad x = \frac{k \cdot 100}{t - m}$$

Iga käibe suurendamine kr. 10 000 ulatuses annab puhtkasu =

$$\frac{10000}{100} \cdot (t - m) \text{ ulatuses.}$$

Võrrandist x saame ka antud käibe ning keskmise tulu juures sellest keskmise toogiga (t %) *kõrgeima piiri* kindlatele kuludele:

$$k = \frac{x}{100}(t - m)$$

ja *minimaalse kasukvoote* antud käibe ning kindlate kulude juures:

$$t = \frac{k \cdot 100}{x} + m.$$

On üldiselt teada, et tööstuslikes ettevõtteis nii kindlad kui ka muutuvad kulud langeval käibel, alaproduktsioonil, tõusevad võrdlemisi kiiresti — progressiivselt; üleproduktsioonil ja -käibel langevad aga võrdlemisi aeglaselt — degressiivselt. Mida kõrgemad on kindlad kulud võrreldes muutuvatega, seda tähtsam on toogi mõttes käibe suurendamine. Kui juba, eriti tööstusettevõttes, tehnilise jõudluse optimumini välja jõutud ning ei ole ka võimalusi tõusvate valitsemiskulude tasakaaluks, müügi- ja turustamisorganisatsiooni lihtsustamisel, lisakulusid vähendada, siis läheb rentaabluse kurv alla.

Nii näeme, et käibe kiirusel, selle arvestusel ja võrdlusel on ettevõttes äärmiselt suur tähtsus. Ja seda kõigepealt kapitalide kujundamiseks ja kogumiseks ettevõtte tegevuse läbi, ning mida kiirem on käive, seda vähem on nii oma- kui ka võõrkapital ja kaubakrediitide otstarbekohasel kasustusel aga eriti omakapitali tarvidus. Kiirel käibel võib üksikartikli osaline kasuprotsent olla väikesem, põhimõttel: suur käive, väike tulu, ning sellega ühenduses suurem kapitalirent ettevõttes. Lõpuks on kõrge ja kiire käibe juures ettevõtte kulud ka produktsiooni ja kaubaühiku kohta alandatavad.

---

[1]) Vrd. F. Leitner, l. c. lk. 126.

XVII.

Riisiko. Konjunktuur ja kriisid.

Riisiko jaotus. Riisikost vabanemine. Likviidsus. Likviidsuse arvestamine. Reservid ja nende ülesanne. Konjunktuuri mõiste. Ernst Wagemann'i konjunktuuri- ja kriisideteooria. Konjunktuuri pilt. Konjunktuuri vaatlus ja resümee.

Iga majanduslik tegevus, tehing ning eriti ettevõtte organiseerimine on ühenduses äpardumise hädaohuga. Tuleb jälgida, et kõik majanduslikud jõud oleksid ettevõttes nii otstarbekohaselt koostatud ja korraldatud, et kahjud kui niisugused ära jäävad ning igasugused kulud ettevõttes ainult tarviduse piirini mõeldavaks saaksid. Riisiko ettevõttes peitub kõigepealt subjektides, seega tööprobleemi lahendusel tarvilikkude isikute väljavalikus ja otstarbekohases tööjaotuses; riisiko peitub teiseks objektides, s. o. ettevõtte materiaalses koosseisus, bilansi aktiva ja passiva osade koostuses; riisiko peitub kolmandaks ettevõttest väljaspool seisvais majandustegureis ning lõpuks isegi majandusest ja majandamisest lahus ja väljaspool seisvates oludes, kõrgemas jõus kui niisuguses.

Personaalriisikos tuleb lahus hoida kapitaliomaniku ja ettevõtja riisiko. Ettevõtja riisiko on tasuriisiko ettevõtja töö eest, tema ausa nime ning krediidiusalduse kaotuse riisiko, kolmandaks teenistuse, ülalpidamise kaotuse riisiko [1]). Kapitaliomaniku riisiko on üksnes kapitalikaotuse riisiko. Ettevõtja ja kapitaliomanik võivad olla mõeldavad ka ühes isikus, nad ei tarvitse aga seda olla; eriti on viimane asjaolu aktsiaseltside, ühistegeliste ettevõtete, mäeühingute, isegi osaühisuste juures esiplaanil. Personaalriisiko ei peitu mitte üksi ettevõtte juhatusprobleemis, vaid kogu selle personaaliküsimuse ja tööliskonna olustikus.

Riisiko peitub edasi varades, nende kausaalses koosseisus, nende olemasolus ning nende puudumises, eriti viimasel juhul, kus üksikud osad neist, näiteks rakendised, on olemas, puuduvad aga tarvilikul määral teised likviidsed käitisvahendid. Riisiko võib peituda aktiva üksikute varade väärtuse muutumises, nende hinna ja kursi kõikumisel kui ka vananemisel, ning ka varade hulgas, kas nende suurejoonelises ja üleliigses soetuses, või jälle ümberpöördult, liiga puudulikus laagris.

Riisiko võib olla kas majanduslik või majandusõiguslik; ta on ühtlane või mitteühtlane üksikute varade ja kapitali osades. Viimasel

---

[1]) Majandusteaduslikud, eriti eramajandusteaduslikud kirjad, l. c. lk. 10.

puhul tuleb riisiko vältimiseks kõige hädaohtlikumates kohtades: kaupades, deebitorides, kreeditorides jne. toimetada erilist riisiko analüüsi ning seda üle kanda kas kindlustusseltsidele preemiatasu alusel, või klientidele ja ka kõrvalistele isikutele delkredere-süsteemi põhjal. Sel puhul räägime riisiko tihedusest üksikjuhtudel.

Ettevõttes tuleb veel ära märkida seisu- ja tegevuse-riisiko. Ettevõtte seisu puhul võivad võistlevad firmad varustuda uuemate masinatega, sisseseadudega, kliendid üle võtta jne., nii et tegevuse jätkamisel tuleb arvestada suuri kahjusid, teinekord koguni ülepäästamatuid raskusi. Tegevusriisiko aga jaguneb omakorda sisseostu- ja müügi-, ettevõtte valitsemise ja juhatamise kui ka produktsiooni-riisikoks, üldiselt ning kokkuvõetult: ettevõtte organisatsiooni riisikoks; siia kuulub ka krediidiriisiko.

Nii siis riisiko võib olla seesmine ja väline; ettevõtte sisekülge, käitisse ja käitistesse puutuv riisiko ning ettevõtte tegevusega seotud äriühendusist sõltuv riisiko. Nii esimesel kui ka teisel juhul võib riisiko kujuneda „löövaks" ja „varitsevaks"; eriti kardetav on viimane, näiteks juhul, kus uue produktsiooni sisseseadu muretsemisel kalkulatsioonide järgi see kõige odavam peaks olema, kalkulatsioonid aga ebaõigeks osutuvad, kui mõni võistlev firma saladuse katte all veel odavama tööjõuga, produktsiooni sisseseaduga töötab.

Et riisikos veel mõnda alajaotust tuua, nimetame ainult, et riisiko võib olla organisatsiooni parandamisega kõrvaldatav või mittekõrvaldatav, tasu eest ülekantav või mitte-ülekantav, partitsipeerimisel lisakindlustuse kaudu jaotatav või ka mittejaotatav.

Selle järgi viimegi kõik võimalused ettevõttes riisikost vabanemiseks nelja liiki:

1) Tehing kui niisugune tuleb ära jätta, ettevõttest tuleb loobuda, seega kaob ka iseenesestmõistetavalt igasugune riisiko.

2) Mitmesugused omaabi võimalused, nagu riisiko veeretamine ilma erilise tasuta ärisõpradele ja klientidele-kaubatarvitajaile, ettevõtte organisatsiooni korras, või ülekandmine vastava tasu eest kindlustusseltsidele, komisjonäridele, agentidele, ärisõpradele. Omaabi varal saab riisiko jaotada koha, asja, isiku ja aja suhtes; näiteks olgu kas-või — kõige parem juht — riisikojaotus kindlustusseltside ja krediitpankade aktiivärides. Riisikot saab sel juhul partitsipeerida konsortsiaalkorras ühisärides, näiteks riigi- ja kommunaallaenude ülevõtmine pankade konsortsiumi kaudu; riisikot saab vähendada kindlustuste ja lisakindlustuste sissenõudmisel krediidilises läbikäimises. Omaabi järjekorras on võimalik ka omakindlustamine riisiko vastu vastavate reservide loomisega iga-aastastest puhtkasu

summadest, samuti riisiko aja vähendamisega, reklamatsiooni ja maksutähtaegade lühendamisega, isegi riisikosumma kindlaksmääramisega pangakrediidis ning börsipreemiate-äris.

Riisikot saab omaabi järjekorras vähendada osamaksu-äris, sissemaksu-äris, järelmaksul posti-, raudtee- ja speditsioonikorralduses; riisikot saab krediteerimise puhul vähendada panditagatise ja äriraamatute ettenäitamise nõudmisega, järelepärimisega, vastava tasu eest, teadete-büroost ning ka *autopsie* teel: järelevaatusega avalikest registritest, rahukohtute kinnistusjaoskondadest, Kaubandus-tööstuskoja teadetest.

3) Kollektiivsetest riisikokaitse vahenditest on nimetada konventsioone, krediidikaitse- ja -kontrolliseltse ja nende poolt välja antavaid kahtlaste äritegelaste nimestikke, nn. musti lehti, ning protestitud vekslite nimestikke, nn. rohelisi lehti. Kollektiivseks krediidikontrolli ja -kaitse abinõuks tuleb pidada ka usaldusmeeste (treuhänderite) seltside ja arveasjanduse revidentide ühingute abi.

4) Lõpuks on riisiko kaitseks võimaldatud seaduslik abi tsiviilõiguse asi- ja võlaõiguse normidega, veksli- ja konkursiseadustega ning kõlvatut võistlust reguleerivate paragrahvidega.

Mõõduandva tähtsusega riisiko vältimiseks on ka likviidsuse probleem ettevõttes. Varade osi, mis sulaväärtustena olemas või mis end kergesti seesugusteks ümber muuta lasevad, nimetatakse likviidseiks ehk sulavahendeiks. Neil on suur tähtsus niihästi ettevõtte juhtimise kui ka võlgnikkude korrapärase rahuldamise, seega usalduse, firmaväärtuse mõttes. Varade likviidsus annab ettevõtte juhatusele suure tegevusvabaduse, võimaldab riisikovabamat konjunktuuriolukordade ärakasustamist ning võimaldab võlgnikele nende nõudmiste kiiret rahuldamist. Viimasel puhul on sulavahendite ja kohustuste vahekord eriti tähtis.

Üksikuist majandusharude ettevõtteist on likviidsus kõige tähtsam pankades.

Likviidsuse kraadi saab määrata järgmisel teel: kõik varade osad, mis sulal kujul olemas, ning ka need, mida lühikese aja jooksul ilma kahjudeta saab sulaks teha, määratakse summaliselt kindlaks ning arvatakse kokku; seesama sünnib kohustustega, kui need on langevad või peavad lühema aja jooksul välja makstama. Mõlemad arvud võetakse siis võrdlemisele. See annab selguse, kas likviidsed vahendid katavad jooksvaid kohustusi, kas nad on neist suuremad või vähemad, ning kui suures ulatuses. Võrdarv väljendatakse ka protsentarvus ning viimane näitab, missuguse protsendi ulatuses kohustustest on likviidseid vahendeid. See protsentarv on eriti tähtis panga bilansside kriitikas.

Likviidsuse arvestus vastab tegelikule olukorrale muidugi ainult siis, kui üksikud varade osad, milliste järele likviidsuse protsent arvestatud, on tõepoolest sulad. Kas olukord on niisugune, seda saab öelda ainult see, kes ettevõtte siseeluga lähemalt tuttav või kes ettevõtte bilansse kogu tema tegevusaja jooksul piinliku hoolega jälginud.

Pangad arvavad likviidsete vahendite hulka tavaliselt: sularaha, sortide, intressitähtede ja omade effektide seisu, hüvistusi teistes pankades, vekslite portfelli, börsiäridel reporteeritud effekte ja edasiandmisevõimelisi lombardtagatisi. Tehakse isegi vahet likviidsete vahendite järjekorra vahel: esimesse järjekorda kuuluvad sularaha, sordid, intressitähed, hüvistused, eriti nostro-hüvistused teistes pankades, vekslite portfell ja börsil edasiantavad riigi võlakohustused; teise järjekorda kuuluvad report- ja lombardtagatised börsilkaubeldavates väärtpaberites, avansid kaupadele ja laevasaadetistele, samuti väärtpaberid. Kaubandus- ja tööstuslikele ettevõtetele on ka deebitorid likviidseiks vahendeiks, mitte aga pankadele, kuna seal nad taotlevad sedasama eesmärki, mis on kaubalaagril kaubandusettevõttes. Samuti ei või arvata likviidsete vahendite hulka klientide poolt kindlal kujul, väljaspool börsiärisid, panditud vara.

W. Rieger [1]) jaotab tööstusettevõtte aktivad nende likviidsuse kraadilt järgmiselt:

Varade osa	Ringlemisaeg produktsiooni protsessis	Likviidsuse kraad
Raha, giro- ja panga-hüvistused	sula	1. järk
Vekslid	ringlemisaeg, ka osade kaupa, harilikult üle 3 kuu	2. „
Deebitorid	aeg sama mis vekslitel	3. „
Fabrikaadid (kaubad)	laagriaeg, siis deebitoride ringlemisaeg	4. „
Poolfabrikaadid	osa produktsiooniprotsessist, laagriaeg, deebitoride ringlemisaeg	5. „
Toormaterjalid	produktsiooniprotsess täielikult, laagriaeg, krediit klientidele	6. „

Siit näeme, et likviidsus tööstusettevõttes on raskepärasem ja probleem oma koostuselt hoopis teine kui pangandusettevõttes, ta erineb ka likviidsuse probleemist kaubandusettevõttes, nagu me seda võisime jälgida eespool käibekiiruse ja krediidikestuse küsimuse puhul.

[1]) Wilhelm Rieger, Einführung in die Privatwirtschaftslehre, Nürnberg 1928, lk. 263.

On meil tööstusettevõtte bilanss:

Rakendus	kr. 8 960.—	Kapital	kr. 30 340.—
Kassa	„ 780.—	Kreeditorid	„ 5 200.—
Deebitorid	„ 15 600.—		
Fabrikaadid	„ 1 000.—		
Poolproduktid	„ 4 000.—		
Toorained	„ 5 200.—		
	Kr. 35 540.—		Kr. 35 540.—

siis on sulavahendeina kasustada kr. 780; otsekohe väljamakstavaid nõudmisi ei ole; 3 kuu jooksul on kasustada deebitoridena kr. 15 600; väljamaksmisele tuleb sama aja jooksul kr. 5 200 kreeditore; peale 3 kuud vabanevad summad fabrikaatidest, poolproduktidest ja toorainetest; vastavaid kohustusi bilansi passivas ei ole.

Niipalju kui käesolevast bilansist näha, on ettevõtte likviidsus igatpidi kindlustatud, deebitorid ületavad isegi 3-kordselt kreeditore. Säärase pildi puhul tuleb vaid alati meeles pidada, et see on tööstusettevõtte momentülesvõte, võimalikult isegi ilustatud, retušeeritud... Ettevõtte järgneval tegevusel võivad kreeditorid rutemini väljamaksmisele tulla kui sissetulekud deebitoridelt seda võimaldavad, võivad tekkida tähtajalised ja pildist välja jäänud palganõudmised, reklaamikulud, üürid, ning bilansi momentpilt võib päeva pealt muutuda, ettevõte ebalikviidseks saada. Seepärast on likviidsuse kriitika juures bilansi üksikute aktiva ja passiva osade jälgimisel paratamatu küsimus: mis on selle summa osatähtsus ning kunas ta tegelikule sissenõudmisele või väljamaksmisele tuleb? Üksikud kuud aastas võivad kujuneda ettevõttele ülilikviidseiks, teised seevastu aga ebalikviidseiks, nii et ainult suuremate pangakrediitide abiksvõtmisel saab säilitada tegevuses stabiilsust, või siis peab ettevõte olema ülekapitaliseeritud, mis aga käibe intensiivsuse mõttes pole soodus. Mõeldav on harukäitiste komplementäärne tegevus ülilikviidseil kuudel või uute käitiste juurdeloomine, hooaja kaupade vahetus, väljamüügid jne.

Eriti pangaettevõtte tegevus on nii aktiva kui ka passiva summade sisustamises ja jaotamises komplementeeritav. Hooaja krediitide jaotusel rekruteeruvad siin niihästi kreeditorid kui ka deebitorid majanduse eri harudelt, muutuvad oma koosseisult ning täiendavad üksteist sesooniliselt. Panga, eriti krediitpanga likviidsuse juhiseks on: hoiduda aktiivses korras pikemaajalisemate mahutuste eest, kui passiivse korra laenud seda võimaldavad. Tuleb hoiduda, et deebitorid ei kujuneks pikemaajaliseks kui see krediidiandmisel ette nähtud. Et panga aktiivne vekslikrediit ei muutuks hüpotekaarkrediidiks!

Üldise likviidsuse poliitika kõrval kujundab ettevõte riisiko-hädaohtude kergenduseks reser-

vid põhikapitalile lisaks. Reservid on omakapital, kuid nad kantakse sellest lahus raamatusse, kuna neil on eriline eesmärk: kahjude puhul lõppbilansis neid katta. Põhimõtteliselt poleks küll tarviski reserve teistest omakapitali osadest arveliselt eraldada. Ettevõtetes võivad omakapitali osad olla kõrvalülesannetega käitiskapitalist eraldatud või ka likviidses vormis, näiteks effektides, kõrvale paigutatud; nii võib isegi põhikapitali rakendada reservide ülesannetele.

Eestis maksvad Vene tsiviilseadused (Sead. Kogu X k. § 2169) näevad ette normatiivseid tingimusi tagavarakapitali kogumiseks, kuna reservide määramine lubatakse selle tingimusega, et osad, mis selleks puhtkasust eraldatakse, oleksid kindlaks määratud seltsi põhikirjas või aktsionäride peakoosoleku otsusega. Teisiti on aga Saksamaal, kus HGB § 262 järgi tuleb seaduslikult iga-aastasest puhtkasust eraldada vähemasti $^1/_{20}$ ning reservidena kirja panna, kuni need viimased katavad $^1/_{10}$ põhikapitalist või veel suurema, seltsi lepingus ette nähtud osa. Reservid rekruteeruvad seal ka uute aktsiate väljaandmisel saadavast kasust, aktsionäride juurdemaksudest ilma põhikapitali suurendamiseta ning raamatulistest kapitali ülejääkidest ettevõtte saneerimisel selle põhikapitali alandamise puhul.

Peale seaduslikkude võivad reservid olla ka vabatahtlikud, edasi lahtised, bilansi passivas nähtavad, või kaetud — saavutatud eriti varaosade ülehindamisel ning ülemäärastel mahakirjutustel; võivad olla ka üldised ning erilised reservid, nagu uuenduse, garantii, omakindlustuse, dividendide, amortisatsiooni, maksude ja pensionide reservid.

H. Nicklisch'i [1]) arvamise järgi on riisiko ettevõttes seda suurem, mida laiaulatuselisema tegevusraadiusega ta töötab, mida suurem on tema kapital. Kui riisikoprobleem aktuaalseks saab ning ettevõttele kahjusid võib tekkida, siis tulevad reservid muidugi maha kirjutada, enne kui põhi- ja võõrkapital arvesse tuleb. Kindluse kraad omakapitali suhtes ettevõttes tuleb nähtavale reservide ja põhikapitali tegelikus ja kaetud vahekorras. Mida laiaulatuselisemad on reservid, seda stabiilsem on dividend.

Teisiti on aga lugu võõrkapitali kindlusega. Aktsiapankade publikatsioonides näeme sageli allakriipsutusi, et reservid moodustavad seal 50 või rohkemgi % põhikapitalist. Sellega soovitakse hoiusummade omanikkudele avaldada rahustavat mõju, alla kriipsutades panga soliidsust. Vahekord reservide ja aktsiakapitali vahel ei anna aga võõra kapitali kindluse kohta ettevõttes niikaua mingeid tagatisi, kuni pole teada selles töötav võõrkapitali, eriti deposiitide üldsumma. Seda illustreerib elavalt ka järgmine näide:

---

[1]) Nicklisch, Wirtschaftliche Betriebslehre, l. c. lk. 263.

	Põhikapital	Oma ja võõras kapital	Reservid	Reservide % põhikapitalist	Reservide % üldkapitalist
Pank A	10 000 000	15 000 000	5 000 000	50	33⅓
Pank B	10 000 000	60 000 000	5 000 000	50	8⅓

Mõlemal juhul on aktsiakapital ja reservid ühesuurused, pangas B aga samal ajal laiaulatuselisel võõrkapitali, eriti hoiusummade ligitõmbamisel nende viimaste kindlustus hulga nõrgem kui pangas A. Muidugi ei saa käesolevast juhust veel järeldada, et deposiidid oleksid pangas B hädaohus, kuna pole teada kaetud reservid, ettevõtte juhatuse põhimõtted ja orgaanika ning panga operatsioonide soliidsus.

Eespool nägime, et ettevõtte üldine rentaablus kui ka tema olemasolu üldse on tingitud riisiko probleemi soodsast lahendusest. Lõppkokkuvõttena peame alla kriipsutama, et see lahendus sõltub omakorda kõige otsemalt majandusliku konjunktuuri ja kriiside probleemist[1]).

Eespool tähendasime, et ettevõte on seotud turuga: kaubaturuga, krediidituruga, tööturuga. Üksikud turud olenevad üksteisest nii majanduse depressioonil kui ka ekspansioonil. Mida rohkem aega nõuab produktsiooni ja minemi protsess, mida pikem on tee valmistajast tarbijani, seda suurem on ettevõtja riisiko vahelduvatel konjunktuuridel. Konjunktuur on selles mõttes alaline pakkumise ja nõudmise suhte vaheldus, niivõrd kui see on vaba igasugustest kalkulatsioonidest ja mõjustustest. Konjunktuurid avalduvad geograafiliselt ja tegevuseharuliselt, nad on rahvamajandusliku või maailmamajandusliku ilmega. Konjunktuuri lained pakkumise ja nõudmise suurenemise või vähenemisega üksikutel turgudel on pikemad või lühemad ja, nagu seda kinnitavad majandusajaloolased, kindlakujuliselt, kas aastate või aastakümnete järgi korduvad nähtused. Kuid ka juba lühemaajalised rahaturu muutused maksutähtaegadel ja kullatagavarade ülekandmistel ühest rahvamajandusest teise toovad kaasa hooaja konjunktuurilised nähtused. Sama nähtust on märgata produktsiooniolustikus uute tehniliste leiutiste puhul, odavama ja otstarbekohasema jõumajanduse rakendusel ning aseainete kaubaturule ilmumisel.

E. Wagemann[2]) eitab senises konjunktuuriuurimises mõõduandvaid endogeenseid ja eksogeenseid vaatepunkte, s. t. olustiku sel-

---

[1]) Röpke, Die Konjunktur, Jena 1922; Mombert, Einführung in das Studium der Konjunktur, Leipzig 1925; Cassel, Theoretische Sozialökonomie, Leipzig 1918; Wagemann, Struktur und Rhytmus der Weltwirtschaft, Berlin 1931.

[2]) Ernst Wagemann, Struktur und Rhythmus der Weltwirtschaft, l. c. lk. 43 jj.

gitusi: kas kriisid olenevad majandussüsteemist kui niisugusest või kas nad kanduvad väljastpoolt sise-, välispoliitilistel, sotsiaalsetel, tehnilistel põhjustel. „See vaieldav küsimus omab", tähendab Wagemann, „sugulust meditsiinilise probleemiga, kas ja kui palju on haigused hingeliselt, seega konstitutsiooniliselt põhjendatud või kas nad sõltuvad ühiskonna miljöö halbustest."

„Klassikud (James Mill, Ricardo, Say, J. S. Mill) seletavad, majandus olevat põhimõtteliselt konjunktuuri- ja kriisivaba; nad arvavad, et majanduslike jõudude täiesti vabal avaldusel on tarvetekatmises kestev harmoonia kindlustatud, segadused tekkivat vaid välismõjustustel, eriti riigivalitsuste vahelesegamisel. Seevastu püüavad Malthus, Owen, Sismondi, Rodbertus, kõigepealt aga Karl Marx näidata, et majandussüsteemis endas peituvad tendentsid, mis viivad perioodilistele kriisidele."

„Majandussüsteemi defineerib Schumpeter ökonoomiliste kvantiteetide interdependentsina, nende funktsionaalsuhetena ning nimetab konjunktuuri põhjustena väljaspool süsteemi seisvaid psühholoogilisi tegureid, ettevõtjate tahteavaldusi ning neist olenevaid uusi kombinatsioone, ning eriti Karl Marx rõhutab, et konstantse ja variaabli kapitali, seega konsuumi ja kapitalijõu halb vahekord soetusmajanduses toob mõõduandval vabal akkumulatsioonil korratusi. Marx'i vastased omakorda näitavad, et just vaba soetusmajanduse automatism korrigeerivat säärased nähtused õige[] ajal . . ."

„Mingi majandussüsteem võrsub ainult majandusstruktuurist. Selle asemel et arutada, kas konjunktuuri kujunemine on tingitud süsteemivastastest momentidest, võib küsida ka, kas ta on struktuuriolukorrast tingitud. Klimaatilisi, poliitilisi, isegi kosmilisi tegureid võib mõista struktuurielementidena. Kui väga mitmekülgsel nende ehituskivide kasustusel üksikud majandussüsteemid ka ei areneks, ikkagi jäävad nad rahvamajanduste ehitusmaterjaliks."

Wagemann[1]) ei omista tähendust ka vaidlusele raha ja kaupade osast kriiside teoorias: „Siin esineb juba umbes ühe sajandi kestel kaks vastupidist arusaamist. Üks toetub Ricardo autoriteedile, kelt on tuntud lause, et kindlahulgaliste kaubatagavarade juures on raha hulk see, mis teeb hinnad. See oli lähtepunktiks ka nn. currency-teooriale; see tõi ka tuntud Peel'i aktid aastal 1844. Sellele teooriale, mis veel 50-dates ja 60-dates aastates üldiselt tunnustatud oli, astus vastu nn. banking-kool, ning viimase juht oli kuulus „Hindade ajaloo"[2]) autor Thomas Tooke, keda ei keegi vähem kui J. St. Mill rahateaduse peaks nimetanud. Tooke keeras Ricardo teesi ümber oma seletusega: „Hinnad ei ole mitte raha hulgast olenevad, vaid ümberpöördult — tsirkulatsioonivahendite hulk on hindade seisu tagajärg." — Kriiside teoorias ning pärastises konjunktuuriõpetuses tuleb see vastuolu ikka nähtavale. Ühel pool leiame monetäärse konjunktuuriteooria hulgalisi esindajaid, kes rahapoole muudatustes, kas rahamaterjali produktsioonimuutustes või krediidiloomise nähtustes kriisi põhjusi näevad. Nende vastased jälle heidavad neile ühes Karl Marx'iga ette, et nad teevad selle põhjuseks krediidi ekspansiooni ja kontraktsiooni — industriaalse tsükli vahetusperioodide sümptomi. Kui selles punktis paljud targad pead (mitte ainult doktrinäärsed „teoreetikud") ikka vastupidiseid mõtteid avaldavad, siis on järeldus ligidal, et probleem on algusest peale valesti seatud. Selle asemel aga, et siin olemas olevast antinoomiast vabastuda, tehakse kompromisse ja püütakse igasuguste loobumiste ja vastutulekute najal kesktee saavutada. Selle juures õitseb viljatu vaidlus, viljatu sellepärast, et ta tõuseb maailmavõõrastelt deduktsioonidelt ning eriti saksa ja austria natsionaalökonoomias on viinud ennastpiitsutavatele juurdlustele teaduses."

„See kobrutav mõtetemäng, kas tunnustada raha- või kaupadepoole primaati konjunktuuri liikumises, võib nii kaua mullikesi õhku lasta, kuni veel pole aru saadud, et see viib kuulsa skolastilise küsimuseni, kas muna kanale või kana munale oma olemasolu eest võlgneb. See vaidlus lõpeb alles siis, kui teadmine läbi tungib, et rahvamajandus kui orgaaniline tervik on ainuüksi funktsionaalsuhete mõiste."

---

[1]) E. Wagemann, l. c. lk. 318—320.
[2]) Tooke and Newmarch, History of Prices 1838—1857.

E. Wagemann näitab väga õieti [1]), et Ricardo kvantiteediteooria on ümber kujundatud peale austria natsionaalökonoomilise kooli esindajate v. Zwiedineck-Süderhorsti ja Wieseri töid, ning on saavutatud ühes rahvamajanduses tsirkuleeriva vahetusraha hulga ja selle ringlemise kiiruse süntees ning ka parem mõiste — sissetulek, — ja püstitab oma töö lõpp-kokkuvõttes hüpoteesi, mis ka praeguse, 1929. aastast peale valdava maailmamajandusliku kriisi kohta mõõduandev [2]):

„Me mäletame, et kogu majandusliikumist võis jaotada sissetulekusfääri ja kapitalisfääri konjunktuuriks. Nägime, et mitmesuguste majanduspiirkondade sissetulekukonjunktuurid olid lühilainelises liikumises väga lahkuminevad; kapitalikonjunktuur lööb enese läbi seevastu esiti pikkades, siis üldiselt ka lühikestes lainetes ning osalt isegi sesoonide liikumises. Sissetuleku- ja kapitalikonjunktuur lähevad sellega väga tihti kaugelt üksteisest lahku. Kui nüüd, nagu ma näidata püüdsin, kapitalide liikumine on esmajoones maailmamajanduslik küsimus (perifeerne konjunktuur) ja sissetulekute liikumine sisemajanduslik (tsentriline) nähtus, siis võib jõuda lõppkokkuvõttele, et kriisi vapustused on siis kõige tugevamad, võtavad „struktuurilise ulatuse", kui maailmamajanduslik dünaamika satub liiga teravasse vastuollu sisemajanduslike konjunktuuridega. On sellega tegu, siis peavad pikalainelised suured maailmamajanduslikud kriisid kujunema maailmamajandusliku ja sisemajandusliku liikumise nivelleerimise protsessiks, nende pingutuste lahenduseks, mis olid tekkinud maailmamajanduse ja üksikute rahvamajanduste vahel. See nivelleerimine kujuneb muidugi alles rahvamajandusliku ning veel rohkem maailmamajandusliku kaubakäibe kokkutõmbamisel, ta tähendab ekspordikvoote alanemist.

See tendents saab aga omakorda lühilainete tõusul takistatud ning subordineerub peale selle veel ühele suurele sekulaarsele arenguseadusele, üldisele kasvuseadusele, mida meie aastatuhandeid tagasi jälgida võime. Kõigi seniste kogemuste järgi on üldise konjunktuuri langeval tendentsil veel püsida viisaastakuid või väheseid aastakümneid. Uue ekspansiooni vastujõud arenevad temast endast. Sest kui rahvamajanduste maailmamajanduslik diosmoos saab tõkestatud, peavad nende struktuuri vastuolud jällegi teravnema. Maailmamajanduse langus peab siis niivõrd suurenema, et nivelleerimis- ja tasastamistendentsid lõpuks suure löögijõuga välja tulevad ning maailmamajandus uuele suurele tõusule viiakse."

Kokkuvõttena Wagemann'i kapitalistruktuuri pikkadele lainetele ning sissetulekukonjunktuuri lühilainetele võime ka konjunktuuri üldkäiku, eriti ühe rahvamajanduse piirides, üheainsa lainelise joonega üles tähendada, kusjuures prosperiteet tuleb märkida kõrge ning kriisinähtus madala lainega. Prosperiteet on ilmestatav ikka eramajanduste produktsiooni- ja kaubandusaparaadi laienemisega ja intressimäära kõrgenemisega laenukapitalidelt. Selle tagajärjel ületab pakkumine nõudmise kaubaturul, ettevõtetel on nappus käitiskapitalist, tekivad turustamisraskused ühelt poolt ning krediidipuudus teiselt poolt. Depressioon ja kriisinähtus on käes: kaubahindade langus, alabilansid... Järgneval ökonoomial käitisorganisatsioonis, tööliste vallandamisel, tayloriseerimisel, uutel leiutistel, uute produktsiooniharude tekkimisel ja majanduse laiaulatuselisemal rahvusvahelisel ümbergrupeerimisel paraneb siis aegamööda olukord. Nii on kokkuvõtlikult ilmestatav kriiside käik vabas, individualist-

[1]) l. c. lk. 290.
[2]) l. c. lk. 373.

likus majanduskorras. Ilmestavad kriisid ühelt poolt kapitalistliku produktsiooni „süsteemipuudust", siis on nad teiselt poolt baromeetriks majanduse ümbergrupeerumisel ning kontrollautomaadiks individualistliku maailma rahvastevahelise koostöö suunas.

Eramajanduslik ettevõte üksikult saab olukorda ainult konjunktuuri vaatluse teel parandust tuua, mille juures abiks võivad olla riiklikud või kollektiivselt ellu kutsutud erilised konjunktuurinstituudid. Vaatlusobjektiks on kaubaturg, raha- ja kapitaliturg ning tööturg rahvamajanduslikus ja maailmamajanduslikus ulatuses.

Kaubaturu konjunktuuri vaatlus ei piirdu ainult oma produktsiooni ja müügiga, vaid tuleb arvestada ka toor- ja eelproduktide turgu ning tarvitajate ja minemi piirkonna omatööstust.

Kapitaliturru all mõistetakse pikaajalise krediidi turgu (obligatsioonid, hüpoteegid, aktsiad, kuksid), rahaturu all lühiajalise krediidi turgu (vekslidiskont, lombard, kontokorrent, report, lühiajaline börsikrediit). Võõra kapitali tarvitamise hind — intress — on üks rentaabluse tegureid ettevõttes. Halb vahekord on siin: kõrge intressimäär ja madalad kaubahinnad; see peab kaasa tooma halva konjunktuuri. Võõra kapitali intressimäär on ettevõtte rentaabluse arvestuses seega tähtsal kohal: on puhtkasukvoote ettevõttes madalam kui riisikovabal kapitali paigutusel saadav intressisissetulek, siis ettevõtja töö ei tasu end.

Rahaturu konjunktuuri pildistab kõige täpsamalt päevase ja kuu-ultimo raha börsimäär, samuti ka reportkrediidi intressimäär. Börsimäärad laenukapitali tarvitamises liiguvad rahvusvahelises ulatuses ja on seepärast rahaturu ilmestamisel kõige tundlikumad. Teise ülevaate rahaturu olukorrast ühe rahvamajanduse piirides saab emissioonipankade diskontomäärast.

Kapitaliturul on kõige paremaks konjunktuuri baromeetriks tööstuslike ja kaubanduslike aktsiaseltside poolt makstav dividendimäär, vaatamata avalikkude ja kaetud reservide olemasolule. Aktsiate kursid ise liiguvad üldiselt proportsionaalselt konjunktuurile: tõusevad tõusval konjunktuuril, langevad langeval konjunktuuril. Seevastu krediitpaberite (laenud, obligatsioonid) kursid kujunevad teisiti: nad langevad tõusval konjunktuuril ning tõusevad depressioonil.

Edasiseks vaatlusobjektiks raha- ja kapitaliturul on krediit- ja emissioonipankade bilansid, eriti nende aktiva osa: vekslid, deebitorid, pantlaenud, metallkate; passiva osast: pangatähtede tsirkulatsioon, samuti ka muu kate kõigile aktiivsetele laenudele. Konjunktuuri mõõdupuuks on edasi väärtpaberite emissiooni statistika ja emissioonikursid börsil, üldiselt aga kogu börsitegevus.

Tähtsust omab konjunktuurivaatluses ka tööturg, kuigi tööliste tarvidus on rohkem kohalikest oludest sõltuv ning nende liikumine

ühest kohast teise pole harilikult reegliks; tööliste palgad on sageli tariifidega pikemaks ajaks kindlaks määratud ja on sellega väikesematest konjunktuuri võngetest vabad. Langeva konjunktuuri puhul on õppimata töölisel tegevusala ja töökoha vahetus kergem, kuna väljaõppinud tööta töölise seisund omab sotsiaalmajanduslikku tähtsust, ja see küsimus leiab kuni olukorra selguseni lahenduse kogukonna- ja riigivalitsuste toetuste varal.

Väljapääsu langenud konjunktuurist ja kriisidest toob individuaalne ja kollektiivne ettevõtete poliitika rahvamajanduslikus ja rahvusvahelises ulatuses. Samuti rahvuslike emissioonipankade koostöö rahvusvahelises ulatuses: emissiooni- ja diskondipoliitika ühtlustamine, krediidikontroll rahvusvahelises ulatuses.

On kriisinähtuse algpõhjuseks üleproduktsioon, siis on kaalude sünonüümist väljudes vaja raskusi juurde lisada rahapoolsele kaalukausile, olgu see pangatähtede tsirkulatsiooni suurendamise või eramajandusele krediidisoodustamise teel — selleks, et konsuumi suurendada; on diagnoos haigusnähtudele tehtud pangatähtede krediidi-inflatsiooni või koguni kulla kuhjumise suhtes, siis on prognoosiks ja profülaktikumiks tarvilik produktsiooni järeleaitamine; viimane võib sel puhul olla koguni üldise krediitide restriktsiooni, emissioonipanga diskontomäära kõrgendamise jne. tagajärg. Säärased drakoonilised abinõud on sel puhul tarvilikud lõdvenenud töömõtte kristalliseerimiseks; *per aspera ad astra* — tõlgitseme seda aga „mänguga tähtedeni", sest Rooma keisrite hirmuvalitsus on individualistlikule mõttemaailmale ja automaatsele, ennastreguleerivale majandusele võõras.

Last but not least — aitab meid edasi Pan-Euroopa vabakaubanduse ja kulla ratsioneerimise idee ühte rahvusvahelisse krediidikontrolli keskusse. Kaalude põhimõte: raha ja kaupade, produktsiooni ja konsumtsiooni, sissetulekute ja väljaminekute, kreediti ja deebeti, aktiva ja passiva jne. kokkukõla peab olema lahendatud rahvusvaheliselt. Kuid see on juba rahvuslike emissioonipankade ja riigivalitsuste ülesanne...

Ettevõtjate poliitika üksikult ja kollektiivselt puudutab sisseostu- ja müügiküsimusi, produktsiooni- ja hinnapoliitikat, üksikute tööstusettevõtete spetsialiseerimist ja tüüpimist, tööratsionaliseerimist, kulude analüüsi ja kalkulatsioonimeetodite parandamist, laagrija finantspoliitikat. Konventsioonid neis küsimustes rahvusvahelises ulatuses on eriti möödapäästamatud, samuti kui tolliunioonid ja Pan-Euroopa probleemi praktiline lahendus, mis võrreldes eelmiste aktuaalsete küsimustega tundub küll alles kauge muusikana.

XVIII.

Sissetulek ettevõttes. Hindamine. Ettevõtte väärtus.

Sissetuleku jaotus: kapitaliintress, riisikopreemia, amortisatsiooni kvoote, ettevõtja töötasu. Sissetulek kapitaliomanikule ja ettevõtjale. Väärtus, hind ja hindamine. Kinnisvarade hindamine. Hindamine bilansi otstarveteks Saksa seaduste põhjal. Rakendisvarade hindamine. Käibevarade hindamine. Nõudmised bilansis. Ettevõtte väärtus. Firma väärtus kalkulatoorselt.

Ettevõte kutsutakse ellu või käitatakse alles siis, kui vastaval tulude ja kulude kaalutlusel on väljavaateid ülejäägiks. See on üldiselt seda suurem, mida suurem kapital töötab ettevõttes ning on varadesse üle kantud. Ettevõttes tuleb ülejäägi ilmestamisel teha vahet toogi ja kasu mõistete vahel; esimene on struktuaalse hindade kujunemise ja kulude tulemus, teine, veidi hetkelisem mõiste — vaba võistluse tulemus võistlejatega kaubaturul ja samaväärse orgaanika tulemus ettevõtte sisemises struktuuris, ettevõtja, tööliste ja ametnikkude huvide vaheldusel. Ettevõtte jooksvast üldtoogist ning ajalisest puhtkasu kvootest oleneb siis ka ettevõtja sissetulek tema isiklikeks konsuumtarvidusteks.

Sissetulek ettevõttes — siia kuulub niihästi toogi kui ka puhtkasu mõiste — peab võimaldama rahvusliku intressimäära selle kapitali ulatuses, mis ettevõttesse investeeritud; teiseks: riisikopreemia, mis seda suurem, mida riskantsem ettevõtte tegevus; kolmandaks: amortisatsiooni summa ettevõtte rakendis- ja käibevarade uuendamiseks, ning neljandaks: töötasu ettevõtjale, milline moodustab tema isikliku sissetuleku. Ettevõtja töötasu langeb tervelt kapitaliomanikule, kui viimane ise on ettevõttes juhtivalt tegev, seda ka tantjeemide näol a./s-i nõukogule; teisiti moodustab see aga sissetuleku palgalistele direktoritele aktsiaseltsides.

Kapitaliintressi, riisikopreemia ja rakendise amortisatsiooni kvoote ja ettevõtja töötasu, milleks kogu sissetulek ettevõttes jaguneb, peab võimaldama ettevõtte üldine rentaablus.

Ei ole sissetulek ja puhtkasu ettevõttes mitte suurem kui riisikovabamal raha paigutamisel, näiteks pangadeposiitidena saadav kapitali intressimäär, siis on ettevõtte asutamise puhul temast loodetud tulu rentaablsemaks kapitali ärapaigutamiseks küsitav, — soodsam on olukord vaid riisikoprobleemi homogeensel lahendusel. Ettevõtte rakendisteks tehtavad investeerimised on üks vabade kapitalide ärapaigutamise vorme ning osastamine võõrast majandusest sel teel, et sinna vastava intressitasuga raha laenatakse, kapitalide paigutamise teine vorm. Kapitaliomanik võrdleb, kalkuleerib ja otsustab. Ning tegelikult on paigutamise võimalusi isegi kolm: laen võõrale ettevõttele, teiseks: oma ettevõte palgaliste juhatajatega, kes siis ka ettevõtjatena esinevad, resp. võib initsiatiiv säärasteks asutusteks tulla väljastpoolt, näiteks mõne leiutise puhul, milline kapitaliomaniku poolt finantseeritakse. Kolmas võimalus on, et kapitaliomanik asub ise ka ettevõtte tegelikule juhtimisele; a./s-i õiguslikus vormis on see sel teel võimaldatud, et ta omab kas aktsiate enamust või teiste aktsionäride usaldust.

E t t e v õ t j a s i s s e t u l e k u d, juhul, kus kapitaliomanik ise ettevõtjaks hakkab, koosnevad: esiteks rahvuslikust intressimäärast kapitalile, teiseks ettevõtja palgast kui niisugusest, selles peab esinema ka ettevõtja eriline riisikokvoote osa, ning kolmandaks riisikopreemia ettevõttele kogu selle tegevuse ulatuse raadiuses, ning see üldine riisikopreemia peab olema, nagu nägime eespool, seda suurem, mida ähvardavam on hädaoht, äpardumise kartus või hooaja olukord.

Ettevõtja sissetulek sel puhul, kui ta seisab kapitaliomaniku teenistuses, koosneb tema palgast ning erilisest ettevõtja riisikopreemia kvootest, milline tõuseb ühenduses vastutuse suuruse ja võimega.

Ettevõtja võib subjektiivselt oma tööväärtust ja töötasu ettevõttes väga kõrgelt hinnata, kas see ja sellest olenev sissetulek aga õigustatud on, seda näitab üksnes kasude ja kahjude arve raamatupidamise kokkuvõttena aasta lõpul. Ettevõtja sissetulek on siiski üksikettevõttes ja personaalseltsis täpsamalt tema enese määrata, seda muidugi niivõrd, kui seda ettevõtte organisatsiooni olukordadest ja turuseadustest tingitud kasu võimaldab; ka kapitaliseltsis määrab ettevõtja oma sissetuleku ise, kui ta aktsiaseltsi või osaühisuse tegeliku juhina võõrad kapitalid oma täieliku meelevalla alla on saanud; vastupidisel juhul on ta aga seltsi ametnik, ning tema palk oleneb nõukogu otsustest.

Ü l d i s e l t o n e t t e v õ t j a s i s s e t u l e k v a s t a v a l t v a h e t u s p r o t s e s s i s e a d u s t e l e j a i g a k o r d s e l e k o n-

junktuuri olukorrale väga kõikuv; ta on subjektiivselt isiku psühhofunktsionaalsetest võimetest tingitud, ja iga psühhofunktsionaalne väärtus kui niisugune ei ole arvuliselt hinnatav.

*

Nagu nägime eespool vahetusprotsessi üldolukordade ilmestamisel, ei ole väärtuse ja hinna mõistetel, nagu neid üldised sotsiaalteadused, sotsioloogia ja poliitiline ökonoomia, rõhutavad ning filosoofiliselt fundeerivad, mitte seda väärtust, mida lubab ehk oletada literaalne produktsioon selle teema kohta. Väärtuse abstraktset mõistet, mida me senini oleme tõlgitsenud psühhofunktsionaalselt, peame eramajandusteaduses konkretiseerima, ning siis saab meile kulude mõiste kaugelt tähtsamaks kui väärtuse mõiste.

Sest ka „hind", eriti psühhofunktsionaalne hind, mida meie kuludena konkretiseerida sooviksime, ei ole alati matemaatiline väärtus. On mitmeid majanduslikke hüvesid, millistel küll üks väärtus, kuid pole siiski täpsamat hinda; niisugune on kõigepealt ettevõtja töö väärtus, siis nende kaupade väärtus, millistel ajaliselt ja kohaliselt turgu ei ole, ning ka teataval määral firmaväärtus (*goodwill*). Neid väärtusi saame „hinnata", niipalju kui meie seda sõna turuseaduste psühhofunktsionaalse relatiivsuse mõttes hanejalgadesse tohime asetada, mitte aga täpsamalt, matemaatiliselt ja arvuliselt välja kalkuleerida.

Mis puutub nüüd otseselt rakendis- ja käibevarade arvulisse hinnakalkulatsiooni, siis on meil tarvilikkudeks lähtepunktideks: 1) nende ostu- ehk soetusväärtus, 2) nende tarvitus- ehk käitisväärtus ja 3) nende müügi- ehk omakulude väärtus.

Kuid ka neid väärtusi ei saa meie igakord objektiivselt välja kalkuleerida, vaid neid tuleb subjektiivselt hinnata; seda eriti siis, kui nende väärtuse selgitamisel puudub vastav turg. Kalkulatoorse hindamise jaoks on olemas vastavad juhised: iga pakkumise olukordadest tingitud hind tuleb võtta müügi- ja omakulude arvestusse, seega tõsta üldiste produktsioonitegurite valgusse, ning iga nõudmise, s. o. soetuse olukordadest tingitud kaubaväärtus seada ostja subjektiivsete sissetulekute ning nõutava kauba tarveterahuldamise skaala astmestikku.

Kohalolevate rakendis- ja käibevarade tarvitus- ehk käitisväärtus registreeritakse seaduslikel nõuetel — raamatupidamise kokkuvõtetes ettevõtte tegevusaasta lõppbilansis.

Hindamisel on eriti hüpoteegipankade tegevuses suur tähtsus, kus selleks on ametis erilised palgalised asjatundjad, nn. taksaatorid. Peamotiiviks ehistatud ja ehistamata kruntide takseerimisel on esiteks võrdlus seniste hinnetega, katastri, tulekindlustuse taksidega, ning võrdlus teiste lähedal asuvate sarnaste objektide turustamisel saadud hindadega. Iseseisev hindamine põhjeneb peamiselt krundi ja hoonete ning nende sissetuleku väärtuse, seega kapitaliseeritud puhastoogi väljaarvutamisel ja niiviisi saavutatud kahe summa poolitamisel. Krundi ja hoonete hind tuleb seejuures peamiselt nende reproduktsiooni hinnana arvestusele, mille juures vananemisest ja tarvitamisest olenev väärtuse vähenemine maha arvatakse, et saada päevahindu. Sissetulekuväärtusena tulevad omakorda arvestuse alla üürisissetulekud, millised, maha arvatud hoonete korrashoiu kulud, vastavad riigi- ja linnamaksud, tulevad kapitaliseerida intressimääraga [1]).

Põllumajanduse maakruntide takseerimisaluseks on peamiselt nende toogiväärtus. Raskusi tekitab siin aga selle väljaarvutamine, kuna põllumajanduslik kalkulatsioon ja raamatupidamine on vähe arenenud ning annavad takseerimise aluseks nõrku andmeid [2]).

Hindamise põhimõtete mitmekülgsus ja küsimus, kas varad nende ostu-, tarvituse- või müügiväärtusega üles märkida, on omalt poolt kaasa toonud seaduslikud määrused hindamiseks, eriti ettevõtte aasta lõppbilansi koostamiseks.

Eriti tuleb jälgida sellesuunalisi korraldusi Saksamaal. Nii märgivad sealse kaubandusseaduse §§ 39 ja 40 kõigepealt: Iga kaupmees on kohustatud kaubandustegevuse alul oma maakrundid, oma nõudmised ja oma võlad, sularaha ja muud varade osad täpsalt üles tähendama, seejuures üksikute varaosade väärtust teada andma ning varade ja võlgade kokkuvõtte tegema. Kaupmehel tuleb iga äriaasta lõpul teha inventuur ja bilanss. Bilanss tuleb esitada riigivaluutas ning igas inventuuris ja bilansis tulevad varade osad ja võlad selles väärtuses üles märkida, mis neil on sel ajal, kui ülesmärkimine sünnib.

Kahtlased nõudmised peab nende tõenäolise väärtusega üles märkima, mittesissenõutavad tulevad kirjutada maha.

Saksa HGB nõuab aja- ehk päevahindu, juriidilise mõiste järgi seega müügihindu. Kuna aga varade osadel nende müügil tihti ainuüksi vanamaterjali väärtus oleks, siis lubatakse seaduse tõlgitsemisel seal ka nende tarvituse- ehk käibeväärtuse ülestähendusi.

Neid õige üldisi hindamisjuhiseid täiendatakse erimäärustega kapitaliseltsidele. HGB § 261 järgi tuleb aktsia-seltsis väärtpaberitele ja kaupadele, millistel oma turu- ehk börsihind, üles märkida kõrgeimalt seda turu- ja börsihinda, mis bilansi kokkuseadmise ajal mõõduandev; kui see aga väärtpaberite ja kaupade ostu- ehk soetushinna ületab, siis vaid viimaseid hindu. Teised varade osad tulevad kõrgeimalt nende soetus- või valmistushinnaga üles märkida; ning lõpuks tulevad rakendised ja varade osad, millised mitte müügiks, vaid aktsia-seltsi töö ja tegevuse ülesanneteks on määratud, vaatamata nende

---

[1]) Vrd. F. Leitner, Wirtschaftslehre der Unternehmung, l. c. lk. 170—174. — Kampf, Der Grundstückwert, Bln. 1916.

[2]) Laur, Grundlagen und Methoden der Bewertung, Buchhaltung und Kalkulation in der Landwirtschaft, Bln. 1911. — Aereboe, Die Taxation von Landgütern und Grundstücken, Bln. 1912.

väikesemale väärtusele, nende valmistus- või soetushinnaga üles märkida, kui nende kulutusele või äratarvitamisele on tehtud vastav mahakirjutus. Sedasama nõutakse Saksa osaühisuse (G. m. b. H.) seaduse § 42.

Mõlemas on seega otseselt keelatud päevahindade ülesmärkimine bilansis, niipalju kui varaosade ostu- ehk soetusväärtus on madalam, ning päevahind on nõutav juhul, kui esialgne ostu- ehk soetusväärtus on sellest kõrgem. Nii et bilansis tuleb ikka madalam väärtus üles anda; selle eesmärgiks on krediidiandjaid pettuse eest bilansi aktivaosade ülehindamisel kaitsta, samuti ka ettevõtet mitte realiseeritud kasude väljajagamisest hoida.

Eestis maksvatest seadustest on bilansi aktiva hindamise kohta mainida vaid Sead. Kogu XI k., II j., kaubandusseaduse § 679 lootuseta võlgade mahakirjutuse kohta ning ühekordne määrus 13. dets. 1925. a. kuldbilansside kohta, mille järgi aktiva-osad tulid ära märkida nende soetamis- või valmistushinnaga bilansi tähtpäeval.

Erijuhtumeil, nagu konkursil, likvidatsioonil, fusioonil, ettevõtte müügil, osanikkude lahkuminekul, pärimisjuhul või ettevõtte saneerimisel saavad varade osad nende hindamisel siiski teise värvingu, kui see neil on harilikus korras ettevõtte tegevuse jatkamisel aastabilansi kokkuseadmisel.

Harilikus korras tuleb varaosade, eriti rakendisvarade hindamisel väljuda nende omaaegsest ostu- ehk soetusväärtusest ning viimasest maha arvata nende vananemisest ja tarvitamisest olenev väärtuse vähenemine; või teiseks, on võimalik arvesse võtta nende praegust soetusväärtust uuena ning arvata vastavatest päevahindadest maha rakendisvarade vananemine ja saavutada nii reproduktsioonihind. Kõige lihtsam tee on muidugi omaaegse soetusväärtuse reguleerimine mahakirjutustega formelil:

$$\text{Aastane mahakirjutus} = \frac{\text{soetusväärtus} - \text{vanamaterjali-väärtus}}{\text{rakendiste eluaeg}},$$

$$\text{seega näiteks} = \frac{1000 - 100}{10} = 90, \text{ ehk } 9\,\% \text{ soetusväärtusest.}$$

Siin võivad siiski esineda vead rakendise vanamaterjali-väärtuse, mis on ka selle tulevane müügiväärtus, samuti ka rakendiste eluaja hindamises. Nii leiame teinekord, vanamaterjali-väärtust arvesse võtmata, järgmise mahakirjutuse formeli:

$$\text{Aastane mahakirjutus} = \frac{\text{soetusväärtus}}{\text{rakendiste eluaeg}}, \text{ ehk } X = \frac{1000}{10}, \text{ s. o. } 10\,\%$$

soetusväärtusest. Ei ole nüüd rakendised kümne aasta pärast veel mitte ära tarvitatud, on neil mingi sisemine käitisväärtus, siis esineb see kaetud reservina, ja säärase vanamaterjali äramüük kasuna.

Mahakirjutused paušaalsummade ehk liikuva %-di kvoote alusel, vastavalt äriaasta kasudele, oleksid mõeldavad ainult rahaväärtuse ebastabiilsuse puhul.

Käibevarade väärtus oleneb otseselt päevahindadest, kuna need on otseses ühenduses turuga; seda veel rohkem kaubandusettevõttes kui tööstusettevõttes, kus toormaterjalid ja poolproduktid on ebalikviidsemad. Igale ettevõttele on seepärast tarvilik laager, mis tuleb niisama kui rakendisvarad soetushindadega üles tähendada. On siin tegemist kaupade mitmesuguste sisseostu- ehk soetushindadega, siis võib kas lihtsaid või kaalutud keskmisi hindu võtta. Viimased on täpsamad, kuid neid on veidi keerulisem välja arvutada. Näide:

1000 kg toormaterjali I à kr. 2.—
2000 „ „ II „ „ 2.20.

$$\text{Kaalutud keskmine hind} = \frac{(1000 \cdot 2) + (2000 \cdot 2.20)}{3000} = \text{kr. } 2.133.$$

$$\text{Lihtis keskmine hind oleks samal ajal} = \frac{2 + 2.20}{2} = \text{kr. } 2.10.$$

Ümbertöötamisel olevad toor- ja poolproduktid tulevad nn. kalkulatsiooni väärtusega arvesse, seejuures võivad kõrgemate või madalamate turuhindade juures toormaterjali arvel hindade vahed tekkida, mida siis materjalidifferentside arvele konjunktuuri kasuna või kahjuna üle kanda saab. Poolproduktide kalkulatsioonivääruus oleneb materjali, töö ja generaalkulude osast ja arvestatakse raamatupidamise ja omakulude arvestuse teel.

Nõudmised, mis bilansi ülesseadmise päeval väljamakstavad, tulevad arvesse nominaalväärtusega, maha arvatud võimalikul juhul diskonto %; nõudmised, mis väljamakstavad peale bilansi kokkuseadmise päeva, tulevad bilanssi samuti nominaalväärtusega, maha arvatud diskondi kulud; ning nõudmised, mis enne bilansi ülesseadmise päeva väljamakstavad, võetakse arvesse nominaalväärtusega, pluss intressid. Kahtlastel nõudmistel tuleb maha kirjutada ettearvatav kahju ning kättesaadamatud nõudmised tulevad täielikult maha kirjutada. Nõudmised välisvaluutas omavad kursiväärtust, maha arvatud olemasolev valuutariisiko. Lõpuks on kõikidel reguleerimishüvedel: sularahal, sortidel, panga-, postitšekiameti- ja girokassadehüvistustel päevahind.

Mitte viimasel kohal ei ole hindamise probleemi käsitamisel ettevõtte kui terviku väärtus. Kogu ettevõtte hindamine tuleb arvesse eriti selle müügil, ülevõtte- ja ümbermuuteasutamisel ning fusioneerimisel.

Põhimõtteliselt tuleb siin arvestada kaht asjaolu: arvesse võtta esiteks ettevõtte rakendis- ja käibevarade väärtus, nende soetus- või reproduktsioonihind hindamistähtpäeval ning teiseks ettevõtte immateriaalsete hüvede väärtus, kokkuvõtlikult: ettevõtte olemasoleva organisatsiooni hind, tema firmaväärtus.

Rakendis- ja käibevarade hindamiseks oleme põhimõttelised alused toonud, vahenditeks nende takseerimisel on inventuuri- ja laagriraamatud, turu- ja börsihinnad, kursisedelid, arved, maksu-, tsiviilning kaubandusõiguslikud eeskirjad. Takseerimise aluseks võivad olla, niipalju kui seaduse eeskirjad lubavad, vastavalt ülesseatud sihtidele: soetus-, tarvitus- või müügihinnad.

Ettevõtte organisatsiooni väärtuse saame kätte alles konstruktiivse hindamise puhul, ettevõtte puhtkasu kvoote alusel.

Ettevõtte koguväärtuse arvutamisel toogist tuleb viimane kapitaliseerimisele. Aluseks ei saa siiski võtta loodetavat, vaid möödunud aastate jooksul juba välja majandatud puhtkasu. Aluseks tuleb võtta mitte ühe, vaid kolme kuni viie viimase aasta puhtkasu keskmine; see leitakse formeli järele: keskmine kapitali summa arve aluseks võetud aastail jagatud keskmisele puhtkasule arve aluseks võetud aastail = kapital hindamispäeval jagatud X.

Keskmist puhastooki tuleb veel tarbekorral õiendada tulevaste lisakulude suhtes, mis tekivad ettevõtte ümberasutuse, fusiooni jne. uues olukorras, nagu uued üürid, palgad, maksud, valitsemiskulud, laiendused ja uuendused ettevõtte uues juriidilises vormis. Niiviisi saaksime investitsioonisummade suhtes relatiivse puhttoogi keskmise; aritmeetilise keskmise puhttoogi arvutusel saame lihtsal vastavate aastate puhtkasude summa jagamisel vastavate aastate arvule.

Kapitaliseerimisfaktor on igal puhul $\frac{100}{p}$ [1]). Intressimäära p tuleb sisse kalkuleerida kapitali tarvitamisel saadav protsendimäär rahvamajanduslikus ulatuses, nn. rahvuslik intressimäär ning eriline riisikopreemia. Viimane on erinev vastavalt ettevõtte tegevusalale, juriidilisele vormile ja suurusele, samuti sõltuv ka produktsioonitehnilistest ja ettevõtte erilistest konjunktuurioludest.

Nii saaksime ettevõtte koguväärtuse hindamisel järgmise kalkulatsiooni:

	Puhttoogid	Kapitalid
1. aasta	kr. 25 000	kr. 150 000
2. aasta	„ 30 000	„ 200 000
3. aasta	„ 35 000	„ 250 000
	kr. 90 000	kr. 600 000

$$600\,000 : 90\,000 = 250\,000 : x.$$

Keskmine puhttook — x = 37 500 (keskmine puhttook lihtsamal arvutusel oleks — 90 000 : 3 = kr. 30 000).

[1]) Vrd. F. Leitner, l. c. lk. 185, ja G. Rost, l. c. lk. 74.

On rahvuslik intressimäär 8 %, ning võtame kapitaliseerimisfaktoriks, ettevõtte mitmesuguste tegevusriisikote kaasaarvamisel, 12 %, siis oleks ettevõtte koguväärtus:

$$\frac{100 \cdot 37\,500}{12} = \text{kr. } 312\,500,$$

$$\text{lihtsamal arvutusel} = \frac{100 \cdot 30\,000}{12} = \text{kr. } 250\,000.$$

Kui aktiva osade takseerimisel saime ettevõtte rakendis- ja käibevarade hindamisel kokkuvõttena kr. 260 000, siis on vahe kr. 312 500 — kr. 260 000 = kr. 52 500 ettevõtte umbkaudne firmaväärtus *(goodwill)*, mille senine ettevõtte omanik ümbermuuteasutamise puhul laseb endale välja maksta teinekord ka uute aktsiate agioga.

Teisiti saab ka passivate reproduksioonikulude hinna kalkulatsiooniga ettevõtte koguväärtuse summa. Sellega saab isegi kontrollida toogiväärtuse kalkulatsiooni tulemusi. Viimasel puhul võib võtta mõlemast väärtusest aritmeetilise keskmise (1 : 1) ning saada nii ettevõtte koguväärtuse hindamiseks uue summa. On aga toogiväärtuse tähtsus aritmeetilise keskmise arvutamisel olulisem ja kui ettevõte töötab produktsioonivahendite vähese kulu juures kõrge toogiga, nagu see monopoliettevõtetele omane, siis tuleb relatsiooni toogiväärtuse sihis suurendada (võrdlevalt 1:3 või 1:4), kuna lihtsa aritmeetilise keskmisega toogi ja reproduktsioonikulude väärtusest ei saa veel ettevõtte õiget koguväärtust.

Toogi ja reproduktsioonikulude väärtuse vahest saaksime ka uue aluse firmaväärtuse väljaarvutamiseks.

XIX.

Arveasjandus ettevõttes.

Kahekordse raamatupidamise süsteem. Arvete jaotus. Koosseisude ja toogi arvestamine. Finants- ja käitisraamatupidamine. Arvete plaan. Raamatute plaan. Kahekordse raamatupidamise natsionaalsed süsteemid. Moodsad raamatupidamise süsteemid. Bilansside nõuded. Bilansside teooria. Saksa ja Vene seaduslikud määrused raamatupidamise kohta. Eramajanduslik statistika.

Ettevõtte varade ja kapitali, tulude ja kulude koosseisu ja muudatuste registreerimine sünnib raamatupidamise varal.

On mitmeid raamatupidamise süsteeme: lihtis, kahekordne, kameralistlik ja laevaraamatupidamine; nad on mõistetavad ja kokkuvõetavad siiski kahekordse raamatupidamise põhimõtete alusel, milline ongi ka igasuguse raamatupidamise kui niisuguse krooniks.

Kahekordse raamatupidamise põhimõte seisab selles, et iga äritehing, muudatus kas varades, kapitalis või võlgades, tuludes või kuludes kirjutatakse üles kahekordselt. Kahekordse raamatupidamise süsteemis märgitakse äri käik ühelt arvelt ehk kontolt teisele eriti *üksikute arvete personifikatsiooni teooria põhjal* lausendil: X arve Y arvele Z krooni ja senti. Y arve esineb seejuures rahasumma saajana, X arve sama summa andjana. Kuna sissekanne tehakse kahekordselt, üks kord deebetisse, teine kord kreeditisse, *siis peavad lõppkokkuvõttes kõigi kahekordse raamatupidamise süsteemis sisse seatud arvete deebeti ja kreediti osad olema võrdsed.* Kui *üksikutes arvetes* kreediti ja deebeti sissekannetes tekivad vahed, nn. *saldod*, siis on need puht-*seisuarved*, nagu seda on näiteks kassa, panga ja võlgade arve. Käibearvete saldod ei ütle seevastu aga midagi, vaid alles siis, kui aasta lõppinventuuri tegemisel kantakse nende kreeditisse inventuuri seis, saadakse teistkordne ning õigeilmeline kasude või kahjude saldo, mis läheb siis ülekandmise korras kasude ja kahjude arvele. Sääraseid käibearveid, nagu seda on kaupade, fabrikaatide ja vekslite arved, nimetatakse *segaarveteks* ehk *seisu ja toogi arveteks*. Kolmandaks tuleb ära märkida üksikuid kasude ja kahjude arve ala-arveid, nagu igasugused kulude: palga, postikulude, bürookulude, müügikulude arved ning mitmesugused otsekohesed tulude arved: intressiarve, provisjonide arve, ettenähtamatute tulude arve jne. Neid üksikuid arveid klassifitseerimegi *toogi arveteks*, ehk ka otsesemalt *kasude ja kahjude arveteks*.

Kahekordne raamatupidamine on kõigepealt *koosseisude arvestamine*. Need võetakse algbilansist, märgitakse üles kõik muudatused varades, kapitalis, tuludes ja kuludes aasta jooksul ning antakse edasi lõppbilansile. Enne lõppbilansi ülesseadmist ilmutab kahekordne raamatupidamine aga oma sügavama mõiste: koosseisud jagunevad ülekandmisel ning osa neist läheb otseselt lõppbilanssi, teine osa alles üle kasude ja kahjude arve (üle kasude jaotuse arve, üle osanikkude kapitali arve) lõppbilansi passivasse, või aktivasse puhtkasu juurdekasvuna või puhtkahjuna. See teine jaotus ilmestab kahekordse raamatupidamise *toogi arvestuse ülesande*.

Siin pole koht raamatupidamise õpetuse lähemaks käsitlemiseks, küll aga aitaks järgnev kokkuvõtlik skeem vabrikuraamatupidamisest selgitada ligemalt ülaltoodud põhimõtteid:

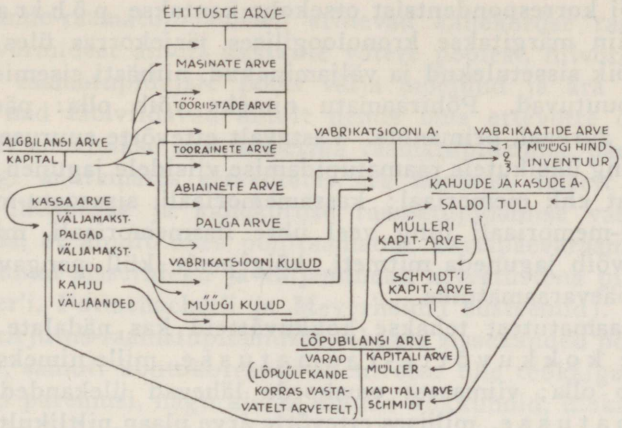

Üksikud kulude ülekanded kahekordses raamatupidamises on aluseks ja kontrolliks ka omakulude arvestusele ja kalkulatsioonile, ja seda eriti tööstusettevõtte laiaulatuseliste eriarvete süsteemi juures. Üldkulud, nagu mitmesugused käitis-, valgustus-, jõu-, kütte- ja müügikulud võib pärast üksikprodukti omakulude hinna arvutusel teatava protsentuaalse võtmearvu ulatuses juurde lisada.

Raamatupidamist võime ettevõtte jagunemise puhul üksikkäitistesse, filiaalidesse jaotada vastavalt ettevõtte tsentraal-, pea- ehk finantsraamatupidamiseks ning, teiseks, üksikute käitiste ja filiaalide käitis- ehk haruraamatupidamiseks. Pea- ja käitisraamatupidamise vahele tuleb siis lülida teatav ülekande arve. Nii debiteerib pearaamatupidamine materjali sisseostul „käitise" arvet ja käitisraamatupidamine omakorda krediteerib „tsentraali" arvet ja debiteerib oma sisemist toormaterjali arvet. Nii lülivad „käitise" ja „tsentraali" arve lõppkokkuvõttes üksteise välja.

Eriline tähtsus raamatupidamises ning selle sisseseadmisel on arvete plaanil. Selle ülesseadmine on käitise organisaatori ja raamatupidaja tähtsaimaks ülesandeks, ja see nõuab kogu ettevõtte organismi täpsat tundmist. Küsimus, kas ettevõttes arvepidamist reguleeritakse 30-ne või 300-ja konto läbi, oleneb ettevõtte suurusest ning selle üksikute käitiste kõrvalülesannetest, mida raamatupidamine registreerima peab. Tarviliku arvete plaani ülesseadmine kaubandusettevõtetes ja pankades on tavaliselt lihtsam kui tööstusettevõtteis.

Raamatud, mida kahekordse raamatupidamise süsteemis tarvitatakse, on kuut liiki. Kõigepealt eelraamatud, nagu mitmesugused kladed, mustad raamatud, brouillonid, mustad kassaraamatud jne. Need raamatud võivad aga ka puududa, kui sissekanded vastavatelt

alustelt, või korrespondentsist otsekohe kantakse *põhiraamatutesse*. Siin märgitakse kronoloogilises järjekorras üles kõik äritegevus, kõik sissetulekud ja väljaminekud, niihästi sisemised kui ka välisilma puutuvad. Põhiraamatu nimeks võib olla: päevaraamat, memoriaal, žurnaal, primanota. Vastavalt ettevõtte suurusele ja ülesannetele ning üksikutele raamatupidamise viisidele jaguneb seesugune päevaraamat ehk memoriaal: kassamemoriaali, sisseostu-memoriaali, väljamüügi-memoriaali ning veel ühte lisamemoriaali, milline veel omakorda võib jaguneda mitmeti, kõigepealt küll pangavekslite ja effektide päevaraamatuiks.

Põhiraamatutest tehakse kokkuvõtteid kas nädalate või kuude kaupa ühte *kokkuvõtte-raamatusse*, mille nimeks ka *žurnaal* võib olla; viimasest omakorda lähevad ülekanded ettevõtte *pearaamatusse*, millises ettevõtte arve plaan piltlikult nähtavale tuleb. Kokkuvõtted on siin ülevaatlikud, ning seega on pearaamat kahekordse raamatupidamise süsteemi tähtsaim raamat. Pearaamatu üksikute arvete selgitamiseks kasustatakse veel mitmesuguseid *abi-* ehk *kõrvalraamatuid*. Nimetatakse neid ka skontroraamatuiks. Säärased kõrvalraamatud on: ettevõtte deebitoride ja kreeditoride personaalne päevaraamat, lühidalt kontokorrent-raamatuks nimetatud, siis vekslite kopeerimise raamat, väärtpaberite raamat, laagriraamat jne. Lõpuks on märkida *inventari- ja bilansiraamatuid*, kuhu vaid perioodiliselt, peamiselt äriaasta lõpul kantakse varade ja kapitali kokkuvõtteid.

Selle järgi, kuidas raamatute arv ja sisu mõõduandvaks saab, jaotame kahekordset raamatupidamist selle üksikutes vormides järgmiselt:

	Põhiraamatud	Kokkuvõtteraamatud	Pearaamat	Kõrvalraamatud	Inventari- & bilansiraamat
Itaalia raamatup.	1	—	1	soovitav arv	1
Saksa „	2	1	1	„ „	1
Prantsuse „	rohkem kui 2	1	1	„ „	1
Ameerika „	a) põhi-, kokkuvõtte- ja pearaamat ühendatud üheks raamatuks			„ „	1
	b) põhi- ja kokkuvõtteraamat ühes raamatus			1 eriline pearaamat	1

Kahekordset raamatupidamist võib aga teostada põhi- ja kokkuvõtte-üleskirjutusel ka lahtistel lehtedel, isegi pearaamat on mõeldud mõnes uuemas süsteemis lahtistel lehtedel. Neid uuemaid süsteeme, mis kogu raamatupidamise talitust püüavad lihtsustada, on eriti saksa vastavas literatuuris jaotatud lihtsustatud ülekande-raamatupidamise süsteemideks [1]) ja läbikirjutus-raamatupidamise süsteemideks [2]).

---

[1]) Saksa raamatupidamine Lorenzi järgi (Verlag Weltwirtschaftsdienst Lorenz & Co., Stettin); Infinitum-Buchhaltung (Infinitum Verlag Georg Dreyer, G. m. b. H., Berlin); Registerbuchhaltung System Weiss (Leipziger Verlaganstalt und Registerbuch-

Ülekande-raamatupidamised erinevad kahekordse raamatupidamise põhivormidest ainult üksikute võtete poolest, niivõrd kui neid praktiliste raamatupidajate poolt välja mõeldud ja ära proovitud; sageli on nad läbiviidavad ainult nende oma ettevõtte orgaanikas. Ühelt poolt soovitakse siin ameerika raamatupidamise päevaraamatu halbu külgi suuremates ettevõtetes ära kaotada, teiselt poolt aga ühendust ühekordse ja kahekordse raamatupidamise vahel sellega jalule seada, et ainult ühes põhiraamatus, kassapäevaraamatus, kõik esinevad juhud sissetuleku ja väljamineku arvestustena pildistatakse (Schweitzer'i, Pottschacher'i ja Meyerheim'i süsteemid).

Läbikirjutus-raamatupidamises tehakse sissekanded põhi- ja pearaamatusse, samuti kontokorrendi skontrosse ühe töökäiguga. Sellel on mitmeid paremusi, nagu aja ja kulude kokkuhoid, ülekandevigade vältimine, kõikide raamatute ja arvete lõpetamisvalmis seisund, suurem arvete spetsialiseerimine omakulude arvutamise ja statistika ülesanneteks, kuna läbikirjutamine nõuab lahtisi lehti üksikute arvete jaoks ja sellega ka soovitud arvu arvetes. Lõpuks võimaldab läbikirjutus-raamatupidamine ratsionaalsemat tööjaotust raamatupidamise vaimses ja mehaanilises protsessis.

Raamatupidamise mehaanika kroonina tuleb aga ära märkida eriti viimasel ajal tarvitusele võetud mitmesugused raamatupidamise masinad, mis võimaldavad raamatupidamise büroomasinate abil, nagu ülekanded täiendatud kirjutusmasinal raamatupidamise korras lahtistele lehtedele, või koguni raamatupidamine perforeeritud kaartide süsteemil Hollerith'i ja Powers'i raamatupidamise masinate abil [1]).

Raamatupidamise tulemused võetakse kokku vähemalt üks kord aastas, lõppbilansis. Viimasele asetatakse igas korralikus arvepidamises *tõelikkuse, selguse ja kontinuiteedi* nõuded. Bilansi tõelikkusest saab rääkida siis, kui varad selle aktivas pole alla ega üle nende tegelikku väärtust hinnatud. Bilansi kontinuiteediks nõutakse ajaliselt üksteisele järgnevate bilansside ülesseadmist ühe ja sama hindamispõhimõtte alusel; kui näiteks kaupade seis on kord soetushindadega üles märgitud, teinekord aga müügihindadega,

---

haltungs-Vertriebsgesellschaft, Greif & Döhm, Leipzig); Treuhandbuchhaltung von Georg Schweitzer; Vereinfachte deutsche doppelte Buchhaltung nach Pottschacher; Übersichtsbuchhaltung von Hugo Meyerheim.

[2]) Hinzbuchhaltung; Moa-Buchhaltung; Deutsche Selbstkontrollbuchhaltung (Vertrieb Wilhelm Kümmel, Düsseldorf); Kopiegraph-Buchhaltung (Organisationsgesellschaft Braune G. m. b. H., Bremen); Durchschreibebuchhaltung nach Mombar (Vertrieb Walter Mombar, Freiberg i. B.); Taylorisierte Moment-Buchhaltung Triumphix (Vertrieb Paul Altmeyer, Zeitz); Taylorix-Buchhaltung (Vertrieb Taylorix G. m. b. H. Stuttgart); Blattograph-Buchhaltung von Karl von Sazenhofen, Freiburg i. B.; Definitiv-Kontroll-Buchhaltung G. m. b. H., Berlin; Schiemers neue deutsche Doppelbuchhaltung (Schiemers Büro-Organisationshaus G. m. b. H., Innsbruck),

[1]) Vt. Dr. W. Prelinger, Grundriss der maschinellen Buchhaltung, Verl. Poeschel, Stuttgart 1930.

siis on bilansside võrdlus, ja eriti neis üles märgitud puhtkasujääkide, seega ettevõtte rentaabluse kriitika võimatu. Bilansi selgus saavutatakse sellega, et varade jaotus aktivas ning kapitalide soetamise moodused passivas on ülevaatlikud.

Eramajandusteoreetiline bilansist arusaamine on mitmesugune. S t a a t i l i s e bilansi mõistest räägime siis, kui bilansi ülesseadmise eesmärgiks on peamiselt varadekoonduse ja kapitalidejaotuse pildi andmine. D ü n a a m i l i n e [1]) bilanss seevastu on abinõuks kasude arvestamisel ja võrdlusel. Puhul, kui nõutakse aktivate hindamist päeva soetushindade alusel, siis võivad soetushindade ja bilansi ülesseadmise aegsete päevahindade vahel tekkida vahed; seesugused hindade vahed kantakse siis kui kasu või kahju seisvatelt varadelt käibekasuna- või -kahjuna eriti välja ja märgitakse otseselt kapitali arvele või varade väärtusemuutuse arvele bilansi passivas. Säärast bilanssi nimetatakse o r g a a n i l i s e k s, kuna siin tuuakse käitisväärtused seesmisse ühendusse hindade kujunemisega turul, ning seega saab ettevõtte tegevus lülitud kogu rahvamajanduse orgaanikasse [2]).

Erilise mõiste saab bilanss, kui ta on mõeldud varanduse- ja sissetulekumaksude õiendamise otstarbeks; see sünnib sageli ka eriliste maksuõiguslike hindamisjuhiste puhul, ning eriline sisu on bilanssidel ka ettevõtte likvidatsioonil, konkursil, fusioonil, saneerimisel ja võimalikul korral ka sel bilansil, mis esitatakse käitisnõukogu ja käitisvanemate instituudi soovil.

Seaduslikkude määrustega Saksa kaubandusseaduse §§ 38, 43, 44, 45, 47 järgi on iga kaupmees kohustatud raamatuid pidama ning neis oma kaubaärisid ja varade seisu korralise raamatupidamise põhimõtetel nähtavaks tegema. Kaubaraamatute pidamisel ja teistel tarvilikkudel üleskirjutustel peab kaupmees tarvitama elavat keelt ja kirja; raamatud peavad olema köidetud ja varustatud lehelt lehele või leheküljelt leheküljele järgnevate numbritega. Kohtadele, mis juhise järgi täis kirjutatud peavad olema, ei tohi tühja ruumi jääda. Algüleskirjutus ei tohi läbikriipsutamisel või teisel viisil ebaloetavaks kujuneda, ei tohi midagi välja radeeritud olla, ka ei tohi sääraseid muudatusi ette võtta, millest järeldada ei saa, kas nad on algeliselt või alles pärast tehtud, Kaupmehed on kohustatud kaubaraamatuid kümme aastat, arvates sellest ajast, millal viimane sissekanne tehtud, alal hoidma. Kohtuprotsessi korral võib kohus vastaval ettepanekul või omal algatusel nõuda ühe poole kaubaraamatute ettenäitamist. Varade jaotusel, eriti pärandusel, abielulahutusel, või seltsi lahkumineku puhul võib kohus nõuda kaubaraamatute ettenäitamist nende kogu sisu ulatuses.

Eestis senini kehtivates Vene seadustes on antud täpsad eeskirjad kaupmeestele, milliseid raamatuid nad peavad pidama. Nii tähendavad Sead. Kogu XI köite, II jao kaubandusseaduse §§ 669—673: Isikud, kes tegelevad kaubanduslike asjadega, peavad omama ning vastavas korras hoidma oma raamatupidamist vastavalt kaubandusaladele, milliseid üldse saab jaotada kolme gruppi: suurkaubandus, jaotikaubandus ja väikekaubandus. Esimesse gruppi kuuluvad pankurid, suured negotsiandid ja kõik need, kes tegelevad väliskaubandusega ja komisjoniasjadega. Nad peavad omama järgmisi raamatuid: 1) memoriaali ehk žurnaali igapäevasteks äride ja kaubandustegevuse üleskirjutamisteks; 2) kassaraamatut, millisesse kirjutatakse täpsalt iga raha sissevõtmine ja väljaandmine. See peab kord kuus kokku võetama ja saldo üle kantama järgneva kuu

[1]) E. Schmalenbach, Grundlagen dynamischen Bilanzlehren, Leipzig.

[2]) Schmidt, Die organische Bilanz im Rahmen der Wirtschaft, Leipzig 1922.

esimesele; 3) grossbuch'i ehk pearaamatut, millises alustatakse erilised arved kõikidele käibe osadele, nii kui omakapitali arve, liikumata ja liikuva vara arved, deebitoride ja kreeditoride arved, kaupade arve, kassa arve, kaubanduskulude arve, koduste kulude arve, kasude arve, kahjude arve jne. Pearaamatut peab pidama nii, et selle põhjal saab üles seada täpsa ja selge bilansi ning üle näha äriseisu; 4) koopiaraamatut kõikidele väljaminevatele kaubakirjadele, millised ümber kirjutatakse sõnasõnalt; 5) kaubaraamatut kõikide ostetud, saadud, müüdud ja ärasaadetud kaupade üleskirjutamiseks ühes nende hindadega; 6) arveraamatut (contocourant ehk riscontro) lahtiste arvete avamiseks igale võlgnikule või võlaandjale; 7) raamatut äramüüdud kaupade arvete ülestähendamiseks; 8) faktuuriraamatut ärasaadetud kaupade arvete ehk faktuuride ülestähendamiseks.

Teisejärgu jaotikaubandusel tuleb pidada ettenähtud vormide kohaselt järgmisi raamatuid: 1) kaubaraamatut kõikide saadud ja müüdud kaupade üleskirjutamiseks ühes hindadega ja tingimustega, üles tähendades vähemad summad kokkuvõttega; 2) kassaraamatut raha sissetuleku ja väljamineku kohta; selles võib raha päevasissetulekud sisse kirjutada ühes lausendis või üldises kokkuvõttes, väljaminekud aga üksikasjalikult; seda raamatut peab iga kuu kokku võtma saldoülekandeks järgneva kuu esimesele; 3) arveraamatut täpsaks ülestähendamiseks: millal, kui palju ja mis eest on kaupmees võlgu ja kellele, ning kes temale võlgu, ühes tähtpäevade äramärkimisega võlgade tasumisel ja maksmisel; 4) dokumendiraamatut kõikide vekslite, võlakirjade, allkirjade, pangatähtede, aktsiate, kontrahtide, lepingute ja teiste sarnaste dokumentide täpsaks sissekandeks, ülestähendusega, kunas nende põhjal on tasu saadud, või kuhu on makstud, samuti kõikide vekslite ja dokumentide jaoks, mis kaupmehe enda poolt on antud ning mis eest.

Kolmandajärgu väikekaupmeestel, samuti kodanikkudel, käsitöölistel, kes oma toodetega kauplevad, välja arvatud need, kes töötavad ainult tellimistel, tuleb pidada ettenähtud vormide järele kolm raamatut: 1) kassaraamat igapäevaste sissetulekute ülesmärkimiseks üldiste kokkuvõtetega, väljaminekute puhul, nagu kaupade ostmise, materjalide, koduste ja teiste kulude puhul üksikasjaliku sissekandega; seda raamatut tuleb iga kuu kokku võtta saldoülekandeks järgneva kuu esimesele; 2) kaubaraamatut kõikide saadud kaupade üleskirjutamiseks ühes nende hindade ja konditsioonidega, üles tähendades vähemad summad kokkuvõttega; 3) arveraamatut võlgade ja arvete üleskirjutamiseks krediidi andmise ja krediidi võtmise korral.

Väikekaupmehed, kes müüvad telkidest, laudadelt või lahtistelt lettidelt, ka kandekaubanduse korral, ei tarvitse pidada eespool nimetatud raamatuid.

Nagu näha Vene kaubandusseaduse §§ 669, 670, 671, 672 (edasi järgnevad määrused raamatupidamise keele, korra, vigade ja kohtuprotsessi selgituseks), milliseid eespool tsiteerisime, oli tsaariaegsel Venemaal raamatupidamise õpetus antud seaduse paragrahvidega. Need, andes küll täpsad eeskirjad ja üksikute raamatute loetelu kaupmeestele nende gildide, kastide, järkude ja liikide järgi, ei ole aga siiski otstarbekohased moodsas majandustegevuses. Ameerika kahekordse raamatupidamise süsteem kui ka otstarbekohasem raamatute jaotus ja valik üldse ei ole endiste Vene eeskirjade juures kuidagi võimaldatud, rääkimata veel moodsatest Hollerith'i ja Powers'i raamatupidamise masinatest. Seda asjaolu nentides peame tähendama, et meil Eestis puuduvad senini omad vastavad eeskirjad, samuti ka moodne kaubandusseadustik, milline asjaolu on kogu majanduselule muidugi suureks mankoks.

Abidistsipliiniks raamatupidamisele ettevõtte arveasjanduses on s t a t i s t i k a [1]). Siin võetakse järjekindlalt korduvad, hulgalt või

[1]) Isaac, Betriebswirtschaftliche Statistik, Bln. — Calmes, Die Statistik im Fabrik und Warenhandelsbetrieb, Leipzig.

väärtuselt mõõdetavad massiilmuvused vaatluse alla, ning nii järjekindlatel üleskirjutustel saavutatud arvud illustreerivad ettevõtte sisemist tegevust ja selle ühendusi välismaailmaga. Saavutatud statistilised väärtused, arvud ja kurvid, tulevad omavahel võrdlusele, niivõrd kui nad on tingitud üksteisest ettevõtte- ja käitisorgaaniliselt; näiteks palgad ja tööjõudlus ettevõtte üksikutes tegevusharudes ja tegevusperioodidel. Saadud võrdlustest saab kausaalse koosseisu põhimõttel tuua ettevõtte tegevusse mitmeidki parandusi.

Statistilise töö võivad teha raamatupidamise- või kalkulatsiooniosakonna tööjõud, või laiaulatuselises ettevõttes võib sisse seada eriline statistikaosakond õpetatud personaaliga. Algandmed sellisesse osakonda tulevad kokku raamatupidamisest, eriti bilansi koostamisega kaasas käivatest inventuurüleskirjutustest, samuti ka kalkulatsiooniosakonnast. Ka erilised statistilised eeskirjad, niipalju kui need on täidetud tööliste, ametnikkude, meistrite poolt, on statistiliste massivaatluste omakordsete kokkuvõtete ja statistiliste tabelite kokkuseadmise aluseks. Algandmeist kogutud arvud kujunevad statistilisel õilistusel mitmesugusteks relatiivseteks võrd-, protsent- ja indeksarvudeks, mis võimaldavad käitistegevusest anda veel ülevaatlikumat pilti. Abiks on seejuures mitmesugused arvjoonised [1]), joon-, pind- ja ruumdiagrammid kui niisugused.

Eramajanduslik statistika puudutab sisseostu, tarvituse, laagri, produktsiooni, müügi, toogi, varadejaotuse, palkade, personaali ja hüveolu küsimusi ettevõttes. Eriti väärtuslik on statistilistel massivaatlustel võimaldatud [2]): 1) täppis ülevaade käibe arengust, 2) kulude arengu kontroll, 3) laagri suuruse ulatus, 4) rentaabluse arvestus, 5) tööliste ja ametnikkude jõudluse kontroll, 6) võistlevate ettevõtete vaatlus. Igasuguste statistiliste tööde põhimõtteks peab olema nende otstarbekohane korraldus. Samal ajal kui produktiivse töö psühholoogiliseks aatomiks tehases on mäng, ei tohi seevastu statistika, eriti „statistika tegemine" kujuneda mänguks. Statistilisel massivaatlusel esile toodud andmed peavad olema kasustatavad ettevõtte orgaanikas — selle jõudsamaks edasiviimiseks; teistel põhimõtetel tuginev statistiline töö ei ole majanduslik.

---

[1]) A. Tooms, Arvjoonised, Tallinna 1931.

[2]) Vt. ka Rudolf Seyffert, Statistik und Organisation im Einzelhandelsbetrieb, Ztsch. Die Betriebswirtschaft, Heft 4/5, April / Mai 1932.

ETTEVÕTTE TEGEVUS PANGANDUSES.

XX.

Panganduse ajalugu ja põhijooned.

Panganduse mõiste. Pangategevuse ajaloo alged. Panganduse areng Inglismaal ja Prantsusmaal. John Law ja Rothschild. Crédit Mobilier. Pangandus Kontinentaal-Euroopas ja Inglismaal. Anglosaksi ja Kontinentaal-Euroopa panganduse süsteemi head ja halvad küljed. Pankade instrumentaalne iseloom rahvamajanduses. Pankade jaotus. Eesti krediitpangad.

Raha ja sellel põhjenev krediitkapital on rahvamajanduse füsioloogilises protsessis veri ning pangad sama ökonoomilise organismi sooned, mitmekülgselt ja mitmekordselt seotud produktsiooni ja konsumtsiooni vaheldusvõimega, võimaldades maailmamajanduse südamelöökidel elu ja tegevust mitte üksi ühe natsionaalse majandusühiku piirides.

Panganduse ajalugu on vana mitu sajandit, kuid senini pole veel leitud isegi definitsiooni, mille alla võiks tuua kogu vastavat tegevust. Probleem, kas pangaäris on tähtsam krediidi võtmine või krediidi andmine — nii pangale endale kui ka üldsusele, on lahtine. Võimalik olev panga definitsioon passiivsete või aktiivsete äride järgi, ka nende kokkupõimimine ja panga kui vahetalitaja osa välja eraldamine satub vastuollu ühelt poolt maakleri, brokeri ning teiselt poolt börsi tegevusega.

Panganduse ajaloo algatajaiks tuleb teatavas mõttes lugeda itaalia rahavahetajaid XII aastasajast. Nende tegevus koondus turuplatsidel laudade ümber, — sellest ka nimetus „*bancherii*"; kaotas aga selline rahavahetaja usalduse publiku ees, siis võis juhtuda, et tema laud ümber lükati, lõhuti, — siit omakorda nimetus — „*banco rotto*".

Kuid veel varasemast ajast on teateid pangategevuse kohta. On leitud kirju VI sajandist e. Kr. babüloonlaste pangategevuse kohta, nn. „Igibi" pangamaja kohta, kus deposiite vastu võeti, neid honoreeriti, laenusid anti ning muid maksmisi toimetati. Vanas Kreekas toimetasid pangaärisid trapetsiidid, samuti olid ka templid raha hoiu-

kohtadeks ning preestrid raha laenuks andjateks. Vana Rooma pankurid olid nn. „*argentarii*“, nende poed (*tabernae*) olid peaasjalikult Foorumis.

Rahvasterändamine tõi Rooma eksaktselt välja kujunenud süsteemi segaduse, ning pangaäri lööb siis alles keskaegsete itaalia pankurite juures uuesti õitsele. Kanooniline õigus ja sellega ühenduses olev kiriku moraal keelas intressi võtmise rahalaenamise puhul, ning nii kujunes seik, et rahavahetajaiks olid peamiselt sisserännanud juudid. Itaalia rahavahetajad rändasid ka teistesse maadesse, asutades seal iseseisvaid ettevõtteid ja filiaale. Neid nimetati lombardideks, kuna nad olid pärit Itaalia vastavast maakonnast. Veel praegugi kannab Londoni City tähtsaim pangatänav Lombardstreet'i nimetust.

Rahavahetajate — lombardide tegevuse kõrval tekkisid keskajal mitmed avalikud pangad. Nii Itaalia „*monti*“, Itaalia riikide võlausaldajate ühingutena, mis kujunesid aegamööda korralikkudeks giropankadeks.

Kesk-Euroopas on pangaasjandus ühenduses suurte kaubamajade tegevusega, nagu näiteks Fugger'i kaubamaja Augsburgis XVI sajandil. Pangategevus oli siin alles teisejärgu tegevus, kaubandus, eriti metallikaubandus, osastamine mäetööstuses oli esiplaanil. Erilist tähtsust kaubamajade juures omab XV, XVI ja XVII sajandil laenude andmine vürstidele, seda ka suuresti sõjapidamise otstarveteks. Erilise hoo Euroopa pangatöösse tõi Hollandi väliskaubanduslik ja Antwerpeni, Amsterdami ning Lyoni esmakordselt avatud börside tegevus.

Veidi erinev on panganduse areng Inglismaal, kus sealsed rahavahetajad ja kullasepad deposiite vastu võttes panga keldritesse kogunud deposiitide sertifikaate välja andsid, millised kujunesid paberraha eelkäijateks. Inglise töösturite ja kaupmeeste, nn. Whigs'ide partei asutas 1640. aastal esimese emissioonipanga — Inglise Panga. Privileegium pangatähtede väljaandmiseks saadi £ 1 200 000 laenu andmisega valitsusele. Mõte, et pangatähtede trükkimisega passiivses korras saab emissioonipangale luua laialulatuslikke kapitale, mida siis aktiivses korras protsentide vastu välja võib laenata, majandust üles ehitades, riigivalitsusi krediteerides, oli esmakordselt võluv, ning selle mõtte esitaja, šotlane John Law, sai 1716. a. Prantsusmaa regendilt, Orleani Philipilt, loa Bank of England'i eeskujul samasugust asutist Pariisis ellu kutsuda. Sealne Banque Generale, mis 1719. a. riigipangaks (Banque Royale) ümber kujundati, ei jäänud aga püsima. Prantslaste koloniaalpoliitika põhjal asutatud „Mississippi Compagnie“, mille aktsiad tasuti alaväärtuslikkude riigivõlapaberitega ning mille kaitseks John Law pank välja astus, oma pangatähtede tsirkulatsiooni suurendades, et sellega rahaturu likviidsust parandada ning „Mississippi Compagnie“ aktsiatele agiotaaži võimaldada, tuli likvideerimisele ning sellega ühes järgnes ka Banque Royale'i kokkulangemine, kuna selle tegevus oli liiga ühekülgselt arenenud. 1720. a. kaotasid John Law pangatähed oma väärtuse ja ta ise pidi Prantsusmaalt põgenema. Nende kurbade kogemuste järele saadi alles aastal 1800 Prantsusmaal uus emissioonipank, Banque de France, ellu kutsuda.

Erilist tähtsust omab panganduse ajaloos Rothschild'i nimi. XVIII sajandi 60. aastais asutas Mayer-Amschel (pärastine von) Rothschild Frankfurdis M. ä. rahavahetusäri. Viimasest kujunes aga aastate jooksul, eriti Kasseli maakrahvi suhete tõttu Rothschildi firmaga, suurejooneline pangaettevõte. Kasseli maakrahvi deposiitide abil finantseeritud haruettevõte Londonis tõusis seal samuti heasse kuulsusse. Vana Mayer-Amscheli surma puhul võttis tema vanem poeg isa poolt asutatud Frankfurdi firma üle ning kolm järgmist poega asutasid pangaärid Viinis, Pariisis ja Neapelis, ja nüüd, juba Londoni peamaja juhatusel, said viis Rothschildi Euroopa rahvusvahelise kapitalituru juhtivateks finantsistideks ning peaaegu ühtki suuremat riigilaenu ei saanud siin XVIII sajandi lõpul ja XIX alul läbi viia ilma Rothschildide abita.

Rothschildide erapankuri süsteemiga püüdsid võitlusse astuda vennad Pereire'id. Nende poolt Pariisis ellu kutsutud Société générale de Crédit Mobilier [1]) (1852—1867) pidi vastavalt sotsialist Saint Simon'i ideedele eriti produtsentidele, seega kõikidele töösturitele, põllumeestele abiks olema, ettevõtja initsiatiivi soodustades. Crédit Mobilier'i, mille oma põhikapital oli 60 miljonit fr., poolt ette võetud tööstuslike ettevõtete finantseerimine kujunes väga laiaulatuseliseks, investeerimised väga pikaajalisteks, järjekordse kriisi tõttu tööstuses ning võistluses Rothschildiga tekkinud spekulatsiooni juures Crédit Mobilier'i aktsiate ümber ei jäänud vennad Pereire'id seisukorra peremeesteks. 1856. a.

---

[1]) Plenge, Gründung und Geschichte des Crédit Mobilier, Tübingen 1903.

ei suudetud enam aktsionäridele dividendi maksta ning uute aktsiate väljaandmise peale vaatamata tuli see esimene moodis krediitpank likvideerimisele.

Crédit Mobilier'iga ühel ajal tekkinud teised suuremad Kontinentaal-Euroopa krediitpangad: Crédit Lyonnais, Bank für Handel und Industrie, Darmstädter Bank (fusioneeritult Darmstädter und National Bank — 1931. aastast saadik maksuraskustes), Kreditgesellschaft für Berlin (ümberasutatult Direction der Disconto Gesellschaft), Berliner Handels-Gesellschaft, Kommerz und Disconto Bank (fusioneeritult Kommerz und Privatbank), Deutsche Bank (fusioneeritult Discontogesellschaft'iga 1930. aastast alates uus nimi — Deutsche Bank und Discontogesellschaft), Dresdner Bank jne. Eriti olid Saksamaal nn. Gründertum'i aastad 1871/1873 krediitpankade asutamisele mõõduandvad. Peale seda on asutamistegevus siinsel alal vähemaks jäänud, küll on mitmeid fusioone märkida olnud, ning seda eriti viimastel aastatel [1]).

Krediitpankade kujunemine Inglismaal [2]) on käinud veidi teist rada kui Kontinentaal-Euroopas. Berliini kaubandusülikooli professori, endise „Vossische Zeitungi" peatoimetaja Georg Bernhard'i arvamuse järgi on Inglise imperialistlikud koloniaalseltsid olnud suurel määral maailma maade ja merede röövseltsid. Kapital, mis nende seltside kaubanduslikul tegevusel Briti emamaale kokku voolas, pidi seal alalhoidmist leidma. Inglise krediitpangad, mis on oma ilmelt peamiselt deposiitpangad, on oma asutamismotiividel lähtunud kapitalikogumise tendentsidest; nende arengu suurimaks toetajaks on olnud, võib-olla koguni vastu enese tahtmist, Robert Peel, kes 1844. a. Inglise rahamajandust reformeeris. Peel'i pangaaktide järgi pidi Inglise valuuta kursside lõdvenemisel Bank of England tsentraalseks emissioonipangaks kujunema. Aktide järgi ei tohitud olemasolevatele emissioonipankadele enam uusi juurde asutada, likvidatsioonile ei tohtinud uut panka järgneda ning ühes olemasolevas pangas ei tohtinud üle kuue osaniku olla. Fikseeriti seega 205 era- ja 72 aktsiapanka rahatähtede väljaandmise õigusega. Emissioonipankade tegevuse kitsendamisega pidi siin asjaolude sunnil tekkima teine süsteem, ja selle esindajaks olidki uued deposiitpangad, mõõduandvamad neist: London and Westminister Bank 1833. aastal, London Joint Stock Bank 1836. aastal ja Union Bank of London, 1839. aastal asutatud.

Inglise pangaaktidega, millistesse sisse põimitud David Ricardo kvantiteediteoorial põhjenev *currency*-printsiip, sai sealne rahaasjandus väga raskepärase kuju, pangatähtede emissioon sai Bank of England'i keldrites oleva kullatagavaraga piiratud; sellest on aga tingitud ka tšekisüsteemi ja clearingi soodus areng inglise arveteõienduses. Pangatšekkidega maksmist, mis muidugi eeldab kõigepealt jõukat kodanikkude klassi kogu maal, on soodustanud eriti Londoni suured deposiitpangad.

Peale Bank of England'i ja deposiitpankade domineerivad Inglise raha- ja kapitaliturul veel *Foreign and Colonial Banks, Merchant Banks, Finance C-nies, Trust C-nies, Investment C-nies, Billbrokers,* edasi nn. promoterite ja brokerite firmad. Inglise raha- ja kapitaliturg on partitsipeeritud, krediidiasjanduse üksikute funktsioonide kandjateks on spetsiaalfirmad, ettevõtted ning isikud. Kogu süsteemi ühendab Londoni börs, mis eraõiguslikul alusel ellu kutsutud, riigivalitsuse organite järelevalvest ja vahelesegamisest vaba, ning millel on isegi Briti peaemissioonipangal, Bank of England'il, võrratult vähene osatähtsus. Kesk-Euroopas, eriti Saksamaal, esineb iga suurem krediitpank omaette väikese börsina, asutamist, ümbermuutmist ja effektideplatseerimist suuresti oma ressurssidega läbi viies ning nõudmisi effektide komisjoniärist oma tagavaradega rahuldades. Londonis kontsentreerub krediidijäri väikesemate vahemeeste, brokerite ja promoterite, kaudu otseselt börsile. Uute aktsiaseltside ellukutsumisel on aga mõõduandev underwriterite süsteem, mille puhul aktsiaseltsi asutajale kõigepealt brokerid ja promoterid nõuandjatena abiks on, ning need aktsiad, milliseid vastaval finantseerimislepingul üksikute *Finance-, Trust-*, või *Investment*-kompaniide poolt ära platseerida ei suudeta, nende eneste poolt üle võetakse.

---

[1]) Paul Model, Die grossen Berliner Effektenbanken (Herausgegeben von Dr. E. Loeb), Jena 1896. — Dr. W. Huth, Die Entwicklung der deutschen und französischen Grossbanken, Berlin 1918.

[2]) Dr. Fr. Burkart, Die fünf grossen englischen Depositenbanken, Basel 1925.

Adolf Weber [1]), arvustades Inglise ja Saksa krediitpankade süsteemi, ilmestab Saksa ettevõtteid deposiidi- ja spekulatsioonipankadena ning Briti instituute puht-deposiidipankadena, eelistades seejuures — Bagehot'i mottol: *„If we wish to work safely, we must study our banking system"* — Inglise krediitpanganduse süsteemi. Walter Bagehot seletab aga ise oma raamatus [2]), et mingit krediidisüsteemi, mis aastate jooksul kasvanud äritegevusele kohaldunud ja inimeste harjumuste kohaselt sisse juurdunud, ei saa veel seepärast muuta, et teoreetikud teda halvaks peavad ja raamatuid selle vastu kirjutavad. Selle põhimõtte alusel saaksime ehk üksnes mõlema süsteemi, niihästi anglosaksi kui ka Kesk-Euroopa panganduse häid ja halbu külgi ette tuua ning neist tarvilikke järeldusi teha.

Tuleb nentida näiteks tõsiasja, et Saksa väliskaubandus on 1887.—1912. aastani suurenenud 225%, Briti oma samal ajal aga ainult 113%, ning seda asjaolu loetakse Saksa krediitpankade süsteemi eduks. Kuid samal ajal ei ole Saksamaal rahakapital siiski niivõrd likviidne, kui ta on seda Londonis. Berliinis töötab küll iga krediitpank ja selle direktor üksikult ja autonoomselt sisemaa majanduse ülesehitamise huvides, kuid seal ei ole aga säärast koostööd maailmamajanduslikus ulatuses kapitali ja töö vahel, nagu seda võimaldab Londoni, kõige uuemal ajal küll juba New-Yorgi börs. On kord tähendatud, et anglosaksi kapital esineb valitsejana, isandana oma vabas levingus ja kontrollitavuses tsentraal-börside kaudu, saksa kapital samal ajal aga üksikute suuremate krediitpankade direktorikabinettide kaudu konkurendina. Põhimõte, et ühes kapitali üle valitsemisega ka inimeste töö üle valitsetakse, võib olla õige, kuid niipalju kui asjatundlikumad pangajuhid seletavad [3]), ei ole nad siiski kapitalivalitsejad kui niisugused (!), sest: „krediitpangad on ainult instrumendid, hääleta samuti kui klaverid, kui nende juures keegi ei istu"... „pangajuhil ei ole rohkem tähtsust kui klaverihääldajal"... „kõige teravamalt tuleb panga instrumentaal-iseloom kriisi aegu nähtavale: nõrkus ei avaldu kunagi selgemini kui madala pangaintressi ja suure tööta tööliste arvu juures"... „Ameerika Ühendriikides, maal kõige vähema panga kontsentratsiooniga, on viimasel konjunktuuriperioodil lühiajaliste deposiitide 30%-lise tõusu juures kaupade hinnad turul vaid 6%-i võrra tõusnud, effektide turu kõrgemad kursid seisid ajaliselt kuude kaupa clearingsumma maksimumist ees, — kindel tõendus, et pangad järgnevad, aga ei juhi"... „tähtis on vaid küsimus, kelle poolt ja millistel põhimõtetel pangainstrumendi võimu tarvitatakse" (!).

---

[1]) Adolf Weber, Depositenbanken und Spekulationbanken, München und Leipzig 1922.

[2]) Walter Bagehot, Das Herz der Weltwirtschaft, Die Lombarden-Strasse, l. c.

[3]) Felix Somary, Bankpolitik, II Aufl., Tübingen 1930, lk. 317—320.

Kui pangategevusse teoreetilist jaotust tuua, siis oleks meil esiplaanil loomulikult kõigepealt nende äritehnika ja ülesanded. Kui seaksime esiplaanile pankade omakrediidi ulatuse, siis esineksid esimeses järjekorras need ärid, kus pank võlgnikuna välja astub, nn. passiivärid, ning teises järjekorras ärid, kus pank võlausaldajana teotseb, nn. aktiivärid. Puhul, kus pank esineb komisjonärina, vahetalitajana, kus tehing pole mõeldav ei passiivses ega aktiivses mõttes, saame indifferentsete äride mõiste, nagu on seda sortide müük ja ostmine, väärtpaberite alalhoidmine, nende üle valitsemine ja effektide komisjon sissemaksuga.

Pankade passiiväridest saame kõigepealt järgmise jaotuse: 1) deposiidipangad, 2) hüpoteegipangad, 3) pangatähtede emissioonipangad, ning jaotuse aktiiväridest: 1) diskontopangad, 2) kontokorrentpangad, 3) lombardpangad, 4) krediitpangad, 5) pikalaenupangad. Praktiliselt küll niisugust jaotust ei saa teha, eriti Kesk-Euroopa süsteemilistele krediit- ja kommertspankadele, ehk, nagu neid ilmestab Adolf Weber, spekulatsioonipankadele, sest seal on peaaegu kõik need ärid ühendatud. Rothschildi erapankuri süsteemiline ühekülgne mahutus- ja finantseerimisprintsiip liiakasuvõtmise põhimõttel ei ole moodsatele krediitpankadele kohane.

Teine ning tähtsam pankade jaotus nende tegevuse järgi on:

I. Kasumajanduslikud pangad.
   1) Krediitpangad.
   2) Hüpoteegipangad.
   3) Finantseerimise seltsid.
      a) Tütarseltsid effektide platseerimiseks ja nende kursi hoidmiseks.
      b) Kapitali investeerimise seltsid (*Investment C-nies*).
      c) Effektide ülevõtmise seltsid.
      d) Kontrollseltsid (*Holding C-nies*).
   4) Vahetalituse firmad.
      a) Maaklerite, brokerite ja promoterite firmad.
      b) *Merchants* (rembours-äri, effektide ja deviiside arbitraaž).
      c) Erapankurid, peamiselt varanduste valitsemise ülesannetega.

II. Ühistegelised pangad.
   1) Ühispangad krediitpankade ülesannetega.
   2) Laenu- ja hoiukassad.
   3) Ühistegelised pikalaenupangad.

III. Üldmajanduslikud pangad.
   1) Emissioonipangad.
   2) Maakondade ja linnade pangad.
   3) Riiklikud pikalaenu- ja hüpoteegipangad.
   4) Riiklikud ja omavalitsuslikud hoiukassad.

IV. Kõigi nende liikide võimalikud omavahelised girotsentraalid.

Kolmas jaotus on nende seltskonnaklasside järgi, kes pankade abi tarvitavad ja kellele need krediite võimaldavad.

Nii jaotus: 1) kaubandus-tööstusepangad, siia alla kuuluksid kõik kasumajanduslikud pangad ning ka Schulze-Delitzsch'i süsteemilised krediidikooperatiivid; 2) hüpoteegi- ja maapangad, alajaotusega: a) hüpoteegipangad a./s-d; b) maakrediidikassad, maakultuuri- ja rendipangad riigi või omavalitsuste vastutusel; c) maa- ja hüpoteegipangad ühistegelises järjekorras; 3) laenu- ja hoiukassad, kas ühistegelistena või riigiasutiste ja linnade poolt ellu kutsutuina.

Lõpuks saaksime pangategevusele anda veel neljanda, juriidilise jaotuse. Pank võib nimelt ellu kutsutud saada: 1) avalik-õiguslikus järjekorras, eriseaduse alusel, ehk siis 2) tema tegevus võib hargneda kaubandus- ja tsiviilõiguslikul alusel: a) üksikettevõttena, b) täisühinguna, c) kommandiitseltsina, d) kommandiitseltsina aktsiatel, e) osaühinguna, f) aktsiaseltsina ning lõpuks i) ühistegelise ettevõtte erinormidel.

*

Mis puutub Eesti panganduse algetesse, siis olid need rajatud ühistegelise pangaäri põhimõtetele. Sest need kasumajanduslikud pangad, mis enne Maailmasõda Eesti ja Liivi kubermangu piirides teotsesid, nii kui Union Panga ja Asov-Don'i Panga filiaalid Tallinnas, samuti Moskva Tööstuse Panga filiaalid Tallinnas ja Pärnus ning Peterburi-Riia Kommerts Panga filiaalid Tallinnas ja Pärnus olid mõeldud vaid deposiitide kokkukorjamiseks Baltimere maades. Ka siinne iseseisev kasumajanduslik pank — Tartu Pank — peakontoriga Tartus ja filiaaliga Viljandis, ning 4 selleaegset pangakontorit: Scheel & Co, Rosen & Co, Hoeppner & Co ning Suure Gildi Pank Tartus, olid mõeldud peamiselt Saksa äriringkondade jaoks.

Revolutsioon Venemaal ja Eesti Vabadussõda tõid siia suured muudatused. Vene krediitpankade filiaalid sulgesid oma uksed ning nende kliendid pidid suuri kahjusid kandma. Kannatasid ka nõrgemad Eesti ühistegelised pangad, tugevamad neist aga — eriti vastastikused krediitühisused — muutusid ümberasutuse korras kasumajanduslikeks aktsiapankadeks.

Eesti oma kasumajandusliku panganduse ajalugu on, vaatamata selle lühikesele perioodile, jõudnud üle elada suuri vapustusi. Lootustäratavamad uuestiasutatud noored krediitpangad: Harju Pank, Kommerts Pank, Diskonto Pank on jäänud nende juhatamisest olenevatel põhjustel maksujõuetuks, nii et 23. märtsil 1932 Riigikogu poolt vastu võetud uus krediitasutiste seadus uute kasumajanduslike pankade asutamist suuresti raskendab ning annab olemasolevad krediit- või kommertspangad alalise riikliku kontrolli alla. Erapankuri tegevus kui niisugune pole Eestis enam lubatud, ning kasumajanduslik pank võib nüüdsest peale ellu kutsutud saada üksnes aktsia-seltsina, põhikapitaliga vähemalt 400 000 krooni, kui tal asukoht Tallinnas, ja vähemalt 100 000 krooni, kui asukoht on Narvas, Pärnus, Rakveres, Tartus, Valgas või Viljandis, ning vähemalt 50 000 krooni, kui asukoht on mujal.

Uue krediitseaduse järgi lubatakse Eestis ainult registreeritud ja tegevusloaga varustatud pangaettevõtetel deposiite vastu võtta, nii et tulevikus tööstusettevõtte omafinantseerimise vorm oma ümbruskonna, ametnikkude ja tööliste hoiusummadega peab ära jääma; — mida aga kahetseb tuleb, kuna see finantseerimise võimalus Inglismaal häid tulemusi on andnud. Raskendatud on samuti erilise börsipankuri tegevus ning sellega ühenduses olev arbitraaziäri, Kontinentaal-Euroopa vormis, puhul, kui Tallinna börs tulevikus laiema tegevusraadiuse saaks.

Kuid need võimalused leiavad tulevikus, arvesse võttes majanduselu liikuvat iseloomu, soodsa lahenduse.

1932. aastal teotses Eestis 12 kasumajanduslikku krediitpanka, 1 pangakontor ning 2 kasumajandusliku ilmega linnapanka. Bilansside kokkuvõttelt esinevad nad järjekorras [1]): Krediitpank, a/s. (bilanss I.V.32. — kr. 32 790 000), G. Scheel & Co, (kr. 21 452 000), Tartu Pank (kr. 7 793 000), Eesti Laenu Pank (kr. 2 313 000), Sakala Pank (kr. 2 199 000), Kauba Pank (kr. 2 257 000), Pärnu Krediitpank (kr. 1 259 000), Tallinna Aktsiapank (kr. 1 430 000), Valga Pank (kr. 1 219 000), Tartu Tööstuspank (kr. 953 000), Viru Pank (kr. 854 000), Võru Pank (kr. 161 000); pangakontor Rosen & Co (kr. 539 000); ning lõpuks kasumajanduslike krediitpankade põhimõtetel juhatatavad 2 üldmajanduslikku linnapanka — Tallinna Linnapank (bilanss I.V.32 kr. 5 470 000) ja Tartu Linnapank (bilanss I.V.32 kr. 2 392 000).

Ühistegeliste pankade koguarv Eestis ulatub 160 peale [2]). Tähtsamad neist on: ühistegeliste asutiste keskpank — Rahvapank (bilanss I.V.32 küll ainult kr. 3 769 000), Tallinna Majaomanikkude Pank (bilanss kr. 7 363 000), Eesti Laenu- ja Hoiu-ühisus Tartus (kr. 6 460 000), Tartu Majaomanikkude Pank (kr. 2 159 000), Viljandi Ühispank (kr. 2 162 000), edasi: Tallinna Laenu ja Hoiu Kassa, Pärnu Eesti Laenu- ja Hoiuühisus, Rakvere Ühispank, Põllumeeste Keskpank, Võru Ühispank, Põllupidajate Ühispank, Tallinna Juudi Ühispank, Põltsamaa Ühispank, Narva Ühispank, Jõgeva Ühispank jne. jne. Eesti emissioonipanga ja Eesti pikalaenu-instituutide juures peatume vastavalt edaspidi.

XXI.

Krediitpankade passiivärid.

Omakapital. Võõrkapital. Deposiitide eritlus ja hankimine. Clearing. Obligatsioonid. Passiivsete vahendite kogumine ühistegelistes ja emissioonipankades. Kapitali laiendamine reservide kogumise ja käitiskapitali dispositsiooni korras.

O m a k a p i t a l võetakse krediitpankades, millised on moodsa panganduse peaesindajad, kokku selle järgi, missuguses juriidilises vormis on vastav ettevõte ellu kutsutud. See juriidiline vorm on peamiselt aktsiaselts ning panga põhikapital rekruteerub aktsiakapitalist. Panga omakapitali ülesandeks on usalduse loomine tema vastu, mis on tarvilik sisemaise tegevuse alustamiseks üldse, ja ka selleks, et ettevõttele tarvilikku väliskrediiti võimaldada. Peale selle tulevad põhikapitalist ja reservidest katta võimalikud kahjud ettevõtte tegevusaja jooksul; tuleb võimaldada ka kindlustust dispositsioonide otstarbeks summadega, milliseid ei saa pangalt tagasi nõuda, ning lõpuks võimaldada nende äride läbiviimist, kus osutub tarvilikuks

---

[1]) Nende rentaabluse kohta vt. V. Feldmann, Erapankade tulud ja kulud 1930. a. Eesti Statistika Kuukiri nr. 118/9, sept. 1931.

[2]) Vt. A. Kask, Ühistegelised laenuasutused, art. koguteoses „Ühistegevus Eestis", Tallinna 1927, lk. 80.

kapitali mahutus pikemaks ajaks. Kui krediitpank on pikemat aega teotsenud ja tema nimi juba üldiselt tuttavaks saanud, kujunenud firmaväärtus, siis võib psüühilistel põhjustel nõue põhikapitali suuruse kohta olla väikesem, ilma et oleks karta pangategevuses kokkutõmbumist. Nii on ka aastakümnete jooksul krediitpankade omakapital vastavalt deposiitide kasvule järjekindlalt vähenenud. London & Westminster'i panga esimene direktor Gilbart pidas veel möödunud sajandi keskel krediitpankade põhikapitalina tarvilikuks ühte kolmandikku kogu nende käitisvahendite summast; praegu ei ole aga Inglismaal ühtegi panka, kus see relatsioon oleks ligikaudugi mõeldav. Felix Somary [1]) andmeil oli omakapital Londoni krediitpankades 1893. a. 15,1%, 1912. a. 9,6% ja 1929. a. 6% bilansi summast. Suurtes Prantsuse krediitpankades oli omakapital 1912. a. lõpul ainult 14,6% ja 1929. a. lõpul 7,6% kohustustest; Berliini pankades 1912. a. lõpul 30% ja 1929. a. lõpul 6,7% bilansi summast. Omakapitali ja deposiitide vahekorda hinnatakse Rootsis võrdarvuga 1:4, Kanadas ja Põhja-Ameerika Ühendriikides 1 : 7 ning Inglismaal 1 : 13; on üldiselt maksev tendents, mille järgi ühes krediitpankade kontsentratsiooniga nende omakapital, võrreldes deposiitidega, väheneb.

Vastupidi sellele tendentsile on Eesti uue krediitasutiste seaduse järgi 23. märtsist 1932. a. krediit- või kommertspankade filiaalide asutamine kitsendatud; on ette nähtud määrus, mille järgi tuleb iga osakonna kohta peapanga põhikapitali seevõrra suurendada, kui palju oleks tarvis iseseisva panga avamiseks filiaali asukohas.

K r e d i i t p a n k a d e v õ õ r k a p i t a l [2]) kujuneb nimetuste all: kreeditorid, võõrad rahad, deposiidid, hoiusummad. Kõigepealt on need klientide majapidamiste kassaülejäägid, mis pankadesse kas tšekkide väljalunastamiseks või ülekande järjekorras teistele arvetele sisse makstakse; peale selle tulevad sissemaksud klientide poolt inkassoks antud tšekkidest. Need hüvistused on kõige tuntumad Inglismaal ja Ühendriikides, kus tšekiliiklemine ja clearing on arenenud kõige jõudsamini.

Teises järjekorras tuleb nimetada neid summasid, mis mahutatakse pankadesse klientide eramajandusliku sissetuleku ja vastava konsuumi vaheajaks. Nende summade suurus on väga kõikuv ja sõltub rentide, üüride, palkade maksmise tähtaegadest ja perioodidest. Nende summade mahutustähtaeg kõigub ühe nädala ja ühe aasta vahel.

Kolmandaks tulevad pankadesse kreeditoridena mitmesugused osamaksud eramajapidamistest ja ettevõtetest, mis jäävad panga käsutusse selle momendini, kus nad kujunevad kestvateks mahutusteks

---

[1]) Felix Somary, Bankpolitik, l. c. lk. 12.

[2]) Vt. ka Dr. S. Jacobi, Versuch einer volkswirtschaftlichen Unterscheidung der Bankdepositen, Stuttgart 1912.

effektide ja rentide ostmise kaudu, või lähevad otsese finantseerimise otstarbel teistesse ettevõtetesse üle.

Neljandaks on sissetulekud konsortsiaaläridest, mis panga poolt kliendi huvides läbi viidud, või laenudest, mis pank klientidele väljastpoolt muretsenud, niipalju kui kohaletoimetatud rahad mitte korraga pangast ei välju; teinekord on vastavate klientide hüvistused seotud ka panga laenuhankimise tingimustega.

Eespool toodud neli võõraste rahade jaotust kantakse Saksamaal krediitpankade passivasse nimetuse all: kreeditorid.

Viiendaks tuleb märkida deposiite, otsema nimetusega hoiusummasid, niipalju kui need kogunevad panka ainult intressi huvides ja nende juures lähemal ajal investeerimist või äratarvitamist pole ette näha.

Inglismaal on mõiste „deposiidid" palju laiaulatuselisem kui Saksamaal, nii viib inglane deposiidihüvistuse alla ka panga enda poolt lubatud, kuid mitte veel välja võetud krediidid. Kõik võõrad rahad Inglise pankades jagunevad kontokorrent-rahadeks *(current accounts)* ja deposiitrahadeks *(deposit accounts)*. Kontokorrentrahad on peaasjalikult ärimaailma käitisreservid, deposiidid seevastu kapitalid, millistel pole otsemat konsuumi ette näha — hoiusummad. Kontokorrent-hüvistusi saab tšekiga käsutada, mitte aga deposiite. Nende väljavõtmiseks nõuavad Inglise pangad ülesütlemisaega vähemalt 7-me päeva ulatuses.

Kesk-Euroopas on seevastu igasuguste deposiitide juures mõõduandev intressitasu klientidele, mis on seda suurem, mida pikaajalisemalt ja kestvamalt pangahüvistus tehakse. Nii arvestatakse Kesk-Euroopas harilikult kõige madalamaid intresse deposiitidele päevase ülesütlemise õigusega kliendile (siia kuuluvad siin ka kõik tšeki-, giro- ja ülekandehüvistused), natuke kõrgemad pangaintressid makstakse deposiitidelt kindla ülesütlemise tähtajaga ning veel paremad tingimused on deposiitidel kindla hoiuajaga.

Eritähtsust omab krediitpankade äripoliitikas filiaalide asutamine hoiusummade ligitõmbamise mõttes [1]); seda tegevust tuntakse ka krediitpankade ekspansiooni mõistena. Suurte krediitpankade deposiidikassade — filiaalide ülesandesse kuulub peale deposiitide vastuvõtmise veel konsortsiaalasutuse ja ümbermuute-effektide platseerimine oma ümbruskonnas letiärina ja effektide komisjoniäri

---

[1]) Deposiitide kogumises sammuvad esirinnas praegu P.-Ameerika Ühendriigid, kuid ka olukord Euroopas on muutunud: Bagehot'i järgi oli kontrollitud deposiitide suurus Londonis 1872. aastal 120 miljonit £, Saksamaal ainult 8 miljonit £. 1929. aastal oli juba 5-l Saksa suurpangal 11,4 miljardit ja 5-l Inglise suurpangal 33,2 miljardit riigimarka deposiite. (Vt. G. Obst, Geld-, Bank und Börsenwesen, Stuttgart 1930, lk. 159.)

klientide huvides börsil. Olulisem neist on küll kreeditoride ja deposiitide sisseimemine, ja selle edukamaks läbiviimiseks on uue deposiidikassa avamise puhul vägagi mõeldav esialgne laenude andmine selleks, et filiaalide ümbruskonnast kliente ligi tõmmata. Mida rohkem krediitpank puhtkujulisi hoiusummasid oma tegevuskapitali suurendamiseks ligi suudab tõmmata, seda jõudsamaks võivad kujuneda aktiivsed tehingud, seda suuremaks paisub panga finantsiaalne võim.

Sisuline küsimus, millistest ringkondadest krediitpankade hoiusummad rekruteeruvad, küsimus, kas need kogunevad tööstu rite ja kaupmeeste seisvatest kapitalidest või rantjee ja ametnikkude hoiusummadest, samuti kui kogu panga võõrkapitali jagunemine deposiitideks ja kreeditorideks — ning nende omakordne eritlus on tähtis vastavas dispositsioonis nende mahutuste puhul aktiiväride ajatermiinide suhtes.

Nagu juba tähendatud, on Inglise krediitpangad oma ilmelt puht-deposiitpangad, peatähelepanu on pööratud passiivsetele operatsioonidele; sissetulnud summade kasustamine aktiivses korras ja isegi kontokorrent-krediidi ning vekslidiskondi suhtes on normaalselt vähemamõõdulisem kui klientidele võimaluse andmine nende kontokorrent-arvetelt tšekkidega opereerimiseks. Aktiiväride pearaskus laskub effektidekrediidile. Inglise pangandust iseloomustab see, et kõik tähtsamad Kesk-Euroopa krediitpankade aktiivärid, eriti iseseisvad asutamise, ümbermuutmise ja effektideplatseerimise ärid on seal erifirmadele üle kantud. Tuntud tõsiasi on ka see, et Londonis ainult 1—2% kogu päevasest maksmiste läbikäigust, mis ulatub hulkadesse £-miljardidesse, pangatähtedes või kullas läbi viiakse, kõik muu tuleb ümberkirjutusele arvelt arvele tšeki abil ja arvekoja teel. Londonis funktsioneerib kolm clearing-asutist: „City clearing" (asut. 1854. a., käive 1929. a. 39,9 miljardit £) 11-ne suurema panga osanikuna, peale selle „Metropolitan clearing" Londoni postiringkonna pankade tšekkidele (käive 1929. a. 1,9 miljardit £) ning „Country clearing" provintsi pankadele (käive 1929. a. 3,1 miljd. £).

Saksamaal teotsevad clearing-asutistena nn. „Abrechnungstellen der deutschen Reichsbank", asutatud 1883. a. Berliini clearing-asutise kahekümnenelja panga esindajad saavad esimest korda hommikuti kell 9 kokku, kus esitatakse nõudmised üksteise vastu, kontrollitakse dokumente ja aluseid; teist korda kell 11¾ ja viimast korda kell 2. Lõppsumma, mis on üksiku clearingu liikme arvestamislehelt esitada kas deebet- või kreeditsaldona teistele, kantakse peale seda, kui see üksikasjaliselt kontrollitud, aktsepteeritud ja ka aluste ülevõtmise kohta vastav allkiri antud, riigipanga poolt osavõtja girokonto arvele.

Sularahaga maksmine jääb clearingu korras ära, igatahes nõuab Saksa Reichsbank girokonto arvel minimaalset hüvistust (raudne fond) — praegusel momendil Berliini clearingu osavõtjaile vähemalt 1500 riigimarga, teistele aga vähemalt 100 riigimarga ulatuses. Girokonto arvel riigipank intresse ei maksa, ülekanded sünnivad aga tasuta, samuti antakse tasuta välja tšekiraamatud ja eeskirjad [1])

Deposiitide ja kreeditoride juurdetõmbamisega ja krediitide hankimisega teistest asutistest — peamiselt kontokorrent- ja lorokorrespondentarvete korras — ning omade aktseptide müügiga piirdubki krediitpankade peamine võõraste vahendite hankimise võimalus.

Vekslite rediskont ja harukordne pantide edasiandmise võimalus kuuluvad juba likviidsuse probleemi juurde. Seejuures võib soodus rediskondivõimalus emissioonipangas olla krediitpangale heaks tuluallikaks.

Pikaajaliste obligatsioonide väljaandmine, mis tööstuslikus finantseerimiskorras harilik nähtus, ei ole Kesk-Euroopa, veel vähem Inglise krediitpanganduse poolt praktiseeritav, küll aga tarvitavad seda vormi P.-A. Ühendriikide vastavad krediitasutised, eriti *convertible bonds* korras [2]). Pangaobligatsioonide ja pantkirjade väljaandmine seisab hüpoteegipankade-aktsiaseltside ning ühistegeliste ja üldmajanduslike pikalaenupankade, eriti maapankade finantseerimiskavas. Pangaobligatsioonide väljaandmine on Kesk-Euroopas osalt ka vastavate krediitseadustega keelatud; arvestades krediitpankade senist, tööstusele soodsat tegevust, ei ole selleks ka tungivat tarvidust tuntud. Pikaajalise tööstuskrediidi probleem oli teataval määral aktuaalne Saksamaal 1908. ja 1909. aastail [3]); plaanitseti üht erilist tööstuse hüpoteegipanka maa- ja linnamajade hüpoteegipankade ja pikaajalise maakrediidi organisatsioonide eeskujul. Küsimus jäi seal tookord aga lahtiseks, kuna arvati, et tööstusettevõtted leiavad siiski olemasolevate krediitpankade poolt küllaldast rahuldust, ning uuel instituudil tuleks tegemist teha terava võistlusega olemasolevate asutiste poolt; ka kannatas teataval määral teoreetilist fiaskot plaan kinnistada tööstusettevõttele kui niisugusele stabiilsema väärtusega

---

[1]) Vt. ka dr. Siegmund Proebst, Die Grundlagen unseres Depositen- und Scheckwesens, Jena 1908. — Dr. Max Muss, Der bankmässige Zahlungsausgleich in Deutschland, Berlin und Leipzig 1922.

[2]) F. Somary (Bankpolitik, Tübingen 1930, lk. 214) igatahes pooldab neid vähemate tööstuslike ettevõtete mahutuslaenude koonduskohana (krediitpanga vahetalitusel).

[3]) Ernst Sontag, Die Gründung einer Industrie-Hypothekenbank, Berlin 1900. — Felix Hecht, Die Organisation des langfristigen industriellen Kredits. Veröff. des Mitteleurop. Wirtschaftsvereins 1908, Heft VI. — Karl Diehl, Der Plan einer neuen Organisation des langfristigen industriellen Kredits. Bank-Archiv VIII, 12.

hüpoteek, kuna oli teada, et tööstusettevõtte tegevus ja areng sõltub turu olukorrast ja konjunktuurist. Tööstusettevõtte hooned ja muu kinnisvara, mis ühel produktsiooni otstarbel soetatud, ei eelda veel iseendast nende edukat ärakasustamist teise produktsiooniharu poolt. Tuleb nimetada ühe säärase eripanga asutamist Austrias [1]) möödunud sajandi lõpus; see asutis tuli aga peatselt likvideerimisele. Küsimus on nüüd juba, pealesõjaaegses olukorras, leidnud praktilise lahenduse mõningates riikides: Belgias, Poolas ja ka Eestis — riiklikul vahelesegamisel. Suurelt osalt olid need kinnikülmunud riigipankade laenud tööstusele, mis nüüd hüpotekaarkorras uuesti loodud riiklike pikalaenupankade valitsemisele ja sissenõudmisele tulid.

Ühistegelistes pankades, milliste juures peatume teises kohas pikemalt, koguvad omakapitalid osa- ja liikmemaksudest, mitmesugustest trahvirahadest, riiklikest ja kogukondlikest krediitidest; hoiusummade juurdetoomine on seal niisama aktuaalne kui krediitpankadeski; need rekruteeruvad siin peamiselt nõrgajõulisemate kodanikuklasside konsuumülejääkidest.

Vastupidi eespool selgitatud olukordadele, loob emissioonipank oma passiivsed vahendid peamiselt kunstlikult. Emissioonipankade poolt väljaantavaid pangatähti, olgugi et nende tsirkulatsioon seaduse raamidega piiratud, ei saa teoreetiliselt võtta teisiti kui kogu rahvamajanduselt võetud ja kogu rahvamajandusele võimuga peale surutud krediidina.

Erirada on ajalooliselt käinud pangatähtede väljaandmine emissioonipankade poolt Inglismaal, Kesk-Euroopas ja Põhja-Ameerika Ühendriikides. Detsentraliseeritult on esinenud nad peaaegu kõikjal: nii loeti 1844. a. Inglismaal ligi 300 ning P.-A. Ühendriikides veel 1913. a. 7 500 emissioonipanka. Tsentralisatsiooni printsiibile alluvad nad Inglismaal peale Samuel John Loyd'i ja Robert Peel'i reforme (1844), Saksamaal peale 1875. a. ja P.-A. Ühendriikides peale 1913. a. pangaseadust. Mõõduandvaks on jäänud aga kuni senini teoreetilised emissiooni ja kullakatte põhijooned, nii Inglismaal tuntud *currency principle* ja Saksamaal *banking principle*.

Aktsiapankadel, kommandiitseltsidel ja osaühingutel on võimalus omakapitale suurendada dividendide-poliitika põhjal. Avalikud ja kaetud reservid, aktiivosade ülemääraline mahakirjutus, kasukreeditoride sissekandmine jne. on teed, millistel on võimalus puhtkasu ülejääke väljajagamise eest hoida.

Kui olemasolev käitiskapital panga tegevusperioodi jooksul erilistel konjunktuuri olukordadel jääb väheseks, või kui avaneb võimalusi seniseid aktiivseid mahutusi kasutoovamalt ära paigutada, tuleb arvesse omade väärtpaberite müük ja pantimine börsil, seniste

---

[1]) Vt. F. Somary, Bankpolitik, l. c. lk. 213.

osastamiste üleandmine, nostro-korrespondentide käest antud krediitide sissenõudmine, vekslite rediskont, ja koguni, nagu seda Saksa krediitpangad suuresti praktiseerivad, klientide seniste kontokorrent- ja vekslikrediitide ümbermahutus panga poolt organiseeritava klientide firmade ümberasutuse puhul uuesti loodavatesse aktsiapaberitesse või obligatsioonidesse. Ühenduses teenistusega mitmesugustelt uutelt emissioonikrediitidelt ning komisjoniprotsentidega ümbermuutmistegevuselt ja uute effektide platseerimiselt börsil on see äri eriti Saksa krediitpankadele nende ajaloolisel arengul olnud suurimaks sissetulekuallikaks.

XXII.

Krediitpankade aktiivärid.

Lühiajaline ja pikaajaline aktiiväri. Diskontokrediit. Aktseptkrediit. Rembourskrediit. Vinkulatsioonikrediit. Lombardkrediit. Effektidekrediit. Kontokorrentkrediit. Lahtiste raamatuvõlgade diskonteerimine. Avaalkrediit. Asutamise-, ümbermuutmise- ja emissiooniäri. Finantseerimine ja platseerimine. Krediitpanga pikaajalised osastamised kapitaliseltsides. Ehituskrediit.

Krediitpanga tegevuse kardinaalpunktis seisab laenude andmine [1]). Niipalju kui pangad ise oma passiivsel tegevusel krediiti võtavad, on nad ka võimelised seda aktiivses korras välja andma. Alles sel momendil, kus pangad hakkavad võõra kapitaliga töötama, ütleb juba David Ricardo, saame kätte nende tõelise ilme. Loomulikult saab pank aktiivses korras laenusid võimaldada ainult oma põhikapitali ja reservide, deposiitide, kreeditoride ja omaenese krediidiusalduse piirides teistes pangainstituutides, peaasjalikult emissioonipangas. Aktiivses korras välja antud krediitide ulatus ja kvaliteet otsustab samal ajal panga majandusliku jõu ja tugevuse. Loomulikult püüab krediitpank väljaantavaid laene mahutada võimalikult kasutoovamalt, et sellega tõsta oma rentaabluse kvootet, mis talle oluline nii dividendi väljajagamisel kui ka reservide kogumise mõttes. Saabub kardinaalne moment, summad, mis passiivses korras lühiajaliselt sisse tulevad, nagu seda on *call*-deposiidid ja teised päeva pealt välja nõutavad rahad, milliseid pank honoreerib kõige madalama intressiga,

---

[1]) Vt. lähemalt P. Rozumek, Das Kreditgeschäft im Bankbetriebe, Bln. 1923, ja H. Kaeferlein, Der Bankkredit und seine Sicherungen, Nürnberg 1921.

peavad pikemaajalistest aktiivse korra mahutusvõimalustest kõrvale jääma, kuigi krediitpangal sel alal võiksid avaneda kõige suuremad teenistusvõimalused. Krediitpangale võib kujuneda saatuslikuks lühinägelikkus vahetegemises lühiajalise ja pikaajalise aktiiväri vahel. Nii tähendab H. Kaeferlein[1]: „Saatuslik lühiajaliste krediitide kokkupõimimine pikaajalistega on juba keskajal esimestele Itaalia pankadele toonud kokkulangemisi ning ikka on see aegade jooksul viinud katastroofidele; nende ärahoidmine seisab ka praegu veel pangapoliitika keskpunktis, nii et Hankey, üks Bank of England'i direktoreid, täie õigusega võis ütelda: „tubli pangadirektori kunst seisab selles, et eraldada vekslit hüpoteegist." "

Krediitpankade rentaabluse ja likviidsuse probleem rahva- ja maailmamajanduse tõusvatel ja langevatel konjunktuurilainetel on ikka ja alati olnud pangapoliitika tulipunktis, ning jääbki sinna. Kunagi ei saa krediitpank mõelda sellele, et oma passiivsete summadega finantseerida mingi laevastiku ülesehitamist ja — veel enam — koguni oma hoone soetamine, olgugi aktsiakapitali arvel, on kaheldav. Krediitpangal tuleb finantseerida aktiivses korras võimalikult mitmekülgseid produktsiooniharusid ja kaubandust, alles sel põhimõttel saab hooajalist konjunktuurihädaohtu kõige paremini välja lülida ja luua vaheldussuhted niihästi kaubanduse eriharude kui ka produktiiv- ja konsumtiivkrediidi vahel. Nii tarvitavad kevadel põllumehed seemnevilja ja põllutöömasinate ostmiseks pangakrediiti, maksavad selle aga tagasi sügisel, ajal, kus vilja- ja linakaupmehed, piiritusetööstrid oma vekslid krediitpanka toovad; nii ka üksikute kaubandus- ja tööstusharude omavahelistel vaheldussuhetel.

Aktiivsetest krediidioperatsioonidest toome esikohale d i s k o n t o - ä r i[2]. Vekslil kui niisugusel on majandusprotsessis kaks funktsiooni: ta figureerib siin 1) maksuvahendina ja 2) krediidivahendina. Veksli ostmise puhul panga poolt on juba loodud krediidi vahekord veksliandja ja vekslivõtja vahel, pank ei loo siin teoreetiliselt uut krediiti, vaid võtab üle juba olemasoleva. Veksli väljakirjutamise ja selle vastuvõtmise protseduur baseerub erilistel vekslise-adustiku normidel; vekslil peab olema ettenähtud seaduslik sisu, muidu ei ole ta maksev, võla sissenõudmine tema põhjal on konkursi korras esmajärguline, kord võla sissenõudmiseks väga karm — vasturääkimised vekslipротsessis veksli tekkimise olukorra kohta ei ole lubatavad. Veksel individualiseerib krediidiliiklemist ning pank saab allkirjade kontrolliga võimaluse teha järeldusi teostatud ärist, müügist või ostust, saab seega teatud ettekujutuse allkirjade boniteedist.

---

[1]) Hans Kaeferlein, Der Bankkredit und seine Sicherungen, III Aufl. Nürnberg 1921, lk. 40—41.

[2]) Vt. eriti R. Mayne, Der Discont, Jena 1899.

Panga teenistus vekslidiskondi puhul koosneb intressist ja provisjonist, ning sest momendist alates, kus pank veksli erakätest omandab, sanktsioneerib ta erateel tekkinud krediidivahekorra. Krediitpank võib veksli oma portfellis alal hoida ning ta siis tähtpäeval väljakirjutajaile tasumiseks presenteerida, teiseks on krediitpangal võimalus vekslit edasi anda emissioonipangale, kui veksel vastab selle diskondinõuetele. Krediitpankade diskontomäär on harilikult kõrgem kui emissioonipanga oma, nii et edasiandmine sünnib ka siin teatava vahekasuga. Peale selle on emissioonipangal üle maa suuremas ulatuses filiaale, mistõttu veksli inkasso sünnib siin vähema tüli ja kuluga, niipalju kui maksukoht asub provintsis.

Veelgi madalam diskontomäär on neil vekslitel, kus leiduvad tuntud pankade ja tööstuslike või kaubanduslike suurettevõtete aktseptid; need vekslid on sageli ka puhtakujulised finantsvekslid, kuna neil ei tarvitse aluseks olla erilist kaubaäri tekkimispõhjusena; nad tulevad diskonteerimisele, ja seda sageli otseteed börsil, nn. eradiskondi määraga. Eradiskont võtab tihti rahvusvahelise kapitali ülekandmise ilme ning on tähtsaimaks teguriks emissioonipanga, rahvamajanduslikus ulatuses mõõduandva, diskontomäära fikseerimisel.

Kõige kallim diskontomäär on liiakasuvõtjate ja mustbörsi krediiditehinguil. Siia tuleb see vekslimaterjal, mis krediitpankades ebasoliidsuse pärast vastuvõtmist ei leia.

Eesti krediitasutiste seaduse järgi diskonteerivad meil krediit- või kommertspangad neid veksleid ja äritehinguist järgnevaid kohustusi, summades vähemalt üle 30 krooni, milliste tähtaeg ei ole üle ühe aasta ja milliste järgi vastutavad vähemalt kaks maksujõulist isikut. Eesti Panga seadusliku põhikirja järgi saab aga edasi diskonteerida emissioonipangas üksnes neid siseveksleid, mis on heas usus tehtud ärilise tehingu tulemused, mille järgi kaks või enam täiesti maksuvõimelist isikut vastutavad ja mille tähtajad pole pikemad kui kolm kuud. Eesti Pank rediskonteerib veel põllumajanduslikke veksleid mitte üle kuuekuulise tähtaja ja metsatööstuslikke veksleid mitte üle üheksakuulise tähtaja, kuid viimaseid mitte üle 40% kogu oma sisevekslite summast.

Nii saab krediitpank Eestis emissioonipangas edasi diskonteerida ainult kaubaveksleid, ja neidki kõige kõrgemalt kolmekuulise tähtajaga; ära jääb finantsvekslite edasidiskonteerimise võimalus. Kuna meil pole Lääne-Euroopa stiilis funktsioneerivat effektide börsi, siis peaks meil ka nimetus finantsveksel ära jääma, ning viimase asemel ongi meil juba sisse juurdunud teine nimetus ja mõiste, nimelt „sõbraveksel", millisel aga oma iseloomu kohaselt ei tarvitse olla kapitalijõulisi allkirju.

Et veksli eriliikidest veel mõnda erimõistet tuua, siis nimetame ainult ratsamehe- ja keldrivekslit; mõlemate aluseks on ebareaalsed operatsioonid ja nad lükatakse pankade poolt tagasi, niipalju kui neid ära tuntakse. Ratsamehe-vekslil aktsepteerib vastuvõtja välja-

kirjutajale ja väljakirjutaja omakorda ühel teisel vekslil vastuvõtjale; mõlemad vekslid diskonteeritakse ja prolongeeritakse uute vekslitega senini, kuni mõlema käemehe „ärivõimalused" nende „väljaostmist" võimaldavad. Keldriveksli puhul on vastuvõtja fingeeritud, ehk täitsa varanduseta ja sissetulekuta isik; paberid kannavad, et nende tõelist ilmet peita, domitsiilmärkust — maksukohaga mingis pangas, kuhu siis veksli väljakirjutaja aegsasti, niipalju kui vekslit üldse välja lunastada soovitakse, vastava summa deponeerib.

Veksli õiget iseloomu on siis raske tabada, kui diskonteerijale pole teada kaubaäri põhijooned, millisel ta baseerub. Näiteks: mingi ketrusevabrik tellib Ameerikast puuvilla ja aktsepteerib Ameerika firma kohalikule esindajale; ärakedratud villa müüb ta mõne päeva pärast kudumistöökojale selle aktsepti vastu; kudumisvabrik müüb kangad värvalile ja võtab (Saksamaal sealse 3-me mehe veksli — trati — korras küll — *„tõmbab"*) omakorda selle peale veksli. Igat säärast vekslit peab võtma soliidsena kaubavekslina, igaüks neist on kolme kuu peale välja kirjutatud, kuid siiski on kõigi kolme veksli aluseks enamvähem üks ja sama kaup, kuigi faktuur ja veksel ise ehk kaubaprodukti õilistamiskorras on suurenenud. Siin on moment, kus isegi karmimad seaduse paragrahvid finantsveksli ja kaubaveksli vahel vahet ei suuda teha; eramajanduslik käibe kiiruse moment on siin finantseerijaks *eo ipso*.

Krediitpankade diskontokrediidist erineb veidi a k t s e p t k r e d i i t. See on oma vormi poolest samuti vekslikrediit, ainult selle vahega, et pank siin kliendi poolt esitatud trati ise aktsepteerib ja sellega veksli väljakirjutajale võimaluse annab panga allkirjaga varustatud paberit mujal diskonteerida. Kaubaveksli juures vastutavad veksli väljakirjutaja ja vastuvõtja mõlemad oma allkirjadega selle boniteedi eest pangale, aktseptkrediidi puhul on aga trati väljakirjutaja vastava aktseptatsiooni lepingu põhjal ka tsiviilprotsessi korras võlgnik pangale. Aktseptkrediidi võtja diskonteerib pangaaktsepti võimalikult eradiskondiga börsil või mingis teises krediitpangas ja saab sel teel raha palju odavamalt kui hariliku kontokorrent- või lombardkrediidiga; pank aga teenib provisjoni, ilma et tal sularaha üldse tarvitseks välja anda. Nõrgemajõulistel pankadel tuleb selle krediidiäri puhul siiski suurt riisikot kanda, eriti konjunktuuri pöörangul, kus aktsepteeritud vekslid tihti endal tulevad välja lunastada. Välismaal on aktseptkrediidi vorm eriti tööstuses suuresti praktiseeritav, eriti käitiskapitali nappusel töölistele palkade maksmisel ja toorainete ostudel. Krediitpankade omavahelised vastastikused aktseptid on ehtsad finantsvekslid, veel enamgi, ratsamehe-vekslid, nende ülesandeks on spekulatsioon börsil ning nad ei kuulu emissioonipankade rediskondi alla. Krediitpankade kontsentratsioonil on see finantseerimismoodus aegajalt ikka vähemaks jäänud.

Suur osa pangaaktseptidest, kuivõrd nad astuvad ekspordi-impordi teenistusse [1]), on nüüd hoopis teise ilmega, niipalju kui väliskaubanduses väljasaadetud kauba tasumiseks pangakrediiti tarvitatakse. Säärane pangaäri kannab r e m b o u r s - k r e d i i d i nimetust ja on oma ilmelt kaupade pantimine ühenduses vekslikrediidiga. Nii ostab Euroopa kaupmees puuvilla P.-A. Ühendriikidest ning ei saa selle eest mitte kohe maksta, kuna ju kaup enne Euroopasse peab tulema ning ka peale selle veel kulub aega, kuni tarvilisel määral ostjaid leidub. Ühendriikide farmeriteühing, kes kauba müüs, võiks nüüd Euroopa importijalt võtta veksli. Viimase firma on aga P.-A. Ühendriikides tundmatu, ja kui sealne farmer võimalikul juhul ettetellitud veksli Euroopa importija allkirjaga panka viiks, siis keelduks see seda diskonteerimast. Sel põhjusel palub importija mingit Euroopa panka, enamasti mingit Londoni instituuti, võimaldada temale rembours-krediiti, see tähendab tema asemel aktsepteerida, mille vastu puuvill panditakse. Pank annab oma asemikule, esindajale või kontokorrent-ühendusele Ühendriikides käsu Ameerika farmeri tratti saadetise konossemendi ja kindlustuspoliisi vastu aktsepteerida. Ameerika farmer saab siis kohalikult pangalt oma veksli peale aktsepti ning diskonteerib selle ühes teises pangas või börsil, saades nii kaubasaadetise eest laeva väljumisel otsekohe raha. Veksel rändab veidi hiljemini inkassoks Euroopasse, lunastatakse siin aktsepteerimiskäsu andnud panga poolt välja, vastuväärtuse maksab aga importija selle järele, kui ta puuvilla kohalikul turul on ära müünud. Senini kui puuvill pole müüdud, hoiab rembours-krediiti võimaldaja pank konossemendi ja kindlustuspoliisi enda käes, kui kaup saadetakse edasi raudteega või siselaevadega, siis raudtee-dublikaadi ja prahikirja ning kauba mahutusel laagrimajasse — laagritähe.

Vastupidine äri ilmneb ekspordil Euroopast P.-A. Ühendriikidesse, või ka juhul, kui võtame võiekspordi Tallinnast Londoni; siis annab siin Tallinna eksportija vekslile allkirja Londoni panga korrespondent Londoni importija ülesandel. Tallinna võieksportija saab veksli juba kauba väljumisel Tallinna sadamast diskonteerida, saab samal päeval võiprodutsentide arved õiendada, ning oma tegevuskapitali tarvitseb tal olla minimaalses ulatuses. Et see siiski tarvilik on, selgub sellest, et rembours-krediiti võimaldav pank ei aktsepteeri vekslit kunagi kaubasaadetise faktuuri täies ulatuses, eriti veel siis, kui on karta produkti hinna langust maailmaturul. Rembours-krediit võib kergesti kujuneda lombardkrediidiks, kui importeeritud kaubale

---

[1]) Vt. Walter Schuster, Finanzierungsprobleme im Aussenhandel, Stuttgart 1931. — A. Koch, Der Warenkredit der Banken und seine Sicherstellung, Jena 1922. — H. A. Simon, Die Banken und der Hamburger Überseehandel, Stuttgart und Bln. 1909.

ei leidu kohe ostjaid. Võib isegi juhtuda, et pangal endal tuleb kaupa laagrihoonest turustada suurkaubanduse oksjonite korras, või kuidagi teisiti ära müüa.

Rembours-krediidi pea- ja eriinstituudid asuvad Londonis; alles viimasel aastakümnel on New-York üksikute kaupade, nagu puuvilla, suhkru, kohvi, siidi ja teravilja suhtes tähtsuse omandanud ning Kontinentaal-Euroopa, eriti Saksa väliskaubanduse teenistuses on omamaa suurpankade kõrval suurel määral Amsterdam.

Rembours-ärist erinev on krediitpankade *vinkulatsiooniäri* raudteel veerevate kaupade alal. Viimased adresseeritakse eksportija poolt välismaal panga nimele ja see tasub faktuuri välismaa eksportija ja sisemaa importija vahele lülitud vahekaupmehele. Kauba kohale jõudmisel lunastab importija selle pangast. Vinkulatsiooniäri on Saksa ja Austria krediitpankade iseärasus, ta esineb peamiselt teravilja ja kanamunade transpordil Poolast ja Galiitsiast.

Lombardäri mõte peitub lühiajalise krediidi andmises kergesti realiseeritava pandi vastu; krediit antakse siin vastandina kontokorrent-krediidile, mille juures kohe lähemalt peatume, peamiselt ühekordse kindla summana, niisama tuleb ta ka tagasi maksta. Pantimise alla kuuluvad objektid on: 1) börsivõimelised väärtpaberid, 2) väärtmetallid, 3) mitte kergesti halvaks minevad kaubad ja agraarproduktid, nagu suhkur, piiritus, puuvill, vill, kohv, kautšuk jne.; ära jäävad peamiselt objektid, mis küll kergesti realiseeritavad, kuid esinevad suurtes massides, nagu kivisüsi, heinad, õled. Pearõhk asetseb edasipanditava objekti hinna stabiilsusel, vähem tähtis on krediidisaaja isik; mida kergem on panti realiseerida, seda suurem protsent tema väärtusest laenutatakse: riigi võlapabereid, linnade obligatsioone, väärtmetalle jne. lombardeerivad pangad suurema protsendiga nende turuväärtusest.

Eesti krediitasutiste seaduse järgi saavad krediitpangad lombardeerida kulda 95%, börsil noteeritavaid riigi- ja riigi poolt garanteeritud protsentpabereid 90%, börsil noteeritavaid aktsiaid, osatähti, pantkirju 75% ulatuses nende börsihinnast; konossemente, prahikirju, laagritähti ja mitmesuguseid kaupu 75% ulatuses nende turuhinnast. Laenude andmine on võimaldatud krediitasutiste seaduse järgi ka kinnisvaradele ja laevadele kinnistatud obligatsioonide vastu. Neisse obligatsioonidesse võib mahutada krediitpank Eestis koguni tervelt ühe kolmandiku väljaantud laenudest. Keelatud on aga obligatsioonide vastu laenu andmine, millistel on eelnõudmisi enam kui kaks kolmandikku kinnisvara väärtusest panga hindamise järgi, või kui nende eelnõuete summa ületab ühe viiendiku panga põhi- ja tagavarakapitalist. Kuigi ette tuuakse[1]), et Inglise-Ameerika krediitpankade praktikas säärased kinnisvarade ja koguni laevade (!) obligatsioonide vastu laenu andmised on tavalised operatsioonid, peab tähendama, et seda nähtust, mis pikaajalise krediidi seadusliku reglemendi puudumisel Inglismaa provintsis küll esineb, siiski ei saa heaks kiita[2]). Saksamaal, Austrias ja Prantsusmaal on säärane hüpo-

[1]) M. Pung, Ed. Vendelin ja A. Kukk, Krediitasutiste seadus seletustega, Tallinn 1932, lk. 23—24.

[2]) Vt. ka F. Somary, l. c. lk. 198.

tekaarkrediit regulaarsest pangaärist ka neis pankades teravalt lahus, kus esineb mõni pikaajalisema hüpotekaarkrediidi vorm, näiteks ehituskrediit. Eriti riskantne on krediitpangale laenude andmine laevaobligatsioonide vastu, arvestades laeva kulumist, vananemist ja laeva prahihindade kõikuvust; Kesk-Euroopas on laevaobligatsioonide vastu laenude andmine eriliste laevahüpoteegipankade ülesandeks, viimased on arvult õige vähesed ning ellu kutsutud tütarseltsidena suurpankade poolt. Laene antakse peaasjalikult sisevete laevade hüpoteekide alusel. Laenude andmine kinnisvarade ja laevaobligatsioonide vastu näib olevat ja jäävat Eesti krediitpankade iseärasuseks.

Pantlaenude väljaandmisest pangale üleantavate effektide vastu erineb *effektidekrediit börsi korras*. Siin võime eraldada kolm juhtu. Esimene on antud sellega, kui panga klientidel on vaja börsil effekte osta või müüa, samal ajal ei oma nad aga tarvilikku summat nende hinna lõplikuks tasumiseks. Sel puhul võib pank vastaval sissemaksul (Eesti krediitasutiste seaduse järgi on sissemaks ette nähtud riigi- ja riigi poolt garanteeritud ning omavalitsuste protsentpaberite ostu puhul 10% nende börsihinnast, eraväärtpaberite ostu puhul 25% nende börsihinnast ja mittenoteeritavate väärtpaberite ostu puhul nende ostuhinna terves ulatuses) komitendi ülesandel nõutud paberid osta ning neid komitendi arvele kirjutades oma effektidedepoos nii kaua alal hoida, kuni nende kogu hind tasutakse. Säärane *effektideäri sissemaksuga* on panga klientidele ilmselt spekulatiivne äri, pank omalt poolt peab selle järgi valvama, et sissemaks oleks küllaldane ja et ostetud effektidel oleks laiaulatuseline turg, kus neid juhul, kui klient satub maksuraskustesse, saaks ära müüa.

Teine võimalus krediitpangal effektidekrediidi andmiseks on *reportäri* korras börsiliikmeile. Sel juhul võimaldab krediitpank lühiajalist rahaturukrediiti börsiliikmeile, s. t. teistele pankadele, pankuritele ja brokeritele, kui need börsil termiiniäride korras ette võetud tehinguid soovivad prolongeerida. Sel juhul võimaldab reportkrediiti andev pank effektidekrediiti kauba börsihinna kogu ulatuses. Prolongeeritavad effektid kirjutatakse börsiliikmete äride likvidatsioonibüroos või ühingus effektidekrediiti võimaldava panga nimele, kohustudes neid järgmisel temiiniäride likvidatsioonitermiinil prolongeerivale börsiliikmele krediidi tagasimaksmisel välja anda. Reportäri korras antud krediit on seotud veidi suurema riisikoga kui harilik krediitpanga komisjonieffektideäri sissemaksuga oma klientidele; juhtub nimelt mõni börsiliige, kellele reportäri korras krediit võimaldatud, maksujõuetuks jääma, ning paberi väärtus on langenud, siis tuleb pangal kanda suuremaid kahjusid, kuna krediit oli antud 100 % ulatuses tehingu päevakurssidest.

Kolmas võimalus effektidekrediidi korras on harilik börsi lombardäri „ultimo", „kindla" ja „päevase" börsiraha nimetuse all. Börsiliikmed võimaldavad nimelt igal ajal üksteisele krediite vastavate börsimäärade alusel. „*Ultimoraha*" antakse kuni kuu lõpuni,

„kindel raha“ kuni kokkulepitud päevani ja „päevane raha“ ülesütlemise õigusega mõlemilt poolt, alates järgmisest börsipäevast. Neid sarje on eriti usaldusväärsetel börsiliikmetel võimalik saada ka ilma pandita.

Tähtsaim krediitpankade äri aktiivses korras ning ühtlasi ka täienduseks diskont- ja lombardäridele on kontokorrent-krediit[1]).

Produktsiooni ja kaubanduse protsessis ei saa ettevõtja oma varade osi suurel määral ära pantida, kuna nende kohalolu on ettevõtte tegevuse jätkamiseks tarvilik ning nad on ka oma koosseisus muutuvad. Niiviisi saab aga ettevõte kogu likviidse aktiva ulatuses krediitpangalt personaal- või reaalkrediiti. Krediidi kindlustuseks nõutakse viimasel puhul kindlustusvekslit või muud lisapanti. Kontokorrent-krediidi avamisel nõuab pank harilikult kliendi raamatute ja viimaste tegevusaastate bilansside esitamist, hangitakse teateid küsimusse tuleva firma kohta ka mujalt, kuid kogu ettevaatuse juures ei saa pank tihti hoiduda sellest, et klient ka teiste asutiste ja isikutega krediidisuhetesse ei satu. Nõutakse sel puhul kliendilt küll allkirju ainult üheks pangaühenduseks, kuid neid ei saa pankade omavahelise võistluse juures kindlasti ära hoida; abiks on siiski, niipalju kui on näidanud Ameerika, kõige suurema pankade detsentralisatsiooniga maa, krediitpankade omavaheline teadetetsentraal, mis kaitseb panku kahekordse krediidivõtmise vastu. Ettevõtete bilansside aktivas omavad suurimat tähtsust kontokorrent-krediidi võimaldamisel selle vabad ja likviidsemad osad, eriti maailmaturu väärtusega toorproduktid ja valmiskaubad, kuna ümbertöötamisel olevad ained omavad pangale likviidsuse mõttes vaid teisejärgu tähtsust.

Kontokorrent-korras saavad ettevõtted krediitpangalt peamiselt käitiskrediiti, vähem rakendus- ja effektidekrediiti; kontokorrent-krediidi suur erinemine teistest pangakrediidi vormidest seisab vaid selle intresside arvestuses. Nimelt on kontokorrent-korras kummalgi kontrahendil, nii pangal kui ka selle kliendil, teineteise vastu nõudmisi, mis tühistatakse perioodiliste saldodega ja nende aktsepteerimisega. Kontokorrendiarvutuses tarvitatakse progressiivset, retrograadset ja staafelmeetodit, panga raamatupidamise süsteemis harilikult küll viimast, ning harilikult on siin deebetintressidel kõrgem määr kui kreeditintressidel; intresside kõrgus oleneb kohalikust rahaturu pingest ja on normaalselt deebetis punkti võrra kõrgem ning kreeditis punkti või pooleteise võrra madalam kui emissioonipanga diskontomäär; peale selle arvestab pank kliendile arve avamisel veel

[1]) Vt. ka S. Buff, Das Kontokorrentgeschäft im deutschen Bankgewerbe, Stuttgart und Bln. 1904.

avamise, tarbekorral mõne teise provisjoni. Kontokorrent-raamatupidamises tuleb aga siiski teha vahet kolme arvete liigi vahel: 1) kreeditoride arved — provisjonivabad, kuna siin on alatine ülekaal kreeditis, mis oleneb panga inkassotegevusest tšekkide, vekslite jne. sissekasseerimisel kliendi huvides, 2) kaetud deebitorid — reaalkrediit kontokorrent-korras, provisjon arvestatakse siin arve üldläbikäigust, s. t. suuremast kontokorrendi-poolest, vahel harva ka saldost, 3) katmata deebitorid — *call*-raha personaalkrediidi korras, provisjon sel arvel on kõrge, eriti ka avamisprovisjon.

Aktiiväridena tuleb veel nimetada lahtiste raamatuvõlgade diskonteerimist[1]) krediitpankade poolt, mis on eriti praktiseeritav Austrias, Prantsusmaal ja P.-A. Ühendriikides. See äri esineb sel juhul, kui pank blankokrediiti kliendile anda ei taha ning viimasel ka häid veksleid diskonteerida ei ole. Panditakse käesoleval juhul pangale kliendi nõudmised tema ärisõprade vastu, siis peab pank arvestama tsiviilnõudmist mitte üksnes oma klientide, vaid ka klientide klientide vastu, mis kujuneb veel eriti riskantseks, kui panga klient oma raamatunõudmised mitmes pangas pandib (!). Seepärast nõutakse ettevaatuse abinõuna raamatuvõlgade diskonteerijalt veel kindlustusvekslit. Saksa pangad on sellest ärist, kui liiga riskantsest, enamasti loobunud, seda enam et säärane krediit ka panga klientide vastu lugupidamist nende ärisõprade poolt ei tõsta.

Avaalkrediit aktiivkorras — teataval määral küll juba indifferentse ilmega — on kautsjoniäri, s. t. delkredere ülevõtmine oma klientide asemel riiklike, kommunaalsete asutiste ja erafirmade vastu. Tarvidus selleks võib tekkida klientide hanke- ja ehituslepingute täitmisel ning oksjonitel. Pank annab oma garantiikirja vastavale asutisele või firmale; tema teenistus seisab provisjonis garantiikirja paušaalsummast, tarbekorral võib ta riisiko mõnele kindlustusseltsile üle kanda.

Eesti krediitasutiste seaduste järgi on krediitpangal lubatud sularahas tehtud sissemaksude, vekslite ja tähtajaliste äriliste kohustuste kindlustusel, kui nende järgi vastutavad kaks maksujõulist isikut, välja anda garantiikirju tähtajaga mitte üle ühe aasta; väljaantud garantiikirjade kogusumma ei või ületada $^3/_4$ panga põhi- ja tagavarakapitalist; panga nõukogu üksmeelsel otsusel võib erilistel juhtudel teha erandeid selle punkti eeskirjadest ja anda välja garantiikirju kuni panga põhi- ja tagavarakapitali summani; sellekohasest otsusest tuleb aga teatada krediitasutiste inspektorile.

Krediitpanga tegevusajal areneb eriti kontokorrent-suhetest väljudes sõbralik vahekord klientidega, ning pank on ka kõigiti neile nende äritegevuses toeks ja abiks. Asutamise-, ümbermuut-

[1]) G. Hartrodt, Die Diskontierung von Buchforderungen, Bln. 1912.

mise- ja emissiooniäri[1]), millistest Kesk-Euroopa segamajanduslikkudel krediitpankadel nende arengu kestel suurim teenistus olnud, eeldab teostamiskõlblikku ideed ning ümbermuutevõimelist objekti. Asutamise ja ümbermuutmise korras omab peatähtsust aktsiaseltsi finantseerimine, s. t. niihästi uue asutise ellukutsumine kui ka üksikettevõtte, täisühingu ümbermuutmine a./s-ks. Momendil tekib ehk arvamus, et ümbermuuteasutamine on kergem kui uusasutamine, kuid terve rida ebaõnnestunud ümbermuuteasutamisi Saksa krediitpankade praktikas räägib selgesti teist keelt. Pangajuhil tuleb ümbermuuteasutamisel, samuti ka uusasutamise puhul silmas pidada arengu käiku terves äri tegevusharus, ja mitte ainult mööduvat konjunktuuri, vaid kestvat arengujoont. On olemas ettevõtete liike kestvalt tõusva puhtkasukvootega, nagu leivavabrikud, milliste took hea organisatsiooni puhul ühes elanikkude arvu tõusuga linnades ja nende ümbruskonnas näitab samuti tõusu tendentsi; on teiseks ettevõtteid, halva tehnilise rakendusega, järjest langeva puhtkasukvootega, ning kolmandaks ettevõtteid konstantse puhtkasuga, kui nad kindlasse kartellorganisatsiooni lülitud ja turustamistendents vastavas suunas on soodus. Konjunktuuri käigule alluvad aga kõik ettevõtted, mõnes majandusharus küll vähem, teises rohkem, ning ümberasutamise aeg on seega väga tähtis ümbermuudetava objekti aktivate hinna pärast. Uued, veel äraproovimata ettevõtete harud ei ole kohased finantseerimiseks; see vaatepunkt taotleb ehk küll kitsidust, kuid on hulgaliste valekalkulatsioonide tõttu pangapraktikas õigustatud. Uute, äraproovimata ettevõtete asutamine on era- ja börsikapitali asi, pank kui võõra raha üle valitseja ei tohi seal möödapäästamatut riisikot enda peale võtta.

Suuremate ettevõtete finantseerimine sünnib Kesk-Euroopa süsteemis ka konsortsiaalkorras mitme pangaasutise ühistegevusel, või ka üksik finantsmaja (Londonis on sedalaadi tähtsaimad asutised Rothschild'i, Schröder'i ja Baring'i firmad, New-Yorgis Morgan'i pangamaja) võtab finantseerimisoperatsiooni juhtimise oma peale ning loob iseseisvalt garantiikonsortsiumi, kellele suurema hulga emiteeritavatest paberitest üle annab. Suurematekst riigiärideks moodustatakse kestvamad konsortsiumid, kus jaotuskvoote üksikute liikmete vahel on alatiseks kindel. Vastavalt kokkulepitud moodusele viivad konsortsiumi liikmed ülevõetud paberid edasi börsile, platseerivad neid filiaalide letiäri alusel klientidele või jätavad oma kätte.

Sel ajal kui Kesk-Euroopas finantseerija pank effektide erafir-

[1]) S. Wolff, Das Gründungsgeschäft im deutschen Bankgewerbe, Stuttgart u. Bln. 1915. — G. Weihs, Die Beziehungen der Banken zur Industrie, Leipzig u. Wien 1921.

malt või riigiasutiselt ülevõtmise puhul need ka otseteed välja maksab ning siis oma filiaalide letiäril või börsil „kursitegemisega" edasi müüb, on Inglismaal [1]) mõõduandev emissioonide garanteerimine, nn. *Unterwriting-System.* Uute paberite emissioon garanteeritakse finantspankurite, *foreign*-pankade ja brokerite konsortsiumi poolt. Läheb see korda, siis saavad nad ilma milletagi garantiikomisjoni, äpardub see aga, siis peavad nad omavahelise jaotuskvoote alusel börsil platseerimata paberid ise üle võtma.

Vähemate ja keskmiste aktsiaseltside asutamine, ümbermuutmine ja uute effektide platseerimine viiakse läbi ilma konsortsiumita krediitpanga poolt. Emiteerija pank teatab sel juhul väljaantavast effektist ja palub oma äriühendusi subskriptsioonist osa võtta; juhul, kui nende eeltellimiste läbi kogu emissioon kaetakse, ei ole börsiplatsementi vaja; teisel juhul aga, ja eriti viimase aja Kesk-Euroopa moodusel, annab pank ainult ühe osa aktsiatest erakätesse, kohustusega neid mitte enne ühe aasta möödumist edasi anda, ja laseb siis ühe vähema paketi samadest paberitest börsile, loob materjali vähesusega kursi tõusu õhkkonna ning platseerib siis juba vahemaržel muu osa emissioonist kõrgemate kurssidega. Säärane platseerimismoodus loob paberite ümber algusest peale spekulatsiooni õhkkonna, missugune asjaolu neile muidugi kasuks ei ole. Asutatavale ja ümbermuudetavale ettevõttele on paremuseks, kui tema paberid lähevad rantjeede, mitte börsispekulantide kätte; viimaste puhul pole ettevõttel loota stabiilsemat valitsemist ja juhatamist.

Platseerimise moodused, nagu neid tarvitavad mõned Prantsuse pangad, kus effektid kantakse pangakomiide poolt erakorteritesse ja pakutakse välja, või nagu neid P.-A. Ühendriikides avalikult tänavail müütatakse, ei kuulu soliidse panga platseerimiskavadesse.

Et emissiooni platseerimine õnnestuks, peab finantseerijal majal olema kapitalituru usaldus, peale selle peavad senised emissioonid olema võimalikult hästi läbi viidud ning lõpuks kapitaliturg kui niisugune peab emissiooni momendil olema likviidne. Kardetav on finantseerida eriti konsortsiaal- ja platseerimisäriga ühel ajal asutatavat või ümbermuudetavat ettevõtet ka mahutuskrediidiga. Seesugune „täiuslik" kontroll põhjustab siis koguni kaubaosakonnad krediitpankade juures, millistest antakse ettevõtetele kaubakrediite natuuras ning müüakse nende saadusi, nagu see oli mõnede Austria ja Vene krediitpankade juures kombeks enne Maailmasõda. Säärane „segaäri" on põhjustanud ka hilisema Austria Bodenkreditanstalt'i krahhi.

---

[1]) C. W. Frhr. v. Wieser, Der finanzielle Aufbau der englischen Industrie, Jena 1919.

Krediitpanga platseerimistegevusest ja konsortsiaaläridest jääb teinekord pangale soovimatul hulgal effekte portfelli. Säärane e f f e k t i d e ü l e v õ t m i n e ei ole aga krediitpanga likviidsuse mõttes kuidagi soovitav, või olgu siis, et vastavad tagavarad kõige turukindlamatest paberitest hoitakse komisjonimüügi otstarbel tagavaraks. Pankade tööstuspoliitika, võimuküsimus ja kursside reguleerimise otstarve aga tingivad sageli sääraseid juhtusid. Tihti kestab platseerimine aastate viisi, portfellis on „veel mitte platseerimisküpsed effektid", ja sageli jäävad pangad emiteeritavatele paberitele „istuma". Sellest tekivad krediitpankade p i k a a j a l i s e d o s a s t a m i s e d tööstuslikes ja kaubanduslikes ettevõtetes, tekivad vastuolud tööstuse ja panganduse vahel, niipea kui pangad portfellis olevate effektidega püüavad oma mõjuvõimu laiendada tööstuslike ettevõtete juhtimisele.

Saksamaal oli ja on teataval määral ka praegugi sel põhjusel isegi ajakirjandus kahes leeris: ühel pool Reini-Westfaalia suurtööstus Reinimaa ajakirjandusega, eriti „Kölnische Zeitung'iga" eesotsas, ning teisel pool Berliini suurpankade laager oma mõjuvõimuga. Peab aga märkima, et viimasel aastakümnel on võimuvahekord muutunud suurel määral tööstuse kasuks. Nii tähendab F. Somary[1]) sõna-sõnalt: „Suurel New-Yorgi 1929. a. novembri kriisil on tööstusettevõtted, mitte krediidiinstituudid, oma hüvistuste väljatoomisega turu päästnud ning Saksas ei valda tugevam aktsiapank rohkem põhikapitali, kui suurem tööstusettevõte tarvitab puhtkasu väljajagamiseks ühel ainsal aastal."

Hüpoteek, olgu see kustutus- või amortisatsioonihüpoteek, esineb kasumajandusliku krediitpanga normaalses tegevuses, nagu juba kord tähendasime, harva, ja kui ta siin esinebki, siis on tema ülesandeks peamiselt kontokorrent-krediidi kindlustus. Hüpotekaarkrediit on krediitpangale, võrreldes tema teiste äridega, vähem kasutoov, nõuab aga pikaajalist mahutust, mis panga likviidsusele hädaohtlik, — ning hüpotekaarkrediit *on call*'i klausliga polegi enam hüpotekaarkrediit. Ainult üks hüpotekaarkrediidi vorme, nimelt e h i t u s k r e d i i t, on ajalooliselt Kontinentaal-Euroopa krediitpankade arenguga seotud olnud. Isegi üksikud Berliini eeslinnad on *terrain*-seltside ja krediitpankade omavahelisel koostööl üles ehitatud. Ehitusettevõtja või linna maa-alade asustamiseks loodud *terrain*-selts saab nimelt krediitpangalt majade ehituseks laenu. Ehituskrediit makstakse välja pangast osade kaupa, vastavalt ehituse edenemisele, ning kindlustatakse algusest peale hüpoteegiga. Ehituskrediidi andja kannab siis ehitusriisikot. On ehitus valmis, ehitusettevõtja selle aga korratult teostanud, nii et valmisoleva maja edasirealiseerimine võimatuks osutub, siis saab pank ränka kahju. Ei aita ka kunstlikud üürilepingud ja ehitusvigade maskeerimine, krediitpank jääb „maja peale istuma".

---

[1]) Felix Somary, Bankpolitik, l. c. lk. 318.

Loomulikult on ehituskrediidi võimaldamine krediitpankade poolt mõeldav ainult tõusval konjunktuuril, sest ehitustegevus kui niisugune on kõige tundlikum ala konjunktuuriprotsessis. Ehitusturg on esimene majandusharu, mille tegevus jääb liiga ettetikkunud konjunktuuril stoppama, ning harilikult ka esimene, mis kapitalisulavuse alul uuesti elustub. Ehituskrediidi võimaldamisel on siiski krediitpangad, eriti viimastel aastakümnetel, äärmiselt tagasihoidlikuks jäänud; krediiti antakse ainult siis, kui astub vahele mõni pikalaenuinstituut, hüpoteegipank, kes vastava lepingu järgi kohustub majale kinnistatud hüpoteeki maja valmimisel üle võtma ning krediitpangale ehituslaenu tagasi maksma.

XXIII.

Krediitpankade indifferent-ärid.

Giroülekanne. Inkassotegevus. Kauplemine sortidega, välisdeviisidega ja kullaga. Krediit- ja tsirkulaarkrediitkirjade väljakirjutamine. Akkreditiiväri. Klientide effektide alalhoidmine ja nende üle valitsemine. Seifid. Arbitraaž. Spekulatsioon.

Neid ärisid, kus krediitpank passiivses või aktiivses korras oma klientide vastu võlgnikuna või võlausaldajana ei esine, vaid kus pank vastava provisjoni või komisjoni vastu klientide teenimise ülesandeid täidab, nimetatakse indifferent-äride ks. Siin on kõigepealt märkida rahasaadetiste toimetamine kas sularahas väljamaksmiseks teisel paigal, või ülekande korras panga kliendi girokontole, või väljamaksmiseks ja ülekandmiseks teiste pankade arvetele sise- ja välismaal. Väljamaksmise või hüvistuse ülekanne võib järgneda panga poolt kirjalikult, telefoniliselt ja telegraafiliselt, ühes pärast järgneva kirjaliku kinnitusega.

Indifferent-äride korras esineb krediitpankade inkassotegevus, s. t. tšekkide ja vekslite sissenõudmine klientide huvides sise- ja välismaal. Krediitpank võib olla ka klientidele domitsiilkohaks nende vekslite väljalunastamisel. Säärase tegevuse eest võtab pank klientidelt provisjoni. (Inglise deposiitpangad ja Kesk-Euroopa emissioonipangad toimetavad neid operatsioone giroarve korras oma klientidele enamasti tasuta.) Järgneb indifferent-äride korras krediitpankade välisvaluuta, sortide ja välisdeviiside müük, ost ja ümbervahetamine oma klientidele; see

tegevus sünnib panga operatsioonisaali ruumides, vastava letikaubandusena, päevakursside järgi. Müüakse publikule välismaade pangatähti ja vahetusraha, välismaade paikadel väljamakstavaid pangatšekke ja telegraafilisi maksukäske, ostetakse ja müüakse kulda ja teisi väärtmetalle, — selles osas on moodsate krediitpankade tegevus sarnlev keskaegsete rahavahetajate ja lombardidega. Kulla ostmisel ja kogumisel ei saa krediitpangad muidugi võistelda riiklike emissioonipankadega, kelle peaülesandeks on rahvusliku vekslikursi hoidmine. Kuna aga riiklik ja rahvuslik hegemoonia praegusel „kõrge poliitika" ajastul püüab emissioonipankade tegevuse kohta oma mõõduandva sõna kaasa rääkida, siis on tegelikult ka emissioonipankade rahvusvahelisele koostööle ning krediidiprobleemi lahendusele raha- ja kapitalituru likviidsuse mõttes rahvusvahelises ulatuses pandud piirid, ning keskaegse feodaalkorra surve asemel on riikliku ja rahvusliku võimuküsimuse, rahvusliku rendi kui niisuguse esiplaanile toomisega krediitpankade rahvusvaheline vahetalitaja osa piiratud...

Indifferent-ärina märgime järgnevalt k r e d i i t k i r j a d e v ä l j a k i r j u t a m i s e reisijatele ja turistidele neisse maadesse, kuhu nad kavatsevad minna. Krediitkirja väljaandja pank teatab ühtlasi vastavatele instituutidele välismaal väljamaksmisele kuuluva summa ning saadab oma kliendi allkirja proovi. Ei ole väljakirjutajal pangal vastavas välismaa pangas oma alalist arvet, siis teeb ta sinna hüvistuse lühiajaliselt, või väljamaksja pank tõmbab krediitkirja presenteerimisel ja selle täielikul või osalisel väljamaksmisel väljakirjutaja panga peale tšeki, annab selle korrespondentpangale inkassoks või müüb selle börsil. On krediitkirja omanikule, turistile, väljakirjutatud summa kas täielikult või osadena välismaa pankades välja makstud, siis võtab viimse osa maksja pank tühja krediitkirja ära ja saadab selle väljakirjutajale pangale sisemaal tagasi.

Harilikust krediitkirjast erineb natuke t s i r k u l a a r k r e d i i t k i r i, mis kannab teatavas mõttes rahvusvahelise raha ilmet. Nimelt saab tsirkulaarkrediitkirjaga ilma väljakirjutaja panga eelteateta mitmesajas välismaa paigas sularaha. Legitimatsiooniks on ainult krediitkirjal seisev omaniku allkiri, mida väljamaksja pank maksmise puhul tsirkulaarkrediitkirja omaniku allkirjaga koha peal kontrollib. Loomulikult peab tsirkulaarkrediitkirja väljakirjutaja firma omama rahvusvahelist nime; üldiselt on tuntud näiteks American Express Company tsirkulaarkrediitkirjad rahvusvahelises ulatuses; see firma omab ka oma filiaale tähtsamates turistide kogumispaikades üle maailma. Krediitkirjade väljaandmisel arvestatakse provisjoni $^1/_4$—$^1/_3$%-i ulatuses väljakirjutatud summast; firma, kes krediitkirja välja maksab, saab omakorda umbes $^1/_4$%-i ulatuses väljamakstud summast provisjoni; siiski on reisimine krediitkirjaga hõlp-

sam kui igakordne pangatähtede ümbervahetus liikuvate kurssidega, samuti on krediitkirja omanik kaitstud ka varguse eest, kuna allkirjade kontroll ei võimalda võõral isikul krediitkirja kasustamist.

Akkreditiivist ja akkreditiivärist räägitakse siis, kui üks panga klient krediitpanga juures määrab ja sisse maksab teisele teatava summa, mida siis saab käsutada kas kogu ulatuses või osadena. Kui väljamaksmine pangast peab sündima merel ujuvate või laagrisseisvate kaupade dokumentide vastu, siis esineb nn. *documentary credit* [1]); pank võib sularaha väljamaksmise asemel aktsepteerida kaubamüüja veksli, sel puhul koguni oma klienti krediteerides, — viimasel juhul on akkreditiivi võimaldamine juba aktiivne pangaäri. Akkreditiiv võib olla tema tellija poolt tagasivõetav või kindel, viimasel puhul koguni krediitpanga poolt kaubamüüjale kinnitatud.

Järgnevalt tuleb peatuda effektide ja teiste väärtpaberite alalhoidmise ja nende üle valitsemise juures krediitpankade poolt. See, nn. depooäri on ühenduses tulekindlate ruumide hankimisega pangale, samuti erilise depoo raamatupidamisega, mis erineb harilikust panga kontokorrent- ja pearaamatupidamisest. Et vältida kuritarvitusi, peaasjalikult spekuleerimist depooeffektidega, on depooäri, eriti Saksamaal, erilise panga depooseadusega kindlustatud. Nii tulevad kõik alalhoidmiseks ja valitsemiseks panka antud effektid sealt kõrvaldada ja kui kliendi isiklik omandus alal hoida. Effektide hoiuletooja võib ainult erilise loaga igaks korraks pangale võimaldada oma effekte panga varadega üheskoos hoida, loobudes siis vastavast effektide numbrite nimekirjast. Saksa krediitpankades on kujunenud depooseaduse alusel kolm liiki depoopabereid: depoo A — valitsemisele kuuluvad mittevabad effektid, depoo B — provintsipankade poolt suurpankadesse börsikomisjoniäride otstarbel deponeeritud effektid, ning depoo C — nn. *Stückeconto*; sel arvel seisavad panga klientide poolt mitte täiesti väljamakstud effektid, mis tekivad panga effektidekomisjoni äridest klientidele, kui viimased loobuvad osalisel sissemaksul nende numbrite nimestikust. Depoo A ja B effektid ei tule panga bilanssi, seal esinevad ainult panga omad effektid, nii omas tresooris kui ka üksikute korrespondentide juures (nn. „nostroeffektid"), ning depoo C arvel seisvad väärtpaberid.

Peale harilikkude lahtiste depoode ja depooeffektide tresoori on igal suuremal krediitpangal veel üks eriline tresoor kinniste depoode jaoks, see on *depositum regulare* kõige otsesem viis. Siin

---

[1]) K. Oberparleiter, Das dokumentäre Akkreditiv, Leipzig und Wien 1922. — H. Schmidt, Das Akkreditiv- und Rembourgeschäft, Dissertation der Universität Erlangen 1928.

on väga populaarsed nn. seifid pangatresooris ehk teraskambris. Need on üksikud numereeritud kapikesed kahe võtmega, milledest üks jääb pangale, teine antakse kapikese üürimisel panga kliendile. Kapikese juurde pääsemiseks peab siis tema avamise puhul olema kohal ka panga esindaja, samuti ei pääse pank ilma kliendi võtmeta kapi juurde. Säärased teraskapid on kohased stabiilsemate dokumentide, nagu lepingute, hüpoteekide, kindlustuspoliiside, väärtmetallide, kalliskivide jne. hoiuks tule ja varaste eest.

Effektide, s. o. aktsiate, obligatsioonide, rentide ja osatähtede omandamisega ühenduses on aga intressi- ja dividenditähtede sissekasseerimine, uute poognate muretsemine, väljaloosimise kontroll, uute aktsiate nõudmise õiguse kasustamine, aktsiaseltside peakoosolekutest osavõtmine, konversiooni, saneerimise ja fusiooni nähtuste sanktsioneerimine, kursikahjude vastu kindlustamine obligatsioonide ja rentide väljaloosimise puhul jne. Väärtpaberite omamine nõuab kestvat järelevalvet, mõne termiini möödalaskmine võib kaasa tuua intresside ja dividendide kaotuse ning koguni paber ise võib kustutuse ja mitte-õigeajalise uuenduse puhul kujuneda maksvusetuks. Väärtpaberite üle valitsemine teeb kapitaliomanikkudele — rantjeedele palju tüli, ja see tegevus kantakse meeledi üle krediitpangale. Vastavalt peavad töötama siinses depoo-osakonnas ametnikud, kellel on kogu sisemaisest ning isegi välismaisest effektidekapitalismi ulatusest ülevaatlik pilt, krediitpank peab vastavate teadete saamiseks kirjavahetust kapitaliseltsidega, riigi ja kommunaalsete võlaametitega, peab aboneerima end mitmetele teatelehtedele, ajakirjadele, aadressraamatutele jne.

Indifferent-äri otseses mõttes on panga igasugune komisjoni- ja teenimisäri; seda on väärtpaberite ost ja müük börsil, niipalju kui kauba täielik väärtus kliendi poolt tagatakse. Siiski kuulub effektide komisjoniäri osalise sissemaksuga, nn. effektidekrediit aga juba aktiiväri valdkonda, nagu nägime eespool.

Krediitpankade aktiivsete, passiivsete ega indifferentäride hulka ei kuulu pankade endi poolt teostatav deviiside- ja effektidearbitraaž ja pankade omaspekulatsioon börsil. Arbitraaž tähendab kursivahede ärakasustamist ajaliselt üksikute siseja välismaa paikade vahel. Tehakse vahet lihtsa ja kolmnurkse arbitraaži vahel. Kui Berliini pangal näiteks on Londonis võlg tasuda ning Londoni deviis on Pariisi börsil madalam kui kohalikul, siis teeb pank hästi, kui ta muretseb Pariisist vastava välisveksli ja saadab selle Londoni. Lihtsal arbitraažil kasustatakse seevastu ajutisi kursivahesid deviisidel ja effektidel, teatud paberit kohalikul turul odavama kursiga ostes ning mingil teisel börsipaigal samal ajal müügioperatsiooni teostades, või ümberpöördult. Krediitpangad võivad

arbitraažioperatsioonideks sõlmida omavahelise lepingu ning äri kasud *conto à meta* arvel pooleks jagada. Arbitraažitehingutel on deviiside ja effektide kurssidel kohaliselt ja rahvusvaheliselt ühtlane tase. Eriti mõõduandev kogu produktsiooniprotsessile maailmamajanduslikus ulatuses on termiiniäride arbitraaž kaubabörsil, mis tasandab ja nivelleerib hindade kujunemist.

Eri küsimus on, kas krediitpank tohib oma arvel börsil spekuleerida. Spekulatsioon kui majanduslik nähtus on natsionaalökonoomiliselt õigustatud, kuna spekulatiivne tegevus börsil veeretab konjunktuurilise ja loodusjõududest sõltuva riisiko produktsioonilt, eriti raskepäraselt orienteeruva põllumajandusliku produtsendi õlgadelt spekulatiivkapitalile. Eramajanduse seisukohast tuleb aga nõuda, et igaüks, eriti aga krediitpank, spekuleeriks omade rahadega. Seda juhtnööri ei ole neil äridel aga kerge pidada, krediitpank teotseb *eo ipso* võõraste rahadega; igas spekulatsioonis aga, nagu seda arvab mitte keegi vähem kui Ferdinand Lassalle, on rohkem teadmata kui teatud ja ettenähtud asjaolusid, ja seepärast ei anna spekulatsiooni seadused ka kõige asjatundlikumale pangadirektorile ning tõenäosuse arvutuse parimale spetsialistile veel õigust pangadeposiitidega ning klientide effektidega börsile spekuleerima minna.

XXIV.

Rahaturg ja kapitaliturg.

Käitiskrediitide süstemaatika ja loogika. Effektkrediidi ilme. Käitis- ja effektidekrediidi vaheldusvõime. Vahetegemine kapitali- ja rahaturu vahel. Riisiko kapitaliturul. Raha- ja kapitaliturg dünaamika. Mahutuskrediit ja krediitpankade mõjuvõim tööstuse suhtes. Börsi osatähtsuse tõus Kesk-Euroopas.

Rahaturu krediidid, mitte küll täielikult, siiski suuremalt jaolt pankade, eriti krediitpankade, poolt võimaldatud, jagunevad kahte peagruppi, nimelt käitis- ja effektkrediidid. Neile mõlemile erialadele on iseloomustav: 1) lühiajaline tagasimaksmine; 2) nende andmine eriotstarbeks, mille saavutamisega on ühenduses tagasimaksmine; tagasimaksmine oleneb kauba müügist või valminemisest, või spekulatsioonitehingu lõpust; 3) krediidiandja huvi puudumine kliendi tehingu vastu, kuna krediteerimine on talle endale puht-intressiäri.

Kapitaliturg seevastu on pankade pikaajaliste mahutuste kogumõiste.

Käitiskrediitidena kuuluvad rahaturu mõiste alla diskontokrediit, aktseptkrediit, kontokorrentkrediit ja rembours-krediit. Käitiskrediit neis vormides on ettevõtjale normaalsetel aegadel odavam kui omakapital, sest selle kasustamise eest tuleb maksta ainult pangaintressi, mitte aga dividendi; ta on majandusprotsessi vahelduval käibel ka elastsem kui omakapitali kogumõiste ettevõttes: pangad võivad nii ühele tööstusharule, milline sesooniolude tõttu hästi seisab, seda krediiti ajutiselt kasustada anda, mida teine rahulikum ja stabiilsem ei tarvita. Pangad võivad seetõttu omad vahendid viia suuremale pingele, ka võib emissioonipank oma rediskondiga siin otseselt abiks olla. Tööstuslikes ja kaubanduslikes ettevõtetes, kus käibe kiirusele erilist rõhku pannakse, on aga rahaturu krediidivõimalustega konjunktuuri ärakasustamiseks eriti neil juhtudel teed lahti, kus omakapital on lühiajalisteks ja laiaulatuselisteks operatsioonideks vähene.

Küll on säärane käitiskrediit oma ulatuselt ja konditsioonidelt sõltuv rahaturu olukorrast, kõik kõikumised seal kanduvad ettevõtte siseellu. Nii tööstur kui ka kaupmees võivad, nagu Somary väga tabavalt tähendab, juua klaasist, mis ei kuulu neile, — see tõmmatakse aga väga sageli nende käest ära just sel silmapilgul, kus nad kõige suuremat janu tunnevad. Teataval määral on sellega *currency*-teoreetikuil õigus, kui nad käitiskrediiti ilmestavad kriiside süvendajana; see võimaldab ettevõtjale jõulist produktsiooni suurendamist, nõuab aga konjunktuuri optimumil kiiret likvideerimist. On krediit lombardi korras antud ning vastselt produtseeritud uued saadused tulevad suurel hulgal turule, siis peavad panditud tagavarad, mis võib-olla ootasid hindade tõusmist, kiirelt ära müüdama, kuna pank hindade langemisel rutem kui muidu oma ressursse tagasi nõuab. Müügipaanika tekitab veel suurema segaduse...

Veidi teise ilmega on effektkrediit rahaturul, nagu seda krediitpankade poolt oma klientidele (effektideäri sissemaksuga) ning börsibrokeritele ja -maakleritele reportkrediidi, *on call*- ja ultimoraha nimetuse all võimaldatakse. Effektkrediit võimaldab väärtpaberite ostmist ja müümist vähese omakapitaliga, ja ta võimaldab üldse börsispekulatsiooni kui niisugust; selle kaudu omakorda leiavad platseerimist börsil ka nende ettevõtete effektid, kus toogiväljavaated on tumedad. Sellega suurendatakse kunstlikult, kaugelt üle hoiukapitali raamide, börsi kapitaliturgu.

Krediitpankade poolt võimaldatud effektkrediitide ulatus oleneb neist vabadest rahadest, mis käitis- ja investeerimiskrediitides äramahutamist ei leia, ja võimalikul korral ka mõne krediitpanga või eri-

instituudi spetsiaalharrastusist. Erakordselt effektkrediiti võimaldava spetsiaalse börsipanga äri on küll riskantsem kui normaalne krediitpanga tegevus, kuid siiski krediitide jaotusel üksikute maaklerite järgi kindlam kui otsene spekulatsioon mõnele paberile või produktsiooniharule. Effektkrediitide kokkutõmbamine tsentraalbörsil krediit- ja eripankade poolt mõjub laostavalt asutamistegevusele kogu maal.

Käitis- ja effektkrediidi üldilmele ühes rahvamajanduses on mõõduandev omakorda produktsiooni olukord, selle üksikute harude ning väliskaubanduse areng ja tase, seega lõppude lõpuks maa looduslikud produktsioonivõimalused ja kliima. Maal arenenud tekstiiltööstusega on tarve hooajalise käitiskrediidi järele kaugelt suurem kui maal stabiilse rasketööstusega, ja viimases on tarve käitiskrediidi järele ikkagi mõõtmatult laiaulatuselisem kui puht-põllumajandusliku ilmega maal. Iseloomulik on käitiskrediidi ja effektidekrediidi intressimäärade vaatlusel esimese soodsam olukord: emissioonipangad arvestavad effektide lombardilt (Saksamaal Reichsbank 1%, Banque de France suuremalt jaolt 2%) kõrgemat määra kui vekslite diskondilt, missugust krediiti, kuna ta üldist vahetusprotsessi kogu rahvamajanduses kiirendab, peetakse tähtsamaks kui effektidekrediiti; tingimused effektide ja kaupade pantimisel lähenevad Kesk-Euroopas kontokorrentkrediidi määradele.

Krediitpankade erilist sümpaatiat börsitaolisele effektkrediidile on aga igal pool märgata, kuna sellega võimaldatakse asutustegevuse ja kreatiivse impulsi soodustamine, olgugi spekulatsiooni ringteedel. Selleks deposiitide abiksvõtmine on õigustatud, kuid krediitpank peab igal juhul oma likviidsust silmas pidama. Siinsetel lühiajalistel krediitidel on ummistuse puhul küll alati abiks emissioonipank, kuhu effektidekrediiti võimaldav asutis võib omaenda aktsepti müüa. Nii kujunebki olukord, et ka börsikrediidis on emissioonipank rahaturu subjektidele viimseks ning mõõduandvamaks toeks.

Kapitalituru all mõistetakse turgu investitsioonikapitalile; siia kuuluvad operatsioonid, milliste puhul omandusõigus materiaalsele ja seisvale kapitalile suurel määral sularaha vastu ümber vahetatakse. Siia hulka kuuluvad: krediitpankade äridest hüpotekaarkrediit, ehituskrediit, asutamis-, ümberasutamis-, osastamis- ja konsortsiaaläri, niipalju kui need, eriti viimased, omandavad natuke pikemaajalisema ilme.

Poliitilises ökonoomias paisatakse paiguti raha- ja kapitalituru mõiste segamini, eramajanduslikult on aga panga tegeliku juhtimise mõttes vahetegemisel nende kahe turu vahel määratu tähtsus, veel enam, säärane

vahetegemine on, nagu kinnitab Somary, viimase kahe sajandi jooksul osutunud peamiseks reegliks, mida panga juhtimisel tuleb silmas pidada.

Kapitaliandja laskub krediidiandmise puhul kapitaliturul nimelt krediidisaaja ettevõtja-riisikosse. Kui antakse maja hüpoteegi peale raha ning majaomanik ei suuda üüride langemisel intressi maksta, siis peab maja panga poolt üle võetama; samuti saab tööstusliku ettevõtte poolt masinate ostmise puhul pank oma raha ettevõtte mitteküllaldase rentaabluse korral alles uute aktsiate ja obligatsioonide väljaandmisega kätte. Obligatsioonide väljaandmine on aga siis küsitav ning võimalik ainult rahaturu erilise likviidsuse puhul, ühenduses kunstliku kursitegemisega. Ja lõpuks ei saa krediitpankade konsortsium ka üksikute riigilaenude puhul oma raha võlgnikult riigilt teisiti kätte, kui et seal finantside kontroll sisse seatakse. Kapitaliturul on krediidiandja seega krediidivõtja saatusega tugevalt ja kestvalt seotud.

Igat kapitalituru objekti, igat maja, igat hüpoteeki, igat vabrikut tuleb üksikult ja individuaalselt hinnata; nende üleandmine ja müük on tingitud tervest reast juhuslikest asjaoludest; kindel turuhind on antud vaid üksikjuhtudel, näiteks tsentraalse asendiga linnamajadel, — ja ometi on krediitpangale tähtis nende otsene müügi ja üleandmise võimalus. Sellest näeme, et krediitpanga juhtimismomentidel pole mõõduandev mitte üksnes asjatundlikkus, vaid ka see, mida nimetatakse intuitiivseks pangadirektori andeks.

Pikaajaline mahutuskrediit tohiks õiguse pärast esineda üksnes hüpoteegipankade-aktsiaseltside, riiklike ja ühistegeliste pikalaenupankade ning kindlustusseltside aktiivärina. Ka riiklikul ja kommunaalsel vastutusel töötavad hoiukassad võiksid oma kindlaid deposiite mahutada hüpoteekide ja obligatsioonide korras. Ning sellekohaselt näemegi, et Inglise krediitpangad annavad pikaajalist mahutuskrediiti õige vähe, Prantsuse omad peaaegu mitte sugugi; seevastu on aga P.-A. Ühendriikides deposiitidest $^2/_3$ mahutuskrediitidesse investeeritud [1]); ning kui Kesk-Euroopas — Saksamaal, Helveetsias, Austrias, Ungaris, Tšehho-Slovakkias ja Poolamaal on mahutuskrediidi protsent deposiitidest õige kõrge, siis on selle nähtuse vastu küllaltki, ning mitmel puhul vägagi õigustatult, protesteeritud. Krediitpankade kõrval teotsevad mahutuskrediidi alal, eriti Inglismaal, mitmesugused finantseerimisseltsid — *Financial Company*'d, õige tihti ka tööstuslike kontsernide ja kartellide tütarseltsidena ellu kutsutud, eelistades aga seejuures rohkem platseerimise ja kursitegemise äri kui kestvat osastamist; samuti tuleb nimetada *Investment*

---

[1]) Moulton, The Financial Organization of Society, New-York.

C-y'sid, kus on esiplaanil aga effektide pikemaajalisem omandamine, nende substitueerimine ning uue stabiilsema dividendiga üldeffekti loomine. Emissioonipangad kui niisugused hoiduvad aga põhimõtteliselt igasugustest mahutusäridest.

Kõige eeltoodu järgi ei ole aga siiski kerge vahet teha raha- ja kapitalituru krediidi vahel. Kontokorrent-äri korras võivad esineda niihästi kahenädalased rahaturu kui ka kümneaastased kapitalituru krediidid, isegi blankokrediit on praktiliselt väga liikuv: 10 000 krooniline blankokrediit ettevõttele, toorainete tagavaraga 20 000 krooni ulatuses, on kaugelt kindlam kui samasuur krediit vabriku hoonete ja masinate pantimisel.

Vahetegemises raha- ja kapitalituru krediidi vahel on otsustavalt mõõduandvad järgmised momendid:

1) Rahaturu krediit makstakse tagasi kaubandusliku või tööstusliku käibe- ja produktsiooniprotsessi korras, mahutuskrediit seevastu perioodiliselt arvestatud ettevõtte puhtkasu summadest.

2) Võlausaldaja rahaturul rahuldatakse võlgniku maksujõuetusel tema likviidsest aktivast, võlausaldaja kapitaliturul seevastu peab mõtlema ettevõtte ülevõtmisele ja edasiviimisele tema enese poolt, või tal tuleb kogu ettevõtte müügiga oma krediiti päästa.

3) Rahaturu krediidid on asetatavad, tüüpilised ning ilma ettevõtte konjunktuuriolukorra kontrollimiseta antavad; mahutuskrediidid seevastu on individuaalsed — igat üksikut firmat tuleb tema juhatuse ustavuse ja jooksva rentaabluse suhtes täpsalt kontrollida. Sellest on ka tingitud üksikute krediitpankade kliendi valiku ja vahetuse võimalus rahaturu krediitide korras, mis eriti tähtis konjunktuuri muutustel, ning kestev sidumine mahutuskrediidi puhul, võimalik, et ka saatuslik — nii ettevõtjale kui ka pangale.

4) Pank võib rahaturu krediiti mobiliseerida, mahutuskrediiti aga mitte nii kergesti, või isegi üldse mitte. Kui seda siiski katsutakse teha, siis saavad mobiliseeritud vekslid finantsveksli iseloomu ning neid tuleb kestvalt prolongeerida.

5) Rahaturu krediidikonditsioonid on pankadevahelises läbikäimises ühtlased, mahutuskrediidi konditsioonid seevastu alluvad individuaalsele kokkuleppele panga ja tema kliendi vahel; pankadevahelised konditsioonikartellid omavad rahaturu krediidi juures normaal- ning mahutuskrediidi juures minimaaltingimuste ilmet.

6) Ühendus võlausaldaja ja võlgniku vahel on mahutuskrediidi puhul tihe, pank on huvitatud ettevõtte saatusest, kuna ta selle kon-

kursi puhul võib oma raha kaotada. Ta peab seepärast kestvalt jälgima ettevõtte tegevust, seda kontrollima. Sellest olenebki pankade mõju tööstusse kogu rahvamajanduslikus ulatuses Helveetsias, Austrias, Ungaris, Tšehho-Slovakkias, Poolas, Taanis, Rootsis ja Saksamaal.

Saksamaa kohta aga peab tähendama, et siin on viimasel aastakümnel krediitpankade mõjuvõim tööstuse suhtes inflatsiooni ja suuremate pankade kokkuvarisemise tõttu vähenenud. Poliitiline probleem Kesk-Euroopas on liiga masendav, et selle järele teha esialgseidki kokkuvõtteid edaspidise arengu kohta. Ka emissioonipankade koostöö kogu-euroopalises ulatuses on sõltuv viimasest asjaolust... Kui fakti aga peab tulevikus nähtavasti arvestama asjaolu, et Saksa tööstus on enese Inglise ja Prantsuse oma eeskujul krediitpankade mõjuvõimust lahti raputanud. Jääb aga probleemiks, kas see on sealsele arengule kasuks — olid ju krediitpangad need, kes Saksa tööstuse võrratult lühikese ajaga, perioodil 1870—1910, seega 40 a. jooksul, tarvitades pangameeste endi väljendust, lõid. Kuid nähtavasti saab börs ka Saksamaal, Londoni ja New-Yorgi eeskujul, mõõduandvamad õigused, ning tulevikus surub effektidekrediit pikaajalise mahutusäri kui niisuguse tagaplaanile. Tempo...

„Tuleviku kasud, mitte olemasolevad aktivad, on meie aja hinnangute aluseks" — see oli Ühendriikide ning Saksa spekulatsiooni 1927.—1929. aastate põhimõte, kuid see ei ole mitte mingi moodis põhimõte, vaid iga majandusliku tõusuperioodi haussespekulantide hüüe; teotsegu krediitpank millisel ajajärgul tahes, kunagi ei saa mahutuskrediidi aluseks võtta ainult väljavaateid võimalikkudeks kasudeks, sest krediitpank, kes ise võõraste rahadega töötab, ei tohi saada ettevõtjaks. See on ka ühe Kesk-Euroopa parima pangapoliitiku, ungarlase Somary juhtmotiiv [1]).

[1]) Vt. F. Somary, Bankpolitik, l. c., ka v. Beckerath, Kapitalmarkt und Geldmarkt, Jena 1916.

XXV.

Krediitpankade likviidsus ja rentaablus.

Dispositsioon rahaküllusel ja rahapuudusel. Emissioonipankade rediskont ja diskontopoliitika. Omade väärtpaberite lombardeerimine, aktseptide müük ja eradiskondi kasustamine. Krediitpankade sisemine likviidsus ja selle arvestamine võrreldes emissioonipankadega. Likviidsus ja rentaablus. Toogi allikad. Isikuteküsimus krediitpanga rentaabluses.

Rahadispositsiooni krediitpankade poliitikas võib üldiselt kahes suunas kokku võtta: dispositsiooniks rahaküllluse puhul ja dispositsiooniks rahapuudusel. Esimesel juhul, kus deposiidikassad täituvad võõra, krediitpankadele antava rahaga ja krediidinõudmine on väikesem, võib deposiitide intressimäära alandada, mida aga üksikul krediitpangal eraldi on raskem läbi viia, ilma oma seniseid kliente kaotamata. Tekib rahaküllus, mille tõttu effektide krediiti börsil suurendatakse, tekib ka pikaajalise mahutuse probleem mahutuskrediidiga kui niisugusega, mis konjunktuuri muutumisel võib saada hädaohtlikuks.

Teine olukord on krediitpanga rahadispositsioonis siis, kui seal valitseb sularaha puudus. Siis tuleb otseteed kõne alla deposiitide intressimäära kõrgendamine. Kui sel teel siiski raha küllaldaselt kokku ei tule, või on see seaduslike normidega takistatud (Eestis on krediitasutiste ja kokkuleppe-protsentide määra seaduse järgi hoiusummadelt makstavate %% ülemmääraks 6 %), või kui vastav olukord sõltub üldisest raha- ja kapitalituru pingest, siis asutakse kergemate aktivaosade sulakstegemisele, vekslite rediskonteerimisele, panga väärtpaberite lombardeerimisele, omade aktseptide müügile börsil ja teistes eradiskondiga pankades. Viimane, kuid teatavas mõttes kõige otsem tee on panga omakapitali suurendamine uute aktsiate või erakorralistel juhtumeil ka obligatsioonide väljaandmise varal.

Vekslite rediskont krediitpankade poolt teostatakse harilikult emissioonipanga kaudu, milline on rahvamajanduses harilikult ka viimane rediskondi koht ja kogu ametliku krediidiehitise kroon. Tsentraalsetele emissioonipankadele ei ole seejuures seaduslikult sunduslikuks tehtud kaubaveksleid rediskonteerida, kuid on mõõduandev Kesk-Euroopa uusus, mille järgi emissioonipank, *banking principle*'i põhimõttel, häid veksleid kunagi tagasi ei lükka. Saksa Reichsbank rediskonteerib ja diskonteerib kuni 40 % maal ringlevatest vekslitest, ning peamiselt on see teiste pankade rediskont. Vekslilt nõutakse kolm, vähemalt aga kaks head allkirja, ning ta peab

välja makstama kohas, kus riigipangal on oma filiaal või inkasso-amet. Riigipangas rediskonteeritakse harilikult „otsad“, s. t. vekslid veel õige lühikese ringlemisajaga: riigipanga kaudu on nende sissekasseerimine kergem, kuna sel asutisel on üle terve maa suurimas ulatuses filiaale.

Siin tekib küll kartus, et emissioonipangast võib kujuneda inkassopank ja et ta seega kaotab ülevaate rahvamajanduslikust krediidiasjandusest, sest raha- ja kapitaliturul ei ole siiski mõõduandev ametlik emissioonipanga diskont ja selle määr, vaid eradiskont, mis on eelmisest madalam.

Eradiskondi määr on suuresti sise- ja välismaa mõõduandvamate krediitpankade võimuses, ta oleneb peamiselt raha-, vähemal mõõdul kapitalituru ja turgude rahvusvahelisest arbitraažist.

Emissioonipangad võivad ju kuni teatava määrani eradiskondi kujunemisse mõju avaldada, kuid teevad seda harilikult ainult ebanormaalsetel aegadel, s. t. kriisidel.

Tsentraalse emissioonipanga peaülesandeks on rahvusliku vekslikursi kaitse, ning puhul, kus keskpank sisevekslite diskondimäära kõrgendab, s. o. maksubilansi passiivsuse puhul, kui välisvekslite kursid kohalikul börsil tõusevad või kui kuldvaluuta puhul ülekandmiste, tšekkide ja vekslite saadetiste asemel maksmisteks välismaadele kullasaadetisi tarvitama hakatakse, kallineb krediit sisemaal ja ka erapangad kõrgendavad oma diskondinormi. Puhul, kus aga keskpank oma diskondimäära alandab, s. o. maksubilansi aktiivsuse puhul, kui välisdeviise ja väliskapitali sisemaa börsidel ülemääraselt pakutakse, läheb sisemaal krediit odavamaks ning ka erapangad alandavad oma kommertsdiskondi normi.

Riigipankade diskontopoliitika astub tegevusse, kui üleproduktsiooni ja ülepakkumise, või ka vastandilmuvuste puhul rahvamajanduses kriisid tekivad; emissioonipank iseendast on võimeline sääraseid aktsioone läbi viima, sest ta valitseb rahvusliku emissioonikrediidi üle. Lõppkokkuvõttes allub aga emissioonipankade diskontopoliitika rahvusvaheliste raha- ja kapitaliturgude arbitraažile, allub maksubilansist sõltuvale mõõnale ja tõusule börsil. Algteguriks individualistlikus majanduskorras on ikkagi ettevõtja initsiatiiv ja sellel baseeruv rahvamajanduslik tegelik produktsioonimaht, millise survel siis vastavad rahakapitalid rahvamajanduses koonduvad. Kas produktide ümbervahetusel rahvuslikus ja rahvusvahelises ulatuses tarvitatakse vahetusabinõuna sularaha või teisi maksuvorme: vekslit, girot ja clearingut, sel asjaolul on produktsiooni intensiivistamisel määratu tähtsus, ning kreatiivse impulsi ja loova töö arendamise sihis peab emissioonipank olema oma diskondimäära kõrgendamise mõtte ülesvõtmisel väga ettevaatlik.

Normaalselt on eradiskont börsil kõrgelt kvalifitseeritud vekslitele, s. t. suurte krediitpankade, tööstuslike ja kaubanduslike ettevõtete ning teiste kapitalijõuliste börsiliikmete omadele, madalam kui ametlik emissioonipanga diskondimäär. Ning tuleb märkida asjaolu, et niihästi natsionaalne eradiskont üksikute maade börsidel kui ka ametlik keskpankade diskont erinevad vastavalt üksikute rahvamajanduste kapitalirikkusele. Eradiskont ja ametlik diskont on kapitalirikastes, ja eriti rantjee-maades, madalam kui kapitalinõrkades, eriti vähese tööstusliku arenguga — põllumajanduslikes maades [1]). On märgata aga tendentsi, et krediitkapitali inressimäär aeg-ajalt nivelleerub, muutub ühtlaseks, selle järgi kuidas tsivilisatsiooni arengul maailmamajanduslik mõõdupuu ühtlustub ettevõtja initsiatiivi esiletoomiseks üksikute rahvamajanduste loodusvarade ekspluateerimisel.

Nii oli Saksa ametlik diskont kuni 1911. aastani 1—2% kõrgem kui Inglismaal, Prantsusmaal, Hollandis ja Helveetsias. Saksamaa kui kapitalinõrgem maa tarvitas kuni selle ajani oma tööstuslikeks investeerimisteks suurel määral väliskapitali ja alles 1911. a. alates oli Berliini Riigipanga diskont ainult ½% võrra kõrgem kui lääne riikides. Ning Venemaal omakorda oli emissioonipanga diskont jällegi Saksa Riigipanga diskondist kõrgem. Venemaa riigilaenude platseerimine välismail oli õige raskepärane, nii ei saadud Vene riigilaenu 1894. a. Berliini börsil teisiti platseerida, kui et 104 miljonit rubla kulda (!) Saksamaale toodi ning seal tsentraalbörsil vabale müügile anti. Saksa eradiskont läks seepeale 1⅜% alla ning üldisel börsilikviidsusel platseeriti Vene laen ära. Veidi pärastpoole sai diskondimäär jälle oma endise seisu.

Rahvusvahelise raha- ja kapitalituru ebalikviidsuse ning väliskapitalide nõrgajõulistesse riikidesse ületoomise tõketena on mõõduandvad säärased momendid kui rahvuslik rent, teadmatus, ebausaldus, rahvusliku deviisi kõikumisvõimalused riigi eelarve sissetulekute ja väljaminekute korratusel, millised asjaolud kõik kokkuvõtlikult poliitilise tagasihoidmise kaudu rahvusvahelises läbikäimises, ajakirjanduses ja börsil reageeruvad.

Krediitpankade rahadispositsioonis selle puudusel märkisime omade väärtpaberite lombardeerimist emissioonipangas ja börsil — reportäri korras; emissioonipankade lombardimäär kullale ja hõbedale on harilikult niisama kõrge kui diskondimäär, effektidele ja kaupadele aga viimasest 1% võrra, Eesti Panga põhikirja järgi 1½% võrra kõrgem. Samal ajal kui Saksa Riigipank ka kaupade pantimisel ⅔% võrra nende hinnatud väärtusest laenusid annab, on see Eesti Panga põhikirja järgi keelatud. Eestis saab kesk-

[1]) Kapitalijaotuse ja konjunktuuriolukorra kohta on toonud E. Wagemann oma töös: „Struktur und Rhytmus der Weltwirtschaft" (Berlin 1931) lõppkokkuvõttena kaardi, milles ta jaotab maailmamajanduse geograafiliselt: 1) kõrgkapitalismi tööstuslikeks maadeks (siia kuuluvad Kesk-Euroopa riigid, Jaapan ja Ühendriikide idapoolne osa), 2) kõrgkapitalismi põllumajanduslikeks maadeks (siia kuuluvad Soome, Balti riigid, Poola, Rumeenia, Ungari, Balkani riigid, Itaalia, Hispaania, Portugal, Iirimaa ja Ühendriikide läänepoolne osa), 3) poolkapitalistlikeks maadeks (Venemaa, Türgi, India, Hiina ja Põhja-Aafrika asumaad), 4) uuskapitalistlikeks maadeks (Kanada, Kesk- ja Lõuna-Ameerika riigid, Lõuna-Aafrika ja Austraalia), 5) mittekapitalistlikeks maadeks (Aafrika troopikaosa, Araabia, Kesk-Aasia).

pangast laenu põllusaaduste, metsamaterjali või kaupade pantimisel üksnes lisaveksli kindlustusel; on veksli järgi harilikus korras kaks või enam täiesti maksujõulist isikut vastutavad, siis tarbekorral kauba turuväärtuse ulatuses, sooloveksli kindlustusel aga 60 % ulatuses kaupade turuhinnast. Eesti Pank lombardeerib veel riigi või riigi poolt tagatud väärtpabereid, obligatsioone ja veksleid kuni 80 % nende börsihinnast ning kolmekuulisi sise- ja välisveksleid kahe allkirjaga.

Krediitpanga omaaktseptide müük ja rahasaamine teistes pankades eradiskondiga on Eestis õige piiratud, küll aga tarvitavad Eesti krediitpangad välismaa pankade abi suurel määral korrespondentarvete loroülekannete ja nostrosaldode korras.

Puhul, kus välismaal üks suurem krediitpank teist otseselt finantseerib, peitub selle taga sageli huviühing ühisteks börsioperatsioonideks, konsortsiaal- või arbitraažiärideks, või siis finantseeritav pank esineb suurema panga asutisena, selle tütarseltsina. Otsese kontokorrentkrediidi saamise vorm välismaa pankades ühest rahvamajandusest teisele, ehk nn. finantstrattide diskonteerimine kuulub üldse väliskapitali saamise ja kogu rahvusvahelise rahaturu likviidsuse mõiste alla.

Rahadispositsioonidest järgneva *krediitpankade sisemise likviidsuse all mõistame õigeaegset sularaha nõutamise võimalust selle erakorralise nõudmise puhul pangausaldajate ja krediidiandjate poolt.*

Samal ajal peavad igapäevased kassa rahadispositsioonid (algseis + sissetulekud) maksmised üle kaaluma, ja seda nii, et sularaha mitte kasuta ei seisa. Tegelikule väljamaksmisele kuuluvate summade kohta on pangajuhatusel selles suhtes vastav jooksvate sissetulekute ja väljaminekute ülevaade. Üksikuid deposiidikassasid aitavad teised, samuti hädakorral ka peapank; nad ühinevad selles mõttes omavaheliseks girotsentraaliks, mille juhatus asub rahadispositsiooni keskkohas — peapangas. Niihästi deposiidikassadel kui ka peapangal on selle kõrval võimalus kasustada hädakorral rahaturgu börsil, seal oma aktsepte müües ja effekte pantides; abiks on ka emissioonipank rediskondi ja giro korras, millisel viimasel arvel krediitpangad suuremas ulatuses sularaha hoiavad. (Saksa Riigipank nõuab krediitpankadelt, et need hoiaksid vahelduvalt isegi kuni 10 % oma jooksvaist deposiitidest girokonto arvel, millistelt intresse ei maksta.)

Rahvamajandusteaduslik literatuur teeb palju tegemist krediitpankade *likviidsuse arvutusega*. Küsimus sai eriti aktuaalseks Saksamaal peale Adolph Wagner'i, endise Tartu ülikooli professori, väljaastumisi [1]), kes viis *emissioonipankade kulla-*

[1]) Adolph Wagner, Beiträge zur Lehre von den Banken, Leipzig 1857, ja System der Zettelbankpolitik, Freiburg 1873.

katte probleemi Saksamaal teise valgusse kui see on Inglismaal. Tema korraldas homogeenselt ümber tuntud *banking principle*'i põhijooned, mille järgi emissioonipank peab pangatähti väljastama vastavalt krediidi tarvidusele rahvamajanduses, mitte aga olemasolevale kullakvantumile. Kui Inglismaal oli pangatähtede kullakate sel ajal relatsioonis 1 : 1, siis soovitas Adolph Wagner Saksamaale relatsiooni 1 : 3; $^1/_3$ väljaantud pangatähtedest pidi olema kaetud kullaga, muu osa vekslitega ja panditud effektidega, kuid ka see kate pidi Wagneri järele võimalikult liikuv olema. Ta toonitab kaupmehelikku põhijoont niihästi emissiooni- kui ka krediitpankade juhatamises ning jätab üldiselt katteküsimuse pangajuhatuse meelevalda, nõudes sellelt vaid asjatundlikkust. Panga juhtimisest arvab ta [1]): „Panga juhtimine kogemusreeglite järgi on õieti tõelisuse asemele tõenäosuse seadmine. Muidugi oleks soovitavam tõenäosuse asemele tõelisust seada. Kuid see on võimatu." Ning edasi [2]): „Iga võimalik tõenäosuse põhimõttel juhitud panga tegevusest olenev kahju, nagu see moodsate pankade kapitalidega kauplemisel võimalik, peab sellega ühenduses olevate kasude kogumisel olema relatiivselt võimalikult minimaalne."

Adolph Wagneri ajast peale arvestab saksa vastav literatuur likviidsuse võtit ka krediitpanganduselt [3]). Seatakse selles suunas kolm küsimust: 1) Millest koosnevad krediitpanga võlad? Umbkaudne vastus: kõik kontokorrent-kreeditorid ja deposiidid, aktseptid (ka avaalaktseptidest peab üks osa arvestatud olema), tšekid ning lõpuks väljamaksmata puhtkasu, kokku = x kr. 2) Mis seisab selle vastu kohere alliseeritava aktivana? Umbkaudne vastus: kassa, hüvistused emissioonipangas, sordid, kupongid, nostrohüvistused, s. t. nende kreeditsaldod teiste pankade ja pankurite juures, rediskonteeritavad vekslid, edasiandmisevõimelised pandid, repordid ning osa effektidest — nimelt need väärtused, mis kergesti müüdavad või panditavad, kokku = y kr.

3) Mis on selle järgi veel katta ja mis seisab selleks panga käsutuses? Vastus: x — y = z kr. on katta effektidega, kontokorrent-deebitoridega, konsortsiaalhüvistustega jne.

Likviidsuse arvutusi teeb ka vastav finantspress, nii „Frankfurter Zeitung", „Berliner Tageblatt", „Der deutsche Ökonomist"; likviidsuse võtmed on neil erinevad ja neid ei saa omavahel võrrelda. Leitneri järgi [4]) on „kasustatud meetodid majanduslikult võttes eba-

---

[1]) Adolph Wagner, Beiträge . . .; l. c. lk. 162.
[2]) Wagner, l. c. lk. 166.
[3]) Dr. N. Hansen, Das Problem der Liquität im deutschen Kreditbankwesen, Stuttgart 1910. — Dr. O Frh. v. Mering, Die Liquität der deutschen Kreditbanken, Jena 1916.
[4]) Friedrich Leitner, Bankbetrieb und Bankgeschäfte, 6. Aufl., Frankfurt a. M. 1923, lk. 154.

õiged; kui aga neid tarvitatakse teatava pikema aja jooksul bilansitaolise maksuvalmisoleku arvestamiseks, saab siiski rahvamajanduslikult väärtuslikke võrdarvusid arvestusajaks. Bilansitaoline likviidsuse arvutamine on seepärast eramajanduslikult ebaõige, et bilansid annavad ainult kvantiteedi, mitte aga kvaliteedi arvusid, kuna aktivate likviidsust ja ka võlgade väljamaksmisele tulekut ei saa bilansside järgi otse kätte." Arvesse võttes veel krediitpankade bilansside puhastust (*window dressing!*), mida teostatakse juhatuse poolt enne nende avaldamist, on ettetoodud materjal vägagi kahtlane. Teist võimalust aga peale bilansside ja avalikkude aruannete väljaspool seisjale siiski krediitpankade siseelu valgustuseks ei anta.

Saksa krediitpangad avaldavad 1909. a. peale kokkuleppel riigipangaga iga kahe kuu tagant ja 1928. a. peale iga kuu tagant vahebilansi järgmisel skeemil:

AKTIVA	PASSIVA
1. Sissemakstud aktsiakapital	1. Aktsiakapital
2. Kassa, sordid, kupongid	2. Reservid
3. Hüvistused kesk- ja clearingpankades	3. Kreeditorid
4. Vekslid, protsendita võlatähed	a. Nostrokohustused
a. Riigi ja osariikide vekslid ja võlakohustused	b. Klientide poolt kolmandate juures kasustatud krediidid
b. Omad aktseptid	c. Saksa pankade ja pangafirmade hüvistused
c. Omad väljakirjutused	d. Mahutused provisjoni vabal arvel
d. Klientide soolovekslid panga orderil	I. Seitsme päeva jooksul langevad
5. Nostrohüvistused pankade ja pangafirmade juures	II. Peale selle kuni kolme kuuni langevad
6. Repordid ja pandid börsil kaubeldavates väärtpaberites	III. Peale kolme kuud langevad
7. Avansid kaupade ja meresaadetiste vastu, sellest bilansi päeval kaetud:	e. Teised kreeditorid
a. Kaupadega, prahi- või laagritähtedega	I. Seitsme päeva jooksul langevad
b. Teiste kindlustustega	II. Üle selle kuni kolme kuuni langevad
8. Omad väärtpaberid	III. Peale kolme kuud langevad
a. Riigi ja osariikide võlapaberid	4. Aktseptid ja tšekid
b. Muud keskpankades panditavad väärtpaberid	a. Aktseptid
c. Börsilkaubeldavad väärtpaberid	b. Veel mitte väljaostetud tšekid
d. Muud väärtpaberid	5. Muu passiva
9. Konsortsiaalosastamised	Peale selle: avaalkohustused, omad väljakirjutused (liini ees)
10. Kestvad osastamised teistes pankades ja pangafirmades	
11. Deebitorid jooksval arvel	
a. Kaetud	
b. Katmata	
12. Panga hooned	
13. Muud immobiilid	
14. Muu aktiva	
Peale selle avaal- (käemehe) deebitorid (liini ees)	

Uue krediitasutiste seaduse järgi on ka Eestis pangad kohustatud koostama ja esitama krediitasutiste inspektorile majandusministri poolt kinnitatud vormi järgi hiljemalt iga kuu 15. päeval arvete seisu eelmise kuu viimase päeva lõpu kohta ja avaldama selle iga kolme kuu järele Riigi Teatajas. Senini ei ole krediitpangad meil vastavatest eeskirjadest bilansi avaldamisel täpsalt kinni pidanud: ajakirjanduses avaldatud bilanssides on tähtajalised hoiusummad, jooksvad arved ja eri jooksvad arved paiguti kokku paisatud, samuti ka sise- ja välismaa korrespondendid. Selle kohta, kas pankade võõrad rahad hoiusummadest või ärilise kontokorrendi deebetsaldodest järgnevad, samuti väljamaksu tähtaegadest ja asjaolust, kas korrespondentidelt saadud raha tuleb välis- või sisemaalt, ei ole senini täpsamat selgust saadud. Põhjalikumad ülevaated krediitpankade bilanssidest toob siiski kord aastas Eesti Statistika Keskbüroo Kuukiri, mille järgi esitame siin ligikaudse likviidsuse arvestuse Eesti krediitpankade kohta 1930. aasta maikuust (ühes ka likvideerimisele tulnud Kommerts ja Diskonto Pangaga):

Aktiva (1000 kr.)	Passiva (1000 kr.)	
1. Kassa ja jooksvad arved teistes rahaasutistes 2. Börsil noteeritavad väärtpaberid. 3. Välismaa rahad, kallismetallid, tšekid ja maksukäsud välisvaluutas. 4. Diskonteeritud vekslid. 5. Sise- ja välismaa korrespondentide hüvistused ja võlg pangale.	1. Jooksvad arved. 2. Kontokorrentarvete krediitsaldod. 3. Rediskont. 4. Maksukäsud ja aktseptid. 5. Väljamaksmata protsendid. 6. Väljamaksmata osakasu. 7. Pangavõlg sise- ja välismaa korrespondentidele.	Likviidsus %
Krediit Pank 8 061	10 915	74 %
Eesti Kommerts Pank . . . 2 710	7 830	37 „
G. Scheel & Co. 12 514	20 442	62 „
Tartu Pank 1 623	2 410	67 „
Tallinna Linnapank 2 738	2 854	96 „
Diskonto Pank. 2 136	2 475	86 „
Tallinna Aktsia Pank . . . 367	1 752	21 „
Eesti Laenu Pank. 692	799	87 „
Sakala Pank 864	989	88 „
Kauba Pank. 1 623	1 336	121 „
Pärnu Pank. 882	1 307	67 „
Pärnu Krediit Pank 818	1 396	59 „
Tartu Tööstus Pank 644	860	75 „
Valga Pank 999	1 123	89 „
Tartu Linnapank 926	567	163 „
Viru Pank 524	452	116 „
Rosen & Co. 48	161	30 „
Tartumaa Pank 289	248	116 „
Võru Pank 60	69	87 „

Antud ülevaatest (S. E. & O.) võib näha, et Eesti erapanganduses pole ühtlast likviidsuse poliitikat. Üliilikviidsed olid, niipalju kui nende vekslimaterjal oli edasirealiseeritav, Tartu Linnapank, Kauba Pank, Viru Pank, Tartumaa Pank, Tallinna Linnapank; ühtlasi oli nende juhtimine väga raskepärane. Illikviidsuse all on kannatanud

pankroteerunud Kommerts Pank, väga vähese sulamaterjaliga töötavad ka Tallinna Aktsiapank ja Rosen & Co. Arvutus annab ainult üldpildi, kuna bilansi kokkuvõtted võivad isegi päeva pealt suuresti muutuda, ning arvestatud materjal ja pandid võivad vastavalt klientide ringkonnale, millega pank töötab, olla väga mitmesuguse väärtusega. Üldiselt töötavad meie krediitpangad, eriti aga kommunaalsed linnapangad väga suure likviidsusega, Saksa vastavates asutistes kõigub likviidsuse protsent normaalaegadel 40—65% vahel [1]).

Likviidsuse arvutused ajakirjanduses krediitpankade bilanssidest annavad siiski mõninga pidepunkti hoiusummade omanikule ning on teatavaks kontrolliks ka panga juhatusele. Seaduslike eeskirjadega aga ei saa pangabilansse puhastada, selleks on raamatupidamine liiga liikuv; seaduslike eeskirjade puhul on vastutus panga juhtimisel üle kantud riigile, mis peab aga olema vastupidi. Avalikkusel ei tarvitse usaldust olla bilansi vastu, peab olema usaldus panga juhatuse vastu; viimane kujuneb aga tavaliselt põhimõttel, mida ei saa ette fikseerida: „kuidas likviidsus — nii ka usaldus".

Peterburi krediitpankadel oli enne Maailmasõda kombeks teha oma effektidele börsil kunstlikku hausset ja siis pabereid kõrgema kursiga bilanssi mahutada. Ning Saksa krediitpangad on mitmel puhul kriiside ajal vastu võtnud soolovekseleid, millega deebitorid vähenesid, vekslite summa aga suurenes ja bilanss muutus sellega väliselt likviidsemaks. Sulakassa suurendamiseks rediskonteeriti vekseleid edasi ning girokohustus jäi ikkagi seisma, jne. Kuidas neid ja teisi aknapuhastuse viise Eestis kasustatud, selle kohta ei ole avalikkuse ette teateid tulnud.

Krediitpanga kui kasumajandusliku ettevõtte rentaabluse probleemi lahendusel tuleb panga juhatusel iga üksiku aktiivse äri puhul kaaluda selle kasutoovust pangale ja lahendada küsimus, kas ärisse mahutatud kapitalid on igal ajal, kokkulepitud lõpptermiinidel, tagasisaadavad, või kas neid üldse tagasi saab. Pangaäris, nagu igas teiseski kasumajanduslikus ettevõttes, on samal ajal mõõduandev asjaolu: mida kindlam ja likviidsem mahutus, seda väikesem tulu ärist; ning ümberpöördult: mida ebakindlam on äri, seda suurem riisikopreemia tuleb sellesse laskumisel sisse kalkuleerida. Loomulikult püüab krediitpank oma toogivõimaluste suurendamiseks kasustada neid võimalusi, mis seaduslike normidega antud ja milliseid võimaldavad kohalikud olud. Nii on Austria pangad, viimaste eeskujul vähemal mõõdul ka Saksa

---

[1]) Täpsama likviidsuse arvutuse ja statistika Saksa krediitpankadele toob G. Obst, Das Bankgeschäft, II Band, 3. Aufl., Stuttgart 1919, lk. 356—388. — Õige omapärane on, peab tähendama, Eesti Diskonto Panga maksujõuetuks jäämine likviidsuse %-dil 86!

krediitpangad, oma regulaarse pangaäri juurde asutanud erilised kaubandusosakonnad, milliste ülesandeks oli panditud kaupade realiseerimine ning klientidele otsese kaubakrediidi võimaldamine natuuras. Küsimust, millistest eri äridest krediitpankade kasud rekruteeruvad ning millised neist on mõõduandvamad, ei saa lahendada krediitpankade poolt avaldatavate bilansside varal, kuid ka panga sisemises arvepidamises jääb see küsimus paiguti tumedaks, kuna sissetulekud üksikutest äridest on kahjude ja kasude arve ala-arvetel pangaraamatupidamises liiga laiali pillatud. Üksikud saksa majandusteadlased, nagu Lansburgh [1]), eitavad asutamis-, ümbermuutmis- ja osastamisäride kasutoovust krediitpanga tegevuses, seades esikohale regulaarsemaid ja stabiilsemaid aktiivärisid. Lansburgh'ile vaidleb vastu G. Obst [2]), tähendades, et Saksa krediitpankade kaetud reservid on kogutud peamiselt panga mahutusäridest ning et asutamis- ja emissiooniäridega ühenduses alles saavad paljud teised ärid võimalikuks ning luuakse palju uusi ühendusi.

G. Obst tähendab [3]): „Suur käive, väike kasu. See on pangaäri karakteristika. Suure käibe massi ja kiiruse juures on protsentuaalne osakasu üksikärilt redutseeritud miinimumini. Nii on „Deutsche Bank" aastal 1913 aastase üldläbikäigu juures 129 miljardi marga ulatuses oma 200 miljonilist aktsiakapitali päevas kaks korda läbi lasknud. Toogi arvestusest saab järgmise kalkulatsiooni:

Käive = 129 miljardit marka	=	100 %
Bruttokasu = 68 miljonit marka	=	0.053 %
Sellest käitiskulud = 35.5 milj. marka	=	0.028 %
Jääb puhtkasu = 32.5 milj. marka	=	0.025 %

Ühe miljoni marga käibe kohta tuleb, arvestades tasuta ülekandmisi ja maksuõiendus klientidele, puhtkasu ainult 250 marga ulatuses. Teenitakse seega ½ % brutto ja ¼ % netto. Kuna aga omakapital aastas (305 äripäeva) umbes 600 korda ümber käib ning igalt käibelt keskmiselt puhtkasu 0.025 % saab, siis teeb see aasta kohta 15 % puhtkasu. Käibe suurus ise ei ole kasule, arvestades paljusid frankoärisid, mitte väga mõõduandev. On küll huvitav neid arvusid ette tuua, kuigi teooriale pole neist suuremat tähtsust."

Millistest äridest üksikute krediitpankade puhtkasu ülejäägid peamiselt koosnevad, see hoitakse äri põhimõtete järgi harilikult saladuses; saladuseks ei ole aga jäänud olukord, et viimastel ennesõja aastatel asutamis- ja investeerimisäri Saksa krediitpankadele juba kahju on toonud — vististi küll üleinvesteerimiste tagajärjel, ning põhimõtteks jääb seega erinemine ja stabiliseerimine krediitpankade tegevuses, millest võib loota konstantsemat rentaablust ja dividendi.

Panga usalduse mõttes on aga omakorda stabiilne dividend mõõduandev.

---

[1]) Zeitschr. Die Bank 1910, 9. Heft.

[2]) G. Obst, Das Bankgeschäft, II Band, l. c. lk. 303.

[3]) G. Obst, l. c. lk. 304.

Erilise tähtsusega on ka isikuteküsimus panga juhtivas koosseisus, millele antakse vastavas pangaliteratuuris enamvähem mõõduandev koht aktsiapanga tulude rekruteerumisel. Eriti väärtuslik on personaalühenduste loomine suuremate klientidega: tööstuslike ja kaubanduslike suurettevõtetega. Saksa praktikas on selleks antud võimalused panga nõukogu liikmete kohtade vahetusel teiste suurfirmadega, ka esinevad krediitpankade direktorid ise mitmete teiste kapitaliseltside nõukogudes. Viimase asjaolu kohta toob G. Obst järgmise teate ja resümee [1]: „Kui eelviimasel A. Schaaffhauseni Bankverein'i peakoosolekul mõned pettunud aktsionärid nõudsid, et pangajuhtidel tuleks loobuda nõukoguliikmete kohtade kuhjamisest ning vastavatest tantjeemidest, siis tähendas panga nõukogu esimees, et pangale on parem, kui tema direktorid esinevad teiste ettevõtete nõukogudes, kuna sellega luuakse ühendused ning võimaldatakse ühtlasi kontroll pangaga koos töötavate ettevõtete üle. Ja see on kindlasti õige tee. Ainult ei tohiks ühele isikule koguda 30—40 või veel rohkem nõukogukohti, kuna ta siis isegi mitme sekretäri kaasabil ei jõua töötada seaduslike määrustega kokkukõlas."

Eesti krediitasutiste seaduse järgi ei tohi krediitpanga esimees ja juhatusliikmed olla ametis teiste era-, riiklikkude, linna- või ühistegeliste krediitasutiste juhatustes, nõukogudes ega revisjonikomisjonides, samuti ka teiste (tööstuslike ja kaubanduslike?) aktsiaseltside ning osaühisuste juhatustes; — vastava seletuse järgi olevat üksikute krediitasutiste huvid vastukäivad, mille tõttu ei saa nende juhtimist usaldada ühede ja samade isikute hoolde. Siinkohal ei saa võtta seisukohta, kas see määrus on meie effektide-kapitalismi arengu huvides või mitte.

XXVI.

Krediitpankade organisatoorne külg.

Kontsentratsioon ja ekspansioon. Krediitpanga suurus. Juhatusdirektiiv. Osakonnad ja nende tegevus. Teenistusvahekorrad krediitpangas.

Krediitpankade areng on läinud viimased aastakümned enne Maailmasõda ning ka peale sõda kontsentratsiooni ja ekspansiooni teed.

[1]) G. Obst, Das Bankgeschäft, l. c. lk. 308.

Kontsentratsiooni all mõistetakse suurte omakapitalimasside kokkukorjamist. Seda teostatakse peamiselt vabatahtlike ja sunduslike fusioonide ning huviühingute kaudu vähemate aktsiapankadega ja erapankuritega. Senised iseseisvad erapangad on saanud peale fusiooni suurpankade filiaalideks ja deposiidikassadeks peapanga asukohas või provintsis. Liitumisi on olnud vabatahtlikke ja sunniviisilisi, kusjuures vabatahtliku fusiooni algteguriks on olnud mitmesugused huvide konditsioonid, kartelli- ja arbitraažilepingud, või siis teisel puhul fusioneeritud pank on jäänud suurpanga krediitidest sõltuvaks, või võistlus temaga on kujunenud väljakannatamatuks. Nii oli Somary [1]) järgi Inglismaal 1890. a. lõpul arvult 123 aktsioneeritud krediitpanka 93 milj. £ oma- ja 499 milj. £ võõrkapitaliga; 1912. a. lõpul 62 aktsiapanka 110 milj. £ oma- ja 960 milj. £ võõrkapitaliga; 1929. a. lõpul veel üksnes 27 aktsiapanka 174 milj. £ omakapitaliga ja 2211 milj. £ võõrkapitaliga, kusjuures Londoni 5 suuremat deposiitpanka („Big five") omasid $73^1/_2$% kõikidest deposiitidest.

Ka Saksamaal koondub 4—5 Berliini suurpanga kätte 65—75 % kõikidest krediitpankade deposiitidest ning Prantsusmaal on viiel „regionaalpangal" koguni üle 90% kõikidest deposiitidest. Viimseks kantsiks ses mõttes on olnud U. S. A., kuid ka siin sunnib viimaste aastate majanduskriis panku Euroopa jälgedes käima.

Krediitpankade kontsentratsioonil on omad teatavad head küljed; nii on suurpankade poliitika ühtlasem ja kindlam, nende kontroll allub avalikule arvamisele ja pressile suuremal mõõdul, kui see on võimalik eriti välismaal väikesemate pankade vaevalt ülenähtava hulga juures. Edasi on suurpankade krediidisüsteem korraldatud elastsemalt, nad on täiuslikumalt üldsuse huvide teenistuses, omavad laiaulatuselisemaid sidemeid, mis suuremate krediidiaktsioonide läbiviimisel tarvilikud; teataval määral on nad ka lähenevate kriiside puhul paremini kaitstud ning on ise nende lähenemisest rohkem teadlikud kui väikesed pangad.

Kuid suurpankade võimukontsentratsiooni puhul annab see end aga teravalt tunda produtsendil ja panga kliendil kui niisugusel; suurematel emissioonidel, krediitide brutaalse ülesütlemise puhul ning mõnel teisel juhul on panga klient suurpanga vastu täitsa abitu. Samuti on ka krediitpankade kontsentratsioonil emissioonipanga aktsioonid pidurdatud.

Ekspansiooni all seevastu mõistetakse krediitpankade kohaliku äritegevuse laiendamist, selle detsentralisatsiooni, filiaalide, deposiidi-

[1]) Somary, l. c. lk. 295.

kassade ja agentuuride asutamist. Nii on suuremad Saksa krediitpangad viimastel aastakümnetel viinud oma filiaalide hulga mõnelt üksikult saja ligidale, või sellest veel ülegi, ning Eesti aktsiapankade filiaalide asutamine üle terve maa on samuti teada. Filiaalide juhtimine on seejuures väga mitmesugune, nad võivad saada oma instruktsioonid keskpangast päeviti või nende juhtimine võib olla täiesti iseseisev, ainult peapangale aruandmise kohustusega, kas iga kuu lõpuks või harvemini. Filiaalidel võib olla kas oma iseseisev raamatupidamine, või peab nende arveid peapank filiaalist antud memoriaalide põhjal.

Kui kaugele krediitpankade kontsentratsioon ja ekspansioon läheb (hilisemad aastad on toonud uusi fusioone — seda küll suuresti praeguse maailma majandusliku kriisi tõukel), ei ole esialgselt täpsamalt näha. Ühe vana arvamuse järgi on igal tsentralisatsioonil kord oma optimum, täiusepunkt, millest algab jällegi detsentralisatsioon, kuigi vahest teisel juhtmotiivil. See motiiv, mis kirjandus- ja kunstiajaloos nii omane ning mida meie ka kapitalistliku ettevõtte kui niisuguse, eriti tööstusliku ja kaubandusliku ettevõtte konstantsete kulude kuhjumismomendil, nende suurenemisel, eespool võisime tähele panna, näib olevat mõõduandev ka krediitpankade praegusele olukorrale. Asjaolu, et tööstusettevõtted Kesk-Euroopas end krediitpankade ülevõimu alt välja rabelevad ning börsitegevus end rohkem detsentraliseerib, vabanedes krediitpankade ülevõimu alt, tohiks kutsuda esile ka pangategevuse suhtes majanduskriisi lahenemisel uusi formatsioone.

G. v. Schultze-Gaevernitz [1]) peab Saksamaa oludes suur-krediitpankadeks neid asutisi, millistel on rohkem kui 100 miljonit riigimarka aktsiakapitali; keskmisteks krediitpankadeks panku 1—100 miljoni margalise kapitaliga ning väikepankadeks krediitpanku põhikapitaliga alla 1-he miljoni marga, millise klassifikatsiooni juures ei saa küll toonitamata jätta eritelu deposiitide hulga järgi, milline põhimõte näib krediitpanga tegevuse ulatuse piiritluseks olevat tähtsam. Aktsiakapitali ja ka tagavarakapitali arvesse võttes, saaksime Eestis ainult kaks praegu teotsevat krediitpanka tuua Kesk-Euroopa mõttes vähemate keskmise suurusega pankade liigituse alla, need on Krediitpank A./s. ja G. Scheel & Co. Tallinnas.

Eesti krediitasutiste seaduse järgi juhivad panga tegevust esimees, juhatus, nõukogu ja aktsionäride peakoosolek. Kesk-Euroopas, eriti Saksamaal, on krediitpankade juhatamises olnud senini mõõduandev kollegiaalne süsteem. Eestis on püütud meie krediitpankade juhtimist uue seadusega kokkukõlastada Inglismaal ja Ameerikas kehtiva direktoriaalse süsteemiga, selleks siis ka esimehe-instituut

[1]) G. v. Schultze-Gaevernitz, Die deutsche Kreditbank, Tübingen 1922.

panga juhtimises. Aktsiapanga valitsemise organiteks, alluvuse järjekorras, peaksid olema küll esiteks peakoosolek, siis nõukogu ja juhatus, kuid tegelikult on, vähemalt Saksa krediitpankade valitsemise praktikas, aktsionäride peakoosolekul panga juhtimises õige tähtsusetu sõna kaasa rääkida, see jääb aga üldse ära puhul, kui 51 % panga aktsiatest on nõukogu liikmete või nende valdusel olevate kontrollinstituutide käes.

Panga esimehele ja juhatusele alluvad sisemise tööjaotuse korras järgmised ressoorid: 1) personaali ja kassa dispositsioonid, 2) börs ja raamatupidamine, 3) konsortsiaalärid, 4) juriidilised asjad, 5) filiaalid, ühendused ja kliendid, viimased alajaotusega: a) kohalikud kliendid, b) provintsi kliendid, c) välismaa kliendid. Panga juhatusasjade ettevalmistajaks on tarbekorral prokuristid, kes on ühtlasi ka panga üksikute büroode juhatajaiks, nagu korrespondentsi prokuristid, filiaalide prokurist ja pearaamatupidaja.

Krediitpanga juhatusasutisist on tähtsamaiks: 1) Direktsiooni büroo, siia võivad kuuluda järgmised osakonnad, või vähemas ulatuses — tegevus, jaotatud vastavatele isikutele: a) pangas ametis olevate isikute personaalide büroo, b) krediidikontroll, krediidiasjade ettevalmistus, kindlustuse ja tagasimaksmise kontroll, niihästi peapangas kui filiaalides, c) sekretariaat, otseses ühenduses krediidi dispositsiooniga, siin asub klientide registratuur, kartoteek ja teadetebüroo, siin tulevad väljatöötamisele ja registreerimisele konditsioonid, d) juriidiline büroo, panga kohtu, lepingute, hüpoteekide, riigimaksude jne. asjad, e) direktsioonibüroo ekspeditsioon, kõikide salajasemate kirjade ekspeditsioon, vastavate koopiate ja sissetulnud kirjade, dokumentide alalhoid, f) arhiiv ja majandusstatistiline osakond, biblioteek, aruannete, ajakirjade, väljalõigete jne. kogu, prospektide väljatöötamine, tarbekorral oma ajakirja väljaandmine, läbikäimine ajakirjandusega, propaganda.

Normaalselt 150 kuni 1000 ametnikuga töötava krediitpanga teised osakonnad ja jaoskonnad on:

2) Korrespondents, võimalikkude alajaoskondadega oma filiaalide, kohalike, provintsi ja välismaa klientide jaoks. Korrespondentsiosakonna prokurist avab kõik panga nimele tulnud kirjad, teeb vastavad korraldused alainstantsidele ning annab allkirja väljuvale postile.

3) Kassad. Tähtsamaid neist on sissemaksu ja väljamaksu kassa, mis on ka vähimaski krediitpangas. Kassapidajate peadirektiiviks on: ei ühtegi summat ilma vastava aluseta välja anda ega sisse võtta; peale selle peavad sissemaksu ja väljamaksu kassad omavahel rahadispositsiooni mõttes ühendust. Erikassad võivad olla: vekslite väljamaksu kassa, eriti domitsiilteenistuse jaoks, edasi tšekikassa ja peadeposiitide kassa hoiusummade vastuvõtmiseks ja väljamaksmiseks.

4) Effektide büroo. Võreametnikud võtavad posti teel või otseteed büroosse saabuvad väärtpaberid mitmesuguste panga oma ja komisjoniäride otstarbel ning annavad need edasi depoosse, börsibüroosse või kupongi- ja sordikassasse. Samuti järgnevad siit kirjalikult ja suusõnaliselt antud maksmis- ja inkassoülesannete läbiviimised, kokkuvõttes igasugune iseseisev ja vahetalitustegevus ühenduses krediitpanga effektideemisjoniga ja platseerimiseäriga.

5) Vekslite ja deviiside büroo. Siia kuuluvad panga rembours- ja aktseptatsiooniäri, sissetulevate ja väljaminevate sise- ja välisvekslite, tšekkide kontroll, edasiandmine vastavatesse erikassadesse, vastavate obligoraamatute, reskontrode jne. pidamine.

6) Kupongide ja sortide kassa. Kupongide, dividenditähtede väljalunastamine ja ekspeditsioon. Välisvaluuta sortide, kulla ja hõberaha müük ja ost.

Edasi järgnevad panga internbürood. Need on:

7) Depoo-osakond ühes tresooriga ja depooraamatupidamisega. Viimane erineb panga muust raamatupidamisest, kuid peetakse siin üldise raamatupidamise eeskujul arveid niihästi effektide omanikkude kui ka nende liikide järgi (nn. isikute kontod ja asikontod, ehk teisiti: elav raamatupidamine ja surnud raamatupidamine). Depoo-osakonna juures võib olla ka oma erikorrespondentsi jaoskond. Depoo-osakonna alla kuulub krediitpanga effektide alalhoidmise ja nende üle valitsemise äri, peale selle korraldatakse siin eraldi teraskappide väljaüürimist.

8) Börsibüroo kui järgmine internosakond töötab lähemas ühenduses effektide bürooga ja depoo-osakonnaga. Büroo saadab oma ametnikud panga esindajatena börsile üksikute äride tegelikuks läbiviimiseks, samuti peab ta ühendust teiste sisemaaliste ja välisbörsidega ja teostab ka arbitraaži deviisides ja effektides.

9) Raamatupidamise osakond. Eeljaoskonnana võib siin töötada eraldi seisev prima-nota osakond, niipalju kui pangaraamatupidamiseks tarvis minevad memoriaali lahtised lehed juba mitte üksikute eespool toodud krediitpanga osakondade poolt nende töökorras iseseisvalt (skeemkoopiad sissetulevatele, väljaminevatele ja internkirjadele) ei valmine. Raamatupidamise osakond kui niisugune võtab ainult vastu prima-nota lahtised lehed ja märgib ära üksikud tehingud kahes järjekorras: nn. „elavatele arvetele" ja „surnud arvetele", elavad arved omakorda jagunevad kontokorrentarveteks, tšekiarveteks ning deposiitide arveteks. Surnud ehk asiarved omakorda: effektide, konsortsiaal-, vekslite & deviiside, aktseptide arveteks jne. Iga säärane arve nii „elavas" kui „surnud" raamatupidamises peetakse kahekordselt, kahe ametniku poolt iseseisvalt. Elavas raamatupidamises peetakse raamatut konto vormis, lahtistel lehtedel, ning siit saadetakse ka klientidele konto väljavõtteid; tahvli vormis peetud reskontro andmed aga lähevad otseteed bilanssi.

Iga arve jaotus kontoks ja reskontroks nii „elavas" kui ka „surnud" raamatupidamises on mõeldud kontrolli otstarbel, mida päevade kaupa, peale ülekandmise töö lõpetamist, kontopidaja ja reskontristi poolt omavahel, õige sissekandmise mõttes, teostatakse. Alused sissekandmiseks on kontopidajal ja reskontristil erinevad, kontopidaja teeb sissekandeid sissetulnud kirjade, väljaläinud kirjade koopiatel ja siseorderitel, reskontrist aga memoriaali lahtistel lehtedel.

Niihästi elavast kui ka surnud raamatupidamisest tulevad põhiraamatutest ja ja skontrodest põhi- ja kontrollandmed krediitpanga pearaamatupidamisse, päeva-, kuu-, kahekuu-, semestri- ja aastabilansside kokkuseadmiseks.

10) Revisjoniosakonna ülesandeiks on järelkalkulatsioonid, panga ametnikkude tööproduktiivsuse kontroll ning peapanga ja filiaalide tegevuse üldrevisjon. See osakond võib kanda ka organisatsiooniosakonna nimetust.

11) Ekspeditsioon ja raamatuköitmine. Siin teostatakse kirjade kopeerimine, kuverteerimine, frankeerimine ja ekspedeerimine. Edasi kuulub siia portokulude arvestamine, kaustamine, sissetulevate ja väljaminevate kirjade registratuur ja kaustamine.

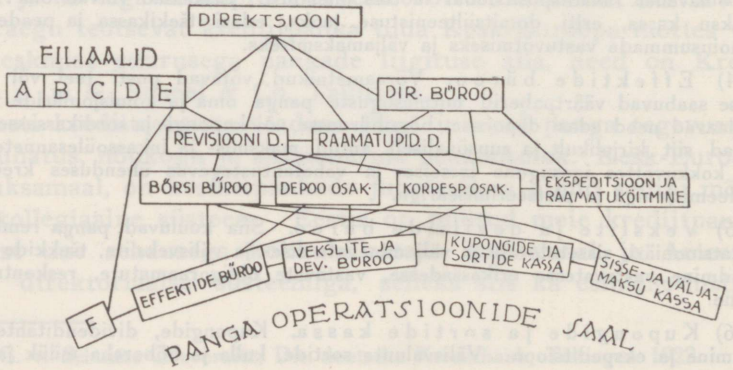

Juhtivate kohtade omamine krediitpankades on ühenduses panga aktsiate omandamisega, mille järele alles panga nõukogu protektsioonil edasi saadakse. Juhtivamateks direktoriteks ja nõukogu liikmeteks on peamiselt panga suurema kapitalikvoote omanikud, siiski peavad nad omama ka vastava majandusteadusliku hariduse, et sel tegevuspõllul orienteeruda. Tegevuspõld aga ise võimaldab veel olulisemat: nii on ülemaailmselt tuntud ökonomistid Ricardo, Bagehot, Gilbart, Obst olnud ise kord pikemat või lühemat aega juhtivateks pangameesteks. Iga säärase pangadirektori-ökonomisti tegevuspõld ja ülesanne seisku aga siiski esimeses järjekorras likviidsuse motiivide arvestamises, mitte aga võimutsemises klientide üle eraläbirääkimistel ning nõukogude ja diskontokomiteede koosolekutel, sest pank on töösturi ja kaupmehe teenija *do ut des* põhimõttel.

Vähematele pangaametnikkudele kujuneb pangatöö šabloonilisemaks, rekruteeruvad nad keskkooli haridusega isikuist; peale sõda on siin tegevuses palju endisi ohvitsere ja ka naisi — eriti Prantsusmaal, kus antakse neile isegi vastutusrikkaid kohti, kuna sellega pangaametis hädaohtlik moment — *„la femme"* — iseendast ära langeb. Üldiselt on pangateenistuses edasisaamine raske, G. Obst aga tröostib sõnadega: „Kes tänapäeval tahab edasi saada, see peab end ise üle keskmise tõstma."

Defraudatsioonimomendi vältimiseks pangategevuses korraldatakse aegajalt kontrollosakonna ning ka nõukogu liikmete poolt üksikasjalik kontroll pangaosakondadele: vaadeldakse koosseise ja nende vastavust üleskirjutustele ning nende alustele, ja ümberpöördult. Raamatupidamise ülekannete kontrolliks teostatakse ka osalist revisjoni. Eriküsimus on börsibüroo ametnikkude omaspekulatsioon börsil; see võib aga teenistuslepingu korras olla keelatud. Eriti Saksa krediitpankadel on kombeks igasugust ostu ja müüki börsil oma ametnikele lubada ainult oma panga kaudu, millega saadakse tarvilik ülevaade.

Eesti krediitasutiste seaduse järgi ei või panga esimees, juhatuse liikmed, samuti ka kõik pangast palka saavad ametnikud ja teenijad oma pangast ei ühelgi kujul laenu saada. Ei ole lubatud laenu anda ka ärilisi operatsioone toimivale juriidilisele isikule, mille juhatuse või nõukogu liikmete enamuse moodustavad panga juhatuse liikmed või pangast palka saavad ametnikud ja teenijad; sellega tahetakse ära hoida kuritarvitusi laenude väljaandmise alal. Panga juhatus ja ametnikud võivad aga laenusid saada erilisest toetusfondist või kassast, mis krediitpanga poolt selleks otstarbeks asutatud.

XXVII.

Erapankur ja finantseerimise selts.

Erapankuri ajalooline saatus. Nende liigitus. Erapankuri äri paremused. Brokeri ülesanne Inglismaal. Investment Trust ja Financial Company. Aktsiaseltsi asutamiskord Inglismaal. Uuemaajaliste finantseerimisseltside liigitus Robert Liefmann'i järgi. Effektide substitutsioon ja kaudse finantseerimise soodustused.

Erapankuri all mõistetakse kaubandusõiguslikku erafirmat: üksikettevõtet ja personaalseltsi. Suur-krediitpankade kontsentratsiooni protsessi tõttu on nende arv Euroopas alates möödunud sajandi viiekümnendatest aastatest vähenemisel. Erapankuri võistlus aktsiapangaga näib olevat lootusetu. Tema äri põhjeneb suuremalt jaolt usaldusel pankuri isiku vastu, ning kui erapanga omanik tagasi tõmbub või ära sureb ja kui õigel ajal perekonnaliikmetest pole uut juhti varutud, kes firmat endistel põhimõtetel edasi viiks, siis tuleb iseendastmõistetavalt kõne alla fusioon aktsiapangaga või likvidatsioon. Kuid ka olemasoleval juhil võib panga edasiviimine kujuneda raskeks; harilikult sõltub kogu firma kontrollaparaat tema isikust: nii kassahoidja kui ka korrespondent ja raamatupidaja töötavad tema silmade all. Säärase erapanga juhtimise põhimõtte vastane on filiaalide ja deposiidikassade asutamine, mis nõuavad omakorda nende šefilt iseseisvust ja vastutust, ka ei jätku erapankuri firmal alati deposiidikassade asutamiseks kapitali. Oletame, et erapankuri firma töötab deposiidikassadega, siis ometi ei suudaks need võistelda suurpanga vastava filiaaliga, kuna see võib ärisildile ja kirjaplankidele asetada peapanga kapitali summa ning sellega klientide seas suuremat usaldust tekitada. Ka on aktsiapankadele nende publitsiteet paremuseks. Kuigi nende hulk, kes bilanssi lugeda mõistavad, on väike, tõstab siiski suurpankade aruannete ajakirjanduses avaldamise kord ja nende arutlus seal nende vastu rohkem huvi.

Euroopas on erapankuritest säilinud ainult mõned õige vanad firmad, ja peale selle, eriti Inglismaal, spetsiaaläriga instituudid.

Olemasolevaid erapankuri firmasid saab jaotada järgmistesse kategooriatesse:

1) Suured omade varanduste valitsemised, nagu Rothschildid, Pariisis ja veel mõni aasta tagasi Viinis. Need võtavad osa finantskonsortsiumidest, annavad aktsept- ja reportkrediiti ning omavad relatiivselt mitte suurt, aga hästi valitud klientide ringi.

2) Erapangad, mis on spetsialiseerunud erilisele asjatundmist nõudvale pangaärile. Selleks oli pikemat aega ja on selleks osalt ka praegu effektide ja deviiside arbitraaž, siis ka varanduste valitsemine ja effektide komisjon — eriti Inglismaal, ning rentidega kauplemine — Prantsusmaal, lõpuks kauplemine nende väärtpaberitega, mis on börsinoteeringust välja lülitud. Saksamaal on säärased erapanga firmad — teotsevad nad peamiselt eravaranduste valitsemise ja börsitransaktsiooniga — pangamajad Mendelson & Co., Berlin — Amsterdam, ja S. Bleichröder, Berlin.

3) Erapankuri ärid, millede tegevus on ühenduses merikaubandusega. Siia kuuluvad mitmed vanad Londoni firmad, nn. *merchant bankers,* mis teotsevad eriti rembours-äridega, siis veel mõned Hollandi ja Hamburgi firmad.

4) Rahvusvahelised finantspankurid, kellel peamiselt Londonis ja New-Yorgis (Rothschild, Schroeder, Baring, Morgan) mõõduandev tähtsus rahvusvaheliste emissioonide läbiviimisel. Kuni Maailmasõjani oli eriti New-Yorgis rahvusvaheline emissiooniäri kontsentreerunud peamiselt nende kätte, ning alles pealesõjaaegsed formatsioonid, nagu natsionaalpankade *Trust Company* asutamine (National City Bank — New-Yorgis) ja üks teine krediitpankade kontsentratsiooni tulemus Ühendriikides (Harris, Frobes and Chase'i pangakontsern) on nende võimu sel alal piiranud.

Erapankuri mõiste alla kuuluvad ka teataval määral mitmed börsipankurid, deviiside ja effektide ärid ja rahavahetuse ärid, nagu neid tekkis eriti Saksamaal inflatsiooni ajal — ühepäeva liblikuina; olles ilma konstantsema klientuurita, tulid nad peatselt raha- ja kapitaliturul olukorra selgumisel likvideerimisele.

Just viimased aastakümned on erapankurite äri väljalülimisele kaasa mõjunud, samuti kui see leidis aset aastat 70—80 tagasi emissioonipankade kontsentratsiooni protsessis. Erapankurite kui iseseisvate kaupmeeste asemele on tekkinud igal pool aktsiapangad — suurinstituudid, kes suurema jao rahvusliku kapitali üle valitsevad, ning tihtipeale juhitakse need kapitalid nüüd selles suunas, mis suurinstituutidele kõige kohasem; kuid see asjaolu ei tarvitse aga olla rahvamajanduse huvidega kokkukõlas. Peade arv, kes otsustavad suuri finantseerimise küsimusi, on krediitpankade kontsentratsiooni protsessil jäänud äärmiselt väheseks. Erapankuri-instituudi häid külgi vabas individualistlikus majanduskorras oli: 1) individuaalsem läbikäimine klientidega, 2) kohalike, provintsi olude parem tundmine, 3) parem ülevaade klientide varanduslikust seisundist, 4) iseseisvam ja parteitum nõuandmine effektide komisjoniäris, 5) käitisorganisatsiooni vähemad kulud ja sellest tingitud kõrgemad intressid kreedi-

toridele, 6) äriorganisatsiooni suurem liikuvus ja ka vastutusrikkus, kuna erapankurile pole ette nähtud bilansi avaldamist, 7) ettevõtte personaali parem orgaanika ja ettevõtja isikule lähemal seismine, sellest järgnev järeletulijate parem väljakoolitamine.

Erapankuri tegevuse kokkusulamist tuleb seega teataval määral kahetseda, ja seda ka Eesti oludes, kus nad uue krediitseaduse elluviimise seaduse põhjal koguni sunniviisiliselt likvideerimisele tulevad (õigemini küll tuleksid, sest ka siin on nende saatus olnud välismaaga ühine).

Nii krediitpanga a./s-i kui ka erapankuri äritegevusest erinevad oma ilmelt ja ülesandelt finantseerimise seltsid, nagu neid moodis effektidekapitalism Lääne-Euroopas ja just eriti Inglismaal ning Ameerika Ühendriikides on ilmale toonud. Finantseerimise selts on mõeldud eriti pikaajalise tööstuskrediidi probleemi lahendajaks, sest, nagu eespool tähendatud, on Inglise krediitpangad *(joint stock banks)* puhtailmelised deposiidipangad ning asutamise, ümbermuutmise, emiteerimise ja platseerimise äri kandub kogu anglosaksi panganduse süsteemis eriilmelistele instituutidele. Inglismaal on küll brokerite ja promoterite firmad olnud neiks asutisiks, mis on ettevõtjale finantseerimise aktsiooni tehnilisel läbiviimisel suuresti abi ja nõu andnud. Brokerid on fungeerinud ja fungeerivad ka praegu kui asjatundjad neis küsimustes, kus kapitalituru olukorrad lahendusele tulevad. Puutub asi uute effektide emissiooni, siis kuulavad kapitaliseltsi asutajad nende arvamist selle kohta, missugune effektide eriharu võib leida kõige rohkem minekut, kas põhi- või eesõigustatud aktsiad, kas obligatsioonid, ja milline eritüüp neist, kui kõrgeks tohiks sissekirjutamise kurssi nomineerida, kas ja missuguseid garantiilepinguid sõlmida jne. Teiselt poolt on brokeri käes emissiooni tehniline läbiviimine, selle sidumine kõikide börsil ettetulevate transaktsioonidega; broker sõlmib garantii ja *underwriting*-lepingud, võtab sageli ka ise neist osa. Ta teotseb kõigis neis asjades kindla teenistuslepingu alusel finantseeriva ettevõtte juhatusega ja ei kanna ise selle juures mingit aktsiaõiguslikku vastutust.

Ühenduses Robert Peel'i pangaaktidega (1844) on nüüd Inglismaal tekkinud suurte deposiidipankade kõrvale täitsa uuelaadsed ja erakordsed asutised, nn. *Investment Trusts* ja *Financial Companies,* mis töötasid ligidases ühenduses börsiga ja olid mõeldud pikaajalisema tööstuskrediidi võimaldamiseks. Peel'i pangaaktidega tulid Inglise era-emissioonipangad järkjärgult likvideerimisele, ning nende asemele pidi tekkima lähemas ühenduses vaba börsitegevusega teine süsteem, mis pidi asumaadest kokkuvoolavaid kapitale juhtima kasutoovale tegevusele. Probleemi lahendus, kas Inglismaa võib olla tänulik oma

uuele pangasüsteemile, nagu tähendab Bagehot, või oma koloniaalsele laiutamisele, et nüüd London olevat *„full of money"* ja kontinendi linnad seevastu tühjad *(„empty")*, jäägu lahtiseks.

Eriti huvitavaks kujunes Inglise uues süsteemis *Investment Trust*. Ta oli alul mõeldud süütu asutisena selleks, et publikule võimaldada sise- ja välismaal esinevais aktsiaseltsides osastamist. Dividendisissetuleku ühtlustamise ning kapitaliseltsist osavõtmise riisiko vähendamise mõttes omandasid säärased investeerimiseseltsid effekte mitmetelt ettevõtetelt, mitmesugustelt produktsioonialadelt, substitueerisid neid ning andsid nende põhjal omaenda aktsiaid välja, mis pidid nende omanikele kindlustama ühtlase dividendi. Kuid ei jäädud peatuma kavatsusele ainult juba olemas olevaid ettevõtteid substitueerida, vaid tuldi mõttele neid ka ise asutada, ning, mis veel huvitavam, säärane idee kujunes finantseerimiskombinatsioonides valdavaks, ja möödunud sajandi 90-date aastate ümber oli sääraseid truste Londonis juba õige palju, nende äri oli üksteisega võisteldes muutunud väga mitmekülgseks, millejuures võõra rahaga spekuleerimises ja uute võimalikkude ning võimatute äride finantseerimises kuidagi risti ette ei löödud. Järgnes paratamatu ebakonjunktuur, mille järele sajad „trustid" silmapiirilt kadusid. Kuid siiski luges Inglise *Stock Exchange Book* neid asutisi Londonis 1914. a. mitte vähem kui 620 [1]). Nende tegevus on küll aastate jooksul palju vaiksemaks jäänud, ning C. W. von Wieser [2]) teab juba kinnitada, et Saksa krediitpangandusega võrreldes ei tule tööstuse algfinantseerimises Inglise *Investment Trust* praegu otsekoheselt üldse enam arvesse, küll aga esinevat see praegu parima turuna tööstusobligatsioonide mahutamisel.

Ka märgib C. W. von Wieser ära, et praegugi olevat asutamise- ja ümbermuutmiseäri algatus Inglismaal brokeri ja promoteri käes; *underwriting* ja effektide substitueerimine aga vaevalt ülenähtava hulga trustide, *Investment* ja *Financial C-y*'ide, *merchant-* ja koloniaalpankade käes. See asjaolu on osalt tingitud üldisest aktsiaseltsi asutamiskorrast Inglismaal ja ka Ühendriikides. Nimelt on siin mõõduandev nn. suktsessiivasutamine, mille juures asutajad ainult osa effekte üle võtavad, teine, ja mõnikord kaugelt suurem, osa uusi aktsiaid läheb submissiooni korras platseerimisele. Asutajad sõlmivad brokeri kaudu lepingu underwriteriga või underwriterite kontserniga, kes uue aktsiaseltsi asutamise sel teel kindlustab, et ta need aktsiad, milliseid ei saa platseerida börsil või altkäe üleandmisel teistele *Financial* ja *Merchant C-ny*'dele, ise kohustub üle võtma. Vastandiks aktsiaseltsi suktsessiivsele asutamiskorrale Inglismaal, on Saksamaal

---

[1]) Vt. lähemalt Robert Liefmann, Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften, Jena 1923, lk. 159.

[2]) C. W. v. Wieser, Der finanzielle Aufbau der englischen Industrie, Jena 1919, lk. 318—320.

(HGB §§ 188 ja 189 järgi) tarvitusel ka — ning isegi enamasti — simultaan-asutamiskord, mille juures asutajad ise kõik aktsiad üle võtavad.

Sõna finantseerimine tähendab, nagu eespool nägime, peamiselt seisva, rakenduskapitali hankimist ettevõttele. Selle rakenduskapitali hankimine on raske krediitpankadele kui niisugustele, kuna need opereerivad lühiajalise krediidiga, ehk siis asutamise ja ümbermuutmise äri korras võtavad krediitpangad väljaantavad effektid ainult ajutiselt oma portfelli. Finantseerimine kui niisugune tingib aga oma loomult kestvat mahutust. Kestvalt finantseerib näiteks tööstuslik ettevõte enda poolt asutatud tütarseltse; kestvalt finantseerib samuti riik ja kommunaalvalitsus oma ettevõtteid; kolmandaks, finantseerivad ka üksikud kapitalijõulised isikud, nagu P.-A. Ühendriikides trustikuningad Rockefeller, Gould, Vanderbilt, Carnegie ja Morgan ning Kesk-Euroopas suurtööstu rid Thyssen, Krupp ja Kirdorf. Kuid nende jõud kujuneb modifikatsioonidel, kus tuleb arvestada turukapitali, kas väheseks või ebaotstarbekohaseks, ning nii tekib ja on tekkinud tarve erilise finantseerimisseltsi formatsiooni järele, uut liiki kapitaliseltsi järele, mis kutsutakse ellu ainult seks otstarbeks, et soetada teistele ettevõtetele rakenduskapitali.

Kui erapankuri ja kasumajandusliku krediitpanga äri baseerub krediitide substitutsiooni põhimõttel, siis on erilise finantseerimisseltsi põhimõtteks effektide substitutsioon.

Moodsate finantseerimis- ja effektide substitutsiooni seltside põhimõtted ei ühti ka enam vanemate Pariisi *crédit mobilier*' ning uuemate, samuti *crédit mobilier*' eeskujul tekkinud Prantsuse *Banques d'affaires*'i, samuti Inglise *Financial C-ny*'de ja Ühendriikide *Trust C-ny*'de [1]) äride põhimõtetega, mis liginevad rohkem Saksa krediitpankade tegevusele, kuid nende eriülesandeks on börsi effektideäri, mille kõrval nad siis veel ka nn. *subscribing*'i ning *underwriting*'iga tegelevad. Uuemaajaliste finantseerimisseltside liigitelu on Robert Liefmann'i [2]) järgi järgmine:

1) Kapitali investeerimise selts *(Investment Trust)*, mis kutsutakse ellu selleks, et mahutust otsivatele kapitalidele võimaldada osastamist kõrgelt renteerivates, kuid riskantsetes ette-

---

[1]) Anglo-saksi trusti mõistest tuleb lahus hoida Saksa *Treuhandgesellschaft*'i mõiste. Viimased on küll eelmiste eeskujul tekkinud (nii German-American Trust Company — Ameerika väärtpaberite omanikkude kaitseks Saksamaal, on aga nüüd abiks liikvideerimise, saneerimise ja äriraamatute revideerimise protseduuridel). Erilised treuhänderite seltsid funktsioneerivad praegu Saksamaal nii pankade ja tööstuslike ettevõtete poolt tütarseltsidena kui ka raamatupidajate ühingutena ellukutsutuna.

[2]) R. Liefmann, Beteiligung- und Finanzierungsgesellschaften, l. c. lk. 94.

võtetes, ning seda ilma riisiko suurendamiseta, nagu see leiaks aset üksikul ja otsesel investeerimisel. Sel puhul ostetakse paljude riskantsemate ettevõtete effekte mitmetelt tööstus- ja kaubandusaladelt ning nende põhjal, neid substitueerides, antakse välja ühtlane paber.

2) Effektide ülevõtmise selts *(Investment Trust'*ide teine liik), kujundatakse siis, kui mingi ettevõtte effekte sise- või väliskaubanduslikel, minemitehnilistel, suuresti aga ka juriidilistel põhjustel ei saa otseselt emiteerida. Sääraste paberite ülevõtmiseks asutatakse siis iseseisvad instituudid, kes asutatava ettevõtte effekte substitueerides, neid salaja finantseerides toovad omaenda aktsiad ja obligatsioonid kapitaliturule.

3) Kontrollselts *(Holding Company)*, asutatakse vastandina eelmisele selleks, et mitmesuguste ettevõtete effekte liiklemiselt kõrvaldada; et aga nende ülesostmisel välja antud raha tagasi saada, seks antakse (omades ettenähtud seltside peakoosolekul häälteenamust) ülesostetud paberite põhjal välja uued effektid, võimalikul korral eesõigustatud aktsiad mitmekordse hääleõigusega; üle andes endisi põhiaktsiaid saadakse esialgselt välja antud kapital tagasi. Hoides siiski oma käes tavaliselt 51% eesõigustatud aktsiatest, omatakse ka kontrolli huvialuse kapitaliseltsi peakoosolekul.

Kapitali investeerimise seltside kodumaa on Inglismaa, effektide ülevõtmise seltside kodumaa Saksamaa ja kontrollseltside asukoht on Ameerika Ühendriikides. Kuid see reegel pole siiski erandita: ka Inglismaal on kontrollseltse ning Ühendriikides — peamiselt küll Londonist üle kantud — kapitali investeerimise seltse ning uuemal ajal, nagu tähendab Liefmann, ka hulk effektide ülevõtmise seltse. Samuti on ka Saksamaal mõningaid kontrollseltse; teistest riikidest, kus effektidekapitalism jõudsalt arenenud, on märkida Helveetsia — kõigi kolme effektide substitutsiooni vormiga, Prantsusmaa — investeerimise ja ülevõtmise seltside vormidega, Belgia — effektide ülevõtmise vormiga ning Hollandi rantjee-riigina — kapitali investeerimise seltsidega, kuid ka mõne kontrollseltsiga.

Üksikud liigid neist seltsidest võivad oma tegevuses ja eesmärkides ka kombineeritult töötada, nii võib kapitali investeerimise selts olla ka kontrollselts, kui ta valdab üle 50% üksiku ettevõtte aktsiaid; on mõeldav ka vastastikune kontroll kahe kapitali investeerimise seltsi vahel. Kui kõik need liigid nii investeerimise, ülevõtmise kui ka kontrolli alal ei omanda ainult juba olemas olevate ettevõtete effekte, neid substitueerides, vaid emiteerivad ja platseerivad ka täitsa uusi effekte, s. t. loovad uusi ettevõtteid, osutuvad nad juba finantseerimisselt-

sideks, ja seda kõige puhtakujulisema ja moodsama effektidekapitalismi vormis. Moodsad finantseerimisseltsid, kujunenud küll Prantsuse *crédit mobilier*' ja Inglise *Financial C-ny* põhimõtetel, erinevad neist aga suuresti effektide substitutsiooni tegelikul käsitlusel. Effektide kontroll alles on näiteks võimaldanud Ühendriikide trustide kujundamise ja trustikuningate tekkimise ning effektide ülevõtmise põhimõtte kaudu on Saksa tööstus oma suurte elektritööstuse, ehitus- ja keemiaettevõtetega tunginud kaugele üle oma rahvamajanduse piiride.

Finantseerimisselts, tema uusimas vormis, vabastab krediitpanga pikaajalistest mahutusäridest, toob sellega pangategevusse erinevust ja spetsialiseerumist. Kas finantseerimisseltsi nimetada pangaks, nagu seda tehakse Saksamaal (näiteks Bank für Bergbau und Industrie, Bank für Naphtaindustrie, Bank für Brauindustrie, Bank für elektrische Unternehmungen jne.), on küsitav, kuna see nimetus teeks panga kui üldmõiste defineerimise veel raskemaks.

Spetsiaalsete finantseerimisseltside tekkimine ühes effektidekapitalismi arenguga on mõistetav ning tervitatav pangategevuse töötjaotuse mõttes. Pealegi oleks ilma nendeta praegu raske ette kujutada spetsiaaltööstuste otstarbekohast ja asjatundlikku finantseerimist, ning lõpuks on effektide ülevõtmise põhimõttel võimalik ka eriti riskantsete kaubandus-tööstuslike ettevõtete finantseerimist kaudselt läbi viia, seda maskeerides, ning effektide substitutsiooni korras soetada tarvilikku rakendiskapitali.

XXVIII.

Hüpoteegipankade tegevus.

Hüpoteekide liigid. Organiseerimata ja organiseeritud hüpoteekide turg. Hüpoteegipanga-aktsiaseltsi kujunemine ja sisekord. Hüpoteegipangad a./s-id Saksa eriseaduse põhjal. Takseerimine linnas ja maal. Pantkirjad ja laenud. Krediit- ja hüpoteegipanga tegevuse sidumine. Tööstus-hüpoteegipanga probleem Saksamaal. Eesti Pikalaenupank. Eesti Maapank. Eesti Maakrediitselts. Eesti Hüpoteegipank. Laevahüpoteegipangad.

Hüpotekaarkrediit on pikaajalisem kõigist krediidivormidest. Ta baseerub peaaegu kõigis Kontinentaal-Euroopa riikides kinnistus- ja põhiraamatutesse sissekantaval kirjutusel, viimane omakorda on

obligatsiooni korras otsese võlakohustusena gireeritav. Hüpoteegi tekkimise moodused võivad olla mitmesugused: a) lõpprahahüpoteek: ostja võtab kinnisvara ostmisel üle krundile kinnistatud hüpoteegid, muu osa kinnisvara hinnast maksab rahas, b) pärandusrahahüpoteek: pärandajad jaotavad omavahel krundi sissetulekud, kusjuures krunt kantakse põhiraamatusse kellegi nimele nende hulgast, teistele aga kirjutatakse välja hüpoteegid, c) ehitusrahahüpoteek: kantakse sisse maja valmimise järjekorras, on selle ehituse finantseerimiseks, d) melioratsioonihüpoteek põllumajanduses: talude põllupinna parandamiseks, sookuivatusteks jne., e) kindlustushüpoteek: kantakse sisse pangakrediidi kindlustuseks, kautsjonideks sundhüpoteegina kohtu korraldusel jne.

Hüpoteegid võivad oma ilmelt olla I-se, II-se, III-da jne. järgulised. Neist on kõige väärtuslikum I-se järgu hüpoteek, millise taks ulatub harilikult kuni 60%-ni kinnisvara põhiväärtusest; järgmised hüpoteegid kõiguvad 50—80%-i vahel, tsentraalsete linnamajade kruntidel on taks kuni 100%-i nende põhiväärtusest.

Hüpoteekide vastu saab pikaajalist laenu otseteed *organiseerimata kapitaliturult* ajalehes kuulutamise teel, ning väga sageli mahutatakse just sel teel mitmesuguste seltside, kirikute, vaeslaste hooldamise rahad ja erakapitalid. Teiseks tuleb märkida juba *organiseeritud turgu*; siin esinevad krundimaaklerid, laenu- ja hoiukassad, kindlustusseltsid, ühistegelised pikalaenupangad, nii kui seda on maa- ja majaomanikkude krediitkassad, edasi kommunaalsed ja riiklikud pikalaenu-instituudid ning siis lõpuks ning kõige laiaulatuselisemal kujul *hüpoteegipangad-aktsiaseltsid*.

Hüpoteegipank, tema kasumajanduslikus vormis, on eriti Saksamaal välja kujunenud vanadest Preisi landschaft'idest, millised andsid krediite kuni poolesajandilise kestusega. Nende landschaft'ide pantkirjade eest vastutasid mõisad, millistele nad olid kinnistatud, arvestamata seda, kes oli nende omanik; peale selle vastutas veel krediidiinstituut kõigi oma varanduste ja sissetulekutega. Selle krediidivormi kindlus oli üldiselt tunnustatud, ning kui näiteks isegi Napoleoni sõdade aegu 1814. a. Preisi 4%-lised rendid poole oma nominaalväärtusest kaotasid, jäid 4%-lised Pommeri pantkirjad oma endisse hinda. Nende landschaft'ide eeskujul tekkiski hoiukassade ja kindlustusseltside ning uuemal ajal hüpoteegipankade-aktsiaseltside pikaajaline mahutusäri. Siiski ei saa hüpoteegipankade-aktsiaseltside poolt väljaantavaid pantkirju võrrelda endiste landschaft'ide krediidialustega. Hüpoteegipankade pantlehtedel ja obligatsioonidel pole nende omaniku seaduslikku pandiõigust üksikule krundile kui niisugusele, nende eest vastutab üksnes krediidiinstituut-aktsiaselts. Hüpoteegid kantakse tema nimele põhiraamatuisse ning instituut saab vastava

kohtu kinnistusjaoskonnalt hüpoteegikirjad, mille põhjal annab välja oma pantlehed. Laenu antakse hüpoteegipangast teinekord ka samades pantkirjades, millised laenusaaja ise börsil ära müüb. Laenu antakse vahel pantlehtede nominaalväärtuse ulatuses ning kursikahju kannab laenusaaja. Et panga poolt välja antavad pantlehed oma väärtuses ülemääraselt ja huupi ei langeks, selle eest hoolitseb hüpoteegipank-aktsiaselts ise, reguleerides nende kurssi vastavate interventsiooniostudega börsil.

Saksamaal ja Austrias on hüpoteegipankade-aktsiaseltside tegevus vastava eriseadusega reguleeritud. Iga hüpoteegipanga juurde peab riiklikult kutsuma ühe treuhänderi (uue novelli järgi — komissari). Viimase kohuseks on selle järgi valvata, et ettenähtud kate panga poolt väljaantavatele pantlehtedele oleks kohal: need peavad olema kaetud mark marga vastu hüpoteekidega; treuhänderi kohuseks ei ole aga, vastu eelarvamisi, mitte jälgida, kas hüpoteekide taks nende tegelikule väärtusele vastab. Hüpoteegipangad tohivad pantkirju välja anda ning laene Saksa „Rentenbank-Kreditanstaltilt" saada ainult 20-ne kordselt oma põhikapitali ja reservide ulatuses. Laenu andmine peab järgnema hoolikal takseerimisel ning hüpoteekide sissekandmine panga heaks on reegli järgi ainult esimesel kohal lubatud. See ei tohi linnamajade juures olla üle $^{3}/_{5}$ ning põllumajanduslike kruntide juures keskasutise loata mitte üle $^{2}/_{3}$ põhiväärtuse. Seaduse järgi tohib hüpotekaarlaene välja anda ainult rahas; pantkirjades ainult nende nominaalväärtuses, ning ainult siis, kui panga põhikiri seda lubab ja ka krediidivõtja sellega nõus on.

Saksa hüpoteegipankade seaduse järgi on järelevalve organil pantkirjade omanikkude huvides õigus kontrollida panga raamatuid ja kassat, nõuda panga juhatuselt selle äriasjades seletust, nimetada esindajat panga pea- ja juhatuskoosolekule jne. Järelevalve on seega Eesti krediitasutiste seaduse piirides, mis ka kasumajanduslikele pikalaenupankadele nende pantkirjade omanikkude kindlustamise huvides mööda-päästamatu.

Saksa hüpoteegipankadele-aktsiaseltsidele on lubatud pikaajaliste laenude andmine hüpotekaarkorras, kõrvaläridena hüpoteekide pantimine, laenude andmine kommunaal- ja raudteede obligatsioonide vastu, effektidekomisjoniäri, välja arvatud termiinärid, inkassoäri ning ka deposiitide vastuvõtmine ja depooäri, — vastuvõetud hoiusummade koguulatus et tohi aga üle poole panga sissemakstud põhikapitali olla. Vabasid rahasid võivad hüpoteegipangad-aktsiaseltsid mahutada teistesse pankadesse, oma pantkirjades, kommunaalobligatsioonides, kitsarööpalise raudteeseltside obligatsioonides ning ka emissioonipanga rediskondi alla kuuluvates vekslites. Keelatud on spekulatsioon kinnisvaradega, asutamise ja ümbermuutmise äri ning kontokorrentkrediit krediitpankade eeskujul[1]).

Laenu andmise piir Saksa hüpoteegipankades ulatub esimese hüpoteegi põhjal kuni 60%-ni linnamaja ja krundi väärtusest ning vastab üldiselt 12-kordsele nettoüüride väärtusele. Teise hüpoteegi piir on 75%, kuid üldise reegli järgi antakse laenu ainult kuni $66^{2}/_{3}$%-ni maja ja krundi väärtusest.

Takseerimise aluseks, mis hüpoteegipanga-aktsiaseltsi poolt tarbekorral iseseisvalt ette võetakse, on kõigepealt võrdlused teiste hinnangutega, nagu: 1) hinnangud krundi puhttoogimaksult, 2) varemini kohtu, tulekassa, kindlustusseltside, hoiukassade jne. poolt teostatud takseerimised, 3) vananemistaksid jne. Iseseisval takseerimi-

[1]) Vt. F. Leitner, Bankbetrieb und Bankgeschäfte, Frankfurt a. M. 1923, lk. 414—465, ja Saksa Hüpoteegipankade seadus 13. juulist 1899 ühes novellidega.

sel [1]) saadud väärtus ei tohi kunagi ulatada üle hoone tegeliku müügihinna ning hindamisel peab arvesse võtma krundi kestvaid omadusi ja sissetulekut, mis lahus selle praegusest omanikust korralikul majandamisel igal juhul tingitav. Takseerimisel peab arvesse võtma ka laenamise aeg, krundi asukoht, võrdlus teiste samasuguste kruntide müümisel saadud hindadega ning üldised olud, millised kapitaliturul mõõduandvad. Mööduvad ja tuleviku tegurid, samuti kõik isiklikud momendid jäävad arvestamata. Takseerimise viisid on tihti järelevalve organite poolt kinnitatud, oma üksikasjus aga ei ühti nad kunagi mitmesuguste hüpoteegiinstituutide juures.

Linnamajadel ja -kruntidel võetakse üldiselt arvesse: a) materjali väärtus, mis koosneb krundi ja maa hinnast ning ehitiste hinnast, b) sissetuleku väärtus. Summad a ja b arvatakse kokku ning siis poolitatakse.

Krundi ja maa väärtust tuleb selle juures takseerida vastavalt maja asukohale ja maapinna headusele (suurlinnades kuni 50 m sügavuseni), ehitiste väärtuse puhul tuleb arvesse võtta tegelikud ehituskulud ühenduses kohaliku konjunktuuri ja ehitise kvaliteediga; arvesse tuleb võtta ka ehitiste vananemine. Sissetuleku väärtuse puhul tuleb arvesse võtta ainult valmis ehitatud ja tegelikult välja üüritud ruumid).

Kui ehitistel on tööstuslik ilme, võetakse arvesse samuti: a) materjali väärtus, koosneb krundi ja maa ning ehitiste ja hoonete väärtusest, b) sissetuleku väärtus: 1) praeguse kasustamisviisi juures, 2) lahus praegusest kasustamisviisist; 1 ja 2 sissetuleku väärtus arvatakse kokku ja poolitatakse ning saadud normaalne sissetuleku väärtus ja materjali väärtus arvatakse veel omakorda kokku ning poolitatakse.

Berliini krundimaaklerid tarvitavad elumajade takseerimisel sagedaimini järgmist arvestusviisi:

Krundi väärtus		mk. 600 000.—
Ehitiste väärtus, ka tulekindl. takside põhjal		mk. 350 000.—
Sissetuleku väärtus, s. o. 5 %-ga kapitaliseeritud netto-üürid		
Brutto-üürid . .	mk. 64 000.—	
— 25 % korrashoiu kulusid . .	mk. 16 000.—	
Netto-üürid . .	mk. 48 000.—	
	x 20	mk. 960 000.—
		mk. 1 910 000.—
Sellest pool = mk. 955 000.— maha arvatud 10 % takseerimiskulusid ja eksimist annab taksi:		mk. 859 500.—

Põllumajanduslike maakruntide ja talude takseerimine kestab hüpoteegipankade poolt välja saadetud komisjoni põhjalikuma tegevuse korral vahel õige kaua, 1—2 kuuni, kuna vaja on arvesse võtta kõigepealt: 1) klimaatilist tegurit kõikidel aastaaegadel, 2) maapinna agronoomilist väärtust, kuni ühe meetri sügavuseni, 3) põllumajan-

[1]) Vt. F. Leitner, Bankbetrieb und Bankgeschäfte, l. c. lk. 437—443 ja 449—451.

duslike produktide turustamisvõimalust ja olukorda, 4) põldude, heinamaade, karjamaade kultuurolukorda, asjaolu, kas on tarvilikul määral hooneid, samuti nende ja nende inventari kvaliteeti; kuna põllumajanduslik sissetulek oleneb majandaja isikust, peab takseerima nii põllu- kui ka karja- ja heinamaad. Lõpuks võrreldakse ka selle piirkonna kruntide tegelikke müügihindu.

Iga hektaari maapinna jaoks arvestatakse vastavalt selle headuseklassile eri hind, millised tulevad siis pärast kogu krundi ja talu hindamisel kokkuarvamisele. Säärasel puhul on majandamishoonetega varustatud eriruuthektaaril harilikult kõige suurem väärtus, ja sellest nähtubki, kas hooned on paigutatud õigesse kohta.

Lõppkokkuvõttes tuleb arvesse võtta riigi-, kogukonna- (valla-) ja kirikumakse, servituute, hoonete ülalpidamise, tule-, rahe-, õnnetuskindlustuse jne. makse. F. Leitner'i [1]) järgi tuleb neid viimaseid kulusid kapitaliseerida 30-ga (näiteks kindlustusmaks 30 aasta jooksul) ning üldtaksist maha arvata (!!).

Hüpoteegipankade-aktsiaseltside poolt välja antavad p a n t k i r j a d peavad olema kaetud nende nominaalväärtuse ulatuses hüpoteekidega, vähemalt sama intressimääraga; pantkirju tohivad välja anda hüpoteegipangad, maha arvatud riiklikud krediidid, 15-kordselt sissemakstud põhikapitalist ja reservidest, nende kustutamine sünnib seeriate viisi ettenähtud plaani kohaselt, mille järele ajajooksul kõik paberid liiklemiselt ära võetakse. Pank võib aga ka peale ettenähtud tähtaega — harilikult on see 10 aastat, vahel vähem — pantkirjade väljaloosimisest ja ülesütlemisest loobuda, et kindlustada nende omanikele rendikujulist intressipaberit; pantkirjade omanikel on konkursi puhul eesõigus teiste konkurssvõlausaldajate ees.

L a e n u s i d antakse hüpoteegipankades harilikus intressi ja amortisatsiooni korras. Neid võetakse muutlaenudena teatava arvu aastate peale ning tähtajal on nad vastavatel tingimustel paušaalsummana tagasi makstavad; kui võlgnik ei tasu tähtajaliselt intressi, müüb ära oma pandiobjekti, jätab kindlustusmaksud tasumata, põlevad tal hooned ära või halveneb nende seisukord mõnel teisel põhjusel, siis nõuab pank harilikult laenu otsekohe tagasi. Laenu tagasimaksmise ja ülesütlemise tähtajad võivad aga olla panga poolt normeeritud. Amortisatsioonilaenud makstakse peale kokkulepitud aega, näiteks viis või kümme aastat, annuiteetide viisi kokkulepitud amortisatsiooni tähtajaks tagasi. Amortiseerida võib võlgnik oma laenu pangaga kokkulepitud moodusel, kas kindlate või vähenevate annuiteetidega. Annuiteet koosneb panga intressist ja amortisatsiooni summast. Mida suurem on amortisatsiooni osa, seda kiiremini tuleb kogu laen tagasimaksmisele. Näiteks kapital amortiseeritakse:

---

[1]) F. Leitner, Bankbetrieb und Bankgeschäfte, l. c. lk. 441.

4%-lise intressiga ja 7%-lise annuiteediga
$21^1/_2$ aasta jooksul.

$4^1/_2$%-lise intressiga ja 9%-lise annuiteediga
16 aasta jooksul.

5%-lise intressiga ja 10%-lise annuiteediga
$14^1/_2$ aasta jooksul.

Amortisatsioonilaenu head küljed on: aegajaline kruntide vabanemine pangakohustustest, puuduv prolongatsiooni provisjon, laenuvõimaluste saamise aegajaline suurenemine II-le ja III-le hüpoteegile, laenu ülesütlemise võimaluse ärajäämine võlausaldaja poolt ning vabastamine tagasimaksmise sundusest esimestel aastatel. Paremus laenuvõtjale ning halbus pangale on amortisatsiooni laenul veel selles mõttes, et võlausaldajal on võimalus laenu ootamatult tagasi maksta, mida ta ka intressimäärade langemisel kasustab.

Hüpoteegipankadele-aktsiaseltsidele on viimasel aastasajal Euroopas ainult mõned üksikud juurde tulnud. Saksamaal funktsioneerib neid 35, kuna Prantsusmaal on ainult üks suurem instituut — *Crédit foncier*. Inglismaal aga puudub seadusandlus pikalaenupankade alal üldse, nende funktsiooni täidavad väga ebamääraselt provintsi deposiitpangad.

Säärane pikalaenupank esineb harilikult tsentraalse instituudina ilma filiaalideta, tema valitsemine on väga lihtis, väikese aparaadi ning väikeste kuludega teostatav. Puhul, kus krediitpanga äriga on ühendatud ka pikaajaline hüpotekaäri, esineb nn. segapank. Saksamaal esinevad sääraste instituutidena Bayrische Vereinsbank ja Bayrische Hypotheken- und Wechselbank. Uute segapankade asutamine on seal hüpoteegipankade seadusega 13. juulist 1899 keelatud, olgugi et F. Somary [1]) arvates on sel moodusel oma head küljed. Rentaablus hüpoteegipangas oleneb intressipingest hüpoteegilaenude ja väljaantud pantkirjade vahel. Kui see on näiteks $^1/_2$%, siis saavad aktsionärid 15-kordsel pantkirjade ringvoolul $7^1/_2$% dividendi. Siia juurde tuleb veel sissetulek vabade sulavahendite mahutusäridest, näiteks vekslite diskondist ja rediskondist.

Eri probleem ja vaidlused on tekkinud Saksamaal tööstus-hüpoteegipanga ümber. Nii astus ühel Kesk-Euroopa majandusseltsi koosolekul Mannheimis 19. septembril 1908 pangadirektor dr. Hecht [2]) kõnega üles, kus ta nõudis kategooriliselt ühe uue pangatüübi asutamist, mille tegevusalaks oleks üksnes pikaajalise tööstuskrediidi soetamine... Dr. Hecht'i arvates olevat seni tööstuslikku krediiti Saksamaal antud kaubanduskrediidi šablooni järgi ning lühiajalise krediidi vormides. Kui tekib ebasoodus konjunktuur ja

---

[1]) F. Somary, l. c. lk. 196.

[2]) Berichte über die zweite (ausserordentliche) Generalversammlung des Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereins in Deutschland, Verl. Puttkammer u. Mühlbrecht, Berlin 1908.

sellega harilikult kaasas käiv krediitide restriktsioon, siis pidavat tööstus, ja just kõige paremini sissetöötatud produktsioonialad, oma pangakrediidid kiires korras tagasi andma, mis siis ruineerivat mõju avaldavat. Küll olevat tööstusel võimalik omaenda obligatsioone välja anda, kuid see tee jäävat ainult suurtele ettevõtetele lahti, kuna vähemate ettevõtete võlakirjade äramahutamine on raskendatud ning nende platseerimiseks jäävat paremal juhul vabaks vaid üksnes lähem ümbruskond ja kohalik turg... Dr. Hecht mõtleb nüüd sääraseid vähemaid tööstuslikke ettevõtteid ühendades luua uue keskorganisatsiooni, mis üksikud vähemad võlakirjutused oma kätte võtaks ning neid substitueerides uued väärtpaberid välja annaks, mis börsil noteerimisele tuleksid ja millistel oleks sellega ülemaaline turg. Hecht tahab sellele keskasutisele anda trustseltsi ilme, nagu ta ise tähendab, kuid laiaulatuselise publitsiteediga. Hecht loodab uue tööstus-hüpoteegipanga obligatsioonidele head turgu leida, kuna need võimaldavat lühikest ringvoolu aega ja kõrgemat intressinormi; ta loodab selle juures olemasolevate krediitpankade heatahtlikkusele uue instituudi toetamisel, loodab koguni, et need tööjaotuse põhimõtet tervitades pikaajalise krediidi reflektandid omalt poolt kõik uuele instituudile üle annaksid. Pikaajaliste krediitide tagasimaksmise tööstusettevõtetel võiks võimaldada annuiteetide korras, ning viimase vormi suur rahvamajanduslik tähtsus oleks silmaga nähtav.

Hecht püstitab veel õige korrapärased juhtlaused, millal ja missugustele tööstuslikele ettevõtetele obligatsioonide põhjal keskasutisest laenu tuleb anda, ja tähendab, et seejuures tuleb tööstuslike ettevõtete järelevalvele, parimate asjatundjate poolt, panna kõige suuremat rõhku. Selle krediidi vahel, mis krediitpanga kontokorrentosakonna juhataja annab, ja pikaajalise tööstuskrediidi vahel olevat suur vahe. Pangale tulevat luua eriline kindlustustehnika. Siis olevat uuest keskasutisest loota kõige paremat.

Dr. Hechti ettekandele eespool nimetatud koosolekul järgnevad sõnavõtted poolt ja vastu. Suurimaks oponendiks on v. Pechmann, Baieri kaubanduspanga direktor, Münchenist, kes ütleb enesel olevat 22-aastase pangapraktika. (Hecht tähendab selle peale, et tema on 30 aastat pangategevuses juhtival kohal olnud.) Von Pechmann tähendab, et tema arvates pole Hechti väidetel juba sellepärast alust, et ei ole mingit tarvidust uue organisatsiooni järele; tema teades olevat palju rohkem ette tulnud, et lubatakse mittetarvilikku tööstuskrediiti, kui et õigustatud krediidist oleks ära öeldud. Ettetoodud „arhitektuurilise konstruktsiooni" võimalikus läbiviimises v. Pechmann kahtleb, kuna: 1) tööstuslikud ettevõtted ei koonda endas sellisel määral alalist väärtust kui linnamajad ja põllumajanduslikud ettevõtted; 2) et tööstusliku ettevõtte põhjal pikaajalisemat võlakalkulatsiooni teha, peaks see võimaldama tarvilikkude intresside korralikku maksmist ning ettevõtte likvidatsiooni puhul ka kogu võlasumma korrektset tagasisaamist; säärane kalkulatsioon olevat aga ebatäppis tööstuse üldise olenevuse tõttu majanduskonjunktuuridest ning sääraste hindamiste läbiviimiseks olevat raske leida kompetentseid isikuid; 3) ka juriidiliselt olevat uuele ettevõttele raske alust leida, nii et panditud hüpoteegid oleksid obligatsioonide katteks maksvad esimeses järjekorras, kuna dr. Hechti kava järgi uus asutis ei kuulu Saksa hüpoteegipankade seaduse alla.

Samal koosolekul esinevad veel mitmed teised majandusteoreetikud ja majanduspraktikud ning lõpuks seab dr. Hecht üksikud juhtlaused kokku, millega on kõik koosolejad nõus:

1) Tunnustatakse, et on tarvidus pikaajalise tööstuskrediidi organisatsiooni järele.

2) Pikaajalise krediidi andmine lühiajalise krediidi vormides on tööstusettevõttele tihti saatuslik.

3) Praegused hüpoteegipangad ei saa vastavatel seaduse normidel tööstusele nõutud pikaajalist krediiti anda. On juba olemas miljardeid tööstuslikke obligatsioone, tüüp on seega olemas; kui ollakse nõus, et need hulgad tööstuslikke obligatsioone publikule kahju pole toonud (üksikuid hädas olevaid pabereid tuleb ikka ette), siis tohivad küll veel uued juurde tulla. Nende obligatsioonide soliidsus ei vähene, kui neid ühest keskasutisest emiteeritakse, mis töötab tehniliselt kõige täielikuma revisjoniaparaadiga.

Nende juhtlausete viimase punktiga ei ole hiljemini dr. E. Sontag nõus[1]).

[1]) Dr. E. Sontag, Die Gründung einer Industrie-Hypothekenbank, Kattowitz 1909.

Tema arvates olevat võimalik uut instituuti ka olemasoleva hüpoteegipankade seaduse alusel ellu kutsuda, ka ei olevat probleem sugugi uus, vaid tema olevat üht säärast asutist juba 1905. a. aastal soovitanud. Väljaantud krediidid olevat aga tööstuse hüpoteegipankadele palju riskantsemad kui linnahoonete ja põllumajanduse pikaajalised hüpotekaarkrediidid, seepärast soovitab ta uuele asutisele laenu anda mitte 60%-i võrra objekti väärtusest, nagu see senistel hüpoteegipankadel mõõduandev, vaid ainult 40%-i ulatuses kogu tööstusettevõtte väärtusest. Seniste hüpoteegipankade objektid olevat parimaks krediidi tagatiseks, kuna neile leidub alati tarvilikke ostjaid, kasustajaid ja üürnikke; kuid siiski olevat ettevõtjaid küllaldaselt, kes on ka tavaliste tööstusettevõtete ostmiseks ja ülevõtmiseks valmis. Sontag esitab oma brošüüris ka tööstusettevõtte takseerimise motiivid.

Sellise tööstuse hüpoteegipanga asutamise kavatsused jäid siiski Saksamaal omal ajal lahtiseks. Mõõduandvat põhjust ei teata senini, kuid arvatavasti oldi seal seniste krediidikorraldustega niivõrd rahul, et ei leitud kapitali kokkuseadmiseks uue asutise jaoks pidet. Pealegi oleks tulnud asutisel asuda võistlusse seniste suurte krediitpankadega, ning vaevalt oleks koostöö kujunenud nii hubaseks, kui Hecht seda oma kavades arvestab. Saksa krediitpankadel, kes suuresti asutamis-, ümbermuutmis-, emiteerimis- ja platseerimisäriga, seal kõrval ka teataval määral mahutusäriga teotsevad, oli oma aastakümnete jooksul kindlalt välja kujunenud klientuur, ja seda oleks uuel pangal raske olnud ära võtta.

Peale Maailmasõda on erilisi tööstuse hüpoteegipanga taolisi riigi poolt finantseeritavaid asutisi tekkinud Belgias, Poolas ja Soomes. Ka Eestis sai see probleem aktuaalseks 1925.—1926. aastail, ühenduses kinnikülmunud laenude, mis olid enamasti tööstusliku ilmega, eraldamisega Eesti Pangast — kui emissioonipangast — ja nende üleandmisega erilisele pikalaenu-instituudile. Selles sihis esitati ka autori selleaegsed aruanded Majandusministeeriumile. Uus asutis astus ellu Pikalaenupanga nimetuse all, Riigikogu poolt 16. detsembril 1927. aastal vastu võetud põhikirja alusel.

Pank kannab riigipanga ilmet, tema juhatuseliikmeid ja ametnikke ei loeta küll riigiteenijateks, kuid nad on siiski vastutavad ühistel alustel riigiteenijatega, samuti on neil õigus pensioni ja toetuse saamiseks ühel alusel riigi- ja omavalitsuste teenijatega. Uue panga põhikapitaliks on 5 miljonit krooni 1927. a. välislaenust ning nõudmised ja laenud, mis Eesti Pangast temale sissekasseerimiseks üle anti. Pank annab ka uusi laene välja 50%-i ulatuses panditud kinnisvarade väärtusest ning laevade pantimisel teraslaevade puhul kuni 50%-ni ning puulaevadel kuni 40%-ni nende hindamisväärtusest, samuti laenusid mitmesugustel teistel kindlustustel. Üldiselt on aga pank puhttööstusliku ilmega ning tal on õigus välja anda kümneaastase kestuse ning iga-aastase loosimisõigusega pantlehti, samuti ka erilisi võlakirju. Pank allub üldiselt Vabariigi Valitsusele, majandusministri kaudu, ning tema asjade üldine juhtimine on nõukogu käes, kes koosneb Vabariigi Valitsuse poolt viieks aastaks nimetatud panga presidendist ja selle asemikust ning seitsmest teisest liikmest, kes nimetatakse kolmeks aastaks majandusministri ettepanekul Vabariigi Valitsuse poolt.

Teistest hüpoteegipankadest Eestis on nimetada Eesti Maapank, Eesti Maakrediitselts ning Tartus asuv Eesti Hüpoteegipank.

Eesti Maapank töötab Riigikogu poolt 12. märtsil 1926. a. vastu võetud seaduse põhjal ning ta on riigipank, ülesandega põllumajandusele selle kinnisvarade pantimisel pikaajalist laenu anda, põllumajanduslikkude kinnisvarade kindlustusel kuni 40%-ni panga hindamisest, kuni 60%-ni kinnisvara väärtusest laenude eriotstarvetel ning nende äranäitamisel laenuvõtja poolt. Panga kapital koosneb 2 miljoni krooni suurusest põhikapitalist, peale selle on tal õigus pantlehtede väljaandmiseks. Panka

juhib juhatus ja nõukogu, esimene määratakse Vabariigi Valitsuse poolt ametisse, nõukogu aga koosneb mitmesuguste valitsuse- ja kutseorganisatsioonide esindajatest V. Valitsuse äramääramisel. Maapanga ülesandeks on veel mitmesuguste riiklike fondide, nagu maaparanduse, asunikkude ehituslaenu, maa elukorterite, viljasorteerimise jne. fondide valitsemine.

Eesti Maakrediitselts kujundati ümber Riigikogu poolt 9. juulil 1931. a. vastu võetud endise Eestimaa Mõisnikkude Maakrediitseltsi (asut. 1898. a) põhikirja uuendamise korra seadusel ja Vabariigi Valitsuse poolt 23. jaanuaril 1932. a. kinnitatud uue põhikirja alusel. Endine veneaegne, Eesti kubermangu piirides teotsev riigi Saksa landschaft'i taoline asutis saab sellega uue vormi. Uue põhikirja järgi saab automaatselt seltsi liikmeks iga isik, kes Eesti Vabariigi piirides asuva kinnisvara omanik ning kes seltsilt on laenu võtnud oma kinnisvara pantimisega, samuti on seltsi liikmeks ka panditud kinnisvara uus omanik selle ülemineku puhul teistesae kätesse. Laenu antakse kinnisvaradele 66 1/3 % ulatuses nende eritaksist, laen antakse välja pantlehtedes, milliste müügi, igatahes vastaval kokkuleppel laenusaajaga, selts võtab oma peale. Laenu tagasimaksmine võib sündida igal ajal, kas täielikult või osade viisi. Pantlehti võib aga Maakrediitselts välja anda selles ulatuses, kui palju on välja antud pikaajalisi laene. (Probleemiks kujuneb sellega tahes-tahtmata nende platseerimine, niipalju kui ei määrata piiri nende emiteerimisele. Saksamaal oli, nagu eespool nägime, maksimaalsumma piiratud 15-kordse arvuga sissemakstud hüpoteegipanga aktsiaseltsi põhikapitalidest ja reservidest.) Eesti Maakrediitseltsi juhivad juhatus, järelvalve nõukogu ja esindajate kogu, mille juures juhatus, mis koosneb esimehest ja viiest liikmest, valitakse esindajate kogu poolt, millisel on omakorda 80 liiget, kes valitakse seltsilt laenu võtnud isikute, seega seltsiliikmete poolt, valimisringkondade kaudu, iga kolme aasta tagant.

Eesti Hüpoteegipank on samuti 1925. aastal ümber asutatud 6. märtsil 1884. a. ellukutsutud Liivimaa Linnahüpoteekide Seltsist. Ka siin on liikmeteks pangale panditud kinnisvarade omanikud, kui nad ise on laenu võtnud või on panga poolt juba nende eelkäijatele laenu antud. Uusi laene annab Hüpoteegipank kõikidele kinnisvaradele linnades ja maakondades, välja arvatud need, mis kannavad põllumajanduslikku või tööstuslikku iseloomu. Laen antakse välja pantlehtedes 66 1/3 %-i ulatuses kinnisvarade taksist. Panga asju ajavad kolmest liikmest koosnev juhatus ja kontrollnõukogu ning edasi 24-liikmeline valimisringkondade kaudu valitud volinikkude kogu. Volinikud valitakse ametisse kuue aasta peale ning juhatuse liikmete hulgast valitakse esimees ja abiesimees volinikkude kogu poolt kolme aasta peale laenuvõtjate liikmete hulgast, kuna ühe juhatuse liikme võib volikogu kutsuda ka väljastpoolt panka, krediitasjanduse eriteadlasena.

Eesti Hüpoteegipank ja Eesti Maakrediitselts on seega ühistegelisel põhimõttel moodustatud ja ümberasutatud hüpotekaarinstituudid; Maapank ja Pikalaenupank on riigipangad. Hüpoteegipanku-aktsiaseltse Eestis senini teotsemas ei ole.

Lõpuks jääb peatuda laevahüpoteegipankade[1]) juures. Need on, eriti Saksa krediidiorganisatsioonis, laevahüpoteekide pikaajalise mahutuskrediidi instituudid, nende tegevus piirdub peamiselt krediidi andmisega sisevete laevade pantimisel; nad on tekkinud enamasti suurte krediitpankade tütarseltsidena (Schiffsbeleihungsbank, Hamburg; Deutsche Schiffspfandbriefbank A.-G., Berlin; Deutsche Schiffskreditbank, Duisburg). Neid panku finantseeritakse edasi laevapantkirjade väljaandmisega kümnekordses ulatuses sissemakstud põhikapitalist ja korralistest reservidest. Nad annavad muutlaene laevahüpoteegi sissekandmisel laevaregistrisse; peale selle

[1]) Vt. ka F. Leitner, Bankbetrieb und Bankgeschäfte, l. c., lk. 432—434.

võtab pank oma kätte kaskokindlustuse poliisi ning tarbekorral veel erilise kindlustusveksli. Siinne krediidiriisiko seisab laevade kiires kulumises, prahihindade kõikuvuses ning pandiõiguse kasustamise raskustes. Ka on võimalikud laevade kahekordsed sissekandmised mitmesugustesse laevaregistritesse mitmesugustes maades. Panganduse tööjaotuse ning laevanduse arendamise mõttes on õigustatud ka nende eripankade asutamine.

XXIX.

Ühistegeliste pankade tegevus.

Ühistegelise liikumise põhiideoloogiad. Schulze-Delitzschi süsteemiline krediidikooperatiiv. F. W. Raiffeiseni hoiu- ja laenukassa. Schulze-Delitzschi ja Raiffeiseni keskkassad. Krediidi-kooperatiivide valitsemine ja finantseerimine. Aktiivsed tehingud ja kooperatiivpanga likviidsus. Ühistegeliste pankade tekkimislugu Eestis. Ühispangad iseseisvuse ajal. Rahvapank kui Eesti ühispankade keskkassa.

Omapärane muusika eramajanduses ja eramajandusteaduse süsteemis on ühistegeline liikumine ja ühistegeline pangaäri. Väljudes sotsiaalsetest ja kristlik-eetilistest põhimõtetest, on ühistegeline liikumine, eriti Hermann Schulze-Delitzsch'i juhtmotiividel, andnud praeguse moodsa rahvapangaäri, mis oma põhimõtetelt ja juhtmotiividelt erineb kasumajanduslikust krediitpangaärist õige vähe. Seejuures tuleb küll arvestada asjaolu, et ka Schulze-Delitzschi süsteemilises ühistegelises pangas on o m a a b i p õ h i m õ t e orgaaniliseks käitisvedruks.

Moodsas ühistegelises liikumises leiame viimastel aastakümnetel nelja põhiideoloogiat, need on: 1) Ühistegevus kui „väikese mehe" abiline, kapitalinõrkade seltskonnaklasside edasiaitaja. Ühistegevus sel põhimõttel on sisemiselt nõrga distsipliiniga, võimalikult ka moraaliga, üksikute lahkumine ühistegevuse hõlma alt, peale materiaalse seisukorra kindlustamist, on alatine. Sel põhimõttel on ühistegevus buržuaade kasvatamine, nagu seda piltlikult Ferdinand Lassalle Schulze-Delitzschi süsteemile ette heidab. 2) Ühistegeline liikumine kristlik-eetilistel põhimõtetel. Selles suhtes on märkida kristlik-sotsiaalne liikumine ja ühingud Inglismaal, ja Friedrich Wilhelm Raiffeiseni põllumajandusliku krediidi kooperatiivid kristlik-religiöössetel ja kõlblatel põhimõtetel Saksamaal. 3) Produktiiv-sotsialistlik kooperatiivi põhimõte, esitatud prantslaste Fourier', Buchez' ja sakslase Ferdinand Lassalle'i poolt. 4) Konsuum-sotsialistlik põhimõte, esitatud Robert Owen'i ja Rochdale'i pioneeride konsuumkooperatiivide poolt Inglismaal, Prantsusmaal prof. Charles Gide'i, Saksamaal Kaufmann'i ja Staudinger'i poolt;

— laiemas ulatuses tegelikku ellu viidud Inglise kooperatiivliikumisel ning Saksamaal Hamburgi konsuumkooperatiivide süsteemis.

Teoreetiliselt on huvitav viimane liikumine, mis võtab omaks Ch. Gide'i poolt püstitatud resoluutsed põhimõtted: esimeses etapis kaubanduse, teises tööstuse ja kolmandas põllumajanduse vallutamine — see olgu ühistegevuse programmiks igal maal[1]). Konsuum-sotsialistlikud ühistegevuse teoreetikud heidavad Karl Marx'ile ette, et see olevat oma lisaväärtuse teooria põhjendanud ebaõigelt. Lisaväärtus jäävat mitte üksnes vabrikuomaniku, vaid koguni suuremalt jaolt pankuri, eksportija, importija ja detailkaupmehe tasku, ning sedagi lisaväärtust ei loo tööline mitte kui produtsent, vaid kui kõikide nende kaubanduslike vahemeeste otsene või kaudne klient. Kaupmehe profiidi väljalülimises seisvat sotsialismi esimene ülesanne, ja see olevat teostatav otsemalt üksnes konsuum-kooperatiivide kaudu, viimased omakorda loovad siis omaenda tarvetel homogeensed tööstusettevõtted — tootekooperatiivid, ning nii on igasuguse vahekasu väljalülimisel kindlustatud säärase vahenditu organisatsiooni areng ja võit vabakapitalistliku korra üle[2]).

Siinkohal ei saa enam laskuda arutlustesse, kas ühistegeline sotsialism maailmavaatena suudab võistelda individualistliku vahetuskorra vahetusprotsessi seadustega, tuleb siiski ära märkida, et ühistegeline liikumine oma liikmetesse nimetatud kitsama vahetusprotsessi moraalse-eetilise korra kohta teatavat mõju avaldab või vähemalt püüab avaldada. Ühistegeline moraal säilitamisest, korraarmastusest, punktipealsusest — põhimõttel': üks kõigi eest, kõik ühe eest — võib individualistliku majandusmaailma vahetusprotsessi funktsionaal-tehnikat mõjustada, ning seda mitte halvast küljest, niivõrd kui individualistliku majandusmaailma avaldused muutuvad liiga kirevaks; teisest küljest tuleb seda nähtust vaadelda pidurina, ning isegi ka üleliigsena.

Pangategevuse olukorras tuleb meil vahet teha Schulze-Delitzschi ja Raiffeiseni krediidikooperatiivide süsteemides[3]). Hermann Schulze-Delitzschi (1808—1883) krediidikooperatiivid olid mõeldud linnaelanikkude tarveteks, ning seal nimelt abiks vaesematele käsitöölistele, kes võistluses areneva vabrikutööstusega olid möödunud aastasaja keskel sattunud kitsastesse oludesse. Schulze krediidiühisus on puhtäriline ettevõte, mida valitseb kaubandusliku ettevalmistusega palgaline juhatus ning mille tegevus avaldub väga mitmesugustes aktiivsetes ja passiivsetes pangaärides. Kooperatiivi liikmete vastutus selles pangas on põhikirja alusel piiratud või piiramata. Osamaks ja sissemaksud on määratud nii, et ühisus saaks võimalikult ruttu tarviliku omakapitali. Tegevusraioon ei tohi olla väike, nii et ühisus võiks püsida iseseisvalt, võimalikult ilma keskkassa toetuseta. Siiski peab kooperatiiv oma tegevust niivõrd piirama, et kõik ärid oleksid veel hästi ülenähtavad. Kooperatiiv peab enese korraldama võimalikult krediitpanga põhimõtetel ning ette võtma kõiki tehinguid, välja arvatud spekulatiivse ilmega tehingud, s. o. effektkrediit, asutamise-, ümbermuutmise-, platseerimiseäri, arbitraaž jne. Väljaantavad laenud on lühiajalised, peamiselt heade vekslite alusel, esiplaanil seega käitiskrediit. Peale omavahen-

---

[1]) Sassen, Die Entwicklung der Genossenschaftstheorie im Zeitalter des Kapitalismus, München 1914, lk. 153.

[2]) W. Staudinger, Die Konsumgenossenschaft, Leipzig 1908.

[3]) Crüger, Vorschuss- und Kreditvereine als Volksbanken, Bln. 1915. — Löll, Die bäuerlichen Darlehnskassen nach Raiffeisen und die gewerblichen Kredit-Vereine nach Schulze-Delitzsch, Würzburg 1889.

dite toetub krediidikooperatiiv Schulze-Delitzschi järgi suurel määral hoiusummadele ja deposiitidele; kui teistest pankadest lisalaenusid võetakse, siis on see kindlas vahekorras sissemakstud osakapitaliga, reservidega ning ühingu liikmete vastutusega. Kooperatiiv töötab omaabi põhimõttel ning lükkab põhimõtteliselt tagasi igasuguse riigi abi.

Uksikasjalisemalt on Schulze-Delitzschi süsteemilise krediidikooperatiivi põhimõtted järgmised:

1) Krediiditarvitajad on kooperatiivis ise oma ettevõtte kandjad ja juhatajad, s. o. seltsi liikmed, mispärast ka kooperatiivi kasu või kahju on ühiselt kanda.

2) Raha liiklemine on ühingus korraldatud pangaärilisel põhimõttel, nii et seltsi kreeditoridele kui ka deebitoridele määratakse turukohane intress ühes provisjoniga ning ametnikkudele ja kooperatiivi juhatajale makstakse vastav töötasu.

3) Iga-aastasest puhtkasust pannakse üks osa reservideks kõrvale, milliste ülesandeks on katta juhuslikku kahju ning suurendada omakapitalide jõudu.

4) Ühekordsete ja korduvate, iga-aastaste juurdemaksudega liikmete poolt suurendatakse omakapitali; osad on ühtlasi dividendi aluseks.

5) Kooperatiivi tegevuseks tarvilik käitiskapital selle nappusel laenatakse tarbekorral kõikide liikmete solidaarsel vastutusel.

6) Ühingu liikmete arv ei piirdu ühe kutsealaga, liikmeiks võivad olla niihästi linna käsitöölised, ametnikud, vabrikutöölised kui ka tegelikud põllumehed. Sel teel saab krediidi nõudmist ja pakkumist kõikide kodanikkude klasside, niihästi maa kui ka linna vahel kõige paremini jaotada ja ühtlustada.

7) Kuna krediidikooperatiiv on personaalselts, siis annab ta ka oma liikmetele põhimõtteliselt personaalkrediiti.

8) Kuigi antud krediidid on lühiajalised, lubatakse ka siingi osakaupa tagasimaksmist; viimane asjaolu peab aga tingitud olema küllaldasest osa- ja käitiskapitalist.

9) Krediidikooperatiiv oma arengul peab püüdma saada liikmeile kõigis nende krediiditarvidustes nende omaks pangaks.

Friedrich Wilhelm Raiffeisen'i (1818—1888) hoiu- ja laenukassaühisused olid mõeldud ja asutatud põllumajanduslikuks otstarbeks. Ka see kooperatiiv põhjeneb omaabile, on aga auametlikult juhitav ning tema tegevuspiirkond on veidi kitsam; küll ei piirdu siin tegevus mitte ainult hoiusummade vastuvõtmisega ning muutlaenude väljaandmisega, vaid ollakse abiks oma liikmeile ka põllumajanduslike tarbeartiklite, nii kui väetise, loomatoidumaterjali, seemnete ja masinate muretsemisel ning põllumajanduslike saaduste turustamisel. Sellele vaatamata kannab see kooperatiiv aeglasemat ja vähemakäibelisemat ilmet kui Schulze-Delitzsch'i käsitööliste krediidiühing. Laenud on siin suurel määral pikaajalised, neid antakse käemehelisel vastutusel ja hüpotekaarkorras. Mis kogu Raiffeiseni süsteemis olulisem, on aga see, et selle krediidiühingu normaalpõhikirjade järgi seatakse tema ülesandeks mitte ainult majanduslikud, vaid ka karitatiivsed, kõlblad ja kristlikud eesmärgid. Oma tegevuse edasiarendamisel toetutakse keskkassale, ei lükata tagasi ka riiklikku abi.

Ka ühistegeliste krediidiühingute keskkassade asutamises on Schulze-Delitzsch ja Raiffeisen käinud kumbki eri teed. Keskkassa on iseendast hädatarvilik kooperatiivsete krediidiühingute süsteemis, kuna selle läbi on nende vahendid sesooniliselt ja kohaliselt paremini ära jaotatud. Vanemates krediidiühingutes on hoiusummade juurdevool suurem, ning seda raha tarvitavad hädakorral nooremad, ka on abi teinekord vajalik laiaulatuselisemas ulatuses. Schulze-Delitzsch kui individualistliku tooni andja krediitühingute tekkimiskorras on ka keskkassa ellukutsumisel pangamaja Soergel, Parisius & Co asutamisega Berliinis 1864. a. eriteed käinud. Nimetatud keskkassa, asutatud aktsioneeritud kommandiitseltsi vormis, ei piirdunud oma ärides mitte üksnes ühistegeliste krediitühingute ühendustega, vaid laskus ka teistesse äridesse, mille järele tal tuli 1904. a. fusioneeruda Dresdner Bank'iga; peale seda on nüüd selle suurpanga üks eriline ühistegevuse osakond Schulze-Delitzschi süsteemilistele krediidikooperatiividele keskkassaks.

Raiffeisen seevastu lõi aga üksikute hoiu- ja laenukassade osastamisel tõelise keskkassa, ning viimane funktsioneerib peale mitmeid nimemuutmisi firma all: Deutsche Raiffeisenbank A.-G. veel praegugi Berliinis, piirdudes ainult oma ühisuste giroiiklemisest olenevate äridega.

Teistest ühispankadest, peale Schulze-Delitzschi ja Raiffeiseni süsteemiliste krediidikooperatiivide, on märkida eespool nimetatud landschaft'id ja ritterschaft'id, ehk teise sõnaga suurpõllumeeste ühingud pikaajalise krediidi otstarveteks, ning majaomanikkude ühispangad — samuti pikaajaliste hüpotekaarlaenude jaoks. Kõigist neist vormidest on ainult Schulze-Delitzschi ja vähemal mõõdul ka Raiffeiseni süsteemilised krediidikooperatiivid saanud kogu kultuurmaailmale mõõduandvaks.

Krediidikooperatiivide tegevus anglo-saksi riikides ei ole, võrreldes konsuumkooperatiivide liikumisega, nii palju edasi jõudnud [1]), selleks ei ole vastavalt Londoni rahaturu partitsipeerumisele ka niivõrd tungivat tarvidust olnud, ka on Schulze-Delitzschi süsteem anglo-saksi oludesse raskelt ülekantav; seevastu on aga küllaltki tähelepandav sellesuunaline liikumine peaaegu igas teises Kontinentaal-Euroopa riigis.

Mis puutub krediidikooperatiivi *valitsemisse* [2]), siis sünnib see peakoosoleku läbi, kus on igal liikmel üks hääl. Peakoosoleku võimupiirkonda kuuluvad niisugused tähtsad küsimused kui: 1) põhikirja muutmine, 2) krediidi üldpiiride ja iseloomu äramääramine, 3) ühingu bilansi vastuvõtmine, 4) nõukogu valimine, 5) iga-aastane nõukogu ja juhatuse tegevuse heakskiitmine; peale selle võib kooperatiivi põhikirja järgi peakoosoleku ülesannete hulka kuuluda juhatuse valimine, liikumata varanduse ost ja müük, üldiste äripõhimõtete kinnitamine ja igasugused kaebused. Viimased küsimused, peale selle veel ühingu tegevuse lõpetamine, kuuluvad Eesti kooperatiiv-ühingute seaduse järgi *eo ipso* peakoosoleku võimupiiridesse.

Krediidikooperatiivide finantseerimine [3]), nagu

---

[1]) Vt. Wolff, Peoples Banks, a record of social and economic success, London 1896.

[2]) Eesti kohta vrd. kooperatiiv-ühingute ja nende liitude seadus täienduste ja muudatustega 1931. ja 1932. a.

[3]) Hildebrand, Die Finanzierung eingetragener Genossenschaften, Bln. 1921.

eespool juba selgitatud, sünnib oma- ja võõrkapitalide ning keskkassa abil. Omavahendid on: 1) Liikmete osakapital, see koosneb osamaksudest ja dividendihüvistustest, maha arvatud puhtkahju mahakirjutused. See omakapitali osa vaheldub vastavalt üksikute liikmete sisseja väljaastumisele. 2) Kooperatiivi osakapital rekruteerub sisseastumise maksudest, trahvirahadest, kinkidest, seaduslikest, vabadest ja kaetud reservidest; selle kapitaliosa kohta ei saa kooperatiivist välja astuvad liikmed nõudmisi esitada. Tähtis on aga kooperatiivi välise krediidivõime puhul küsimus, kas ta on piiratud või piiramata vastutusega; viimasel puhul, kus ühingu liikmed vastutavad kooperatiivi kohustuste eest kogu oma eravarandusega, on selle krediidivõime muidugi suurem.

Võõraste vahendite hulka kuuluvad kooperatiivühingus tarvitatavad laenud eraisikutelt ja rantjeedelt, mis antud võlatähtede vastu. 3) Edasi on võimalik obligatsioonide väljaandmine, vastavalt tööstuslike ettevõtete partsiaalobligatsioonidele. 4) Hoiusummade ja deposiitide vastuvõtmine, võistluses krediitpankadega; selles mõttes on ühispangad teataval määral ainult oma keskkassa filiaalid. Veel finantseerivad krediidikooperatiive keskkassad, olgu need kas nende eneste poolt asutatud või organiseeritud riigivalitsuste poolt üldmajanduslikus korras, „ülalt alla" (nii kui oli ja on seda teataval määral Saksamaal „Preussenkasse" — Saksa põllumajanduslike kooperatiivide riikliku liidu keskkassa). Võimalused finantseerimiseks avanevad ka vekslite rediskondis ja effektide repordis emissioonipankade kaudu.

Kooperatiivpankade äritegevus aktiivses korras piirdub peamiselt personaalkrediidi andmisega oma liikmetele, selle mitmesugustes vormides, peakoosoleku poolt ettenähtud piirides ja ulatuses.

Hoiusummade kindlus ja üldine likviidsus tohiks ühistegelises pangaäris teoreetilistel kaalutlustel olla suurem kui kasumajanduslikus krediitpangas. Väline usaldus säärase ühisuse vastu, kus lisaks põhikapitalidele seltsib veel liikmete piiramata vastutus nende eravarandustega, on muidugi suurem; niipalju kui ühistegelises pangaäris oma- ja ühisabi õilsast põhimõttest kinni peetakse, on sealsel lühiajalisel personaalkrediidil igasugune kokkuvarisemise hädaoht, võrreldes kasumajandusliku krediitpanga tegevusriisikoga, märksa kaugemal.

Peatudes lähemalt ühispankade arengu juures Eestis, peame märkima siin esimese laenu-hoiu ühinguna Schulze-Delitzschi süsteemil[1]) 1902. a. Tartus asutatud Eesti Laenu- ja Hoiuühisuse. Nimetatud ühisus on esimene puht-eesti pangaasutis üldse, ta jõudis aga 1914. aastaks paisuda kõige suuremaks laenu-hoiuühinguks Venemaal, nimelt oli

[1]) Vt. Koguteos Ühistegevus Eestis 1902—1927, toimetanud A. Kask, A. Simm, A. Tammann, Tallinna 1927, art. Ühistegelised laenuasutused, lk. 43.

tal sel aastal 7196 liikme juures osa- ja muid omakapitale 697 000 rbl., seega ligi 1,4 miljonit krooni[1]). Tartu ühingule järgnesid üle praeguste Eesti piiride hulgalised teised, ning neid loeti 1916. aastal üksikute maakondade järgi Harjumaal 10, Järvamaal 6, Läänemaal 8, Pärnumaal 14, Saaremaal 2, Tartumaal 18, Viljandimaal 7, Virumaal 12, Võru-Valgamaal 7, asundustes 7, kokku 91.

Nimetatud laenu-hoiuühingute tegevusvõimalused olid aga veneaegsete normaalpõhikirjade järgi väga piiratud. Liikmeteks sai vastu võtta vaid põllumehi, käsitöölisi ja väiketööstureid, samuti olid väljaantavate laenude otstarve ja tähtajad piiratud, üksikud laenusummad võisid ulatuda ainult 100-desse rubladesse jne. Kesktöösturite, kaupmeeste, suuremate majanduse- ja piimaühingute käitiskapitali tarbeid need ühingud rahuldada ei suutnud. Ning nii tekkisid ellu ka Eestis vastastikused krediitühingud, millistele vastavate Vene seadustega juba palju avaramad tegevuspiirid olid antud: nii võisid neis üksikud laenusummad küündida juba 50 000 rbl. Ka esimene vastastikune krediitühing asutati 1905. a. Tartus, järgnevatel aastatel tekkisid Valga, Tallinna, Viljandi, Pärnu, Rakvere jne. krediitühingud ning 1914. a. töötas Eestis juba 16 säärast uuetüübilist ühispanka.

Nii laenu- ja hoiuühingute kui ka vastastikuste krediidiühingute majanduslik abi iseseisva Eesti ülesehitamisel on rohkem kui silmaga nähtav. Niihästi Tartu kui ka Tallinna eeslinnad, meie suuremad teatrihooned ja seltsimajad, rääkimata piima-, tarvitajate- ja teiste ühingute ja asutiste finantseerimisest, on meie ühispankade krediitide abil üles kerkinud.

Iseseisvuse saabumisega korraldati 1919. a. ühispangad, kes oma kapitalidest suure osa sõja ja revolutsiooni aegadel olid kaotanud, uue seaduse alusel ümber, neile anti õigus toimetada kõiki pangatalitusi vastavalt peakoosoleku otsusele. Ka muutusid sel ajal ümberasutamiskorras mitmed suuremad vastastikused krediitühisused aktsiapankadeks, ning töötavad nüüd juba kasumajandusliku krediitpanga ärilisel põhimõttel. Ümber korralduda tuli ühispankadel küll veelgi kord, ning nimelt 1932. a. krediitasutiste seaduse alusel. Praegu funktsioneerib ühispanku Festis uuemail andmeil[2]) arvult 230.

Tarvidus keskasutise, k e s k k a s s a järgi on Eesti ühispankadel olnud alati, kuid niihästi 1906., 1908., 1910. kui ka 1912. aasta katsed säärast instituuti luua purunesid vastavate Vene valitsusasutiste vastuseismisel ning alles 1913. aastal teostati eraviisiline kokkulepe, mille põhjal Tallinna vastastikune krediitühisus üksikute ühisuste vabad summad vastu võttis ning puudust kannatavatele ühingutele edasi andis. Seda keskbürood nimetati „ajutiseks rahaliikumise keskkorralduseks“[3]). Alles 1920. a. jõuti iseseisva keskasutise, Eesti Rahvapanga näol teostada ühispankade keskkassa mõte ka formaalselt. Eesti Rahvapank konstrueeriti e s i a l g s e l t k ü l l a k t s i a p a n g a n a, mille juures 1/3 aktsiakapitalist võis olla erakapital ning p a n g a s t v õ i s i d k a e r a e t t e v õ t t e d l a e n u s a a d a. Säärase rahvapanga 1920. a. konstruktsiooni eeskujuks näib olevat endine Moskva „Narodnõi Bank“, kus samuti eraisikud liikmeks võisid olla, „niipalju kui nad tarviliku tagatise andsid, et nad küllaldaselt kooperatsiooni mõtte heaks töötada mõtlevad ja suudavad“. Erinevus oli vaid see, et Moskvas küll eraettevõtted keskkassa aktsiaid võisid omandada, samuti võttis pank ka nende deposiite vastu, keeldus aga andmast krediite; eriti oli veel Moskva keskkassa asutatud teataval määral „Preussen Kasse“ eeskujul „ülalt alla“, tema krediteerimisega ja abiga pidid tekkima üksikud iseseisvad kooperatiivid provintsis, samuti teotses Moskva „Narodnõi Bank“ ka kaubanduse alal — importeerides välismaalt põllumajanduslikke tarbekaupu ning eksporteerides üksikute põllumajanduskooperatiivide produkte, peamiselt võid, linu ja mune. Neid punkte Eesti Rahvapangal tema 1920. a. aktsioneerimise põhikirjas ei olnud, samuti olid asutisel juba olemasolevad allüksused. Kuna eraettevõtted nähtavasti keskkassat rängalt ekspluateerisid, niipalju kui seda näha tema selleaegsetest aruannetest ja mahakirjutustest, siis töötati Rahvapanga põhikiri 1925. a. ümber ning uue korra järgi on firma nimeks: Ü h i s t e g e l i s t e a s u t i s t e k e s k p a n k E e s t i R a h v a p a n k, tema liikmeteks võivad olla nüüd ainult ühistegelised

---

[1]) Eesti Uhistegevuse Album, Tallinna 1927, lk. 7.

[2]) Vaba Maa 17. juul. 1932.

[3]) Koguteos Ühistegevus Eestis, l. c. lk. 129.

asutised, kogukondlikud omavalitsused ja riiklikud ettevõtted, mis töötavad iseseisva põhikirja alusel ning millel on oma iseseisev põhikapital ja eelarve.

Eesti Rahvapank, kui ühistegeliste, kogukondlike ja riiklike ettevõtete keskkassa, töötab käsi-käes Eesti Pangaga, rediskonteerides seal peamiselt oma veksleid ning võttes avaaläride korras delkredere vastutust oma liikmete eest oma peale, niipalju kui need emissioonipangast otsekohest krediiti saavad.

XXX.

Emissioonipankade tegevus.

Emissioonipankade ülesanne. Banking principle. David Ricardo kvantiteediteooria ja currency principle. Detsentralisatsioon ja tsentralisatsioon. Pangatähtede kattesüsteemid ja nende pealesõjaaegne areng. Nominalistlik ja metalistlik rahateooria. Kullamoment kui individuaalmajanduse psühhofunktsionaalne protest riigivõimu vastu. Rahvusvahelise emissioonipanga probleem. Pangatähtede tarvilik emissioonikvantum. Emissioonipanga aktiiväride ilme. Diskontopoliitika. Kulla- ja deviisidepoliitika. Rahata maksmise reguleerimine ja muud kõrvalärid. Emissioonipanga juriidiline ilme. Emissioonipanga olukord Eestis.

Üldmajanduslikel, raha- ehk emissioonipankadel[1]) on üksiku rahvamajanduse piirides erilised ülesanded. Puhtkasu kvoote ja jooksva toogi saavutamine on ka siin loomulik, kuid selle püüdmine ei ole nende juures mitte peaülesandeks. Selleks on riigi valuuta ja maksukindlustuse kaitse, majanduse konjunktuuride reguleerimine, krediidi- ja maksuvahendite ringvoolu korraldus. Emissioonipank peab nimelt raha ringvoolu rahvamajanduses igakordsele tarvidusele vastavalt organiseerima. Seda saavutab ta oma pangatähtede väljaandmise teel, emissioonipoliitikaga ning ka vastava diskonto- ja deviisidepoliitikaga.

Nagu eespool juba kord märkisime, on emissioonipankade ajalugu õige vana. William Patterson'i poolt inspireeritud Bank of England, mida loetakse vanimaks emissioonipangaks, dateerib oma asutamisaega 1694. a., millal tema asutajad andsid Inglise riigile 1 200 000 £

---

[1]) Vt. ka dr. Sven Helander, Theorie und Politik der Zentralnotenbanken in ihrer Entwicklung, Jena 1916.

laenu ning said selle vastu privileegiumi pangatähtede väljaandmiseks. Sel ajal oli panga metallkate väljaantud pangatähtedele umbes 1/3 nende väljaantud kogusummast. Bank of England'i kõrval teotsesid Inglismaal aga veel hulgaliselt teised emissioonipangad, ning nende soodus areng oligi ideoloogia tekitajaks, et krediit, eriti emissioonikrediit loob kapitali. Säärase krediidi organiks oli tol ajal aga emissioonipank, ning sellest oligi tingitud ka John Law' perpetuum mobile idee vastava asutise ellukutsumisel Prantsusmaal: liiklemisest endast tulevat luua intressivabade pangatähtedega kapitali, need kapitalid anda produktsiooni käsutusse, produktsiooni laiendamisel laieneb liiklemine, mille alusel jällegi võimalik uusi pangatähti — kapitale luua, ning need jälle produktsiooni käsutusse anda...

Võrdlev ideoloogia on loonud *banking principle*'i (Tooke [1]), Fullarton [2]), Adolph Wagner [3]), Courcelle-Seneuil [4]), Kämmerer [5]) jne.) ning sellele vastupidise nn. „naiivse" kvantiteediteooria (D. Ricardo) ja *currency principle*'i (viimase peamised esindajad on S. J. Loyd [6]), Robert Peel [7]), Tellkampf [8]), uuematest dogmaatikutest Karl Knies [9]) ja Alfred Lansburgh [10])); loetletud autorid annavad vaid minimaalse pildi neist vaidlustest, mis nende küsimuste ümber peetud viimase sajandi jooksul.

Banking-teooria põhjal saab emissioonipank ainult niipalju pangatähti välja anda, kuipalju see vastab tegelikule rahvamajanduslikule krediiditarvitusele. Kui on palju pangatähti välja antud, siis voolavad nad ilma pikemata metalliks ümbervahetuse otstarbeks panka tagasi. Emissioonipanga poliitika põhijooneks peab aga olema esijärjekorras rahvamajanduse produktiivsuse otstarvetel tsirkulatsiooni äramääramine vastavalt rahvamajanduse krediiditarvitusele, mitte aga vastavalt metallkattele. Pangatähe ümbervahetus metalli tuleb aga seejuures kindlustada, milleks peab hoidma teatav %-aalne tagatis. „Men, no measures!" soovitavad üldiselt bankingteoreetikud.

---

[1]) Tooke, An inquiry into the Currency Principle, London 1844.
[2]) Fullarton, On the regulation of currencies, 1844.
[3]) A. Wagner, System der Zettelbankpolitik, Freiburg 1873.
[4]) Courcelle-Seneuil, La banque libre, Paris 1867.
[5]) Kämmerer, Reichsbank und Geldumlauf, 1898.
[6]) S. J. Loyd, Further Reflections... London 1837 ja A letter to J. B. Smith, London 1840.
[7]) Sir Robert Peel, Speeches in to House of Commons, London 1844.
[8]) Tellkampf, Die Prinzipien des Geld- und Bankwesens, Berlin 1867.
[9]) Karl Knies, Der Credit, Bln. 1879.
[10]) Alfred Lansburgh, Ztschr. Die Bank, Jahrgang 1909.

David Ricardo kvantiteediteooria järgi mõjub pangatähtede ülemäärane väljaandmine majanduselule laostavalt. Tsirkulatsiooni konstantne kvantiteet olevat tähtis; kui minnakse üle selle, siis tõusevad nii kulla kui ka teiste produktide hinnad sisemaal, import suureneb, kaubabilanss halveneb, „hea raha" — kuld valgub välismaale ja tesoreeritakse ning paberraha väärtus langeb. Olevat vähem tähtis pangatähtede ümbervahetamine kulda, tähtsam aga olevat väljaantud pangatähtede tsirkulatsiooni kvantumi kontinuiteet suhteliselt ümbervahetusele tuleva sotsiaalproduktiga. Pangatähtede ülemäärane väljaandmine toovat matemaatilise täpsusega hindade tõusu mitte ainult teatud üksikus rahvamajanduses, vaid ka teistes sellega läbikäimises olevais... (Kuna Ricardo ei arvesta pangatähtede ringvoolu kiirust ning unustab ka teiste krediidi- ja maksuvahendite tähtsuse: veksli, tšeki, giro ja clearingu, nimetatakse teda naiivseks. Selle probleemi juures peatume veel pärastpoole.)

Ricardo põhimõtete edasiarendamisel on ka *currency*-poliitikutel peakartus pangatähtede üleliigse väljaandmise ees, mille järele hinnad tõusevad ning kuldraha liiklemiselt kõrvaldatakse. Nende arvates ei tohi pangatähtede tsirkulatsioon teatud maal tõusta kunagi üle kulla- ja hõbedatagavarade, pangatähtede ümbervahetus metalliks peab olema kindlustatud igal ajal ja igas summas.

Banking principle'i põhjal on pangatäht, samuti kui veksel, krediidivahend, *currency principle*'i põhjal on pangatäht aga raha ja peab seepärast funktsioneerima selle originaalvormis. Ja veel enam, rahaprodutseerijaile pankadele ei tohi anda mingisugust privileegiumi publiku kulul, kui see aga on siiski rahvamajanduse huvides tarvilik, siis olgu kogu riigis vaid üks tsentraliseeritud emissioonipank, mille tegevust on siis üldsuse huvides kergem kontrollida [1]).

Banking principle'i pooldajad on olnud aastasadade kestel peamiselt tegelikud pangamehed, peamiselt üksikute emissioonipankade juhid; nad on alati toonitanud asjaolu, et emissioonipank olevat automaatselt reguleeruva vahetusprotsessi vastu rahvamajanduses võimetu, ta olevat vaid vahetusprotsessi instrument. Sellest ka pangavabaduse nõudmine. *Currency principle*'i rõhutajaiks seevastu on olnud majandusteoreetikud ja juhtivad riigimehed.

Tuleb ka märkida, et võitlustes ja vaidlustes kuni käesoleva momendini on *banking principle* kaotanud suure osa oma löögijõust. Isegi Adolph Wagner, kes oma esialgsetes töödes oli *banking prin-*

---

[1]) Huvitav on siinkohal ära märkida, et „sotsiaalne" teoreetik Karl Marx oli *currency*-teooria vastane ning otsekohene *banking principle*'i pooldaja, milssugune asjaolu muidugi riikliku tsentraalmajanduse põhimõttega vastuolus (vt. Kapital III, ptk. 28).

ciple'i ja emissioonipankade detsentralisatsiooni pooldaja, on pärastpoole oma vaateid osaliselt muutnud ning saanud tsentraalse emissioonipanga eestkostjaks.

Käesoleval ajal on kõigis riikides loobutud endistest pangavabaduse ja kontsessiooni põhimõtetest ning on valitsemas tsentraalse emissioonipanga monopol. Sadadest eraemissioonipankadest Briti maailmariigis on püsima jäänud Bank of England'i kõrval — piiratud pangatähtede õigusega — ainult veel mõned üksikud; Saksamaal teotsevad peale Riigipanga — piiratud emissiooni õigusega — veel Baieri, Würtembergi, Saksi ja Badeni emissioonipangad ning Põhja-Ameerika Ühendriikides, kus 1913. a. teotses üle 7500 emissioonipanga, on nüüd emissioon koondatud 12 Federal Reserve Panga kätte.

Kui küsida, millega seletada säärast tsentralisatsiooni emissioonipanganduses, siis on vastuseks vaid üks põhjus: see on riikliku keskvõimu tugevnemine ja selle võimu toetumine pangatähtedele, milliste vastuvõtmine riigi poolt sunduslikuks tehtud. Lootus riigivõimu autoriteedile peab päästma riigikodanikud neist segadustest, korratustest ja kahjudest, mida arvatakse võivat tekkida puhul, kui pangatähtede emissioon on mitme instituudi käes. Produktsiooniprotsess on kõikides riikides eriti viimasel sajandil määratult laienenud, väärtmetallide produktsioon aga ei ole sellele järele jõudnud, ning et saavutada endist relatsiooni — $\frac{\text{kaubad}}{\text{raha} + \text{krediit}}$, on tulnud abiks suured hulgad paberraha ja õilistunud krediidi konstruktsioon. Viimase asjaoluga üksi ei ole muidugi veel tõendatud, et detsentralisatsiooni süsteem emissioonipanganduses on kujunenud vanamoeliseks ja et majandusliku tõusu nähtuse sanktsioneerib tarbekorral krediitraha — veksel, tšekk, giro ja clearing. Panganduse ajaloost on teada, et emissioonikrediit vekslite diskondil on kõige odavam krediit, kuna emissioonipangal tulevad oma aktiivsete vahendite muretsemisel tasuda üksnes pangatähtede trükkimise kulud, millised moodustavad ühes valitsemiskuludega vaevalt 2 %. Eriti Ameerika Ühendriikide majandus on suurel määral üles ehitatud detsentraliseeritud emissioonipankade odava krediidiga, ning et detsentralisatsioonist on tulnud suurt tulu, seda tõendab ka Inglise majanduse ajalugu. Detsentraliseeritud emissioonipankade süsteem rahuldab eriti suure riigi lokaalseid ja provintsi tarbeid paremini, kui seda võiks teha tsentraliseeritud emissioonipanga filiaalide skematiseeritud šablooniline krediit.

Kuid momendid, nii kui kulla sisse- ja väljaveo ühtlane kontroll, ühtlane diskonto ja deviiside poliitika, interventsioon rahvusliku vekslikursi huvides börsil, konjunktuuride ja kriiside reguleerimise võimaldamine ühest keskasutisest,

on olnud need peamised motiivid, mis on toonud kaasa mõõduandva tsentralisatsiooni ja ühepangasüsteemi pangatähtede emissioonis teatava rahvamajanduse ulatuses. Tuleb vaid sedasama teekäiku rajada edasi ühe — tarbekorral paneuroopalise — emissiooni- ja krediidikontrolli poole...

Mis puutub väljaantavate pangatähtede metallkattesse, mis niihästi *currency* kui ka *banking principle*'i põhjal nõutav, siis on sellega ühenduses märkida neli süsteemi:

1) Täielik metallkate pangatähtedele, mis üle seaduslikult lubatud kattevaba kontingendi välja antud (Inglise süsteem).

2) Pangatähtede katmine raskelt realiseeritava aktivaga, nimelt riigi võlapaberitega (Ameerika Ühendriikide süsteem).

3) Kattemäärusi ei eksisteeri, on määratud pangatähtede emissiooni maksimaalne kontingent (Prantsuse süsteem).

4) Pangatähtede pangapoliitiline katmine, vähemalt $^1/_3$-ku võrra kullaga, muu osa kergesti realiseeritava aktivaga (Saksa süsteem).

Neis eeskirjades, mis kehtisid enne suurt Maailmasõda, on pealesõjaaegsetel aastatel olnud mitmeid muudatusi.

Bank of England'i pangatähtede emissioon, mis kuni praeguseni (arvestamata momentaalset olukorda, kus Bank of England oma pangatähti kulla vastu ei vaheta) baseerub *currency principle*'il, kaetakse nael naela vastu kullaga. Kattevabad on ainult, ühes arvatud sõja ajal välja antud erilised *„currency notes"*, 260 miljonit £ pangatähti. Piiratud ajaks võib *treasury* seda summat veel kõrgendada. Inglise Pank jaguneb 1844. a. Peel'i aktidest alates kahte osakonda, nimelt emissiooniosakonda ja pangaosakonda, kumbki neist töötab iseseisvalt ning emissiooniosakond tohib pangaosakonnale ainult niipalju pangatähti lubada, kuipalju ta sellelt väärtmetalle vastu saab. Inglise Panga kahe osakonna eri bilansid, mis igal nädalal avaldamisele tulevad, on tähtsaimaks baromeetriks Inglise raha- ja kapitaliturul.

Inglise raskepärasele ja tardunud pangatähtede kattesüsteemile on olnud palju vasturääkimisi; üldiselt nimetatakse 1844. a. akte, *„fair weather acts"*, kuna konjunktuuri muutumistel ja kriiside puhul pole tsirkulatsiooni laiendamine ilma kulla juurdevooluta kuidagi võimalik, sellest siis ka Bank of England'i väga hüplev ja perioodiline diskondimäärade alandamine ja kõrgendamine, et väliskapitali voolu filtreerida. Londoni väga spetsialiseeritud erapangandus kõrvaldab

aga suurelt jaolt need halbused ning samuti on, nagu eespool mitmel puhul mainitud, tšeki ja clearingu areng seal maal õitsval järjel.

Inglise kattesüsteem oli enne sõda mõõduandev ka Venemaal ja Soomes. Venemaal pidid kõik üle 300 miljoni rbl., Soomes üle 50 milj., praegu 1200 milj., marga välja antud pangatähed olema metalliga kaetud; Briti kattesüsteem on ka Norras.

Ameerika Ühendriikide kattesüsteem ei olnud enne sõda mitte eramajanduse, vaid riigi huvides korraldatud. Väljaantud pangatähti pidi katma üks natsionaalpank riigi võlapaberitega *(United States Bonds)*, milliseid keskkorralduses *(Comptroller of the Currency)* deponeerida tuli.

Federal Reserve Act'i seadusega [1]) 23. dets. 1913. a. ei loodud Ühendriikides üht keskemissiooniasutist, nii kui see Euroopa riikides kombeks, vaid kogu Union jaotati 12 distriktiks ning iga distrikti jaoks kujundati üks keskpank *(Federal Reserve Bank)*, missugused alluvad omakorda Washingtoni kesknõukogule *(Federal Reserve Board)*. Need 12 Federal Reserve Panka on Ameerika Ühendriikide emissioonisüsteemis „pankade pangad", neile allub omakorda umbes 8 600 osapanka *(National* ja *State Banks)*, millistele nad võimaldavad hooaja- ja konjunktuurkrediite. Üksikud natsionaalpangad võimaldavad juba omakorda nii lühi- kui ka pikaajalisi laene eramajandusele, võtavad deposiite vastu ja asutavad filiaale.

Federal Reserve Pankade poolt välja antavate pangatähtede maksimaalne ulatus ei ole kindlaks määratud, väljaantud pangatähti peavad nad 40% ulatuses kullaga katma ning sellest tuleb 5% deponeerida keskkorraldises seal ümbervahetusele tulevateks pangatähtedeks; kui sellest piirist üle minnakse, siis tuleb maksta riigile progressiivset maksu. Peale selle peavad Federal Reserve Pangad 35% oma deposiitidest katma kulla või teiste seaduslike maksuvahenditega. Endisest riigi võlapaberitega katte süsteemist on seega, alates 1913. aastast, loobutud.

Prantsusmaa emissioonipangal *(Banque de France,* asut. 1800) ei olnud algselt ettekirjutisi pangatähtede katte suhtes. Panga põhikiri nõudis ainult väljaantavate tähtede kullakatte ja vekslite portfelli vahel niisuguse vahekorra hoidmist, et pangatähed oleksid igal ajal kullaks ümbervahetatavad. Aastal 1848 määrati seaduslikult ettenähtud ülemmäär emiteeritavatele pangatähtedele, ning 0.35 miljardist frangist oli see 1928. a. juunini tõusnud 58.8 miljardi frangini. Peale frangi stabiliseerimist 1928. a. juunikuus on ka Prantsuse Panga statuudid saanud teise sisu. Praegu on Prantsuse keskpangal väljaantud pangatähti ja deposiite (girohüvistusi) katta 35%-i ulatuses,

[1]) Vt. dr. R. Hauser, Die Amerikanische Bankreform, Jena 1914.

pangatähtede maksimaalne emissioonipiir pole seejuures enam fikseeritud. Pangatähtede maksuna tuleb instituudil riigile tasuda diskontidelt 50% oma sissetulekutest, niipalju kui neid diskonte eramajandusele võimaldatakse emiteeritud pangatähtedega, mis ulatuvad üle 650 miljoni frangi ettenähtud kattest (35%).

Saksa Riigipangas (ümberasutatud 1876. a. endisest Preisi Pangast; ümbermoodustatud 1924. a.) oli katteprotsent enne Maailmasõda $33^1/_3$%; uue, 1924. a. pangaseaduse ja 1930. a. muudatuste põhjal on see nüüd 40% kullas või välisdeviisides. Kui kate langeb alla 40%, siis tuleb maksta riigile progressiivset pangatähtede maksu. Ka peavad kõik Riigipanga deposiidid olema kaetud 40% ulatuses eriti likviidse aktivaga.

Esitatud uuemaaegsest kokkuvõttest näeme, et pangatähtede pangapoliitiline katmine on nüüd saanud igal pool, välja arvatud Briti, Norra, Soome ja Rootsi (viimases maas standardreserv 75 milj. kr. metalli, millisest summast on lubatud välja anda pangatähti kahekordselt + 125 milj. kr. ning + 125 milj. kr. veel erilisel valitsuse loal kriisi ja sõja puhul) mõõduandvaks. Kindel katteprotsent on Taanis — 50%, Saksamaal, Belgias, Kreekas, Itaalias, Poolas, Helveetsias ja Eestis 40%, Prantsusmaal — 35%, Austrias, Ungaris, Danzigis — $33^1/_3$%, Hollandis 20% ja Venemaal $16^2/_3$%; variaabel, tähendab pangatähtede tsirkulatsioonist tingitud katteprotsent on Hispaanias ja Lätis.

Probleemi teoreetilist osa, niipalju kui see puudutab küsimust, kas iseseisvale riigile ja rahvamajandusele on otstarbekohane omada puht-kuldvääringut, või aitab juba riigi käsul tsirkuleerivast pabervääringust, nn. metallistide ja nominalistide vahelist vaidlust olgu siinkohal ainult mööda minnes puudutatud [1]). Ei saa ju eitada, et rahal on tõepoolest majanduslikus vahetusprotsessis ainult mängumarga ülesanne, nagu seda kinnitab Bendixen [2]); kreatiivse impulsi soodustamise mõttes näib olevat koguni õigustatud, et rahalt tema tesoreerimise võimalus kullana ära võetakse; edasi hoitakse raha sisemaaline vahetusväärtus kvantiteedi teooria ja *currency principle*'i põhjal alal väljaantavate pangatähtede kvantumi stabiliteediga ning lõpuks oleneb iga raha rahvusvaheline vahetusväärtus ostujõu pariteetide teooria põhjal tema sisemaalisest vahetusväärtusest. Milleks siis veel kuld ja kuldraha sellel riigil, kes ise kulda ei produtseeri, s. t. kellel pole kullakaevandusi, kuna ometi paberraha väljaandmise, s. t. trükkimise kulud on odavamad kuldraha tootmiskuludest. Inglismaa kui domineeriv riik kullaproduktsioonis (produtseerib üle poole maailma kullast) võib ju kuldraha omada. Mispärast aga teised riigid?

Vastus on vaid üks. Kuigi G. F. Knapp'i süsteemile [3]) põhimõtteliselt õigus antakse, on riikidevaheline usaldusküsimus see, mis seda stabiilseima väärtusega kaupa — kulda — kuni senini mõõduandvaimana rahvusvahelise rahana on tunnustanud. See asjaolu on ühtlasi ka peatõenduseks olukorrale, et riigi ja rahvamajanduse algaatomiks on individualistlik eramajandus kõigi tema halbuste ja heade külgedega. Iseväärtuslik raha, kullamoment, on ühtlasi individuaalmajanduse psühhofunktsionaalne protest riigivõimu vastu, ning

[1]) Vt. ka E. Fählmann, Eesti valuuta probleemist, Vaba Sõna nr. 9, 1925.

[2]) Bendixen, Währungspolitik und Geldtheorie im Lichte des Weltkrieges, München 1916.

[3]) G. F. Knapp, Staatliche Theorie des Geldes, München und Leipzig 1918.

see protest avaldub mitte ühes riigis, vaid kogu maailmamajanduse ulatuses. Seepärast siis, ja seda protesti sanktsioneeriva momendi pärast on õigustatud tsentraalsete, riigi kontrolli all töötavate emissioonipankade toetumine kullakattele kui niisugusele. Ning et otsene toetumine puhtale kullale on õigustatum, kui toetumine kulda produtseeriva maa deviisidele — kulddeviiside vääringu puhul —, seda näitas meile 1931. a. katastroof Inglismaal, mis mitte niivõrd võib-olla Inglismaale katastroofiks ei kujunenud, kui £-la kattel seisvatele teiste riikide emissioonipankadele.

Hellitame siiski lootust, et eespool märgitud probleem laheneb kulla tsentralisatsiooniga ühte rahvusvahelisse keskusse ning üksikute rahvaste emissiooni- ja krediidipoliitika kontrolliga nimetatud keskusest; või siis teisiti — rahvusvahelise maksvusega vääringuga, mis oleks emiteeritav ühest tsentraalsest emissioonipangast ülemaailmses, või vähemalt pan-euroopalises ulatuses! Puhul, kui kulda produtseerivad riigid ei nõustu säärase tsentraalse emissioonipanga normeerimistingimustega, võib kujuneda Kontinentaal-Euroopa riikide ühine front nominalistliku rahateooria alusel...

Takistuseks on olnud senini rahvusliku rendi probleem...

Edasi tuleb peatuda selles järjekorras veel kord [1]) pangatähtede tarviliku emissioonikvantumi [2]) probleemi juures. Selle küsimuse arutusel tuleb toetuda inglise filosoofi Locke'i kaalude sünonüümile ning ka D. Ricardo kvantiteediteooriale. Ühelt poolt on teatud rahvamajanduses ajaliselt ümbervahetusele tulevad vahetusväärtused — kaubad ning teiselt poolt vahetusabinõud: kuld-, hõbe- ja paberraha, veksel, tšekk, giro, clearing ja kompensatsioonivõimalused. Niipalju kui krediitraha naturaalraha välja lülib, võib viimast tsirkulatsioonis olla vähem. Samuti tuleb arvestada naturaalraha ringvoolu kiirust vastavalt vahetusprotsessi intensiivsusele. Mida vähem on naturaalraha tsirkulatsioonis, seda parem, seda intensiivsemaks kujuneb krediitraha abil vahetusprotsess, kuid probleemi teravus seisab selles, et naturaalraha alles krediitraha loob... Konservatiivse krediidipoliitika sihiks on kaupade ja raha + krediidi kaalukausse võimalikult tasakaalus hoida, liberaalse ja edumeelse krediidipoliitika ülesandeks seevastu on kreatiivse impulsi ja produktsiooniprotsessi soodustamiseks raha- ja krediidipoolsele kaalukausile raskusi juurde lisada. Ning tuleb märkida, et Kontinentaal-Euroopas mõõduandev olev *banking principle* emissioonipankade kattekonstruktsioonis töötab viimases sihis. Raskuste juurde lisamine, või nende vähendamine rahvamajandusliku vahetusprotsessi kaalul, selle kunstliku reguleerimise mõttes, on aga põhimõtteliselt edukalt läbiviidavana mõeldav üksnes raha- ja krediidipoolsel kaalukausil.

Rahapankade äride selgitusel tuleb silmas pidada õiget vahekorda aktiivsete ja passiivsete operatsioonide vahel. Lubatud äride piiramisega tõstetakse pangatähe kindlustust. Ainult siis, kui panga- ja emissiooniosakonnad on teineteisest lahutatud, võivad valitseda vabamad põhimõtted — Inglismaal ongi pangaosakonna ülesandeks aktsionäre võimalikult kõrgete dividendidega varustada.

Pangatähtede väljaandmisel võtab emissioonipank rahvamajanduslikult vahetusprotsessilt lühiajalist krediiti. Lühiajaline peab olema ka selle krediidi väljajagamine aktiivses korras. Pangatähtede realiseerimine peab sündima lühiajalise ja likviidse katte alusel, ainult sel teel luuakse orgaaniline ühendus pangatähe ja vahelduva majandusprotsessi vahel. Emissioonipangale on keelatud üksikud mahutusärid kogu rahvamajandusliku vahetusprotsessi kulul ja arvel, keelatud on ka need ärid, mis kannavad spekulatiivset ilmet ning on seega seotud

[1]) Vrd. ptk. X.
[2]) Vt. ka E. Fählmann, Eesti valuuta probleemist, Vaba Sõna nr. 9, 1925.

tavalise riisikoga, on keelatud vekslite aktsepteerimine, lahtiste raamatuvõlgade diskonteerimine, blankokrediit, termiinärid ja arbitraaž nii omal kui võõral arvel. Ka kontokorrentkrediit selle tavalises vormis on väga haruldane.

Emissioonipangad, kui viimsed toed raha- ja kapitaliturule, ei rediskonteeri oma veksleid, ei lombardeeri ka teistes asutistes oma väärtpabereid ega kaupu.

Emissioonipanga peaaktiiväri on vekslite diskont, ja see tegevus langeb kokku niihästi oma maksukindlustuse kaitsega kui ka rahvusliku deviisi hoidmisega. Emissioonipank diskonteerib normaalselt lühiajalisi häid kaubaveksleid igas summas; kui vastavad passiivsed tagavarad on otsa lõppemas, kui pangatähtede väljaandmisel ollakse jõutud maksimaalse piirini, kui vastavate pangastatuutide põhjal riigile juba erilist pangatähtede maksu makstakse, siis otsustab pank oma diskontomäära tõsta, et väliskapitali kohalikule laienenud äritegevusele abiks tõmmata. On see sündinud, siis kaaluvad ettevõtjad, kas nende tehingud on ka nüüd veel, kõrgenenud diskontomäära juures, tulutoovad. Mida kõrgemale emissioonipanga diskontomäär kruvitakse, seda rohkem kavatsetud tehinguid ja ärisid jääb ära. Nii püüab emissioonipank vaos hoida konjunktuuri, üleproduktsiooni ja haiglast hindade tõusu — ning sellele järgnevat langemistendentsi. Madal ametlik diskont soodustab ettevõtja initsiatiivi tõusu sisemaal, kõrge diskont aga pangadeposiitide kasvamist, pangatähtede ja kulla tagasivoolamist keskpanka. Keskemissioonipank ei määra oma diskontoprotsenti mitte juhuslike tujude järgi, vaid krediidi ja konjunktuuri olude järgi vastavalt rahvamajanduse tarvetele [1]). Tuleb ära märkida, et liiga sagedased diskontomäära muutused raskendavad kalkulatsioone eramajanduses; nad puudutavad kõigepealt vähem kapitalijõulist ettevõtjat, kuna spekulatsioonile on nad teretulnud.

Teine moment, mida vastandina emissioonipankade diskontopoliitikale tuleb arvestada, on eradiskont börsil, *open market*'i intressimäär. Lahtise rahaturu intressimäära kujunemine on mõõduandvam igasugusest emissioonipanga poliitikast ja vahelesegamisest, niipalju kui üht rahvamajandust teistest riigivõimuga mitte täiesti isoleerida ei soovita; individualistliku ja vaba kapitalistliku majandussüsteemi juures pole see üldse teostatav.

Emissioonipanga diskontomäära ulatus oleneb seega viimases järjekorras lahtisest raha- ja kapitaliturust ja rahvusvahelisest eradiskondist. Emissioonipank on niiöelda vahetalitaja *hautefinance*'i ja väi-

---

[1]) Emissioonipankade diskontopoliitika tekkimisest, eriolukordadest ja kriitikast vt. lähemalt F. Somary, Bankpolitik, l. c. lk. 87—168, ka Otto Schwarz, Diskontpolitik, Gedanken über englische, französische und deutsche Bank-, Kredit- und Goldpolitik, Leipzig 1911.

kesema ettevõtja vahel, reguleerib aga olukorda vastavalt maksubilansi aktiivsusele ja passiivsusele, kokkukõlas deviisidepoliitikaga. Kui emissioonipank määrab oma diskontomäära liiga kõrgelt või madalalt, siis võib kujuneda olukord, et ta üldse ei saa materjali, see rändab üksikute krediitpankade kaudu otseteed lahtisele turule — börsile, või et emissioonipangal on jällegi materjali — diskonteerimiseks presenteeritavaid veksleid — üliküllluses. Anglo-saksi emissioonipankadel, eriti Ameerika Ühendriikide Federal Reserve Pankadel, ei olegi ühtlast diskontomäära, igakordne olukord määratakse üksnes raha- ja kapitalituru poolt börsil.

Teine tähtis emissioonipankade tegevus on väärtmetallidega, eriti kullaga kauplemine ja sellega ühenduses olev deviisidepoliitika. Puhtkuldvääringu juures kaetakse üksikute riikide vahetusläbikäimises tekkinud maksubilansi võimalik passiivne saldo kulla ekspordiga. Sel puhul on mõõduandvad nn. kullapunktid, nn. ülemine ja alumine kullapunkt, selle järgi, kas maksubilansi aktiivse või passiivse saldo juures kuld sisse või välja voolama hakkab. Kullasaadetisi tarvitab eramajandus ka siis, kui see tee on välismaale võla tasumiseks odavam kui vastava deviisi ostmine ülemääraselt kõrge kursiga. Kulla rahvusvaheline väärtus ja hind reguleerib seega automaatselt üksikute valuutade sisemaalist ostujõudu, elumaksumuse ja vekslikursside pariteete sise- ja välismaa vahel.

Sellega ühenduses tuleb märkida väärtmetallide, eriti kulla ostmist ja müümist emissioonipankade poolt — natsionaalpoliitilise tesoreerimistendentsiga selles suunas.

Puhul, kui üksikus riigis on vähe kulda liikvel, kui sisemaaline vääringukate seisab suuremate, kulda produtseerivate või tesoreerivate riikide deviisides ja välismaistes nostrohüvistustes, siis esineb emissioonipank intervenaatorina: ajutisel maksubilansi passiivsusel välisdeviise kohalikul turul müües ning maksubilansi aktiivsusel ülejääki ära võttes — seda selleks, et rahvuslik vekslikurss oleks püsiv.

Edasine emissioonipanga tegevus seisab giroliiklemise ja clearingu korraldamises, millest oli juba eespool juttu [1]). Üksikud emissioonipangad võtavad vastu ka deposiite, korraldavad väärtpaberite ja teiste väärtuste alalhoidu, esinevad ka komisjonärina, korraldades nende ostu ja müüki, sissenõudmist ja tasumist sise- ja välismaal; nad aga ei võistle selles tegevuses teiste era- ja ühistegeliste pankadega, kes ise on nende peaklientideks.

---

[1]) Vt. ka dr. M. Muss, Der bankmässige Zahlungsausgleich in Deutschland, Berlin und Leipzig 1922.

Iseloomulik emissioonipankadele on veel asjaolu, et nad teostavad riiklikke maksuõiendusi ja kassaärisid, on mõnel pool selleks koguni seaduslikult kohustatud. Riigi finantsametil või majandusministeeriumil on peaaegu alati emissioonipankades oma jooksev arve.

Juriidiliselt ongi, kui vaadelda emissioonipankade korraldust selles mõttes, tsentraalne emissioonipank paiguti puhtakujuline riigipank. Riik üksi valitseb ja juhatab panka, ning riigikassasse laekub tema järjekordne took. Nii on korraldatud näiteks Rootsi, Bulgaaria ja Vene riigipangad. Teine süsteem esineb siis, kui emissioonipank on aktsiapangana ellu kutsutud ja riik annab vaid ettekirjutisi pangatähtede katteks ja nende väljalunastamiseks, muidu aga seisab panga juhtimisest ja valitsemisest eemal; näit. Bank of England. Kolmas juht on tol korral, kui panga kapital pannakse kokku eraisikute poolt, riik aga avaldab panga juhatamisele oma mõju pangadirektorite või presidendi nimetamisega, või siis panga juures töötab eriline riiklik järelevalveorgan. Nii on korraldatud emissioonipankade tegevus peaaegu kõikides Kontinentaal-Euroopa riikides, ka Ameerika Ühendriikides ja Eestis. Lõpuks esineb veel erijuht, kus riik esineb aktsioneeritud emissioonipangas ainult osanikuna; niisugune oli korraldus Saksa Riigipanga eelkäijas, Preisi Pangas (1847—1875), on peale selle ka Helveetsias ja Leedus.

Emissioonipanga täieliku riigistamise poolt tuuakse ette asjaolu, et aktsionärid saavat ebaõiglaselt kasudest osa, mis tegelikult kuuluvat üldsusele, kuna need on tingitud pangatähtede väljaandmise õigusest, — etteheide, mis on osalt õigustatud. Teiselt poolt peetakse aga erainstituuti emissioonipangana liikuvamaks, likviidsemaks ja vabamaks emissiooni piiride äramääramisel, eriti sõja puhul; sellega tekkivat suurem usaldus panga vastu mõõduandvates eramajanduslikes ringkondades.

Emissioonipank Eestis on vastava, 1927. aasta eriseaduse põhjal ümber korraldatud endisest Eesti Pangast, mis töötas 1919. aasta 24. veebruari põhikirja alusel. Uus Eesti Pank on keskpank, millel ainuõigus Eesti Vabariigis pangatähti valmistada ja neid välja anda 25 aasta jooksul pärast 1927. a. põhikirja maksmahakkamist. Panga põhikapital koosneb 100 000 aktsiast, milliste nimiväärtus on igaühel 50 krooni; aktsiad on vinkuleeritud ning nende omanikul tuleb end registreerida panga põhiraamatusse. Eesti Panka valitseb põhikirja järgi aktsionäride täiskogu, nõukogu ja juhatus; juhatuse koosseisust nimetatakse aga panga president igakordselt viieks aastaks Vabariigi Valitsuse poolt, kuna pangadirektorid kutsub ametisse ja vallandab nõukogu. Jooksvad krediidiküsimused otsustatakse nõukogu poolt nimetatud diskontokomiteede poolt nii peapangas kui ka osakondades. Eesti Pank on riigile kassaasutiseks ning majandusminister võib määrata panka valitsuse komissari, kel on õigus osa võtta kõigist nõukogu koosolekutest sõnaõigusega, samal komissaril on ka protestiõigus nõukogu otsuse vastu, millise lahenduseks tarbe korral komisjon Riigikohtu esimehe juhatusel kokku tuleb. Kattevara, kulda või välisdeviise, peab Eesti Pangal olema 40% liikvelolevate pangatähtede ning jooksvate kohustuste summast, peale selle on Eesti Panga põhikirja järgi fikseeritud hinna piirid kulla ja välisdeviiside ostmiseks ja müümiseks, mis omakorda määravad ära Eesti maksva rahaüksuse arvulise suhte teiste maade vääringutega.

ETTEVÕTTE TEGEVUS TÖÖSTUSES.

XXXI.

Tööstusettevõtte orgaanika.

Ameerika Ühendriikide eeskujud. Saksa tööstusõpilaste ja U. S. A. „voolava vee" süsteem. Service. Impulsside teooria ja tööliste palkamine voolava vee süsteemil. Tööstusettevõtte juhtimistöö jagunemine. Orgaanika väike-, kesk- ja suurtööstuses. Töö spetsialisatsioon ja kooperatsioon orgaanika alusena. Kontroll ja formulaarid käitises. Ühtlase organisatsiooniskeemi puudumine tööstuses. Üksikfabrikatsioon ja massifabrikatsioon. Seeriate-fabrikatsioon. Tööstusettevõtte jaotus osakondadesse.

Kontinentaal-Euroopa tööstusmaailmale on viimastel aastakümnetel kujunenud peaaegu kättesaadamatuks ideaaliks ja eeskujuks Põhja-Ameerika Ühendriikide tööstus. Kui juba enne suurt Maailmasõda Ühendriikide produktsioon võistles tugevasti Euroopa vastavate ettevõtetega, on nüüd, alates 1919. aastast, olukord võtnud Euroopa riikide kahjuks veel järsuma pöörde. Kui enne sõda U. S. A. võlgnes Euroopale 4 miljardit dollarit, võlgnevad nüüd J. Hirsch'i [1]) andmetel Entente riigid U. S. A-le 11—12 miljardit ning eraisikud 8—10 miljardit dollarit. Sõja järel on Euroopas tekkinud rida uusi riike, uute tollipiiridega, uute kaubanduslike tõketega; Ameerika Ühendriigid on aga jäänud ühtlaseks kompaktseks majandusühikuks, komplekteeritud 35 mitmesuguse natsiooni ettevõtlikumatest ja julgematest esindajatest. Ühendriikides pole tema 115 miljoni elanikkonna juures mingeid keeletakistusi, tollipiire, pole passiformaliteetide täitmist, ei ole mingit militariseerimisest järgnevat kreatiivse impulsi

[1]) Julius Hirsch, Das Amerikanische Wirtschaftswunder, Bln. 1928.

tagasihoidmist (ainult 100 000 meest sõjaväge, Euroopas seevastu — J. Hirsch'i andmeil — 7 miljonit!). Ameerika Ühendriikide loodusrikkused on valdavad: siin produtseeritakse $^3/_5$ kogu maailma puuvillast, $^2/_5$ kivisöest, $^3/_4$ maaõlidest, $^1/_2$ vasest, $^1/_4$—$^1/_3$ kogu maailma toorkullast jne.

Majanduslikul tõusul ning *„prosperity'l"* omasid Ühendriigid 1928. aastal kolm korda nii palju automobiile, 3—4 korda nii palju telefoniabonente kui kogu muu maailm; raudteeliinidest maailmas oli U. S. A. omanduses mitte vähem kui $^1/_3$!

Kogu rahva sissetulek oli seal 1928. aastal kuus korda nii suur kui Saksa rahva sissetulek, palgad olid 4—5 korda nii kõrged kui Kesk-Euroopas ning 5—6—7 korda nii kõrged kui Eestis, ning palkade sisemine ostujõud oli seal samal ajal vähemalt 2 korda nii kõrge kui Kesk-Euroopas!

Kõrgetele palkadele vaatamata oli aga Ameerika Ühendriikide tööstus täiel määral võistlusvõimne Euroopa vastava produktsiooniga...

Seda imestamisväärt olukorda ei tule seletada mitte üksnes loodusliku rikkusega ja majanduspoliitiliste tõkete puudumisega, vaid ka, ning isegi otsemas joones ja esijärjekorras, selle erilise majandusenergiaga, mis iseloomustab kogu ameerika rahvast, ning selle *erilise tööstusliku organisatsiooniga*, mis on spetsiifiline üksnes Ameerika Ühendriikidele [1]).

Ameerika Ühendriikides ei ole kuni viimase ajani olnud, ning seda märgime esijärjekorras, euroopa, eriti saksa *tööstusõpilaste süsteemi*, mille juures tööline juba 10-—14-aastaselt tööstusettevõtte juures asuvasse töökooli tuleb ning siis ettevõtte töötarvetele spetsialiseerudes ja erinedes võimalikult kuni oma elu lõpuni tööstusettevõtte juurde jääb. See on Kesk-Euroopa eeskujulikum tööstusorgaanika.

Ameerika Ühendriikides on seevastu valdav *„voolava vee"* süsteem. Ülemaalises tööstusdemokraatias on tööline vaid üks liikuv tilgake suures veevoolus, mis ajab ringi kogu maa tööstuslikke rattaid. Ameerika Ühendriikides on tööline enamasti päeva pealt palgatav ja päeva pealt lahti lastav. Ning mis selle süsteemi juures tähelepandav, on see sotsiaalne olukord, et tööline end selles süsteemis tunneb palju vabamana kui tema Kontinentaal-Euroopa teisik. Kõrgetel päevapalkadel spekuleerib ka tööline, kui mitte teisiti, siis oma tööjõuga, ja tema sihiks on oma kodu, oma ettevõtte ja „vesiveski" asutamine, et siis kord ka teisi „voolavale veele" võtta. Ja tööstusdemokraatlikus

---

[1]) Vt. ka F. Tänzler, Aus dem Arbeitsleben Amerikas, Berlin 1927.

Ameerikas on see võimalus mitmekordselt kergemini saavutatav ja kasustatav, kui see leiab aset Kontinentaal-Euroopa olukorras, kus tööline jääb ühe ettevõtte, eriti suurettevõtte juurde enamasti eluksajaks.

Edasi tuleb märkida *tüüpilisi Ameerika Ühendriikide produktsioonimomente*, mis on sealsele arengule olnud kasuks, nii kõigepealt üksikute kaupade standardiseerimine ja sellele vastavalt tarvetekatmise uniformeerimine üle terve maa. Luuakse määratu suur sisemaine turg mingile spetsiaalartiklile, ning koguni selle eri kategooriale, eri suurusele ja eri numbrile. Selle eri numbri jaoks võib tekkida juba omaette spetsiaaltehas, mis levitab oma saadusi üle suure Ameerika kontinendi ning ekspordib ka välismaale. Tüüpimine, normimine, spetsialisatsioon ja kooperatsioon töö ühtluseks üleameerikalises mõõdus — need momendid, millistest oleme rääkinud eespool, on siin ära kasustatud kõige ulatuslikumalt.

Ameerika tööstusmaailmale on mõõduandev ka statistika kasustamine propaganda otstarbeks ja, ümberpöördult, propaganda kasustamine statistika otstarbeks; statistilised andmed majanduslikust edasijõudmisest ja uutest võitudest mõjustavad sugestiivselt ka kõige nooremat Ühendriikide kodanikku, ning kogu propaganda suundub alateadlikult omakorda produktsiooni kiirustamisele, laiendamisele — eespool kirjeldatud amerikanismi sihis.

Sama amerikanismi psüühika eriomadusi on aga lõpuks *„service'i"* *põhimõte*, millest tuleks Euroopal nii nagu mõnes teiseski asjas õppida. „Teenimise" mõiste on läbi imbunud kogu Ameerika ühiskonnast, seal ei valitseta ega käsutata, seal teenitakse ettevõtet, riiki ning tarvitajat, klienti. *Service'i* mõistest on mõjustatud kogu ühis- ja tööliskonna mõtlemisviis, ning see on ka üheks põhjuseks, et seal pole tekkinud psühhofunktsionaalset protesti eraomanduse ja riigivõimu vastu, seega mõõduandvamat individualistlikku majanduskorda eitavat, sotsialistlikku erakonda [1]).

„Amerikaanika" edasiarendamisest oleme kord ühes ajalehe joonealuses [2]) ette toonud järgmist: „Majanduslikul mõtlemisel on siis õiged alused, kui luuakse õige tee õigeks ajaks, ning printsiibid, mis siin maksvad on, tohiksid olla järgmised: 1) üksiku indiviiduumi ning ühiskonna arenemine ja elujõud peab alati jaatatud ja soodustatud saama; 2) üksiku indiviiduumi ning seltskonna arenemine peab võimalikult vähe teiste kulul sündima . . .

Nende kahe printsiibi üheaegne sisseviimine tegelikku ellu ei ole mitte kerge asi. Palju elavat energiat maailmas kulutatakse allasurumiseks. Pimedalt loomalikku *impulssi* inimeses, kus instinkt, mõistus ja vaim harmoneerivad, võib jaotada nimelt *kreatiivseks ja possessiivseks*. Nii sünnib üks osa meie teotsemist suunas, et midagi, mis veel ei eksisteeri, luua; teine seevastu on sihitud juba olemas-

[1]) Vt. ka W. Sombart, Warum gibt es in Amerika kein Sozialismus, Tübingen 1906.

[2]) E. Fählmann, Meie alma materi teaduslik vaim, Postimees, 2. veebr. 1928.

olevate hüvede vägivaldseks saavutamiseks ja omalehoidmiseks. Tüüpiliselt kreatiivne impulss on omane teadusemehele, kunstnikule ning loovale ettevõtjale, tüüpiliselt possessiivne impulss on materiaalse ning ideelise varanduse, sissetuleku kui niisuguse, omandamise ja alalhoiu tahe; ta on omane igale sõjaväelisele organisatsioonile, võimule *eo ipso*. Parem elu on see, kus loovad impulsid suurema tõukejõu annavad ning varanduse tahte niivõrd tagaplaanile suruvad, kuivõrd see ainuüksi kreatiivse isiku omapära alahoidmiseks tarvilik on. Parimad institutsioonid on need, mis loovale impulsile suurema tõukejõu annavad, ning bürokraatliku, ideelise ning materiaalse omandusemõiste tagaplaanil hoiavad — niivõrd, et see loovat tööd ei takista . . .

Inimese loomalik impulss on iseendast pime, ta on niihästi armastuse, teaduse kunsti kui ka sõja allikas.

Ning ometi ei ole impulsside ohjeldamine tahte läbi, nii kui seda moralistide poolt jutlustatakae, soovitav, elu ilma nendeta, ainult eesmärkidest ja tahetest juhitud, võib ära tüüdata, ta purustab vitaliteedi — ning lõpuks jäädakse ükskõikseks ka enda poolt ennemini üles seatud sihtidele. Kui üks terve natsioon niisugust elu elab, siis on ta nõrgaksjäämise hädaohus. Üksikus indiviiduumis aga laseb ülejõuline distsipliin, eriti kui see possessiivsest impulsist väljudes väljastpoolt peale surutakse, tekkida soovitavale täitsa vastupidise — karmuse ja mahalõhkumise — n e g a t i i v s e — impulsi . . . Kasvatuse võime iseloomu ja mõtlemist mõjustada on väga suur, ja seda tunnustatakse üldiselt. Põhjapanevad veendumused, küll mitte juhtivate käsud kui niisugused, võetakse kasvatusteedel teadmatult vastu, ning kui neist pärastpoole mõned ununevad, siis ilmnevad tugevamad ikkagi sisemistel rahutustel ja kriisidel uuesti.

Arusaamine kasvatusest kui drillist, abinõust ühtekuuluvust orjastamise läbi saavutada, on väga laialdane — ning sellepärast peaasjalikult — et see abinõu, järjekindlalt käsitatud, võidule välja viib. Siin võib tuua näite vanast Kreekast, kus Sparta oma suurema drilli läbi Ateena üle võidu sai. Kuigi Ateena, mitte Sparta, on oma vaimuga kogu inimkonna mõtlemisse ning ettekujutusse igavese mõju jätnud. Ning igaüks meist, kui ta saaks mõnel ajamerre kadunud epohhil uuesti sündida, sooviks seda pigemini teha Ateenas kui Spartas . . .

Mingi hirmule rajatud instituut ei või kestev olla, possessiivne impulss, mis selle aluseks, saab ära lõhutud ja hävitatud negatiivse impulsi läbi; m i t t e k a r t u s üleoleku ja autoriteedi ees ei ole loov printsiip ühiskonnas, v a i d l o o t u s, m i s v õ r s u b v i t a l i t e e t i a l a l h o i d v a s t k r e a t i i v s e s t i m p u l s i s t . . .

„. . . Sina ei pea tulevikku mitte kartma ning minevikku mitte austama . . . Sina ei pea võistlust mitte kartma . . . Sina pead oma teenistust teistele üle oma isikliku kasu seadma . . .“ See puhtaima amerikanismi ideoloogia Henry Fordi põhimõtetest [1]) tohiks olla ka Eestis mõõduandev, ning sellepärast oldagu ettevaatlik saksa „Lehrlingsüsteemi“ kopeerimisel meie tööstusorgaanikas, vaadatagu järgi, kas siingi, vähema majandusüksuse piirides, pole läbiviidav „voolava vee“ süsteem, mis ettevõtjale rohkem kindlust ja iseseisvust ning töövõtjale rohkem vabadust võimaldab, üldiselt aga kreatiivse impulsi soodustamiseks kogu rahvamajanduse piirides on eeldatav.“

*

Asudes töökorralduse ning tulude ja kulude kaalutluse momendi juurde üksiku tööstusettevõtte piirkonnas, jaotame siinse tegevuse: 1) asutamis- ja juhtimistööks ning 2) käitis- ja tehastööks. Puhtasutamistegevuse alla kuulub tööstusettevõtte asutamiskava, asukoha valik, finantseerimisküsimused, produktsiooni mooduse, toorainete saavutamise, samuti masinate ja tööriistade hankimise ning turustamise ja minemi eelkalkulatsioonid. Edasi kuulub siia ehitiste ja hoonete rajamine ja rentimine ning tööjõu palkamine.

---

[1]) Henry Ford, My Life and Work, London 1922.

Juhtimistöö ettevõttes ning sellele alluvates käitistes ja tehastes jaguneb tööstuslikus ettevõttes: a) majanduslikuks — kaupmehe ressooriks ja b) tehniliseks — inseneri ressooriks. Sellest ka juba kõige vähemamõõdulisema tööstusettevõtte jagunemine kaubanduslikku osakonda ja tehnilisse ehk fabrikatsiooniosakonda. Kaubanduslikus osakonnas fungeerivad üksikinstantsidena sisseostjad, müüjad, laagrihoidjad, raamatupidajad, korrespondendid, reklaami eriteadlased, kalkulaatorid jne. ning tehnilises osakonnas omakorda vastavalt produktsiooni erialale töölised, meistrid, ajamärkijad ametnikud, joonistajad, konstruktorid, laborandid, keemikud ja insenerid.

Väiketööstuslikus ettevõttes ei ole sisemine organisatsioon kindel. Siin oleneb kõik ettevõtte juhi ja omaniku isiklikust äranägemisest vastavalt konjunktuuri oludele ja silmapilgu tarvidusele. Töötakistused väiketööstuses ei olene objektiivsetest organisatsiooni pahedest, vaid juhataja isikust. Kuid juba keskmõõdustuses, 20—40 töölisega käitises, hakkab organisatsioon nähtavale tulema, kuna ettevõtte juhataja ei saa kõike ise üle näha. Juhataja ülesandeisse kuulub sisseost ja müük; fabrikatsiooni juhatus on sageli teistes kätes, samuti ka raamatupidamine, korrespondents ja kassa. Kõik kaastöölised käitises saavad siin veel isiklikult omavahel asjaajamiseks kokku; organisatsiooni skeemi kui niisugust ei ole vaja, jaotatud on ainult tegevusinstantsid ja funktsioonid.

Alles suurettevõttes ja suurkäitises tuleb nähtavale vastav organisatsiooni skeem ja ettevõtte jaotus osakondadesse ning omavaheline läbikäimine kirja teel — formulaari sisselülimine. Ettevõtte teenistuses olevad isikud grupeeritakse nende funktsioonide järgi, viimased omakorda osakondade järgi, millega tekivad ettevõtte iseseisvad üksikorganid, ja sõna orgaanika täpsam mõiste peitubki selles kokkukõlas ja kokkusulavuses, milles suurtööstusliku ettevõtte üksikud funktsionaalosakonnad omavahel grupeeruvad. Nii ei tohi tooraine sisseostu osakonda kunagi organiseerida omaette, vaid tuleb silmas pidada ka teisi organeid ettevõttes, millistega ta on alalises ühenduses, nagu tehnilist juhatust, fabrikatsiooni ja laagrit ning selle tarvidusi. Organisatsioon tähendab siin kokkuvõtlikult majanduslikult kohaseimat tööjõudude jaotust ja kokkuvõtet üheks kompaktseks tööstuslikuks üksuseks. Hea organisatsioon tõstab ettevõtte tooki, tõstab ettevõtte ja selle firma väärtust, kuna halb mõjub vastupidiselt. Tööstusliku organisatsiooni ja selle tähtsuse kohta on iseloomustavad U. S. A. tööstusmagnaadi Carnegie sõnad [1]): *„Take*

[1]) The Evening Standard, 25. sept. 1908. Cit. prof. dr. A. Calmes, Der Fabrikbetrieb, Leipzig 1920, lk. 5.

away all our factories, our trade, our avenues of transportation, our money: leave me only our organisation, and in four years I will have re-established myself."

Kreatiivse impulsi alusel tähendab ühe töös-tusettevõtte juhatamine ja valitsemine alalist organiseerimist, alalist juba olemasoleva orgaanika parandamist. Ning, nagu eespool juba oleme märkinud, tööorganisatsioon ettevõtte ja käitise siseelus sihib peamiselt spetsialisatsiooni ja kooperatsiooni poole. Spetsialiseerumisel: 1) tõuseb üksiku valmisolek ja osavus tööprotsessi läbiviimisel; 2) igale üksikule võib anda tööosa vastavalt tema vaimsele, kehalisele jõule ja oskusele; 3) on võimalik võtta tarvitusele tööd lihtsustavaid ja kokkuhoidvaid töö- ja kontorimasinaid, formulaare ja skeeme; 4) tõuseb üksiku vastutus, kuna töökompetents ja eriliik on nüüd täpsalt piiritletud; 5) selle kompetentsi äramääramisel langevad ära paljud isiklikud konfliktid ja vastuolud.

Töö spetsialiseerumise ja jaotuse korrelaat on töö kooperatsioon, mis seob üksikud kompetentsid omavahel niivõrd kokku, et need võiksid teotseda kellarataste kombel. Säärane kokkuvõte on mõeldav kolmes sihis: 1) üksikute tööfunktsioonide, ettevõtte ja käitisosakondade ning jaoskondade omavahelise suhtumise kindlaksmääramisena; need suhted, ja nimelt ses mõttes, kuivõrd ladusasti nad arenevad, on siis kontrollitavad; 2) käitises esinevate juhtivate ja alluvate läbisaamise moraalina; 3) vaimsete ja füüsiliste tööjõudude jaotusena vastavalt tööhulgale, nii et iga funktsioon oleks jooksva tööga täiel määral varustatud ning et samal ajal ühe saavutised teise ärajäämisel ei kannataks, — et funktsioonide täitmisel tarvilikud isikud oleksid võimalikult asendatavad.

Tööjaotuse edukas läbiviimine on mõeldav ainult selle täpsamal kontrollil; selle kontrolli võimaluse annab automaatselt töökooperatsioon. Nii kontrollib raamatupidaja automaatselt kassahoidjat, kassa palgabürood, sisseostuosakond laagrit, speditsioon müügiosakonda ja kalkulatsiooni, ning vastupidi. Eriti mõõduandev ses mõttes on teadmatu kontroll: formulaari täitmisel ühes ettevõtte osakonnas tehtud märkus on kontrolliks teise osakonna tegevusele. Nii teeb tehases tööline märkuse oma töölehe lahtrisse „tarvitatud materjal", ta ei tea aga seda, et see märkus peab peale tema poolt ära tarvitatud toormaterjali kontrolli andma veel andmeid raamatupidamise osakonnale materjalilaagri koosseisu kontrolliks. Prototüübilist kontrolli skeemi ettevõttele ei saa olla, samuti kui ei saa olla prototüübilist organisatsiooni skeemi.

Organisatsiooni pilt tuleb aga osaliselt nähtavale ettevõttes ja käitises tarvitusel olevais formulaarides. Need on ühtlasi ka abinõud üleliigse kirjutamise ärahoidmiseks. Formulaaridega saa-

dakse skemaatiline ülevaade ettevõtte, selle üksikute käitiste ja osakondade tegevusest, kui üksikud planketid on numereeritud ning neid saab peale grupeerimist tarbekorral ka statistiliselt kokku võtta. Üksik formulaar võib kirjavahetuse korras olla läbilöögi paberina prima-nota lehel ka aluseks raamatupidamisele. Formulaaridega lihtsustatakse igasugune kirjalik töö ettevõttes, kuna siin tulevad täita ainult ettetrükitud lahtrid; üleskirjutus saab asjalik, sest selgitus on suurelt osalt juba ette trükitud; terminoloogia muutub ühtlaseks, tüüpimisele ja normimisele tuleb ka ettevõtte ja käitise oma siselu.

Nimetasime juba, et tööstuslike ettevõtete jaoks ei saa koostada ühtlast ja ühiselt maksvat organisatsiooni skeemi, seda ei saa määrata isegi ühe tööstusala käitiste kohta. Üksikute organisatsioonide differentseerumise põhjused on: a) asjalikud, nii kui produktsiooniprotsessi omapära, käitise suurus, sisseostu ja turustamistingimuste eriline laad, ettevõtte kohaline jaotus jne.; b) ajaloolised — asjaolu, kas ettevõte on arenenud väikesest algatusest, või on ta juba kohe suurettevõttena ellu kutsutud; c) isiklikud — tööstusettevõtte juhtivate isikute iseloomu omadused ja nende isiklik mõju [1]).

Sellest järgneb, et praktiliselt pole võimalik olemasolevaid organisatsioone kopeerida ning neid teistesse oludesse üle kanda; isegi asjaolu, et mingi formulaaride süsteem on teatud vabrikule väga asjakohane, ei õigusta veel selle täpsat ülevõtmist teise tehase poolt. Ning seepärast saame ka käesolevas arutelus rääkida vaid üldistest vaatekohtadest, igat organisatoorilist ülesannet võib koha peal ning üksikjuhtudel teostada väga mitmel viisil.

Üldorganisatsiooni vaatekohast tuleb tööstusasjanduses teha vahet kahe tüüpilisema tehaskäitiste vormi vahel, need on vabrikukäitised 1) üksikfabrikatsiooniga ja 2) massifabrikatsiooniga. See jaotus ei ühti väike- ja suurkäitise mõistetega. Tuuleveskis, mis esineb väikekäitisena, on massifabrikatsioon, suur masinavabrik tuhande töölisega aga võib olla käitis üksikfabrikatsiooniga.

Üksikfabrikatsiooni korras valmistatakse iga fabrikaat üksikult erilise joonise, konstruktsiooni ja mudelivalmistuse abil, või keemilises tööstuses analüüside ja keemiliste katsete varal, ning ka turustatakse üksikult. Üksikfabrikatsiooniga käitistes alustatakse tööd harilikult alles sissetulnud eritellimiste põhjal — s. o. komisjoni- ehk klientide fabrikatsioon. Säärane tootmisviis esineb eriti igasuguses

---

[1]) Vt. ka Eldor Fählmann, Die estnische Industrie und deren Entwicklungsmöglichkeiten, zugleich eine Einführung in die Wirtschaftsverhältnisse Estlands, Dissertation der Universität Frankfurt a. M., Frankfurt a. M. 1923.

ehitustööstuses, laevatehastes, luksusartiklite produktsioonis, kunstitööstuses, kodukäsitöös ning, olgu eriti rõhutatud, masinaehituses, kus massiproduktsioon pole veel alaliseks saanud — kus enne tuleb iga üksik tellimus konstrueerida. Loomulikult on seesugusel töötamisviisil suur mõju kogu käitisorganisatsiooni, sisseostu ja tellimiste hankimisse, materjalilaagrisse, kõigepealt aga kalkulatsiooni ja raamatupidamisse.

Käitised massifabrikatsiooniga on need, kus suur hulk tööstussaadusi toodetakse kindlast vähearvulisest tüübist ja turustatakse. Siia kuuluvad: veskid, gaasi-, elektri-, paberi-, peegliklaasi-, õlle-, suhkru-, õli-, telliskivi-, raua ja terase-, kudumise- ja ketrusvabrikud ja osa masinatööstust. Manuaalne töö ja produkti välimuse üksikasjalik kunstiline formeerimine jääb siin tagaplaanile; võimalusi spetsialiseerimiseks, tüüpimiseks ja normimiseks tööprotsessi üksikutes faasides on rohkem; esikohal seisavad ette kindlaks määratud šabloon ja selle valmistuseks tarvisminevad erimasinad. Seega nõuab ka massifabrikatsioon organisatsiooni, raamatupidamise ja kalkulatsiooni üksikasjalisemalt kohaldamist. Kuigi spetsialiseerimise võimalus massiproduktsiooni korras oleneb suuresti turutingimustest, võib ära märkida tendentsi nendesamade tingimuste ümberformeerimiseks massiproduktsiooni huvides ettevõtjale eriti kartellide ja trustide poolt, see on nn. tarvete uniformeerimise tendents, millest oleme rääkinud eespool. Massiproduktsioon iseendast võimaldab ettevõtjale rakenduskapitali ja tööjõudude paremat ärakasustamist, võimaldab organisatsiooni lihtsustamist ning selle kaudu produkti hindade alandamist. „Voolava vee" süsteem tööliste palkamises on võimaldatud peamiselt selles järjekorras.

Üksik- ja massifabrikatsiooni vahel võib esineda ülemineku astmena eritüüp: seeriate-fabrikatsioon. See esineb siis, kui üksikfabrikatsiooni korras on produktide standardtüübid alles väljakujunemisel. See fabrikatsiooni eriviis esineb masinatööstuses ning eriti sõidukite — automobiilide produktsioonis.

Üksikutes tööstuslikes ettevõtetes esinevad selle erikäitistes ka üksik- ja massifabrikatsioon kõrvuti; nii tegeleb masinateehitusosakond üksikfabrikatsioonina ning seal kõrval valmistatakse massiliselt üksikosi: rihmu, kruvisid, porilaudu, aparaate jne.

Tööstusettevõtte jaotus osakondadeks sõltub tööjaotuse orgaanikast; üksikud osakonnad koopeeruvad eespool selgitatud põhimõtete alusel ning ka selleks, et ettevõtte juhatusele: 1) ülevaadet anda, 2) kontrolli ning 3) arvestamist võimaldada.

Jaotada võib kõigepealt: funktsioonide järgi; siin on tavaline tööstusettevõtte jaotus kaubanduslikuks ja tehniliseks osa-

konnaks; kaubandusliku osakonna jagunemine sisseostu- ja müügi-, raamatupidamise ja kaubandusliku kalkulatsiooni jaoskondadeks, ning tehnilise osakonna jagunemine jõuosakonnaks, konstruktsioonibürooks, tehase- ehk tööbürooks, edasi üksiktehasteks ja nende töö-hallideks.

Teiseks on mõeldav tööstusettevõtte jaotus objektide järgi. On näiteks vabrikul kolm produktsiooni eriala, siis esineb ka kolm osakonda oma eriliste kalkulatsioonidega ning sisseostu- ja müügiosakondadega.

Kolmandaks esineb tööstusettevõtte jaotus selle üksikute käitiste ja tehaste asukoha järgi; see jaotus tekib siis, kui fabrikatsioon ja kaubandus on jaotatud niihästi funktsionaalses kui ka objektide korras kohaliselt; nii esinevad haruvabrikud sise- ja välismaal, linnades A, B, C, D jne.

Nende kolme peajaotusprintsiibi põhjal võib tööstuskäitise organisatsioon olla kas ühtlane või segatüübiline. Ühtlane organisatsioon esineb siis, kui selle aluseks on ainult üks printsiip, peaasjalikult funktsionaalne printsiip. Nii näiteks:

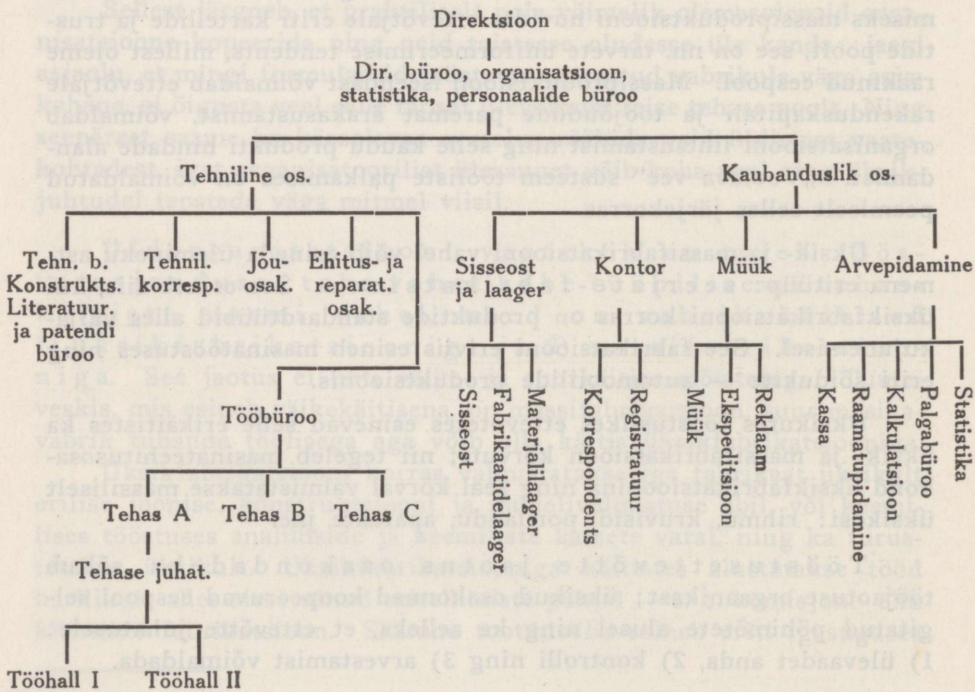

Segatüübiline on tööstusliku käitise organisatsioon siis, kui see põhjeneb mitmel jaotusprintsiibil. Seejuures võivad need printsiibid olla: a) üksteisele võrdselt kohaldatud. Nii võib ettevõte jaotada kõigepealt funktsioonide järgi nelja osakonda: 1) sisseost, 2) tehas, 3) müük, 4) juhatus, mille järele need neli osakonda võib veel edasi jaotada fabrikaatide peagruppide järgi.

b) Jaotusprintsiibid on ebaühtlased, nad kohaldatakse ka ebasüstemaatiliselt, nii et tekib segatüübiline — ebaühtlane organisatsioon, kus ühed osakonnad on jaotatud funktsioonide, teised aga objektide järgi. Näiteks:

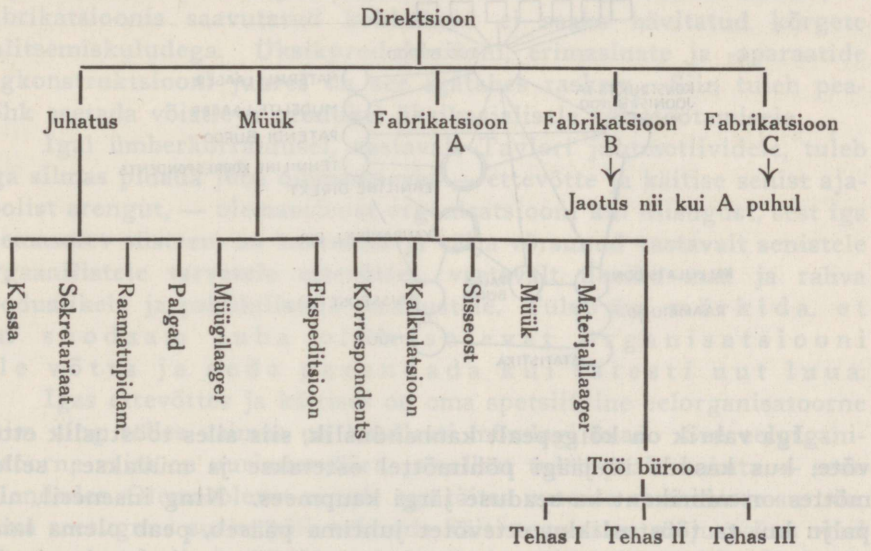

Praktikas esineb eriti see viimane jaotus väga sageli, ja eriti vanemates tööstusettevõtetes; seda vist küll sellepärast, et tsentraliseerimise piir üksikutes produktsiooni eriharudes on väga mitmesugune; üksikuid neist võib tsentraliseerida, teised aga peavad esinema detsentraliseeritult.

Esimene käepärane jaotus on aga küll vist alati käitise funktsionaalne jaotus produktsiooni eriharuks, tehniliseks ehk fabrikatsiooni osakonnaks ning kaubanduslikuks eriharuks ja osakonnaks, mis tegeleb toorainete sisseostu, konjunktuuri ja turustamise küsimustega.

Kalkulatsioon ja konstruktsioon fabrikatsiooni otstarveteks on paiguti eriteadlaste käes ning allub vahenditult ettevõtte üldjuhatusele. Või siis tehnilisele direktorile allub ka konstruktsioonibüroo või laboratoorium ja edasi ka tööbüroo, kus ettevõtte

tayloriseerimise küsimused teaduslikult läbi töötatakse; tööbüroole alluvad omakorda üksikud erifabrikatsioone teostavad tehased ja töö-hallid. Viimastes esineb tööliste kaadri läbiviiv töö vastavatel erimasinatel meistrite juhatusel. Kaubandusliku direktori ressoori kuuluvad finantseerimisküsimused, sisseost, oma saaduste turustamine, palga ja raamatupidamise osakonnad. Üksikud eribürood, nii kui patendibüroo, tehniline korrespondents ning materjali laager kuuluvad niihästi kaubandusliku kui ka tehnilise ressoori valdkonda:

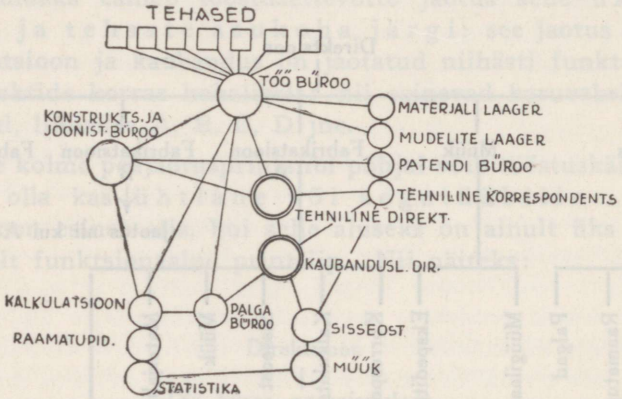

Iga vabrik on kõigepealt kaubanduslik, siis alles tööstuslik ettevõte, kus kasude ülejäägi põhimõttel ostetakse ja müüakse; selles mõttes on vabrikant ka seaduse järgi kaupmees. Ning inseneril, niipalju kui ta tööstuslikku ettevõtet juhtima pääseb, peab olema laiaulatuseline majandusteadlase eriharidus, et finantseerimise, konjunktuuri ja turustamise olukordades end kodus tunda. Kapitalihankimise küsimustes pääseb harilikult majandusolukordadega kursis olev isik ennemini tööstusettevõttes mõõduandvale seisukohale kui ainult produktsiooni spetsiaalprotsessi tundev insener või keemik, kelle seisukohad on aga siiski ka ääretult tähtsad, kuna muidu võiks tööstusettevõte muutuda puht-kaubamajaks.

XXXII.

Taylori süsteem praktikas.

Ümbertayloriseerimine. Hea organisatsiooni tundemärgid. Energia alalhoid ja Taylori süsteemi teesid. Taylori süsteem sotsiaal-poliitiliselt

Taylori süsteemi saab tarvilikel psühhofunktsionaalsetel eeldustel massifabrikatsioonis ilma suuremate raskusteta kohastada; organisatsiooni ulatus peab aga käitise suurusega kokku sobima, et fabrikatsioonis saavutatud kokkuhoid ei saaks hävitatud kõrgete valitsemiskuludega. Üksikproduktsiooni, erimasinate ja -aparaatide algkonstruktsiooni juures on see igatahes raskem. Siin tuleb pearõhk asetada võistleva produkti üksikasjalisele väljatöötamisele.

Igal ümberkorraldusel, vastavalt Taylori juhtmotiividele, tuleb aga silmas pidada juba olemasolevat — ettevõtte ja käitise senist ajaloolist arengut, — olemasolevat organisatsiooni kui niisugust, sest iga olemasolev süsteem on kasvanud ja välja võrsunud vastavalt senistele orgaanilistele tarvetele ettevõttes, vastavalt üksiku maa ja rahva looduslikele ja psüühilistele omadustele. Tuleb ära märkida, et on soodsam juba olemasolevat organisatsiooni üle võtta ja seda parandada kui täiesti uut luua.

Igas ettevõttes ja käitises on oma spetsiifiline eelorganisatoorne vaim ning selles vaimus on kindlasti mõndagi head. See eelorganisatoorne vaim on uurimisväärt, ja sellest tuleb peale hakata — seda täiendades. Olemasolevat ei tule aga täitsa uutesse vormidesse suruda, kuna seesugune surve võib tekitada käitistegelastes palju paksu verd ning vastuseismisel võib lõppeda ümberkorraldajale täieliku fiaskoga.

On märkida nõuannet saksa vastavast literatuurist niisuguse eelorganisatoorse vaimu ärakasustamiseks [1]). Organisaatoril tuleb ära kasustada uues olukorras: $^4/_{10}$-ku oma senisest praktikast, $^5/_{10}$-ku ümberorganiseeritava käitise eelorganisatoorsest vaimust ja selle uuringust ning $^1/_{10}$ vastavast sellekohasest eriliteratuurist. Uuel juhtival direktoril tuleb senistele ametnikkudele ja uutele kaastöölistele uusi mõtteid ettevaatlikult selgitada, nende senist tegevust mitte lööksõnaliselt alahinnates. Hõõrumistel võib olla ainult kaks tagajärge: ettevõtte omanikud või nõukogu annavad endistele tööjõududele õiguse; siis peab uus organisaator lahkuma; või on uuel organisaatoril ettevõtte omanikkude usaldus ning ta asub oma mõtteid hõõrumistele vaatamata teostama, siis järgneb pikk võitlus, mille tagajärjel nii mitmedki endised ametnikud peavad lahkuma —

---

[1]) Gustav Frenz, Kritik des Taylor-Systems, Bln. 1920, lk. 51.

ettevõtte ja käitise kahjuks, sest uute jõudude sissetöötamine maksab raha ja aega.

Kui küsida, missugused on hea organisatsiooni tundemärgid tööstusettevõttes ja vabrikukäitises, siis on nõudmised peale konjunktuuriolude ja teiste sisemiste üksikasjade [1]) valgustamist järgmised:

1) Olemasolev organisatsioon peab andma ka suhteliselt kõige madalama palgalisele tööjõule rõõmu ja iseteadvust kohapealseks kaastööks.

2) Organisaatori isiku, käitisjuhatuse juhtiv ja valitsev võim peab võimalikult olema vähe tunduv; organisatsioon kui niisugune on ikkagi halb, kui kogu tegevuse käik käitises on alati sõltuv organisaatori isikust.

3) Hea organisatsiooni ja juhatuse tundemärk on see, kui ühe idee ja asja juures mõtleb ja tegeleb võimalikult vähe inimesi, siis teostatakse see kõige otstarbekohasemalt ja kiiremalt.

4) Igasugune ümberkorraldus teostatakse siis kõige paremini, kui ta läbi viiakse alateadlikult, organiseeritavatele märgatamatult...

Tayloriseerimisel, tüüpimisel, normimisel, spetsialiseerumisel massiproduktsioonis kannatab küll produkti ja tööstussaaduse kvaliteet, kuna selle kunstiline ja käsitöölislik manuaalne viimistlus kui niisugune ära jääb; tööstusprodukt muutub odavamaks, uniformeerub ja demokratiseerub ka tarvete katmine ise... Samuti on ainult luksuslikke kvaliteediprodukte valmistav tehas oma spetsiaalklientuuriga ja nende tarbinguga majanduslike kriiside vastu rohkem kindlustatud, ning üldise hüveolu tõusul rahvamajanduslikus ja maailmamajanduslikus ulatuses jääb võitjaks see ettevõte, kus kvaliteedile, produkti individuaalsele väljatöötamisele pannakse rohkem rõhku, — kuid ka ainult sel puhul, kui ka siin massivalmistus valdavamaks saab...

Taylori süsteemi üldised juhtmõtted, tööpensumi alguuringu selgituse ja vastavad juhtlaused selle rakenduseks tõime juba eramajandusteaduse üldosas. Seda süsteemi tõlgitseb ettevõtja ja tööline kumbki omaviisi. Alus on aga mõlemal puhul üks, nimelt eesmärk kõige vähema energia kulutusega kõige suuremat tulu saavutada. Taylori süsteem on, teise sõnaga, energiat kokkuhoidev töötamisviis. Tööprotsessis saavutatakse see energia kokkuhoidmine sel teel, et: 1) inimese tööjõu asemele asetatakse igal pool, kus see võimalik, masinatöö, 2) ülejääv humaanne tööjõudlus kujundatakse nii

[1]) Vt. ka William Kent, Warum arbeitet die Fabrik mit Verlust? Übersetzt und bearbeitet von Karl Italiener, Berlin 1921.

lihtsaks ja lühikeseks kui iganes võimalik, ning et 3) vastav tööjõudlus seejuures kujundatakse ühesuguseks, monotoonseks.

Taylor oli see, kes esimesena teadusliku süsteemi põhjal töölise tegevuse tükeldas, jagades selle kavatsuse — käsitsuse — kavatsuse — käsitsuse ritta. Välja lülinud töölise töökavatsuse, leidis ta, et käsitsused sulatöö süsteemil nüüd palju rutemini järgnevad, rida muutub lühemaks — teiste sõnadega, „töö ise" viiakse läbi palju kiiremini ja kergemini. Kavatsuste rida kogutakse jällegi omakorda ning antakse üle funktsionaalametnikele tööbüroos. — Need viivad jällegi kavatsuste rea kiiremini läbi.

Taylori süsteemi võiksime siinkohal veel kord viieks teesiks kokku võtta:

1) Tööülesanne tohib minna tehasesse alles peale täpsamat läbitöötamist, kus ta siis juba ettemääratud juhistel üksikutes faasides läbi viiakse.

2) Ettevalmistava töö, tehasekontrolli laiendamise ja alajaotuste kaudu saavutatakse parim jooksev ülevaade üksiktöölise jõudlusest.

3) Kohapealse töö alajaotusega saavutatakse igal töölisel üksikult suurim jõudlus.

4) Veel parem tagajärg saavutatakse, kui üksiku tegevus edasikestval töö alajaotusel muutub puhtmehaaniliseks.

5) Eeltoodud võtete ülesandeks on üksiku töötüki valmistuskulusid võimalikult alla suruda. Seejuures ei tohi aga töölise palk ja päevateenistus olla maksimaalselt ära määratud. Piiramata teenistusvõimaluste juures annab siis tööline kogu oma jõudluse kas käitisjuhatuse, teiste tööliste või tema enese poolt ette nähtud tööpensumi läbiviimisele.

Tähtsaim on esimese punkti sisu. Tööline peab selle järgi saama selge, kindlalt piiratud ülesande. Kõik ettevalmistused ja kõrvaltööd läbiviiva töö võimaldamiseks tulevad korraldada mujal. Harilikult on selleks instantsiks tööbüroo. Selle juhatuse ülesandeks on töölisele kõige lihtsam valmistusviis kätte näidata, materjal, tarvilikud tööriistad ja masinad õigel ajal ja parimas korras üle anda. Igal juhul peab tööbüroo leidma õige tee valmistuseks, meister on ainult läbiviivaks organiks töösüsteemi kättejuhatamisel töölistele.

Kui ta omab töölise staaži, on ta praktilistes küsimustes tehasbüroole igatahes suureks abiks.

Töö kohapealse alajaotusega ja selle mehhaniseerimisega kujuneb ta läbiviivale instantsile monotoonseks. Ning eriti viimase

momendi puhul on palju vasturääkimisi. Henry Ford [1]) räägib mehest, kes olevat kuus aastat tema vabrikus sellega ametis olnud, et üht masinaosa värvida, ning see tööline olevat selle aastatepikkuse monotoonse ja mehaanilise tegevusega vägagi rahul olnud. Kuid igakord ei ole asi mitte nii lihtis ja monotoonsuse vältimiseks, sest see hakkab isegi manuaalse töö juures lõpuks töödtakistavalt mõjuma, niipalju kui sellele käitisorgaanikas ei leita psühhofunktsionaalset pidet, on tarvilik vastavate meelelahutuste korraldamine muusika, spordi ja mängu psüühika alusel.

Tehase mehhaniseerimist uute töömasinate juurdemuretsemise näol tuleb aga võtta suurema kriitikaga. Masinatööstuses töötab näiteks üks revolvertreipink ainult siis majanduslikult, kui kõik tema töötamisvõimalused ära kasustatakse. Kui niisuguse masinaga töötamisel 6—8 puurimisaparaadist ainult 3—4 tegelikule kasustamisele tuleb, siis on see niisama hea, kui et ostetakse kaks treipinki ja üks neist jäetakse tööta seisma ja roostetama. Revolvertreipink on üksnes seeriate- ja massiproduktsioonis mõeldav, sest alles seal on ka juba teised spetsiaalmasinad kohal, mis lubavad kogu aparatuuri intensiivset ärakasustamist.

Viimasel puhul, töölise maksimaalse teenistusvõimaluse juures Taylori süsteemis, tuleb arvestada etteantud tööpensumi ulatust. On see võetud liiga kõrge, siis jõuavad seda ainult tugevamad töölised täita, keda veel rahaahnus eriti tiivustab. Nõrgemad langevad võistlusest välja, nad lähevad ise tehasest ära või neid lastakse lahti. Nende asemele tuleksid siis uued, kuni kogu käitis teoreetiliselt nii ainult tugevatest ja rahaahnetest töölistest komplekteeruks. Selle momendi vastu räägib aga töölisklassi sotsiaalne ühtlustunne, eriti just Euroopas, ning nii ligineme resümeele, et kogu süsteemi läbiviimise võimalus oleneb isiklikust läbisaamisest tööorganiseerija ja töövõtja, selle läbiviija vahel. Autosugestiivne taktitunne, mitte aga ainult organiseerimistahe possessiivselt impulsilt, on siin mõlemapoolse eramajandusliku edu eelduseks.

Sotsiaalpoliitiliselt on Taylori süsteemile eriti selle teravamate käsitlus- ja kohaldamisviiside suhtes mõndagi ette heita. Seda kõigepealt tayloriseeritud töölise virtuositeedi motiivide suhtes. Tuleb ära märkida, et tööline, kes 2—3 aastat ühe ja sellesama masina juures on töötanud, üleviimise puhul teistesse oludesse, teise masina juurde, isegi teiselaadilisse tööstusettevõttesse, ei tunne end enam omal kohal olevat. Ja töökoha mittevahetamine oleks teoreetiliselt kindlustatud võib-olla üksnes kriisivabas majandussüsteemis, kas kom-

[1]) Henry Ford, Mein Leben und Werk, l. c.

munistlikus süsteemis, kas Walther Rathenau „kesk-kapitali majandussüsteemis", kas Moellendorfi „sotsiaalses sundmajandus-süsteemis" või mõnes teises samasuguses fantastilises plaanimajanduses. Töö mehhaniseerimine sääraste fantastiliste tsentraalmajanduste juures teeks aga olukorra veel halvemaks. Kuigi sotsialistide juhid ise need pahed ära tunnevad, mida vaimse ja mehaanilise töö kindlakujuline üksteisest lahutamine kaasa toob, ning kuigi Bebel'i arvates sotsialistlikus riigis olevat kuuetunniline tööpäev niihästi vaimu- kui ka mehaanilisele tööle läbiviidav, tuleb sotsiaalses süsteemis praegu nn. „laisklevate kapitaliomanikkude" asemele määrata määratu hulk töö ettevalmistajaid ning lõppkokkuvõttes ei parandaks sotsialistlik bürokratism neid halbusi, mis töö mehhaniseerimine ühiskonna majandus- ja kultuurelule kaasa toob, põrmugi mitte; halvendab neid koguni, kuna tsentraliseeritud mehhaniseerimine, tüüpimine, normimine ja spetsialiseerumine halvab üksiku ettevõtja, eriti aga vaba individualistliku korra eraettevõtja initsiatiivi täies ulatuses.

Kuid teiselt poolt tuleb *etteheiteid teha praegusele sotsiaalsele olukorrale*, kus töölistele, eriti suurlinnades, juba lapsest saadik isade rahulolematus tööstusolukorra vastu üle kantakse, ning nii tekib ümbruskonna sugestioonil moraalne surve, mis loob moodsa töölisproletariaadi ja selle revolutsioonilise ideoloogia.

Kasvatus suurlinnades ei ole inimlikust seisukohast kunagi õilis. Mida rohkem inimene loodusest eemaldub, seda halvemaks ta saab. Tööstuse juhid juhatagu ka töölist Jean Jacques Rousseau' põhimõtetele, ning kui need linnades läbiviidavad ei ole, siis viidagu tööstuse asukoht linnadest ära — maale, vabasse loodusesse...

Tööstusliku kontsentratsiooni, massiproduktsiooni ja tööstuskäitise konstantsete kulude tõusumomendil peetakse eeskujulikemaks ja optimaalseima suurusega tööstuskäitiseks 600—700 töölisega vabrikut. Tööstuskäitised, mis üle selle normi paisuvad, on tundlikumad konjunktuuri muutustele ning nende sisemises orgaanikas on märkida tagasitõmbumisi, mis end majanduslikult ja sotsiaalselt valusasti tunda annavad. Läbiviiva töö juures tegelevate persoonide arv on vähemate tööstuskäitiste juures suurem ning juhtiva ja valitseva töö juures tegelevate persoonide arv vähem kui suurkäitistes...

Küll ei ole tööliste palkamine „voolava vee" süsteemil, mida me eespool seadsime vahetusprotsessi ideaalseks normiks tööturu kasustamisel, tööstuskäitise rajamisel maal, vabas looduses, mitte nii otstarbekohaselt läbiviidav. Samuti ei ole Ameerika Ühendriikide eeskujud tema määratu suure majandusühiku ja looduslike rikkuste juures vähemas rahvamajandusühikus täpsalt kopeeritavad. *Kuid „maakäitise" mõiste ülesseadmisega, „voolava vee"*

mõiste kõrval, saame ühe teise ideaali tööstusettevõtte psühhofunktsionaalse orgaanika tõlgitsemiseks.

Silmas pidades tööstusettevõtte asukoha valiku teisi eramajanduslikke momente, sisendab „maavabriku" töölispoliitika tööliste sidumisel oma maalapiga, aiamaaga, väikeelamuga neisse tugevamat eraomanduse mõiste ja oma kodukolde väärtuse tunnet. Tugevamat kui praegusel linna üürikasarmu elanikul, kel see mõiste paiguti hoopis võõras.

Eespool toodud käitise detsentralisatsiooni nõudele [1]) kulude vaatepunktist lisaksime siis ka detsentralisatsiooni ja „maakäitise" idee sotsiaalpoliitilistelt kaalutlustelt. Vahest sel teel saame lahti „moodsast" proletaarluse psüühikast, mis oma algmotiividelt on võrsunud möödunud feodaalsest olukorrast, ja loome moodsa tööstusdemokraatia, õilsama koguni kui see, mida omavad Põhja-Ameerika Ühendriigid...

XXXIII.

Tööstusettevõtte tehniline osa.

Fabrikatsiooniosakonna instantsid. Konstruktsioonibüroo ja selle tegevus. Tööbüroo tegevus. Abijaoskonnad. Tehased, nende jaotus ja sisemine töö. Tehase juhi, meistri ja töölise ülesanded.

Eespool toonitasime tööstusliku ettevõtte normaalset jagunemist tehniliseks ja kaubanduslikuks osakonnaks. Masinaehituses jaguneb tehniline ehk fabrikatsiooniosakond spetsiifiliselt omakorda järgmisteks alainstantsideks:

1. Konstruktsioonibüroo (keemilistes tehastes laboratoorium).
2. Töö- ehk tehasbüroo (tööjaotuse, tööjuhiste ja tööaja kindlaksmääramine, materjali kohaletoimetamine, termiinide jälgimine ning palkade arvestus).
3. Abijaoskonnad (tööriistade ja masinate muretsemine ja korrashoid, reparatuurid).
4. Tehased ja nende üksikud tööhallid (käitisinsenerid, meistrid, töölised).

Aeg, kus tehniline direktor ühes meistriga masinat konstrueeris ja ehitas, on möödas, vahest ainult vähemates tehastes, mis töötavad

[1]) Vrd. ptk. XII ja XVI.

20—30 töölisega, on see ehitusviis veel mõeldav. Tööstusettevõtte suuremaks paisumisel tuleb tahes või tahtmata juurde võtta konstruktoreid, kalkulaatoreid ja laborante, vastavalt tööstuse ilmele; needsamad isikud peavad olema spetsiaalse tehnilise haridusega, ning nende leidlikkusest, osavusest ja kogemusest oleneb suuresti tööstusettevõtte võistlusvõime ja saatus. Samad isikud kujunevad arenenud tööstusriigis inseneriteaduse pioneerideks üldse.

Konstruktsioonibüroo ülesanded on masinavabrikus: 1) plaanide, jooniste, konstruktsioonide, eelarvete ja eelkalkulatsioonide valmistamine, 2) vabriku pakkumiste ja klientide tellimiste jaoks tarvilike tehniliste aluste väljatöötamine. Konstruktsioonibüroo juures asuvad ka, kui ettevõtte juures pole selleks eriosakondi ja büroosid loodud: a) jooniste arhiiv, b) mudelite laager, c) patendibüroo, d) tehniline korrespondents. Tarbekorral on siin ka veel kirjandusebüroo, eriti kataloogide koostamiseks ja eriajakirjadest väljalõigete tegemiseks, muu propagandategevus ühineb vabriku kaubandusosakonna ning eriti selle müügi- ja reklaamijaoskonna tegevusega.

Kui peatume lähemalt masinavabriku konstruktsioonibüroo sisemise tegevuse juures (keemiavabrikutes on, nii kui tähendatud, selle asemel vastavate proovide ja analüüside tegemiseks laboratoorium), siis leiame, et esimene praktiline nõue, mis antakse tehase juhatuse poolt konstruktsiooniinsenerile, on see, et tellitud masin peab olema nii konstrueeritud, et ta saab tehases olemasolevate valmistusabinõudega valmis ehitada. Konstruktsiooni tegevus jaguneb selle juures projektsioonikonstruktsiooniks, lõppkonstruktsiooniks ja detailkonstruktsiooniks. Üksikute masinaosade dimensioonid määrab lõppkonstruktor ning nende dimensioonide äramääramisel on tehnilises suhtes omad erinõuded: esiteks peavad üksikud masinaosad nende tarvitamisel katkimineku puhul kergesti asendatavad olema, teiseks peavad üksikud šabloonid olema kohaldatavad mitte üksnes tööstusettevõtte enda poolt produtseeritud teistele saadustele, vaid peale selle peab neid saama tarvitada ka teiste ettevõtete samalaadiliste masinate, sõidukite jne. juures. Šabloonide metsik normimine, mida teostatakse ökonoomsuse tähe all üksikutes tööstusettevõtetes selleks, et šabloone (käepidemeid, mutreid, rattaid, kiile, kruvisid jne.) massiliselt valmistada, tsentraliseeritakse paiguti ülemaaliselt, ning arenenud tööstusriigis tarvitatakse siis juba edaspidises käitistöös kogu rahvuslikule tööstusele maksvaid šabloonide normitabeleid, nii kui on seda eriti mõõduandvad Ühendriikide vastavad kokkulepped ja Saksamaal VDI (Verein deutscher Ingeneure) normitabelid.

Tehastöö kergenduseks nõutakse konstruktsioonibüroolt ka: a) iga masinaosa jaoks erijoonist, millisel siis töölisel oma ülesannet kergem kätte leida, b) kokkupuutepunktid ja jootekohad tulevad

värviliselt või numbriga ära märkida, c) samu märkusi tuleb korrata eraldi varem ettenähtud kohas selleks, et kogu joonist ei tuleks läbi otsida, samuti tulevad kõik mõõdud kontrolliks eraldi anda jne. jne. Eriliseks ülesandeks konstruktoritele on, et nad joonistaksid võimalikult lihtsaid ja sirgjoonelisi kehasid; võlvitud vormid vastavad küll mõne konstruktori iludusemõistele enam, kuid nad on valmistusel kallimad; sirgjoon on lüheim tee, ja see garanteerib ka odavama valmistuse. Samuti peab iga konstruktiivne joonis, mis tuleb tehasesse, olema arusaadav kui kiri, millele pole tarvis enam suusõnalist seletust juurde lisada.

Konstruktsioonibüroost tulevad joonised t ö ö b ü r o o s s e. Taylori süsteemil järgneb siin nüüd tööjaotuse kava ülesseadmine, vastavate tööpensumite varustamine nõutavate normaal-tööaegadega ning tööülesannete jaotus üksikute meistrite ja tööhallide vahel. Konstruktsioonibüroos valminud joonistele lisatakse juurde tarbekorral nn. „jooksulehed", millistele meistrid ja üksiktöölised märgivad töötüki valmistamisel kulutatud järjekordse tööaja ja tarvitatud materjali kvantumi. T ö ö b ü r o o ü l e s a n n e t e s s e kuulub seega: 1) ära määrata, kus kohal, kuidas ja millise ajaga tuleb teatav töötükk valmistada; üksikud läbiviiva töö osad märgitakse ära nende valminemise aegade ja tähtaegade suhtes küll täpsalt, kuid harilikult ei jõua üksiktehased järgida neid normaalaegu. Esineb juhtusid, et materjal on kõvem kui tööbüroo on seda ette näinud, ning ka mitmed teised erijuhud töö tegelikul läbiviimisel kui ka spetsiaaltööliste ajutine väljalangemine võivad siin kaasa mõjuda; 2) kuulub tööbüroo ülesannete hulka ka toormaterjali, poolproduktide ja tööriistade kohaletoimetamine ning 3) termiinidekontroll, mille põhjal tal tuleb niihästi üksikute tehastega, meistritega kui ka vabriku tsentraaliga asjaajamisi; ning lõpuks 4) palkade arvestamine, meistrite ja tööliste andmetel; kontrolliks on siin töötükiga kaasas käinud „jooksulehed", millistel produkti valminemisel mitmete järjekorra tööliste poolt sissekantud tööaegu vahenditult kokku saab arvata. Palkade arvestuse andmed lähevad palgamaksmise termiinidel, harilikult nädala lõpus, edasi palgabüroosse, raamatupidamise osakonda ja kassasse. Seda muidugi suuremas käitises, kuna vähemas ettevõttes on kogu protseduur lihtsam ja koondub vastavate funktsioonide kaudu üksikute isikute kätte. Produkti valminemisel tulevad joonised meistrite käest ühes praktiliste märkustega, mis tehtud valmistusprotsessi ajal, tööbüroo kaudu konstruktsioonibüroosse tagasi.

A b i j a o s k o n n a d — tehaste masinate korrashoiuks, õlitamiseks, parandusteks, ka iseseisvaks šabloonide valmistuseks — töötavad ligidases ühenduses tööbüroodega; paiguti on seal paremad spetsiaaltöölised ning ka vabriku tagavarakaader sotsiaalkorratuste

puhuks jne. Selle osakonna tegevusega võib olla ühendatud ka tööstusettevõtte jõumajandus: katlate, veevärgi, turbiinide jne. järelevalve, samuti ka küttematerjali hankimine.

Edasi järgneb juba produktsiooni tegelik asukoht: t e h a s e d. Nende jaotus on tingitud valmistustehnikast ning vabriku ruumide olemasolevast kohalisest jaotusest. Iga produktsiooniprotsess, milles mitmed produktid järjekorraliselt ja lahusolevalt tekivad, tarvitab oma tehast. Ebaühtlane produktsioon saab seejuures üksikute tehaste vahel nii ära jaotatud, et igaühele langeb vaid homogeenne osa. Mida rohkem üksiktehaseid ja tööhalle vajab mingi produkti valminemisprotsess, seda raskem ja spetsialiseeritum on raamatupidamine ja kalkulatsioon. Sageli on kalkulatsioonis tähtis, kas üksikud tehased asuvad kõrvuti või järjekorras. Kui nad on kõrvuti, siis on masinad sageli ühed ja samad ning neid tarvitatakse vahelduvalt mitme produkti valmistamisel; nii on veski masinad paigutatud kõrvuti asetsevatesse ruumidesse, või koguni hoone mitmele korrale ühte hoonesse, ning neid võib tarvitada rukki ja nisu jahvatamisel. Kui tööruumid on astmeliselt ridastikku, siis peab üks ja sama tooraine kuni tööstusprodukti valmimiseni läbima mitu tööruumi. Ainult niisuguse asetuse juures on mõeldav ka Henry Fordi jooksva lindi süsteem.

Tööjaotus masinavabrikus oleks mõeldav järgmiste eritehaste vahel [1]):

1. Masinaehitus.
2. Erimasinate ehitus.
3. Tööriistade tehas.
4. Eriline tööriistade tehas.
5. Normaalidevabrik.
6. Koostamistöökoda.
7. Seppade töökoda.
8. Mudelipuuseppade töökoda.
9. Valukoda.
10. Käitistöökoda.
11. Jõutsentraal.
12. Laboratoorium.

Et üksikut tehast arvepidamises iseseisvaks teha, peab poolprodukti saabumisel ja väljumisel tehasest olema kontroll. Viimane ei tohi aga tehase jooksvat tööd mitte segada. Nii on tarvilik, et üksiku tehase piirid viiakse sinna, kus juba produktsioonitehnilistel otstarvetel väljatöötamisel olevale produktile mõõtmise, kaalumise, lugemise läbi kontrolli tuleb teha. Nii on, kui tuua spetsiifiline näide, õllevabrikus humalakaalumine, mida tehakse enne jahvatamist, juba antud piir humalavee ja õlleproduktsiooni vahel.

---

[1]) Calmes, Der Fabrikbetrieb, Leipzig 1920, lk. 26.

Kui võtame näite rauavaltsimistehastest, siis on siin järjekord:

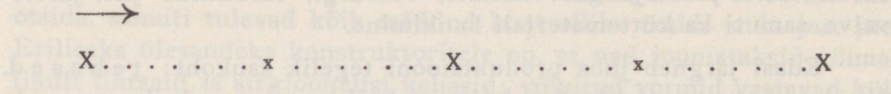

Kõrgahi	Valuvagun kontrolliks ja piiriks	Raua- ja terasetehas	Rauaplokkide lugemine ja kontrollimine piiriks	Valtsimistehas (raudteeröö-pad, traat jne.)

Samuti kui valtsimistehastest saame näite ka klaasivabrikust. Ka siin järgneb tehaste jaotus fabrikatsioonikäigust: toorained (liiv, naatrium-karbonaat, naatriumsulfaat, lubi ja puusõed, millele värvikaotuseks lisaneb arseenikuhapnik) jahvatatakse ning segatakse protsentuaalselt „klaasiseguks". Sellele järgneb sulatusprotsess gaasiga kuumendatud ahjudes 12 tunni jooksul. Järgmise 12 tunni jooksul sünnib toorklaasi läbitöötamine. Ahjust võetud vormidest kallatakse kuum segu horisontaalsetele, äärtega raudlaudadele. Klaasimassi valtsimisel tekib laua randi paksune klaasplaat, mis mahutatakse siis järgnevalt külmutusahjudesse aeglaseks jahtumiseks, kuna muidu jääks klaas rabedaks. Järgneb vigade kontroll ja toorklaasi lõikamine. Paksem toorklaas rändab tarbekorral lihvimistöökotta, kus teda liiva ja šmirgliga, naha ja vildiga hõõrutakse ja poleeritakse, et teda rohkem läbipaistvaks teha. Valminud produkt — peeglikläas läheb omaette kontrollruumi. Järgnevana tuleks siis märkida peeglite hõbetamistöökoda.

Siit saame järgmise tehaste jaotuse: peakäitised on toormaterjali saavutamise ja ümbertöötamise jaoks: 1. liiva kaevamine, 2. liiva pesemine, 3. lubjaveski. Järgnevad fabrikatsiooniosakonnad: 4. toorklaasitehas, 5. lihvimise ja poleerimise töökoda, 6. hõbetamistöökoda. Abitehased on klaasitööstuse laiendamisel: 7. keraamiline tehas (tulekindlate kivide valmistamiseks) ning 8. hafnerii (nõudevalmistus), peale selle veel jõutsentraal, parandustöökoda, veopark jne.

Üksiku tehase juhile, käitisinsenerile või vanemale meistrile, tuleb G. Frenz'i järgi [1]) esitada järgmised nõuanded:

1. Ära nõua oma alluvalt midagi, mida sa ise ei mõista.
2. Ära laida oma alluvat kunagi, kui sa samal ajal ära näidata ei oska, kuidas ta seda saaks teha paremini.

Need mõlemad reeglid näivad olevat väga lihtsad, kuid siiski on käitisjuhte, kes on nende teadmisest kaugel. Nii mõnigi käitisjuht on saanud organisaatoriks, ilma et tal oleks olnud praktilist ülevaadet nõutavatest ülesannetest. Sel puhul ei ole ta ka võimeline meistritega ja töölistega asjalikult töö ja hinna küsimusi kaaluma. Meistril ning töölistel on aga peen arusaamine käitisjuhi nõrkustest ja nad seavad endid varsti nende nõrkade külgede järgi, ning käitisjuht kaotab juhtimises pea. Selle asemel püüab ta aga rõhutada formaalset korda käitises. Nii võib teda isegi mõni põrandal vedelev paberitükk ärritada vihale. Et aga töölised sellele järgnevatel kokkupõrgetel ei jää mitte pealt vaatama, seda märkab ta varsti, ning peamiselt on siis käitisjuht see, kes selle all kannatab... Käitisinseneril on tarvilik

[1]) G. Frenz, Kritik des Taylor-Systems, l. c. lk. 74.

praktiline ettevalmistus, mitte ühe- või kaheaastane tegevus volontäärina, vaid kolme- või nelja-aastane praktiline õppeaeg tehases. On ta selle õppuse läbi teinud, siis ei ole talle ratsionaalne käitise juhtimine kunagi raske.

Tehase juht peab esijärjekorras võima teisi tööle õpetada ning teiste tööd hinnata.

Tehase meistrilt nõuab G. Frenz iseteadvust ja täielikku vastutusvõimet. Meister peab jooniseid tundma ning oskama tööd kontrollida; ta peab olema ise esmajärgu eritööline, peab olema energiline ning omama korrameelt. Meistrile allub, kui eriti masinatööstust puudutada, keskmiselt 30—50 töölist ning tema ülesanneteks üksiktehases või tööhallis on:

1. Tööjaotus.
2. Tööaja määramine.
3. Töö kontroll, tarbekorral ühe eestöölise abil.
4. Korrahoid.

Kõrvaltööd võivad olla:

5. Kontroll tehases.
6. Materjalide kohalemuretsemine.
7. Tööriistade muretsemine.
8. Vastuvõtmine ja ärasaatmine.
9. Joonistuslik tegevus tehases.
10. Palkade arvestamine.

Kui meister oma tegevusest mõned ülesanded eestöölistele üle annab, tuleb seda nähtust tehasorgaanika mõttes aina tervitada.

Nii on olukord vähemas tööstuskäitises; tööstusettevõtte suurenemisel, selle tegevuse jagunemisel mitmesse käitisesse, tehasesse ja tööhalli, spetsialiseerub vastavalt ka meistri tegevus.

Mis puutub töölistesse, siis seisab G. Frenz'i järgi kunst nendega läbi saada selles, et neid tuleb kohelda inimestena ning ka vastava mõõdupuuga mõõta. Healt tööliselt tuleb nõuda rõõmu oma ametist ning avalikkust kõikides asjades. Ning tööline, kes teab, et tema ülemad tema tegevust täie väärtusega hindavad, omab ka uhkust, et mitte laisklejana välja paista.

Töölise psüühika Ameerika Ühendriikides ja Euroopas **on erinev.** Võib öelda aga, et kui ettevõtte ja käitise juhatuse poolt võetakse õige toon tööolukordade mõistmiseks, kui jääb kõrvale **militaristlik** ja feodaalne psüühika ja käitistööd sugereeritakse mängu ja **spordi** mõistena, ja kui selleks ka tõelised võimalused antakse **spordiplatside,** pesemis- ja ümberriietumisruumidega jne., ja kui hügieenilised olud töösaalides on korrapärased ja tööaeg normaalne ning käitises valit-

seb terve töömoraal, siis võib ettevõtte ja käitise juht õigusega ütelda: „Meil sotsialismi ei ole."

Et vähema tööstusettevõtte orgaanika on ähvardavast kasarmuõhkkonnast vabam, seda oleme juba toonitanud; „jooksva vee" süsteemiga saab seda sealt aga kindlasti eemal hoida. Teiseks ideaaliks aga jäägu tööstusettevõtte asumine maale — vabasse loodusesse.

XXXIV.

Tööstusettevõtte kaubanduslik osa.

Finantsiaalne ja kaubanduslik valitsemine. Kaubandusosokonna erifunktsioonid. Korrespondents, registratuur ja kartoteek. Sisseost. Laager. Müük ja turustamine. Reklaam. Minemi reguleerimise põhjused. Palgabüroo ülesanded. Kolonniakordi kalkulatsioon. Palkade arvestamine ja statistika.

Tööstusettevõtte kaubandusosakonna tegevus suundub kõigepealt finantsiaalsetesse küsimustesse, nii kui on seda likviidsuse, krediidi, investitsiooni ja osastamise probleemid. Edasi kuuluvad siia sisseostu-, laagri- ja turustamisküsimused, samuti palgabüroo, raamatupidamine, kalkulatsioon ja kassa. Erijuhtudel, kui tööstusettevõttes hoitakse puhtvalitsemisküsimused kaubandustegevusest lahus, võib tekkida tehnilise ja kaubandusliku osakonna kõrval veel üks kolmas osakond, nimelt valitsemisosakond, ning sinna kuuluksid siis puhtfinantsiaalsed küsimused, palgabüroo, omakulude arvestamine, raamatupidamine ja statistika.

Puhul, kus tööstusettevõte kuulub kontserni või kartelli alla, võtab selle juhatus kaubandusosakonnalt mitmed ülesanded ära. Kartelli peavalitsusele langevad siis: 1) finantsküsimused, 2) üldine äripoliitika, 3) peatoormaterjalide sisseost (näiteks kivisüsi), 4) fabrikatsiooni kontroll, 5) müügi ja müügikohtade kontroll, 6) reklaam, 7) keskraamatupidamine ja statistika, 8) uute leiutiste proovimine, 9) sotsiaalsed ja 10) juriidilised küsimused (kartelli sündik).

Üksiku iseseisva tööstusettevõtte kaubanduslik osakond jaguneb aga oma sisemisel tööjaotusel järgmistesse osakondadesse ehk erifunktsioonidesse:

1. Korrespondents ja registratuur.
2. Sisseostu büroo.
3. Materjalilaager.
4. Müügibüroo, reklaam ja ekspeditsioon.
5. Palgabüroo ja kassa.
6. Kalkulatsioon, raamatupidamine ja statistika.

Korrespondentsi-, registratuuri- ja kartoteegikorraldusel on märkida mitmesuguseid moodsaid abivahendeid bürookäituse mehhaniseerimiseks. Need on mitmesugused paljundamisvahendid, hektograafid, šapirograafid, opalograafid, kirjutus- ja büroo trükimasinad. Klientide ja liferantide registreerimiseks tarvitatakse mitmesüsteemilisi mappe ja kartoteeke. Igal aastal tekib selles sihis uusi süsteeme ja leiutisi.

Korrespondentsosakonna tööjaotuse korras suurettevõttes ei lähe mitte kõik sissetulnud kirjad peadirektoritele vastamiseks, vaid lihtsamad ja üldisemad neist, nagu järelepärimised kataloogide, standardhindade jne. kohta, vastatakse korrespondentsosakonna prokuristi poolt. Vastavalt sorteeritakse siis ka sissetulnud kirjad üksikute korrespondentide poolt ning tähtsamad neist antakse edasi resolutsioonide tegemiseks.

Sisseostubüroos on töö veidi keerulisem. Siinne tegevus seisab: a) produktsiooni tarvete kindlaksmääramises, b) paremate hankekohtade jälgimises, c) ostulepingu sõlmimises, d) termiinide kontrollis, e) saadud kauba kvaliteedi ja hulga, samuti teiste hankelepingu tingimuste täitmise kontrollis (reklamatsioonid), f) liferantide poolt saadetud arvete kontrollis. Produktsiooni tarbed selguvad konstruktsiooni ja tööbüroo andmetel, ning sisseostu-osakonnal tuleb jälgida vaid ülesseatud ettevõtte finantsiaalse likviidsuse põhimõttel ostetava kauba odavuse ja kvaliteedi momente. Kui sisseost teostub sündikaadi või kartellbüroo kaudu, siis jäävad kohapealsed täpsamad kvaliteedi analüüsid ja proovid ära. Sisseostu reguleerib sagedamini kaubandusosakonna direktor isiklikult, kui hanketingimuste üksikasjad (praht, toll, pakkimise arvestus, termiinid, trahvid viivituse ja lepingu mittetäitmise puhul) on sisseostubüroos läbi töötatud. Sisseostjatena figureerivad tarbekorral omad ametnikud, prokuristid, või sõlmitakse leping vahemehe-komisjonäri kaudu. Üksikproduktsiooniga käitistes on sisseost sageli seotud spetsiaalsete tehniliste teadmistega, ning tol puhul on sisseostubüroo veel tihedamas ühenduses tehniliste büroodega, konstruktsiooniga, tööbürooga, tehastega. Tellimiste andmisel üksikutele liferantidele tuleb pidada silmas, et need oleksid võimalikult ka vabriku omasaaduste tarvitajad ning et sellega ostu ja müügi arved vastamisi kompenseeruksid. Kauba kättesaamisel tuleb jälgida: 1) kas saadud kaup on üldse tellitud, 2) kas saadetis

vastab tellimisele ning lepingu tingimustele, 3) kas arvestatud hind vastab lepingule ning kas arvestus ise on õige; alles peale seda läheb hangitud kaup laagrisse või üksikutesse tehastesse otsekoheseks tarvituseks.

Laager, mis seisab samuti töö- ehk tehasbürooga kõige otsemas ühenduses, jaguneb: 1) produktide läbitöötamise astme järgi (toorproduktide laager, valmisproduktide laager), 2) üksikute kaupade gruppide järgi (kivisöe-, raua-, valu-, metallide-, tööriistade-, mudelitelaager), 3) üksikute kaupade eriliste omaduste järgi (tulehädaohtlikud kaubad, külmutus- ja soojad ruumid, 4) laagri ulatuse järgi (pealaager, käsilaager, montaažilaager).

Laagri juhatusel on üldiselt tendents materjali võimalikult palju laos hoida. Sel motiivil on aga mõõduandvad halbused. Laagrisse asetatud, käibelt eemalseisev kapital on surnud kapital, ning üksikute kaupade pikaajalise laagrisolekuga on ühenduses ka nende rikkiminekuhädaoht. Teinekord on otstarbekohasem, eriti üldisel hindade langusel, laagri personaalile ainult palka maksta, ilma et korrapärast laagrit üldse peetaks!

Hooajakaupu produtseerivad ja spekulatiivse ilmega tööstusettevõtted ei pea mõnelpool üldse mingit laagriraamatupidamist. Stabiilsemas tööstuskäitises koosneb see aga: 1) ühtlasest laagriraamatust või 2) kaupade järgi jaotatud laagriraamatust. Ka laagri kartoteek on pearaamatupidamise sisseostude kontrolli kõrval tarvitatav. Laagriraamatu ülesanne on: 1) üksikute produkti hulkade koosseisu igal ajal teada anda, ilma et inventuur tarvilik oleks, 2) materjalide tarvitamist kontrollida, defraudatsioone ära hoida ning kokkuhoiule manitseda, 3) kalkulatsiooni ja raamatupidamise otstarveteks, üksikuteks fabrikatsioonideks tarviliku toormaterjali teadaandmiseks.

Müügibüroos võib saadusi jaotada kolmelt vaatepunktilt: 1) nende valminemise astmelt: a) valmiskaupadeks, b) vaheproduktideks, c) osaproduktideks (masinate osad, aparaadid, lukud jne.), d) poolproduktideks (veel töös olevateks kaupadeks). Edasi saab jaotada vabriku saadusi: 2) produktsiooni plaani järjekorra järgi: a) peaproduktideks, b) kõrvalproduktideks (peaprodukti kõrval tekkinud iseseisva koosseisuga kaubad, nii kliister — jahufabrikatsioonis, kakaovõi — šokolaadiproduktsioonis), c) jäänusteks (peaprodukti väljatöötamisel äralangevad, kuid veel turuväärtust omavad osad, nii saepuru — lauafabrikatsioonis). Lõpuks on 3) jaotus selle järgi: a) kas saadused müügiks (nii valmiskaubad, üksikud kõrvalproduktid ja jäänused) või kas b) nad omatarvituseks on määratud (kõik vaheproduktid, üksikud kõrvalproduktid ja jäänused,

teinekord ka valmiskaubad; nii produtseerib näiteks masinavabrik omatarvituseks õli).

Müügi organiseerimisel on kaks mõtet, see võib olla: 1) müügibüroo jaotus ja sisemine töö teiste fabrikatsiooni osakondade orgaanikas, või 2) müügitehnika kui niisugune, s. o. müügi- ja krediiditingimuste, lepingute kokkuseadmine, reklaami- ja tolliprobleemid; müügi väline organisatsioon: küsimuste lahendamine, kas müüki eksportijate, komisjonäride, agentide, oksjonite või kaubabörside kaudu korraldada, kui suures ulatuses speditööride, transpordiettevõtete, mustrilaagrite jne. abi kasustada.

Sünditseerimisel kaotab üksiku vabriku müügibüroo sageli oma tähtsuse, müük sünnib sündikaadibüroo kaudu. Vabriku kaubandusliku direktori käes on siis ainult lepingute kontroll ja nende täitmise järele valvamine.

Teinekord on müügibüroo vabrikust kohaliselt eraldatud, ning seda minemi- ja liiklemistehnilistel kaalutlustel, eriti siis, kui vabriku tehased asuvad maal, müügitsentraal aga linnas.

Kolmandaks võib müügitegevus olla jaotatud: 1) omadele müügikohtadele — filiaalidele mitmes asukohas sise- ja välismaal, 2) vabriku esindajatele, agentidele, kes agentuurlepingu põhjal vabriku saadusi müütavad, 3) tööstusettevõtte tütarseltsidele ja osastamisfirmadele, — sel puhul on aga tööstusettevõtte juures müügitsentraal kontrolliks ja minemipoliitiliste sihtjoonte kindlaksmääramiseks.

Müük ise võib sündida üksik- või massifabrikatsiooni korras: 1) tellimiste peale ja 2) tagavarast. Esimesel puhul määrab müügileping kauba omadused kindlaks, tekivad fabrikatsiooni korras erilised plaanid, konstruktsioonid ja joonised; vahe- ja osaproduktid valmistatakse aga siingi peamiselt massifabrikatsiooni korras. Müügi puhul tagavaraladudest peab tööstur ette kalkuleerima tarvituse ulatuse ja selle kvaliteedi, ta peab arvestama latentseid tarbimusi, on aga iseseisev kauba omaduste määramisel. Vastavalt sellele antakse siis tsentraalist juhiseid konstruktsioonibüroole ja keemilisele laboratooriumile. Tüüpimise ja normimise korras, ühtlaste mudelite tarvitamisel, vabriku masinate konstantse töö ja paremate tayloriseerimisvõimaluste juures tuleb produktsioon odavam.

Üksikproduktsiooni korras ja tellimiste peale müügil tarvitatakse minemitehnilistel juhtudel rohkem tehniliste asjatundjate abi, kes tellimiste vastuvõtmisel võivad produkti eriomadusi täpsamalt selgitada; seda eriti igasuguses ehitustööstuses, sildade, laevade ja erimasinate konstruktsioonis. Müügil tagavaralaost ei ole tehniliste asjatundjate abi minemiprotseduuris niivõrd tähtis, küll on aga vaja rohkem kaupmehelikku rutiini ja osavust turustamisprobleemistiku labürindis.

Minemi organiseerimisel tuleb edasi kaaluda, kas turustamist korraldada komisjonäride, agentide või proovireisijate kaudu; seda tuleb teha selle järgi, millistel tingimustel saab lahendada võistluse-, turu- ja isikumomendid. Tööstusettevõtte komisjonäriks on harilikult mingi eksportfirma sadamalinnas, kuna agendid tellitakse ainult sisemaa kaugemates kohtades ning välismaal. Välismaalisi agente saadakse kas ärisõbraliste ühenduste või ka konsulaarandmete ja ajalehe kuulutuste kaudu. Välismaine agent omab harilikult iseseisvat firmat ning on tööstusettevõttega ühenduses vastava agentuur- ja provisjonlepingu alusel. Agendiks peab olema võimalikult koha peal head firmat omav ettevõte ning tema tegevust kontrollitakse õige tihti kas tööstusettevõtte poolt otseselt või kaudsel teel — pankade ja teiste äriühenduste läbi.

Reisijad, keda tööstusettevõte välja saadab, on ettevõtte palgalised ametnikud, nad saavad läbiviidud tehingutelt ettenähtud protsendi. Reisijad kasseerivad harilikult ka faktuuri ja pikendavad maksutähtaegu. Nad saadavad müügibüroole päeviti aruandeid oma tegevusest, sõlmitud lepingutest, reklamatsioonidest jne. Nende aruannete põhjal koostab müügibüroo tavaliselt välisklientide jooksva kartoteegi ning täiendab seda. Puhul, kui agendid ja reisijad töötavad ühel ajal, ja mõlemad on pealegi omavahelises ühenduses, siis saab minemiraioon kõige paremini läbi töötatud.

Suurtööstusettevõtte müügibüroos koostatakse järjekordne turustamisplaan. Geograafilisel kaardil märgitakse üksikud filiaalid, agentuurid ja kliendid värviliste lipukeste ja nõeltega, ning neid saab siis vastavalt muutumisele ümber seada; niisama tulevad üles märkida võistlevate firmade minemipiirkonnad. Värbamisel ei ole mõõduandev mitte üksi agentide ja proovireisijate isiklik töö, vaid ka ajalehekuulutused, kataloogid ja hinnakirjad koostatakse ja saadetakse välja müügibüroost. Kataloogidel on seejuures ka käitise sisemises elus oma tähtsus — üksikute kaupade numereerimisel ja liigitamisel.

Kaubanduslik reklaam[1]), mis väljub ettevõttest, peab selleks, et olla mõjuv, vastama kolmele nõudele: 1) ta peab olema võimalikult selge ja lihtis, ta peab vähe teksti omama ja võimalikult lööksõnadega opereerima; 2) ta peab teistest reklaamidest erinema, peab olema originaalne, — see võib olla saavutatud ka kunstilise joonistuse kaudu; 3) reklaam peab olema teatud originaalse motiivi kordamisel kestev, sest üksnes kestvuses peitub tema sugestiivne võim.

Kõigi nende minemitehniliste ja minemipoliitiliste võtete aluseks on minemi reguleerimine. See peab olema tööstuslikul

---

[1]) Vt. R. Seyffert, Die Reklame des Kaufmanns, Leipzig 1920. — Ch. v. Hartungen, Psychologie der Reklame, Stuttgart 1926. — K. Marbe, Psychologie der Werbung, Stuttgart 1927. — V. Mataja, Die Reklame, Leipzig u. München 1920. — Ajakirjad: „Die Reklame", „Seidels Reklame" ja „Das Plakat".

ettevõttel: 1) võimalikult suur, sest sellest oleneb omakulude madalus. Minem peab olema 2) kiire — sellest oleneb laagri ulatus; mida vähem laager, seda vähemad laagri kulud — üür, kindlustus, palgad; seda vähem on omakapitali rakendustarvidus. Lõpuks oleneb 3) minemi korrapärasusest ühtlane produktsioon tehastele — seega parim tööstusettevõtte produktsiooni kapatsiteedi ärakasustamine.

Müügibüroo valmistab ka kõik ettevõttest väljuvad faktuurid, kogub agentide ja proovireisijate kaudu teateid võistlevate firmade kaupade ja nende omaduste kohta ning annab need üle konstruktsioonibüroole.

Palgabüroo ülesanded, niipalju kui ta on lülitud kaubandusosakonna juurde, on igas tööstuslikus ettevõttes: 1) tööliste hulga ja koosseisu määramine; 2) töölistele nende töötundide arvu arvestamine; 3) kokkuleppe palgamäärade, eriti akordmäärade ülestähendamine; 4) üksikutele töölistele effektiivse palga arvestamine, mahatõmmetega kindlustusmaksudeks, puuduvate tundide, tööliskorterite jne. arvel; 5) tegeliku palgamaksmise korraldamine vabriku kassast; 6) raamatupidamisele ja kalkulatsioonile palkade asjus nõutavate aluste andmine.

Palgabüroo võib oma tegevuses ja ülesannete täitmisel olla ka kassale või kalkulatsioonibüroole juurde haagitud; kassale siis, kui kassapidaja on ühtlasi ka palgaosakonna juhataja (see olukord on aga defraudatsioonide mõttes — valed palgalausendid, fiktiivsed palgalehed jne. — vähem soovitav). Ühendamine kalkulatsioonibürooga on aga rohkem mõeldav. Kõige soodsam on siiski palkade arvestamise ja nende väljamaksmise ning omakulude arvestamise funktsioone kindlasti lahus hoida, või olgu siis, et palgabüroo ülesanded kantakse kaubandusosakonnast üle tehnilisse osakonda ning pannakse sealt tööbüroo õlgadele. On aga ka veel kolmas võimalus: palgabüroo funktsioonid võivad olla jaotatud tööbüroo, raamatupidamise ning kalkulatsioonibüroo vahel, nii et see osakond üldse ära kaob.

Tööliste palkamine sünnib tööbüroo juhataja või vastava tehase meistri poolt; palgabüroost saab uus tööline tavaliselt töökaardi ning numbri, vabriku korra teksti; palgabüroosse lähevad ka tööliste personaalteated. Töölised grupeeritakse seal üksikute tehaste ja ametite, tarbekorral ka selle järgi, kas nad on produktiivselt või ebaproduktiivselt tegevad (portjeed, öövahid, jooksupoisid jne.).

Palkamisekorra suhtes vaatlesime aja- ja akordpalku. Esimesel puhul makstakse palka töö aja järgi, teisel puhul töö kvantiteedi ja kvaliteedi järgi. Kui esineb ajapalk preemiaga kas toormaterjali või aja kokkuhoiu pealt, või arvatakse *fix*-palgale juurde kvaliteedi preemia, siis ühtib see arvestusviis lõppsihis puht-akordpalkade süsteemidega. Akordeeritud palk tayloriseeritud tööpensumi alusel on siis edukalt kasustatav, kui vabrikus on ennemini katseid tehtud ajapalgaga ning produktsiooniks tarvilik keskmine aeg ka sel teel selgitatud.

Ehitustööstuses, masinavabrikutes, montaaži juures ja kaevandustes on tarvitatav ka kolonnideakord nn. akordmeistri süsteemil. Siin teeb näiteks kolonnijuht tööstusettevõttega töölepingu, mille põhjal temale tööülesande täitmisel makstakse paušaalsummana 300 krooni. Ta lepib oma kaastöölistega B, C, D ja E nii kokku, et tema enese palgakoeffitsient on 8, B-l 7, C-l ja D-l 6 ning E-l 4. Kui on töötatud lõppkokkuvõttes:

A — 125 tundi
B — 110 „
C — 90 „
D — 30 „
E — 120 „

siis kujuneb akordpalga jaotus järgmiselt:

A — 125 . 8 = 1000
B — 110 . 7 = 770
C — 90 . 6 = 540
D — 30 . 6 = 180
E — 120 . 4 = 480

Ning saavad:

A — kr. 101.—
B — „ 77.78
C — „ 54.55
D — „ 18.18
E — „ 48.49

kr. 300.—

Akordpalga väljamaksmine võib aga sündida ka nii, et tööstusettevõte akordi 300 kr. ulatuses mitte üksi kolonnijuhiga, vaid ka tema üksikute töölistega ära määrab. Akordi preemia makstakse siis peale normaalse tööpalga kokkulepitud preemiakoeffitsientide alusel välja. On näiteks kokkulepitud tunnipalgaks A-le kr. 0.60, B-le kr. 0.50, C-le kr. 0.40, D-le kr. 0.40, E-le kr. 0.30, siis annab tehtud tööaeg kõigepealt:

A-le — 125 tundi à 0.60 = kr. 75.—
B-le — 110 „ „ 0.50 = „ 55.—
C-le — 90 „ „ 0.40 = „ 36.—
D-le — 30 „ „ 0.40 = „ 12.—
E-le — 120 „ „ 0.30 = „ 36.—

kr. 214.—

Ülejääk 86 kr. jaotatakse suhteliselt 75 : 55 : 36 : 12 : 36. Ning saavad veel: A — kr. 30.15, B — kr. 22.10, C — kr. 14.46, D — kr. 4.83, E — kr. 14.46.

Tööaja kindlaksmääramisel on, nagu eespool tähendasime, mõõduandvad mitmed süsteemid. On võimalik: 1) tehaskontroll, sel puhul peab tehasejuhataja, meister või ajavõtja ametnik päevast kontrollraamatut, mille dublikaatide põhjal sünnib ka palgamaksmine; abiks on portjee, kes tööliste tuleku ja mineku ajad üles märgib; 2) portjee kontroll, eriti ajapalkade puhul; 3) kontrollmarkide süsteem — igal töölisel on number, mille ta tehasesse ilmumise puhul portjeeruumist tehasesse kaasa võtab; siin kontrollivad ja kirjutavad tööaja üles niihästi portjee kui ka meister; 4) automaatsed kontrollkellad, nagu eespool kirjeldatud võtmeaparaadid, tõsteaparaadid ja kaartideaparaadid.

Juhul, kui tööline ise oma tööaja üles märgib, on tal: 1) üldine töökaart tööaegade märkimiseks, mida siis meister kontrollib ja oma allkirjaga varustab; 2) iga tööline saab uue eritöö jaoks sedeli ehk akorditähe (see võib jääda ka meistri või ajavõtja ametniku kätte); sedel on mõõduandev eriti akorditevõtmisel, ta läheb alles peale

meistri kontrolli palga- ja tööbüroosse ja on seal aluseks palgamaksmisteks, järgmiste akordite üksikkalkulatsioonideks ja nende tabelite kokkuseadmisteks; 3) puhul, kui tööprodukt oma valminemisprotsessil peab mitmest tööhallist läbi jooksma, käib temaga kaasas „jooksuleht", millisele iga järjekordne tööline märgib tema poolt tarvitatud tööaja. Siin kontrollib juba tööjärjekord ise ülesmärkimisi.

Palga arvestamine viimastel alustel sünnib töö- või palgabüroos, kuid igal töölisel on korra päraselt oma isiklik palgaraamat, millisesse kassa teeb peale väljamaksmisi märkusi.

Tööaegade võrdlev statistika ei ole vabrikus tähtis mitte üksnes ajapalkade, vaid ka akordpalkade puhul, kuna iga üleliigne ajakulu tähendab konstantsete kulude suurendamist.

Palkade statistika peab andma võrdlusi ja ülevaateid, ühenduses produktsiooni ja minemi vastavate arvudega.

XXXV.

Kalkulatsioon.

Kalkulatsiooni algformelid. Omakulude arvestamine. Käitiskulude eritluse vajadus tehaste ja töökohtade kaupa. Kaubanduskulude juurdelisamine. Kalkulatsioon ja raamatupidamine. Teadete kokkuvõtmine kalkulatsioonibüroos. Eelkalkulatsioon ja järelkalkulatsioon. Hinnapoliitika tööstusettevõttes.

Tööstusettevõtte edu sõltub suurel määral sellest, kuivõrd teravalt kalkuleeritakse turustatavale produktile omahinda. Omakulude arvestus üksikutes tööstusharudes ja ettevõtetes on erinev, samuti kui nende sisemine organisatsioon ja arvete jaotus raamatupidamise otstarbel. Üldised formelid ja põhijooned saame siinkohalgi anda, homogeense süsteemi väljaarendamiseks on aga tarvilik kohapealsete olude ja vastava spetsiaalliteratuuri jälgimine [1]).

Kalkulatsiooni algmõistena märgime ära viis formelit, nimelt: sisseostu kalkulatsiooni, produktsioonikalkulatsiooni, müügikalkulatsiooni,

---

[1]) Prof. dr. E. Schmalenbach, Grundlagen der Selbstkostenrechnung und Preispolitik, Leipzig 1927. — W. van Brieland, Praktische Kalkulation im Fabrikbetriebe, Stuttgart 1921. — Prof. dr. Fr. Leitner, Die Selbstkostenberechnung industrieller Betriebe, Frankfurt a. M. 1930.

tuludekalkulatsiooni ja müügihinna kalkulatsiooni formelid. 1) Kui märgime soetuskulud = S, faktuurisumma = F ning sisseostukulud (veoraha, toll, provisjonid jne.) = Sk, siis on S = F + Sk. 2) Märgime edasi valmistuskulud = V, materjalikulud = M, palgakulud = P ning käitiskulud = Kk, siis on V = M + + P + Kk. 3) Märgime bruttomüügihinna = Bm, müügikulud = Mk, nettosissetuleku = N, siis on N = Bm — Mk.

Kui meil on tulud = T ning kahjud = K, siis on soetuskasu = = T = N — S ning valmistuskasu = T = N — V; ning samavõrdselt soetuskahju = K = S — N ja valmistuskahju = K = V — N.

4) Üldise tuludekalkulatsiooni saame siis, kui nüüd võrrandis T = N — S (või V) müügikalkulatsiooni andmed ära kasustame ning N asemele paigutame sellele võrdse Bm — Mk. Saame T = Bm — — Mk — S (või V), ehk ka T = Bm — (Mk — S või V).

5) Müügihinna kalkulatsiooni saame samuti võrrandist T = N — — S või V. N asemele tuleb võrrandist N = Bm — Mk ning sellega T = Bm — Mk — S või V, ja seega müügihind ehk Bm = S või V + + Mk + T; viimasel puhul peab igatahes T-na juurde lisatav puhtkasu protsent olema teada.

Sisseostukulude kalkulatsioon on eelkalkulatsioon produktsiooni ehk valmistuskalkulatsioonile, kuna materjalide hinna (M) arvestuseks on vaja teada soetuskulusid (S). Paljudes tööstusettevõtetes, eriti kaubandus- ja turustamisaparaadi puudumisel, polegi üksikasjalist tuludekalkulatsiooni, kalkuleeritakse täpsalt ainult valmistuskulud (V), tulukvoote (T) lõplik arvestamine ja kokkuvõtmine jääb raamatupidamise ülesandeks. Samuti ka müügihinna (Bm) kalkulatsioone tehakse tööstusettevõtetes vähem, see järgneb vaid uute saaduste turuleviimisel; mõõduandev on siin, eriti massiproduktide juures, turuolukord ning, mida tuleb eriti rõhutada: effektiivne tööstusettevõtte hinnapoliitika.

Suuremat tähtsust omavad aga sisseostu kalkulatsioon ja produktsioonikalkulatsioon, eriti viimane, mida nimetatakse ka tööstusettevõtte omakulude arvestamiseks. Igatahes seltsivad neile tööstusettevõtte laiaulatuselise turustamisprotseduuri juures veel kaubandusosakonna kaubanduskulud.

Tööstusettevõtte omakulude arvestamisel on seega mõõduandev teine formel:

Materjal + palgad + käitiskulud = valmistushind.

Valmistushind + kaubanduskulud = omakudehind.

Erinevad on need tööstuskäitised, kus esiplaanil on ühtlane produktide õilistamine ja parandustöö; sääraste tööstusettevõtete omakulud on vaid palk ja käitiskulud, kaubanduskulude osa on õige minimaalne, või neid ei olegi. Neis ettevõtetes on kalkulatsioon summaarne, ning siin saab üksikprodukti üldkulude kalkuleerimisel lisada palgakulude käitiskulud teatava protsentuaalse summana juurde. On näiteks käitisel aastasi väljaminekuid palkadena kr. 250 000 ning käitiskuludena kr. 275 000, siis saame võrrandist 275 000 : 250 000 arvu 110 (%), mille võrra tuleb ka palgakulusid üksikkalkulatsioonidel suurendada, et ümbertöötatud artikli omakulusid kätte saada.

Niiviisi ei saa talitada, kui tööstusartikkel selle valminemisel peab läbi käima mitmesugustest tehastest, milliste osatähtsus vabriku sisseseadu juures on väga erinev (nii on üksikute tehaste sisseseadud rakenduskuludelt kallimad, üksikud erimasinad nõuavad sagedamini reparatuuri, suuremat mahakirjutust jne.; — võrreldagu kas-või ainult revolvertreipinkidega varustatud moodsat tehast ja vanamoelist montaaži värktuba). Siin tuleb käitiskulud üksikutest tehastest e r a l d i kalkulatsiooni võtta.

Sest muidu võib kujuneda asjaolu, et tööstusettevõte, kes arvab oma käitiskulud teatava protsentuaalse paušaalsummana palgakuludele juurde, teeb kalkulatsioone oma artikleile ebatäpsalt ja ebaõigelt. Puhul, kui produtseeritud saadused k õ i k i d e s t vabriku tehastest läbi käivad, on omakulude arvestus küll normaalne; tarvitab aga üksikartikkel töötlemist paaris-kolmes üksikus kõrgete rakendus- ja käitiskuludega töötavas tehases, siis on juurdelisatud käitiskulude protsentuaalne paušaalsumma ebatäppis.

Võtame erijuhu[1]): vabriku käitisel A on pressimistehas, plekiseppade töökoda, surumistehas, lihvimistehas, montaaži töötuba ja lakeerimistehas. Sel käitisel oli aastas kulusid kr. 250 000 otsekohesteks palkadeks ja kr. 275 000 käitiskulusid; sellest järgneks käitiskulude lisa 110% suuruses produkti üksikkalkulatsioonides. Selle järgi maksaks produkt X:

Materjal			kr. 100.—
— jäänused			„ 10.—
			kr. 90.—
Palgad:	pressimistehas	kr. 48.—	
	surumistehas	„ 77.50	
	lihvimistehas	„ 36.—	
		kr. 161.50	
+ 110%	käitiskulusid	„ 177.65	„ 339.15
		valmistushind	kr. 429.15
+ 20%		kaubanduskulusid	„ 85.85
		Omakulude hind	kr. 515.—
+ 10%		kasukvootet	„ 51.50
		Seega müügihind	kr. 566.50

[1]) W. van Brieland, Praktische Kalkulation im Fabrikbetriebe, Stuttgart 1921, lk. 9–15.

Selle hinnaga müüdi ka produkti ning saavutati suurepärane minem. Mispärast see selgub järgnevaist võistleva firma B hindadest, kus käitiskulud klaaritakse üksikute tehaste kaupa:

Tehased	Otsekohesed palgad	Käitiskulud kokkuvõtlikult	Protsentuaalne juurdearvestus
Pressimistehas	kr. 48 000.—	kr. 86 400.—	180 %
Surumistehas	„ 52 500.—	„ 36 000.—	120 %
Plekisepad	„ 56 000.—	„ 40 320.—	72 %
Lihvimistehas	„ 46 500.—	„ 59 287.50	127½ %
Montaaž	„ 21 500.—	„ 9 675.—	45 %
Lakeerimine	„ 25 500.—	„ 16 320.—	64 %
	250 000.—	275 002.50	

Firma B juures sünnib sama produkti kalkulatsioon järgmiselt:

Materjal			kr. 100.—
— jäänused			„ 10.—
			kr. 90.—
Palgad ja käitiskulud:			
pressimistehas	kr. 48.—		
+ 180 %	„ 86.40	kr. 134.40	
surumistehas	kr. 77.50		
+ 120 %	„ 93.—	„ 170.50	
lihvimistehas	kr. 36.—		
+ 127½ %	„ 45.90	„ 81.90	„ 386.80
		valmistushind	kr. 476.80
	+ 20 %	kaubanduskulusid	„ 95.40
		omakulude hind	kr. 572.20
	+ 10 %	kasukvootet	„ 57.20
		seega müügihind	kr. 629.40

B müüb seega produkti kallimalt kui võistlev firma A ning müüb seepärast ka vähem. Selle vähese hulga juures, mis läbi müüakse, teenitakse tõepoolest 10 %, kuna A rohkem kui 10 %, s. t. igale tükile ümmarguselt kr. 60.— juurde paneb. A teeb sellega kõigepealt endale kahju ning ka võistlevale firmale B, kellele ta äri selle produktiga võimatuks teeb.

Ühe teise produkti juures, mida samades vabriku käitistes toodetakse, vaatleme nüüd raha teist külge. A kalkuleerib:

Materjal				kr. 35.—
— jäänused				„ 4.—
				kr. 31.—
Palgad:	pressimistehas	kr. 5.20		
	plekisepad	„ 20.—		
	lihvimistehas	„ 5.20		
	lakeerimistehas	„ 6.50		
	montaaž	„ 6.—		
		kr. 42.90		
+ 110 % käitiskulusid		„ 47.19		„ 90.09
			valmistushind	kr. 121.09
		+ 20 %	kaubanduskulusid	„ 24.21
			omakulude hind	kr. 145.30
		+ 10 %	kasukvootet	„ 14.53
			seega müügihind	kr. 159.83

B kalkuleerib:

Materjal nii kui A juures			kr. 31.—
Palgad ja käitiskulud:			
pressimistehas	kr. 5.20		
+ 180%	„ 9.36	kr. 14.56	
plekisepad	kr. 20.—		
+ 72%	„ 14.40	„ 34.40	
lihvimistehas	kr. 5.20		
+ 127%	„ 6.63	„ 11.83	
lakeerimistehas	kr. 6.50		
+ 64%	„ 4.16	„ 10.66	
montaaž	kr. 6.—		
+ 45%	„ 2.70	„ 8.70	„ 80.15
		valmistushind	kr. 111.15
	+ 20%	kaubanduskulusid	„ 22.23
		omakulude hind	kr. 133.38
	+ 10%	kasukvootet	„ 13.34
		müügihind	kr. 146.72

Siin tuleb nähtavale eelmisega võrreldes vastupidine olukord: A müüb oma saadusi liiga kallilt ning ta surutakse sellepärast võistlusel ikka enam tagasi. Mõlemal juhul saab A kahju, sest ta arvestab käitiskulusid kalkulatsioonis üldise paušaalse lisandiga: esimesel juhul müüb ta iga tüki kahjuga, teisel juhul teenib ta igalt tükilt rohkem kui ta ise teab ja välja kalkuleerib ning müüb sellest artiklist kavatsuste järgi ning ka võistlusel nii vähe, et siit ettenähtamatult teenitud enamkasu esimese artikli puhul ei saa võrreldagi kantud kahjudega.

Mõlemi näite tulemus toob selguse, et pole kuidagi viisi majanduslik arvestada käitiskulusid ainult kogu ettevõttele ning neid siis paušaalselt üksikkalkulatsioonide puhul juurde lisada. Sest: 1) üksikute tehaste, kui mitte koguni üksikute töökohtade, kulud on väga mitmesugused; 2) mitte kõik tööstustooted ei läbi kõikidest ning ka mitte ühesugustest tehastest, s. t. neil ei ole ühtlast töökäiku; 3) iga tööstusartikkel tuleb seepärast koormata ainult nende tehaste ja töökohtade erikuludega, milliste abil ta tegelikult valmib.

Samavõrdselt kui käitiskulusid tuleb arvestada ka kaubanduskulusid. Ka siin on asi nii, et tööstuskäitistel, mis tegelevad produktide õilistamisega või ühe spetsiaalartikli valmistusega, ei teki kaubanduskulude arvestusel raskusi. Neid võib arvestada protsentuaalselt palkadest, või palkadest ja käitiskuludest, tulemus on üks ja seesama. On näiteks ühel säärasel tööstuskäitisel aastas väljaminekuid:

otsekohesteks palkadeks	kr. 100 000.—
käitiskuludeks	„ 120 000.—
	kr. 220 000.—

Kaubanduskulusid on samal ajal kr. 110 000.—, seega 110% palkadest, ehk 50% palkadest ja käitiskuludest. Säärane tööstuskäitis võib nüüd ühe artikli kalkulatsioonil arvestada:

a) palgad	kr. 10.—
+ 120% käitiskulusid	„ 12.—
	kr. 22.—
+ 110% kaubanduskulusid palkadest	„ 11.—
	kr. 33.—
ehk b) palgad	kr. 10.—
+ 120% käitiskulusid	„ 12.—
	kr. 22.—
+ 50% kaubanduskulusid palkadest ja käitiskuludest	kr. 11.—
	kr. 33.—

Kõikides teistes tööstuskäitistes tulevad aga ka kaubanduskulude puhul teha erikalkulatsioonid. Arvestatakse kaubanduskulusid üksnes palkadest, siis müüakse kõik produktid, milliste valmistus seotud suure palga ja vähese materjalikvootega, kõrgete hindadega ning kõik produktid vähese palga ja suure materjalikvootega võrdlemisi madalate hindadega; tulemus on seega sama, millisest eespool käitiskulude probleemi selgitusel rääkisime. Õigem on arvestada kaubanduskulusid protsentuaalselt valmistushinnast, sellega materjalist + palkadest + käitiskuludest. Igatahes tulevad ka sel puhul veel erilised kaubanduskulud, mis tekkinud üksikute artiklite turustamisel (reisikulud, reklaam jne.), arvesse.

Mida üksikute tellimiste puhul otsekohestest kuludest produktile juurde on arvestada, seda tuleb ka läbi viia, sest omakulude arvestuse tähtsaim moment on otsekoheste ja kaudsete kulude jaotus, mida vähem — peale otsekoheste kulude kalkulatsiooni — kaudsetest kuludest järgi jääb, seda kergemini ja lähemale tullakse nende õigele arvestusele. Küll on vaja siin ühtlaselt talitada ning sellest hoiduda, et üksikuid kulusid ei arvestataks vaheldamisi kord otsekoheste, kord kaudsete kulude liiki.

Kulude registreerimisel on kalkulatsioon orgaanilises ühenduses raamatupidamisega. Massiproduktsiooniga tööstustes on need suhted õige lihtsad ja ülevaatlikud, kuna siis on mõõduandev ühtlane fabrikatsiooni arve. Ka üksikfabrikatsioonis võib avada fabrikatsiooni arve, kuid sel juhul ei saa sealt andmeid toodetud üksikproduktide hinnakalkulatsiooniks ja eriti kalkulatsiooni üksikasjaliseks järelekontrolliks. Arvete süsteem tööstusettevõttes erineb kaubanduslike ja pangaettevõtete arvete süsteemist, siin peab süsteem arvestama enam kui mujal kalkulatsiooni otstarbeid. Tööstusraamatupidamises tekivad mitmed internarved käitises olevatele varade osadele, ning need peavad arvestama vabriku tegevuse jooksul tekkivaid internkahjusid ja -kasusid, peavad arvestama eriti mahakirjutisi. Moodsas vabrikuraamatupidamises on mõõduandev kollektiivarvete süsteem, ühes abiraamatutega, või ka nn. „gruppide raamatupidamine“ [1]), jaotatud ala-arvetega.

Tähtis on nimelt, et vastavalt kalkulatsiooni korrale ka raamatupidamises kõik üksikute tehaste koosseisud ja kulud arvestataks üksteisest lahus; esmajärjekorras on seega tähtis võimalikult laiaulatuseline arvete jaotus, sest alles viimane annab üksikasjalised andmed kalkulatsiooni kontrolliks ja statistikaks. Ning asjatundlikult poolt rõhutatakse, et säärane üksikasjaline arvete jaotus olevat tööstusettevõttele ka majanduslikum.

Vastavalt üksikute töötellimiste sissetulekule kaubandusosakonda kirjutatakse need üle üksikfabrikatsiooni korras erilistele „komisjonilehtedele“. Säärane „komisjonileht“ on tellimiste jooksvas järjekorras nummerdatud ja selles ettenähtud tööde läbiviimiseks nõuab tööbüroo laagrist tarvilikku

---

[1]) Eriti nn. Hintz-Buchhaltung (Hintz-Fabrik, Berlin-Mariendorf), l. c.; vt. ka W. van den Daele, Der moderne Fabrikbetrieb und seine Organisation, Stuttgart 1923, ja sama autori Die moderne Fabrikbuchhaltung, 4-te Aufl.

materjali; teated väljanõutud ja äratarvitatud materjali kohta lähevad fabrikatsiooni korras omakorda kalkulatsioonibüroosse ja raamatupidamisse. Kalkulatsioonibüroos kogutakse ja korraldatakse need teated järelkalkulatsiooni otstarveteks vastavalt „komisjonilehtede" jooksvatele numbritele.

Samuti võetakse ka otsekohesed palgad iga üksiku töötellimise ja tööprodukti jaoks tehaste kaupa kokku; andmed selleks saadakse töölise akorditähelt, palgaraamatust või produktiga kaasas käivalt „jooksulehelt"; neid kontrollitakse meistri või tehasejuhataja poolt, ning nad on samuti aluseks üksikprodukti omakulude arvestusele. Puhul, kus palgabüroo on kalkulatsioonibüroost lahus, arvestatakse nende järgi esiti jooksvat tööpalka töölistele, ning andmed tulevad alles selle järgi komisjonisedelite numbrite korras teisekülgseks selgituseks kalkulatsioonibüroosse ja raamatupidamisse. Kaudsed palgad kuuluvad käitiskulude hulka; nad võetakse siin kokku produkti üksikkalkulatsioonideks ühes valgustuse-, jõu-, kütte-, mahakirjutus-, kindlustus-, kapitaliintressi ja teiste samalaadiliste kuludega — võimalikult üksikasjaliselt, s. t. tehaste, võimalikult koguni üksikute töökohtade kaupa. Sedasama tehakse kõikide kaubanduslike kuludega: kaubandusliku büroo, palkade, valgustuse-, kütte-, reklaami-, propaganda-, reisijate ja esindajate kuludega, riigi- ja kindlustusmaksudega.

Neil alustel saadakse siis kalkulatsioonibüroos arvestused üksikproduktidele, samuti samaväärsed summaarsed kokkuvõtted kuude ja aastate viisi.

Kalkulatsioonidega ühenduses tuleb ära märkida eelkalkulatsiooni ja järelkalkulatsiooni. Eelkalkulatsioonide aluseks võetakse vabriku saaduste esialgsete pakkumishindade ülesseadmiseks tehtud võrdsed kalkulatsioonid. Järelkalkulatsioon on eelkalkulatsiooni kontrolliks ning ta näitab, kui palju mingi produkti valmistuses on tegelikult olnud kulusid, näitab ka, kui palju on eelkalkulatoorsetel hinnangutel eksitud.

Küsimuse selgitamine, kuivõrd tööstuslik ettevõte võib vastu võtta töötellimisi nende hindadega, millised ei võimalda mingit produktsioonikasu ning millised isegi oma kulusid ei kata, puudutab juba tööstusettevõtte hinnapoliitikat. Kui tööstuskäitisel on täies ulatuses tööd, siis vaevalt võib soovitada selliste tellimiste vastuvõtmist. Probleem on aga teine, kui vabrikus valitseb tööpuudus. Siis tuleb kaaluda, kas kalkulatoorselt kahjuandva artikli valmistamine siiski mitte käitiskulude üldkvootet sel määral ei alanda, et teiste tööstussaaduste minendamine eelpool antud kahjud katab. Tööstuskäitise mittetäielikul ärakasustamisel langevad küll erilised käitiskulud, alles jäävad aga konstantsed kulud, nii kui mitmesugused kaudsed laagrihoidjate, öövahtide ja portjeede palgad, mahakirjutised,

intressid jne. Selle tagajärjeks on, et järele jäänud tööstusproduktide üksikkalkulatsioonides ettenähtud käitiskulude protsent pole enam täppis, ning ettevõte töötab kahjudega. Selle probleemi lahenduseks on siin teinekord kohane üksikute produktide kahjutoovalgi fabrikatsioonil käitist siiski täie kapatsiteediga joosta lasta, sest sel viisil saab konstantsete kulude kvoote hoida stabiilsena.

Kölni prof. Schmalenbach'i [1]) arvates ei sünni omakulude arvestamine tööstusettevõttes mitte ainult hindade kindlaksmääramise otstarbeks. Õigel käitise juhatusel omakulude arvestuse kaasabil olevat müügihindade kujunemisega vähem ühist. Kauba hind kui niisugune ei olevat igal juhul tingitud ainult omakuludest. Schmalenbach toetub Viini kooli natsionaal-ökonoomilisele subjektiivsele väärtuse- ja hinnateooriale, mille järgi kauba hind ei sõltu kuludest, nagu seda õpetab anglo-saksi klassiline rahvamajandusteadus. Seda küsimust oleme juba selgitanud eespool ka psühhofunktsionaalsest seisukohast.

[1]) E. Schmalenbach, Grundlagen der Selbstkostenrechnung und Preispolitik, Leipzig 1927, lk. 40—41.

ETTEVÕTTE TEGEVUS VÄLISKAUBANDUSES.

XXXVI.

Väliskaubanduse majanduslik ja kultuuriline tähtsus.

Väliskaubanduse ajalooline tähtsus. Aktiivne ja passiivne kaubandus. Kauba- ja maksubilanss. Majandusbilanss. Merkantilistliku ja füsiokraatide teooria võimuprobleem. Kullakogumise, tööstusele tarvilikkude toormaterjalide ja väliskaubandusliku võimu kokkuvõtted moodsas maailmamajanduses. Rahvusvahelise kaubanduse tekkimismotiivid ja kaupmehe produktiivsuse probleem. Eesti meresadamate asukoht, eriti Venemaa suhtes. Väliskaubandusõpetuse ülesanne.

Eksport tuletub ladinakeelsest sõnast *exportare* = välja kandma. Ta tähendab kaupade müüki välismaale, eriti ülemere maadesse. Vastand sellele on import, tuletatud ladina sõnast *importare* = sisse kandma, s. t. kaupade sissevedu välismaalt sisemaale. Ning transiit omakorda, tuletatud itaaliakeelsest sõnast *transitare* = läbi juhtima, on mõlema eespool tähendatud tegevuse kokkuvõte. Kaup tuuakse välismaalt sisse ning antakse kohe jälle edasi teisele rahvamajandusele.

Eksport, import ja transiit on peaaegu niisama vanad kui kaubandus ise. Juba vanemate rahvaste juures leiame püüdeid kaupu võõrastest maadest kohale tuua, eriti aga neid toorkaupu, mis omal maal puuduvad. Vahetuseks selle vastu anti produkte, mis omal maal külluses, samal ajal aga võõrastes maades vähe tuntud või harva esinevad. Nii olid eksport ja import juba ammust ajast peale üksteisega seotud. Alles rahamajanduse arenemisega võisid need üksikud äriliigid areneda iseseisvalt, teineteisest lahus.

Juba 3300 aastat e. Kr. oli linakangaste eksport Egiptusest kogu selleaegsele kaubandusmaailmale tuntud; selle vastu importeeriti veini, õli, puud ja vaiku. Ning peaaegu samast ajast on märkida föniiklaste vahetuskaubandus. Kui julged meremehed

valitsesid nad oma kaubalaevastikuga Vahemerd ja sellega kogu sealset kaubandust. Kõik, mida Aasia natuurproduktidena võis anda, toodi föniiklaste poolt Õhtumaadele. Eriti vahetasid nad oma kaubad Hispaania hõbeda ja Aafrika kulla vastu. Varakult arenes nende juures ka oma klaasi- ja purpuritööstus. Need artiklid kujunesid edaspidisteks vahetuskaupadeks. Kuna sarnane vahetuskaubandus oli väga kasulik, siis kogus föniiklaste Põhja-Afrika pealinna Kartaagosse kokku määratu rikkus.

Kui pärastpoole kreeklased ja roomlased föniiklaste asemele astusid, kogus jällegi nende riikidesse maailma rikkus. Ning nii kuidas meie kaubanduse ajalugu ka ei vaatleks, ikka näeme, et maad, kes ekspordi ja impordiga on tegelnud, on jõudnud majanduslikule õitsengule. Nii järjekorras Bütsants, siis XIV aastasajal Saksa Hansa, siis Portugal, Hispaania, Holland, Prantsusmaa, Inglismaa, U. S. A., Saksamaa jne.

Samuti ka transiitkaubandus on vana. Hiina ja Kesk-Aasia varad ei tulnud Õhtumaa rahvastele kätte otseteed, vaid transiitkaubanduse kaudu rahvalt rahvale, kuni Vahemere kallasteni.

Räägitakse teatud maa *aktiivsest ja passiivsest kaubandusest*. Aktiivne on riigi ja rahva kaubandus siis, kui soovitud kaubad tuuakse omadel laevadel teistest maadest kohale ja samuti ka vahetuskaubad üle viiakse. Kaubandus on seevastu passiivne siis, kui teatud rahvas teostab eksporti ja importi võõraste kaupmeeste ja võõraste laevade abil. Aktiivne kaubandus on praegu kõikidel kultuurriikidel, ainult maailmamajandusest eemal seisvatel on see veel praegugi passiivne.

Muidugi ei saa passiivse ja aktiivse kaubanduse mõistega ühendada *kauba- ja maksubilansi mõistet*. Aktiivne kaubabilanss on riigil siis, kui tema eksport ületab impordi, passiivse kaubabilansi puhul on see vastupidi. Samal ajal on aga kaubabilanss ainult üks maksubilansi osa; viimasesse kuuluvad veel niisugused rahvamajanduslikud sissetulekud teistest maadest ning, vastupidi, maksmised teiste rahvamajanduste kasuks, nagu nad tekivad laevandusest, transiidist, transpordikindlustustest, välislaenudest, laenude amortisatsioonist ja intressitasust, sissetulekutest ja väljaminekutest turistide ja väljarändajate arvel, tollidest, kanali-, sadama-, patendi-, mustrimaksudest jne. Maksubilansi võnkumisest tekkiv valuuta rahvusvaheline ringvool toob kaasa probleemid, milliste juures meie emissioonipankade tegevuse vaatlusel lähemalt peatusime. Normaalselt on kapitalirikaste maade kaubandusbilanss passiivne, maksubilansi teised osad on aga aktiivsed; on kaubandusbilanss aktiivne, siis peavad seevastu teised maksubilansi osad olema nõrgemad. Juht, kus niihästi kauba- kui maksubilanss on passiivsed, on üksikule rahvamajandusele ruineeriv; säärane olukord ei tohi normaalselt kaua kesta, kuna teisiti satub rahvuslik deviisidekurss hädaohtu, sellega koos ka riigi eelarve. Muutub ostujõu pariteedi vahekord sise- ja välismaa vahel, tekib inflatsioon, mida vaid järjekordse devalvatsiooniga saab päästa...

Veel ühte, kolmandat bilanssi peame selgitama, nimelt teatava maa *üldist majandusbilanssi*. Üldine majandusbilanss pildistab üksiku maa konstantset heaolu ja rikkust. Selle juures mängib omakorda muidugi soodus maksubilanss tähtsat osa, kuid ka looduslik rikkus, hea sisemaine tööorgaanika ja liiklemistingimused on siin mõõduandvad.

See majandusbilanss on eriti merkantilismi ja neomerkantilismi teoorias mõõduandva tähtsusega. Aktiivne majandusbilanss teiste rahvuste vastu tähendab natsionaalse kultuuri ja majanduse renti teiste maade üle. Merkantilismi teooria põhjal on see mõeldav ainult võimalikult suurte kullatagavarade juures. Sellega ühenduses on ekspordi soodustamine, et võimalikult palju kulda tuleks sisemaale; samal ajal peab aga tagasi hoitama võõraste kaupade importi, et kuld jälle välja ei voolaks... Merkantilistliku teooria järgi ei tule väga soodustada toorainete ja ka põllumajanduslike produktide eksporti, soodustada tuleb aga tööstust, mille jaoks lubatakse ka ainult hädatarvilikkude toorainete importi. Merkantilistlike vaadete vastu on vaielnud füsiokraadid, kes ei näe mõõduandvat seisukohta mitte kullas, vaid üksiku maa looduslikes produktsioonitegurites. Põllumajandust, mäetööstust jne. tuleb nende järgi arendada, teisele plaanile jääb ekspordi soodustamine.

Merkantilistlikkude teooriate peakehastajaiks on viimastel aastakümnetel saanud mõned, eriti Kontinentaal-Euroopa, emissioonipangad oma kullakogumise poliitikaga, kuna merkantilistlikkude kaitse- ja kasvatustollide süsteem leiab üksikute majandusministeeriumide pooldamist. Füsiokraatliku teooria põhjal, peame oletama, peab liikuma hakkama siis küll vastupidiselt vaba effektide ja kaubaturu, börside dünaamika!

Kumb tegur nüüd üksiku maa üldisele majandusbilansile, tema natsionaalsele ja kultuurilisele rendile tähtsam on, kas kullakogumise moment, või rahvuslike tootmisvõimaluste arendamine olemas olevate loodusrikkuste alusel, on esialgu lahtine... moodsal riigitegelasel ja majandusjuhil tuleb aga arvestada mõlemaid momente. Ümberlükkamatu tõsiasi oli näiteks see, nagu me eespool nägime, et Põhja-Ameerika Ühendriigid on oma praegusele iseseisvale õitsengule jõudnud ainult olemas olevate looduslike tagavarade suurejoonelise ekspluateerimisega.

Inglismaa majanduslik võim ei põhjene aga praegu kaugeltki enam tema suures toormaterjalide, kivisöe ja raua hulgas. On välja arvutatud, et Briti emamaa kivisöe tagavarad 30 aasta pärast lõpukorrale hakkavad jõudma. Inglise majanduslik võim baseerub tema asumaadel Need peavad andma tarvilikud toormaterjalid emamaa tööstusele. Kõige tähtsam on selles mõttes India, ning seepärast on arusaadav, miks Inglismaa on kindlustanud mereteed sinna sääraste vahepunktidega, nii kui seda on Gibraltar, Malta, Küpros, Suessi kanal, Perim, Aaden, Sokorta, Kuria-Muria saared, Bareini saared, Lakadiivid ja Malediivid. Kuid ka maateed sinna püüab Inglismaa Egiptuse, Palestiina ja Mesopotaamia kaudu kindlustada. Singapoore'is omab Inglismaa tähtsat kindlustust jaapanlaste vastu ning Venemaa vastu on heaks puhvriks Afganistan ja Persia.

Toormaterjali kohalolek, nende tootmine ja võimalikkude ülejääkide eksport on seega tähtsaimaks majandusbilansi teguriks. Mõnede, senini peamiste toor- ja jõuainete asemele on leiutatud viimastel aastatel tähtsad aseained, mis on üksikuid maid suuresti rikastanud. Nii on Saksamaal saavutatud gaasifabrikatsioonil kivisöest bensool, mida plahvatusmootorites bensiini asemel tarvitatakse, samuti ka bergiin. Looduslik sinine värvaine indigo on välja tõrjutud kivisöetõrvast kunstlikult valmistatud indigoga. Samuti on tulnud pilliroosuhkru asemele peedisuhkur. Sõja ajal on õpitud ka puutselluloosist vedelat suhkrut valmistama, mida praegugi marmelaadi- ja teistes vastavates tööstustes peedisuhkru asemel tarvitatakse. Lämmastikväetise, eriti tšiili salpeetri ja guano import on vähenenud, peale seda kui õpiti lämmastikainet ka õhust saavutama. Ning samuti on Eestis õlikivi ekspluateerimine võimaldanud õlikivi bensiini, raskete õlide ja asfaldi valmistamise, samuti on meil omal fosforiidiväetise, marmori, kipsi ja portselansavi tagavarad.

Toorainete ekspordis on märkida, niivõrd kui üksikud maad neid omaenda tööstuses ümber töötama hakkavad, teatavat tagasiminekut. Enne sõda eksporteeris U. S. A. veel suurel määral toorpuuvilla, praegu töötatakse see suurel määral sisemaal ümber ja püütakse valmiskaubana eksporteerida. Samuti on Argentiina ja Brasiilia end varustamas oma sisemaise tööstusega, kuigi masinad selleks veel väljastpoolt tellitakse. Inglismaa on mures India pärast, kus Mahatma Gandhi propageerib, et Inglismaad võiks lüüa kas-või ainult ketrusmasinaga... Samasugune mure on seal Iirimaa pärast, kes inglise kaupa üldse sisse ei taha lasta. Suureks majandusteguriks ldas on ka Jaapan, kes eriti oma odavate tööpalkade abil võistleb.

Kuid kaua ei või praegu mõõduandvad üksikute riikide majandusrepressaaliumid teiste vastu mitte kesta, usume, et maailmamajanduse loov mõistuse vaim kaotab praegused liiklemisraskused, ning siis — vabal vahetusmajandusel leiab vaid üksiku rahva kvaliteeditöö hindamist teiste poolt. Selleks on vaja vaid igal rahval süveneda omamaa tööstuse ja väliskaubanduse orgaanikasse, et end üheväärsuse alusel maailmamajanduse vahetusprotsessi sisse lülida.

Teoreetiliselt tohiks ekspordi- ja impordi-tegevus baseeruda vahetusmajanduse piirkasulikkuse teoorial. Piirkasu üksikute saaduste tarbingul kujuneb viimase hädapärasuse ja üksikute tarbijate sissetulekute järgi. Tarvetekatmise kvalifikatsioonil on loomulik, et ümbervahetusele tulevad need produktid, mida üksikud maad klimaatilistel ja looduslikel tingimustel ei suuda toota. Ümbervahetusele tuleksid nii loomulikus olukorras lõunamaade fruktid ja nende saadused ning põhjamaade metsakaup

ja puutööd. Ümbervahetusele tuleks koloniaalkaup: kohv, tee, kautšuk, elevandiluu ja punane puu tööstusmaade spetsiaalartiklite, masinate, riidekaupade ja kemikaalide vastu. Kaubavahetus säärases loomulikus ja algelises mõistes baseerub peale klimaatiliste ja looduslike tegurite veel üksikute kaupade harvsuse põhimõttel; pärastpoole alles seltsib sellele kaubavahetuses tarviliku tegurina üksiku natsionaalse tööorgaanika ja tehnika eritlus ja sellest tingitud kaupade eritlus rahvuste kultuurimõiste alusel. Psühhofunktsionaalsetel põhjustel hinnatakse (vastavalt piibli käsule: ära himusta oma ligimese naist, koda jne....) teistes klimaatilistes ja looduslikes tingimustes, teises tööorgaanikas tekkinud hüvesid rohkem (selt seisukohalt on seletatav ka reisimistung, ristisõdade ajalugu ja reisibüroode tegevuse põhimõte), ja nii on seletatav kaupmehe kui vahetalitaja osa rahvaste hüvede vahetusprotsessis. Natsionaalökonoomiline, eriti füsiokraatide vaade, et kaupmehe ekspordi-impordi tegevus olevat steriilne, ei ole sellega kuidagi põhjendatud; meie arvates, kui keegi üldse saab olla produktiivne, siis on seda ainult kaupmees, kaubavahetuse organiseerija ja abstraheeritud initsiatiivi andja tööstürile! Ning veel kõrgemal määral — kaubavahetuse orgniseerija börsil, rahvusvahelise krediidi ülekandmise korras... Siia lisame aga veel kultuurilise ülesande, et kaupmees peab ka rahvaste lähendajana teotsema, ning toome ses sihis kas-või nõude, et eeskujulikus rahvaste kooselus peavad prantsuse perekondades laste mänguasjad olema saksa fabrikatsioonist ning ümberpöördult, alles siis avaneb meile pilt siinsest missioonist kogu tema avaruses.

Eesti geoökonoomiline asukoht Balto-Skandia raamides võimaldab küllaldasel määral spetsiaalse väliskaubanduslikul alal teotseva ettevõtte loomist. Olgu see siis mõeldav tööstusettevõtte iseseisva kaubandusosakonna raamides, või oma kapitaliga töötav ekspordi-impordi suurkaubamaja, või ka komisjonäri-, agentuur- või maaklerifirma.

Kui võtta arvesse eriti Eesti rahvamajanduse asukohta Nõukogude Venemaa suhtes, siis ei ole küll olukord praegusel momendil nii soodus kui enne-sõjaaegsetel aastatel. 1913. a oli Vene väliskaubanduse kogumaht Balti meresadamate kaudu 946.2 milj. rubla ning samal ajal Saksa kuivamaa piiri kaudu 752.3 milj. rubla [1]).

Veel 1908. aastal seisis Tallinna eriti oma sisseveo kaupade väärtuse suhtes Vene tollikohtadest kolmandal kohal (Peterburi 115.7 milj. rubla, Wirballis 99 milj., Tallinna 80.8 milj. rubla). Riia saab ülekaalu Tallinna üle alles 1909. aastal. See on seletatav Vene valitsuse selleaegse majanduspoliitikaga, mille järgi Tallinnast pidi saama esmajärguline merekindlus, kaubad aga telliti raudteetariifide- ja tollidepoliitika põhjal Riiga, Liibavi ja Vindavi sadamatesse. Oma tähtsaima eksportprodukti — teraviljaga oli aga Tallinn veel 1913. aastal Riiast kaugel ees. Peale kommunistide võimuletulekut muutus vahepeal, 1920.—1922. aastatel, olukord täielikult Eesti sadamate kasuks. Veel rohkem: 1920. aastal läks Eesti kaudu mitte vähem kui 76% ning 1921. aasta esimesel poolel 83% kogu Vene transiitkaupadest üldse [2]). Tallinnal oli

---

[1]) A. Tooms, Üldjooned Eesti transiidist 1920—1921 ja transiidiperspektiivest, Eesti Statistika Kuukiri nr. 1—2, 1922.

[2]) A. Tooms, Üldjooned Eesti transiidist 1920—1921 ja transiidiperspektiivest, l. c.

tol ajal mõõduandev osa Vene väliskaubanduses, ka Eesti oma eksport Venesse oli siis mõõduandev. Alates 1923. aastast on olukord suuresti muutunud: Nõukogude Venemaa kasustab niipalju kui võimalik oma ainukest Baltimere sadamat Leningradi, püüdes seda ka talvekuudel jäälõhkujate abil lahtisena hoida, lõviosa ülejäävast Vene Baltimere transiidist on saanud aga viimastel aastatel Läti sadamad. Kuid sellegipärast ei ole Riia sadam ja Riia linna kaubandustegevus veel suutnud saavutada ennesõjaaegset tasapinda, kuna Tallinna kaubandustegevus, olgugi nüüd juba peaaegu ilma Vene transiidita, oma ennesõjaaegse taseme ületab [1]). 1929.—1930. aastail oli Vene üldväljavedu, mis samuti ennesõjaaegsetest normidest kaugele maha on jäänud, kogusummas 18 900 000 tonni ning sellest läks Eesti kaudu vaid 0,13% [2]); sisseveoolukorrad on aga veel nigelamad. Siiski ei saa veel kartograafilise poliitika põhjal [3]) ette tuua, et „Balti riige, eriti Eesti sadamate majanduslik resp. väliskaubanduslik tähendus Venemaale, mis oli juba *ante bellum* oluliselt vähem kui avalikus arvamuses juurdunud, tulevikus veelgi taandub", nii kui E. Kant seda tõendab [2]). Kuigi Vene plaanimajandusel Moskva ja Leningradi tööndusraioonide erikaal energeetilise baasi puudumisel Kesk-Aasia ja Kaukasuse kasuks veidi langeb, ei saa ju väita, et Nõukogude-Vene, või olgu ka mõne teise sealse riigikorra majandusel Baltimere, eriti Eesti, sadamaid vaja pole. Kui sealse majanduspoliitika tõttu meie sadamate erikaal langeb, siis ei saa meie ise propageerida loobumist kaubavahetusest Venemaaga, seda ka *service*'i põhimõttel.

Kui võtame arvesse praegu valitseva majanduskriisi ning võrdleme selle valgusel Eesti oma väliskaubandust, siis näeme, et siin on üldläbikäik 258.5 milj. kr. 1928. a. langenud 132.3 milj. kroonile 1931. aastal, see on samuti moment, mis on põhjustatud erakorralistest oludest, nii kui on seda majanduslikele ajalooseadustele ja loomulikule vahetusmajandusele mittevastav praegune Venemaa majanduskord.

Kui vaatleme üksikute Baltimere sadamate looduslikku olukorda ja nende kaugusi tähtsamatest Venemaa sõlmpunktidest, siis leiame siin asjaolusid, mis räägivad õige tunduvalt Eesti kasuks. Nii on Tallinna ja Paldiski sadamate jääolud kergemad kui Riias, Helsingis ja Hangös, rääkimata Leningradi seisukorrast, kus sadam peaaegu pooleks aastaks kinni külmub. Eesti sadamatega võistlevad jääolukordade soodsuse mõttes vaid üksnes Liibavi ja Vindavi sadamad, kuid raudtee pikkus sealt Vene tähtsamatesse sõlmpunktidesse: Leningradi, Rõbinskisse ja Tšeljabinskisse on kaugem kui Tallinnast. Eesti olukorda raskendab praegu vaid Riia — Moskva otseühendus: 924 klm. (Tallinna — Moskva seevastu 955 klm.), kuid siin saab abi meie raudteede ehitusplaanis oleva Pärnu — Tartu laiarööpalisega, mis annab lühema ühenduse üle Pihkva Rõbinskisse, mille kaudu aga juba kogu Volga tõmberaiooni kaubandus osaliselt Pärnu sadama ja kaupmeeskonna hoole alla langeb.

Mis puutub ekspordi-impordi tehnikasse ja maailmakaubanduse õpetusse, kui eramajandusteaduse distsipliinidesse kuuluvasse eriteadusse, siis ei ole meil siin enam seevõrra kaubanduse natsionaalökonoomiliste funktsioonidega tegemist, kui just esiplaanile tuleva eramajandusüksuste tegevuse jälgimisega sellel majanduspõllul. Jälgimisele tulevad siinsed ettevõtted, isikud ja asutised, nende omavaheline orgaanika kaubavahetusprotsessi läbiviimisel; edasi äriline kaubaleping oma sisu poolest, mis vahetuse kui niisuguse üldse esile

---

[1]) T. Enders, Päevaleht, 23. I 30.

[2]) Edg. Kant, Eesti geopoliitilisest ja geoökonoomilisest arengust, eriti Venemaa suhtes, Eesti Nädala Album, Tartu 1931.

[3]) E. Kandi varjaagi piirivööde kaart (Eesti Nädala Album, Tartu 1931) on mõeldud vist vastuseks M. A. Kurtšinski Euroopa Ühendriikide kaardile (vt. Sojedinennõe Štatõ Evropõ, Jurjev 1930), milles see omakorda vastandiks Pan-Euroopa ideele (Majandusteaduslikud, eriti eramajandusteaduslikud kirjad, Tartu 1929) Inglismaa oma asumaadega, samuti aga ka Nõukogude-Vene kolossi Pan-Euroopa keskuse juurde liidab!

kutsub, ning lõpuks liiklemistingimused kaubalepingul baseeruva vahetusprotsessi kergenduseks.

Üldise rahvusvahelise kaubandusõpetuse kui niisuguse [1]) kõrval võivad eramajandusteaduse süsteemis esineda veel mitmesugused erilised ekspordi ja impordi tehnikad üksikutele kaubaliikidele, näiteks ekspordi-impordi tehnika kohvikaubanduses, viljakaubanduses, tekstiilkaubanduses jne. Samuti ka majandusgeograafilise tendentsiga selgitused kaubanduslikuks läbikäimiseks üksikute maadega, näiteks: kaubavahetus Hiinaga, Lõuna-Ameerikaga jne. Sääraste spetsiaaluurimuste ja tööde otstarbekohasus on küllaltki mõistetav, samuti kui on väärtuslikud erilised tööd omakulude arvestuse sihtjoonte rajamisel tööstusasjanduses.

Käesoleva töö raamides saame anda vaid üldised seisukohad eramajanduslikuks väliskaubandusõpetuseks, ning nende rajamisel saavad läbipaistvaks ka need tõkked, millistega tuleb võidelda ettevõtjal väliskaubanduslikus, ekspordi-impordi ressooris Balti rannikul...

XXXVII.

Rahvusvahelise kaubanduse arengu tingimused.

Rahvusvaheline kaupmeeskond ja selle omadused. Millest oleneb sisemaalise produktsiooni rahvusvaheline võistlusvõime? Õiguslik seisukord rahvusvahelise kaubanduse alusena. Kaubanduslikud vahekohtud. Transpordiolud ja teadeteteenistus. Keelud ja tollid kui kalkulatsioonimoment. Importmaa kaubatarvidus. Väliskaubanduse teadlik arendamine. Kaubandus-tööstuskojad ja eriseltsid.

Et riikidevaheline kaubandus võiks tekkida, eeldame kõigepealt rahvusvahelist kaupmeeskonda. See võib olla võrsunud oma rahvusest, võib aga ka koha peal teotsedes või väljastpoolt kaupa sisemaale importeerides kuuluda teiste rahvuste hulka, teiste riikide kodakondsusse. Selle järgi, kuipalju omamaa väliskaubandus oma rahva liikmete poolt läbi viiakse, järeldame aktiviteeti omas kaupmees-

[1]) Vt. eriti H. Biedemann, Lehrbuch des Überseehandels, Berlin 1922. — J. Hellauer, System der Welthandelslehre, Berlin 1920, sama autori: Nachrichten und Güterverkehr, Bln.-Wien 1930. — Th. Securius, Das Import- und Exportgeschäft, Berlin 1927. — Fredk. Hooper & James Graham, The Home Trade and Import and Export Trade, London 1930. — K. Järvinen, Kansainvälinen kauppa, Helsinki 1917. — George C. Vedder, American Methods in Foreign Trade, New-York 1919.

konnas. Viimane järeldub ka sellest, kas omamaa kaupmeeskond astub omaenda initsiatiivil tegevusse, või ta otsitakse võõramaalaste poolt üles. Samuti ka sellest, kas kaubad tulevad ekspordile ja impordile omamaa laevadel, või tarvitatakse selleks teiste riikide lippude all sõitvaid laevu.

Võõramaa kaupmeeskond on harilikult juhitud püüdest kaubandustegevust omamaa tarvete järgi sisse seada; majanduslikult vähem arenenud maale saadetakse sel juhul omamaa tööstustooteid ja importeeritakse tooraineid. Niipalju kui „hoolekande all" oleva maa oma tööstus areneb, on sellest välismaa kaupmeeskond huvitatud ainult niivõrd, kuivõrd nende eksport võimaldab samasuguseid, harilikult aga suuremaid kasusid kui omamaa produktide import. Et omamaa tööstusproduktide eksport areneks, on vaja kõigepealt oma rahva aktiviteeti. Ainult toorainete väljavedu võib teostuda ka omamaa kaupmeeskonna passiivsusel.

Rahvusvahelise kaupmehe omadusteks tuleb lugeda: 1) ettevõtlikkust, 2) teguvõimsust, 3) soliidsust. Ettevõtlik peab rahvusvahelises kaubanduses teotsev ettevõtja olema selles mõttes, et ta armastusega otsib üles võõraid maid, et tundma õppida nendega kauplemise võimalusi; et välismaiste firmadega läbikäimisse astuda, tuleb tarvilikul korral pikemaks ajaks kohale jääda. Rahvusvahelise kaubanduse komplikatsioon tuleb „läbi elada", alles selle järele võib kaubaärisid rajada kaugematele distantsidele ja vähema riisikoga. Teguvõimsuse momendi alla kuulub suur üldine haridus, keelte, kaubandustehnika ja -organisatsiooni, üksikute turgude, nende vastuvõtlikkuse ja juriidiliste olude tundmine. Soliidsuse mõiste vastu patustatakse siis, kui pakkumiste juures viiakse läbi psühhofunktsionaalselt ebaõiged hinnad ja kvaliteedi varjamine, kui arvestatakse üleliigsed kulud või mõnel teisel viisil klienti teadlikult šikaneeritakse. Usaldusmoment, täpsus ja punktipealsus, saadetiste tähtajast kinnipidamine on eriti merekaubanduses suure tähtsusega, kuna laevale hiljaksjäämine võib teinekord põhjustada ülemere kliendi kaotamise ning ka kahjutasu nõude. Faktuuris tuleb arvestada õiglane, s. o. turukohane hind; ebaõiglaste, kõrgete hindadega saab teinekord küll juhuslikke ärisid teostada, kuid sellega hävitatakse sisemaa kaubandus. Esineb produtsent ise eksportijana, siis ei tohi ta arvestada suuremaid hindu kui siseturu jaoks; maailmaturg on seesugusteks manipulatsioonideks liiga tundlik. Maailmaturg on aga produktsiooni suurendamiseks seda enam tähtis, mida väikesem on siseturg. Samuti ei tohi kalkuleerida, et madalamal majandusastmel seisva kaubaturu maitse on tähtsusetu ning et sinna võib ka halvema väärtusega kaupa müügile saata. Ka arvavad sisemaa produtsendid ja eksportijad, et välisturg võib alles siis tarvilik olla, kui sisemaine on

juba rahuldatud ning pole enam vastuvõttevõimeline. Välisturg ei ole aga mitte alati ekspordi ootel... välisturg nõuab järjekindlat hoolt.

Rahvusvahelise kaubanduse arenemise tingimusi ei määra seega mitte üksikud kaupmehed, vaid kogu sisemaine kaupmeeskond. Halvad mõjurid on siin ühtluse puudumine, kalduvus juhuslikele spekulatsioonidele, ettevõtted üle tegelikkude kogemuste ja kapitalijõu. Sisemaine kaupmeeskond peab omama välismaadega läbikäimisel ühtlast fronti, ühtlasi kaubanduslikke kombeid ja uususi; peab olema võimalikult ühtlustatud äriliste kaubalepingute sisu, nende selgus ja äride teostamise kord; selles mõttes peab kogu sisemaine kaupmeeskond teotsema väliskaubanduses ühtlase kartellina — tööstuskartellide eeskujul; selle kõrval peab aga ka üksikfirmale jääma tarvilik vabadus.

Läbikäimine välismaaga nõuab ka arenenud pangandust ja börsikorraldust sisemaal, samuti oksjonite, komisjoniäride, maaklerite, kindlustus- ja speditsioonieettevõtete abi, nõuab arenenud laevandust.

Säärast, ülalpool toodud tingimustele vastavat rahvusvahelist kaupmeeskonda ei saa luua ka üksnes kunstlikul teel, nagu riiklike puhtkasugarantiide, krediidisoodustuste, riiklike välismaastipendiumidega ja ekspordi-impordi õppeasutistega (nii endine spetsiaalne, praegu ümberkujundatud ekspordiakadeemia Viinis — Hochschule für Welthandel), seesuguse kaupmeeskonna loomulikuks kujunemiseks ja väljaarenemiseks on tarvilik oma sisemaalise produktsiooni rahvusvaheline võistlusvõime.

Viimane peitub kauba headuses ja tootmiskulude madaluses, aga ka maitserikkuses, kauba välimuses, ümbrikus, konsumentide ja klientide soovide ja tarvete jälgimises. Tähtis on ka sisemaise produktsiooni kvantitatiivne tootmisvõime.

Ilma nende võistlustingimuste täitmiseta sisemaalise produktsiooni poolt ei ole ka eksport teguvõimne.

Produktsiooni võistluse tingimuste selgitamine on osalt rahvamajandusteaduse ülesanne. Vaatleme neid tingimusi siinkohal ainult niivõrd, kuipalju nad kannavad eramajandusteaduslikku ilmet.

Nii oleks meil üldise rahvamajandusteaduse produktsioonitegurite töö ja looduse spetsiifikumina ette tuua: 1) Üksikute maade looduslikke produktsiooni erinevusi ja omadusi. Nii kliimat, mineraalide, toormaterjalide ettetulekut, maa viljakust, veejõude, liiklemisteid; edasi üksiku maa rahvastiku vaimseid omadusi, musklijõudu, rahvuslikku tööorgaanikat ja sellest olenevat tööarmastust, töötäpsust, tööliste sotsiaalset olukorda. 2) Üksikute maade üldist majanduslikku arengut, kohalolevate looduslike produktsioonitegurite tegeliku ärakasustamise staadiumi,

kogutud rikkusi, nn. „enne tehtud tööd". Viimane võimaldab omakorda krediitkapitalile odavat intressi, mis produktsiooni uuesti ergutab. 3) Edasi märgime üksikute rahvamajanduste üldkultuurilise arengu, millest oleneb toodetavate kaupade maitse ja välimus, nende headus. Viimane asjaolu võimaldab eriti kodukäsitöö ja luksustööstuse arendamist, sel puhul ka omamaalaste maitse ja kultuuri pealesurumist teistele rahvustele. Sel momendil tekib juba rahvusliku mustri kaitse ja kaubamärkide registreerimise tarvidus, „kauba autori" rahvusvaheline kaitse.

4) Järgnevalt märgime ära juba spetsiaalse, tüüpiseeritud ja normaliseeritud vabrikutööstuse odavaid tootmiskulusid üksikutel maadel. Eespool nimetatud tööorgaanika, odav laenukapitali intress, toor- ja abiainete odavus, produktsiooni asukoht, leiutiste patendid, väikesed riigimaksud, sisseveo tollid jne. on siin mõõduandvad momendid, mis seavad vabrikutööstuse produktsiooni kvantiteedi momendil heasse valgusse. 5) Üksikute maade riigikorralduse avalik kord, mis võib olla majandusliku ettevõtlikkuse vaimu ja initsiatiivi levinemist soodustav või mittesoodustav. Ning lõpuks, 6) tollidega kaitstud suur omamaa kaubaturg. Sel momendil on aga oma eriprobleemid:

Kui võtame merkantilistide, neomerkantilistide ja Friedrich List'i poliitilise ökonoomia natsionaalse süsteemi, siis on meil neis antud see kasvatus- ja kaitsetollidega piiratud suur sisemaine turg. Vabakaubanduse ideoloogia, Manchestertumi ning Heinrich Dietzel'i, Oldenbergi ja Arndt'i järgi [1]) tuleb aga igasugustest kunstlikest tõketest ja tollidest hoiduda, sest ei ühegi, eriti Euroopa riigi maapind ja kliima ei luba seda kõike toota, mis ühe kultuurrahva elutarviduseks selle kvalifikatsiooniks ja mugandamiseks tarvis läheb. Neomerkantilistide, uuematel motiividel ka Adolph Wagner'i poolt [2]), seletatakse sellele vastupidi, et põllumajanduse ja tööstuselementide õige segu õige majandus- ja tollipoliitika juures olevat tähtsam rahvusvahelise vahetuskaubanduse laiendamise võimalustest. Wagner pooldab seejuures veel isegi teraviljatolle, kuna muidu saaks rahvamajandus, üksnes tööstuse eelistamisel, virtuoosse ilme ning „Händlergeist" ja „Händlerauffassungen" kujuneksid kogu rahvuslikule kultuurelule tooniandvaks. Wagner, tulles Tartu selleaegsest feodaalsest õhkkonnast, eitab seda, ning ta on, nii kui Frankfurdi prof. Paul Arndt tähendab, ka Saksamaal suurmaaomanikkude advokaadiks tollivõitluses sissetungiva Ameerika vilja vastu, kuna see mõjuvat mõisade hindadele laostavalt.

Vabakaubanduslased heidavad industrialiseerimise motiivile tollide kaasabil täie õigusega ette, et siin ehitatakse hoone, mille ülemise korra aknad vastu naabri krunti käivad. Soovib naaber vastasolevale krundile samuti maja ehitada, siis on mõlemi maja ülemistel kordadel, milliste aknad nüüd vastamisi seisavad, õhust ja valgusest nappus käes. Ning viimane asjaolu, võttes analoogiliselt kasvatus- ja kaitsetollide abil industrialiseeruvaid riike, toovat kaasa majandussõja ... Väide on küllaltki markantne, kui arvesse võtta ennemaailmasõjaaegseid olusid ning neid tarbekorral võrrelda ka praeguse asjakäiguga, kus tollisõjale on järgnenud veel kullasõda...

---

[1]) Dietzel, Weltwirtschaft und Volkswirtschaft, Dresden, Verlag Zahn & Jänisch. — Oldenberg, Deutschland als Industriestaat, Göttingen 1902. — Arndt, Wirtschaftliche Folgen der Entwicklung Deutschlands zum Industriestaat (Volksw. Ztfr.), Berlin 1899. — Vrd. E. Fählmann, Die estnische Industrie und deren Entwicklungsmöglichkeiten ... Dissert. Frankfurt a. M. 1923. Ka art. Meie produktsioonipoliitika, Vaba Maa, 8. märts. 1924, ning Eesti saneerimisel, Vaba Maa, 29. ja 30. juul. 1924.

[2]) Adolph Wagner, Agrar- und Industriestaat, Jena 1902.

Sellega on sisemaalise produktsiooni võistlustingimuste viimane punkt — tollidega kaitstud suur sisemaine kaubaturg ja selle saavutamiseks tarvilik majanduspoliitika — seotud õige raskepäraste kaalutlustega. Rahuldume siinkohal idealistliku seisukohaga, et võiksime seda suurt sisemaalist turgu mõista siiski kaugemalt omamaa tollipiire. *Si vis pacem, para pacem* — on praeguse Rahvasteliidu poliitika hüüdsõna, ning viimane peab üle kantama ka majandusellu; mil kombel, selle juures oleme peatunud panganduse, eriti emissioonipanganduse käsitluses.

Rahvusvahelise kaubanduse arenemistingimustes etendab mõõduandvat osa väliskaubandusest osa võtvate maade valitsemise ning õiguslik kord. Küsimusse tulevad üksikute riikide põhiseadused ja avalikõiguslikud normid, samuti eraõigus ja kogu õiguse jälgimise kompleks ühes kohtukorraldusega.

Avalikõiguslikes normides on rahvusvahelise kaubanduse arendamisel tähtsad niisugused punktid kui välismaalaste asumisõigus, nende tööstus- ja kaubanduslike ettevõtete asutamise õigus, õigus krunte ja kinnisvarasid omandada, välismaa proovireisijate äriõigus, niipalju kui nad tunnustatakse sisemaalistega ühesarnaseks; edasi laevapidamise õigus võõra lipu all, mustri- ja patendiõigus, firmaõigus, välismaiste kapitaliseltside filiaalide asutamise õigus, börside, turgude, oksjonite õigus, edasi maksustamise-, tolli-, transiidi- ja transpordimäärused. Niipalju kui siin välismaalaste huvid on puudutatud, on nad ka riiklike kaubalepingute sisuks.

Eraõiguslikud normid, niivõrd kui need rahvusvahelist kaubavahetust võivad soodustada või pidurdada, puudutavad üldist tsiviilõigust, kaubandus- ja veksliõigust, nende selgust, õigusemõistmise ladusust tsiviil- ja kaubanduskohtupidamise korras, ning mida kõige juures tuleb eriti rõhutada: üksikute riikide õiguslikku eetikat üldse.

Õigusemõiste patriarhaalne ja reaktsionäärne käsitamine võib isegi sisemaa majanduse arenemisele tuua palju kahju. Nii seletatakse Saksa elektritööstuse võimsat arenemist viimastel aastakümnetel just Saksa moodsa tsiviil- ja kaubandusõiguse ja liiklemismäärustega. Saksa elektritööstus on teatavasti niivõrd välja arenenud, et isegi Inglismaal ja tema asumaades asutatakse filiaalvabrikuid — ning sealne turg on suuresti Saksa elektritarvete tööstuse mõju all.

Õiguse jälgimisel ühes kohtukorralduse kompleksiga tuleb arvestada ka protsessi-, konkursi- ja eksekutsiooniõigust. Praktilise käsitlusviisi mõttes on parteilikkus, aeglus, kõrged kohtumaksud, advokaatide instituudi korraldus (advokaatide hulk, energilikkus, usaldatavus) vahel pidurdavateks nähtusteks. Mida kindlam ja likviidsem on õiguslik platvorm majandusele (mitte aga nii kui Eestis, kus majandus on platvormiks õigusele ja õigusemõistmisele), seda elavam

on produktsiooni ja kaubavahetuse protsess. Mingit erakorralist välismaalaste vihkamist selles mõttes ei tohi olla.

Halvad seadused ja halb kohtukorraldus võivad leida kergendust kaubanduslike vahekohtute läbi. Kuid isegi küllaldaselt ladusa riikliku kohtukorralduse juures ei tohiks seda vaidluste lahendusviisi ja võimalust kõrvale heita. Kaubanduslik vahekohus koosneb majandustegelastest, ja sageli on siin üks juriidilise haridusega isik eesotsas, või ta teotseb vähemalt sekretärina; samuti võib vahekohtu esimees olla aga ka riigi funktsionäär või konsulaarametnik.

Kaubanduslikud vahekohtud on harilikult organiseeritud kaubanduskodade poolt, sealt poolt antakse ka vahekohtute normatiivne korraldus. Ka kohtunikud ise nimetatakse sageli selle asutise poolt, vahel ka peakonsulite ja konsulite poolt, mõnikord aga ka tülitsejate endi poolt. Viimasel puhul valivad arbiitrid veel ühe kolmanda liikme, erapooletu, vahekohtu juhatajaks. Kaubanduslik vahekohus nimetatakse kas kindlaksmääratud ajaks või teatud ajajärguks ja ta lahendab kõik selle aja jooksul esile kerkinud tüliküsimused (nii Berliini börsil), või moodustatakse vahekohus iga erilise asja jaoks uuesti (nii Antverpeni kaubandus-tööstuskoja sektsioonides). Briti süsteemi järgi valib iga tülitseja pool endale esindaja („arbitrator"), ja need püüavad tülialuses küsimuses esiti omavahel kokku leppida; kui see aga pole võimalik, siis valitakse esindajate poolt veel üks erapooletu („umpire"), kes siis asja otsustab.

Riigi funktsioonid segavad end sääraste vahekohtute korraldustesse ainult niivõrd, kuivõrd on vaja kokku kõlastada siinseid otsuseid üldise kohtupidamisega, tarvilikul korral aga ka abiandmiseks eksekutsioonide puhul.

Sääraste kaubanduslike vahekohtute head küljed on: kohtunikud on küsimustes asjatundjad ning nad ei tarvitse enam pöörduda ekspertide poole. Asjakäik on palju lihtsam, ilma formaliteetideta, ning otsus kiirem, väikesed kohtukulud. Riiklikkude kohtute vastu võib tülisolevatel pooltel olla teatav kartus, oma vahekohtusse tullakse aga mitte sellise kibeduse ja vihaga kui riiklikesse kohtutesse. Asja lahendamine on siin asjatundlik ning lõplik; edasikaebuste puhul tuleb pöörduda juba riikliku kohtu poole.

Eriline tähtsus rahvusvahelise kaubanduse arendamistingimustes on transpordioludel. Üksikud maad võivad selles mõttes olla looduslikult soodustatud seisukorras, neil on koha peal ja lähedal merisadamaid, liiklemiseks kohaseid jõgesid jne., kuid samu transporditingimusi võib ka majanduse ülesehitamisel ja süvendamisel kunstlikult luua; nii sadamad, kanalid, jõesüvendused, laevaliinid, raudtee-, omnibuseühendused, post, telegraaf, telefon, raadio jne. Takistavalt mõjustavad rahvusvahelise kaubanduse arenemist loodus-

likud tõkked, nagu mäed, kõrved, lagendikud; edasi ka kõrgemate võimude poolt loodud takistused: sõjad, blokaad, karantiinid; ning ka eespool toodud kunstlikud motiivid: prohibitiiv-, kaitse- ja finantstollid, veterinäärpolitseilised, religioössed määrused jne.

Et transpordi- ja teadeteteenistus annaks kaubanduslikke soodustusi, seks peab ta olema: 1) kindel, 2) kiire, 3) intensiivne, 4) reeglipärane, 5) odav ja 6) lihtis oma käsitusviisis.

Kindlus näiteks on antud telefoniühenduses, kuna siin saab rääkija identiteeti hääle kaudu kindlaks teha, telegrammi- ja kaabliühendusel on aga võimalikud petmised, milliseid saab küll ära hoida kokkulepitud salakirja ja kirjavõtme tarvitamisega, kuid ka mitte alati. Kindlustus on antud postivalitsuste vastutustingimustega väärtkirjade ja kaupade saatmisel; transpordiriisiko on vähendatud aurulaevaliinide tarvitamisega, võrreldes endiste juhuslike purjelaevadega. Samuti on transpordikindlustus ja vastavad kindlustusettevõtted siin mõõduandvaks teguriks. Kiirust, intensiivsust ja reeglipärasust saavutatakse kõikide moodsate ühendusabinõudega, millistest esijärjekorras on nüüd õhuteed. Intensiivsus ja reeglipärasus annavad aga omakorda kaubanduslikeks kalkulatsioonideks kindla baasi. Odavuse ja lihtsuse motiivides aitavad kaasa rahvusvahelised kokkulepped, niihästi posti, raudtee kui ka laevanduse konventsioonid; aitab ka kaubanduslike ettevõtete omaabi vastavate telegraafikodede tarvitusele võtmisel.

Üksikud motiivid, eriti transpordi- ja teadeteteenistuse kiirus, intensiivsus ja reeglipärasus on võimaldatud siiski alles nende korrapärasel tarvitamisel, kuna muidu poleks vastavate transpordiettevõtete tegevus majanduslik. Siin valitseb teataval määral *circulus vitiosus,* ja see asjaolu on sageli loonud suured sadamad ja kaubateed, mis on asjatult oodanud vastavat liiklemist. Viimane on produktsioonibaasi puudumisel ära jäänud. Liiklemist ja produktsiooni on koloniseerimispoliitika puhul ka ühtlasi soodustatud; siin võib mainida ainult Põhja-Ameerika Ühendriikide raudteeseltside koloniseerimispoliitikat.

Tähtsaks kalkulatsioonimomendiks rahvusvahelises kaubanduses on takistavad keelud ja tollid. Märkisime selles mõttes juba prohibitiiv-, kasvatus-, kaitsening finantstolle; märkisime ka veterinäärpolitseilisi määrusi, eriti toiduainete sisseveos; mitmesuguseid impordi keeldusid religioössetel, moraalsetel ja riigimonopoli motiividel. Kuigi väliskaubanduse praktikas tollimäärustest mööda hiilitakse: spetsiifiliste tollide puhul tellitakse välismaal kaupadele kerge emballaaž, hinnatollide puhul aga madalam faktuur, s. t. antakse madalam tollideklaratsioon, võib sel kujul väliskaubandusel tegelikke kergendusi olla vaid stabiilsete tolli-

määrustikkude ja pikaajaliste riiklike kaubalepingute juures. Eriti raske on differentsiaaltolli kalkulatsioon retsiprooksete kaubalepingute puhul, nii kui neid tarvitavad Põhja-Ameerika Ühendriigid. Kalkulatsioonimomenti lisaneb siin võistleva riigi kauba homogeenne tollimäär. Mõnikord on jällegi toll siis kõrgem, kui kaup saadetakse importmaale võõra lipu all sõitval laeval — see on itaalia šikaan. Üldse on väga tähtis tolliprotseduuri läbiviimisel valitsev vaim; šikaneerimine, viivitus, kõrged tollitrahvid võivad olla siin mõõduandvalt takistava tähtsusega.

Rahvusvahelist kaubavahetust ei saa riigivalitsus mitte ainult raskendada, vaid ka soodustada, nii raudteetariifidega, ekspordipreemiatega, kaupade tingimisi ilma tollita sisselaskmisega — ümbertöötamise tarviduseks, ka messide ning vaba piirikaubanduse juhtudel. Mõõduandev on ka vabasadama — *porto franco* ja vaba sadama piirkonna — *punto franco* motiiv.

Importmaa üksikasjalist kaubatarbingut peavad selgitama erilised majandusgeograafilised uurimused ja kaardid; üldjoontes sõltub see kohapealsest loodusest, kliimast, maapinnast, vegetatsioonist, poliitilistest ja sotsiaalsetest olukordadest, kultuuritasemest ja ajaloost. Kuid ka säärase kultuurilise ja majandusliku arengu juures võib üksikute maade kaubatarvitus olla erinev: nii tarvitavad katoliiklikud maad vahaküünlaid, pühiku pilte jne., protestantidel aga neid tarbeid ei ole. Ka sel juhul, kus sisemaa produktsioon on küllaldasel määral elujõuline ja siiski ei suuda täita kodanikkude tarvidusi, kuna toodetavad kaubad võivad mitte vastata kodanikkude maitsele oma kvaliteedi ja mustri suhtes, võib tekkida suur impordivõimalus.

Et eksport üksikutesse maadesse oleks läbiviidav, seks on vaja sealset effektiivset ostujõudu ja ostutahet. On olemas suuri maid sadadesse miljonitesse ulatuva rahvastikuga, kuid vähese ostujõuga, nagu Hiina, India. Sel motiivil tähendavad ka eesti töösturid, et meie problemaatiline tolliunion Rootsiga või Soomega on soovitavam kui Lätiga või Leeduga, kuna viimastes riikides pole publik kuigi ostuvõimeline. Üldiselt oleneb üksiku maa ostujõud: 1) kapitalirikkusest, 2) rahvastiku üldisest sissetulekust, 3) rahvusliku vääringu rahvusvahelisest vahetusväärtusest.

Kõikidel ettetoodud motiividel on rahvusvahelisel kaupmehel möödapäästamatu tarvidus uurida välisriikide kaubabilansse, riiklikke krediite, diskontomäära, kapitali investitsiooni, üksikute produktsioonialade prosperiteeti ning eriti tollimäärustikke.

Nagu eespool toonitasime, et rahvusvahelise kaubanduse arenemistingimused on ühenduses sisemaalise produktsiooni rahvusvahelise võistlusvõimega, nii sünnib ka väliskaubanduse teadlik

arendamine[1]) avalikus ja eramajanduslik-korporatiivses korras ühenduses sisemaalise tööstuse protežeerimisega. Tööstust ja väliskaubandust arendavad institutsioonid on paiguti ühed ja samad. Selles mõttes teotsevad riikide majandus-, kaubandus-, tööstus-, raha-, õhu-, teede- ja välisministeeriumid oma asjatundlikkude nõunikkudega. Välisministeeriumide alla kuulub majanduslike huvide kaitsmine välismail. Seda teostab see asutis peakonsulite, konsulite, asekonsulite, konsulaaragentide, kaubanduslike atašeede ja kaubanduslike kirjasaatjate kaudu.

Peale selle tulevad arvesse kaubandus- ja kaubandustööstuskojad. Need on kaupmeeste poolt valitud esindused, millede ülesandeks on nende huvisid kaitsta ja edendada. Prantsusesüsteemiline kaubanduskoda on avalik sundorganisatsioon. Iga kaupmees, kes on lunastanud vastava patendi, peab maksma kaubanduskoja makse. Nii on olukord peale Prantsusmaa veel Preisimaal, Austrias, Ungaris, Itaalias, Hollandis, Bulgaarias, Rumeenias, Türgis, Hiinas, Jaapanis, Brasiilias ja Eestis. Kaubandus- ja kaubandus-tööstuskojad puhtvabatahtlike koondistena jagunevad kahte eriliiki. Esimene — anglo-saksi tüüpi kaubanduskoda esineb peale selle tüübi kodumaa veel Belgias, Helveetsias, Rootsis ja P.-A. Ühendriikides. Siin esindusülesanne ja organisatsioon on loodud täiesti iseseisvalt. Anglo-saksi tüübi puhul ei saa vahet teha säärase asutise ja vaba kaupmeesteseltsi vahel, ainult seltsi suurus ja esindusülesanded võivad õigustada tema nime kaubanduskojana. Teisel puhul, hansa-tüübilise kaubanduskoja juures (Hamburgis, Lüübekis, peale selle veel Hispaania vastavad institutsioonid) antakse riiklike määruste kaudu eraseltsile ka avalik-õiguslikud funktsioonid.

Kõik avalikõiguslikku ilmet kandvad kaubanduskojad on kohustatud valitsusasutisi toetama aruannete ja seletuskirjadega, ka on neil õigus esitada oma kavasid ja seaduste projekte. Peale selle pannakse nende peale mõningad valitsemisülesanded, nagu börsi ülevaatus, maaklerite nimetamine, mustrite registreerimine, kaupade vabrikutähtede ja reisijate legitimatsioonide väljaandmine, kaubanduskohtutele lisakohtunikkude ja asjatundjate nimetamine jne. Sageli on kodadel ka poliitilisi õigusi.

Üksikud kaubanduskojad üle maa koonduvad sageli ühisorganisatsioonideks, nagu „Association of british chambers of commerce" Londonis ja „Der deutsche Handelstag" Berliinis.

Eriliiki kaubanduskojad on need, mis kutsutakse ellu sisemaa ettevõtjate ja mingi välisriigi kaubandusliku esinduse poolt; need on nn. sega-rahvuslikud kaubanduskojad; säärastes organisatsiooni-

[1]) Vt. W. Bosshard-Bönisch, Probleme der Exportförderung, Zürich 1927.

des presideerib tavaliselt võõra riigi konsul või diplomaatlik esindaja. Sel erijuhul, kui kaubanduskoda kutsutakse ellu omamaa kaupmeeste poolt mingis välisriigis, on märkida sisemaa kaubanduse kõige suuremat aktiviteeti; neid asutisi nimetatakse rahvusvahelisteks kaubanduskodadeks.

Ekspordi arendamist ei saa teostada mitte üksnes kaubandus-tööstuskodade eksportbüroode kaudu, vaid selleks otstarbeks võib kutsuda ellu ka spetsiaalseid eriseltse, mis on oma arvamustega, publikatsioonidega, diskussiooniõhtutega, mustrilaagritega, sise- ja välisnäitustega, ühise reisijate väljasaatmisega jne. väliskaubandusele toeks. Avalik mustrilaager või äriline kaubamuuseum võib olla korraldatud niihästi sisemaal mõnes suuremas liikluskeskuses kui ka välismaal; kaubamustrid võib saata ka merelaevadel võõrastesse sadamatesse, kus korraldatakse nende näitus. Säärast mustrilaagrit ja kaubamuuseumi peab jooksvalt täiendama, nad peavad olema varustatud värskete hinnakirjadega, kataloogidega ja üksikfirmade offertidega. Teisiti ei täida nad oma otstarvet. Väikesematele ja keskmistele tööstus- ja ekspordiettevõtetele on nad heaks esinduseks; kui aga ühiste väljapanekute seas esineb mõni õige tugev firma, siis surutakse nõrgemate tooted võistlusel välja. Alaline kaubamuuseum välisesinduste juures ei täida sageli oma otstarvet, kuna teda on raske jooksvalt värskete teadetega varustada, ning ka kliendi individuaalne läbitöötus langeb siis ära.

XXXVIII.

Rahvusvahelise kaubanduse organisatsioon.

Iseseisvad kaupmehed ja kaubandusvahemehed. Produtsendid ja konsumendid. Iseseisvad suurkaupmehed, kaubamajad, eksport- ja importfirmad. Juhusseltsid. Komisjonär. Agent. Maakler. Oksjonaator. Väliskaubanduslik organisatsioon eksportmaal. Otsekohene ja kaudne eksport. Väliskaubanduslik organisatsioon importmaal. Kaubanduslik läbikäimine eksporteeriva ja importeeriva maa vahel. Võimalused avalikuks kauba müügiks, ostuks ja vahetuseks: turud, näitused, mustrimessid, oksjonid, sissekirjutused ja avalikud varustuse väljapakkumised.

Rahvusvahelise kaubanduse tegelikus orgaanikas eeldame kõigepealt isikuid. Need on kas iseseisvad kaupmehed või

kaubandusvahemehed, nii kui seda on komisjonär, agent, maakler ja oksjonaator. Kaubandusvahemehed sõlmivad lepingu ja teostavad äri iseseisva kaupmehe ülesandel, kuid samal ajal nad pole tema palgalised. Oma teenistuse eest saavad kaubandusvahemehed provisjoni, kurtaaži või vastavad protsendid faktuurisummast.

Iseseisvate kaupmeestena ja kontrahentidena esinevad rahvusvahelises kaubanduses kõige otsemalt produtsendid ja konsumendid ise.

Siin on meil kõigepealt suur- ja väikeprodutsent — vabriku või tehase omanik. Suurprodutsent, suurtööstuslik ettevõte müüb peaasjalikult suurkaupmeestele ja teistele suurprodutsentidele, ta võtab selle juures ka suurkaupmehe osa enda peale, loob kaubandusliku organisatsiooni tööstuskäitise juures, nii kui nägime eespool, ning müüb siis tarbekorral oma produkti otseteed kohaliku suurkaupmehe klientidele — ülemere suurkaupmeestele ja suurprodutsentidele. Isegi detailkaubanduse vahekaubandus on niiviisi välja lülitud, ning suurprodutsent müüb sel korral oma detaillaagritest, kauplustest, filiaalidest otseselt sise- ja välismaa konsumentidele. (Näide: Saksa elektritööstuse seltsi AEG filiaal Tallinnas.)

Väikeprodutsendid võivad oma saadusi müüa samuti kohaliku müügi korras otseselt konsumentidele; kui aga arvesse tuleb kaugem distants, või kui välismaalt toormaterjali soovitakse saada, siis ollakse sunnitud pöörduma kohaliku või sadamalinna importööri — iseseisva suurkaupmehe, või mõne komisjonäri või agentuurfirma poole. Väikeprodutsendil koonduvad peamiselt kõik sisseostud koha peale, distants tuleb arvesse siis, kui kaugemal seisva suurkaupmehe proovireisijad väikeprodutsendi üles otsivad. Väikeprodutsendid võivad aga omavahel liituda sisseostu- ja müügiühinguteks, et suureviisilisel müügi- ja ostukorraldusel kasustada suurprodutsendi paremusi ja võimalusi. Ka ühine reisijate väljasaatmine, agentide tellimine, ühine leping mõne komisjonäriga, sisseostu- või müügikooperatiivi asutamine võib siin ühistel huvidel teostuda. Säärane väiketööstürite kooperatiiv võtab siis harilikult kartelli või sündikaadi ilme, ning seesuguse kartellilepinguga võib kasustatav olla ka endine vahekaupmees, kuna teisiti tekiks temaga võistlus.

Konsumentide kaubanduslikud organisatsioonid on algses korras tarvitajate ühingud samul ühistegevuse motiividel. Üksikkonsument katab oma tarbed kohaliku detailkaupmehe läbi, ühiselt tekib aga distantsläbikäimine suurkaupmehe ja suurprodutsendiga.

Kaubanduslikus tegevuses eralduvad produtsendist ja konsumendist iseseisvad eksport- ja importfirmad. Need saavad oma sissetuleku kaupade ostmisest ja müügist, ilma et nad nende juures suuremaid muudatusi ja ümbertöötamisi ette võtaksid. Küll

aga manipuleerivad nad eksporteeritavat kaupa, eriti põllumajanduslikke produkte, neid sisse pakkides ja oma etikette peale kleepides, sellega kaupa välismaa nõuetele vastavaks tehes. Säärane puhtkaubanduslik tegevus on tihti ühenduses spekulatsiooniga *à la hausse* või *à la baisse;* esimese puhul ostetakse kaup ja mahutatakse laagrisse, lootuses hindade tõusule maailmaturul; teisel puhul müüakse kaup enne kindlate lepingutega, seda loodab aga baissier kindlaksmääratud termiiniks ise odavamalt hankida. Kui ta astub lepingust tagasi, siis maksab ta konventsionaaltrahvi. Ekspordi-impordi spetsiaaläri spetsialiseerub harilikult ühes suunas, kas sisseveo- või väljaveoäriks, ning seal sagedaimini ühes produktideliigis; puhul, kus eksporti ja importi vähese omakapitaliga ühel ajal aetakse, kujuneb tegevus vähem ülevaatlikuks, ning säärane ettevõte ei kannata välja võistlust spetsiaalfirmadega. Kaubanduse keeles hüütaksegi harilikult mõnda laiaulatuselist sise- ja väliskaubandustegevust firma nimetusega, näiteks: „Schulze & Co., Eksport-Import", ühe sõnaga — humbug.

Iseseisev suurkaupmees, eksport- või importfirma erineb väikekaupmehest läbikäigu poolest, kaubandusdistants on siin suur, spetsialiseerumisel üksikule kaubaartiklile võib see ulatuda üle maailma; vastukontrahentidena esinevad teised suurkaupmehed, produtsendid ja suured konsumendid, nagu transpordi-, panga-, liiklemise-, avalikud jne. ettevõtted. Säärane iseseisva suurkaupmehe firma kujuneb v a h e k a u b a n d u s l i k u k s, kui ta lülib enese välismaa tööstusettevõtte ja kohaliku detailkaupmehe, ehk ümberpöördult, kohaliku detailkaupmehe ja välismaa tööstusettevõtte vahele.

S u u r k a u p m e e s t e j u h u s s e l t s i d (Gelegenheitsgesellschaften), niipalju kui neid kujundatakse sesoonäride läbiviimiseks, näit. metsade ostmiseks ja ekspluateerimiseks, — tööstuskartellide eeskujul *conto à meta*'l või *conto à communae*'l, ei ole harilikult pidevad, kuna kapital kaubanduses on selleks liiga sulav.

K a u b a n d u s v a h e m e h e n a teotseb k o m i s j o n ä r (prants.: *commissionaire,* ka *facteur,* ingl. *factor* — müügikomisjonär; *commission agent* — sisseostukomisjonär). Ta sõlmib kaubalepingu omal nimel, kuid võõral, s. o. komitendi arvel. Komisjonimüügile antud kaupa nimetatakse ka konsignatsioonikaubaks, ja komisjonär on teise nimetusega konsignataar ning komitent konsignant. Ses suhtes võib olla tegemist niihästi müügikomisjoni kui ka sisseostukomisjoniga, ning siis erineb ka komisjonäri tegevus vastavalt. Ta võib aga ühelt poolt antud müügikomisjoni ülesande ühendada teiselt poolt tulnud samalaadilise ostukomisjoniga. Omakapitali ja isegi krediiti on seepärast komisjonifirmal võrdlemisi vähemas ulatuses tarvis kui iseseisval kaubafirmal; sisemaalised komisjoniärid ajavad paiguti läbi minimaalse kapitaliga, ka koguni ilma omakapitalita.

Kuna komisjonär teeb lepingu omal nimel, kuid komitendi arvel, siis on ta kolmanda suhtes ainuke õigustatav ja vastutav. Nõudmisi kolmanda vastu võib komitent esitada ainult komisjonäri kaudu, otseselt üksnes kaubalepingu ülekandmisel (tsessioonil) komisjonäri poolt komitendile. Satub komisjonär konkursi alla, siis on komitendil õigus oma nõudeosa eraldamiseks konkursimassist, ning see õigus kandub edasi vastavale otsesele nõudmisele kolmanda vastu.

Kuna komisjonär ajab äri võõral arvel, siis langevad kõik kasud ja kahjud sellest komitendile. Mõõduandev on see kõigepealt hinna suhtes, ning sellega ka heas usus antud ordrid komisjonärile: „ostke paremini", „ostke odavamini", või vastavalt ordrid kõrgeima hinna piiriga või madalaima hinna piiriga. Oma vaeva eest saab komisjonär provisjoni (ingl. *commission*); see arvestatakse harilikult kaubahinna %%-des. Pangaäris on provisjoni %% madalad: $^1/_2$—$^1/_{10}$ %, kaubaäris aga $^1/_2$—10 %. Vahel seltsib siia veel delkredere-provisjon, samuti võib komisjonär nõuda omakulude katmist ja selleks tarvilikku avanssi. Ülemere kaubaäris finantseerib aga komisjonär sageli kogu äri: ostab kassa vastu ning annab ka tarbekorral kolmandale krediiti. Seesugused krediteerimised ta veeretab küll harilikult rembous- ja akkreditiivkorras üle mõnele krediitpangale.

Kaubandusvahemehena esineb ka k a u b a a g e n t (prants. *agent, representant, facteur,* ingl. *agent, representative, factor).* Samuti kui komisjonär, on ka see komitendi huvides tegev, selle nimel ja sellele tarbekorral lepingut sõlmides. Agent võib ainuüksi oma tööjõudu tarvitada, tal võib aga ka oma firma ja kontor olla. Agentuurfirmana, eriti ülemere-kaubanduses, esineb tihti ka kohapealne iseseisev suurkaubamaja, ning agentuurtegevus võib lõpuks olla ühendatud komisjonäri firmaga. Agent on esindatava firma suhtes täiesti iseseisev, sageli on ta õige mitme firma esindaja; viimane võimalus esineb siis, kui esindatavad kaubad on erinevad, nii et nad omavahel ei võistle. Agendil võib aga ka vastava lepingu järgi keelatud olla teiste firmade esinduse võtmine. Agent saab oma tegevuse eest provisjoni, ning see on samuti kui komisjonärilgi kauba liigi, selle hinna ja üksiku kaubakoha uususte järgi määratav. Provisjoni juriidiline alus on antud sellega, kui müügi- või ostuleping kliendiga on sõlmitud ja läbi viidud; kui lepingu täitmine peamaja süü läbi ei teostu, siis jääb agendi provisjoninõudmise alus ikkagi püsima. Agendid võivad olla peaagendid üle kogu maa ning kohalikud subagendid; peaagendid saavad seejuures provisjoniosa ka nendelt äridelt, mis on sõlmitud subagentide poolt. Provisjoni asemel on teinekord ekspordil üksikutesse maadesse juurde lisatud nn. jaotatud ülihinnad, millistest siis näit. $^1/_3$ agendile, $^2/_3$ esindatavale firmale langeb. Säärase kõrgemate hindade agio kannab kohalik tarvitaja. Üksikutel juhtudel saavad agendid tantjeemi ning ka kindlat palka. Viimasel juhul on nad juba

esindatava firmaga teenistusvahekorras ja olemasolev vahekord kaotab agentuurlepingu ilme.

Oma ärikulude katmist (kontor, porto, transpordi- ja mustritekulud) võib agent esindatavalt firmalt ainult siis nõuda, kui see on lepingus ära märgitud. Teiste kulude kohta, mis otseselt üksiku kauba kättetoimetamisel tekkinud (tollid, otsesed transpordikulud), võib ta esindatavale firmale arve anda või need ise kliendi faktuurile juurde lisada. Leping, mille agent sõlmib esindatava firma nimel, on sellele kohustav; erilist kinnitust sõlmitud lepingu kohta peamajalt pole vaja, on aga siiski kombeks, et peale lepingu sõlmimist agendi poolt ja peale sellekohast teadet saabub varsti ka peamaja poolt sõlmitud lepingu asjus kinnitus kohalikule kliendile. Kinnitus jääb ära, kui selles suhtes on agendiga erikokkulepe, kui agendiks on tuntud sisemaa firma, kes soovib, et talle jääks kohalike klientidega otsene ühendus ja läbikäimine.

Agendil on harilikult tarvilikud mustrid, kataloogid ja hinnakirjad käepärast, harvemini esineb agentuurfirma juures kohalolev esindatavate kaupade laager.

Agendi kõrvalülesandeiks on: 1) esindatavale peamajale kaubafaktuure sisse kasseerida, 2) kohalikke turuteateid saata, 3) teateid võistlevate firmade kohta anda, 4) kohaliku platsi majanduslikku konjunktuuri uurida, 5) oma klientide boniteedi muutumise kohta teateid anda, 6) võistlevate kaupade mustreid korjata, neid ühes oma arvamustega peamajale saata. Agent võtab vastu edasi klientide reklamatsioonid ja kaebused, toob peamaja heaks veksliaktsepti, esineb selle eest kohtus jne.

Kolmandas kaubandusvahemeeste liigis esineb m a a k l e r (prants. *courtier,* effektibörsil — *agent de change,* ingl. *broker,* Viini *sensal*). Maakler on ainult kaubandusobjektide lepingute sõlmimisel äriliselt tegev, ilma et ta kummagi partei suhtes oleks kaubaagendi või mõnes teises alalises lepinguvahekorras. Maaklerid jagunevad: 1) kaubamaakleriteks (kaubad, effektid), 2) vekslimaakleriteks (effektid, vekslid), 3) kindlustusmaakleriteks, 4) prahimaakleriteks (laevatranspordi, laevaüüri, eriti chartepartie tellimisel laevas), sadamalinnades ka laevamaakleriteks nimetatud; viimasel juhul kuulub nende ülesandeks veel laeva ostu- ja müügilepingute sõlmimine.

Maakleri otseseks tegevuseks on vaid mõlemaid kontrahente, ostjat ja müüjat, kokku juhatada, neile vastastikusest lepingusõlmimise soovist teatades; harilikult antakse aga lepingu sõlmimine maaklerile ülesandeks. Eramaaklerid on koondunud vastavatesse korporatsioonidesse ning nad on kohustatud pidama maakleriraamatut, millisesse nad ostud ja müügid üles märgivad. Oma tegevuse eest saab maakler kurtaaži (ingl. *brokerage,* Viinis *sensarie*) %%-des kauba väärtusest; seaduslikult maksab kurtaažist kumbki partei poole.

Suurem hulk maaklereid on tegevuses börsidel, samuti suurtes eksport- ja importkohtades produktide ja prahtide äris, ka on märkida krundimaaklereid ja hüpoteegimaaklereid suuremates linnades. Börsil jagunevad maaklerid saksa korra järgi ametlikkudeks maakleriteks ja eramaakleriteks; ametlik maakler on sel puhul riigiametnik, tema ülesanne on seaduslikult maksvaid kursse börsikauplemisele lubatud effektidele ja kaupadele noteerida, omal arvel ei tohi ta ärisid teha (võib ainult nn. otsad üle võtta, et kursi noteerimist võimaldada). Ametlikud maaklerid on vannutatud.

Maaklerite tegevus on igal pool eriseadustega reguleeritud (kaubandusõigus, börsiseadused, maaklerite seadus) ning autonoomsete korporatsioonide kodukorraga kindlustatud. Nende abi tarvitatakse kõigil neil juhtudel, kus on tarvilik eri turgude, nende ostu- ja müügiorgaanika tundmine.

Sel alal tuleb veel nimetada *oksjonaatorit*, kes hoolitseb oksjoni korraldamise ning seejuures tarvilike lepingute sõlmimise eest. Ta võib olla kas ise kauba omanik või tuleb kaup oksjonaatorile müügile komisjoni korras; ta võib korraldada oksjoneid iseseisva perioodilise turuna, ning kaubad võivad tulla sinna ka sellekohase eritasu alusel kliendilt; tasumäär arvatakse %%-des äramüüdud kauba väärtusest. Oksjoneid korraldatakse ka avalikkude korporatsioonide või kaupmeeste seltside poolt, ja viimasel puhul on oksjonipidaja ainult vastava korporatsiooni või seltsi ametnik.

Asudes väliskaubandusliku organisatsiooni selgitusele eksporteerival maal, peatume kõigepealt *produtsendi kui otsekohese eksportija juures*. Sel kujul on iseseisvalt tegevuses ainult suurtööstuslikud ettevõtted, kes siis oma kaubandusliku organisatsiooni loovad, ja seda preservatsioonidega erijuhtudeks, et välisäri ei oleks raskem kui siseäri. Tuleb ära märkida, et Saksa produtsendid on selles suhtes liikuvamad kui vastavad Inglise ja Prantsuse ettevõtted, kes stabiilsemalt ja konservatiivsemalt teotsedes tarvitavad rohkem vahekaupmehe abi. Saksamaal korraldatakse Ida-Euroopa, Levante maadesse, ka P.-A. Ühendriikidesse kõige enam otsemüüki tööstusettevõttest. Seda võimalust võivad endale lubada siiski ainult suured vabrikud, keskmised ja väikesed tööstusettevõtted tarvitavad vahekaubanduse abi, samuti ka põllumajandus, kus astub vahele spetsiaalse ekspordi alal teotsev firma, mis väljasaadetavaid produkte manipuleerib, neid väljaveovõimeliseks teeb, oma etiketid peale kleebib jne. Teissugune olukord kujuneb siis, kui väikeprodutsendid omavahel kokku lepivad ja oma saaduse ühistegelisel alusel välismaale toimetavad, nagu tähendasime juba eespool.

Otsese eksportijana esineb ka harilik *iseseisev suurkaupmees* — universaalkaubamaja kui niisugune. Kõigepealt või-

vad olla põllumajanduslikud produktid (teravili, peekon, mets, munad, aedvili), mis tema abil välismaale lähevad. Üldiselt maksab siin põhimõte, kes sarnases kaubanduslikus segaäris sisemaal tarvilikul kõrgusel seisab, see on ka ekspordivõimeline. Tööstussaadusi eksporteerivad säärased kaubamajad vähem, siin esineb produtsent või spetsiaaleksportöör. Tähtsam on siiski nende suurkaupmeeste abi väikeprodutsentidele, ning tihti kannab firma siis järelmärkust: „Engros & Eksport". Samuti ollakse siin abiks ka väikesematele tööstusettevõtetele toormaterjalide ja poolproduktide impordis.

Eksportöör kitsamas mõttes on väliskaubanduse spetsialist ühes ärisihis, harva aga ühes kaubas. Täiele arengule jõuab tema tegevus kaubanduslikus läbikäimises nende maadega, kus produtsendil ja suurkaupmehel oleks ekspordi puhul raskusi ning suuri kulusid; samuti ka siis, kui nende tegevus või tegevusharu on liiga väike suurejooneliseks ekspordiks, mille puhul siis kulud ei leiaks tarvilikku katmist.

Eksportöör kitsamas mõttes võib olla iseseisev kaupmees või komisjonifirma. Sisseostukomisjonärid on nad tarbekorral vist aga kõik, nimelt saavad ja korjavad nad välismaa klientidelt ülesandeid sisseostuks koha peal. Müügikomisjoni ülesande saab aga ka iseseisev firma kohalikelt produtsentidelt, ning nii võib nende eksporditegevus kujuneda komisjoniäriks kõige laiemas mõttes.

Iseseisva kaupmehena teotsedes teostab eksportöör sisseostu ainult erilise varustuslepingu põhjal, ning siin võib ta oma kohaliku turu tundmist sisseostu puhul enese kasuks täielikult ära kasustada. Komisjonärina võib ta seaduse määrustega vastuollu sattuda, kui ta kohalikule produtsendile arvestab kauba hinna madalamalt, välismaa kliendile aga kirjutab uued faktuurid välja, millistel on kauba hinnad kõrgemad. Selline probleem kujuneb eriti siis aktuaalseks, kui komitendil pole originaalfaktuuri nõudmine hankelepingusse üles märgitud. Teotseb aga eksportöör iseseisva kaupmehena kitsamas mõttes, siis on tal kõrgemate hindade arvestamiseks juriidiline alus. Kuna iseseisva kaupmehena esinemine nõuab suurt omakapitali, siis on suurem osa sääraseid väliskaubanduse spetsialiste komisjonifirmad. Temale antakse sisemaa tööstusettevõtte poolt kaup konsignatsioonimüügile, või välisfirma sõlmib temaga hankelepingu. Erilist konsignatsioonikaupade laagrit spetsiaal-eksportfirmal paiguti küll ei ole, kuna säärase laagri riisiko on väga suur, või olgu siis sel juhul, kui kauba müük laagrist on väga likviidne.

Ekspordi spetsialist, komisjonär või iseseisev firma, võib esineda ka maaklerina, eriti sel juhul, kui ta välismaa klientide poolt isiklikult üles otsitakse ning tema need sisemaa produtsendi või sisemaa tööstusettevõtetega — kaubaagentidega kokku viib. Ka komisjonäri ja agendi tegevus võib olla ühendatud ühes firmas. Tol puhul teotseb

siis ekspordispetsialist ühe sisemaa tööstusettevõtte suhtes komisjonäri, teise suhtes aga agendi kohustuste ja ülesannetega. Ka ei piirdu ekspordispetsialisti tegevus mitte üksnes omamaa produktide müügile toimetamisega; kui tegevus siin üksikute maade ja nende turgude järgi teatavas kaubaliigis spetsialiseerub, siis võib eksportöör välismaal oma filiaale asutades ka ühelt välismaalt teise kaupa müüa.

Eksportmaja äri suurus ja kapitalivõimsus võib olla väga mitmesugune. Neid esineb alates väikestest sisseostukomisjonäridest, kes sõltuvad välismaa krediidist, kuni suurte ekspordi ja impordi kaubamajadeni, ülemere filiaalide ja kontoritega, seda ka aktsiaseltsi juriidilises vormis. Ekspordi ja impordi äri sidumine esineb siis jõudsasti, kui välismaa filiaalid on intensiivselt tööle rakendatud. Üldiselt elab aga vahekaupmees, ekspordispetsialist, alalises kartuses, et temast mööda minnakse, ja seda tendentsi on ka paiguti märgata uuemaaegses tööstuslikus ekspansioonis, mil puhul tööstusettevõte välismaal oma müügifiliaalid avab, seal agente tellib ning kaubareisijaid välja saadab. See vahekaupmehest möödumise kartus on ka põhjuseks, miks spetsiaalne eksportfirma tööstussaaduse vabriku-, raudteemärgid ja etiketid võimalikul puhul ära hõõrub ja oma firma vastavad märgid peale kleebib; esineb ka juhtusid, millistel väiketööstur on ekspordilepingu põhjal kohustatud oma tööstussignumi juba koha peal ära jätma, kuna selle asemele tulevad eksportööri märgid. Produtsendile — komitendile on spetsiaalsest eksportfirmast siiski seevõrd kasu, et ta hõlbustab läbikäimist välismaaga, kogub tarbekorral produtsendile võistleva kauba kohta teateid ning on ka muidu asjatundlikuks nõuandjaks ekspordis. Üldiselt on siiski spetsiaalse eksportfirma kui väliskaubandusliku vahemehe tegevus kokku tõmbumas, ning seda paiguti suure omakapitali ja kaubandusliku aparaadi killustamise tarviduse tõttu; üheks põhjuseks on ka siinne peen kaubandustehnika, mida järeltulijate juurdevool ei suuda ära õppida. Olukord on siin osalt sama, millest rääkisime eespool, erapankuri tegevuse selgitamisel.

Märgime ära kaudse ja otsekohese ekspordi head ja halvad küljed, niipalju kui nad on tunda produtsendil. Kaudse ekspordi kasud fabrikatsioonile on:

1) Tööjaotuse protsessil võib tööstusettevõte pühendada suuremat hoolt produkti tehnilisele viimistlusele. Sellega paremad võimalused spetsialiseerumiseks.

2) Kapitali kokkuhoid. Eksportöör võimaldab töösturile tema saaduste hinna sularahas juba lühikese aja pärast peale kauba ärasaatmist ning võtab komisjoniekspordil tarbekorral ka delkredere-vastutuse oma peale. Otsekohesel ekspordil tuleb käitiskapital tööstusettevõttele pikkade ekspordi vahemaade puhul hilja tagasi ning seda ei saa teinekord produktsiooniprotsessis korduvalt ära kasustada. Abiks on küll siingi krediitpankade rembours-krediit, kuid igakord ei tunne produtsent oma kliendi krediidikindlust.

3) Seega on riisikomoment see, mis produtsent kaudsel ekspordil oma õlgadelt spetsiaalsele eksportfirmale ära veeretab.

4) Eksportööri käitis võib aga samal ajal töötada vastavast tööstusettevõtte kaubandusosakonnast a) odavamalt, b) intensiivsemalt, c) väikesema riisikoga, d) ette-

võtlikumalt, ja seda siis, kui ta on spetsialiseerunud ühele kaubaliigile, oma tarvitajaskonda üksikutel maadel täpsalt tunneb ning sellega juhusärisid korrapärastest täpsalt eraldab. Kaubanduslik ettevõte on ka konjunktuuriolukordadeks paremini ette valmistatud kui tööstuslik ettevõte.

Eksportööri produtsendi ja välismaa kliendi — konsumendi vahele lülimisel on aga ka pahed:

1) Kauba kallinemine eksportööri vahekasu läbi, sellega läbimüügi ja puhtkasu vähenemine produtsendil. — See ei ole küll mitte alati nii, sest mitte alati ei suurene hind eksportööri vahelelülimisel; seda saab eeldada eksportööri väikesematest kaubanduskuludest ja fabrikatsiooni spetsialiseerimisest. Ning eksportööri suurem intensiivsus võimaldab ka kallima hinnaga turu suurendamist.

2) Eksportööri huvi puudumine üksikartikli vastu, kuna ta kaupleb paljude säärastega. Ta ei suuda seepärast üksikproduktile teha tarvilikku homogeenset minemipropagandat ja reklaami.

3) Puudulik asjatundlikkus üksikprodukti suhtes. Eksportöör-spetsialist ei suuda selgitada artikli paremusi võistleva kauba suhtes, eriti veel siis, kui selle tehniline külg arvesse tuleb.

Need viimased momendid ongi tähtsaimad; oma väliskaubanduslikus organisatsioonis saab tööstuslik ettevõte kogu tööjõudu oma huvides tööle rakendada, pealegi on siin kaubanduslikud funktsioonid produkti ja artikli omadustest kõige paremini informeeritud. Nii saab reklaami ja müüki kõige homogeensemalt korraldada. Kahju tekib aga eriti siis, kui oma kaubanduslik organisatsioon on alles väljaarenemisel, ka puudulikkudest suhetest rahvusvahelise tarvitajaskonnaga, siis edasi võimalikust ebaotstarbekohaseks osutuvast kapitali killustamisest (filiaalid, esindajad, agendid, reisijad jne.) ja võrdlemisi suurest kaubanduslikust riisikost.

Kõige selle järele on väga raske anda otsust, kas tööstuslikule ettevõttele on soodsam otsekohene või kaudne eksport. Võib aga üldiselt kinnitada, et iseseisev eksportkaubandus tema spetsiaalettevõtetega on mõõdapäästamatuks ja tarvilikuks toeks selle tööstuse arendamisel, mis on rajatud ekspordi jaoks. Tööstusliku ettevõtte arengu esimestel aastatel tuleb arvestada rohkem kaudset eksporti, kuna siis veel puuduvad vastavad iseseisvad kaubandussuhted ja turu ülevaade.

Väliskaubanduslikus organisatsioonis importmaal esineb kõigepealt kohapealne konsument ise, ning selleks organisatsiooniks on kohapealsed tööstuslikud ja transpordiettevõtted, kooperatiivide liidud, riigivalitsused jne. Koha peal on esijärjekorras toor- ja poolproduktide import, kuid ka tööstusmasinad, mis sageli pikaajalise krediidiga vastava sisemaa hüpotekaarkindlustuse vastu üle antakse. Võivad järgneda ka teised kombinatsioonid, näit. täitsa uuelaadiline — osastamine välismaa tööstuslikus ettevõttes. Väiketöösturid ei importeeri paiguti mitte iseseisvalt ning nendele müümiseks peab koha peal olema väike kaubalaager. Teine lugu on väiketöösturite sisseostuühingutega, samuti ka suurte ülemere koloniaalettevõtetega (plantaažid, loomakasvandused, kautšuki- ja koprakorjamise ühingud jne.), siin importeeritakse juba iseseisvalt, ka on säärastel ettevõtetel enamasti Euroopas oma harukontor. Suuremate firmade, samuti ka avalikkude ettevõtete poolt korraldatakse importeeritud kaupadele (eriti Hollandis) nn. sissekirjutused, missuguseid kaubaostjad peavad silmas pidama.

Importi korraldavad ka iseseisvad suurkaupmehed. Väike- ja detailkaupmehed importeerivad seevastu harilikult otseselt ainult siis, kui nad välismaa reisijate poolt üles otsitakse; ainult üksikutel kaubaaladel, nagu seda on näit. moekaubad, teostab ärijuhataja välismaale iseseisvaid reise. Suurkaubanduse korras võtab import sisekaubanduse ilme ja vormi. Kui arvestada üksikuid maid, siis on seda kergem importi korraldada, mida lähemal need maad asuvad. Igal juhul peab välismaine eksportöör olema oma kultuurilistelt omadustelt ja läbikäimiseviisidelt väliskaubandusevõimeline, sest muidu ei saa sisemaa suurkaubamaja-importfirma temaga korralikku äriühendust sõlmida. Välismaa eksportfirma peab olema kohaldunud mitte ainult distantskauplemisele, vaid ka distantsläbikäimisele ning ta peab tundma krediidikorraldusi.

Importöör kitsamas mõttes on see instants, mis lülib enese eksportööri ja kohaliku töösturi, kaupmehe või konsumendi vahele. Mida vähem teatava maa suurkaubandus on end korraldanud impordi jaoks, seda suurem ülesanne on importööril-spetsialistil (nii Inglise ja U. S. A. importöörid Hiinas). Importöör-spetsialist võib samuti kui vastav eksportöör olla iseseisev kaupmees või komisjonär, ta võib samuti ühendada oma firmas agendi ja maakleri ülesanded.

Ka läbikäimisel importööriga kitsamas mõttes on oma head küljed:

1) On eksportöör ühenduses impordispetsialistiga, siis on tal tegemist kaupmehega, kes seisab kaubanduslikult kõrgel tasemel, läbikäimisel temaga maksavad samad vormid ja mõisted mis sisemaalgi (oletades, et sisemaa ise kõrget kaubanduslikku, mis aga veel tähtsam, juriidilist kultuuri omab). Sellest on tingitud suur kindlus kaubanduslikus läbikäimises.

2) Spetsiaalne importöörifirma võimaldab eksportijale nõudmiste kontsentratsiooni, mis võimaldab omakorda eksportööri kaubandusliku organisatsiooni lihtsustamist. Võivad ära jääda eksportööri filiaalid, agendid jne., jääb vaid mustrite ja hinnakirjade saatmine importöörile. Sellest kulude kokkuhoid kaubanduses.

Halvad küljed on:

1) Eksportööri kaubandusliku organisatsiooni lihtsustamisele vastandiks võib kujuneda hinna kõrgenemine importööri suurte vahekasude ja provisjonide läbi.

2) Samuti ei saa eksportöör ainult importööri kaudu müües seda käivet, mis tal siis oleks, kui ta eksporteeriks otseselt ja müüks kohapealsetele produtsentidele, kaupmeestele jne. Oma kaubandusliku organisatsiooni tööle rakendamine välismaal tähendab küll teinekord kallimat, kuid seevastu intensiivsemat müüki, homogeensemaid propagandavõimalusi. Kunagi ei ole eksportööril soodus ühte ja sama artiklit anda paljudele ühe ja sama paiga spetsiaal-importööridele müügile, sest kohalikul paigal surutakse siis võistlusega artikli müügihind alla.

Ka impordis tuleb kaaluda seda, kas üksikolukordadel on soodsam tarvitada kohapealse importööri-spetsialisti abi, või luua otseühendusi, või asutada oma filiaale ja agentuure ning reisijaid välja saata. Samasugused kaalutlused on ka kohapealsel tarbijal.

Kaubanduslik läbikäimine eksporteeriva ja importeeriva maa vahel kujuneb: 1) kui müüja isiklikult

otsib ostja üles, või ümberpöördult. See võib teostuda firmaomaniku või kaubandusosakonna juhataja, või siis agentide ja reisijate, samuti müügifiliaalide poolt selleks komandeeritud isikute kaudu. Kõige tagajärjerikkam on harilikult firmaomaniku reis, kuna tema saab anda paremaid hinnakontsessioone, konditsioone ning ka kauba kvaliteedi kohta täpsamaid selgitusi. Healt reisijalt nõutakse keelte, turu tundmist ja tarbekorral ka spetsiaalseid tehnilisi teadmisi. Agendi välismaal tellimisel annavad andmeid kohapealsed konsulaadid, teised sõbralikud äriühendused, pangad ja teadetebürood (nii Berliinis tuntud W. Schimmelpfengi krediidi- ja usaldusteadetebüroo). Nende teadete varal kontrollitakse agendi oma poolt antud andmeid. Agent peab kohalikul paigal omama head sotsiaalset seisukohta, peab pekuniaarselt olema võimalikult heas seisundis ja turgu ning ostjaid tundma. Sellekohaselt tuleb teda ka kontrollida.

2) Distantsläbikäimises on kõigepealt kirjavahetus see, mis loob ärilise läbikäimise ja võib tuua lepingu. Kirjalikule läbikäimisele on küll pandud piirid, kui teatava maa kultuuri tase on madal või kui seal puudub kaubanduslik haridus ja soliidsus. Kirjalik läbikäimine võib sageli venida pikale ning kirja teel on raske ka kauba kvaliteeti kindlaks määrata, kui pole võimalik mustreid saata. Ainult kirjaliku ühendusega ei saa veel kaubanduslikku läbikäimist intensiivistada, siia peab lisanema isiklik läbikäimine.

Ekspordi ja impordi ühendusteid kujutab piltlikult skeem:

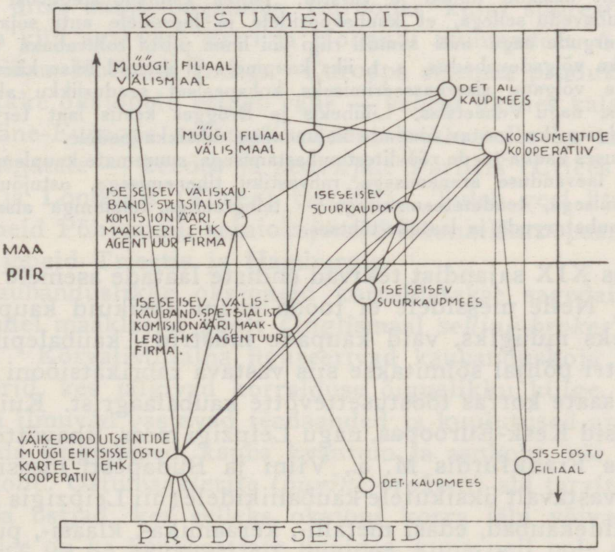

Ühenduses sellega on eksportkaubanduse paikade kujundamine suunitud peamiselt suurtesse sadamalinnadesse; peale selle ka suurlinnadesse, nagu Pariis, Viin ja Berliin, ning väiketööstuse raioonidesse ja kodukäsitöö asukohtadesse. Eksportöör võib kaupa aga ka kaugemalt välja saata, ning see ei tarvitse sugugi ekspordipaikadest läbi käia. Viimasel puhul on kaup juba vabrikus ekspordi nõuetele vastavalt pakitud või eriliste pakkimisäride poolt (Inglismaal) eksportööri etikettidega varustatud. Teatava ekspordipaiga rahvusvaheline tähtsus oleneb sinna koonduvate kaupade kvantumist ja eksportööride sidemete alla kuuluva territooriumi ulatusest.

Peale isiklikkude suhete sõlmimise ja läbikäimise on rahvusvahelise kaubanduse arengu ja selle tegeliku organisatsiooniga antud veel *võimalused avalikuks kaubamüügiks, ostuks ja vahetuseks*. Need võimalused antakse *turgude, näituste, mustrimesside, oksjonite, sissekirjutuste ja avalikkude varustusväljapakkumistega*. Veel suuremas ulatuses aga börsidega, milliste juures peatume kõige viimaks.

Turg, laiemas mõttes, on pakkumiste ja nõudmiste konglomeraat, niipalju kui see end antud piirkonnas maksma paneb. Kitsamas mõttes on turg teatud kohas ja teatud ajal järgnev ostjate ja müüjate suuremal arvul kokkutulek, et turuplatsile toodud kaupadega äri teha.

Turgude kujunemisel on oma ajalooline tagapõhi, alates juba föniiklaste ja roomlaste ajast. Sel ajal, samuti ka keskajal, oli kaupmees ise oma kauba transportöör. Ning kuna sel ajal kaubateed röövlitest ja piraatidest mitte puhtad ei olnud, siis soodustasid harilikult üksikud linnad ja vürstid, tahtes kaubandustegevust oma piirides arendada, kaubavedu sellega, et kaubavooridele ja laevadele anti sõjaväeline kaitse.

Aastaturgude aegu anti samuti riigi või linna piirid tollivabaks ning mõnikord oli turgudel ka võlgadevabadus, s. t. üks kaupmees ei saanud teise käest turuperioodi kestel endiste võlgade sissekasseerimiseks kohapealset seaduslikku abi. Üksikutes kaubapaikades, nagu Veneetsias, Lüübekis ja Brügges kestis laat terve aasta läbi, sellega ühenduses ka vastav hindade kujunemine üksikkaupadele.

Ühenduses kauba-teede röövlitest puhastamisega, suuremate kauplemisvabadustega, raudteede ja laevanduse arenemisega, rahvastiku tihenemisega, ostujõulisemate kaupmeeste tekkimisega, teadeteteenistusega — telegraafiga, telefoniga alanes relatiivselt ka endiste kaubaturgude ja laatade tähtsus.

Alates XIX sajandist tekivad endiste laatade asemele *mustrimessid*. Neile messidele ei tooda enam üksikuid kaupu natuuras kohapealseks müügiks, vaid kaupade mustrid; kaubaleping ettenäidatud mustri põhjal sõlmitakse siis vastava fabrikatsiooni tellimisega või otsese saate korras tööstusettevõtte kaubalaagrist. Kui isegi tähtsamad messid Kesk-Euroopas, nagu Leipzigi mess, lihavõtte ja mihklipäeva mess Frankfurdis M. ä., Viini ja Budapesti messid erinevad üksteisest vastavalt üksikutele kaubaliikidele (nii Leipzigis karusnaha-, naha- ja riidekaubad, edasi metalli-, keraamika-, klaasi-, puu-, paberikaubad, mänguasjad ja muusikainstrumendid; Frankfurdis M. ä. eriti

Offenbach'i nahakaubad), siis seda enam näeme sellist erinemist näituste korras, mis korraldatakse spetsiaalsetele kaubaartiklitele (nii automobiilide, ehitusartiklite, toiduainete, raadio jne. erinäitused Euroopa tähtsamates suurlinnades). Endised turud ja laadad neile omase kaubaproduktide kohaletoomisega natuuras on säilinud vaid Idamaa riikides, kuni revolutsioonini ka Venemaal: Nižni-Novgorodis ja Irbitis. Suured nädala- ja päevaturud, eriti toiduainetele, peetakse veel järjekindlalt suurlinnade turuhallides.

Oksjonid on teatud kohas ja teatud ajal avalikult enampakkujatele toimetatavad liikuvate kaupade, kuid ka kruntide, majade, talundite, veoabinõude, metsade jne. müügid. Oksjon võib olla: 1) kohtu korraldusel sunduslik, 2) vabatahtlik, 3) turuvõimeliste ja mittevõimeliste kaupade oksjon, 4) suur- ja väikekaubanduslik oksjon, 5) järjekindel ja juhuslik oksjon.

Maailmakaubanduses omavad tähtsust ainult vabatahtlikud, järjekindlad turuvõimeliste kaupade oksjonid. Oma alguse on need saanud XVII ja XVIII sajandil Hollandi Ida-India kaubakompaniide poolt peale laevade kohalejõudmist korraldatud ülemere-kaupade järjekordsetest oksjonitest. Kuigi moodis cif-äri on asendanud endised oksjonid, on nad siiski eriti Londonis ja Amsterdamis püsima jäänud. Londonis tulevad suurkaubanduslike oksjonite korras müügile: vill, nahad, rasv, tee, kohv, vürtsid, fruktid, elevandiluu, indigo, bambus, konnakarbid, suled jne. Amsterdamis: kohv, kakao, tee, tina, kopaal, indigo. Oksjoneid korraldatakse veel Liverpoolis — kautšukile, fruktidele, puukaubale, ning Rotterdamis kohvile ja tinale. Peale Inglismaa ja Hollandi ei õitse oksjoniasjandus Euroopas kuigi suuresti, mõõduandev on ta küll aga veel Briti ja Hollandi asumaadel: Austraalias, Lõuna-Aafrikas, Hollandi Indias. Euroopa sisemaa produktide suurkaubanduslikke oksjoneid esineb vähe — vahest üksnes kaladele tähtsamates Lääne-Euroopa sadamalinnades; peale selle ka tarbekaupadele, toiduainetele — keedu- ja aedviljale Pariisis (Criées — Halles Centrales) ja Londonis (Covent Garden). Tuleb veel ära märkida metsaoksjoneid Põhjamail, veinioksjoneid Lõuna-Euroopas, lõunamaa fruktideoksjoneid Triestis ja Hamburgis.

Suurkaubanduslikke oksjoneid korraldatakse sagedaimini peamaja ülesandel maaklerite poolt (Inglismaal *selling-broker*'id *auctioneer*'idena). Kõrvalistujaina figureerivad kaubanduskoja või kohtu funktsionäärid, kes jälgivad korralduse õiguslikku külge. Oksjoni päeva kohta ilmuvad vastavad teadaanded ja kuulutused ajalehtedes; antakse teada tingimused, kauba kvantum ja asukoht, või ka kaubamustri asukoht. Ostumaaklerite (*buying-brokers*) abi tarvitavad omakorda kauba ostjad, kes selleks oksjoni korra läbi võivad olla ka sunnitud; see on ka kaubaostjate huvides, kuna neil pole teada oksjoni kombed, ülepakkumise kord, kiirusemoment jne. Kauba laagri-

riisiko läheb oksjoni päevast alates ostjale üle, kuna maksmine võib teostuda harilikult veidi hiljem. Väga rasked tingimused on seks puhuks, kui ostja ei täida oksjoni kohustusi. Kauba endine omanik võib siis selle ilma teateta teisale ära müüa, ostja peab tasuma tekkinud vahekahjud ja ka intressid, ülehinna saab aga endine omanik.

Oksjonite peakulud kannab kauba omanik — müüja; need võivad ka kaubanduslike korporatsioonide ja kaubanduskoja poolt kindlaks määratud olla. Kauba ostja maksab Londonis ainult *„lot-money"* oksjoni läbiviijale — oksjonaatorile ning ka erilised „taksid" (Hollandis nn. *Registratie)* linnavalitsustele, kaupm. korporatsioonidele või heategevaks otstarbeks. Oksjoneid korraldatakse sellekohastes suurtes saalides, võredega ja estraadiga, eraldatud kohtadega oksjonaatorile, kõrvalistujaile ja ametnikkudele; ruumid kuuluvad üksikutele börsidele, kaubanduslikkudele korporatsioonidele, ka brokerite ühingutele, nii kui Wool-Exchange Londonis, või üksikutele maakleritele (Lampson & Co. oksjonisaal Londonis), kaubandusseltsidele (nii Nederlandi Handels — Maatschappij Rotterdamis), ka spetsiaalsetele eraettevõtetele (nii Frascati ehk De Brakke Grond Amsterdamis).

Eriseadusandlus suurkaubanduslike oksjonite kohta on senini välja arenemata, eksisteerivad vaid seaduslikud normid kohtute poolt korraldatavate sundoksjonite kohta.

Suurkaubanduslike oksjonite korraldusel on oma head ja halvad küljed, nii kauba müüjale kui ka selle ostjale.

Paremusi müüjale on: 1) Nõudmiste kontsentratsioon — seega parem müük, suurem käive. Ülepakkumistel võimalikul juhul kõrge hind kaubale. 2) Kauba omanik — müüja ei tarvitse omada erialalisi teadmisi turust ja alast, milliselt tal kaup käes; ta ei pruugi edasi omada ülevaadet klientuurist ega nende krediidiusaldusest. Nii võivad eriti krediitpangad kergesti panditud ja pangale üle tulnud kaupadest lahti saada. 3) Oksjonil on kauba omanikul võimalus kauba eest saadud hinda täpsalt kontrollida, milline võimalus tal teinekord komisjonimüügil puudub.

Halbusteks kauba omanikule on: 1) Võimalik suur hinnaalandus kaubale, kui konjunktuur on halb või oksjon leiab vähe osavõtjaid. 2) Kaupa ei saa tema omanik mõnepoolsel korraldusel siis enam müügilt tagasi võtta, kui oksjon sellele on juba välja kuulutatud.

Paremused kauba ostjale: 1) Ülevaade järgi korrapärastel ja järjekindlatel oksjonitel saab ta ka ülevaade turu kohta ning selle järgi võib siis seada pakkumisi. 2) Võimalus ülemere-kaupu ja toormaterjali otseselt esimesest käest ja seega odavamalt osta, seda ka väikesema riisikoga, kuna kaup on juba kohal.

Halbuseks on seevastu: 1) Võistluspakkumisel, teinekord ka kauba omaniku kaasapakkumisel aetakse hind juhuslikult üle määra kõrgele. 2) Maakleri kurtaaž ja teised kõrvalkulud võivad kujuneda, eriti kauba vähema kvantumi ostmisel, liiga suureks, nii et tuleb kalkuleerida, kas kohapealne ost *ex warehouse, ex quay, cf* ehk *cif* klauslil pole mitte odavam.

S i s s e k i r j u t u s e d (Hollandi *Inschrijving*) kui müügivorm on Euroopa importkaubanduses tekkinud Hollandi India nurjunud tubakaoksjonitest möödunud sajandi 70-datel aastatel. Endiste oksjonite asemel korraldatakse nüüd Amsterdamis sissekirjutusi tubakale, nahkadele, jaava kohvile; Antverpenis ka kautšukile. *Inschrij-*

ving'i olemus seisab selles, et kauba omanik ja müüja kuulutab selle avalikult välja ning võtab vastu ostusooviavaldusi kirjalikul kujul. Ta võib selle juures kauba partitsipeerida mitmele reflektandile, üksikud neist ülepakkumise mõttes veel isiklikult oma poole kutsuda, või ka kauba hoopis müümata jätta. Tarbekorral antakse väljapakutavast kaubast maakleritele mustrid, kes siis ka kaubaostjatega ühendusse astuvad. Ka võib kaup ise olla avalikuks vaatlemiseks avatud. Samuti tarvitab ka offerdiandja maakleri abi, kes seab temale *Inschrijving-Billet*'i valmis. On sissekirjutusi antud vähe, siis võib ostja kauba teinekord väga odavalt saada, kui omanik müügiga kiirustab. Ülepakkumise momendi asemel tuleb sissekirjutusel arvesse teadmatuse moment, ning kui ostjale on kaup igal juhul tarvilik, siis peab ta juba kõrgema hinna noteerima.

A v a l i k u d v a r u s t u s v ä l j a p a k k u m i s e d on väljakuulutused hangete kohta, kas valitsusasutiste, avalikkude ettevõtete või vahel ka eraettevõtete poolt. Siin on tegemist juhuga, kus kauba ostjal puuduv vastab turu tundmine, kaubanduslik aparaat ja rutiin, kaupa aga soovitakse võimalikult odava hinnaga. Sääraste varustusväljapakkumiste läbiviimise kord on valitsuse- ja kommunaalasutistele ning ettevõtetele reguleeritud ka administratiivsete määrustega. Vastavalt sellele ilmub kuulutus ajalehtedes, müürilehtedel, tulevad teated kaubandustööstuskojale või kaupmeeste seltsile. Kui on tegemist hangetega välismaalt, siis saavad vastavad konsulaadid ülesande teateid korjata. Tuleb aga väljapakkumine omakorda välismaa asutistelt, siis on jällegi konsulaarfunktsionääride kohus neist sisemaale teateid anda. Varustuste ja hangete avalik väljapakkumine sisaldab nõudmisi kauba kvantiteedi ja kvaliteedi suhtes, samuti tingimusi täite aja, maksmise ja krediidi kohta. Formaalses korras jäävad üksikute pakkumiste sorteerimisel põiklevad vastused harilikult kõrvale, mõõduandev on odavusmoment, kuna kvaliteedi probleemi katsetel palutakse tarbekorral asjatundjad kohale.

XXXIX.

Äriline kaubaleping ja selle sisu.

Kaubaleping ja uusused. Kauba liik, kvaliteet, hulk, pakkimisviis, üleandmine ja viivitus. Saateriisiko. Kauba hind, maksutingimused ja krediidikonditsioonid. Transport.

Lepingud kaubaäris pole reegli järgi kindla vormiga seotud. Vormita lepingus võib ettepanekuga soostuv otsus üle anda kas suu-

sõnalisel, telefonilisel või telegraafilisel teel, või isegi vastukontrahendi vaikimisel sellisena mõista. Neil juhtudel on aga enamasti kirjalik dokument offerdina aluseks. Suurkaubanduses on saanud kombeks lepinguid tagant järgi ka veel siis kirjalikult dokumenteerida, kui need on juba suusõnaliselt sõlmitud, ning ka isegi siis, kui lepingu täiteaeg õige pea, peale selle suusõnalist sõlmimist, kätte jõuab. Viimane olukord on eriti mõõduandev börsidel ja oksjonitel.

Iga kaubalepingu sisu täiendavad mõõduandvad kaubanduslikud kombed — uusused. Need võivad olla üksikute maade, linnade, linnajagude kaubanduslikud kombed, või nad erinevad kaubandusliku tegevuse ja selle harude järgi, nagu börside, oksjonite, mereveo maaklerite jne. kombed. Kaubanduslikud kombed selgitavad ärivahekordi, peamiselt juriidiliselt, seal, kus erilist kirjalikku kokkulepet ei sõlmita — *eo ipso;* nad selgitavad ka kaubanduses esinevaid mõisteid ning kaubavahetusprotsessi tehnikat kui niisugust. Üldiselt tuntud kombed on maksvad, kui lepinguosalised on leppe sõlmimisel nende järgi lubanud või mõtelnud talitada; nad ei ole maksvad ainult sel korral, kui selle kohta on vastavalt kokku lepitud. Uususte selguse mõttes on kaubanduslikud korporatsioonid sageli oma ülesandeks võtnud neid koguda ja fikseerida.

Sõlmitava lepingu sisuks on kõigepealt kauba liik ja selle kvaliteet.

Seda võib ära määrata: 1) Ostetava kauba vaatlusel (turukaubad, laagrikaubad, väljapanekud enne oksjoneid). 2) Mustri järgi, mille kauba ostja omandab, või mis tarbekorral kolmandasse kohta hoiule antud. 3) Kauba liigi ja headuse antud kirjeldusel. 4) Kaubanduse konventsionaalse iseloomu järgi, nii standarditud ja tüüpitud uususkaubad; kaup antud produktsioonitüübis (näit. automobiilitüüp), kataloginumbri, tüüpitud kaubamärgi, kaubaklassi, kraadide (piiritus) ja koloniaalkauba lõikuse keskmise headuse alusel (klassifikatsioon *„gut mittel"*, *„average"*, *„middling"*); ostetava kauba lähem kirjeldus jääb sel puhul ära. 5) Leping klauslil *„tel quel"*, *„qualité telle quelle"*, *„falle, wie sie falle"*, „kaup — kuidas tuleb"; siin jääb kauba kvaliteet määramata, ta peab olema ainult kokkulepitud liigist, nagu sageli ülemere-impordis. 6) Leping antud kvaliteedi „baasil", müüja võib sel juhul saata kauba ka halvemast sordist, eriti siis, kui saadaval olevaid sorte või numbreid on piiratud hulgal; tol korral võivad olla erikokkulepped hinna suhtes, ka võib ostja pärastpoole oma tellimist veel spetsifitseerida.

Kauba liigi ja kvaliteedi kontrollimisel on tähtis selle toimingu asukoht. Ratsionaalseks aluseks on siin kauba üleandekoht ostjalt müüjale; harilikult on selleks ostja asukoht, eriti cf- ja cif-äris. Ettetulnud vigadest ja halbustest, küll juba võrdlevate rahvusvahelise

kaubandusõiguse normide alusel, tuleb ostjal teatada müüjale viibimata, muidu ei ole teade (*Mängelrüge*) maksev.

Samuti on olukord kauba hulga äramääramisel vastava mõõdu, pikkuse, pinna, ruumi, raskuse või tükkide üksustes. Samuti on ka siin kontrollkohaks kauba üleandekoht. Klauslit „viibimata" protestide sisseandmisel pikendatakse ainult ülemere-saadetiste puhul.

Lepingule mittevastava kauba saatmise tagajärjed on üksikute maade kauba- ja tsiviilseadustes ette nähtud [1]). Saksamaal on ostjal õigus, niipalju kui protest on õigel ajal, s. t. viibimata (HGB § 377) sisse antud, „das Recht auf Wandeln oder Mindern" (Wandeln = Rückgängigmachung des Kaufes). Ostja võib kaupa tagasi saata või selle hinna alandamist nõuda; ta võib aga nõuda ka, vastavalt ettenähtud juhtudele, kui lepingus soovitud kauba omadused puuduvad või kui mingit kauba viga salakavalalt peidetakse, müüjalt kahjutasu.

Lepingu sisuks võib olla ka kauba pakkimisviis; kui seda ei ole ära tähendatud, siis loodab ostja heas usus, et müüja toimib ses suhtes „korraliku kaupmehe hoolega". Kaup võib vastavalt tema omadustele emballaaži suhtes olla kas: 1) pakkimata või kerges ümbrikus, võib 2) omada tugevat välist emballaaži (kotid, kastid, vaadid, tünnid) ning 3) võib olla ka veel seesmise emballaažiga (õlg, paber, õliriie, laastud, jää).

Erilist pakkimisviisi omavad pikemale eksportreisile minevad kaubad, ning seda veel vastavalt liiklemis- ja tollinõuetele. Kui spetsiifilisel tollimisel arvestatakse makse kauba bruttokaalult, siis peab emballaaž olema võimalikult kerge. Ka turustamise suhtes importmaal on kauba pakkimisviisil ja välimusel suur tähtsus. Mida madalamal kultuuriastmel on maa, kellega kaubeldakse, seda suurem tõmbejõud on kirjul pakkimisviisil, piltidel. Kauba „üleskohendamisel" on suur reklaamijõud isegi kõrge kultuuriga rahvaste juures; see „üleskohendamine" suundub oma lõppmotiivides üksikute kaupade, eriti maitseainete ja tarbeproduktide homogeensesse kunstimaitselisse vormi.

Kauba üleandmine võib lepingu järgi sündida kas kohe või pärastpoole. Selle järgi jaotame ostuäri: 1) promptäriks ja 2) hankeäriks (*Lieferungsgeschäft*). Müüja ja ostja võivad olla mõlemad prompt 5—10 päeva jooksul; siis on mõõduandev kahepoolne promptäri; kui see on ühepoolne, siis peab kas ostja alati valmis olema kauba vastuvõtmiseks või müüja selle nõudmisekohaseks ärasaatmiseks. Vastavalt on siis ka lepingus selle järgi märkused: *„kohe", „sofort", „umgehend", „ohne Aufschub", „sobald als*

[1]) Vt. ka J. Hellauer, System der Welthandelslehre, Bln. 1920, lk. 277—292, eriti lk 282 - 285.

möglich", „*nach Kräften*", „*promptmöglichst*", „*prompt*", prants. „*marchandise disponible*", ingl. „*spot-contract*" ehk „*cash bargain*".

Hankeäride juures võib hilisem täiteaeg olla ära määratud kas otsekoheselt või kaudselt. Otsekoheselt selles mõttes, et lepingu sõlmimisel määratakse mingi hilisem päev või tähtaeg, millal kaup peab ära saadetama. Mõõduandev on see eriti ülemere-äris, ühenduses laevade käiguga. Siis märgitakse ära teatava laeva minek või teatava kuu järjekordne laev, kuid ka tähtpäevad klauslil: „*auf Verschiffung*", „*to be shipped during*", „*to be shipped between*", prants. „*à embarquer pendant*". Siia liiki kuuluvad ka börsi termiinärid.

Kaudne täiteaeg on hankeäril siis, kui lepingus on küll saate tähtaeg määratud, kuid see pole aga kuidagi viisi ühenduses lepingu täite- või kauba üleandekohaga. Täitekoht on muudetav, sellega ühes ka täiteaeg liikuv. Sel puhul leiduvad kaubalepingus märkused: „*auf Ankunft*", „*to arrive*", „*kohalejõudmisel*".

Puhul, kui kauba müüja viivitab lepingu täitmisega (Verzug), võib ostja Saksa (samavõrdselt ka Austria) seaduste põhjal: 1) nõuda lepingu järeltäitmist ning peale selle ka kahjutasu, 2) võib nõuda lepingu täitmise asemel ainult kahjutasu, või 3) ta võib lepingust loobuda. Kui ostjal tekib viivitus, siis võib müüja: 1) kauba ostja kulul ja arvel kolmanda juures pantida, võib 2) kauba ära müüa ning pärastisest lepingu täitmisest loobuda, 3) võib kauba ära müüa ning vähem saadud hinnavahe endiselt vastukontrahendilt kohtu teel sisse nõuda. Peab lepingu järgi maksmine teostuma enne kauba üleandmist ning ostja viivitab maksmisega, siis võib müüja nõuda kahjutasu ning kauba teisal üle anda (BGB §§ 284—304, 346—356, HGB §§ 373—382).

Tähtsusetu pole ka juriidiline seisukoht asjas, kes vastutab kauba saateajal selle heaoleku eest. Saksa ja Austria seaduste järgi läheb kaubariisiko (tuli, vesi, muljumine, kukkumine) täitekohal sellest momendist ostjale üle, kus saadetis speditöörile või veoinstituudile üle antakse; on aga ostja kauba vastuvõtuga viibinud, siis tuleb tal kanda kaubariisikot juba viivitusmomendi kättejõudmise tähtajast peale (BGB §§ 446, 447, Austria HGB art. 345). Harilikult kannavad aga transpordi ajal saateriisikot transpordiinstituudid (post, raudteed, õhusõiduliinid), või see riisiko kandub erilepingu põhjal kindlustusseltsile, ning nii tekib cif-äri, kus müüja kannab saateriisiko kindlustuse kulusid kuni kauba tegeliku üleandekohani. Prantsuse ja Inglise õigusemõiste järgi ei ole kaubaomanduse mõiste saavutamiseks vaja kauba üleandmist. Omandus läheb seal üldiselt juba lepingutegemisega ostjale üle. Põhimõtteliselt kannab siis ostja kaubariisikot lepingutegemise momendist alates. Prantsuse normid arvestavad selle juures aga veel momenti, millal kaup on „kaalutud, loetud või valmis mõõdetud", ning Inglise samase mõiste järgi peab

kaup olema ostja individuaalseks tellimiseks valmis pandud. Inglise õigusemõiste järgi sünnib üldiselt ka transport kuni täitekohani müüja riisikol.

Ärilise kaubalepingu sisuks on edasi k a u b a h i n d. See võib olla paušaalhind kogu saadetisele või kokkuvõtlik üksuste hind kauba kvaliteedi järgi. Sageli juhtub, et lepingus jääb kauba hind esialgu üles tähendamata; sel korral järgneb lõplik kokkulepe täiteajal kujuneva turu- ehk börsihinna põhjal. Vääringuüksusena võib faktuuris olla mõõduandev kas: 1) eksportmaa, 2) importmaa, 3) kolmanda maa vääring või 4) eriline kaubamünt (Hiina, Abessiinia). Müüjal on muidugi soodsam kauba hinda omamaa vääringus määrata, kuid see võib ekspordile takistuseks olla, seda rohkem, mida vähem rahvusvaheliselt tuntud on faktuuris üles antud vääring. Äriliselt soodsam on faktuuri määrata importmaa vääringus. Mingi kolmanda maa vääring tuleb arvesse siis, kui asjaosaliste kontrahentide omamaa vääringuga tekib mõningaid raskusi, s. t. kui nende deviiside kursid börsil kõiguvad. Kolmanda maa vääring võib aga ka importmaal olla populaarne (nii U. S. A. dollar Hiinas, Kuubas). Eriline kaubamünt või ka koloniaalpankade kassatähed on piiratud ulatuses liikumas mõnes Aasia (Hiina) ja Aafrika (Abessiinia) riigis; neis seatakse faktuurid üles ärilepingutel pärismaalastega.

Hinnad jagunevad: 1) kassahindadeks, 2) tähtajahindadeks. Kassahinnad (*„netto Kassa“, „Valuta per Kassa“*) antakse maksmiseks kas enne kauba üleandmist, üleandmise aegu või kohe peale üleandmist. Tähtajahindade (*„Ziel ... Monate“, „zahlbar ... Tage“, „maksev ... kuu jooksul“*) ülesseadmisel võib anda ostjale võimalus faktuuri kohe ära tasuda; siis järgneb protsentuaalne alandus („skonto“) kaubahinnast, või siis ostja võib maksta kauba hinna ettenähtud tähtajal (*„Ziel ... Monate, oder per Kasse mit ... % skonto“*). Skonto mõistest erineb rabati mõiste, mis tähendab kauba hinna alandamist erilistel soodustustel kliendile. Nii müüb engros-kaupmees detail-kaupmehele hariliku hinnaga, vahekaupmehele aga, kes suuremad kvantumid kaupa võtab, teatavaprotsendilise rabatiga.

Kaubalepingu m a k s u t i n g i m u s t e põhjal on ostja üldiselt kohustatud kaubahinna müüjale üle saatma; müüja aga ei tarvitse kasseerida; kuid lepingus võib see ka teisiti olla. Lepingu m a k s u t i n g i m u s t e k a s s a k o n d i t s i o o n i d e põhjal võib: 1) kauba üleandmine sündida otsese kassa vastu; kasseerib komisjonär, agent, proovireisija jne.; 2) maksmine järgneb kohe peale kauba ärasaatmist eksportpaigal selle uue omaniku poolt isiklikult või esindajate kaudu; 3) maksmine järgneb kauba konossemendi või prahitähe vastu teatava panga poolt (akkreditiiväri krediitpangas); 4) maksmine peale kauba kohalejõudmist, faktuur ja saatepaberid tulevad

postiga, kaup raudteel või laevaga, kauba kohalejõudmisel ja peale selle kontrolli ostja poolt järgneb maksmine.

K r e d i i d i k o n d i t s i o o n i d e põhjal on mõeldav: 1) lahtine katmata krediit, see on teise sõnaga jooksev kontokorrent kaubaäris ning tema aluseks on harilikult eriline kaubakrediidi leping; 2) kaetud krediit seevastu on kaubakrediit ostja või tema poolt volitatud krediitpanga aktsepti vastu (aktseptatsiooniäri), või siis krediitpank tasub faktuuri ja võtab meresaadetise konossemendi oma kätte, saadab selle importmaale oma äriühendustele sissekasseerimiseks (akkreditiiv- ja rembours-äri). Kesk-Euroopas laiaulatuslikult tarvitusel oleva rimessikrediidi puhul gireerib kauba ostja kauba müüjale kolmanda firma või isiku peale (kes temale võlgnevad) „tõmmatud" trati. Peale trassaadi aktsepteerimist pakuvad säärased vekslid kauba müüjale suurema kindlustuse kui kauba ostja üksikaktsept; kauba ostja vekslivastutusele (tema indossamendist) seltsib veel aktseptandikohustus. Sel motiivil on kesk-euroopa (üleande puhul krediitpangale on vekslil kolm allkirja) vekslil suurem kaubanduslik väärtus kui P.-A. Ühendriiges praktiseeritaval soolovekslil.

Lõpuks võivad lepingusse olla võetud ka punktid selle rikkumise ja mittetäitmise puhuks, ka vastavad erikonventsioonid, trahvid jne.

K a u p a d e t r a n s p o r t [1]) võib rahvusvahelises kaubanduses teostuda posti, raudtee, sise- ja merelaevanduse, autoliiklemise kaudu ning uuemal ajal ka õhuteel. Kaupadeveo ja teadeteteenistuse alal teotsevate spetsiaalettevõtete tegevuse vaatlus peab käesoleva töö raamidest välja jääma. Need on prahiäri, autoomnibuse-, raudtee-, laevandusettevõtted (redereid), laevamaaklerid, kindlustusettevõtted, dispašööride, lootside tegevus, laeva teadeteteenistus ja registratuur, laagri- ja speditsiooniäri.

[1]) Vt. läh. J. Hellauer, Nachrichten- und Güterverkehr, Bln. — Wien 1930. — E. Lorenz, Der deutsche Export und Import, Hamburg 1929. — F. Deichmann, Bilanzkritische Untersuchungen der grossen deutschen Seeschiffahrts-Aktiengesellschaften, deren Aktien an der Berliner Börse gehandelt werden. Dissertation der Univ. Würzburg 1925. — H. Schmidt, Rationalisierung der Seeschiffahrt. Dissertation der Univ. Hamburg 1929. — G. Tralau, Ueber den Standort der Schiffbauindustrie, Dissert. der Univ. Hamburg, 1927. — Arnold Hall & Frank Heywood, Shipping, London, by Pitman & Sons, Ltd. — Erich W. Zimmermann, Zimmerman on ocean shipping, New-York-London, by Pitman & Sons Ltd. — Alfred Calvert, Shipping Office Organization, Management and Accounts, London by Pitman & Sons; ja teised Pitman'i väljaanded Londonis.

XL.

Börsi tegevus.

Börside areng. Börsi arvamine ja tegevus. Börside definitsioon ja jaotus. Produktide börsid. Effektide börsid. Börsikurss, eriti Berliini börsil. Börside jagunemine organisatsioonilt. Viini börs. Pariisi börs. Amsterdami börs. Londoni börs. New-Yorgi börs. Tallinna börsi tulevik.

Et anda ostjale ja müüjale võimalust suuremat hulka vastukontrahente leida, peeti juba keskajal vastavaid turgusid, millistest pärastpoole, nagu võisime jälgida eespool, arenesid mustrite-messid. Üksikute kaupade asendatavusega, nende standardiseerimisega väljakujunenud tüüpide järgi sai mõõduandvaks olukord, kus polnud enam tarvidust kaupu müügi otstarbel turule natuuras kohale tuua. Kõigepealt sai säärase fungibiilse iseloomu raha ise ja temal põhjenevad üksikud krediidivormid, mis samuti „kauba" ilme omandasid. Börsitaolised kaupmeeste koosolekud peeti esmalt keskaegses Itaalias: Genuas, Veneetsias ja Florentsis, samuti vanemates Hollandi ja Saksa kaubalinnades ning Londonis, Lombardide tänaval. Nimetus börs ise on tekkinud Brügge linna patriitside perekonna van der Beurse nimest. Nende maja ees ning samanimelisel platsil peeti kaupmeeste koosolekuid. Nimetus ise aga kandus edasi vastavatele Antverpeni koosolekutele, ja alates XVI sajandist on ka Prantsusmaal *bourse*, Itaalias *borsa*, Hispaanias *bolsa*, Rootsis *börs* jne. kodune. Ainult Inglismaal tarvitatakse sõna *exchange*, nagu see põlvneb a. 1566—1570 ehitatud *Royal exchange*'i hoonest.

Erilise hoo ja arengu on börsitegevus saavutanud alles moodsa effektidekapitalismi tekkimisega, ühenduses tööstuslike ja kaubanduslike ettevõtete asutamisega turukapitali abil, ühenduses emissiooni- ja platseerimisäriga, ühenduses aktsiate, osatähtede ja obligatsioonide sisseviimisega börsile.

Et börsi tegevus saaks oma loomuliku arengu, seks on tarvilik „b ö r s i a r v a m i s e" väljakujunemine, analoogiliselt avalikule arvamisele ajakirjanduses ja poliitikas. Mõõduandev on börsi arvamine siinse orgaanika kolmes elemendis: 1) arvamine börsilkäijate ja börsiliikmete isiklikust krediidiusaldusest, 2) arvamine börsikaupade kvaliteedist ning 3) arvamine börsihindadest. Loomulikult saab niisugune arvamine tekkida ikkagi alles siis, kui on kohal tarvilikud isikud, kaup ning vastav börsitehnika selle arvamise registreerimiseks.

Hinna kujunemisele börsil on edasi mõõduandev rahvamajandusliku ja maailmamajandusliku konjunktuuri käik, ning börs ongi selle konjunktuuri registreerimiseks kõige täpsam baromeeter, mis prae-

gusel individuaalsel majandussüsteemil üldse kasustada. On konjunktuur hea, produktsiooni ja turustamise väljavaated head, siis on börsi meeleolu *„kindel"*, kaupade, effektide kursid tõusmas. Konjunktuuri langusel esineb börsi meeleolus ja arvamises vastupidine — *„lodev"* — meeleolu, ning kursid langevad. Kui börsil teatud päeval on tehinguid palju, siis on ta „elav", on tehinguid vähe, siis *„vaikne"* (vastavad saksa mõisted: *„fest"*, *„matt"*, *„lebhaft"*, *„still"*). Tõus ja mõõn börsil võib kujuneda ka üksikute eriturgude järgi, nii erilistel olukordadel Londoni börsi „giltedged Market'il" (konsolideeritud riigi võlapaberid ja fondid), „Yankee Market'il" (U. S. A. raudteede effektid), „Kaffir Circus'el" (Lõuna-Aafrika kullakaevandused), „Jungle Market'il" (Austraalia, eriti Lääne-Austraalia kaevandusaktsiad) jne. Säärased eriturud kujunevad börsil kauba omavahelisel jaotusel üksikute maaklerite järgi.

Börside hoogus areng Lääne-Euroopas, eriti Inglismaal, on olnud ühenduses liiklemise arenguga, tehniliste leiutistega, suurte tööstuslike ja kaubanduslike, eriti aga koloniaalettevõtete asutamisega. Vaevalt oleks sääraste maailmakaubandusele nii tähtsate ettevõtete, nagu Suessi ja Panama kanali, Gotthard'i tunneli, tähtsaimate raudtee- ja laevaliinide ning kaabliühenduste rajamisele leitud teisiti algatust kui ainult börsile kokkuvoolava turukapitali abil. Suured teenistusvõimalused, eriti aga kapitale omavate rahvakihtide mängukirg ja spekulatsioonitarvidus loovad õhkkonna ja võimalused, nii et saab teoks ka kõige riskantsemate effektide platseerimine. Niisugusel puhul tuleb eriti arvesse võtta kõlavate nimede vastutusel kokku seatud asutusprospekte ja „kursitegemist". „Kergem on kapitale koguda kui ära mahutada" — see põhijoon saab õige läbipaistvaks börside ajaloo ning eriti nende „mustade päevade" jälgimisel. Tarvitseb vaid mainida John Law' „Banque Générale'i", vennad Pereire'ide „Crédit Mobilier'i", Lõuna-Ameerika asumaade iseseisvuse saavutamise aegasid ning kuulsat Viini krahhi 1873. aastal, millest üks Viini leht kirjutas: „Es gibt keine leitenden, sondern nur mehr leidende Wertpapiere, es gibt kein Effekt mehr, sondern nur Defect." Ka Zola romaan „L'Argent" kirjeldab neid asju lähemalt.

Kui kokkuvõttes anda definitsiooni börsi kui asendatavate ehk fungibiilsete kaupade turu kohta, siis pole ta mitte ainult praegusaja majanduselu peegel, vaid ka selle mõiste, ning ta on selles mõttes kõigele kaubavahetusele omase turukujundamise tendentsi tulemus ja produkt.

Kaupade järgi, mis tulevad börsile, eeldame 1) kaupade ehk produktide börsi ja 2) effektide, ka fondi- ja vekslite börsi; erijuhtudel veel prahtide ehk veo-

börsi (Frachtenbörse, Saksamaal — Duisburgis, Ruhrortis — ülesandega laevade ostu- ja müügi- ning veoärisid reguleerida).

Aja järgi, mil börsi peetakse, järeldame vara-, pea-, lõuna- ja õhtubörsi.

Rahvusvahelises kaubanduses tähtsaimad produktide börsid on Kontinentaal-Euroopas: Berliinis, Hamburgis, Viinis, Prahas, Czernowitzis, Grazis, Linzis, Zürichis, Pariisis, Amsterdamis, Rotterdamis; kõigi ees sammuvad oma käibelt aga tähtsaimad maailmabörsid: New-Yorgi, Chicago, Londoni ja Liverpooli kaubabörsid. Tähtsaimad eribörsid on Londoni ja New-Yorgi suhkrubörsid, Bremeni, Londoni ja New-Yorgi petrooleumibörsid, Londoni kivisöebörs, New-Yorgi ja Liverpooli puuvillabörsid, Brüsseli, Glasgow', Londoni ja New-Yorgi rauabörsid ning Nürnbergi humalatebörs. Kõige paremini on eribörside süsteem välja kujunenud Londonis ja New-Yorgis, kus on alalised spetsiaalbörsid puuvillale, petrooleumile, kivisöele, rauale, metallidele, nahale ja teistele produktidele.

Kuna produktide puhul, vastandiks väärtpaberitele, iga kauba hulk pole sarnane, siis peab hinnategemise juures kauba päritolu ja kvaliteet olema üles antud. Kergenduseks ses suhtes on vastavad börsivalitsuste normid, mis määratakse hangitavatele kaupadele harilikult peale lõikust. Nii tähendab toorkohvi termiinäridel Hamburgis ja Havre'is norm „*Santos good average*" tavaliselt, et kaup peab omama $^{2}/_{6}$ „*superior*", $^{3}/_{6}$ „*good*" ja $^{1}/_{6}$ „*regular*" santose kohvi kvaliteeti. Mida mõista klauslite all: *superior, good* ja *regular,* see määratakse iga aasta peale kohvilõikust kindlaks. Kauba hind produktide börsi äritehinguil on mõistetav 1) magasinist või laagrimajast *(ex Warehouse),* 2) fob- *(free on board)* klauslil; müüja toimetab siin kauba vabalt kuni laevani, ostjal tulevad kanda prahi- ja kindlustuskulud; 3) cf- *(Cost and Freight)* ning cif- *(Cost, Insurance and Freight)* klauslil; kauba müüja kannab transpordikulud kuni ostja kodusadamani, viimasel puhul veel merekindlustuskulud.

Kaup võib teiste lepingu tingimuste põhjal olla: 1) „*prompt*", kohapealseks üleandmiseks valmis, ta võib: 2) viibida raudtee-transpordil või „*ujuda*" merel; äri võib tehtud olla: 3) laadimisnõudmisega ettenähtud tähtajaks või kaup peab üle antama: 4) lepingus ettenähtud tähtpäevaks. Viimasel juhul on meil tegemist otsese termiiniäriga.

Effektide börsidel, mis esinevad igas tähtsamas õhtumaa kultuurilma majanduskeskuses, tulevad müügile ja ostmisele kuld ja hõbe, raha, krediidipaberid (pangatähed, vekslid, tšekid) ning kapitalipaberid. Viimased jagunevad omakorda intressi järgi, mida nad kannavad, 1) laenupaberiteks (kindel intressimäär), 2) dividendipaberiteks (perioodiline intressimäär — aktsiad, osatähed ja kuksid) ning 3) intressita paberiteks (loosid).

Laenupabereist on esikohal riigi laenupaberid, kas fundeeritud või ajutised; peale nende kommunaalsed võlapaberid ja pantkirjad, samuti maa- ja majaomanikkude asutiste pantkirjad ja obligatsioonid, hüpoteegipankade-aktsiaseltside pantlehed, raudteede ja redereide prioriteedid, tööstuslikud obligatsioonid jne.

Dividendipaberite hulka kuuluvad pankade, kindlustusseltside, laevaliinide, transpordi, tööstuslike ja kaubanduslike ettevõtete aktsiad, ka mäetööstuslike ettevõtete kuksid ja puurimisosad.

Mõnikord harva on börsile toodud ka võidulaenupabereid ja loose.

Effektidebörsi juhatus teostab harilikult kõigi väärtpaberite võimalikult laiaulatuselist kontrolli, enne kui nad lubatakse börsile kauplemisele. Emissiooniinstituudid, kes soovivad mingit paberit börsil platseerida, peavad esitama börsivalitsusele küsimusse tuleva paberi kohta üksikasjaliku prospekti. Kui prospektis on antud vale andmeid, siis vastutavad selle esitajad juriidiliselt. Saksa börsidel on mõõduandev ka nn. „Sperrzeit", mille järgi on börsil platseeritud uue paberi edasiandmine nende esialgsetel omandajatel ühe aasta jooksul keelatud. See motiiv on mõeldud „kursitegemise" ärahoidmiseks „noore" paberi ümber.

B ö r s i h i n n a all tuleb mõista kurssi, mis vastab tegelikule äriseisule nõudmiste ja pakkumiste suhtelisel vaheldusel, s. t. hinda, millega teostati suurem osa ärisid antud päeval. Säärane ü h t l u s k u r s s on täies ulatuses mõõduandev ainult Berliini ja Viini börsil, puudub aga Londonis ja New-Yorgis, suurel määral ka Pariisis. Kuid ka Berliinis saab börsilt väärtpaberi ostja reflekteerida ühtluskursile, mis on enamasti ka ametlik kurss, ainult siis, kui vastav müük või ost on kursimaakleri poolt läbi viidud. Börsiäridel on mõõduandvad kassakursid ja termiinkursid. Kassaäride puhul tuleb vastav ost või müük likvideerimisele juba teisel või kolmandal päeval peale tehingut, kuna termiinäri tuleb likvideerida kuu keskpaigaks (medioks) või lõpuks (ultimoks). Oma iseloomult on effektide börsi ärid seega lühiajalisemad kui produktide börsi omad, kus üksikud tehingud on 6—7-kuulise, koguni aastase vältusega.

Kui B e r l i i n i b ö r s i (asutatud XVIII sajandi esimestel aastakümnetel ja töötab praegu ühtlase organisatsiooni alusel vastavalt börsiseadusele 8. maist 1908. a.) kursisedelilt loeme peale kursi veel *b.* ehk *bez.* (bezahlt), siis tähendab see järelmärkus, et pakkumine ja nõudmine antud paberi suhtes on nivelleerunud ning kõik börsile antud müügid ja ostud on teostatud. On kursi järel märkus *b. G.* ehk *bez. G.*, siis tähendab see, et tehinguid selle kursiga oli, nõudmisi aga ei rahuldatud. Edasi tähendab *b. B.* ehk *bez. B.* vastupidist, ning *etw. bez. G.* (etwas bezahlt — Geld) tähendab, et limiteeritud ostuülesannetest viidi läbi ainult väike osa; *etw. bez. B.* tähendab sellele vastupidist. On kursi järel märkus *G.*, siis tähendab see nõudmist selle kursiga ning vastavate pakkumiste puudumist; märkus *B.* tähendab sellele vastupidist.

Märkus *B* (Brief) asemel tarvitatakse Lõuna-Saksamaal tähte *P* (Papier) ning Viinis tähte *W* (Ware).

Kõik kursid, mis eriti Berliinis kursilehte tulevad, on ametlikkude maaklerite poolt börsi koosolekute lõpul üles antud. Maaklereid on arvult 98 ning nad jagunevad omavahel 49-sse gruppi; gruppide järgi on ära jaotatud kogu börsimaterjal. Peale nende võtab koosolekutest osa ja omab vastavaid kaarte pankade esindajaid, erapankureid, kutsespekulante, spekulatsioonimaaklereid — kogusummas on iga päev börsile ilmuvate isikute arv tuhande ümber.

Börsiäri peensustena esinevad effektide prolongeerimise äri, preemiate (ees ja taga) ärid, stellaažärid ning „veelärid" (Nochgeschäfte), milliste juures börsispekulant vastava hausse'i ehk baisse'i spekulatsiooniga saab äri tulemusi kergendada, või siis ebasoodsa kursi puhul vastukontrahendile kokkulepitud preemia maksmisel ärist loobub. Arbitraaži juures peatusime juba panganduse osas.

Likvideerimisele tulevad börsitehingud, eriti aga termiinärid, nii Berliinis kui ka teistes suuremates börsipaikades eriliste likvidatsioonibüroode ja seltside kaudu, milliste liikmeks on kõik kohalikud suuremad pangad ja pangafirmad.

Organisatsiooni järgi jagunevad börsid nelja tüüpi:

1) Börs kui vaba, igaühele kättesaadav koosolek, olgugi tarbekorral vähese tasu eest; harilikult antakse sel juhul börsiruum mingi avaliku korporatsiooni poolt kasustada. Kui seesugusel börsikoosolekul on oma varandusi, siis omab ta mõnikord ka juriidilisi õigusi (Royal Exchange Londonis). Vabad börsikoosolekud on mõõduandvad Hollandis, Belgias ja Prantsusmaal (kuigi viimases on ametlikule „agents de change'i" instituudile antud tähtsad eesõigused).

2) Börs kui kinnine koosolek avalikkude seadusenormide alusel. Börsi juhatus on vastutav riigiinstitutsioonide ees. Börsilkäijad ei ole aga seevastu organiseerunud omavaheliseks korporatsiooniks ning börs kannab ainult koosoleku ilmet; mõnikord nimetatakse ka börsi juhatus riigiinstitutsioonide poolt. Et juhatus saaks oma ülesandeid täita, siis piiratakse börsikoosolekust osavõtmist individuaalsuse põhimõttel. Nii on organiseeritud börsid Saksamaal (välja arvatud hansa tüüp — Hamburgis ja Lüübekis, mis ligineb rohkem esimesele laadile).

3) Börs kui korporatsioon avalikkude seadusenormide alusel. Kuna siin on börsilkäijad organiseerunud omavaheliseks kinniseks seltsiks, siis on seltsi juhatus ühtlasi ka börsi juhatuseks ning vastutab börsiseaduste põhjal avalikus korras. Peale börsiliikmete võivad teised kõrvalised isikud ainult erijuhtudel piiratud õigustega börsist osa võtta, või seda külastada. See tüüp on harilik Austrias ja Ungaris.

4) Börs kui vaba korporatsioon või kui sellise eriinstitutsioon. Ilma riigi vahelesegamiseta, kaupmeeste vaba korporatsiooni või aktsiaseltsi vormis esineb börs Ameerika Ühendriikides ning Inglismaal. Erilist börsiseadust ei olegi, tuleb arvesse ainult koosolekute ja seltside üldõigus. Börsiseltside oma kodu- ja distsiplinaarkord on tol korral õige karm, ja börsiseltsi liikmeks saamine on seotud suurte formaalsete raskuste ning kõrgete liikmemaksudega. See on Inglise ja Ameerika börsitüüp.

Viini börs dateerib oma asutamisaega 1771. a. 1875. aastal saab ta ümberkorraldusel autonoomia ning juhatus on seal nüüd 42-est „börsinõunikust" koosneva „börsikambri" käes; see korraldab ametliku kursi noteerimist ja avaldamist, otsustab börsiliikmete vastuvõtmist ja nimetab ametlikud maaklerid — „sensalid", kes ka Viini börsi kursisedeli hinnad kindlaks määravad. Peale vannutatud sensalide, kes samuti kui Berliinis börsi saali asetatud „kastides" teotsevad, on kohal nn. kulissides veel suur hulk vabasid maaklereid ametis. Börsitunnid on argipäeviti kella 11—1; enne kella 11 on aga „eelbörs" ning peale kella 1 „järelbörs", milliste kursid aga ei tule ametlikku kursisedelisse. Tehingud on kas otsekohesed või *per arrangement*; viimasel puhul tulevad nad likvideerimisele Viini „Giro- und Kassenverein'i" poolt sisse seatud „Arrangementsbureau's". Täiteaja järgi jagunevad tehingud *per Kassa, per Arrangement* ja *auf einige Tage Lieferung*. Termiinärisid, tehinguid *auf feste Termine* praegu ei esine.

Pariisi börs on asutatud juba 1572. aastal, kuid alles 1724. aastal saab ta ametliku ilme. Börsiaeg on praegu argipäeviti kella 12—1/2 3 ning laupäeviti kella 12—2. Sisseminek börsile on lubatud kõigile meesisikutele. Börs jaguneb „marché officiel'i" (parquet) ja „marché libre'i" (coulisse). Kauplemise vahemeesteks on parketis 70 rahaministri poolt nimetatud ning vannutatud *agents de change*'i; kulissides, kus müügile tulevad effektid, milliste kursse ametlikult ei noteerita, teotsevad vabad agendid. *Agents de change* ei tohi üheski kaubanduslikus ettevõttes kas otsekoheselt või kaudselt tegevad olla, samuti ei tohi nad börsil tehinguid omal arvel ette võtta. Siiski on säärase ametliku maakleri amet Pariisis ostetav. Nad on omavahel ühinenud — „Compagnie des Agents de Change de Paris", ning selle esindusel on mõõduandev sõna ütelda uute paberite platseerimisel ja ametlikul noteerimisel Pariisi börsi parketi osas. Peale ametliku kursisedeli, mille väljastab „Chambre syndicate des agents de change", ilmuvad veel mitmed erakursisedelid parketi ja kulisside hindade kohta; neid toovad ka mõned ajalehed vastava tasu eest kursi kujunemisest huvitatud isikutelt. Peale kassaäride on Pariisi börsil tehinguid ka termiinärides, kuid piiratud ulatuses.

Amsterdami börsile on sisseminek vaba ainult sealsete pankurite, pangadirektorite, effektikaupmeeste, maaklerite ning nende teenijate ühingu liikmetel („Vereenigung voor den Effectenhandel te Amsterdam"). Ühingu liikmeks saab ainult sünnipärane või naturaliseeritud hollandlane. Liikmemaks on 6000 fl. sularahas või väärtpaberite kindlustusel börsil tehtavatele äridele. Sama asutis otsustab ka effektide vastuvõtmise börsil kauplemisele, *eo ipso* on aga börsivõimelised Hollandi riigi laenupaberid. Börsitunnid on kella 1 1/2—2 3/4, laupäeval 10 1/2—11 1/2. Tehingud on kassa- ja termiinärid ning vastava tagatisega krediiditehingud. Kassaärid tulevad likvideerida nelja päeva jooksul ning hankeärid vähemalt 21 päeva jooksul peale tehingut. Termiinäride täiteajad on *primo* või *medio* tähtajalisest kuust.

Londoni börs — „Stock Exchange" — väärtpaberitega kauplemiseks, on arenenud 1566. aastal asutatud „Royal Exchange'ist" (viimane on praegu ainult vekslite ja deviisidega kauplemiseks).

Stock Exchange on eraselts; a./s-i kujul ellu kutsutud, omab ta suurt tegevusvabadust, ei allu ka riigivalitsusele. Stock Exchange'i liikmeks saamine on väga raske. Välismaalane näit. peab olema 7 aastat Suur-Britannias elanud ning 2 aastat naturaliseeritud. Iga kandidaat peab olema vähemalt 4 aastat clerk'ina pangas teotsenud, peab esitama 3 käemeest, kes on nõus 500 £ kandidaadi eest välja panema, kui see lähema 4 aasta jooksul maksujõuetuks jääb. Kandidaadi nimi tuleb enne valimisi börsi mustale tahvlile, ning igal juhul on liikmeksolek piiratud järjekordselt ainult ühe aastaga.

Londoni börsil on praegu umbes 3000 liiget, peale selle clerkid, mitmesuguste õigustega. Teenijaid võib omada börsifirma kõige rohkem 11. Börsiliikmed jagunevad omavahel brokeriteks ja dealeriteks (teise nimetusega jobberid). Kuid broker ei saa samal ajal olla ka jobber. Kuna Londoni börsi liige ei tohi olla peale börsiäri teises tegevuses, siis ei pääse sinna, vastupidiselt Kontinentaal-Euroopa kombele, teised kaupmehed ja töösturid, eriti aga pankurid ja pangadirektorid. Nende ülesandel teotsevad komisjonäridena ja maakleritena brokerid, ostes ja müües võõral arvel börsikaupa. Jobber või dealer on seevastu iseseisev börsikaupmees, ta müüb ja ostab effekte omal arvel. Spetsialiseerunud nende gruppide järgi, nimetavad nad börsi koosolekul vastava brokeri järelepärimisele kaks hinda, ühe, millega nad on paberit nõus ostma, ning teise, millega nad seda ise müüvad. Kuna üksikud jobberid omavahel võistlevad, siis on marž ostu- ja müügihinna vahel (*jobbers turn*) väike. Brokeri

riisiko seevastu on väljaspool börsi seisva kliendi krediidiriisiko; tema tegevus on üldine kõigi börsipaberite alal, spetsialiseeritud üksikute turgude ja kaubagruppide järgi on ainult jobber.

Ametlikku ühtluskurssi Londoni Stock Exchange'il ei ole, üksikud ostu- ja müügikursid, nagu neid Londoni börsiteated edasi annavad, ning nende põhjal koostatud Kontinentaal-Euroopa „keskmised kursid" võivad olla ka juhuslikud, seda enam et Londoni ametliku kursisedeli („The Stock Exchange Daily Official List") ostu- ja müügipinged on vahel 5 ja rohkem protsenti.

Kassaärisid tehakse Londonis ainult konsolideeritud riigi-, sõja- ning Briti linnade laenudega, suurem jagu tehinguid on lühiajalised termiinärid, likvidatsiooniga jooksva kuu mediol või ultimol. Börsiäri likvidatsiooni käik ise kestab Londonis 5 päeva.

Samuti kui Londoni börs on ka New-Yorgi börs eraorganisatsioon ning ei allu riiklikule kontrollile. Börsi juhitakse „Coverning Commitee" poolt, milline koosneb presidendist, kassahoidjast ja 40-st liikmest. New-Yorgi börsiturg jaguneb mitmesse üksikbörsi, millistest on tähtsaim fondibörs — „Stock Exchange" — Wallstreetil. Fondibörsi liikmete hulk on kindlaks määratud 1100-le ning seepärast on ka börsi liikmekaardi hind äärmiselt kõrge. Detsembris 1929. a. maksti sellest näit. 425 000 dollarit; sellele lisaneb veel 4 000 doll. sisseastumismaksu, 800—1 000 doll. aastamaksu ning veel mõned väikesemad erimaksud. Neist 1100-st liikmest käib ainult väike osa isiklikult börsil, sinna saadetakse enamasti teenijad ja ametnikud, nii et börsil käivate isikute arv ulatub tegelikult 14 000. „Stock Exchange'i" liikmekaart omandatakse pangafirmade ja spekulantide poolt ainult börsiäride kurtaaži otstarbeks.

Börsitunnid on siin kella 10—3. Tehtavad ärid: 1) kassaärid, täitmisega lepingu sõlmimise päeval, 2) *„regular way"*-ärid, täitmisega järgmisel äripäeval, 3) *„at three days"*-ärid, täitmisega kolmanda päeval peale lepingu sõlmimist ning 4) *„buyers or sellers option"*-ärid, täitmisega ostja või müüja valiku järgi, kõige varemini 4, hiljemini 60 päeva jooksul Termiinärisid Kontinentaal-Euroopa mõttes Ühendriikide börsidel ei ole. New-Yorgi fondibörsil on oma clearing-asutis, millesse kuulub iga börsiliige ning mille kaudu ka börsiärid likvideerimisele tulevad. Börsi tegevust jälgivad „Quotation Company" börsi-ticker'id (kaugelekirjutajad), ning maaklerite poolt dikteeritud kursid lendavad telegraafi teel lühikese aja jooksul üle metropoli ja kogu Ühendriikide kontinendi vastavatele abonentidele kätte. Kursid märgitakse tarbekorral maaklerite ja pankurite lokaalides tahvlile, ning nii saab Ühendriikides ka kaugema maa pealt börsi tegevust pidevalt jälgida ning sinna telefoniliselt ja telegraafiliselt uusi ostu- ja müügiordreid anda.

Peafondibörsi kõrval teotsevad New-Yorgis veel mitmed tänavabörsid, peamiselt kaevandusaktsiatele. Vanim tänavabörs („Curb exchange") on endale 1921. aastal ka hoone ehitanud, ja nüüd on ka sealse liikmekaardi hind äärmiselt kõrge; uuem, 1922. aastal tekkinud tänavabörs („Curb Stock and Bond Market") on igatahes veel igaühele vaba; neegritebörs Harlemi linnajaos on määratud vaid neegrite ettevõtete effektidele ja liikmeiks võivad olla seal ainult neegrid [1]).

*

Tallinna Börsiseltsi ja -komitee (asut. 1872) tegevus piirdub ainult Tallinna kaubanduse ja tööstuse hooldamisega. Börsitegevust lääne-euroopalises mõttes ja ulatuses meil ei ole, kuigi see oleks effektidekapitalismi ja asutamistegevuse arendamiseks

---

[1]) Walter Bagehot, Lombardstreet, a description of the money market, saksakeelne tõlge Plenge'lt, Essen 1920. — H. Withers, The meaning of money, London 1909, sama autori War and Lombardstreet, London 1928. — G. Obst, Geld-, Bank- und Börsenwesen, Stuttgart 1930. — O. M. Wittstock, Die Londoner Fondbörse, Berlin 1907. — M. Fürst, Die Börse, Leipzig 1923. — Saling's Börsen-Papiere, I, II, Bln.-Leipzig 1922. — K. v. Reibnitz, Die New-Yorker Fondbörse, Jena 1912. — J. Hellauer, System der Welthandelslehre, l. c. — W. Prion, Ist die Börse reformbedürftig, Berlin 1932. — Th. Enders, Tallinna börs ja jooni meie majandusajaloost, art. Majandust, eriti eramajandust. kirjad, Tartu 1929.

hädavajalik. Veel enam, praegused Tallinna juhtivate panga- ja majandustegelaste iganädalased koosolekud ajalehtede ja ajakirjade lugemiseks, nagu neid peetakse „börsikursside koteerimiseks", ei ole veel arenenud isegi lähemate platside, Helsingi ja Riia tasemeni. Tarvilikku börsikaupa, aktsiaid ja obligatsioone meil leiduks, leiduks müüjaid ning leiduks vastaval vabal kauplemisel, kursitegemisel ja kujunemisel ka ostjaid. Sel ajal kui tänavabörs, eriti viimase aja vääringukontrolli puhul, kõrgete vahekasude juures õisi ajab, näib meil olevat aukartus börsi kui vaba ning seadusliku institutsiooni vastu suur. Samuti puuduvad meil mõõduandvad avalikult respekteeritavad vaba börsi tegelased, puuduvad tarvilikud uusused ja tehnika.

Mõõduandev sõna, eriti praeguse vääringukontrolli aegu, on ütelda Eesti Pangal, milline aga mitte alati ei näi teotsevat meie effektidekapitalismi arengu huvides. Ning ometi: mida suurem on börs, seda parem rahvamajandusele — nii on tähendanud tähtsaim saksa tööstuse juht Georg von Siemens [1]). Tallinna Börsikomiteel ja Kaubandus-tööstuskojal tuleks asjast lähemalt kinni haarata ning tarviliku arvu ametlikkude maaklerite nimetamisega ja igapäevaste börsikoosolekute korraldamisega luua meil tarvilik turg. Tarvidus on seda suurem, et eriti praeguse momendi musta börsi kursid ei näi kujunevat Tallinna deviisikursile kuigi soodsaks. Mõõduandev sõna deviisikursi kohta on ütelda siiski vabal avalikul börsil, kus emissioonipangal on tarvilikkudel ostudel ja müükidel ainult interventsiooniõigus. Kodumaa tööstus- ja kaubanduslike ettevõtete effektide noteerimisel avalikul börsil on aga see järelmäng, et nende paberite vastu siis ka meie krediitpangad huvi hakkavad tundma, ning võiks kujuneda asutamise-, ülevõtmise-, emiteerimise- ja platseerimiseäri vastavalt Kesk-Euroopa segamajanduslikule pangaärile, ning effektid leiaksid tee krediitpankade filiaalide kaudu ka provintsi kaugematesse kolgastesse. Saaks teoks panganduse, tööstuse ja kaubanduse koostöö ka ses sihis. Börsi arvamine on aluseks avalikule arvamisele, kuid olgu ka avalik arvamine aluseks börsi arvamisele. Ja ma tohin lõpetada mottoga: „All wealth begins and all wealth ends with the making of things... Kuid veel enam: ka kaupmees on produtsent, sest ta produtseerib kaubavahetust kui niisugust. Suurim kaupmees on aga börs, ning kui soovime töötada kindlasti, siis peame uurima oma börsi süsteemi..."

---

[1]) G. Obst, Geld-, Bank- und Börsenwesen, l. c. lk. 396.

Asiregister.

Agent 240, 268
Ajalooline materialism 11, 14
Ajapalk 89
Akordpalk 89, 241
Akkreditiiväri 159
Aktseptkrediit 148
Aktsia finantsiaalne rentaablus 58
Aktsiaselts 26, 71
Amsterdami börs 290
Arbitraaž 160
Artell 25
Asukoht kaubanduses 33
Asukoht tööstuses 34, 43
Asutamine 42, 154
Avaalkrediit 153

Banking principle 114, 204
Berliini börs 288
Bilansi kurss 57, 121, 129
Broker 184, 277
Börsi arvamine 285
Börs 285
Börsikurss 57, 288

Clearing 142
Currency principle 114, 204

Depooäri 159
Deposiidid 140
Deviisidepoliitika 212
Differentsiaalpalk 90
Diskontokrediit 146
Diskontopoliitika 168, 211

Eesti Pank 213
Eesti väliskaubandus 254
Eesõigustatud aktsia 27
Effektide substitutsioon 186
Effektidekrediit 151
Ehituskrediit 156
Eksistentsminimum 86
Ekvivalentsprintsiip 5
Emissioonipank 203
Eradiskont 52
Eramajandusteadus 18
Eramajandusteaduse ajalugu 15
Erapankur 182
Ettekujutus 5, 81
Ettevõte 20, 68
Ettevõtja 19, 70

Financial Company 184
Finantseerimine 48, 154
Firma 35
Firmaväärtus 35, 125
Fordism 80
Fusioon 45

Grafoloogia 82

Hindamine 120, 191
Hinnapoliitika 249
Hinnateooria 7, 10, 120
Holding Company 187
Hüpoteegipank 189, 193, 195
Hüpoteek 189

Impulsside teooria 216
Indeksnumbrid 86
Inkasso 157
Investment Company 185
Investment Trust 186

Jobber 290
Juhatamine 36, 70

Kaetud ühing 25
Kalkulatsioon 120, 242, 243
Kapital 2, 55, 59
Kapitali vesistamine 58
Kapitaliturg 52, 116, 163
Kartell 29
Kasu 4

Kasuprintsiip 5
Kaupmees 256
Kaubabilanss 252
Kaubanduskojad 264
Kaubanduse arenemistingimused 256
Kaubanduslik läbikäimine 274
Kindlad kulud 9, 66, 96
Komisjonär 246, 267
Konjunktuuriteooria 6, 13, 113, 117
Konsuumfinantseerimine 51
Konstruktsioonibüroo 231
Kontokorrentkrediit 152
Kontsern 31
Kontroll 94, 219, 242
Kooperatiiv 25, 197
Kooperatiivpangad 197
Krediidi kestus 104
Krediit 48, 59
Krediitkiri 158
Krediitpankade kapital 139
Krediitpankade ekspansioon 177
Krediitpankade kontsentratsioon 177
Krediitpankade organisatsioon 179
Kullakate 207
Kullapoliitika 204, 209, 210, 252
Kulud 66, 96
Kutsevalik 81
Kvantiteediteooria 114, 204
Käive 101, 105, 240
Käitis 21, 69
Käitisnõukogud ja -vanem 15, 38, 40, 74

Laager 238
Laagri kestus 103
Laevaühing 25
Laevahüpoteegipank 196
Leping kaubaäris 279
Likvideerimine 45
Likviidsus 109, 146, 167, 171
Lisaväärtus 12, 13, 73, 198
Lombardkrediit 150, 169
Londoni börs 290
Lõbuõpetus 1

Maakler 184, 269
Maakäitis 229
Mahakirjutused 100, 122, 129
Majandamine 3
Majanduse objekt 3
Majandusplaan 43, 74
Maksubilanss 252
Massifabrikatsioon 221
Meister 234
Monopol 8
Mustrimessid 276
Muutuvad kulud 66, 97
Mäeühing 25
Müük 239

New-Yorgi börs 291
Noored (uued) aktsiad 58, 288
Normimine 84, 231
Nõudmine ja pakkumine 7
Nõudmisõigus 58

Obligatsioonid 61, 143
Oksjonaator 270
Oksjonid 227
Omakulud 97, 244
Orgaanika 70, 229
Osamaksude äri 51
Osastamine töölistele puhtkasust 73, 93
Osaühisus 26

Palk 74, 85, 241
Pangaobligatsioonid 143, 192
Pangatähtede emissioon 144, 204
Pankade ajalugu 133
Pankade jaotus 137
Pakkumine ja nõudmine 7
Pariisi börs 290
Passivuse katsetamine 81
Pikalaenupangad 193
Piirtulude nivelleerimise printsiip 10
Preemia 72, 90

Psüühiline kaalutlus 3
Psühhofüsiognoomika 82
Psühhotehnika 81
Psühhofunktsionaalne väärtuse- ja hinnateooria 10, 40—42, 67, 70, 81, 120, 209, 216, 228, 229, 250, 254, 257

Raamatupidamine 125
Raamatuvõlgade diskonteerimine 153
Rahaturg 52, 116, 161
Rahvuslik rent 210, 230, 252
Rediskont 167, 211
Reklaam 240
Rembours-krediit 149
Rentaablus 55, 118, 174
Reportäri 151
Reservid 56, 112
Riigikapitalism 39
Riisiko 20, 107

Saneerimine 53
Segamajanduslik ettevõte 37
Seeriate-fabrikatsioon 221
Seifid 160
Service 216
Sissekirjutused 278
Sisseost 237
Sissetulek 118
Sordid 157
Sotsialiseerimine 37, 69, 229
Statistika 131
Substitutiivsed hüved 8
Sündikaat 30

Tallinna börs 291
Takseerimine 191
Tarbed 5
Taylorism 4, 76, 83, 225, 232
Tehas 233
Tehing 4
Tehnika 2
Tollid 259
Transport 262, 284
Trust 30
Tsentralisatsioon ettevõttes 66, 69, 98, 228
Tsirkulatsioon pangatähtedes 53, 210
Turg 276
Turumajandus 10, 20
Töö 41, 69
Tööbüroo 232
Tööjaotus 75, 80, 227
Tööleping 88
Tööstus 84, 166, 193, 214, 229
Tööstusettevõtte organisatsioon 214
Tütarselts 29
Tüüpimine 84

Usaldusühing 25
Usaldusühing aktsiatel 28
Uusasutamine 42

Vahekohtud 261
Vahetusprotsess 6, 14, 39
Valitsemine 36
Varad 63
Varustuse väljapakkumised 279
Vekslikurss 168, 203, 212
Viini börs 290
Vinkulatsiooniäri 150
Voolav vesi 215, 229
Väliskaubanduse ajalugu 251
Väärtuseteooria 7, 10, 120
Võistlus 8

Ökonoomiline printsiip 1

Õigus, eriti: 36, 40, 46, 112, 121, 130, 260, 282

Ühispangad 197
Ühistegeline liikumine 197
Üksikettevõte 24
Üksikfabrikatsioon 220
Ülekapitaliseerimine 13
Ülevõtteasutamine 44
Ümbermuuteasutamine 44, 153

Literatuuri valik.

Trükivead:

1) lk. 16, 23 rida ülevalt: „Handwörterbuch der Betriebswirtschaftslehre"; peab olema: „Handwörterbuch der Betriebswirtschaft"
2) lk. 110, 25 rida ülevalt: ringlemisaeg, ka osade kaupa, harilikult üle 3 kuu; p. o.: harilikult kõrgemalt 3 kuud
3) lk. 172, 14 rida ülevalt: iga kuu tagant vahebilansi järgmisel skeemil; p. o.: iga kuu tagant vahebilansi (uuematel andmetel küll veidi muudetud) järgmisel skeemil
4) lk. 172, 16 rida ülevalt: Aktiva: 1. Sissemakstud aktsiakapital; p. o.: Sissemaksmata aktsiakapital
5) lk. 191, 4 rida alt: õige kaua, 1—2 kuuni; p. o.: õige kaua, 1—12 kuuni
6) lk. 205, 13 rida alt: on olnud aastasadade; p. o.: on olnud aastasajandi
7) lk. 231, 4 rida alt: Verein deutscher Ingeneure; p. o.: Verein deutscher Ingenieure
8) lk. 256, 6 rida alt: eriti H. Biedemann; p. o.: eriti H. Biedermann
9) lk. 299, 2 rida ülevalt: Cruynter & Co; p. o.: Gruyter & Co.
10) lk. 302, 23 rida ülevalt: H. Nicklisch, 2 Aufl.; p. o.: H. Nicklisch, 1 Aufl.
11) lk. 302, 11 rida alt: nach dem österreichischem; p. o.: nach deutschem und österreichischem

Humblot, München und Leipzig 1923. — K. Helfferich, Das Geld, Hirschfeld, Leipzig 1903. — E. Hantos, Die Zukunft des Geldes, Enke, Stuttgart 1921. — R. Liefmann, Schutzzoll und Kartelle, Fischer, Jena 1903. — J. Gruntzel, Grundriss der Wirtschaftspolitik, I—V, Hölder, Wien und Leipzig 1921. — W. Röpke, Die internationale Handelspolitik nach dem Kriege, Fischer, Jena 1923. — E. Wagemann, Struktur und Rhythmus der Weltwirtschaft, Hobbing, Bln. 1931. — H. Schmidt, Philosophisches Wörterbuch, Kröner, Stuttgart 1921.

Eramajandusteaduse üldine osa.

A. Isaac, Die Entwicklung der wissenschaftlichen Betriebswirtschaftslehre in Deutschland seit 1898, Spaeth & Linde, Bln. 1923. — G. Rost, Betriebswirtschaftslehre, Poeschel, Stuttgart 1926. — Fr. Leitner, Wirtschaftslehre der Unternehmung, W. de Gruyter & Co, Bln. und Leipzig 1926. — H. Nicklisch, Wirtschaftliche Betriebslehre, Poeschel, Stuttgart 1922. — W. Rieger, Einführung in die Privatwirtschaftslehre, Krische & Co, Nürnberg 1928. — F. Werner, Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg 1925. — K. Mellerowicz, Allgemeine Betriebswirtschaftslehre der Unternehmung, W. de Gruyter & Co, Bln. und Leipzig 1929. — F. Findeisen, Organik, Lindner, Leipzig 1931. — Ch. W. Gerstenberg, Principles of Business, New-York. — Percival White, Scientific Marketing, Management its Principles and Methods, New-York. — L. R. Dicksee, Business Organisation, Longmans, Green & Co, London, ka sama autori Office Organisation, Pitman & Sons, London. — Cunliffe L. Bolling, Commercial Management, Pitman & Sons, London. — M. J. Bonn, Geld und Geist, vom Wesen und Werden der Amerikanischen Welt, Fischer, Bln. 1927. — Emile Coué ja tema õpilaste, eriti Genfi psühholoogilise ja psühhoteraapilise seltsi väljaanded (Ch. Baudouin — „La psychologie de la suggestion et de l'autosuggestion" ja „Die Macht in Uns", A. Adler, „Menschenkenntnis"). Irmgard Feig, Unternehmertum und Sozialismus, Fischer, Jena 1922. — H. Nicklisch. Der Weg Aufwärts! Organisation, Poeschel, Stuttgart 1922. — R. Erdmann, Grundlagen einer Organisationslehre, Gloeckner, Leipzig 1921. — R. Hiemann, Die Organisation des Inland- und des Weltgeschäfts, Poeschel, Stuttgart 1922. — F. Nordsieck, Die schaubildliche Erfassung und Untersuchung der Betriebsorganisation, Poeschel, Stuttgart 1931. — Fr. Leitner, Finanzierung der Unternehmungen, W. de Gruyter & Co, Bln. und Leipzig 1927. — E. Schmalenbach, Finanzierungen, Gloeckner, Leipzig 1922. — C. Sandig, Finanzierung mit Fremdkapital, Poeschel, Stuttgart 1930. — Fr. Dreher, Die Gesellschaft mit beschränkter Haftung, Poeschel, Stuttgart 1931. — K. Thesinger, Effekten als Kapitalbeschaffungsmittel der Unternehmung, Poeschel, Stuttgart 1928. — A. Lisowsky, Qualität und Betrieb, Poeschel, Stuttgart 1928. — K. Schmaltz, Betriebsanalyse, Poeschel, Stuttgart 1930. — E. Pape, Grundriss der doppelten Buchführung, Gloeckner, Leipzig 1921. — J. Fr. Schär, Buchhaltung und Bilanz — erweitert von W. Prion, Springer, Bln. 1931. — Fr. Leitner, Grundriss der Buchhaltung und Bilanzkunde, I, II, W. de Gruyter & Co, Bln. und Leipzig 1920. — W. Prelinger, Grundriss der maschinellen Buchhaltung, Poeschel, Stuttgart 1930. — P. Gerstner, Revisions-Technik, Haude & Spener, Bln. und Leipzig 1922. — W. Voss, Handbuch für das Revisions- und Treuhandwesen, Poeschel, Stuttgart 1930. — A. Calmes, Die Statistik im Fabrik- und Warenhandelsbetrieb, Gloeckner, Leipzig 1921. — E. Kahn und F. Naphtali, Wie liest man den Handelsteil einer Tageszeitung, Frankfurt a. M. 1921. — R. v. Ihering, Võitlus õiguse eest (Ed. Laamani

tõlge), Tallinna 1914. — R. Stammler, Wirtschaft und Recht, W. de Gruynter & Co, Bln. und Leipzig 1921.

Pangandus ja börs.

Walter Bagehot, Lombardstreet, a description of the money market (saksakeelsed tõlked: Beta'lt, Leipzig 1874 ja Plenge'lt, Essen, Verl. Baedeker 1920). — W. Leaf, Banking, by Butterworth, London 1927. — H. Withers, The meaning of money, London 1909. — Lavington, The English Capital Market, London 1929. — W. F. Spalding, The London Money Market, by Pitman & Sons, London. — Moulton, The Financial Organization of Society, New-York. — Georg Obst, Geld-, Bank- und Börsenwesen, Poeschel, Stuttgart 1930. — Georg Obst, Das Bankgeschäft, Poeschel, Stuttgart 1930. — Fr. Leitner, Bankbetrieb und Bankgeschäfte, Sauerländer, Frankfurt a. M. 1923. — Buchwald, Technik des Bankbetriebes, Springer, Bln. 1924. — P. Rozumek, Das Kreditgeschäft im Bankbetriebe, Flemmig, Bln. 1923. — H. Kaefferlein, Der Bankkredit, C. Koch Verlagsbuchhandlung in Nürnberg, 1921. — Adolf Weber, Depositenbanken und Spekulationsbanken, Duncker & Humblot, München und Leipzig 1922. — F. Somary, Bankpolitik, Verl. S. C. B. Mohr, Tübingen 1930. — C. W. v. Wieser, Der finanzielle Aufbau der englischen Industrie, Fischer, Jena 1919. — R. Liefmann, Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften, Fischer, Jena 1923. — E. Bastian, Banktechnisches... Muthsche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1921. — S. Wolff, Das Gründungsgeschäft im deutschen Bankgewerbe, Cotta'sche Buchhandlung, Stuttgart und Berlin 1915. — G. Weihs, Die Beziehungen der Banken zur Industrie, Denticke, Leipzig und Wien 1921. — H. A. Simon, Die Banken und der Hamburger Überseehandel, Cotta, Stuttgart und Bln. 1909. — A. Koch, Der Warenkredit der Banken und seine Sicherstellung, Fischer, Jena 1922. — K. Obeparleiter, Das dokumentäre Akkreditiv, Denticke, Leipzig und Wien 1922. — O. Schwarz, Diskontpolitik, Duncker & Humblot, Leipzig 1911. — M. Muss, Der bankmässige Zahlungsausgleich in Deutschland, W. de Gruyter & Co, Bln. und Leipzig 1922. — H. Benten, Einrichtung und Betrieb einer Grossbankfiliale, Gloeckner, Leipzig 1921. — G. Obst, Der Bankberuf, Poeschel, Stuttgart 1920. — S. Helander, Theorie und Politik der Zentralnotenbanken in ihrer Entwicklung, Fischer, Jena 1916. — B. Moll, Die modernen Geldtheorien und die Politik der Reichsbank, Enke, Stuttgart 1917. — P. A. Grün, Devisenkurse, Devisenmarkt und Devisenpolitik, Muth'sche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1922. — R. Hauser, Die amerikanische Bankreform, Fischer, Jena 1914. — Fr. Burkart, Die fünf grossen englischen Depositenbanken, Helbing & Lichtenhahn, Basel 1925. — W. Huth, Die Entwicklung der deutschen und französischen Grossbanken, Siemenroth, Bln. 1918. — Riesser, Von 1848 bis heute, Fischer, Jena 1912. — E. Henning, Die Lehre der Bankbuchführung, Verl. Büttner, Bln. 1916. — G. Obst, Bankbuchhaltung, Poeschel, Stuttgart 1930. —

W. Kalveram, Bankbilanzen, Gloeckner, Leipzig, 1922. — O. Neudörfer, Grundlagen des Genossenschaftswesens, Gerold, Wien und Leipzig 1925. — Ühistegevus Eestis 1902—1927, E. Ühistegelise Liidu kirj., Tallinna 1927. — M. Fürst, Die Börse, Mod. Kaufm. Bibl., Leipzig 1923. — F. Schmidt, Die Effektenbörse und ihre Geschäfte, Gloeckner, Leipzig 1922. — Saling's Börsenpapiere, I, II, III, IV. Verl. für Börsen und Finanzliteratur a. G., Bln. — Leipzig 1922. — O. M. Wittstock, Die Londoner Fondbörse, Verl. Schwetschke & Sohn, Bln. 1907. — K. v. Reibnitz, Die New-Yorker Fondbörse, Fischer, Jena 1912. — M. Pung, Ed. Vendelin ja A. Kukk, Krediitasutiste seadus seletustega, Tallinna 1932.

Tööstus.

„Commitee on industry and trade": — 1) Factors in Industrial and Commercial Efficiency, 2) Survey of Industrial Relations, by H. M. Stationery Office, London. — A. P. M. Fleming, The Principles of Industrial Administration, by Pitman & Sons, London. — A. Calmes, Der Fabrikbetrieb, Gloeckner, Leipzig 1920. — W. Grull, Die Organisation von Fabrikbetrieben, Gloeckner, Leipzig 1920. — W. van den Daele & I. R. Winkler, Der moderne Fabrikbetrieb, Muth'sche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1923. — H. Trillich, Fabrikbetriebs-Kunde, Verl. der mod. kaufm. Bibl. G. m. b. H., Leipzig 1920. — Ballewski-Lewin, Fabrikbetrieb, Springer, Bln. 1919. — A. Johanning, Die Organisation von Fabrikbetriebe, Vieweg, Braunschweig 1908. — J. Lilienthal, Fabrikorganisation, Fabrikbuchhaltung und Selbstkostenberechnung der Firma Ludw. Loewe & Co. A. G., Springer, Bln. 1914. — E. Sachsenberg, Grundlagen der Fabrikorganisation, Springer, Bln. 1919. — K. W. Hennig, Betriebswirtschaftslehre der Industrie, Springer, Bln. 1928. — E. Heidebrock, Industriebetriebslehre, Springer, Bln. 1923. — M. Lohmann, Der Wirtschaftsplan des Betriebes und der Unternehmung, Verlagsbuchhandlung Weiss, Berlin, Leipzig, Wien. — A. Kirschbaum, Uus vool majanduslises elus. Tegevusõpetuse põhimõtted, Viljandi 1923. — Fr. W. Taylor, The Principles of Scientific Management, Deutsche Ausgabe von R. Roesler, Verl. Oldenbourg, München und Bln. 1919. — R. Seubert, Aus der Praxis des Taylor-Systems, Springer, Bln. 1920. — G. Winter, Der Taylorismus, Hirzel, Leipzig 1920. — J. Riedel, Arbeits-Rationalisierung, Zahn & Jaensch, Dresden 1919. — G. Frenz, Kritik des Taylor-Systems, Springer, Bln. 1920. — Mäckbach und Kienzle, Fliessarbeit, V. D. I.-Verl., Berlin 1926. — E. Michel, Betriebsgestaltung und Fliessarbeit, Verl. Hess, Stuttgart 1926. — H. L. Gantt, Organisation der Arbeit, Springer, Bln. 1922. — W. Kent, Warum arbeitet die Fabrik mit Verlust, Springer, Bln. 1921. — F. Tänzler, Aus dem Arbeitsleben Amerikas, Verl. Hobbing, Bln. 1927. — E. Gruner, Die Arbeiter Gewinnbeteiligung, Verl. Siegismund, Bln. 1919. — H. Freese, Die Konstitutionelle Fabrik, Jena 1909. — J. Hirsch, Das Amerikanische Wirtschaftswunder, Fischer, Bln. 1928. — K. Marbe, Psycho-

logie der Werbung, Poeschel, Stuttgart 1927. — R. Seyffert, Die Reklame des Kaufmanns, Gloeckner, Leipzig 1920. — Ch. v. Hartungen, Psychologie der Reklame, Poeschel, Stuttgart 1926. — H. Czekalla, Die Einkaufsabteilung, Spaeth & Linde, Bln. — Wien 1925. — K. T. Friedländer, Fabrikation und Verkauf, „Orga"-Verl., Bln. 1921. — W. van den Daele, Die moderne Fabrikbuchhaltung, Muth'sche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1923. — J. C. Porzig, Buchführung und Bücherabschluss bei der industriellen Aktiengesellschaft Springer, Bln. 1923. — W. van Brieland, Praktische Kalkulation im Fabrikbetriebe, Muth'sche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1921. — E. Schmalenbach, Grundlagen der Selbstkostenrechnung und Preispolitik, Gloeckner, Leipzig 1927. — Fr. Leitner, Die Selbstkostenrechnung industrieller Betriebe, Verl. Sauerländer, Frankfurt a. M. 1930. — W. Rahm, Die Unkosten im Fabrikbetrieb, Poeschel, Stuttgart 1928. — A. Lischka, Selbstkostenermittelung im Industriebetrieb, Bln. 1928. — W. Rahm, Der Lohn im Fabrikbetrieb, ning sama autori: Das Material im Fabrikbetrieb, Poeschel, Stuttgart 1928. — H. v. Winkler — Reval, Über Umfang und Abbauwürdigkeit estländischer Bodenschätze, Verl. Bamberg, Greifswald 1920. — M. Wittlich und S. Weshnjakow, Beitrag zur Kenntnis des estländischen Ölschifers, genannt Kukkersit, Dorpat 1922. — I. M. Friedenthal, Die Entwicklung der Industrie in Estland bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts (Beiträge zur Kunde Estlands, herausg. v. d. Estl. Liter. Gesellsch. in Reval XIV Band. 2 Heft, Okt. 1928). — Kreenholmi puuvillavabrik 1857—1907, Tartu 1908. — Die Baltische Papierindustrie, Herausg. v. d. Verw. der Nordischen Papier- und Zellstoffwerke a. G. Reval, 1922. — E. Fählmann, Die estnische Industrie und deren Entwicklungsmöglichkeiten, Dissert., Frankfurt a. M. 1923.

Kaubandus ja liiklemine.

Fredk. Hooper and James Graham, The Home Trade and the Import and Export Trade, Macmillan & Co, London 1930. — G. C. Vedder, American Methods in Foreign Trade, Mc Graw, Hill Book Co, New-York 1919. — Th. Securius, Das Import- und Exportgeschäft, Mentor-Verl., Bln.-Schöneberg 1927. — J. Hellauer, System der Welthandelslehre, Puttkammer & Mühlbrecht, Bln. 1920. — Biedermann — Schär — Revald, Lehrbuch des Überseehandels, Verl. Simon, Bln. 1922. — E. Lorenz, Der deutsche Export und Import, Boysen-Verl., Hamburg 1929. — I. Witthöft, Export Praxis, Verl. d. mod. kaufm. Bibl. G. m. b. H. Leipzig. — W. auf d. Nöllenburg, Die Exportorganisation und ihre Tehnik, Gloeckner, Leipzig 1925. — F. Strothbaum, Abriss der Export und Importkunde, Gloeckner, Leipzig 1921. — H. Kühn, Der Ausfuhrzwischenhandel, Siemenroth, Bln. 1908. — A. Walter, Das Versandgeschäft, Gloeckner, Leipzig 1925. — K. Järvinen, Kansainvälinen Kauppa, Otava, Helsinki 1917. — J. Hirsch, Der Moderne Handel im Grundriss der Sozialökonomik V Abt. II Teil. Verl. Mohr, Tübingen 1925. — W. Schuster, Finanzierungsprobleme

im Aussenhandel, Poeschel, Stuttgart 1931. — E. Kosiol, Kalkulation und Kostengestaltung im Warenhandel, Poeschel, Stuttgart 1932. — W. Bosshard — Bönisch, Probleme der Exportförderung, Separatabdruck aus der „Schweizerischen Arbeitgeber Zeitung", Zürich 1927. — I. Hellauer, Nachrichten- und Güterverkehr, Spaeth & Linde, Bln. 1930. — H. Prants, Eesti kaubalaeva-selts „Linda", Teaduse kirj., Tallinna. — M. I. Krupp, „Linda" (1879—1895), Tallinna 1914. — A. W. Kirkaldy and A. D. Evans, The History and Economics of Transport; T. Salkield, Road Making and Road Using; B. Cunningham, Port Economics; A. Hall and F. Heywood, Shipping, A. Calvert, Shipping Office Organization, Management, and Accounts; R. B. Paul, Shipping Business Methods; E. W. Zimmermann, Ocean Shipping, by Pitman & Sons, London. — Andree's Geographie des Welthandels, I, II, III, Verl. Seidel & Sohn, Wien 1930. — Welthandels-Atlas von Schmidt, Heise und Friedrich, Columbus-Verl., Bln.-Lichterfelde 1931.

Koguteosed.

Georg Obst, Das Buch des Kaufmanns I, II, Poeschel, Stuttgart 1922. — Hermann Grossmann, Handbuch für Kaufleute, Spaeth & Linde, Bln.-Wien 1927. — Maier-Rothschild, Kaufmannspraxis, Handbuch der Kaufmannswissenschaft und der Betriebstechnik, Verl. Simon, Bln. 1923. — Grundriss der Betriebswirtschaftslehre in 16 Einzelbänden, Verl. Gloeckner, Leipzig 1930. — Handwörterbuch der Betriebswirtschaft, Herausg. von H. Nicklisch, 2. Aufl., Verl. Poeschel, Stuttgart 1932. — Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 4-te Aufl., herausg. von Elster, Weber und Wieser, Verl. Fischer, Jena. — Business Man's Encyclopaedia and Dictionary of Commerce, edited by Frank Heywood, IV-th Edition, 1927.

Varia.

M. Jaakson, Aktsiaseltside ja äriliste ühingute seadused, Tallinna 1928. — K. Mikfeld, Tsiviil-õigus, Tallinna 1924. — K. Mikfeld, Eesti tsiviil protsess ühes admin. protsessiga, Tallinna 1924. — Bürgerliches Gesetzbuch ja Handelsgesetzbuch, Schweitzers Textausgaben, München, Bln. und Leipzig 1914. — G. m. b. H. Gesetz. — Dr. H. Rehm, Die Bilanzen nach dem österreichschem Handels-, Steuer-, Verwaltungs- und Strafrecht, Verl. Schweitzer, München, Bln., Leipzig. — Handbuch des Rechts, Gewerka Buchverlag, Bln. 1931. — Majandusteaduslikud, eriti eramajandusteaduslikud kirjad, toimet. E. Fählmann, Tartu 1929. — I. Janusson, Eesti majanduslik areng, Põllum. Konjunktuurbüroo, Tallinna 1932. — Eesti Majandus, toim. N. Köstner, Tallinna 1922—1927. — Vaba Sõna, toim. Lui Olesk, Tartu 1925—1926. — Eesti Statistika Kuukiri, Riigi Stat. Keskbüroo väljaanne, Tallinnas. — Kaubandus-tööstuskoja Teataja, Kaub.-tööstuskoja ajakiri, Tallinnas. — Bank of Estonia Economic Bulletin, Eesti Panga väljaanne, Tallinnas. — The Estonian Economic Review issued by G. Scheel

& Co, Reval (Tallinn). — Eesti Nädala Album, Tartu 1931 ja 1932. — Riigi Teataja. — Die Betriebswirtschaft, Zeitschrift für Handelswissenschaft und Handelspraxis, Verl. Poeschel, Stuttgart. — Zeitschrift für Handelswissenschaftliche Forschung, Verl. Gloeckner, Leipzig. — Zeitschrift für Betriebswirtschaft, Industrieverlag Spaeth & Linde, Bln. — Bank-Archiv, Zeitschrift für Bank- und Börsenwesen seit 1901, Bln. — Die Bank, Herausgeber Alfred Lansburgh, Monatschrift für Finanz- und Bankwesen seit 1908, Bln. — Plutus-Briefe, Herausgeber G. Bernhard und B. Buchwald, Verl. Poeschel, Stuttgart. — The Financial News, London. — Economist, London. Paneuropa, Wien — Leipzig — Paris. — Ajalehed: Päevaleht, Vaba Maa, Postimees, Berliner Tageblatt, Frankfurter Ztg., Manchester Guardian Commercial. — Eesti lepingud välisriikidega, E. V. Välisministeeriumi väljaanded, Tallinnas.